

SHRIFTN IN PROZE

Itzik Manger

Permanent preservation of this book was made possible by

Yvette West

in honor of

Ronald B. West

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

0-657-00742-0

9780657007423T.PS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

ORDERS MAY BE PLACED BY PHONE AT (413) 256-4900 X155; BY FAX AT
(413) 256-4700; BY E-MAIL AT ORDERS@BIKHER.ORG; OR BY MAIL AT
NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER, 1021 WEST STREET,
AMHERST, MA 01002-3375 U.S.A.

©1999 NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Lief D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation

AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional
symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our
colophon comes from a design by the noted artist
Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

BOOK DESIGN BY PAUL BACON

PRINTED IN THE U.S.A. ON ACID-FREE PAPER

10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20

איציק מאַנגער

✱

שריפטן אין פראַזע

דאָס בוך דערשיינט מיט דער מיטהילף
פון קרן תל-אביב לספרות ולאמנות
פון געזעלשאַפטלעכן קאַמיטעט אין פראַנקרײך
פאַרן אַרויסגעבן די ווערק פון איציק מאַנגער
פון בצלאל און סאַניאַ קאַסטנער
אין אַנדענק פון זייערע אומגעבראַכטע משפחות
קעסטענבערג (ראַדאַם) און וויינשענקער (קעשענעוו)

תיציק מ'מנער

שירי פטן
אין פראמדע

פארלאג
י.ל. פרץ
ישראל

תל-אביב תש"ם 1980

ITZIK MANGER

SHRIFTN IN PROSE

(Prose Works)

I. L. PERETZ Publishing House
31, Allenby st. Tel Aviv

איציק מאַנגער / שריפטן אין פראַזע

פאַרלאַג י. ל. פּרץ
תל-אביב, אלנבי 31

נדפס בישראל

Printed in Israel

אַרויסגעגעבן מיט דער צושטימונג
פון איציק מאַנגער פּרינציפּאַל אין ישראל

נסדר בדפוס א. ינקלביץ תל-אביב
נדפס בדפוס מ. ערבה תל-אביב

וועגן דעם בוך

אין זײַן נאָכוואַרט צו די „נאַענטע געשטאַלטן און אַנדערע שריפטן“, וואָס דער איציק מאַנגער יובל-קאָמיטעט, אונטערן פּאַרזיץ פון ד״ר שמואל מאַרגאַשעס, האָט אַרויסגעגעבן אין נױ-יאָרק אין 1961 צום דיכטערס 60 יאָר, רופט דער מחבר אָן דעם באַנד: „געזאַמלטע פּראָזע-שריפטן“. אַזוי ווערט אויך דאָס בוך באַצײכנט אויף דער ענגלישער זײַט פונעם שער-בלאַט.

אין דער אמתן איז די זאַמלונג ווייט נישט געווען קיין פולע. זי האָט אַרומ-גענומען, ווי מאַנגער שרייבט, בלויז „אַ גרויסן טייל פון די נאַענטע געשטאַלטן“, דעם פּאַנטאַסטיש-גראַטעסקן ראַמאַן, די ווונדערלעכע לעבנס-באַשרײַבונג פון שמואל אבא אַברעוואַ, צוויי מעשיות און אַ גאַנצע רײ עסייען“. וועגן די עסייען באַמערקט מאַנגער „אַז דאָס איז נישט אַלץ“, „צענדליקער עסייען, זאַגט ער, זענען געווען געדרוקט אין פּאַרשיידענע אויסגאַבעס אין פּוילן. איך האָב זיך אַפילו נישט באַמיט זיי צו זוכן. דאָס זענען געווען וועגן ליטעראַטור, פּאַלקלאַר און טעאַטער“.

שוין יאָרן ווי דאָס בוך „נאַענטע געשטאַלטן און אַנדערע שריפטן“ געפינט זיך מער נישט אויפן ביכערמאַרק. און די צענדליקער עסייען פון פאַר דער מלחמה, צו וועלכע ס׳זענען מיט דער צײַט צוגעקומען נייע, נישט ווייניקער וואַגיקע ווי די פּריערדיקע, זענען נאָך אַלץ צעוואַרפן איבער די פּאַרשיידענע אויסגאַבעס אין איראַפע און אַמעריקע, אין וועלכע זיי זענען בשעתו דערשינען. דאָס האָט באַוווּגן דעם י. ל. פּרץ-פּאַרלאַג אַרויסצוגעבן דאָס איצטיקע בוך: „שריפטן אין פּראָזע“.

✱

„די ווונדערלעכע לעבנס-באַשרײַבונג פון שמואל אבא אַברעוואַ“ (דאָס בוך פון גן-עדן), וואָס איז דערשינען, ווי מאַנגער שרייבט אינעם דערמאַנטן נאָכוואַרט, עטלעכע וואָכן פאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה אין פּאַרלאַג בושאַז אין וואַרשע און וואָס איר „גאַנצע אויפלאַגע איז פּאַרניכטעט געוואָרן צוזאַמען מיט די פּוילישע ייִדן“ און בלויז „געצײלטע עקזעמפּלאַרן זענען דערגאַנגען קיין אַמעריקע“, איז אין יאָר 1976 אַרויסגעגעבן געוואָרן אין אַ פּאַנטאַסטישן איבערדרוק פונעם נױ-יאָרקער בוך פון 1961 דורך דעם פּאַרלאַג „ביבלאַס“ אין חולון. האָבן מיר דעריבער די דאָזיקע שאַפונג אין איצטיקן בוך נישט אַרײַנגענומען. אַקעגן האָבן מיר אין בוך אַרײַנגענומען אַלע אַנדערע שאַפונגען, וואָס

זענען אריין אין יענעם באַנד און צוגעגעבן אַ גאַנצע ריי זאַכן, וועלכע מיר האָבן אָפגעפונען אין די פאַרשיידענע אויסגאַבעס, איבער וועלכע זיי זענען געווען צעוואָרפן.

מיר האָבן אַרײַנגענומען אַלע 20 „נאַענטע געשטאַלטן“ אַזוי ווי זיי זענען דערשינען אין פאַרלאַג בושאָזאָ אין וואַרשע אין 1938 און פון וועלכע בלויז 17 זענען אַריין אין באַנד „געזאַמלטע פּראָזע-שריפטן“ פון יאָר 1961. דאָס הייסט אַז מיר האָבן צוגעגעבן די געשטאַלטן: אייזיק וואַליך ווירמײַסן, איציק אייכל און ישראל אַקסנפּעלד, וואָס זענען אינעם נײַ-יאָרקער בוך נישט אַריין. די געשטאַלט אברהם גאַלדפּאָדן האָבן מיר געגעבן לויט דער דורך מאַנגערן איבער-געאַרבעטער ווערסיע אַזוי ווי זי איז געווען געדרוקט אין דעם באַנד פון 1961.

די 2 מעשיות („די מעשיות פון הערשל זומערױנט“ און „די מעשה מיטן פּריצע וואַנצעס“) זענען די פונעם דערמאָנטן באַנד, דאָסגלייכן די 6 דערמאָנונגען („קינדער-יאָרן אין קאַלאַמײ“, „מײַן טאַטע פּראָוועט אַ געבורטסאַג“, „בײַ דער באַבע טאַובע אין סטאַפּטשעט“, „מײַן באַגעגעניש מיט אַדאַם מיצקעוויטש“, „דערמאָנונג“ און „אַ זעלטענער פּוילישע פּריץ“).

דערפאַר האָבן מיר צו די 8 עסייען פונעם נײַ-יאָרקער בוך צוגעגעבן נאָך 48 עסייען, פון זיי מער ווי אַ העלפט פאַרעפנטלעכטע פאַר דער מלחמה (אין די „ליטעראַרישע בלעטער“, „נײַע פאַלקסצײטונג“, „דאָס וואַרט“, „מאַמענט“, „געצײלטע ווערטער“, „אויפן שײדױעג“) און דער רעשט געשריבענע און פאַר-עפנטלעכטע בעת און נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה.

דער גרעסטער טײל פון די לעצטע עסייען זענען געדרוקט געווען אין נײַ-יאָרקער זשורנאַל „דער וועקער“, וווּ איציק מאַנגער האָט זיי אַנגעהויבן צו פאַרעפנטלעכן אין חודש מערץ 1955.

פאַראַן צווישן די עסייען אַזעלכע וואָס זענען געשריבן געוואָרן פאַר זאַמלונגען, וועלכע צײכענען אַפּ יובל-דאַטעס פון דיכטערס (לכבוד ז. סעגאַלאַוויטש און אברהם סוצקעווער) און אַנדערע ווי אַרײַנפיר-ווערטער צו ביכער (צום בוך לידער פון רײזל זשיכלינסקי, צו אַן אַנטאַלאַגיע פון דער מאַדערנער ייִדישער דיכטונג, צום „האַצמאַך-שפּיל“ פון מאַנגערן גופא, צום בוך „דער ייִדישער טעאַטער צווישן די צוויי וועלט-מלחמות“, צו אריה מערזערס, „חומש-געשטאַלטן“).

די מערסטע עסייען זענען אויף ליטעראַרישע טעמעס. זיי פאַרמאָגן מאַנגערס באַזונדערן פאַעטישן חן. פאַראַן אין זיי דיכטערישער שוונג און גלייכצײטיק טיפּקייט פון געדאַנק. מ'פילט פון זיי אַרויס די ברייטע ערודיציע פונעם מחבר, זײַן אויסגעבונדנקייט אין דער ייִדישער און וועלט-ליטעראַטור. דעם דיכטערס

שפראך-מייסטערשאפט פארבליפט אונדו אין די פראזע-שאפונגען נישט ווייניקער ווי אין זיינע לידער.

עטלעכע עסייען באַרירן די חורבן-טעמאַטיק. פון זיי רעדט אַרויס איציק מאַנגער דער ייד, וואָס לעבט אַזוי טיף איבער אונדזער נאַציאָנאַלע קאַטאַסטראַפּע, און צוגלייך דער גרויסער קענער פון דער דײַטשישער ליטעראַטור און קולטור, וועלכער וויל „אויסטאַן פון די דײַטשן די קרוין פון אַ קולטור-פאַלק“ (ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט אין אַן אינטערוויו מיט אים אין יאָר 1958).

די טעמע נאַציזם האָט שוין מאַנגער אַגב באַרירט נאָך פאַר דער מלחמה אין צוויי אַרטיקלען — אין יאָר 1933, גלייך נאָך היטלערס קומען צו דער מאַכט, אין וואַרשעווער „מאַמענט“: „1933—5—10, נאַטיצן ביים שיין פון אויטאָ-דאַפּע“ (ז' 378 פון בוך) און אין 1936 אין דער „נײַער פּאַלקסצייטונג“: „גלייכגעשאַלטעטע שוויפּילערס“ (ז' 384 פון בוך). אַבער כאַראַקטעריסטיש איז אין דעם פרט זײַנער אַן אַרטיקל „ דער אַנטיסעמיטיזם און זײַנע נאַכשלעפּערס אין דײַטשלאַנד“ (ז' 375 פון בוך), וואָס מיר האָבן געפונען אין פּת-יבד אין מאַנגער-אַרכיוו אין ירושליםער אוניווערסיטעט און וואָס איז, זעט אויס, קיין מאַל נישט פאַרעפנטלעכט געוואָרן. אין דעם אַרטיקל וואָס מאַנגער האָט געשריבן אין בערלין, מסתם אין יאָר 1930 (ווען ער האָט דאָרט געלעבט), אַנט ער שוין וועגן אַ קרובהשאַפט צווישן דעם רייטן און שוואַרצן אַנטיסעמיטיזם.

מיר גלויבן אַז ס'איז אונדו געלונגען איינצוואַמלען אין בוך דעם ווייט גרעסטן טייל פון איציק מאַנגערס פראזע-שאפונגען.

מיר האָבן זיך באַמיט — אויף וויפל דאָס איז מעגלעך געווען — אַנצוגעבן ביי געדער שאַפונג דעם נאַמען פון דער אויסגאַבע און די דאַטע ווען זי איז דערשינען. די קינסטלעריש געצייכנטע אותיות פון דער הילע פון די „נאַענטע גע-שטאַלטן“, וואַרשעווער אויסגאַבע פון יאָר 1938, האָבן אונדו געדינט ווי אַ מאַדעל פאַרן שער-בלאַט און פאַר די טיטלען פון די אַפטיילן פון איציקן בוך. דער טיטל פונעם לעצטן אַפטייל „געצייילטע ווערטער“ איז אַ (פאַרקלענערטע) קאַפיע פון דעם אַריגינעלן קעפל פון דער דאָזיקער פּעריאָדישער אויסגאַבע פון מאַנגערן.

מיר דריקן אויס אונדזער האַרציקן דאַנק דעם ביבליאָפיל און שטאַרק באַ-האַונטן ביכער-זאַמלער משה חיים מאַרגנשטערן, וואָס האָט אונדו אַ סך געהאַלפן ביים זוכן און אויסגעפינען איציק מאַנגערס שאַפונגען צעשפרייטע איבער פאַר-שיידענע אויסגאַבעס אין אייראָפּע און אַמעריקע.

א באזונדערן דאנק ד"ר מרדכי נדב, דעם דירעקטאר פון דער כתב-ידן-און ארכיוון-אפטיילונג אין דער נאציאנאלער און אוניווערסיטעט-ביבליאטעק אין ירושלים ווי אויך זיין מיטארבעטער רפאל ווייזער, וואס האבן ביידע אלץ געטאן פדי אונדז צו פארלייכטערן דאס נאכזוכן אינעם מאנגער-ארכיוו אין זייער אפטיילונג.

מיר דאנקען פון פולן הארצן דעם שרייבער אליעזר רובינשטיין, סעקרעטאר פונעם איציק מאנגער-פרייז-קאמיטעט, פאר זיינע ווערטפולע עצות ביים צוזאמען-שטעלן דאס בוך.

און אחרון אחרון, א גאר ווארעמען דאנק דעם רעדאקטאר שלום ראזענפעלד, פארזיצער פונעם איציק מאנגער-פרייז-קאמיטעט, פאר זיין דערמוטיקונג אין אונדזער ארבעט און פאר דער מאראלישער הילף וואס ער האט אונדז צוגעטראגן, פדי דאס דאזיקע בוך, וואס וואלט איציק מאנגערן אן שום ספק פארשאפט גרויס פארגעניגן, זאל דערזען די ליכטיקע שיין.

שלמה שוויצער

מְחַנְטֵשׁ
מְשַׁמְחֵשׁ

פאָרוואָרט

די סקיצן, וואָס זענען געזאַמלט אין דעם דאָזיקן בוך, האָב איך פאַרעפנטלעכט אין דער וואַרשעווער „נייע פּאָלקסצייטונג“.

מיין פּוּננה דערביי איז געווען אַרויסצופירן די געשטאַלטן פון אונדזער ליטעראַרישן עבר פאַר די ברייטע ליינער-מאַסן, פּדי זיי צו באַקענען מיט דער עלטערער ייִדישער ליטעראַטור.

דער דערפאַלג האָט מיך דערמוטיקט. און איך האָב באַשלאָסן די „נאָענטע געשטאַלטן“ אַרויסצוגעבן אין בוכפּאַרם.

„נאָענטע געשטאַלטן“ הייסט דאָס בוך דערפאַר, ווייל די געשטאַלטן, וואָס ציטערן אין דעם בוך, זענען ווייטע און נאָענטע. דעם פּרנס אייזיק וואַליך ווירמייסן, די בתולה „עטוואָס אונטער צוועלף יאָרן“, געלע, פאַרבינדט דער זעלבער ליטעראַריש-גשיכטעלעכער פּאַדים מיט דעם פּאָלקסדיכטער מאַרק מאַרקאָוויטש וואַרשאַוויסקי און דעם טראַגישן אַרבעטער-דיכטער יוסף באַוואַווער.

איך ווייס, אַז דאָס דערשיינען פונעם בוך איז אַ ביסל צוגעאייילט, ס'פעלן אין אים אַ גאַנצע ריי געשטאַלטן, וואָס זענען נישט ווינציקער נאָענט און אייגן, ווי די אַריינגענומענע. אַזאַ געשטאַלט, ווי יוסף פּערל, למשל, טאָר נישט פעלן אין אַזאַ בילדער-גאַלעריע. נישט ער און נישט אַ גאַנצע ריי אַנדערע וויכטיקע פיגורן פון דער עלטערער ייִדישער ליטעראַטור.

אויב זיי פעלן פאַרט אין דער איצטיקער זאַמלונג, איז דאָס די שולד פון די אַרבעטס-באַדינגונגען. אַט, למשל, זענען די אַלע אַרטיקלען געשריבן געוואָרן אין וואַרשע — די הקדמה ווערט שוין געשריבן אין פאַריז. די היימלאַזיקייט האָט נישט פּסדר אַלע נויטיקע מאַטעריאַלן אונטער דער האַנט. און דערפאַר טאַקע אַנטשולדיק איך זיך סײַ פאַר די בעוולהטע געשטאַלטן, סײַ פאַר די ליינערס פון דעם דאָזיקן בוך.

מעגלעך, אַז איך וועל זיך נאָך אומקערן צו די „נאָענטע געשטאַלטן“ און פאַרריכטן די עוולה. דערווייל לאַז איך די צוואַנציק אַפּאַסטאַלן פון דער ייִדישער ליטעראַטור זיך פאַרנויגן פאַרן געשעצטן פּובליקום.

איציק מאַנגער

די בכבודיקע פאַטריאַרכן האָבן דערווערט סײַ אַ ביסל ליבע, סײַ אַפלאַדיסמענטן.

דאָס דאָזיקע בוך ווידמע איך דער ייִדישער שול-אַרגאַניזאַציע אין פּוילן. אַ באַשיידענע מתנה פאַר די שול-טוערס, לערערס און שילערס פון די ייִדיש-וועלטלעכע שולן.

פאַריז, מאַי 1938.

איציק מאַנגער

איזיק וואליך ווירמיסן

— זע גאר, וואס פאר איין ליבער גאסט! — האט אויסגערופן דער פרנס פון ווארמס ר' איזיק וואליך און איז אנטקעגנגעגאנגען דעם אורח און אים אפגעשטעקט א ווארעמען שלום-עליכם.

ר' שלמה זינגער פון פראג האט ממזריש א פינקל געטאן מיט זיינע שווארצע, קלוגע אויגן, אפגעענטפערט א ברייטן „עליכם שלום“ און א מידער פון ווייטן וועג זיך אוועקגעזעצט אויף א שטול.

— פריידכען — האט ר' איזיק אריינגעשריגן אין צווייטן צימער אריין — מיר האבן איין ליבן גאסט, פריידכען, זע און דערלאנג עפעס צום איבערכאפן. דו ווייסט דאך, אז ר' שלמה זינגער האט נישט פיינט דאס, וואס איך האב ליב, נעמלעך איין גוט קאלט ביר. אין ווירטהוויז „צום גאלדענעם שילד“ פינדט מאן דאס צו אלער צייט, אום צו דערקוויקן די פריילעכע לייט, וואס טוען זינגען און וואנדערן פון איין ארט צום אנדערן.

דורכן פענצטער האבן טאקע די ביידע פריינד געזען, ווי פריידכען, ר' איזיק וואליכס פרוי, האט פארנומען דעם באפעל. זי איז אריינגעגאנגען אין ווירטהוויז „צום גאלדענעם שילד“ און ס'האט נישט קיין סך געדויערט און דאס קאלטע, בלאנדע געטראנק איז געשטאנען אויפן טיש.

שלמה זינגער האט א זופ געטאן פונעם קופל, אפגעווישט דעם שוים פון די וואנצעס און דער בארד און זיך פאסמאסקעוועט: „איין גוט ביר ביי אייך אין ווירמיסן, ר' איזיק. דאס הייסט, אז אין פראג איז עס אויך נישט שלעכט, מעכט דער טאלער זיין, דא פינדט מען איבעראל גוט ביר און וויין“.

די ביידע פריינד האבן זיך באטראכט איינער דעם אנדערן און יעדער האט געזען אן דעם צווייטן, אז ער האט זיך געעלטערט. די שווארצע האר ווערן ווינציקער און די ווייסע האר זילבערן שוין היפש די קעפ און די בערד.

זיי האבן געזופט דאס קאלטע ביר און געשמועסט פון דעם און יענעם, ביז זיי זענען ארויפגעקומען אויף עפעס, וואס איז זיי געווען צום נאענטסטן. זיי האבן זיך צערעדט וועגן לידער...

— נישט לאנג — האט איזיק וואליך א זאג געטאן — בין איך געווען אויף איין קנס-מאל, איין „נאר“ האט דארט געזונגען פארשידענע לידער. אבער דאס ליד דאס מיר אממייסטן געפעלן, וואר איין רעטעניש-ליד, וועגן איין נביא אויס הינערבערגן-לאנדן. „דער בארט פון נביא איז צימליך גרויס, מיטן קאפ גייט ער גאר בלויז, בארוועס מיט זיינען פיסען“ — איין קעסטליך ליד, וואס איז אלעמען געפעלן און מיר באזונדער. כ'האב דאס ליד גלייך פארשריבן ווי עס

מיין טבע איז. גון דאָ דער מחבר ביי מיר איז, מעכט עס וויסן, אויב עס איז ריכטיק פאַרשריבן.

שלמה זינגער „דער לוסטיק פריילעך ייד“ האָט אַ שמיכל געטאָן. ער קען אייניק וואַליכס שוואַכקייט, דער דאָזיקער פרנס האָט ליב צו פאַרשריבן יעדעס ליד, וואָס ער הערט, פאַרשטייט זיך, אויב ס'געפעלט אים. דאָס וואָס ר' אייניק האָט פאַרשריבן זיין ליד וועגן גביא אויס הינערבערגן-לאַנדן טוט אים הגאה. און אַ זופ טוענדיק פון זיין קופּל ביר האָט ער פאַר זיין פריינד איבערגעזונגען דאָס ליד.

אייניק וואַליך האָט אַריינגעקוקט אין אַ פאַרשריבענעם בלאַט. אַלצדינג האָט געשטימט. אַ זעלטנקייט, ווייל די וואַנדערנדיקע „נאַרן“ האָבן אַ טבע צו פאַר-גריןן די לידער, און אַפילו זיך אַנגעבן פאַר די מחברים, כאַטש זיי זענען עס נישט.

אַז ר' שלמה זינגער האָט שוין געהאַלטן ביים לעצטן סטראַף, איז אייניק וואַליך אויפגעשפרונגען:

— וואַרט איין קליין ווייל, ר' שלמה, דאָ היר שטימט עס נישט, ביי מיר שטייט פאַרשריבן:

„דער דאָ האָט געמאַכט דאָס ליד,

דער הייסט דער נאַריש ייד“.

און ביי אייך איז „דער הייסט דער פריילעך ייד“.

די דאָזיקע נישט-פינקטלעכקייט האָט אים פאַרדראָסן. ער האָט תיכף אַרויס-גענומען זיינע שרייב-מכשירים און אַלצדינג פאַריכט, ווי ס'דאַרף צו זיין.

אייניק וואַליך האָט זיך נישט געקענט איינהאַלטן און נאָך אַ מאָל געלויבט דאָס ליד ביז אין זיבעטן הימל אַרײַן. צווישן אַלע לידער, וואָס ער האָט פאַר-שריבן איז נישט פאַראַן קיין צווייטס אַזאַ שטיפּערישס, אַזאַ וויציקס, מיט אַלע חנען פון באַהאַלטענע מיינען און אַנצוהערענישן. אמת איז, אַז אין זיין זאַמלונג זענען פאַראַן אַ סך שיינע לידער, ערנסטע און פריילעכע, אַבער דאָס ליד פון ר' שלמה פון פראַג איז „איין שעלם מיט חן“. אַזאַ „שעלם“ גלוסט זיך אַ גלעט צו טאָן איבערן קעפל פאַר ליבשאַפט און נישט אַ צי טאָן פאַרן אויער, ווי דעם אויסגעלאַסענעם ליד פון אייניק קיטל.

שלמה זינגער האָט געשמייכלט גליקלעך, ווי אַ קינד. די לויבווערטער פון זיין פריינד האָט ער געטרונקען ווי גוטן אַלטן בורגונדער-וויין. מיט ליבשאַפט האָט ער געקוקט אויף דעם אַלטן פרנס מיט די תמימותדיקע, שוואַרצע אויגן.

— דאָס ביר איז צו ענד — האָט ער אַ זאַג געטאָן, סתם אַזוי, כדי עפעס צו זאָגן. ר' אייניק אַבער האָט עס אויפגענומען ווי אַן אַנצוהערעניש און נאָך אַ מאָל האָט זיין פלוניטע פריידכען געמוזט אַריבערוואַנדערן אַנטקעגנאיבער „צום גאַלדענעם שילד“, כדי אַנצופילן די קאַן מיט ביר.

טרינקענדיק די צווייטע פאַרציע ביר האָבן ביידע געשוויגן, פריידכען האָט זיך געפאַרעט אין אַלקער. שלמה זינגער האָט געטראַכט, אַז ס'איז גוט, וואָס אַט דער דאָזיקער אייניק וואָלד פאַרשרייבט אַלע לידער. ער, למשל, האָט ביו צום היינטיקן טאָג קיין איין זאָך זינע נישט פאַרשריבן, און אַנדערע, „נאַרן“ מסתמא אויך נישט. ס'איז נישט דער שטייגער פון די „לוסטקע פריילעכע יידן“ צו פאַרשרייבן. זייער שטייגער איז צו זינגען.

אייניק וואָלד פון זיין זיט האָט זיך געישובט: יאָ צי ניין? פרעגן אים צי נישט פרעגן מבינות אויף דעם אייגענעם ליד, וואָס ער האָט אָנגעשריבן? אַט, אַט האָט ער שוין געוואָלט אַרויס מיט לשון, נאָר די ווערטער האָבן זיך פאַרהאַלטן צווישן די ציין.

שלמה זינגער האָט דערפילט, אַז אייניק וואָלד שלאָגט זיך עפעס מיט דער דעה, וויל אים עפעס זאָגן און זאָגן אים נישט. ער האָט אויף אים אַ קוק געטאָן מיט זינע ממזרישע קלוגע אויגן און געזאָגט:

— איך זע איר ווילט מיר עפעס זאָגן, גון בין איר גרייט צו הערן. מרת פריידכען איז אין אַלקער, זי וועט אונדז וואָהל נישט שטערן.

און אייניק וואָלד האָט אים דערציילט, ווי אַזוי אַ פאַר אַרעמע בחורים האָבן זיך צו אים געווענדט: „עס גייט דער פריילעך יום-טוב פורים. גון מעכטן מיר האָבן איין פורים-ליד“. אַזוי איז שוין דער שטייגער אין ק"ק ווירמייזן, פונקט ווי אין אַנדערע יידישע קהלות, אַלס אין בעמען און אין פוילן. אַרעמע בחורים גייען פורים-ציט איבער די יידישע הייזער, זינגען פריילעכע לידער און מען גיט זיי עסן און טרינקען און עטוואָס געלט.

ער האָט געוואָלט זיי געבן דאָס שיינ פורים-ליד פון יוסף בן-בנימין, וואָס ער האָט פאַרשריבן צווישן זינע אַנדערע לידער. זיי האָבן אָבער געזאָגט, אַז דאָס ליד איז שוין יעדערן באַקאַנט אין גאַנצן ווירמייזא-קאַנט. „גון — פאַרענדיקט אייניק וואָלד — האָב איך איין ניי פורים-ליד געשריבן“.

און נישט לאָנג געטראַכט האָט ער אָנגעהויבן צו זינגען דאָס פורים-ליד:

„פומי, איר ליבן געזעלן,
גאָט געב אייך איין גוט פורים,
איך קום דערין מיט מינע שעלן,
וועגן דעם קיניגס בחורים“.

שלמה זינגער האָט זיך איינגעהערט מיט צוגעמאַכטע אויגן, גאָר באַזונדערס איז אים דאָס ליד נישט געפעלן געוואָרן, אָבער אַן איבערראַשונג איז עס פאַרט. אַט דער פרנס פון וואָרמס איז נישט נאָר אַ זאַמלער, נאָר ער שרייבט אויך אייגענע לידער. טשעקאווע — האָט ער געטראַכט און געגלעט מיט דער האַנט די שוואַרצע, עטוואָס באַזילבערטע באַרד.

אז אייזיק וואליך האט געענדיקט זינגען, האט שלמה זינגער באמערקט:
 — דאס פורים-ליד איז וואהל געראטן, די בחורים וועלן קריגן איין פעטן
 בראטן און דאצו המן-טאשן און פירגיס-צוויי פלאשן.
 אייזיק וואליך האט זיך נישט געלאזט קיין סך בעטן און אים געזונגען
 נאך א ליד, „פון תהילים“ און ער וואלט נאך געלייענט און געזונגען, ווער ווייסט
 וויפל, ווען מען וואלט נישט געהערט פון דרויסן א יאמערלעך געוויין און דאס
 קלינגען פון די צדקה תציל ממות-פושקעס.
 — מען שטארבט אלהי, אלס אנדערשוו — האט א ברום געטאן שלמה
 זינגער — דער טויט פינדט איבעראל זיין קרבן, נון מעכט איך אבער וויסן, ווער
 עס איז געשטארבן ?

זיי זענען ביידע ארויסגעגאנגען פון שטוב און נאכגעגאנגען דער לוויה.
 די לוויה האט זיך געשלעפט איבער די ענגע פארדרייטע ווארמסער געטא-
 געסלעך. יידן און ווייבער זענען נאכגעגאנגען און געזאגט שבחים פאר דעם
 געשטארבענעם.

אייזיק וואליך האט דערציילט זיין גאסט ווער דער געשטארבענער איז געווען.
 איין פרומער גאטספארטיקער מאן משה בן אלחנן לאנקוס. „ער האט פיל ליד
 געליטן“, פאר זיין טיר האט מען עס געפונען דאס טויטע קריסטלעכע זינגעלע,
 פאר פינף יאר פסח-צייט איז דאס געווען, מען האט אים געפייניקט און צום
 סוף פאראורטיילט „צום שטראנג“. דורך א נס און פיל ממון איז ער ניצול
 געווארן, דער רוצח האט זיך איינעס טאגס געטאן באזויפן און זיין צונג האט
 אלצדינג אויסגעפלוידערט.
 א שארף געוויין האט זיך דורכגעשיטן דורכן עולם, וואס האט באגלייט
 די לוויה.

— דאס איז רויזליין, די טאכטער פון דעם געשטארבענעם — האט אייזיק
 וואליך אויפגעקלערט זיין גאסט — פאר צוויי יארן איז איר חתונה געווען. די חתונה
 האט געדויערט אכט טאג. צוויי קאפעליעס האבן געשפילט, דער דיזער משה בן
 אלחנן לאנקוס וואר איין פארמעגלעכער מאן. אויף איר חתונה האט לייב קוטניס
 געזונגען זייע שיינע פלה-לידער — איך האב זיי פארשריבן אין מיין העפט.
 ער איז אנטשוויגן געווארן. געגאנגען פארטראכט נעבן זיין פריינד. אין
 דמיון האט ער געזען די חתונה, די פלה אין איר חופה-שלייער, געהערט ווי
 לייב קוטניס זינגט צנועהדיקע פלה-לידער.

„איך עפן מיין מונד מיט זיסעם געזאנג
 דעם חתן צו ער, דער פלה צו דאנק,
 איך וויל עס אויך נישט מאכן לאנג.
 גינגאלד טוט זיך פארבלייבן,

וואָל פיר דער פּלה צאָרט
זי איזט זאָ ציכטיגלייכן"...

דאָס חתונה-בילד אין דמיון און דאָס לוויז-בילד אויף דער וואָר, האָבן דעם גוטן, פרומען פּרנס צערודערט. ער האָט דערפילט שאַרף און ווייטאַגלעך די פאַרגענגלעכקייט פון אַלץ, און אָט דאָס נאַגנדיקע געפיל האָט ער מיטגענומען מיט זיך אַהיים, ס'האָט נישט געוואָלט אַפטרעטן. דער ווייסער פּלה-שלייער און דאָס שוואַרצע טהרה-טוך האָט געפלאַטערט אין זיין חלום. דער פריילעכער ניגון פון ר' לייב קוטניס פּלה-ליד האָט זיך צוגעפּלאַנטערט מיטן קדיש-ניגון, וואָס איז געפאַלן ווי אַש אויפן קבר פונעם וואַרמסער בית-עולם.

ער איז געלעגן מיט אַפּענע אויגן און געפילט, ווי דאָס נאַגנדיקע געפיל ווערט וואַרט און דאָס וואַרט ווערט ליד. קודם אומקלאַר, דערנאָך קלאַרער, קלאַרער, און אָט:

„אַך עדלהייט, אַך עדלהייט,
עס איז דאָך נישט קיין עדלהייט,
וואָס איז דאָ אויף דער ערדן.
אַלצדינג פאַרגייט זאָ שנעל, גלייך,
וויר אַדמס קינדער, אַרעס און רייך,
מוזן אַלע צו אַשן ווערדן“.

און סטראָף נאָך סטראָף. בילד אויף בילד. דער צער און די וויזיע פון דער פאַרגענגלעכקייט. דער טויט ער גייט אונדז נאָך, ער שלייכט זיך ווי אַ שלאַנג. „ער האָט נישט קיין דערבאַרעמען, זיין אורטייל איז שטרענג און האָט נישט קיין גענאָד, איינעם פריער דעם צווייטן שפעטער, דעם רייכן אַלס דעם אַרמען“...

„ווי זענען די הערן און פירשטן אַל,
קיניג, קייזער, פאַפּסט און קאַרדינאַל,
וואָס זענען געווען פאַר הונדערט יאָרן ?
איר נאַמען וואָר אַלן וואָהל באַקאַנט,
זי מוזטן אין איין אַנדער לאַנד,
דאָ זיין זי הענגעפאַרן“.

ווען די מאַרגן-בלויקייט האָט געדעמערט, איז אייניק וואַליך אַנטשלאַפּן געוואָרן. זיין צער איז געוואָרן ליד. ער האָט שטיל געאַטעמט. דער ערשטער און לעצטער פּרנס, וואָס האָט עפעס אויפגעטאַן פאַר דער ייִדישער ליטעראַטור, ער איז געשלאַפּן און נישט געאַנט, דער זאַמלער און דיכטער, אייניק וואַליך, אַז ער האָט זיך באַהעפט מיט קומענדיקע דורות...

געלע

דער דרוקער משה בן אברהם איז געזעסן מיט זיין ווייב און זיינע צוויי טעכטער ביים טיש. די שבתדיקע מאכלים האבן געהאט אלע טעמים. זיין ווייב פריידע איז א בריה פון שטענדיק, נאך דאס מאל איז עס איר „גאר וויל געראטן“.

בשעת ר' משה האט געבענטשט מזומן, האט מרת פריידען אפגערוימט פונעם טיש. א פליג האט געזשומעט אויף דער שויב. די עלטערע טאכטער עלא איז אוועק צו אירע חברטארינס און תיכף נאך איר, נאך דעם ווי זי איז פארטיק געווארן מיטן אויפרוימען, איז אויך מרת פריידען אוועק צו א שכנה און פארפירט מיט איר א שמועס וועגן ווייבערישע ענינים.

די אנדערע טאכטער, געלע, „א בתולה עטוואס אונטער צוועלף יארן“, האט ארויסגענומען פון ספרים-אלמער א חומש אויף טייטש, זיך אוועקגעזעצט ביים פענצטער און גענומען לייענען.

ר' משה האט ארומגעשפרייזט איבער דער שטוב אהין און צוריק. פון צייט צו צייט איז ער שטיין געבליבן און מיט ליבשאפט א קוק געטאן אויף זיין טאכטער געלע, וואס איז געזעסן ביים פענצטער און געלייענט אין טייטש-חומש, ווי אזוי גאט האט באשאפן די וועלט אין איינע זעקס טעג און דעם זיבעטן האט ער גערוט און אים, דעם זיבעטן, דעם מוזיניקל פון די טעג, האט ער א נאמען געגעבן: שבת.

ער האט געוואלט צוגיין צו איר, געבן איר א גלעט איבערן בלאנדן קאפ, נאך ער האט זיך מיישב געווען: גיין, ער וועט איר נישט שטערן. זאל די קליינע לייענען און זיך חידושן, ווי אזוי ס'איז פונעם תוהו-ובוהו געבוירן געווארן די וועלט. ווי אזוי דער אלמעכטיקער האט געטאן אפטיילן די געוויסערן פון דער יבשה, ווי אזוי ער האט פון שטויב געטאן באשאפן דעם מענטש און אין אים אריינגעבלאזן זיין געטלעכן אטעם.

ער האט דערפילט א מידקייט. צייט צו כאפן א דרימל — האט ער געטראכט. א גאנצע וואך ארבעט ער שווער, ער צוזאמען מיט זיינע טעכטער. די פרנסה קומט אים אן שווער. קוים, קוים, וואס מען שטופט אדורך די וואך. דעם איינציקן טאג שבת, גלייכט ער א ביסל אויס די ביינער.

די פליג האט נאך אלץ געזשומעט אויף דער שויב, געוואלט, ווייזט אויס, ארויס אין דרויסן ארויס און נישט געקענט. א פארמאטערטע איז זי געבליבן ליגן און א צווייטע פליג האט פארנומען איר ארט.

די קליינע געלע איז געזעסן ביים פענצטער און געלייענט אויף א קול:

„דעם אָנהויב האָט גאָט באַשאַפֿן דעם הימל און די ערד און די ערד איז געווען וויסט און לער און די פינצטערניש אויף דעם אָפּגרונד און די נבואה פון גאָט שוועבעטע איבער די וואַסערן און גאָט שפּראַך עס זאָל ליכט זיין און עס וואָר ליכט און גאָט זאָך דאָס ליכט דאָס עס גוט וואָר און גאָט מאַכט אַן אונטערשייד צווישן דעם ליכט און דער פינצטערניש“.

ר' משה בן אברהם איז געוועסן אויף זײַן געלעגער און צוגעקוקט זיך צום זונפלעק, וואָס האָט געציטערט אויף דער וואַנט, ווי אַ גילדענע שפּין.

דאָס שעפטשען פון זײַן טאַכטער געלע איבערן טײַטש-חומש און דאָס זשומען פון דער פּליג איבער דער שויב האָבן אים נאָך מידער געמאַכט. ער האָט צוגעמאַכט די אויגן און איז זײַן דמיון האָבן אויפגעלעבט שוין לאַנג-פאַרשווונדענע בילדער. אָט איז גיקלסבורג, זײַן היימשטאַט, אָט איז דאָס ראַטהויז, און אָט די מאַריען-קירך. ס'איז זונטיק. די קלויסטער-גלאַקן קלינגען, רופן די פרומע קריסטן אין קלויסטער אַרײַן צום געבעט. אָט גייט זײַן טאַטע, דער שמיד יאהאַן, מיט ערנסטע, געמאַסטענע טריט. די מאַמע, די שטילע, פרומע באַרבאַראַ, פירט אים, דעם קליינעם געאַרג, בײַ דער האַנט, ס'איז זונטיק. אַלץ איז אַזוי פּײַערלעך און גאַטספאַרכטיק. די גלעקער קלינגען, און די פּײַגל פּלאַטערן אין זונליכט אַרום צלם פון דער מאַריען-קירך.

דאָס בילד צערינגט, ווערט נישט. אַ צווייטס ווערט בולט. ער איז שוין אַ דערוואַקסענער, לערנט דאָס דרוקערפאַך. די שטילע, פרומע מאַמע איז שוין נישטאַ. אויף איר קבר שטייט אַ הילצערנער צלם. דער טאַטע פאַרברענגט די נעכט אין ווירטסהויז. נאָר זונטיק און חגא פאַרפעלט ער נישט צו גיין אין קלויסטער. ער, דער דרוקער-געזעלן, חברט זיך מיט זײַנס גלײַכן. און פון צײַט צו צײַט מאַכט מען אַ העץ אויף ייִדן, דער עיקר אין די זונטיקס, ווען מען אַרבעט נישט. די אָנפאַלן אויף ייִדן מאַכן דער חברה שפּאַס. די דערשראַקענע בערד פון די, וואָס האָבן געקרייצט דעם דערלייזער, בעטן זיך ממש מען זאָל זיי פאַרטשעפּען.

ער דערמאַנט זיך אַ זומער-פאַרנאַכט אין גיקלסבורג. ער, דער דרוקער-געזעלן, גייט אַהיים פון דער אַרבעט. אין אַ געסל נאָענט פאַרן געטאַ-טויער שטויסט ער זיך צונגיף מיט אַן אַלטן, גרינז-גראַען ייִד. ער וויל דעם ייִד פאַרטשעפּען, דער ייִד בלייבט שטיין, קוקט אים גלײַך אין די אויגן אַרײַן, און די האַנט הויבט זיך עפעס דאָס מאַל נישט אויף. דער ייִד קוקט אויף אים מיט זײַנע קלוגע, שוואַרצע אויגן און אַ פאַרשעמטער טראַגט ער זיך אַפּ אַהיים. שפּעטער, ווען ער איז געקומען צום רב פון גיקלסבורג זיך מגייר זײַן, האָט ער דערקענט דעם ייִד, וואָס ער האָט דענצמאַל פאַרטשעפּעט פאַרן געטאַ-טויער.

בני אים, בני דעם זעלבן רב, האָט ער געלערנט אַ שטיקל צײַט ייִדישקייט

און מיט דעם נייעם נאמען משה בן אברהם אבינו איז ער אוועק קיין האללע, חתונה געהאט און געעפנט א יידישע דרוקעריי.

ר' משה איז אנטשלאפן געווארן. געלע איז נאך אלץ געווען ביים פענצטער און אריינגעקוקט אין טייטש-חומש. זי איז ביז איצט געווען אן עדות, ווי די וועלט איז באשאפן געווארן, ווי מען האט געבויט דעם טורעם פון בבל, ווי נח האט אויסגעמיטערעוועט די תיבה און איז ניצול געווארן פון דעם מבול, וואס האט פארגאסן די ערד.

איצט לייענט זי, ווי אברהם פירט זיין זון יצחקן צו דער עקידה. דער אויבערשטער וויל, אז אברהם זאל אים ברענגען זיין איינציקן זון פאר א קרבן, און כאטש געלע ווייסט, אז אין דער לעצטער רגע וועט זיך באווייזן דער מלאך און נישט דערלאזן צו דער רציחה, פון דעסטוועגן קלאפט איר דאס הארץ — טוק, טוק, טוק...

אין דרויסן האבן זיך געשפילט קינדער. אויף די שוועלן זענען געווען ווייבער און באלאקעט. אין מערב-זייט האט זיך געזעצט די זון. דער פאטער האט זיך איבערגעוועקט. שוין שפעט, — האט ער א טראכט געטאן, — מען דארף שוין דאווענען מנחה. ער האט זיך אנגעטאן, געוואשן די הענט און זיך געלאזט גיין אין שול אריין.

דורכן פענצטער האט געלע געזען, ווי יידן איילן זיך אין שול אריין. זי האט געפילט, ווי דער שבת געזעגנט זיך שוין. גייט אוועק. מארגן וועט זי צוזאמען מיטן טאטן און דער עלטערער שוועסטער ווידער ארבעטן אין דער דרוקעריי, העלפן אויסזעצן דעם סידור, וואס דער פאטער האט איבערגעזעצט אויף טייטש פאר ווייבער און מיידלעך. א גאנצע וואך וועט מען מוזן ווארטן ביז ס'וועט נאך א מאל זיין שבת און זי וועט ווידער א מאל קאנען לייענען דעם חומש, אזוי ווי היינט, אזוי ווי פאראכטאגן, ווי יעדן שבת. די זון האט געהאלטן ביים פארגיין. אירע לעצטע שטראלן האבן זיך געזעגנט מיט דער יידגאס, געפינקלט אין די פענצטער און א רגע לענגער זיך פארהאלטן און געציטערט אויפן דאך פון דער גרויסער שול, איידער זי איז געגאנגען אין איר רו אריין.

געלען האט זיך אויסגעדוכט, אז זי זעט ווי די מלכה-שבת ווינקט צו איר, געזעגנט זיך מיט איר, זאגט איר עפעס און זי פארשטייט יעדעס ווארט: אין איין וואך ארום וועל איך ווידער זיין דא, הי, איין טרייסט פאר די, וואס טוען ארבעטן שווער, מיט מי.

און דער שבת איז אוועק. איבערגעלאזט א קלעמונג אין הארץ ביי געלען, דער טאכטער פון דעם דרוקער משה בן אברהם אבינו. דאס צוועלף-יאריקע מיידל איז געווען אזוי פארטראכט, אז זי האט אפילו

נישט געהערט, ווען די מאַמע איז אַרײַנגעקומען. אין שטוב איז געווען טונקל. די מאַמע האָט געזאָגט „גאָט פֿון אברהם“ און געלע האָט שטילערהייט נאָכגעזאָגט. די מאַמע האָט אַרומגעשוועבט איבער דער שטוב, פֿרום געשעפטשעט און איר שעפטשען האָט זיך צונויפגעוועבט מיט דער טונקלקייט פֿון צימער. עלאַ, די עלטערע שוועסטער איז אַרײַנגעקומען. שטילערהייט האָט זי צוגעמאַכט

די טיר און זיך אַוועקגעזעצט אין אַ ווינקל.

מרת פֿריידע איז צוגעגאַנגען צום פענצטער, ביידע טעכטער האָבן זיך אַוועקגעשטעלט בעבן איר, זיי האָבן געוואָרט אויפֿן ערשטן שטערן.

די צוויי שוועסטער האָבן זיך שטילערהייט געשושקעט, די עלטערע האָט דערציילט דער ייִנגערער, ווי אַזוי זי האָט פֿאַרבראַכט דעם שבת נאָך מיטאַג. דורכן פענצטער האָט מען נאָך געזען, ווי אַ קאַץ דראַפעט זיך אַקעגן איבער אויף אַ מויער. דערנאָך איז געוואָרן אין גאַנצן טונקל.

אויפֿן הימל האָט אַ פינקל געטאַן אַ שטערן. פֿריידע האָט אָנגעצונדן אַ ליכט און הויך אַ זאַג געטאַן:

— אַ גוט וואָך, קינדער!

די טעכטער האָבן אָפֿגעענטפֿערט ביידע מיט אַ מאָל:

— אַ גוט וואָך, אַ מזלדיקע וואָך.

ר' משה איז אַהיימגעקומען, געמאַכט הַבְדֵּלָה. מען האָט אָפֿגעגעסן וועטשערע און זיך געלייגט שלאָפֿן.

דאָס הייסט געלייגט שלאָפֿן האָבן זיך נאָר פֿריידע און די ביידע טעכטער. ר' משה איז געבליבן זיצן ביים טיש. פֿאַר אים איז געלעגן אַ בלאַט פֿאַפֿיר. ער האָט געקנייטשט דעם שטערן, געטראַכט און עפעס אָנגעשריבן. ס'ווייזט אַבער אויס, אַז דאָס, וואָס ער האָט אָנגעשריבן, איז אים נישט געפעלן געוואָרן, וואָרעם ער האָט עס תּיכּף אויסגעמעקט.

געלע איז געלעגן אין בעט, זי איז נאָך נישט געשלאָפֿן. זי האָט זיך צוגעקוקט צום פֿאַטער, געזען ווי ער שרײַבט אַלץ און מעקט. און צום סוף טוט ער אַ מאָך מיט דער האַנט. ער טוט זיך אויס און לייגט זיך שלאָפֿן.

קוים איז דער פֿאַטער אַנטשלאָפֿן געוואָרן, איז געלע שטיל אַרויסגעשפרונגען פֿון בעט. זי האָט אַ קוק געטאַן אויפֿן פֿאַפֿיר, וואָס איז געבליבן ליגן אויפֿן טיש, זי האָט איבערגעלייענט די פֿאַר שורות, וואָס דער פֿאַטער האָט אָנגעשריבן און לייכט דורכגעשטראַכן און האָט תּיכּף פֿאַרשטאַנען.

דער סידור אויף עבר־טייטש, וואָס איר פֿאַטער האָט איבערגעזעצט, איז שוין כּמעט אין גאַנצן אָפֿגעדרוקט. ער אַליין, ר' משה בן אברהם אבינו, מיט זײַנע ביידע טעכטער, זענען געווען די זעצערס. איצט פעלט נאָך איין זאַך: אַ געגראַמט פֿאַרוואָרט, אַדער אַ נאַכוואָרט, ווי ס'איז דער שטייגער פֿון אַלע מחברים, וואָס גיבן אַרויס אַזוינע נוצלעכע ספרים פֿאַרן פֿראַסטן פֿאַלק.

געלע פארשטייט איצט, פאר וואס דער פאטער פלעגט די לעצטע טעג אפט זיצן ביז שפעט ביי נאכט און קריצן מיט דער געזענער פעדער אויפן פאפיר. דאס האט ער אליין געפרוווט מאכן די גראמען און ווייזט אויס עס איז אים נישט געגאנגען, די גראמען זענען אים נישט געראטן.

זי האט א קוק געטאן אויפן פאטער מיט ליבשאפט און רחמנות. זי האט פארלאשן דאס ליכט און איז צוריק אריינגעקראכן אין בעט. שטיל, אז קיינער זאל נישט הערן.

אבער אנטשלאפן ווערן האט זי נישט געקאנט. זי איז געלעגן מיט אפענע אויגן און זיך צוגעקוקט צום שאטנשפיל אויף די ווענט.

דער נאכטוועכטער אין דרויסן האט געבלאזן אין זיין הארן. צו וויסן געטאן, אז ס'איז שוין ווייט נאך מיטנאכט, אבער געלע איז נאך אלץ נישט געשלאפן. זי האט געקלערט און געקלערט, געזוכט גראמען, וואס זאלן זיך פאסן פאר א נאכווארט צו איר פאטערס סידור.

געלע איז אראפגעשפרונגען פון איר געלעגער, געכאפט אויף זיך דאס קלייד און די שיד, גענומען דאס ליכט, וואס איז געשטאנען אויפן טיש, אויס-געזוכט דעם שליסל צו דער דרוקעריי און שטיל אויף די שפיץ פינגער, איז זי ארויסגעגאנגען.

די זעצעריי איז געווען אין דעם זעלבן הויז. זי האט געעפנט די טיר. אריינגעגאנגען, אנגעצונדן דאס ליכט און ביים שיין פונעם ליכט האט זי געקליבן די אותיות, געשטעלט אות נעבן אות, ווארט נעבן ווארט און די גראמען זענען דאס מאל געקומען ווי פון זיך אליין.

דיזע שיינע נייע תפילה פון אנפאנג ביז צו ענד,
האב איך געזעצט אלע אותיות מיט מיינע אייגענע הענט.
געלע בת הר"ר משה המדפיס
ואמי מרת פריידה בת הר"ר ישראל כ"ץ ז"ל.
זי האט מיך צווישן צען קינדער געבארן,
איך בין איין בתולה נאך עטוואס אונטער צוועלף יארן.

און ווייטער: ס'זאל איך נישט חידושן, וואס איך מוז ארבעטן. די שכינה איז אין גלות פון לאנגע צייטן. „איין יאר גייט אוועק און דאס אנדערע טוט קומען און מיר האבן נאך קיין גאולה נישט פארנומען“.

און פארענדיקט האט זי דיזע שיינע תפילה מיט א ווענדונג צו די קויפערס:

אהובי רבותי, קויפט די תפילה פאר איין גרינג געלט,
דען מיר האבן זונסטן קיין אנדערע מחיה אין דער וועלט.

נאָענטע געשטאַלטן

א סנאָפּ זונשטראַלן האָט זיך אַרײַנגערײסן דורכן פענצטער. געלע איז געשטאַנען איבער איר פאַרענדיקטער תפילה מיט אַ צופרידענעם שמייכל. און אַט אַזוי איז זי פאַרבליבן אין זכרון פון דער ייִדישער ליטעראַטור — די בתולה עטוואַס אונטער צוועלף יאָר, וואָס האָט די שיינע תפילה געזעצט מיט די אייגענע הענט.

איציק אייכל

אין א שיינעם יוני-נאכמיטאג איז איציק אייכל, דער בארימטער בערלינער משכיל פון דער בערלינער אויפקלערונגס-באוועגונג, ארויסגעגאנגען פון זיין ווינונג. ער האט פארשלאסן די טיר און זיך געלאזט גיין מיט געמאסטענע טריט איבער די מיט זון פארגאסענע בערלינער גאסן.

אונטערן ארעם האט ער געטראגן א דיקן העפט. דעם מאנוסקריפט פון זיין קאמעדיע „ר' הענעך, אדער וואס טוט מען דאמיט“. א גאנצן פרימארגן האט ער געארבעט איבער די לעצטע עטלעכע סצענעס פון דער קאמעדיע. און כאטש ער האט זי געשריבן אין א שפראך פון וועלכער ער האלט נישט — געמלעך אין דעם קוידערוועלש, וואס די דייטשישע יידן רעדן — פון דעסטוועגן איז ער טשעקאווע, וואס זיין פריינד אהרן האללע וואלפסאן וועט דערויף זאגן.

ער שטעלט זיך פאר, ס'ארא גרויסע אויגן זיין פריינד וועט מאכן, ווען ער וועט אים פארלייענען זיין קאמעדיע אין יידן-דייטש, ער ר' איציק אייכל, איינער פון די הויפט-מיטארבעטערס פון דעם העברעישן השפלה-ארגאן „המאסף“, וואס האט געקעמפט פאר דער אויפלעבונג פון העברעיש צווישן די דייטשישע יידן. ער האט דאס אראפגענידערט צום פאראכטן און פארהאטן „זשארגאן“

און אין דער דאזיקער שפראך האט ער עס אנגעשריבן זיין קאמעדיע!
איציק אייכל פילט, אז אויב זיין פריינד וועט צו אים האבן טענות, וועט ער זיין בפירוש גערעכט, אבער ער, איציק אייכל, האט אנדערש נישט געקענט. שרייבן די קאמעדיע אין העברעיש — פארשטייען ליידער די דייטשישע יידן וואס א מאל אלץ ווינציקער די דאזיקע שפראך. שרייבן זי אין דייטש, אין ריינעם ליטערארישן דייטש, איז אים געווען א בושא פאר די דייטשן אויפצודעקן דעם גאנצן עיפוש פונעם יידישן לעבן. די אפגעשטאנענקייט פון איין זייט און די פסידא-בילדונג פון דער צווייטער זייט. ניין, אין די דאזיקע צוויי שפראכן האט ער נישט געקענט און נישט געטארט שרייבן זיין קאמעדיע. ער האט זי געמוזט שרייבן אין יידיש, אנטקעגן זיין ווילן אפילו, אויב ער האט געוואלט דערגרייכן זיין ציל. ברייטע שיכטן פון די דייטשישע יידן זאלן אריינקוקן אין דער קאמעדיע ווי אין א שפיגל און דערזען דארט זייער אייגענע לעכער-לעכקייט, זייער אפגעשטאנענקייט. די אלע ר' הענעכס, וואס פירן דאס רעדל אין קהל, מוזן אפטרעטן. זיי זענען נישט ראוי מער צו זיין די וועגווייזערס פון די דייטשישע יידן. זייער פארעקשנט האלטן זיך ביי א פארגליווערטן אפ-געשטאנענעם לעבנס-שטייגער איז א שטער, א שטיין אין וועג דעם קאמף פאר דער יידישער גלייכבארעכטיקונג, וואס זיי, די אויפקלערערס, ווילן דערגרייכן און

קעמפן פאַר איר שוין זינט יאָרן. אויף זייער זייט שטייען אַ סך פון די געבילדעטע דייטשן. צווישן זיי איז געווען דער נישט לאַנג פאַרשטאַרבענער גרויסער לעסינג, דער פריינד און פראַטעקטאָר פון משה מענדעלסאָן, דעם פירער פון דער יידישער אויפקלערונג-באַוועגונג.

און נישט נאָר די אָפּגעשטאַנענע אַלטפרענקישע ר' הענעכס וועלן אין דער קאַמעדיע דערוען זייערע לעכערלעכע מאַסקעס, נאָר אַפילו זיי, די פּסיידאָ-אויפֿ-געקלערטע, די טעכטער פון די ר' הענעכס, וואָס האָבן אויפּגעכאַפט נאָר דעם שיין פון די לאַזונגען און זיך אַוועקגעלאָזט אויף גליטשיקע וועגן, פּלאַטערן אַרום די „פּאַן“ טיטלען פון דייטשישע אַדללייט, וואָס מאַכן זיך פון זיי, פון די ליכטזיניקע יידישע מיידלעך, בלויז אַ שפּילעכל. אמת איז, אַז די אויפֿ-קלערונגס-באַוועגונג האָט אויפּגעטאַן אַ סך. אין די פאַרמעגלעכע יידישע קרייזן האָט זי געפונען אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג, כאַטש די גרויסע שמד-באַוועגונג, וואָס האָט אַרומגעכאַפט די דאָזיקע שיכטן, איז די אויפּקלערערס נישט צום האַרצן. נישט דאָס האָבן זיי געוואָלט, נישט די אָפּרעמדונג פונעם אייגענעם פּאַלק, נאָר אַ גרינדלעכע איבעראַנדערשונג פון אינעווייניק און די גלייכבאַרעכטיקונג מיט די אַנדערע בירגערס פון דרויסן.

נאָר די פּוּחות, וואָס זיי האָבן באַשווירן און געהאַלפּן אַרויסרופן — טראַכט איציק אייכל מיט ביטערקייט — זענען שטאַרקער און גייען אונדז איבער די קעפּ אַריבער. וואָס דאַרף מען מער — אַט תּיכּף נאָכן טויט פון משה מענדעלסאָן, האָט די אייגענע טאַכטער פון דעם פּילאַזאַף און אויפּקלערער, דאַראַטעאַ, זיך געגט מיטן מאַן, דעם סוּחר פּיידט, זיך געשמדט און חתונה געהאַט מיט דעם דיכטער, דעם פירער פון דער דייטשישער ראַמאַנטיק פּרידריך שלעגעל.

די הויכע פיגור פון איציק אייכל האָט זיך בעתן גיין עטוואָס איינגעהויקערט און זיין שאַטן הינטער אים האָט נאָכגעמאַכט די באַוועגונג זיינע, פּונקט ווי עס איז דער שטייגער פון די הויפּנאַרן נאָכצומאַכן זייערע האַרן און באַפעלערס.

אייכל האָט זיך אָפּגעשטעלט נעבן אַ בוכהאַנדלונג: גוט, וואָס ער האָט זיך דערמאַנט. אַ פּריינד פון קאַפּענהאַגן האָט אים דאָ נישט לאַנג געבעטן אין אַ בריוו, אַז ער זאָל פאַר אים קויפּן אין בערלין מענדעלסאָנס „פּעדאַן“ און לעסינגס „לאַאָקאַן“.

אייכל איז אַריינגעגאַנגען אין דעם בוכגעשעפט, געהייסן זיך געבן די צוויי ביכער און אין עטלעכע מינוט אַרום איז ער אַרויסגעגאַנגען און זיך געלאָזט ווייטער אין וועג אַריין צו זיין פּריינד אַהרן האַללע.

די נאַכמיטאַגדיקע יונגוון האָט געבלענדט און געוואַרעמט. אייכל האָט אַ וויילע פאַרזשמורעט די אויגן. אַריינגעאַטעמט דאָס ווינטל, וואָס האָט פון ערגעץ וווּ מתייהדיק אַ בלאַז געטאַן און געטראַכט, אַז אַלצדינג איז גוט און שיין אויף דער וועלט, נאָר נישט אַלע פאַרשטייען צו געניסן און צום ווינציקסטן פון אַלע

טאקע, זיי — זיינע יידן.

א פארבייגייער האט אים געגריסט און זיך אויף א ווילע אפגעשטעלט. אייכל האט זיך געוואלט דערמאנען, פון וואנען ער קען דעם דאזיקן מענטש און מיט פארדראס האט ער פעסטגעשטעלט, אז דער זכרון איז ביי אים היפש אפגעשוואכט געווארן. — דאס פנים איז מיר קענטיק ביז גאר — האט ער גערעדט אין געדאנק צו זיך אליין — גאר פון וואנען... פון וואנען?... ער האט זיך דערמאנט. פון קעניגסבערג! ריכטיק, ריכטיק פון קעניגסבערג. איינער פון די יונגעלייט, וואס פלעגן אפט קומען צו זיין פריינד פרידלענדער. דער נאמען קעניגסבערג גיט אים א שטאך אין הארץ. קעניגסבערג, די דאזיקע שטאט, ווו ער האט פארבראכט אזוי פיל יארן, איז פאר אים איינע פון די גרעסטע אנטוישונגען אין זיין לעבן. ער האט קאנדידירט אלס דאצענט פאר העברעיזש אויף דעם דארטיקן אוניווערסיטעט. דער גרויסער פילאזאף עמאנועל קאנט האט געשטיצט זיין קאנדידאטור, אבער די פריישישע רעגירונג האט זיין ווענדונג אפגעווארפן מיט דעם תירוץ, אז אזא אמת קאן פארנעמען נאר א בירגער פון עוואנגעלישן גלויבן.

אייכל האט א פארביטערטער פארלאזט קעניגסבערג און איז אוועק קיין בערלין. דא, אין בערלין, האט ער ווייטער געפרוויט ארויסגעבן דעם „המאסה“ און דא, אין בערלין, האט ער אנגעשריבן זיין קאמעדיע „ר' הענעד“, און די דאזיקע קאמעדיע גייט ער איצט לייענען זיין פריינד אהרן האללע. אייכל האט זיך אפגעשטעלט. אט אזוי פאמעלעך גייענדיק, איז ער צוגעקומען צו דער ווינונג פון זיין פריינד. ער איז ארויפגעגאנגען די טרעפ און אנגעקלאפט אין טיר.

אהרן האללע, א מיטלווקסיקער, ברייטפלייציקער ייד מיט גראע אויגן, האט אליין געעפנט די טיר, זיך הארציק באגריסט מיט זיין אלטן פריינד און מיט-קעמפער. אייכל האט אוועקגעלייגט די ביכער און דאס העפט אויפן טיש און זיי האבן זיך אוועקגעזעצט איינער אנטקעגן צווייטן און האבן פארפירט א שמועס אויפן שטייגער פון גאענטע און אינטימע פריינד.

זיי האבן גערעדט וועגן די געשעענישן אין פראנקרייך. די רעוואלוציע האט אראפגעווארפן לודוויג דעם זעכצנטן פונעם טראן. זיין פרוו צו אנטלויפן האט געשטייגערט דעם צארן פון פאלק. איצט האלט עס דערבני, אז מען זאל דעם בירגער לואי קאפעט משפטן און ס'איז א סברה, אז ס'וועט אים קאסטן דעם קאפ. בערלין און אנדערע דייטשישע שטעט זענען פול מיט עמיגראנטן, וואס העצן צו א מלחמה מיט די יאקאבינער.

ביידע פריינד האבן זיך פארטראכט. דער שטורעם אין פראנקרייך איז א גרויסער אנוואג. א וועלט, אן אלטע, א פארגליווערטע, גייט אונטער, און א יונגע, א נייע, שטייט אויף מיט דרייסטע לאונגען וועגן „פרייהייט, גלייכהייט,

נאָענטע געשטאַלטן

ברידערלעכקייט". די לאַזונגען גרייכן שוין ווייט איבער די גרענעצן פון פראַג-קרין. אפילו אין דעם פאַרשטאַרטן, פעאַדאַלן פרייסן חורט מען זיי שטילערהייט איבער. דערווייל שטיל, אָבער ווער ווייסט, וואָס עס קאָן זיין שפעטער. דער חלום פון יידישער גלייכבאַרעכטיקונג, דער אַלטער חלום פון די יידישע אויפקלערעס, האָט דאָס מאַל אַ ווונק געטאַן מיט ממשות און נישט, ווי ביז אָהער, מיט די פאַלשע פּייערלעך פון אילוויע, אָדער אַוטאָפּיע. ביידע פריינד האָבן אינסטינקטיוו אַ בליק געטאַן אויפן פאַרטרעט פון משה מענדעלסאָן, וואָס איז געהאַנגען אויף דער וואַנט. אַהרן וואַלפּסאָן האָט גענומען אין דער האַנט אַריין דאָס העפט, וואָס איז געלעגן אויפן טיש, איבערגעמישט אַ בלעטל און געלייענט:

רב הענער

אָדער

וואָס טוט מען דאָמיט

קאַמעדיע אין 5 אַקטן פון איציק אייכל.

אייכל האָט בני אים אַרויסגענומען דאָס העפט פון דער האַנט און אים דערציילט די סיבה, פאַרוואָס ער האָט אַנגעשריבן די קאַמעדיע אין יידיש. צו זיין גרויסער פאַרווונדערונג האָט אָבער וואַלפּסאָן נישט אַרויסגערוקט קיין שום טענה, ווי ער האָט זיך עס פאַרגעשטעלט אויפן וועג, גייענדיק אָהער. פאַרקערט, וואַלפּסאָן האָט אַ גלעט געטאַן דאָס בערדל און נייגעריק אַ זאָג געטאַן:

— איך מעכטע דיוע קאַמעדיע קענען לערנען. וואַלען זי זאָ פריינדליך זיין אונד זי מיר פאַרלעזן.

און אייכל האָט אַנגעהויבן לייענען. אַהרן האַללע וואַלפּסאָן איז געזעסן אַנטקעגן איבער אים און זיך אויפּמערקזאַם צוגעהערט.

און וואַלפּסאָן האָט אין עטלעכע רגעס אַרום דערפילט, דערזען די געשטאַלטן פון דער קאַמעדיע. ווי לעבעדיקע זענען זיי געשטאַנען פאַר אים. דער שוין-יודע הענער און זיין גאַנץ הויזגעזינט. ער, אַהרן האַללע וואַלפּסאָן, וואַלט געקאַנט שווערן, אַז ווען ער וואַלט באַגעגנט דעם דאָזיקן ר' הענער אויף דער גאַס, וואַלט ער אים תיכף דערקענט, אַזוי לעבעדיק האָט אים איציק אייכל אָפּגעמאַלן. און נישט נאָר אים, נאָר זיין ווייב גיטל, זיינע טעכטער עליזאַבעט (עלקע) און די נאַרישע העדוויג (האַדעס), וואָס פּרעגט דעם לעכערלעכן סטודענט ברייטנבאַך (נישט לאַנג האָט דער סטודענט געהייסן לייבל באַהעלפער), נאָך דעם וואָס ער באַרימט זיך פאַר איר, אַז ער איז אַ קאַנטיאַנער — פון וואָס פאַראַ קאַנט שטאַמט ער...

און נישט נאָר זיי. אַלע, אַלע געשטאַלטן פון דער קאַמעדיע, אַפילו די שבת-פּרוי, דער פּראַנציזישער עמיגראַנט דע קאַמפּ, דער ענגלישער באַנדאָזשיסט

דו שאָן, דער צבועקישער שערער און דער מאָן פון דער עלטערער טאָכטער עליוזאָבעט, מאַדל, — אַלע געשטאַלטן לעבן, אַטעמען און וואַלפּסאַן וואַלט אַפילו געקאַנט שווערן, אַז ער הערט יעדערן פון זיי רעדן מיט זיינע באַזונדערע העוויות, מיט זיין קנייטש.

נאָר די פּאַזיטיווע געשטאַלטן, די, וואָס זענען דער קעגנזאַץ פון דעם אַלט־פרענקישן רב הענעך און זיינע פּסידאָ-געבילדעטע טעכטער, זענען עפעס פּאַר־נעפּלט, בלאַס, אַנעמיש. וואַלפּסאַן פּרוּווט זיי זען און זעט זיי נישט, כאַטש ער האַלט מיט זיי: מיט דעם סטודענט מאַרקוס און מיט דעם פּראַוויניץ־דעפּוטאַט נאַטאַן, די אויפגעקלערטע. פּאַר וואָס — טראַכט וואַלפּסאַן — זעט ער זיי נישט? שוין דערפאַר, ווייל זיי זענען נישטאַ אין דער ייִדישער ווירקלעכקייט, נאָר אין דמיון פון די אויפקלערערס?

איציק אייכל לייענט זיין קאַמעדיע. סצענע נאָך סצענע, אַקט נאָך אַקט. צו דעם אַלט־פרענקישן ר' הענעך אין שטוב, דעם פירער פון קהל, דעם וואָס שטעלט זיך אַנטקעגן דער מינדסטער רעפּאַרם־באַוועגונג אין ייִדישן לעבן — גנבנען זיך אַרײַן די נייע אידעען דורך דער הינטערטיר. אמת, אין אַ פּאַר־קריפּלטער פּאַרם. האַלב בילדונג, אַנשטאַט אמתער בילדונג. און אַלצדינג קערט זיך איבער מיטן קאַפּ אַראַפּ, מיט די פיס אַרויף. ר' הענעך, וואָס מיינט, אַז ער האַט אַפּגעשלאָסן און פּאַרזיכערט זיין היים פּאַר די אַלע נייַמאַדישקייטן, בלייבט צום סוף פון דער קאַמעדיע שטיין אַ צעטומלטער מיט דער פּראַגע אויף די ליפּן: „וואָס טוט מען דאַמיט“?

אַז איציק אייכל האַט געענדיקט לייענען זיין קאַמעדיע, איז ער אַ וויילע געבליבן זיצן פּאַרמאַטערט. אַהרן וואַלפּסאַן האַט געשוויגן. ביי אים אין דמיון האַט זיך אויך עפעס אַנגעהויבן צו וועבן. אַ לוסטשפּיל אויפן שטייגער פון איציק אייכלס קאַמעדיע. וואָס, ווער און ווי אַזוי, ווייסט ער נאָך נישט אויף קלאַר, אַבער אַז די אַנרעגונג, וואָס ער האַט באַקומען פון זיין פּרייַנדס קאַמעדיע, וועט נישט פּאַרלוירן גיין, דאַס ווייסט ער אויף זיכער.

— איינע שעהנע אונד נוצלעכע קאַמעדיע — האַט ער אַ זאַג געטאַן — זי האַבן רעכט מיט אירן מאַטאַ אויס האַראַץ: „ווער קאַן אונדז פּערביטען לעכלענד צו זאַגן די וואַרהייט“.

די זון האַט געהאַלטן ביי פּאַרגיין. ביידע פּרייַנד זענען געזעסן פּאַרטיפּט אין זייערע מחשבות. פון דרויסן האַט זיך געהערט דאַס גערויש און דאַס גערודער פון דער פּאַרנאַכטיקער אויפלעבונג פון דער גאַס. דאַס פּאַרן פון די וואַגנס און וויאַקען פון די קוטשערס.

אַ רויטער זונשטראַל האַט אַ רגע געציטערט אויף דער ערשטער ייִדישער קאַמעדיע, וואָס איז געלעגן אויפן טיש. דער פּאַרטערט פון משה מענדלסאַן אויף דער וואַנט האַט זיך אַנגעהויבן שאַטענען...

ד"ר שלמה עטינגער

(געווינדעט ד"ר מאַקס ווינרניך, דעם פאַרשער און אַרויסגעבער פון ד"ר עטינגערס כתבים).

די יידענע האָט גערעדט און גערעדט. געמאַלן ווי אַ מיל. איידער זי האָט אַרויסגעזאָגט איין וואָרט, זענען שוין צען אַנדערע געפּלויגן אויף צו פּריער. דאָקטאָר עטינגער איז געזעסן, אַנגעשפּאַרט מיט ביידע עלנבויגנס אין טיש און זיך צוגעהערט.

— אַז די כאַליערע האָט געזאָלט כאַפּן די כאַליערע, דאָקטער, איידער זי איז געבוירן געוואָרן אויף דער וועלט. וואָס האָט זי געוואָלט פון מיין איידעם, וואָס? אַט איז ער געווען פּריש און געזונט, געהאַרעוועט און מפרנס געווען דאָס ווייב מיט די פּינף קינדערלעך, האָט זיך באַוווּזן אין אַ שיינעם טאַג די כאַליערע און האָט אים אַוועקגעלייגט אין איינע דריי טעג. איבערגעלאָזט מיין טאַכטער, אַ וויסטע אלמנה מיט פּינף יתומים נעבעך. איצט ליגט דאָס אַלץ אויף מייןע פּלייצעס, און איך אליין, דאָקטער, בין אַן אַלט און שוואַך מענטש, קוים וואָס איך זשיפע.

דאָקטאָר עטינגער האָט זיך צוגעהערט צו די רייד פון דער אַלטער יידענע. מיט האַלב צוגעמאַכטע אויגן האָט ער געטראַכט, אַז די יידענע איז בפּירוש גערעכט: „אַ כאַליערע האָט טאַקע געמעגט נעמען די כאַליערע,“ איידער זי איז געקומען אויף דער וועלט. אַ היפּשן חורבן האָט זי אַנגעמאַכט אין זאַמאַשטש. כמעט אין יעדער שטוב איז געווען אַ מת.

ער, דער דאָקטאָר, האָט אייגנטלעך נישט געהאַט וואָס זיך צו באַקלאַגן אויף איר. אַ דאַנק איר האָט מען זיך דערמאַנט אין אים, אַז ער האָט געענדיקט מעדיצין אין לעמבערג. אין דער צייט פון אַזאַ מגפה האָט מען זיך געמאַכט נישט וויסנדיק; ביז איצט האָט מען אים נישט געוואָלט אַנערקענען דעם דאָקטאָר־טיטל, דערפאַר ווייל ער האָט געענדיקט אין אויסלאַנד.

בשעת דער מגפה האָט מען זיך אַפּילו געווענדט צו אים פון דער מאַכט, אַז ער זאַל טאָן, וואָס ער קען און העלפּן פאַרטרייבן די כאַליערע צוריק אין איר רו אַרײַן. איצט, אַז מען האָט שוין די מגפה פאַרטריבן, וועט מען זיך ווידער דערמאַנען, אַז ער האָט נישט לעגאַליזירט זיין דיפּלאָם און מען וועט אים ווידער דעגראַדירן צו דער מדרגה פון אַ פּשוטן פעלדשער.

די אַלטע האָט דערווייל נישט פאַרלוירן קיין איין רגע. וואָס דער דאָקטאָר טראַכט, זאַל ער זיך טראַכטן געזונטערהייט און זי האָט ווייטער געמאַלן ווי אַ מיל, אויסגעגאַסן איר ביטער האַרץ. דערציילט ווי אַזוי שווער ס'קומט איר

אן אויפצוכאווען די אייניקלעך, די בידנע יתומים. די טאכטער, די אלמנה, איז אויך נישט קיין געזונטע און זי אליין איז אויך לעצטנס נישט מיט אלעמען. ס'שטעכט איר דא און דא און דער הוסט, און קאפווייטיק נישט צו פארזינדיקן, און עס שווינדלט איר פאר די אויגן...

דער דאקטאר האט זיך אלץ נאך צוגעהערט צו די רייד פון דער אלטער און געטראכט, ס'פארא שיינ לשון דאס יידיש-לשון איז, ער האט פון תמיד אן זיך ליב צוצוהערן צו דער שפראך פונעם פראסטן פאלק. א טייערע, שיינע שפראך. ער פארשטייט נישט פאר וואס די אינטעליגענץ באציט זיך מיט אזא ביטול צו דער דאזיקער שפראך. פאר וואס מען רופט זי מיט דעם זידל-נאמען „זשארגאן“. ער, דער דאקטאר שלמה עטינגער, האט ליב די דאזיקע שפראך אהבת נפש. זי איז אים אייגן און טייער. אפט זיצט ער ביי נאכט, ווען זיין הויזגעזינט שלאפט שוין, און שרייבט אין דער שפראך משלים, קליינע מעשהלעך און קאטאוועסלעך.

די יידענע טענהט אבער ווייטער דאס איריקע: — איז בין איך הייסט עס געקומען צו אייך, דאקטאר, איר זאלט מיר געבן א רפואה, נאר זעט, דאקטאר, אז די רפואה זאל נישט קאסטן טייער, פון וואגען זאל איך נעמען, אז איך בין אן ארעם מענטש, און אויף מיניע פלייצעס ליגט, נישט פאר אייך געדאכט, אן אלמנה מיט פינף ווערים. אוי, די כאליערע, דאקטער, אז די כאליערע האט זי געדארפט טרעפן, איידער זי איז אויף דער וועלט געקומען. דער דאקטאר האט זיך אויפגעהויבן, אונטערווכט די אלטע און איר פאר-שריבן א רעצעפט.

— ס'איז א קלייניקייט, מומעשי, אין עטלעכע טעג ארום וועט איר זיין אין גאנצן געזונט. איר וועט נאך טאנצן א ברוגז-טאנץ אויף דער חתונה פון אייער יינגסטן אייניקל.

די יידענע האט גענומען דעם רעצעפט, מיט טרערן אין די אויגן אים געדאנקט:

— איר זענט א טייערער מענטש, דאקטער. דער אויבערשטער זאל אייך באצאלן פאר דעם גוטס, וואס איר האט געטאן פאר מיר און נאך אזעלכע ארעמע-לייט ווי איך.

אזוי ווינטשנדיק, איז זי אוועקגעגאנגען. דאקטאר עטינגער האט געשמייכלט: „גאט זאל אייך באצאלן, דאקטער“. פון דעם רוב פאציענטן זיינע הערט ער דאס. א שיינ פנים וועט ער מאכן, דער אויבערשטער, אז ער, דער דאקטאר עטינגער, וועט אים איבער הונדערט און צוואנציק יאר צושטעלן די רעכענונגען פון אלע ארעמעלייט, וואס ער האט באהאנדלט אין משך פון זיין לעבן. אויף יענער וועלט וועט ער פון דער סומע קאנען לעבן א גוטן טאג. אויף דער וועלט איז אים דערפאר ביטער. פון די אלע פאציענטן האט ער קוים אויף

וואָסער צו דער קאַשע. נאָר דאָס וואָלט נאָך געווען צום דערליידן. ער פון זיין זייט האָט קיין טענות נישט. אָבער זי, זיין ווייב גאַלדע, איז נישט צופרידן. גייט אַרום פסדר מיט אַן אַראָפּגעלאָזטער נאָז און זאָגט אים שטעכווערטלעך וואָס דערגייען ביז צו דער זיבעטער ריפּ.

און אַז מען וויל קלערן אויף קאַריק, איז זי נעבעך אויך גערעכט. אַז גאַט האָט איר באַשערט אַ מאַן אַ שלימזל, וואָס פאַר אים איז גענוג, אַז ער שרייבט משלים, קליינע מעשהלעך און קאַטאַוועסלעך. גאַנצע נעכט קאַן ער אַזוי אַפּוּזצן ביי זיך אין חדר און שרייבן. „טענטלען“ הייסט עס אויף איר לשון.

„טענטלען“ — אַ טייער וואָרט — טראַכט דאַקטאָר עטינגער. ער האָט עס שוין אַפילו פאַרשריבן ביי זיך אין נאַטיץ-ביכל, ס'וועט אַ מאָל צונאָך קומען צו אַ משל, אָדער אַ קאַטאַוועסל.

מען קאַן נישט זאָגן, אַז אים אַרט נישט דאָס, וואָס ער האָט נישט קיין פּרנסה, ס'אַרט אים בפּירוש שטאַרק. נאָר וואָס קאַן ער זיך העלפּן. וויל ער דען נישט? נאָך אַ מין וועלן. אָבער ווי זאָגט טאַקע זיין גאַלדע: „ס'איז נישט געפּיילט און נישט געפּאַרן“.

דאָס וואָרטשען פון זיין פּלונגטע טוט אים וויי. בפּרט אַז ער פּילט, ווי זי איז גערעכט. אָבער פון דעסטוועגן קאַן ער נישט גובר זיין די שוואַכקייט זינע. אַפילו אירע שטעכווערטלעך פאַרשרייבט ער. ער איז אַ דיכטער, דער דאַזיקער שלמה עטינגער. ער לאָזט די פאַרסמטע ווערטער האַגלען איבער זיין קאַפּ און פּילט בשעת מעשה זייער שיינקייט. ס'טוט אים וויי און ער האָט הנאה פון זיי. ביי נאַכט ביים שרייבטיש לעבן זיי אויף פאַר אים. די חיות פון זינע משלים רעדן דאָך אויף ייִדיש, קומט אים יעדעס וואָרט צונאָך. ווען אַ שלאַנג אין זינעם אַ משל דאַרף באַקומען לשון, רעדט זי אין דער שפּראַך פון זיין פּלונגטע, בשעת זי איז אין כּעס. גיפּטיק, מיט שטעכווערטלעך, מיט אַנצוהע-רענישן. ציש, ציש, ציש.

ער דרייט זיך אַרום איבערן קאַבינעט. אַהין און צוריק. אַהין און צוריק. אַט שטעלט ער זיך אַפּ ביי דער ביכער-שאַפּע. מיט ליבשאַפּט קוקט ער אויף די ביכער, דעם איינציקן אוצר, וועלכן ער פאַרמאַגט. אַט שטייען זיי איינער נעבן דער צווייטן. די ווערק פון די דייטשישע משלים-שרייבערס געלערט, ליכט-ווער, די עפּיגראַמען פון לעסינג, די לידער פון טעאָדאָר קערנער. דאָ נישט לאַנג האָט ער איבערגעזעצט קערנערס באַלאַדע „וואַלעהייד“ אויף ייִדיש. און מיט צופּרידנקייט האָט ער פעסטגעשטעלט, אַז ייִדיש טויג זיך נישט נאָר פאַר משלים און קאַטאַוועסלעך, אַפילו פאַר דער פאַנטאַסטיק פון דער באַלאַדע איז זי פאַסיק. צו אַלע פאַרמען פון דער דיכטונג איז זי מסוגל. עס דאַרפן נאָר קומען די געהעריקע מייסטערס.

מיט א באזונדערער ליבשאפט האט שלמה עטינגער באטראכט דעם גרויסן באַנד „שילערס ווערקע“, וואָס איז געשטאַנען אין זײַן ביכערשאַנק. דאָרט אין דעם באַנד געפֿינט זיך שילערס מעכטיקע פּאַעמע „די גלאַקע“. אויפֿן שטייגער פֿון שילערס „גלאַקע“ האָט ער, דער דאַקטאָר שלמה עטינגער פֿון זאַמאַשטש, אַנגעשריבן זײַן פּאַעמע „דאָס ליכט“. בײַ זײַ, בײַ די גוים, באַגלייט דער גלאַק דעם מענטש פֿונעם וויגל ביז צום קבר. און בײַ ייִדן באַגלייט דאָס ליכט דעם מענטש פֿונעם וויגל ביז צום קבר. מיט אמתער מײַסטערשאַפט האָט ער גובר געווען די שווערע און קאַמפּליצירטע פּאַרמען פֿון דער פּאַעמע. דער רײַם פּאַסט זיך צו יעדער שטימונג, וואָס ווערט געשילדערט. אַנדערש פּלאַקערט דאָס ליכט אויפֿן ברית פֿונעם נײַגעבוירענעם קינד און אַנדערש פּלאַקערט עס צו קאַפּנס פֿון דעם מת. אַ טײַערע שפּראַך, אַט די ייִדישע שפּראַך. פּאַר אַלץ אין דער וועלט האָט זי דאָס גוטיקע וואָרט. זי איז בויגעוודיק און האָרט, צאָרט און שטעכיק. זי קאָן פּישטשען ווי אַ קינד און שעלטן ווי אַ סעֶדעכע. זי קאָן ווינקען מיט אַן אויג, „שטויס דיך אָן, וואָס איך מײַן“ און קאָן זײַן באַרעדעוודיק ביז צום דול ווערן. אים טוט הנאה וואָס ער שרײַבט אין דער דאָזיקער שײַנער שפּראַך. ס׳איז נאָר אַ שאַד, וואָס ער האָט נישט פּאַר וועמען צו לײַענען זײַנע שאַפּונגען. פּאַר וועמען, למשל? פּאַר זײַן ווייב גאַלדע שתחיה? גײַט שוין, גײַט. ער איז צופּרידן, אָן זי לאַזט אים צו רו. וועט ער גײַן פּאַרטשעפּען מיט איר? אַט האָט ער לעצטנס אַנגעשריבן אַ דראַמע „סערקעלע“, ליגט זײַ בײַ אים אין שופּלאַד און קײַנער ווייסט אַפּילו נישט וועגן דעם. ער האָט שוין אַ סך מאַל געטראַכט, אָן מען דאַרף אַפּדרוקן די אַלע כתּבים זײַנע און זיך אַליין צעלאַכט פֿון אַט דעם דאָזיקן אײַנפּאַל.

ס׳דאַרף אַפּקאַסטן אַ פּאַרמעגן מיט געלט. און וווּ נעמט מען עס? קוים, קוים וואָס ער האָט אויף איבערצוקומען די וואָך.

אַלע מאַל, ווען ער טראַכט וועגן אַרויסגעבן זײַנע ווערק, גיט אים אַ שטאַך אין האַרץ. ווערק, וואָס ליגן אין שופּלאַד, זענען אַ ברכה לבטלה. נאָר וואָס קאָן מען זיך העלפֿן?

אין פּאַדערהויז האָט עמעצער געפּרעגט צודרינגלעך און שאַרף:

— דער דאַקטאָר איז דאָ אין דער היים? מען בעט אים, ער זאָל תּיפּף קומען צו אַ חולה, וואָס איז קראַנק געוואָרן אויף כּאַליערע.

עטינגער האָט געעפנט די טיר פֿונעם קאַבינעט. פּאַר אים איז געשטאַנען אַ יונג מיט צעשוּיבערטע האַר און מיט אַ פּלאַטשיקער נאָז.

— ווער איז קראַנק אויף כּאַליערע?

— אײַנער, אברהם בער גאַטלאַבער. ער איז נישט קײַן היגער. אויפֿן דורכפּאַר האָט ער זיך אַפּגעשטעלט אין אונדזער אכסניה און איז קראַנק געוואָרן אויף כּאַליערע.

דאקטאר עטינגער האט ממש אויפגעשיינט. די אויגן זיינע האבן אויפגע-
לויכטן פאר פרייד:

— אברהם בער גאטלאבער איז דא אין זאמאשטש.

איצט וועט ער דאך האבן פאר וועמען צו לייענען זיין „סערקעלע“.

ער האט אין גאנצן פארגעסן, אז דאס רופט מען אים איצט צו א חולה,
וואס איז קראנק אויף דער כאליערע. פאר אים איז גאטלאבער נישט קיין חולה,
נאר א בארימטער שרייבער. פאר אים וועט ער לייענען זיין דראמע און ער
וועט זאגן מבינות.

— איך קום שוין, טאקע די רגע — האט ער זיך אפגערופן צום יונג.
דער יונג איז תיכף אוועק. און אנשטאט דער וואלזקע מיט די אינסטרומענטן
האט דער דאקטאר עטינגער א כאפ געטאן א דיקן העפט פונעם שרייבטיש און
זיך געלאזט אין וועג אריין.

אברהם בער גאטלאבער איז געלעגן אין בעט, געווארט אויפן דאקטאר.
ענדלעך האט זיך די טיר אויפגעעפנט און דער דאקטאר עטינגער איז
אריינגעפאלן א פארסאפעטער, קוים געקענט דעם אטעם כאפן.

ער האט זיך אוועקגעוועזט נעבן חולה. א רגע אים באטראכט. דאס אויג
פונעם דאקטאר האט תיכף דערקענט, אז דער בארימטער משכיל איז ווייט פון
כאליערע. ס'איז העכסטנס א קליינע מאגן-שטערונג און נישט מער.

— וואס טויג אייך כאליערע, — האט ער צו אים א זאג געטאן, — אמער
וועל איך אייך בעסער לייענען מיין „סערקעלע“.

און נישט אפוארטנדיק קיין ענטפער, האט ער תיכף פונאנדערגעוויקלט דעם
העפט און אנגעהויבן לייענען:

— סערקעלע, אדער די יארצייט נאך א ברודער, גאר א ניי טעאטער-שטיק
אין פינף אויפציען. פארשויען: ר' משה דאנציקער, אן אויפגעקומענער עושר,
סערקעלע זיין ווייב, פריידע אלטעלע זייער...

דער דאקטאר האט געלייענט אין איין אטעם, זיך אליין פארכליניעט מיט
די ווערטער. אברהם בער גאטלאבער האט זיך איינגעהערט מיט גרויס אינטערעס.
די געשטאלטן פון דעם טעאטער-שטיק האבן ממש געלעבט. ער האט געפילט
זייער אטעם. זיי האבן זיך ארומגעדרייט דא אין שטוב. דער פאנטאפל-העלד
ר' משה דאנציקער, די אשת חיל סערקעלע — אלע, אלע פארשויען פון דער
דראמע, וואס זענען געווען אריינגעפלאנטערט אין דער אינטריגע.

דער דאקטאר האט געלייענט. אברהם בער גאטלאבער האט געהערט. די
ווייזערס פונעם גרויסן וואנטזייגער האבן זיך גערוקט נענטער, נענטער קעגן
נאכט צו.

אז דער דאקטאר האט געענדיקט דאס לייענען, איז אברהם בער גאטלאבער
געשטאנען נעבן אים. עטינגער האט אפילו נישט באמערקט, ווען דער חולה

איז ארויסגעקראכן פונעם בעט און ווען ער האט זיך אנגעטאן.
 גאטלאבער האט ארויפגעליינט די הענט אויף עטינגערס אקסל און א זאג
 געטאן:

— איינער טעאטער-שטיק איז גאר א וואושנע זאך, דאקטאר, איינער „סער-
 קעלע“ האט מיר אין גאנצן געזונט געמאכט.
 לאנג, לאנג זענען זיי נאך ביידע געזעסן צוזאמען, געשמועסט וועגן השפלה-
 זאכן און וועגן דער נוצלעכקייט פון שרייבן „זשארגאן“. דאס ווארט „זשארגאן“
 האט באנוצט נאר גאטלאבער. דער דאקטאר האט פסדר באנוצט דעם נאמען
 „ידיש“.

איימגעגאנגען איז דער דאקטאר א צופרידענער, א גליקלעכער. די גוטע
 ווערטער, וואס גאטלאבער האט אים געזאגט וועגן זיינע שריפטן, האבן אים
 אויפגעלעבט.

— מען דארף אנווענדן אלע כוחות, האט ער באשלאסן, אז אלע מיינע
 ווערק זאלן דערשיינען אין דרוק. שוין צייט, כ'לעבן, אז דאס פאלק, פאר וועלכן
 איך האב געשריבן, זאל הנאה האבן פון די אלע זאכן. ליינען, לערנען און
 דער עיקר הנאה האבן.

מיט פאמעלעכע טריט איז ער געגאנגען, דער דאקטאר. דער הימל איז געווען
 טיף און אויסגעשטערנט. ער האט מיט דער פולער ברוסט אין זיך אריינגעאטעמט
 דעם זומערווינט. געזען אין דמיון ווי יידן ליינען זיינע משלים, זיינע קליינע
 מעשהלעך, זיינע קאטאוועסלעך און זיין „סערקעלע“.

ער האט נישט געאנט, דער דאזיקער ליבער און הארציקער דאקטאר, אז
 אים וועט נישט זיין באשערט צו זען קיין איין געדרוקט ווארט זיינס ביים לעבן
 און אז ערשט אין א סך, א סך יארן נאך זיין טויט, איז אן ערך הונדערט יאר
 ארום, וועלן זיינע כתבים דערזען די ליכטיקע שיין און די יידישע ליטעראטור
 וועט געפינען, דערקענען און אנערקענען איר דאקטאר שלמה עטינגער.

ישראל אַקסנפעלד

ביים נאַטאַריס ישראל אַקסנפעלד האָבן זיך פאַרזאַמלט געסט. אַדעסער משפּילים און סתם נאַענטע פּריינד. דאָס דינסטמיידל האָט דערלאָנגט טיי מיט איינגעמאַכטס. דער גרויסער מעשענער סאַמאַוואָר האָט געזשומעט. צווישן די געסט איז, פאַרשטייט זיך, געווען דער מערקווערדיקער מלמד משה זשוויף. אַ באַגייסטערטער פאַרערער פון אַקסנפעלדס ווערק און בכלל אַ טשעקאַווע פיגור צווישן די אַדעסער אויפקלערערס.

אַליין אַ לערער אין אַן אַדעסער שול — איז פאַר דעם דאָזיקן מענטשן ווינציק געווען צו קנעלן מיט אַ פאַר צענדליק קינדער. ער איז אַרומגעגאַנגען איבער די אַרעמע ייִדישע גאַסן פון אַדעס און גערופן די קינדער זיך לערנען. אַליין אַ ביטערער אביוו, וואָס האָט היפש אונטערגעהונגערט מיט ווייב און קינדער — האָט ער זיין גאַנץ לעבן אוועקגעגעבן דער אויפקלערונג פון די ייִדישע מאַסן. די אַדעסער משפּילים האָבן אים דערפאַר געקרוינט מיטן נאַמען „דיאַגענעס“.

איצט איז „דיאַגענעס“ געזעסן אויבן אַן ביים טיש און געפיפקעט גערווען זיין לילקע. ער האָט זיך אויפּמערקזאַם צוגעהערט צום שמועס, אַפט מאל אים איבערגעריסן מיט אַ גערוועזער און ליידנשאַפטלעכער באַמערקונג.

דער באַלעבאַס אַליין, דער נאַטאַריס ישראל אַקסנפעלד, אַ הויכער ייד מיט שוואַרצע, קלוגע אויגן, האָט זיך אין דעם שמועס נישט באַטייליקט. ער האָט געשוויגן און זיך צוגעקוקט צו די גערוועזע באַוועגונגען פון זיין פּריינד „דיאַגענעס“, וואָס האָט זיך אַנגעהויבן ליידנשאַפטלעך צו היצן, ווי זיין שטייגער, און פאַרטיידיקן זיין מיינונג. פאַרשטייט זיך, אַז די אַנדערע האָבן אויך נישט געשוויגן. דער עיקר האָט זיך אַנטקעגנגעשטעלט „דיאַגענעסן“ דער אַפטיקער שמואל גאַלדמאַן, אַ משכיל אין ברילן מיט אַ שיטער בערדל. אויך ער האָט זיך זינע אייגענע דרכים — אַן איינגעקשנטער ליטוואַק, וואָס וועט אַ האַר נישט אַפטרעטן פון זינס. „דיאַגענעס“ איז אַבער אויך נישט פון די, וואָס גיבן זיך לייכט אונטער. ער האָט געשאַטן מיט אַרגומענטן, ציטאַטן פון די ביכער, זיך פאַררופן אויפן „דעסער“, דעם גרויסן משה מענדעלסאָן. אַזוי און אַזוי שטייט בפירוש אין מענדעלסאָנס כתבים און אַנדערש קאָן נישט זיין. קומט דער דאָזיקער ליטוואַק און זאָגט פונקט קאַפּויער. איר פאַרשטייט אַ מעשה? שטעלט זיך אַנטקעגן דער מיינונג פון משה זשוויף, וואָס איז בקי אין מענדעלסאָנס כתבים, ווי אַ פרומער ייד אין אַשרי. אַרדבא, וואָס וועט אַ שטייגער דער ליטוואַק, דער עקשן, זאָגן אַנטקעגן אַזאַ ציטאַט? ...

דאָס דינסטמיידל האָט ווידער אַ מאל דערלאָנגט טיי. דער שמועס איז

געוואָרן געמיטלעכער, דער ליטוואַק דער עקשן איז אָבער געבליבן בײַ דעם זײַניקן.

אײנער האָט דערצײלט אַ טשעקאָוו „מופת“ פֿון אַ חסידישן רבין. אַ צווייטער האָט דערצײלט אַ טשעקאָוו שטות פֿון אַ חסיד, וואָס האָט זיך באַרימט, אַז ער האָט אַליין געזען דעם רבין זײנעם רעדן מיט מלאכים.

מען האָט געלאַכט. אײן אַנעקדאָט איז געפֿלויגן נאָכן צווייטן. אין צענטער פֿון אַלע אַנעקדאָטן איז געשטאַנען דער חסידישער רב, דער שווינדלער, דער פאַרפירער, דער אַפּנאַרער. אויף אַלעמענס ליפֿן האָט געשוועבט אַ חזק־שמיכל, אײנער פֿון יענע שמיכלען, וואָס האָבן אויפגעריסן אַ גאַנצן ייִדישן לעבנסשטייגער און אים פעסט אַ טרייסל געטאַן.

— וואָס טױג מיר אַנעקדאָטן און איבערדערצײלטע מעשיות? — האָט זיך אַפּגערופֿן אײנער פֿון עולם — אַמער זאָל אונדז אונזער פֿריינד אַקסנפֿעלד דערצײלן, וואָס ער האָט אַליין מיט די אײגענע אויגן געזען בײַ די חסידישע רבנים. ער איז דאָך עפעס אין זײן יוגנט געווען אַ פאַרברענטער „בראַצלאַווער“. ער האָט גוט געקענט ר' נחמנען און מיט דער „רעכטער האַנט“ פֿון בראַצלאַווער, מיט ר' נתן, איז ער געווען אַ גאָר נאַענטער שמעלקע.

אַקסנפֿעלד האָט אַ שמיכל געטאַן: — וואָס איז דאָ צו דערצײלן, מײנע ליבע פֿריינד? ס'הייסט צו דערצײלן איז דאָ אַ סך, גאָר אַ סך. אָבער איר ווייסט גאַנץ גוט, אַז מיט דער פען בין איך אַ גרעסערער מומחה ווי מיטן מויל. אַלצדינג, וואָס איך האָב זיך אָנגעזען און אָנגעהערט אין רבישע הויפֿן, האָב איך שוין באַשריבן אין מײנע ביכער. נעמט אַ שטייגער מיין „ספר חסידים“, לײענט עס אַדורך און איר וועט אַלץ געוואָר ווערן. דערזען דאָס גאַנצע עיפּוש, די פינצ־טערניש, די אַפּגעשטאַנענקייט, די הפּקות מיט אַלע אירע אַבערגלויבענישן, אַנטקעגן וועלכע מיר קעמפֿן שוין זײַט יאָרן און יאָרן און ס'העלפט נאָך אַלץ נישט.

ער איז אַנטשוויגן געוואָרן און אַ קוק געטאַן אויף זײן פֿריינד זשוויף, וואָס איז געזעסן אויבן אָן ביים טיש, לאַזנדיק פּסדרדיקע קנולן רויך פֿון זײן לילקע.

— ס'איז מיר אַ גרויסער ווייטיק, — האָט אַקסנפֿעלד אַפּגעזיפּצט — וואָס מײנע כתב־ידן ליגן אין שופֿלאַד. גרויסע עטלעכע־בענדיקע ראַמאַנען, דערצײ־לונגען און דראַמעס. מען וואַלט זיי באַדאַרפט אַפּדרוקן. זאָלן ידן לײענען און אַרײַנקוקן אין זיי. זיי וואַלטן אין די דאָזיקע ביכער דערזען זײער אײגן לעבן ווי אין אַ שפּיגל.

אַלע האָבן געשוויגן. אַלע ווייסן, אַז דער נאַטאַריס ישראל אַקסנפֿעלד האָט אָנגעשריבן אַ היפש ביסל וויכטיקע און נוצלעכע ספרים אויף פּראַסט ייִדיש. עטלעכע פֿון די קלענערע אַרבעטן האָט מען שוין אַפּגעדרוקט, אָבער דאָס איז

נאָך גאַרנישט אַנטקעגן דעם, וואָס ליגט נאָך אין כתב־יד. אַן אוצר, אָן אמתער אוצר, וואָס וואָרט, אָן ער זאָל דערזען די ליכטיקע שיין.

דער ערשטער האָט זיך אָפגערוּפן „דיאַגענעס“. ער ווייסט און קען אַמבעסטן פון אַלע דעם ווערט פון אַקסנפעלדס כתבים. אָבער ער קאָן אויך די מניעות, וואָס ליגן אין וועג און לאָזן זיי נישט דערשיינען. די צוויי ייִדישע דרוקער־נייען אין ווילנע און אין זשיטאָמיר האָבן זיך אָפגעזאָגט צו דרוקן די אַפיקורסישע ספרים פון אַקסנפעלדן. ראָמס דרוקער־נייע האָט זיך קונציק אויסגעדרייט אַפילו פאַרן בילדונגס־מיניסטער אַוואַראָוו, וואָס האָט לויט אַ בקשה פון אַקסנפעלדן און זיינע פריינד אָנגעפרעגט, פאַר וואָס די דרוקער־נייע זאָגט זיך אָפ צו דרוקן דעם „ספר חסידים“ פון אַקסנפעלדן. די „שטרײַמעלעך“ ווייסן, וואָס פאַר אַ סכנה אַקסנפעלדס ווערק זענען פאַר זיי און זיי דערלאָזן נישט מיט אַלע כוחות, אָן זיי זאָלן דערשיינען. אַחוץ דעם איז פאַראַן נאָך אַ מניעה: געלט! עס דאַרף אַפּקאָסטן אַ פאַרמעגן און דער מחבר איז נישט קיין גביר.

— אָבער — זאָגט משה זשוויף הויך אויפן קול — מ'דאַרף, מ'מוז זיך אַנשטרענגען. מ'טאָר נישט דערלאָזן, אָן אזאַ גרויסע און וויכטיקע אַרבעט זאָל פוילן אין שופּלאַד.

אַלע זענען מסכים. אַפילו דער אַפטייקער, דער ליטוואַק, איז דאָס מאַל איינשטימיק מיט „דיאַגענעסן“. ער האָט אַ זופּ געטאָן פון זײַן גלאַז טיי און צוגעגעבן: — זשוויף איז גערעכט. מען דאַרף זען מיט אַלע כוחות אַרויסצוגעבן אַקסנפעלדס ווערק.

די טיר האָט זיך געעפנט און ס'איז אַרײַנגעקומען נאָך אַ גאַסט. אַ מיטל־וויקסיקער און מיטליאַריקער מאַן מיט אַ בינאַקל אויף דער נאָז און אַ ברייטן „גוטן אַוונט“ אויף די ליפּן. ער האָט זיך אַנטשולדיקט פאַר זײַן פאַרשפּעטיקן זיך און זיך אַוועקגעזעצט ביים טיש.

אַלע האָבן זיך מיט אים באַגריסט. באַזונדערס האַרציק האָט אים באַגריסט אַקסנפעלד. דער ערשט־אַנגעקומענער דאָס איז געווען זײַן פריינד, דער ייִדיש־רוסישער שרייבער ז. ז. לערנער. אַ גרויסער פאַרערער פון אַקסנפעלדס כתבים. דאָ נישט לאַנג האָט ער אָנגעשריבן וועגן אַקסנפעלדס ווערק אַ גאַנצן מאמר אין רוסיש. געלויבט די וויכטיקייט פון די כתבים און נישט פאַרגעסן זיך אַפֿ־צושטעלן אויף זייער קינסטלערישער באַדייטונג.

דאָס דינסטמיידל האָט דערלאָנגט דעם ערשט אָנגעקומענעם גאַסט אַ גלאַז טיי. מען איז ווייטער געזעסן געמיטלעך און געפלוידערט וועגן פאַרשידענע זאַכן, ביז מען איז ווייטער אַרויפגעקומען אויף אַקסנפעלדס כתבים.

„דיאַגענעס“ האָט אַרויסגענומען זײַן לילקע פון מויל און אַ זאָג געטאָן: — ס'וואָלט געווען אַ יושר, אָן אַקסנפעלד זאָל אונדז איבערלייענען זײַן נײַ ספר, וואָס ער האָט געשריבן אין דער פאַרם פון אַ טעאַטער־שטיק: „די גענאַרטע

וועלט" הייסט עס. און ס'איז שוין איין מאל א גענארטע וועלט. אלע האבן גענומען בעטן און פאדערן אקסנפעלד זאל לייענען זיין „גענארטע וועלט“.

אקסנפעלד האט זיך א ביסל געקווענקלט. דערנאך האט ער זיך אבער אויפֿ- געהויבן פונעם טיש, צוגעגאנגען צום קאמאד, ווו עס זענען געלעגן זיינע כתב־ ידן, ארויסגענומען א דיק העפט, זיך אוועקגעזעצט צוריק און אנגעהויבן צו לייענען:

„אלע קלוגע אומות ווונדערן זיך אויף פארציניטן:
ווי האט מען געקאנט גלויבן, אז פישוף זאל עפעס באדייטן, —
צו גלויבן אין רוחות, אין שדים, אין לצים, אין זנאכערס,
אין באשווערער, אוצרות-נעמער און אין פישוף-מאכערס“.

די גאנצע הקדמה, אנגעשריבן אין קונציקע גראמען, איז דעם עולם געפעלן געווארן ביז גאר, דער עיקר דער סוף פון דער הקדמה:

„אין שפיצניץ איז אלץ אמת און אין שארעווקע אקוראט,
אלץ אזוי ווי ס'איז באשריבן, נאר דערציילט גלאט.
די מעשה האט זיך דארט געטראפן פאר 46 יאר,
וויילט איר געוואר ווערן — טוט כ'לעבן אהין א פאר“.

די ערשטע סצענע ביים חסידישע רבין ר' לייב שפיצניצער, דעם בעל-מופת, האט תיכף קלאר געמאכט, וואס אקסנפעלד מיינט מיט זיין „גענארטער וועלט“, ווער ס'פירט זי ביי דער נאז, די וועלט. אט די לייב שפיצניצערס מיט זייערע מקורבים, דאס רוב גראבע יונגען, שווינדלערס פערווע סארט, אנשיקענישן, וואס מען קען אזוי ליכט נישט פטור ווערן — זיי פירן די וועלט ביי דער נאז.
דער יידישער זנאכער ר' לייב שפיצניצער און דער גוישער זנאכער אגאפאן אגאפאנאוויטש וואדקין פירן דאס רעדל. א גאנצער עולם-התוהו, וואס איז נישט אויסגעטראכט, נאר איז פאראן אויף דער וואר. אויב איר ווילט נישט גלויבן, וועט אייך אקסנפעלד איבערציניגן אויף קלאר.

אלע האבן געהערט מיט גרויס אינטערעס. „דיאגענעס" האט געפיפקעט זיין לילקע און לערנער איז געזעסן אנגעשפארט דעם קאפ אויף ביידע הענט. דער סאמאואאר האט שטיל געזשומעט.

אז משה אקסנפעלד האט געענדיקט לייענען, איז אויפגעשפרונגען משה זשוויף פון זיין ארט.

— וואס שטייט מען און מען ווארט? מען דארף די זאך תיכף אפדרוקן.

נאענטע געשטאלטן

און נאך דעם א צווייטע. אזוי לאנג, ביו אלצדינג וועט פארעפנטלעכט ווערן. ארויס פונעם שופלאד און אריין אין המון, וואס גויטיקט זיך אין די דאזיקע ספרים, ווי אין לעבן.

דאס, וואס זשוויף האט ארויסגעזאגט אויף א קול, האבן אלע באשלאסן שטילערהייט ביי זיך.

דער נאטאריוס אקסנפעלד האט פארמאכט דעם העפט און אים צוריק אריין-געלייגט אין שופלאד.

די ווייזערס פונעם זייגער האבן זיך גערוקט, גערוקט. ס'איז שוין געווען שפעט אין דער נאכט און ביים נאטאריוס אקסנפעלד איז נאך אלץ געווען ליכטיק. ביים טיש זענען געזעסן זינע פריינד, אדעסער משפילים און זיך באראטן ווי אזוי ארויסצוגעבן זינע כתבים.

עטלעכע חסידים, וואס זענען אהיימגעגאנגען אביסל בגילופין פון א שמחה, האבן, פארבייגייענדיק אקסנפעלדס הויז, דריי מאל אויסגעשפיגן.

אברהם בער גאטלאבער

א ליכטיק-זוניקער מאי-נאכמיטאג. דער אלטער אברהם בער גאטלאבער זיצט אין דרויסן אויף דער הילצערנער באַנק פאַר דער שטוב. די מאי-זון שפילט אויף זיינע אלטע, פאַרוואַנעטע הענט, וואָרעמט זיי. אויפן דאָך צווישטשערן פייגל: טשיריק, טשיריק: „פּרילינג“. פּרילינג רופט מען דאָס. אַ פאַר שוואַלבען פלאַטערן איבערן וועג. ער, דער אלטער משורר, געדענקט דאָס דאָזיקע פלאַטערשפּיל פון די שוואַלבען פון זיינע קינדער-יאָרן. אַן אלט שפּיל — טראַכט ער. מיט יעדן פּרילינג חורט זיך עס איבער. אַבער די פּרילינגען זענען אַנדערע און די שוואַלבען אַנדערע. ער זיפצט אַפּ. שטרענגט אַן די האַלב בלינדע אויגן. פּרוווט דערקענען די פאַרבייגייערס, וואָס גריסן אים פון דער ווייטנס. די לעצטע צוויי יאָר געפינט ער זיך דאָ, אין דובנע, ביי דער טאַכטער און ביים איידעם. אַפּגעלעבט אַ לעבן, געראַנגלט זיך, געקעמפט מיטן פאַנאַטיזם, געקעמפט פאַר בילדונג, פאַר אויפקלערונג, פאַר דער „הימלישער טאַכטער“, דער השכלה. און איצט אויף דער עלטער — ער שמייכלט ביטער — איצט ווידער אַ מאַל אויף קעסט. דאָס מאַל נישט ביי זיין שווער און שוויגער, נאָר ביי דער אייגענער טאַכטער און ביים איידעם. דעם אמת געזאָגט, האָט ער זיך נישט וואָס צו באַקלאַנגן. די קינדער האַלטן אים בכבוד, ציטערן איבער אים, ווי איבער אַן אבן-טוב. נאָר אים איז עס נישט ניחא. ער ווייסט, אַז דער איידעם האַרעוועט שווער און פאַרדינט קוים אויף פרנסה. אים, דעם אלטן, זאָגט מען גאָר נישט. נאָר ער ווייסט אַליין, פאַרשטייט אַליין. אלט איז ער טאַקע, די ראייה איז אים טאַקע געשלאָנגן, אַבער דער שכל איז אים נאָך נישט אויסגערובען. נאָר וואָס קאָן ער זיך העלפן? אַ לעבן אוועקגעגעבן פאַרן פאַלק. געשריבן פאַר אים לידער, סאַטירעס און קאַמעדיעס, אי אויף העברעיִש, אי אויף „זשאַרגאָן“. און אַט אויף דער עלטער ווידער אַ מאַל אויף קעסט ביי דער אייגענער טאַכטער און ביים איידעם...

גאטלאבער טוט אַ מאַך מיט דער האַנט. די זונפלעקן, וואָס האָבן געציטערט אויף זיין האַנט, פאַלן אים אַראָפּ צופּוסנס. — פאַרפאַלן, — טראַכט ער, — אַזוי איז שוין באַשערט. ס'איז דער גורל פון אַ יידישן מחבר. פאַרפאַלן. עטלעכע קינדער טראַגן זיך פאַרביי זיינע האַלב בלינדע אויגן. זיי יאָגן זיך איינס נאָכן צווייטן. דאָס קינדערישע געלעכטער קלינגט טיף אַפּ אין זיין געמיט.

זיין דמיון צעשפילט זיך. ער זעט ווידער אַ מאָל זאָכן און געשטאַלטן, וואָס די צײַט האָט שוין פֿון לאַנג אָפּגעמעקט. דער איצטיקער פּרילינג מיט זײַן זונגאַלד, מיט זײַנע שוואַלכן, מיט זײַנע צעצווײטעטע בײַמער, איז טאַקע אַן אַנגעלייגטער אורח. אָבער ער, דער אַלטער משורר, פּילט זיך הײַמישער מיט די געשטאַלטן, וואָס זײַן זכרון באַשווערט, צײַט אַרויס פֿון דער פּאַרגאַנגענהײַט.

אַט זעט ער דעם טאַטן זײַנעם, דעם חזן, וואָס איז אים אַזוי פּרי אָפּגע- שטאַרבן. ער זעט זײַן הויכע פּיגור, דאָס אײדל-בלאַסע פנים מיט דער שוואַרצער באַרד. עפעס רעדט צו אים דער פּאַטער, נאָר זײַן קול הערט ער נישט. משמעות, אַז די געשעפּענסטער פּאַרלירן נישט די געשטאַלטן, נאָר דאָס קול.

אַט זעט ער די שטוב פֿון זײַן שווער אין שטעטל טשערניכאָוו. זעט זײַן ווייב, וואָס איז קוים אַלט דרייצן יאָר, און אַט זעט ער זי, די אײגענע יהודית, אַן אַכצן-יעריקע, אַ שײַנע, צעבליטע. ער גט זי אָפּ, כאַטש ער וויל נישט. דער שווער וויל נאָר דערפּאַר, ווײל די חסידים האָבן דערנײַכעט, אַז ער, דער אײדעם, איז געוואָרן אַן אַפּיקורס. יהודית ווײַנט און ער ווײטיקט טיף, לײדט. דעם דאָזיקן ווײטיק וועט ער זיי קיין מאָל נישט מוחל זײַן: נישט דעם חסידישן רבין און נישט זײַנע „כניאַקעס“. ער וועט קעמפּן אַנטקעגן זיי דאָס גאַנצע לעבן. די פּערזענלעכע עוולה, וואָס זיי האָבן אים געטאַן, וועט ער קיין מאָל נישט פּאַרגעסן. די עוולה, צוליב וועלכער ער האָט אַזוי פּיל געליטן, וועט אים תמיד שטיין פּאַר די אויגן בעת זײַן קאַמף.

דער אַלטער פּאַרמאַכט די אויגן. די זון בלענדט צו שטאַרק. איבעריקנס, צו וואָס דאַרף ער איצט די אָפענע אויגן? אַז די אַלע בילדער און געשטאַלטן פֿון אַ מאָל, וואָס זײַן זכרון באַשווערט אין דער דאָזיקער רגע, זעט מען דאָך בעסער און בולטער מיט צוגעמאַכטע אויגן. בילד נאָך בילד, אײנס יאַגט דאָס צווייטע, אַן אויסטערלישע פּאַנאָראַמע. די פּאַנאָראַמע פֿון זײַן לעבן.

אַט איז דאָס שמאַלע טײַכל, די גרענעץ צווישן רוסלאַנד און עסטרייך. ער, דער יונגער גאַטלאַבער, מיטן טאַטן דעם חזן, שמוגלען זיך אַריבער איבער דער גרענעץ. אַט איז די שטאַט טאַרנאַפּאַל, דער צענטער פֿון דער השפּלה. דאָ האָט יוסף פּערל אַוועקגעשטעלט די ערשטע ייִדישע פּאַלקסשול. דער פּאַטער האָט אים געוויזן יוסף פּערלס קלויז. אָבער אים, דעם יונגן גאַטלאַבער, האָט זיך געוואַלט זען אים אַלײן, דעם רעפּאַרמאַטאַר יוסף פּערל, אַט דעם מענטש, וואָס די חסידים האָבן געשטאַלטן מיט טײַטע קללות, און די משפּילים געהויבן אין הימל אַרײַן. אַן דעם פּאַטערס וויסן איז ער אַוועק צו יוסף פּערל. אַט זיצט ער בײַ אים אין קאַבינעט. פּערל פּאַרפירט מיט אים אַ שמועס. דעם דאָזיקן שמועס געדענקט ער ביזן הײַנטיקן טאַג וואָרט בײַ וואָרט און וועט אים נישט פּאַרגעסן פּל-זמן אים איז נאָך באַשערט צו אַטעמען אויף דער וועלט. דער דאָזיקער שמועס איז געווען אַ ווענדפּונקט אין זײַן לעבן. יוסף פּערל

זיצט אנטקעגן אים, שמייכלט פאטערלעך און מילד, ווען ער, דער יונגער שנעק, וויל אים באווייזן, און מיט אזוינע מיטלען, ווי אויסלאכן חסידים, וועט ער זיין ציל נישט דערגרייכן. אזא ספר, ווי יוסף פערלס „מגלה טמירין“, וועלן דאך חסידים אפילו אין האנט אריין נישט נעמען. טאג ווי אזוי וועט עס האבן אויף זיי א ווירקונג?

יוסף פערלס פנים איז געווארן ערנסט. אבער מיט דער זעלבער ווייכער און פאטערלעכער שטים האט ער אים, דעם יונגן גאטלאבער, מבטיח געווען, אז ווען ער וועט עלטער ווערן וועט ער פארשטיין דעם קאמף, וואס ער און די אנדערע משפילים פירן, און ער, גאטלאבער, וועט קעמפן מיט די זעלביקע פליי-זיין, ווייל ער וועט ערשט דעמאלט קאנען אפשטאצן אין א פולער מאס דעם כוח פון געדרוקטן ווארט.

יוסף פערל איז גערעכט געווען. צום קאמף האבן אים ארויסגעפאדערט די חסידים גופא. זיי האבן זיך אריינגעמישט אין זיין פאמיליע-לעבן, געצוונגען אים זיך צו גטן מיט זיין ערשטן ווייב. די ווונד איז נאך ביזן היינטיקן טאג נישט פארהיילט. אפט, אפילו איצט אויף דער עלטער, זעט ער זי אין חלום און אין האלבן חלום פאר די אויגן, די שיינע, שלאנקע יהודית מיט די שווארצע, גרויסע אויגן.

איבערן קאפ פונעם אלטן גאטלאבער פלאטערט פארביי א פויגל, „טשיריק, טשיריק“ און נישטא אים. א ווארעם ווינטל ברענגט אים צו טראגן פון ערגעץ דעם ריח פון צעבליטע סעדער. דער אלטער אטעמט אין זיך אריין דעם דאזיקן גרום, וואס שמעקט אזוי ווי דער שלאנקער, יונגער גוף פון יהודית, בעת זי האט אים דערווארט נאכן צוריקקומען פון זיין ערשטער וואנדערונג, אויף וועלכער ער האט פארלוירן דעם פאטער.

די ליפן פון דעם אלטן משורר באוועגן זיך, קוים קוים וואס מען הערט. ער שעפטשעט שטיל און פרום די ערשטע שורות פון זיין ליד, „א זיפץ“:

גיב מיר מיין יוגנט צוריק,
גיב מיר די קינדערשע צייט,
דאס איז געווען מיין גליק,
איצט איז דאס גליק פון מיר ווייט.

גאטלאבער עפנט אויף א ווייל אויף די האלב בלינדע אויגן. ס'איז טאקע פריילינג. און ווי יעדער פריילינג איז ער שייך. אבער מיט צוגעמאכטע אויגן איז בעסער. ער פארמאכט צוריק די אויגן און זעט:

ער איז אין זאמאשטש. ס'איז די צייט פון דער גרויסער כאליערע. אין דער זאמאשטשער אכסניה ווערט ער קראנק. מען שיקט רופן א דאקטאר. דער דאקטאר

איז שלמה עטינגער. ער זעט פאַר זיך אַ פאַר פאַרחלומטע אויגן און ער הערט דאָס שעפטשען פון אַ קול:

— וואָס טויג אייך כאַליערע, אַמער וועל איך אייך בעסער לייענען מיין „סערקעלע“.

עטינגער לייענט פאַר אים זיין טעאַטער־שטיק. אים, גאַטלאַבערן, געפעלט עס ביז גאַר און ער באַשליסט ביי זיך אויך אַנצושרייבן אַ טעאַטער־שטיק אויף „זשאַרגאָן“. אַהיימקומענדיק, זעצט ער זיך טאַקע אַוועק און שרייבט אָן זיין קאַמעדיע: „דאָס דעקטור, אַדער צוויי חופות אין איין נאַכט“. אויפגעפירט האָט מען טאַקע גישט די דאָזיקע קאַמעדיע ביז צום היינטיקן טאַג — טראַכט ער — אַבער זי האָט משפיע געווען אויף אַנדערע. אונטערן איינפלוס פונעם „דעקטור“ האָט זיין תלמיד אברהם גאַלדפאָדן אַנגעשריבן זיינע „ביידע קוני לעמל“.

דער אַלטער גאַטלאַבער צעשמיכלט זיך. ער האָט תענוג פון זיין געראַ-טענעם תלמיד, ער געדענקט נאָך אברהמעלען, ווען ער איז געווען אַ יונג בחורל, געזונגען מיט אַ שיינ קול ביי אים אין שטוב סיני גאַטלאַבערס לידער, סיני אייגענע, וואָס ער פלעגט פאַרפאַסן. שפעטער איז דער דאָזיקער בחורל געוואָרן דער באַשאַפער פונעם ייִדישן טעאַטער.

גאַלדפאָדן איז נישט דער איינציקער, וועמען גאַטלאַבער האָט מקרב געווען און וואָס איז שפעטער געוואָרן אַ לייט. אַ בענטשונג פאַר זיין פאַלק און אַ זייל פאַר דער ייִדישער ליטעראַטור, וואָס ער, אברהם בער גאַטלאַבער, האָט געהאַלפן בויען. איצט זעט ער זיי אַלע, סיני די, וואָס זענען שוין אויף יענער וועלט, סיני די, וואָס לעבן און שאַפן נאָך פאַרן וויל פון די אחינו בני ישראל.

אונטער צוגעמאַכטע אויגן טראַגן זיך פאַרן אַלטן גאַטלאַבער פאַרביי אַ גאַנצע ריי געשטאַלטן; יעדע פון זיי האָט געשפילט אַ מער אַדער ווינציקער באַדייטנדיקע ראַלע אין דער ייִדישער און העברעיִשער ליטעראַטור. אַ טייל פון זיי זענען שוין געשיכטע און אַ טייל מאַכן געשיכטע. ער זעט פאַר זיך די געשטאַלט פון ר' יצחק בער לעווינזאָן, דעם ריב"ל, די פיגור פונעם ד"ר ליליענשטיין, די געשטאַלט פון דעם באַהעמיען ראובן אשר ברוידעס — אַ גאַנצע גאַלעריע פון געשטאַלטן, וואָס אַקאַרשט זענען זיי פאַר אים געווען די סאַמע וואָר און איצט בלויז דערמאַנונג...

אייענע פון די געשטאַלטן בלייבט אַ רגע לענגער שטיין פאַר אים. דאָס איז אַ יונג ליטוויש בחורל, אַ מאַגערס, אַ בלייכס, קוים זיבעצן יאָר אַלט. אַט קלאַפט ער אָן אין טיר ביי אים, ביי גאַטלאַבערן. גאַטלאַבער אַליין עפנט אים. דאָס בחורל איז צעטומלט, קוים וואָס מען פאַרשטייט אים.

— דאָ וווינט דער הער גאַטלאַבער? — שטאַמלט אַרויס דאָס בחורל און ווערט רויט ווי אַ צוויק.

— דאָס בין איך טאַקע אַליין, — ענטפערט אים גאַטלאַבער און פאַרבעט אים אין שטוב אַרײַן.

פון דעם יונגמאַן ווערט גאַטלאַבער געוויר, אַז ער הייסט שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, ער לערנט דאָ אין דעם קאַמענעץ-פּאַדאָלסקער בית-המדרש, אַז אים איז ענג געוואָרן אין דעם בית-המדרש, אַז עס ציט אים צו עפעס אַנדערש, אַז ס'איז אים נמאס געוואָרן דאָס קוועטשן די באַנק, און אַז אַ געוויסער ר' אברהמצע, וואָס לערנט מיט אים אין איינעם, האָט אים געעצהט, ער זאָל אַרײַנגיין צו אים, צו אברהם בער גאַטלאַבער, „דעם גרויסן בעל תנ"ך און מדקדק“.

גאַטלאַבער האָט דאָס דאָזיקע בחורל מקרב געווען, זײַן טאַכטער האָט מיט אים געקנעלט רוסיש און דײַטש און דאָס דאָזיקע באַשיידענע בחורל איז דאָס היינט דער באַרימטער מענדעלע מוכר ספרים.

גאַטלאַבערס פנים צעשטראַלט זיך. צו תלמידים דאַרף מען אויך האָבן מזל און ווייניקסטנס מיט דעם דאָזיקן מזל איז ער געבענטשט געווען זײַן גאַנץ לעבן. זײַנע תלמידים זענען ב"ה געוואָרן לייט, אפילו מער ווי ער אַליין האָט זיך פאַרגעשטעלט.

גאַטלאַבער האָט דערפילט אַ האַנט אויף זײַן אַקסל. ער האָט געעפנט די אויגן און דערזען זײַן טאַכטער, וואָס איז געשטאַנען אַ באַזאָרגטע נעבן אים: — טאַטע. דו שלאָפסט ?

— ניין, — ענטפערט דער אַלטער, — בלויז אַזוי צוגעמאַכט די אויגן.

— אַלץ איז שוין איינגעפאַקט, — זאָגט די טאַכטער, — בלי-נדר מאַרגן פאַרן מיר קיין ביאַליסטאַק.

גאַטלאַבער האָט אין גאַנצן פאַרגעסן, אַז זײַן איידעם קלויבט זיך אַריבער מיטן גאַנצן הויזגעזינט קיין ביאַליסטאַק, און אַז היינט איז דער לעצטער טאַג, וואָס זיי פאַרברענגען דאָ אין דובנע. משמעות, אַז דער זכרון איז בײַ אים אויך אַביסל אַפגעשוואַכט.

די זון פאַרגייט אין מערב, רויט, טליענדיק. יידן פאַרמאַכן די קראַמען. דער שניידער בערל מאַקאווסקי לויפט פאַרביי, הינטער אים טראָגט דאָס לערן-יינגל אַ „שטיקל אַרבעט“.

— געמיינט, אַז דאָ אין דובנע וועל איך שוין געפינען אַ שטיקל מנוחה, — זיפצט אָפּ דער אַלטער משורר. — איז מאַלע וואָס אַ מענטש מיינט ? מײַנע וואַנדערונגען האָבן זיך נאָך ווייזט אויס גישט פאַרענדיקט, באַשערט נאָך אַ וועג צו מאַכן אין מיין לעבן, דעם וועג דובנע—ביאַליסטאַק.

ער הויבט זיך אויף. קוקט זיך איין אין דער ריכטונג, וווּ ס'געפינט זיך דער דובנער בית-עולם. דאַרטן, אויפן דאָזיקן בית-עולם, האָט ער שוין פאַר זיך אפילו שטילערהייט געהאַט אַפגעקליבן אַ קרקע. נאָר וואָס ווייסט אַ מענטש ?

— טראַכט ער און בויגט דעם ווייסן קאַפּ.
יידן איילן זיך אין שול אַרײַן צו מנחה. איינס פון זײַנע לידער, וואָס ער
האַט אין די לעצטע יאָרן אָנגעשריבן, רופט טאַקע אין שול אַרײַן. די פּאָגראַמען
אין צאַרישן רוסלאַנד האָבן אויסגעניכטערט אַלע משכילים און אים, דעם אַלטן
גאַטלאַבער, אויך. פון אַלע „רעפּאָרמעס“ האַט זיך אויסגעלאָזט אַ בוידעם. פון
אַלע חלומות אַ טײַך. דער גײַער דור — טראַכט דער משורר — לאָזט זיך
אויף גײַע וועגן. אפשר וועלן זיי מער מצליח זײַן. מיר אַבער, די אַלטע און
די אַנטווישטע, וועלן גײַן און שול אַרײַן.
און מיט שטילע טריט לאָזט ער זיך גײַן. הינטער אים ציטערט זײַן אייגענער
געבראַכענער שאַטן ...

אייזיק מאיר דיק

לעבן לייבוש קאמינסקיס הויז האָבן זיך געזאָמלט מענטשן, קרעמערס, בעלי-מלאכות, שיינע יידן, און דער עיקר ווייבער. ווייבער יונגע און אַלטע. אַזוינע, וואָס האָבן שוין אָפגעקוינדלט און אַזוינע, וואָס גרייטן זיך ערשט צו קינדלען. מען האָט גערעדט, געמאַכט מיט די הענט און געטיילט מיט די פינגער צו די פענצטער, פון וואָנען ס'האַט זיך געטראָגן אַ געוויין, אַ יאַמער.

— אַ מויד האָט זיך איינגעקשנט און גיין און גיין און גיין, — האָט געזאָגט אַן עלטערע יידענע אין אַ שייטל. — טאַטע-מאַמע ווילן זי פאַרזאָרגן, גיבן איר אַ גו, אויף אַלע ייִדישע טעכטער געזאָגט געוואָרן, דער חתן איז אַ צאַצקע, אַ בן-תורה, אַ שאַרפער מוח, הלואי באַשערט מיר דער אויבערשטער אַזאַ מציאה פאַר מיין טאַכטער. גלויבט מיר, איך וואָלט געטאַנצט אין די גאַסן פאַר שמחה.

— הלמאי לאַמיר זאָגן? — האָט זיך אָפגערופן אַ צווייטע יידענע, — שולדיק זענען טאַטע-מאַמע. זיי האָבן איר תמיד נאַכגעגעבן, דער בת-יחידה, זיך געצאַצקעט מיט איר, — טעכטערל, אפשר דאַס, אפשר יענץ? — איצט מיינט זי, אַז זי וועט פועלן. זי האָט זיך איינגעקשנט און וויל גישט דעם חתן, וואָס טאַטע-מאַמע האָבן אויסגעקליבן, זי וויינט, שרייט חלשט, און דאַ איז פאַר דער חתונה — אַ שיינע קאַמעדיע, כלעבן.

— אַ משוגענע וועלט געוואָרן, — האָט געזאָגט אַן עלטערער ייד צו אַ צווייטן. — די אייער ווילן זיין קליגער פאַר די הינער. ביי די היינטיקע קינדער האָבן טאַטע-מאַמע די ווערט אַט אַזוי פיל.

דער ייד האָט אָפגעמאַסטן אייפן פינגער, וואָס דאַס האָט באַדאַרפט צו הייסן: גאַרנישט.

— איך וועל אייך זאָגן דעם אמת, ר' חיים, אין דעם אַלעם זענען שולדיק די מעשה-ביכלעך, מען וואָלט זיי באַדאַרפט פאַרברענען, אַט די מעשה-ביכלעך, אויפן פייער. קוים באַווייזט זיך דער פאַקן-טרעגער, ווערט אַ בהלה אין שטוב, מען כאַפט זיך צו זיי ווי צו מצה-וואַסער. די ווייבער לעקן ממש די פינגער פון אַט די אויסטראַכטענישן און די טעכטער מיינען, אַז אַלצדינג, וואָס שטייט דאַרטן, איז תורת-משה, אַז מען דאַרף אַלצדינג נאַכטאַן, פונקט, ווי ס'שטייט דאַרט געשריבן. אַבער מיטן אַקוראַט.

— נאָדיר אַ סדרה מעשה-ביכלעך, — האָט אָפגעפאַנפּעט אַן אַנדערער ייד אונטער דער נאָז. — איך בין אַ מאַל געווען אַ בעלן צו זען, וואָס ס'שטייט געשריבן אין אַט די מעשה-ביכלעך — האָב איך אָנגעטאַן די שפּאַקולן, פאַרשטייט איר מיר, און אַריינגעקוקט אין אַזאַ מעשה-ביכל. אויב כ'האַב קיין טעות גישט,

איז אויפן שער-בלעטל געווען אנגעגעבן א געוויסער אמ"ד. ער זאל זיין טאקע א היגער, א ווילנער הייסט עס, דער מחבר.

— נו, נו, — האט נייגעריק געפרעגט א צווייטער, — וואס האט איר זיך דערוויסט פון דעם מעשה-ביכל? טשעקאווע צו הערן.

— עפעס א מעשה מיט א פארליבעניש, — האט אים אפגעענטפערט דער ערשטער. — הלמאי לאמיר זאגן, ס'איז געווען זייער קונציק געשריבן, וויציק און שפיציק, ווי ס'שטייט אויפן שער-בלאט. די מעשה מיטן אקוראט געדענק איך נישט, אבער איין זאך בין איך געווייר געווארן: אז דער מחבר איז פון די נייע פייגל, וואס האלטן, אז יידן זענען אפגעשטאנען, מען דארף זיי א ביסל אויסבילדעווען, מאכן מיט לייטן גלייך. איר ווייסט שוין, מסתמא, וואס דאס הייסט ביי דעם מין שרייבערלעך: מיט לייטן גלייך.

— איך האב ליב, אז יידן רעדן סתם אין דער וועלט אריין, — האט זיך פלוצעם אנגערופן איינער פון דער עדה, — מעשה-ביכלעך, פארליבעניש, איינער פון יענע פייגל — איך, מיינע ליבע יידן, האב געלייענט, נישט נאר אריינגעקוקט. אן ערך פון הונדערט מעשה-ביכלעך פון דעם דאזיקן שרייבער, וואס התמעט זיך אמ"ד און הייסן הייסט ער איינזיק מאיר דיק. די דאזיקע מעשה-ביכלעך זענען נישט קיין סתם אויסטראכטענישן — נישט געשטויגן, נישט געפליגן — נאר ביכלעך, וואס האבן א מיין. זיי מאלן דאס יידישע לעבן מיטן אקוראט, זענען אויסן צו בילדן דעם פראסטן מענטש, אים דערציילן פון וועלטזאכן. אמת, זיי לאכן אפ פון דעם מיין יחוס און אנדערע נארישקייטן, וואס מיר יידן האלטן זיך נאך מיט זיי, גלייך זיי וואלטן געשטאמט פונעם בארג סיני. כילעבן, ס'וואלט נישט געשאדט, אז נישט נאר ווייבער, נאר אפילו יידן מיט בערד זאלן אריינקוקן אין די דאזיקע מעשה-ביכלעך. זיי וועלן געווייר ווערן, אז נישט אויף יענער זייט מיל ענדיקט זיך די וועלט, און אז זיי, איך בעט איבער איינער כבוד, ליגן ווי דער ווארעם אין כריין און מיינען, אז קיין זיסערס איז נישטא.

יידן האבן זיך איבערגעקוקט; ווער איז דאס דער חכם עתיק? אהא, ס'איז ר' שלומקע אפיקורס. א בעל-מלאכה, וואס האט זיך צוגעכאפט צו די נייע ספרימלעך, וואס גייען ארויס אויף עברי-טייטש. זיי, די פרומע יידן, וואלטן אים געענטפערט, און נאך ווי אזוי געענטפערט, ווען נישט א פאסירונג, וואס האט אלעמען צעטרייסלט און געמאכט פארגעסן אין דעם ביז נאר וואס געפירטן שמועס.

איז לייבוש קאמינסקיס שטוב האבן זיך איבערגעשריגן קולות. ער, רב לייבוש קאמינסקי, האט געשריגן: „ס'וועט זיין אזוי ווי איך וויל". זיין ווייב, די אשה צנועה פערעלע, האט זיך געבעטן: „נאר נישט מיט פעס, לייבוש, ביז איבערמארגן וועט זי זיך נאך איבערטראכטן. זי איז א געטרייע טאכטער און

וועט טאן וואס טאטע-מאמע וועט הייסן"...

די טאכטער האט אבער געוויינט און וויינענדיק געשריגן: „גיין, גיין, גיין! איר וועט בני מיר גארנישט פועלן, איר וועל גיכער גיין פון דער וועלט, איידער צו נעמען אזא חניציקל אליין פאר א מאן“.

— ווער איז דאס דער חניציקל אליין? — האבן איבערגעפרעגט די ווייבער, — דער חתן אירער? דוכט זיך, אז ער הייסט גאר אין גאנצן אנדערש. — חניציקל אליין, — האט זיך אפגערופן שלומקע אפיקורס מיט א טריומ-פירנדיקער מינע, — דאס איז א העלד, א געראי פון אייניק מאיר דיקס מעשה. די יידן און די יידענעס האבן זיך איבערגעקוקט, און זייער איבערקוקן זיך האט באטייט: ער רעדט פון היץ, צי ער איז סתם א חסר-דעה, אט דער ייד. וואס קער זיך אן אט דער „געראי“ פון אייניק מאיר דיקס מעשה מיט לייבוש קאמינסקיס טאכטער און מיט דעם שידוך, וואס רב לייבוש וויל יא און זיין בת-יחידה וויל נישט, און ס'איז איר ליבערשט צו גיין אין קבר אריין, איידער צו דער חופה?

דער „אפיקורס“ האט, ווייזט אויס, פארשטאנען דאס איבערווינקען זיך און ער האט נישט קיין סך געברייטע און אנגעהויבן צו דערציילן די מעשה מיט דעם נגיד, רב שמערל שיפער, און זיין תכשיט חניציקל. ער האט די מעשה געדענקט כמעט ווארט ביי ווארט און וואלט זי זיכער דערציילט פון אנהויב ביזן סוף, ווען ס'וואלט זיך נישט דערהערט א מוראדיקער קוויטש, א שארף געוויין און דאס געשריי פון רב לייבוש קאמינסקי: „א דאקטאר! א דאקטאר!“ גרשון דער משרת איז ארויסגעלאפן פיל-אויס-בויגן, זיך דוכענעלאגן מיט די עלנבויגנס דורך די רעדעלעך יידן און יידענעס, וואס זענען געשטאנען פארן הויז. משמעות, אז די בת-יחידה האט ווידער געחלשט און נאר איין גאט ווייסט, ווי די מעשה וועט זיך ענדיקן.

— די מעשה וועט זיך ענדיקן — האט זיך אפגערופן בערל מלמד — מיט דעם, וואס רב לייבוש וועט אויספירן זינס, און די חתונה וועט זיין, ווי גאט האט געבאטן און—פטר.

— פון ווען אן זענט איר עס אזא חכם, רב בער? — האט זיך געהיצט דער „אפיקורס“. — לויט מען שמועסט, זענען מלמדים דווקא נישט פון די גאר גרויסע חכמים. און אז איר ווילט אייך איבערצינגן אויף קלאר, גייט אהיים און לייענט אייך דורך דיקס „מעשה וועגן דעם מלמד ר' חניקל יענטעס פון דער שטאט פינסק, וואס איז געשוואמען קיין אמעריקע“, און ס'וועט אייך ליכטיק ווערן אין די אויגן.

א ווארט פאר א ווארט, דער מלמד מיטן „אפיקורס“ האבן זיך געהיצט. דער מלמד האט געשאטן מיט פסוקים און דער „אפיקורס“ מיט גלייכווערטלעך און מיט טייטשעשע ווערטער, וואס ער האט זיך אויסגעלערנט פון דיקס מעשה-ביכלעך.

ווער ווייסט מיט וואס די מלחמה וואלט זיך געענדיקט. נאָר גראַד אין דער רגע, ווען ס'האָט שוין געהאַלטן ביי פעטש, איז פאַרן הויז פאַרפאַרן אַ קאַרעטע און דער קריסטלעכער דאַקטאָר, אין אַ לאַנגן, שוואַרצן האַוועלאַק, איז אַרייַנגעגאַנגען צו רב לייבוש קאַמינסקי אויף אַ וויזיט.

— וואָס קומט דאָ פאַר? — האָט פּלוצעם אַ פּרעג-געטאַן אייזיק מאיר דיק, וואָס איז גראַד פאַרבייגעגאַנגען און געזען דאָס געזעמעל מיט יידן און יידענעס. געפרעגט האָט ער איינעם, נאָר אַנגעהויבן צו דערציילן האָבן עטלעכע מיט אַ מאָל. יעדער האָט עפעס געוואוסט, וואָס דער צווייטער האָט אָפּגעלייקנט, באַוויזן, אַז ס'איז פּונקט קאַפּויער. איז דוכט זיך גוט, קומט דער דריטער און זאָגט, אַז ער קאַן באַווייזן מיט עדות, אַז ס'איז גאַר אַנדערש, ווי יענע ביידע האָבן געזאָגט.

דיק איז געשטאַנען און האָט זיך צוגעהערט מיט גרויס אינטערעס. ער איז געניטער. ער קען זיינע יידן און ווייסט, אַז אויב ער וויל עפעס געווייר ווערן, מוז ער אַלע לאַזן אויסרעדן, אויסטייטשן, דרייען מיט די פינגער, און דערנאָך פון הונדערט ווערטער אויפכאַפּן איינס, אַבער אַ וויכטיקס. יעדעס וואָרט איז אַ שליסל צו עפעס, אַבער נישט יעדער שליסל פאַסט זיך צו יעדן שלאָס. מען דאַרף געפינען דאָס פאַסיקע וואָרט, וואָס זאָל קלאָר מאַכן דעם ענין...

און ס'האָט נישט געדויערט קיין סך און ס'איז פאַר אים אַלץ געלעגן אויף דער האַנט. קלאָר ביז צום ווייטיק. פאַראַן נאָך אַ סך טונקעלע ווינקלען אין ייִדישן לעבן, וואָס נויטיקן זיך אין אַ תּיקון. איינגעדענישן און אַבער-גלויבענישן פּלאַטערן אַרום ווי פּלעדערמין און פּילן זיך היימיש אויף דער ייִדישער גאַס. ער דערמאַנט זיך דאָס טשעקאַווע באַגעגעניש פון צוריק מיט עטלעכע וואַכן. ער איז אַהיימגעגאַנגען שפעט ביי נאַכט, און דורכגייענדיק דעם שולהויף האָט ער געזען, ווי ישראליק דער יתום דרייט זיך אַרום איינער אַליין איבערן שולהויף, און ער, אייזיק מאיר דיק, וואָלט געקאַנט שווערן אַז ער האָט געזען די זילבערנע לאַטע, וואָס די לבנה האָט מעשה-חוזק צוגעלייגט צו דעם יתומס הויקער.

מילא אַ יתום — האָט ער דענסטמאַלט געטראַכט. ס'מאַכן זיך אַזעלכע זאַכן. טאַטע-מאַמע מוזן שטאַרבן. אַזוי איז דער סדר-העולם. אַבער צי יעדער יתום מוז זיך וואַלגערן אין שולהויף, דאָס איז שוין אַ קשיה. און צו וואָס טויג דער הויקער, איך בעט אייך? כדי די לבנה זאָל אויף אים לייגן איר חוזק-לאַטע?

אַזוי האָט דיק געטראַכט דענסטמאַלט און דאָס אייגענע טראַכט ער איצט. די חוזק-לאַטע אויפן ייִדישן הויקער ברענט און יידן פּילן עס אַפּילו נישט, זיי טראַגן דעם הויקער מיט גדלות ווי אַן אמתן יחוס-בריוו.

דער עולם איז זיך צוביסלעך פּונאַנדערגעגאַנגען. יעדער אין זיין וועג. און אייזיק מאיר דיק האָט זיך אויך דערמאַנט, אַז איינגטלעך האָט ער שוין

פון לאנג באדארפט צו זיין אין ראָמס דרוקעריי. ערשטנס האָט ער מיט זיך אַ שפּאַגל נייע מעשה „דער ווייבערישער סוד“. דער עולם וועט פון דער מעשה גאַר אַנקוועלן. און צווייטנס, צווייטנס וויל ער איבערשמועסן מיט איר, דער דרוקעריי, דבורהקע, איר געבן צו פאַרשטיין אַז צוויי רובל פאַר אַ מעשה-ביכל איז צו ווינציק. — ס'טייטש, וועט ער איר זאָגן, — דבורהקע, זאָלט איר מיר געזונט זיין, מיינע מעשה-ביכלעך לייענט מען, קיין עין-הרע, געשמאַק. מען רייסט די קליינע ביכלעך פון אמ"ד ממש פון די הענט, איז פאַרוואַס-זשע זאָל טאַקע דער מחבר גישט האָבן כאַטש דריי רובל פאַר אַ מעשה?

און אייניק מאיר דיק זעט שוין אין דמיון, ווי די דאָזיקע ברייטע יידענע, מיט די קלוגע, שוואַרצע אויגן, ראַנגלט זיך מיט אים, וויל נישט איינגיין אויף זיינע תביעות, אָבער ס'וועט איר העלפן, ווי אַ טויטן באַנקעס. וואָרום וואָס, אַ שטייגער, קאָן זי טאָן? אויפהערן דרוקן דיקס מעשיות? גייט שוין גייט. יידישע ווייבער וועלן האָבן פאַרשטערטע שבתים און דבורהקע וועט אַנווערן אַ נישקשהדיקן פדיון, וואָס ביידע זאָכן — אַזוי טראַכט אייניק מאיר דיק, — קאַנען נישט געמאַלט זיין. סיידן ס'וועט זיין באַשערט אַן אומגליק ר"ל.

דער שוואַרצער דאַקטאָר אין דער קאַרטעטע איז פאַרבײַגעפאַרן. זיך האָט אים באַמערקט און ער האָט זיך דערמאַנט אין דעם, וואָס די יידן האָבן אים דערציילט וועגן לייבוש קאַמינסקי און זיין טאַכטער. ס'איז נישט די ערשטע און נישט די לעצטע טראַגעדיע אין יידישן פאַמיליע-לעבן. אַ סך מאָל ענדיקט זיך אַזאַ סכסוך מיטן נצחון פון טאַטע-מאַמע, אָבער אין דעם פאַל איז פאַראַן די סכנה, אַז אויב ר' לייבוש קאַמינסקי וועט נישט נאַכגעבן, זאָל דאָס יונגע מיידל גיין פון דער וועלט. דאָס חלשן אַלע וויילע און דאָס מוזן אַנקומען אַלע מאָל צום דאַקטאָר, ווייזן באַשימפערלעך אַז ס'קאָן זיך, חלילה, אויסלאָזן זייער, זייער שלעכט.

די פאַנטאַזיע פון דעם פופציק-יאַריקן מעשה-שרייבער האָט אַנגעהויבן צו שפּילן. ער האָט בפּירוש געפּילט, ווי עס פּיקט זיך אויס אַ נייע מעשה, אַ מעשה, גענומען פונעם לעבן. „אַ מעשה שהיה, וואָס האָט פאַסירט אין דער שטאַט אילון. פון דער מעשה קאָן אַ יעדער זען, סאַראַ אומגליק ס'איז אַ מאָל געשען מיט דער בת-יחידה פון רב לייבוש קאַמינסקי, וואָס וואָר ווונדער-שיין.“

אַזוי טראַכטנדיק און קלערנדיק, איז ער צוגעקומען צו ראָמס דרוקעריי. ער האָט איבערגעגעבן זיין מאָנוסקריפט און פאַרפירט אַ שמועס וועגן דעם און יענעם, ביז ער איז צוגעקומען צו דעם ענין, וואָס האָט אים געקוועטשט, נעמלעך, אַז ער וויל פון היינט אָן פאַר אַ מעשה-ביכל דריי רובל, און נישט ווי ביז איצטער צוויי. — כ'לעבן, — האָט ער געטענהט, — ס'איז נישט קיין יושר, אַ מחבר מוז אויך לעבן, בפרט, אַז מיינע מעשה-ביכלעך שלינגט מען, ווי האַלעשקעס...

דבורהקע די דרוקערקע האָט אויפגעעפנט מויל און אויערן: — ס'טייך, — האָט זי געטענהט, — וואָש רעדט איר, ר' אייזיק מאיר? צוויי רובל זענען שוין אויך צופיל. ווער האָט עס געהערט אַזוינס: דריי רובל פאַר אַ מעשה-ביכל? גייט שוין גייט. איר טרייבט קאַטאַוועס.

ס'האַט איר אָבער גאַרנישט געהאַלפן. אייזיק מאיר דיק האָט זיך אייניג געשפּאַרט און האָט אויסגעפירט זיינס. זיינע מעשה-ביכלעך האָבן שוין אַ שם. זיי זענען אייניגערעסאַנט, אי באַלערנדיק, מיט קאַטאַוועסלעך און מיט ערנסט. מען קאַן זיי אייניגען, אי לערנען פון זיי. לעצטנס האָט ער אָנגעהויבן צו שרייבן מיט אַ סך טייטשעשע ווערטער מיט דער כּוונה, אַז זיין „טייערע לעזערין“ זאָל זיך אויסלערנען אַ ביסעלע „טייך“.

די דרוקערקע האָט אים פאַר דעם נייעם מעשה-ביכל באַצאַלט גאַנצע דריי רובל. אַ שטיק געזונט האָט עס איר געקאַסט, אָבער זי האָט באַצאַלט, און אייזיק מאיר איז אַרויסגעגאַנגען האַפּערדיק, צופרידן פון דעם נצחון. איצט וועט ער, ווי דער שטייגער, יעדע וואָך אָדער צוויי צושטעלן אַ נייע מעשה און באַקומען מיט אַ רובל מער.

פאַרבייגייענדיק אויף צוריק ר' לייבוש קאַמינסקיס הויז, איז ער שטיין געבליבן, זיך אַ וויילע צוגעהערט, אָבער ער האָט גאַרנישט געהערט, ס'איז שוין געווען שטיל, גלייך גאַרנישט געשען. אפשר, — האָט ער אַ טראַכט געטאַן, — איז די טאַכטער שוין מספּים צום שידוך און די חתונה וועט טאַקע זיין מאַרגן, איבערמאַרגן, ווי טאַטע-מאַמע ווילן.

„ווי אַזוי ס'זאָל נישט זיין, — האָט ער באַשלאָסן, — אין דער מעשה, וואָס איך וועל איצט שרייבן, וועל איך זיי געבן אַ גאַב, אַט די דאָזיקע טאַטעס און מאַמעס. און די טאַכטער, די בת-יחידה, וועט אין מיין מעשה חתונה האָבן דווקא מיט דעם, וואָס איר האַרץ באַגערט.“ ער האָט הנאה געהאַט פון דעם שפּיצל, וואָס ער גרייט זיך אַפּצוטאַן אין זיין נייער מעשה און מיט אייליקע טרייט איז ער אַהיימגעגאַנגען, פּדי זיך צו זעצן שרייבן...

בערל בראדער

אין איינפאר-הויז האט געזשומעט, ווי אין א מיל. יידן, ווייבער און קינדער. דער באלעבאס — א קליין, מאגער יידל, מיט א יארמלקע אויפן קאפ, האט זיך ארומגעדרייט צווישן די אורחים, געווארפן א ווארט דא, א ווארט דארט. זיך א וויילע צוגעהערט צו דער מעשה, וואס א הויכער געלער ייד האט געצויגן שוין א היפש שטיקל צייט, און ווייטער געלאפן. ער האט א זיפן געטאן. די מעשה פון די וואלד-גולנים האט זיך געלייגט ווי א שאטן איבער דער גרויסער שטוב. ווייבער האבן איינגעהאלטן דעם אטעם. די מעשה-נורא האט געסטראשעט. די פאנטאזיע פון די צוהערערס האט געמאלן דעם וואלד, די הייל, דעם סוחר מיטן טייסטער געלט און די דרייצן גולנים, וואס ווארפן זיך אויף אים פון צווישן די ביימער ארויס.

בררר... —

א קינד, וואס א דארפישע יידענע האט געבראכט אין שטאט אריין צום דאקטאר, צעווייגט זיך. די מאמע בטלט אויס אלע בייזע חלומות צו די קעפ פון די צוהערערס מיטן דערציילער אין איינעם, צו זייערע הענט און פיס, צו זייער ליב און לעבן.

יידן זעצן זיך ארום גרויסן טיש. דער מעשענער סאמאואאר זידט, זשומעט. אן אלטער, באקאנטער היימישער ניגון... דער פחד טרעט אפ אין א זייט, צערינט. די מעשה פונעם הויכן, געלן ייד פארגעסט מען צוביסלעך, גלייך זי וואלט קיין מאל נישט דערציילט געווארן.

א ייד זאגט א גלייכווערטל צום גראם, א צווייטס. אלע לאכן, די גלייכ-ווערטלעך האט מען שוין נישט איין מאל געהערט, אבער פון דעסטוועגן לאכט מען נאך א מאל געשמאק. מען האט הנאה פון זיי. דאס זענען די גלייכווערטלעך פון בערל בראדער.

— אט דער בערל בראדער איז א ממזר א ייד, — כאפט זיך אויף איינער, — זיינע לידער זענען מלא טעם. איר קענט אפשר „דאס ליד פונעם שינדל-שלעגער“, „דאס ליד פונעם פאסטוך?“ זיי צעגייען זיך אין יעדן אבר.

— א שאלה אביסל, צי איך קען די לידער, — רופט זיך אפ א צווייטער, א ייד א חלוש, וואס רעדט ברייט, — און אים אליין קען איך דען נישט? נאך א מין קענען. מיר זענען דאך פון איין שטאט, זענען מיר.

— איר זענט, הייסט עס, א בראדער?

— שייך צו זאגן א בראדער? מאלט איך, אז קיין בראדער בין איך טאקע נישט. נאר געזען, האב איך אים און געהערט אים זינגען אין פארשידענע

אינפאָר-הייזער. יידן, זינגט ער! ווער מיר גוטס גינט. די ווערטער זענען פערל. די ניגונים — זיס און טרויעריק, אַז ס'גלוסט זיך דיר וויינען ווי אַ פיצעלע קינד ממש.

דער באַלעבאַס פון אינפאָרהויז, דערהערנדיק דעם שמועס וועגן בערל בראַדער, איז צוגעגאַנגען צום טיש, אַ גלעט געטאַן דאָס שיטערע בערדל און געזאַגט:

— ביי מיר אין אינפאָרהויז פלעגט בערל בראַדער אַפט זינגען זיינע לידער, נאָר זינט אַ שטיקל צייט איז ער ווי אין וואַסער אַרײַן. נישט מען זעט, נישט מען הערט... דאָס הייסט — הערן הערט מען דווקא יאָ וועגן אים. ערשט אַנומלט האָבן מיר דערציילט עטלעכע סוחרים, אַז ער האָט צונויפגעשטעלט אַ קאַמפּאַניע, זיי רופן זיך „בראַדער זינגער“. מיט דער דאָזיקער חברה פאַרט ער אַרום איבער שטעט און שטעטלעך. דאָ נישט לאַנג איז ער געווען אין וואַרשע, אין לובלין, איבעראַל, וווּ די וועלט האָט אַן עק, שלעפט ער זיך אַרום מיט זײַן קאַמפּאַניע. איצט זאַל ער זײַן ווידער אין אונדזערע קאַנטן. ס'קאַן גרייַלעך געמאַלט זײַן. ביי אַזאַ וואַנדערפויגל שפּילט עס נישט קײן ראַלע. אַט איז ער דאָ, און אַט — ערגעץ אַנדערש.

— אַ שיינע פרנסה, — איז מבטל אַן עלטערע יידענע דעם גאַנצן עסק — יידן שלעפן זיך אַרום, ווי די ציגיינער, מאַכן גראַמען. שטראַם, גראַם מאַך מיר אַ לעטניק! זייערע ווייבער איז נישטאַ וואָס מקנא צו זײַן. אַ וויסטע דאָליע מוזן זיי נעבעך האָבן. די ווייבער זייערע, מיין איך. אַזאַ מאַנצביל, ווי אַט דער בערל בראַדער, וואַלט איך די באַרד אויסגעריסן, ווי איר זעט מיך לעבן.

יידן שמייכלען. גיי גיב צו פאַרשטיין אַ נאַרישער יידענע דעם שכל פון בערל בראַדערס לידער. דאָס זענען דען לידער סתם אַזוי? „פייגעלע, וועגעלע, ס'טוט וויי דאָס מעגעלע“. אין די לידער איז פאַראַן אַ מוסר, ווי אַזוי יידן פינצטערן, נעבעך, האַרעווען, ווערן אויסגעריסן. אַלע יידישע פרנסות באַזינגט ער, אַט דער בערל בראַדער. „איך נעבעך אַרעמער וואַסער-טרעגער“, „איך נעבעך אַרעמער שינדל-שלעגער“. ער זינגט וועגן דער נאַרישקייט, וואָס האָט הצלחה און וועגן דעם חכם, וואָס ליגט ניין איילן אין דער ערד. אין זיינע גראַמען פילט ער מיט דעם אַרעמאַן, וואָס פלאַגט זיך ס'אַנצע לעבן און קומט נישט צו קיין תכלית, און אַלץ מיט אַ קרעכץ, וואָס דערגייט צו דער זיבעטער ריפּ. אַז ער, בערל בראַדער, זינגט זיינע לידער, זעסטו דאָס יידישע לעבן, ווי עס שטייט און גייט. די גבירים, וואָס לאַזן זיך ווילגיין אויפן חשבון פונעם אַרעמאַן, די פליי-קודש, וואָס לעבן אַ גוטן טאַג, און די פינצטערע זאַבאַבאַנעס, וואָס שפרעכן-אַפּ עין-הרעס אין די אַרעמע יידישע געסלעך. און ווי ענדיקט זיך ביי אים „דאָס ליד וועגן גאַלדענעם מאַרגן“? וואַרט נאָר אַ וויילע, אַהאַ, דעמאַנט זיך: „גאַט מאַך שוין ליכטיק די פינצטערע וועלט“.

טפּררר...

א פּור פּאַרהאַלט זיך פּאַרן אַרײַנפּאַר-הויז. מען הערט, ווי עמעצער זינגט זיך מיטן בעל-עגלה. דער בעל-עגלה שרייט, שווערט זיך, שעלט. א קנאַק מיט דער בײַטש: „וויאַ“ און די פּערד רירן פּון אַרט.

די טיר עפּנט זיך. אַ מיטל-וויקסיקער ייד מיט אַ גראַלעכער באַרד שאַרט זיך אַרײַן. ער טראַגט אַ פּעקל אונטערן אַרעם. דער באַלעבאַס לויפט אים אַנטקעגן:

— שלום-עליכם, ר' בערל! אַקאַרשט האַט מען פּון אייך גערעדט. מען זאַל געווען דערמאַנען משיחן...

דער נײַער אורח לאַזט אַראַפּ דאָס פּעקל אויף דער ערד, קוקט זיך אַרום איבער דער גערוימער, אַנגערויכערטער שטוב און ברומט:

— פּאַראַן קיינע האַרע אורחים בײַ אייך, ר' דוד. יידן פּאַרן, קיינע האַרע, איבער דער מדינה. מען האַנדלט, מען וואַנדלט. איינער מיט דאָס, דער צווייטער — מיט יענן, איינער מיט שמאַטעס, דער צווייטער מיט גענדזן. און פּון די אַלע זאַכן, איז נישטאַ קיין שבת צו מאַכן.

ער וואַרפט פּון זיך אַראַפּ דעם אַפּגעריבענעם טולײַפּ, וויקלט אַפּ דעם וואַלענעם שאַל פּון אַרום האַלדן און זאַגט צום באַלעבאַס:

— איר פּאַרשטייט, ר' דוד, כּהאַב היינט אויף דער נאַכט געדאַרפט זײַן אין שעמעריץ. דאַרט וואַרט מײַן קאַמפּאַניע. וואַס-זשע טוט אַבער גאַט? ווערט קאַליע אַ ראַד אויפן וועג. קוים דערשלעפט זיך אַהער. דאַרף מען דאָ איבער-נעכטיקן, און מאַרגן, בלייבן, גאַנץ פּרי — ווייטער אין וועג אַרײַן.

בערל בראַדער זעצט זיך אַוועק ביים טיש. מען דערלאַנגט אים עפעס איבערצוכאַפּן. אַ גלאַז טיי. ער מישט מיטן לעפעלע די הייסע טיי, בלאַזט אין גלאַז אַרײַן, וואַרעמט זיך דערבײַ די פּאַרפּרוירענע פינגער.

די יידן אין קרעטשמע וואַרפּן אויף אים זײַטיקע בליקן. אַט דאָס, הייסט עס, איז עס דער בערל בראַדער, וואַס מען זינגט זײַנע לידער, וווּ מען שטייט און וווּ מען גייט. לויט דער וועטשערע, וואַס ער האַט געגעסן, אַ שטיקל מאַרינירטן הערינג און אַ רייפּטל ראַזעווע ברויט, דערקענט מען, אַז ער איז ווייט פּון ראַטשילדן, און די אַפּגעריבענע מלבושים שרייען בקול רם, אַז ער איז, לאַ עלינו, אַ קבצן אין זיבן פּאַלעס און אפּשר טאַקע אין גאַנצע פּערצן.

יידן פּאַרפירן מיט אים אַ שמועס מפּוח אַכצן און דרייצן. אַ מענטש ווי ער, בערל בראַדער, האַט דאָך געזען אַ ביסל אַ וועלט. וואַס הערט זיך מיט יידן? ווי אַזוי לעבן זיי? ווי גייט עס דאַרטן דער מסחר? אין רומעניע, שמועסט מען, זענען די יידן פּאַרגרעבט, קאַנען אפּילו נישט דאַוונען ווי ס'דאַרף צו זײַן. יידן פּראַסטאַקעס. אַבי דאָס גלעזל איז ביליק און מען טרינקט אויף וואַס די וועלט שטייט.

גאָענטע געשטאלטן

בערל ענטפערט אויף אלע קשיות. צו ביסלעך ווערט מען היימישער: עס האלט שוין דערביי, און בערל זאל עפעס זינגען.

בערל בראָדער איז תיכף גרייט. אַ מאָל, ווען ער האָט נאָך געהאַנדלט מיט חזיר-האַר, פלעגט ער זינגען אין די איינפאַר-הייזער פאַר פאַרגעניגן וועגן. היינט איז דאָס אַבער זיין פרנסה. ער וועט זינגען, און זיי, די צוהערערס, וועלן אַרײַנוואַרפן אין טעלער אַ מטבע, יעדער נאָך זײַנע כוחות און לויט זײַן בײַטל. אַזוי איז ער זיך נוהג איבעראַל, און אַזוי וועט עס שוין זײַן ביז דער מלאך מיט די טויזנט אויגן וועט אים אַ קלאַפּ טאַן אין פלייצע און זאַגן: „בערל בראָדער, גענוג געזונגען, קום!“

אַלע אורחים זענען מסכים. בערל בראָדער וועט זינגען און זיי וועלן באַצאָלן, יעדערער לויט זײַנע כוחות, לויט זײַן בײַטל. פרנסה איז פרנסה. נאָר די ייִדענע זיצט אין אַ ווינקל און וואַרטשעט: „נאָ דיר אַ בדחן אין אַ פראַסטן מיטוואַך, און אַ חתונה און אַן קלעזמער. משוגע, מײַנע שונאים. גראַם, שטראַם, מאַך מיר אַ לעטניק.“

בערל בראָדער שטעלט זיך אויף. דער עולם הויבט אָן באַשטעלן. דער וויל „דאָס ליד פונעם וואַסער-טרענער“, אַ צווייטער — „דאָס ליד פונעם שומר“, אַ דריטער — „דאָס ליד פונעם שדכן“.

בערל בראָדער טוט אַ שמיכל: „וואַס טויג אייך, מײַנע ליבע יידן, אַזעלכע לידער, וואַס איר האָט שוין געהערט צענדליקער מאָל, אַמער וועל איך אייך זינגען פון מײַנע נייע לידער. אַט למשל דאָס ליד וועגן זיך אליין“.

דער עולם ווערט אַנטשוויגן. שאַ, שטיל, אַ פליג קאַן מען הערן. אַפילו דאָס וואַרטשען פון דער נישט-צופרידענער ייִדענע פאַרקריכט זיך ערגעץ, ווערט בטל.

בערל בראָדער הויבט אָן זינגען. די טונקעלע אויגן זײַנע ברענען. די גראַלעכע באַרד ציטערט:

איך, בערל בראָדער,
איך שרייב צו אַלע מענטשן:
הערט אויס ווערטער, ווי פערל,
מיט חן זאל מיך גאָט בענטשן.
איך, בערל פון בראָד,
איך בין די קלענסטע בריאה,
איך דאַנק דיר און לויב דיר, דו זיסער גאָט,
פון דיר איז מיין ישועה.

דאָס איז דער אַרײַנפאַר. די רעקאַמענדאַציע צום עולם. זײַט זיך מטריח,

55
805346
JEWISH THEATRE
LA...
895
1/5

הייסט עס, און וויסט, און בערל בראַדערס ווערטער זענען נישט סתם קיין ווערטער, נאר טאקע פערל.

מינע ליבע, גוטע ברידער,
הערט זיך נאר צו
צו מינע שיינע לידער
און אויך צו דער שיינער מעלאָדיע.
איך, בערל פון בראַד,
איך בין די קלענסטע בריאה,
איך דאַנק דיר און לויב דיר, דו זיסער גאַט,
פון דיר איז מיין ישועה.

און בערל בראַדער הויבט אָן צו שילדערן די שווערע מלאכה פון מאַכן לידער. יידן מיינען, אָן ס'איז אַ קלייניקייט, אָן ס'איז גרינג אויף יענעם אַ ליד צו פאַרפאַסן און מען זאָל פון יענעם נישט חוזק מאַכן. אים, בערלען, פאַרדריסט עס: „ער מעג האָבן ווי גוט געקלערט, פאַרשטייט קיינער נישט זיינע שמועסן, ווי טייער עס האָט דערווערט“.

אַלע אורחים וואָרפן אַ בליק צו דער ידענע, וואָס האָט די גאַנצע צייט געוואַרטשעט, דאָס מיינט ער זי. זי וויל עס נישט פאַרשטיין, ווי טייער בערל בראַדערס אַ ליד האָט די ווערט. זי און נאָך אַזעלכע יאַכנעס מיט בערד און אָן בערד. זיי אַבער פאַרשטייען, ב"ה. זיי פאַרשטייען און האָבן הנאה. זיי שלינגען ממש יעדעס וואָרט.

אַלע פילן, אָן בערל בראַדער איז גערעכט, ווען ער זינגט ווייטער אין זיין ליד: אָן „ס'איז שווער צו צילן אין יענעם כאַראַקטער און אים מאַלן מיטן אַקוראַט און דערביי נישט אַראַפּצוועצן קיין שום בריאה, אַפילו אויף דער מינדסטער האָר“.

דעם רעפריין „איך בראַדער בערל“ ברומען אַלע מיט. אַלע יידן, וואָס זענען אונטערוועגס, פונקט ווי בערל בראַדער, און וואָס דער גורל האָט זיי צונויפגעפירט אויף אַ באַגעגעניש אין דער אכסניה.

בערל בראַדער זינגט דאָס ליד פון די גזירה־חתונות. דאָס ליד פון יענער בהלה, וואָס האָט געשלעפט אונטער דער חופה קליינע קינדער, צונויפגעשדכנט קרום מיט גלייך, אַלט מיט יונג. ער מאַלט די בהלה אַזוי לעבעדיק, ממש מיט די פינגער אַנצוטאַפן.

דער עולם הערט. איז זיך מחיה, לעקט די פינגער. דעם היינטיקן אַוונט וועלן זיי זייער גאַנץ לעבן נישט פאַרגעסן. זיי וועלן האָבן צו דערציילן פאַר קינדער און קינדס־קינדער ...

נאָענטע געשטאַלטן

מען וואַרפט מטבעות אין טעלער. קיינער קאַרגט נישט. ווער מער, ווער — ווינציקער, אָבער יעדער גיט. נאָר די יידענע, וואָס האָט פסדר געוואַרטשעט, האָט זיך אַרויסגעשאַרט אין דער לעצטער רגע און פאַרגעסן דעם, „זיי געזונט“.

— די אמתע ארורה — טראַכט יעדער, און געזעגנט זיך מיט אַ „גוטער נאַכט“. מאַרגן, מירצעשעם, דאַרף מען אויפשטיין אין דער פרי, גאַנץ קאַיאָר, האַנדלען, וואַנדלען, יאָגן און דעריאָגן דאָס שטיקל ברויט.

בערל בראַדער שאַרט צונויף דאָס געלט. איבערציילן וועט ער, מירצעשעם, מאַרגן. איצט איז ער מיד פון אַ גאַנצן טאַג שלעפן זיך מיט אַקס. מאַרגן גייט די אייגענע סדרה. די בראַדער זינגער וואַרטן אויף אים. ער האָט פאַר זיי אַ נייעם רעפערטואַר. שוין איין מאָל לידער. איינס אין איינס, אמתע פערל.

ער פאַלט אַוועק אויפן געלעגער. אין פענצטער שיינען אַריין גרינע, פראַסטיקע שטערן. אין חלום פלאַנטערט זיך אים פערד און וואָגן, בעל-עגלה, בייטש, שטעט און שטעטלעך, אָן אַ שיעור, אָן אַ שיעור...

יעקב פסנתר

א טריבער, האַרבסטטיקער פאַרמיטאַג. אַ דריבער רעגנדל טריפט און נודיעט אַרויס די נשמה. דאָס מאַגערע פּערדל שלעפט קוים דעם גרויסן, פּויערישן וואַגן. דער פּויער מיט דער גרויסער, שוואַרצער קוטשמע אויפן קאַפּ וואַקעט, קנאַלט מיט דער בייטש:

— העשטיאַ, וויאַ! העשטיאַ וויאַ!

אויף דער פּויערישער פּוּר — אַ כאַפּטע ציגיינערס. נישט קיין סתם ציגיינערס, גורל-וואַרפּערס, פּערד-גנבים, נאָר אַ קאַפּעליע מוזיקאַנטן, קלעומערס מיט אַ שם, וואָס שפּילן נישט נאָר אויף פּויערישע חתונות אין די וואַלאַכישע דערפער, נאָר ווערן אַפּילו פאַרבעטן אויף פּריצישע פאַרוויילונגען, באַיאַרישע בעלער. אַט זיצט דער פּידלער גיצע גאַלאַגאַן. אַ ציגיינער מיט אַ געקרויזטער, שוואַרצער באַרד און גרויסע, ברענענדיקע אויגן. זיין פּידל-שפּילן האַט אַ שם איבער גאַנץ וואַלאַכיע און מאַלאַווייע. אַן אמתער פּישוף-מאַכער, אַט דער ציגיינער גיצע גאַלאַגאַן. קוים טוליעט ער צו די פּידל צום האַרץ, פאַרוואַרפט דעם קאַפּ אויף אַ זייט, לאַזט ער דיך נישט אַפּ אַזוי לאַנג, ביז ער זעט נישט קיין טרערן אין דיינע אויגן.

מען דערציילט אַפּילו, אַז דער פּריץ דימיטרו קאַלימאַן, אַ פּריץ אַן אַכור, וואָס אַזוינס האַט נאָך די וועלט נישט געזען, אַ רשע, וואָס שמייסט זיינע קנעכט ביז בלוט — אַפּילו דער מנוול האַט געלאַזט אַ טרער, בשעת ער האַט געהערט דעם ציגיינער שפּילן אויפן פּידל.

אַט זיצט אויפן וואַגן דער ציגיינער נאָיע קאַראַקאַל, אַ שפּילער אויף דער פּלייט, אַן אמתער מוזיק. נאָר נאָך אַ גרעסערער מוזיק איז ער אויף דערציילן מעשיות. דאָכט זיך, וואָס איז דער מער — וועלכער ציגיינער קאַן דאָס נישט דערציילן אַ מעשה? לאַזט-זשע געמאַך. קאַנען צו קאַנען איז נישט גלייך. וואָרום די מעשה יאַק די מעשה, דאָס דערציילן איז דער עיקר. אַט נעמט, למשל, דעם פּויקער געאַרגע שאַבאַלאַן, דעם טאַצן-קלאַפּער וואַסילע האַראַבאַזשיו — זיי קענען אויך מעשיות, אַפּילו די אייגענע, וואָס נאָיע קאַראַקאַל. נאָר אין דעם אופן פון דערציילן, זעט איר, דאָ ליגט דער חילוק.

צווישן דער כאַליאַסטרע ציגיינערס אין פּויערישן וואַגן זיצט דער צימבלער יעקב פּסנתר. ער איז דער ראש פון דער קאַפּעליע. שוין יאַרן און יאַרן זינט ער פאַרט אַרום מיט די ציגיינערס. אַט זענען זיי, ווי געזאַגט, אויף אַ פּויערישער חתונה, און אַט אויף אַ פּריצישן באַל.

די באַרד פון יאַנקו צימבלער זילבערט זיך שוין מיט אַ היפש ביסל ווייסע

פעדים. דאס לעבן, וואס ער האט מיטגעמאכט מיט די דאזיקע וואנדערנדיקע מוויקאנטן, וועט ער אפשר אַ מאַל באַשרייבן. שפעטער, הייסט עס. דערווייל זענען נאך פאַראַן אַ סך פּויערישע חתונות און באַיאַרישע בעלער אַפּצושפּילן — דערווייל...

היינט אויף דער נאכט האט מען אַרויסגעפאַדערט די קאַפעליע אויפן גוט פונעם באַיאַר מיהאַ סטורדואַ. גאַנץ קאַיאַר האט זיך יעקב צימבלער געלאָזט אין וועג אַריין מיט זיין קאַפעליע. צום גוט פונעם פריץ איז אַ מהלך. אויפן וועג האט מען געפאַקט דעם פּויער מיט דער פּור. קוים איינגערעדט דעם פּויער, ער זאל זיי מיטנעמען. און איצט פאַרט מען.

— וואָס זיצסטו אַזוי פאַרוואַלקנט, יאַנקו? — רופט זיך אַפּ גיצע גאַלאַגאַן צום שווינגנדיקן פּסנתר — נאָך אַ פאַר קילאַמעטער און מירן זיין אין סטע-פאַנעשט. דאַרטן וועלן מיר מאַכן אַ פּוסע בניים זשידאַן לופּו. ער האט ס'אמתע גלעזל וויין, פון סטעפאַנעשט האַבן מיר נאָך צום פּריצט גוט אַ קלייניקייט. היינט ביי נאכט וועלן מיר אַ שפּיל טאַן פאַר די פּריצים, אַז זיי זאלן אונדז האַבן צו געדענקען!

יעקב פּסנתר, דער צימבלער, שווינגט. גלייך נישט צו אים וואַלט מען עס גערעדט. דאָס וואַרט „זשידאַן“, וואָס דער ציגינער גיצע גאַלאַגאַן האט נאָך וואָס געלאָזט פאַלן, האט אים געטאַן אַ שטאַך אין האַרצן. אַט דאָס דאָזיקע באַליידיקנדיקע וואַרט הערט ער שוין נישט דאָס ערשטע מאַל אין זיין לעבן. ער האט עס שוין געהערט ביי אַפּגעשטאַנענע ציגינערס, ביי פּראַסטע פּויערים און ביי געבילדעטע פּריצים, און תמיד טוט אים דאָס דאָזיקע וואַרט וויי. ער געדענקט אַ סצענע אין אַ מאַלאַדאָוואַניש דאַרף. ער, יאַנקל צימבלער מיט זיין קאַפעליע, זענען געזעסן אין דעם דאַרפישן שניק. אַ וואַלאַך מיט קליינע, שוואַרצע וואַנסעלעך, איינער פונעם פּריצישן הויף, איז געזעסן בניים טיש שוין פעסט אונטערן גלעזל, ער האט זיך רק געטשעפעט צום ייִדישן שענקער:

— וווּ איז דיין טאַכטער בערקאַ? פאַרוואָס באַהאַלטסטו די טאַכטער, זשידאַן פאַרשווער? שוין זאַלסטו זי ברענגען! הערסט, וואָס מען רעדט צו דיר? דער שענקער האט, ווייזט אויס, געוואוסט מיט וועמען ער האט צו טאַן. ער האט זיך געמאַכט נישט הערנדיק, געשוויגן, ווי אַ פיש. גלייך נישט צו אים רעדט מען.

די קליינע, שוואַרצע וואַנסעלעך זענען אַריין אין גרימצאַרן: — דו שווינגסט, דו סטרעין, וואַגאַבונד, דו זשידאַן, דו... דו פרעמדער וואַגאַבונד... מען דאַרף אייך אַלע פאַרטרייבן, אַז ס'זאל נישט בלייבן קיין זכר פון אייך...

וואָס ווייטער איז געוואָרן, געדענקט ער נישט און וויל נישט געדענקען. נאָר די ווערטער „זשידאַן“, און דער עיקר „פרעמדע וואַגאַבונדן“, וואָס מען

שליידערט ביי יעדער געלעגנהייט דעם רומענישן ייד אין פנים אריין, האָבן אים, יעקב פסנתר, דעם וואַנדערנדיקן ייִדישן ציגלינער, געגעבן צו טראַכטן. זענען טאַקע ייִדן, „פרעמדע וואַגאַבונדן“ אויף דער רומענישער ערד? זענען זיי ערשט געקומען, ווי מען וואַרפט זיי פאַר, נישט פאַרבעטענע, נישט גערופענע? המ... מען דאַרף אַ טראַכט טאָן, אַ זוך טאָן... אפשר זאָגן זיי אַ ליגן? אפשר ווייסן זיי נישט אַדער מאַכן זיך נישט וויסנדיק? איז דאַרף מען זיי באַווייזן. און ער האָט אַנגעהויבן זוכן, נישטערן. וווּ אַ שטאַט, וווּ אַ שטעטל, איבעראַל, וווּ זיין ציגלינער-קאַפּעליע האָט געטאַגט און גענעכטיקט, האָט ער געזוכט. אויפגעגראָבן מיט די אייגענע הענט אַלטע מצבות אויף אַלטע בית-עולם, זיך אַרויסגענומען די אויגן ביים איבערלייענען אַלטע, האַלב פאַרמעקטע אויפ-שריפטן. און פאַמעלעך, פאַמעלעך, האָט ער אַנגעהויבן צו דערגיין דעם אמת. פון אַלטע דאַקומענטן איז ער דערגאַנגען, אַז ייִדן זענען שוין געווען איינ-געזעסענע דאָ נאָך אין די צייטן פון די רוימער. פון זינט דעם חורבן בית ראשון וווינען ייִדן דאָ אויף דער ערד, און כאַטש אַזוי, האַלט מען זיי אין איין פאַרוואַרפן, אַז זיי זענען „פרעמדע וואַגאַבונדן“.

איצט שרייבט ער אַ ספר אויף פראַסט ייִדיש. צווישן איין פריזישן באַל און דעם צווייטן, צווישן איין פויערישער חתונה און דער צווייטער, ווייט פון דער היים, וווּ זיין פלוניתטע זלאַטע זיצט אַ גאַנצן טאַג אויף דער גאַס און פאַרקויפט קלייניקייטן — בענדלעך, נאַדלען, פאַדים — שרייבט ער זיין „קראַניקאַ דאַטשיאַ“.

אין דער צייט, ווען זיינע חברים פון דער קאַפּעליע שלאָפן, אַדער שיכורן ערגעץ אין אַ שענק, שרייבט ער, דער ראש פון דער וואַנדערנדיקער ציגלינער-קאַפּעליע, די געשיכטע פון די ייִדן אין רומעניע. ס'איז אים אַלץ איינס, צי אין אַ טומלדיקן שענק, צי אין אַ נאָך מער טומלדיקער אַכסניה, תמיד האַלט ער עפעס אין די הענט — אַדער די צימבל-שטעקלעך, אַדער די פען.

שווער שלעפט זיך די פויערישע פור. דער דריבער רעגן נודיעט נאָך אַלץ און נודיעט. דאָס שטעטל סטעפאַנעשט איז נאָך ווייט. דער „זשידאָן“ לופו מיטן אמתן פעסל וויין איז נאָך ווייט. דער צימבלער יאַנקל פסנתר זיצט און שווינגט אַריין אין זיך. דער פויער מיט דער שוואַרצער קוטשמע וויאַקעט פויל צום פערדל, וואָס שלעפט מיט אַלע פוחות דעם שווערן וואַגן.

„העטשאַ, וויאַ! העטשאַ, וויאַ!“

— סינודיעט צום חלשן, — וואַרטשעט דער ציגלינער געאַרגע שאַבאַלאַן, — אפשר וואַלסטו דערציילט אַ מעשה, נאָיע? וועגן האָבן ליב אַ מעשה. יעקב פסנתר האַרכט אויף... וואָס האָט ער געזאָגט, אַט דער געאַרגע שאַבאַלאַן? „וועגן האָבן ליב אַ מעשה“. אמת? צי ניין? ניין, ס'איז נישט אמת. וועגן האָבן גאַר ליב, אַז מען פאַרשט זיי. אַ סימן: אַט פאַרשט ער, יעקב

פסנתר, די וועגן, וואָס האָבן מיט הונדערטער יאָרן צוריק געפירט די יידן אין די וואַלאַכישע לענדער. די וועגן, אויף וועלכע יידן האָבן געהאַנדלט און געוואַנדלט, געלעבט, געליטן און געשטאַרבן. די וועגן פון דער רומענישער פּראָווינץ דאַטשיאַ. דעם היינטיקן רומעניע.

גיצע גאַלאַגאַן טוט אַ גלעט די שוואַרצע, געקרויזטע באַרד:

— דערצייל, נאָיע, צי נישט אַרויס די נשמה! זעסט דאָך, אַז דער הימל איז פאַרוואַלקנט און יאַנקל איז פאַרוואַלקנט. צווישן אַזוינע צוויי וואַלקנס, קאַן נאָך מיין פּידל פאַרלירן דאָס לשון.

— פון זינט יאַנקל האָט זיך אַנגעהויבן אַפּצוגעבן מיט קברים, איז ער געוואָרן אין גאַנצן אַן אַנדערער. נישט דאָס, וואָס געווען — זאַגט וואַסילע האַרבאַזשי מיט באַדויערן.

— געווען אַ היימישער, אַ גוטער־ברודער, אַן אונדזעריקער, און אַט מיט אַ מאָל — אַ פּרעמדער אין אונדזער קאַפּעליע.

יעקב פּסנתרס באַרד ציטערט. קיינער ווייסט נישט, צי אונטערן באַריר פונעם ווינט, אָדער צוליב אַן אַנדער סיבה. די אויגן לאַזט ער נישט אַראָפּ פונעם וועג, וואָס דרייט זיך, שלענגלט זיך. ער זוכט משמעות אויך אויף דעם וועג שפורן פון יידן, וואָס האָבן דאָ געלעבט, געהאַנדלט און געוואַנדלט, נאָך העט, העט, אין די רוימישע צייטן.

פּסנתר כאַפּט זיך מיט אַ מאָל אויף, ווי פון אַ חלום. דוכט זיך, אַז עמעצער פון דער חברה האָט ערשט געזאָגט דאָס וואָרט „פּרעמדער“. ער איז עמפּינדלעך אויף דעם דאָזיקן וואָרט: „פּרעמד... סטרעין... סטרעין... וואַגאַבונד“.

ער באַטראַכט זיין חברה, די ציגיינערס, מיט וועלכע ער וואַגלט שוין יאָרן איבער די שטעט און דערפער פון וואַלאַכיע.

— וואָס האַסטו געזאָגט, אַ „פּרעמדער“?

— איך האָב געזאָגט, אַז דו ביסט לעצטנס געוואָרן ווי אַ פּרעמדער צווישן אונדז... נישט דער אַמאַליקער יאַנקל — חורט איבער איינער פון דער חברה. פּסנתר שמייכלט. דאָס גאָר... אַבי ער האָט געמיינט, אַז מען האָט אים געוואַלט דערמאַנען, אַז ער, דער ייד פּסנתר, איז דאָ אַ פּרעמדער אין דעם דאָזיקן לאַנד. זאָל נאָר עמעצער פּרווון, און ער וועט אים באַווייזן מיט דאָקומענטן, אַז קיין שום רומענישער ייד איז דאָ נישט קיין פּרעמדער, נאָר אַן אַלט איינגעזעסענער פון יענע צייטן נאָך, ווען די היינטיקע באַלעבאַטים האָבן אַפילו נישט געחלומט צו זויגן ביי דער רוימישער וועלפּיכע.

פּסנתר שמייכלט... ער פּילט, אַז ער האָט זיך דאָס מאָל אומזיסט באַ־ליידיקט. זיין קאַפּעליע איז אים נישט אויסן געווען צו באַליידיקן. פאַרקערט, זיי האָבן בלויו באַדויערט, וואָס ער האָט זיך לעצטנס אַפּגעשיידט פון זיי. פאַרפאַלן, ער האָט געמוזט. איצט האָט ער דעם פּתב־יד פון זיין „קראַניקאַ

דאטשיא". מען דארף אים אפדרוקן און דערנאך נעמען זיך צום צווייטן טייל, פון דעם מלך שטעפאן, ביז צו קעניג קארל דעם ערשטן.

דער שמיכל אויף פסנתרס ליפן האט אביסל אויפגעהייטערט די חברה. גיצע גאלאגאן רופט אויס א פריילעכער:

— איין וואלקן איז איצט אוועק. נאיע, דערצייל, פארטרייב מיט דיין מעשה דעם צווייטן וואלקן, וואס נודיעט אונדז פון אין דער פרי אן מיט זיין רעגנדל.
— א מעשה. וואס פארא מעשה? — פרעגט נאיע דער פלייטן-שפילער, און קראצט זיך בעת מעשה אין זיין שווארצער טשופרינע.
— די מעשה פון די צוויי גנבים — רופט זיך אפ איינער.
— ניין. דערצייל בעסער די מעשה פון דעם קיסרס דריי טעכטער מיטן טייל.

— די מעשה מיטן געגנבעטן אקס, — רופט זיך אפ א דריטער, ס'איז א פריילעכע מעשה. ביי אזא מעשה שרומפט איין דער וועג.
— און אפשר גאר די מעשה וועגן דער בלום פון גליק? דערצייל די מעשה, נאיע, און דו וועסט זען, ווי לופוס שענקל וועט אונדז אנטקעגנקומען איינס-צוויי. נאיע דער פלייטן-שפילער שמיכלט כיטרע. תמיד איז ער זיך אזוי נוהג. קודם פרעגט ער, וואס מען וויל, און דערנאך דערציילט ער, וואס ער וויל. א טבע אזא, און גיי טו אים עפעס.

נאיע ווארפט נאך א בליק אויף יאנקל דעם צימבלער. פרעגט אים מיט די אויגן, וואס פארא מעשה ער וואלט געווען א בעלן צו הערן. נאר אז ער זעט, ווי פסנתר שווייגט, גלייך נישט אים מיינט מען, הויבט ער אן:
— דאס מאל וועל איך אייך דערציילן, ווי אזוי ס'איז באשאפן געווארן די פידל.

חברה ציגינערס אויפן פויערשן וואגן טוליען זיך צו נענטער איינער צום צווייטן, הערן זיך צו דער אויסטערלישער מעשה פון דעם בחור, וואס האט פארלוירן טאטע-מאמע און זיך געלאזט אן א גראשן געלט איבער דער וועלט. ווי אזוי דער ארעמער ציגינער-בחור איז געווייר געווארן וועגן דער בת-מלכה, וואס וויל נאר מיט דעם חתונה האבן, וועלכער וועט איר ברענגען אזוינס, וואס איז נאך ביז דענצמאל אויף דער וועלט נישט געווען. ווער ס'וועט זיך שדכנען און נישט ברענגען דאס אויסטערלישע, דעם וועט מען אפהאקן דעם קאפ. דער ארעמער בחור שטעלט זיך פארן מלך. ער איז א בעלן חתונה צו האבן מיט דער בת-מלכה. אדרבא, זאל אים דער מלך ראטן, וואס ער האט צו טאן.

פאר דער דאזיקער חוצפה הייסט אים דער מלך אריינווארפן אין תפיסה. דארט זאל ער ליגן ביז ער וועט אויסגיין.
קוים האט מען פארשלאסן די תפיסה-טיר, באווייזט זיך פארן ארעמען בחור

נאָענטע געשטאַלטן

מאַטייאַ, די קעניגין פון די פעען. זי דערלאַנגט אים אַ קעסטעלע פון האַלץ און אַ שטעקעלע.

— איצט רײַס מיר אויס די האַר פון מיין קאַפּ, צי אויס די האַר אויפן קעסטעלע און איבערן שטעקעלע.

דער בחור האַט געטאַן ווי די מאַטייאַ האַט געהייסן. ווי נאָר ער איז פאַרטיק געוואָרן, האַט זי געהייסן אַ פיר טאַן מיטן שטעקעלע איבערן קעסטעלע.

— דאָס קעסטעלע דאַרף ווערן אַ פידל, האַט זי געזאָגט, און די פידל וועט טרויעריק מאַכן און פריילעך מאַכן די מענטשן, ווען דו וועסט וועלן.

די מאַטייאַ האַט גענומען דאָס קעסטעלע און אַרײַנגעלאַכט אין אים, און דערנאָך האַט זי אַרײַנגעוויינט און די טרערן זענען אַרײַנגעפאַלן אין קעסטעלע. האַט די מאַטייאַ געזאָגט:

— איצט פידל מיטן שטעקעלע איבערן קעסטעלע. — און דער בחור האַט אַזוי געטאַן, און פון דעם קעסטעלע האָבן גענומען שטראַמען לידער, וואָס האָבן אַט פריילעך געמאַכט און אַט טרויעריק געמאַכט יעדן, וואָס האַט זיי געהערט.

נאָיע, דער פלייטן־שפילער, דערציילט און די אַנדערע האַרכן. גיצע גאַלאַנאַן שלעפט אַרויס די פידל און טוט אַ קוש די סטרונעס.

יעקב פסנתר האַט זיך צוגעהערט צו דער מעשה מיט פאַרמאַכטע אויגן. אַ שיינע מעשה, מען קאַן נישט זאָגן. אַ סך שיינע מעשיות האַט ער זיך שוין אַנגעהערט צווישן די ציגלינערס אין משך פון די יאָרן, וואָס ער לעבט צווישן זיי. אָבער דאָס, וואָס ער האַט נאָר וואָס געהערט, איז אַ מעשה, און דער כתב־יד, וואָס ליגט ביי אים אין קעסטל, איז געשיכטע. די געשיכטע פון די יידן אין רומעניע, וואָס ער האַט זי אויסגעראַבן פון דער ערד און אַנגעשריבן מיט די אייגענע הענט.

דאָס פערדל שלעפט דעם וואָגן באַרג אַרויף. דער פויער גייט צו פוס ביי דער זייט און טרייבט אונטער.

פונעם שפיץ באַרג זעט מען שוין אַן דאָס שטעטעלע סטעפאַנעשט, וואָס ליגט אונטן אין טאַל. מען זעט אַפילו אַן דאָס גוט פון די סטורדזאָ, וווּ מען דאַרף היינט ביינאַכט שפילן אויף דער פריצישער פאַרווילונג. און דאַרט, דאָס געלע הויז, דאָס איז לופוס קרעטשמע.

וועלוול זבארזשער

דער מעטראפאליע-זייגער האָט געשלאָגן איינס. די אַלטע בכבודיקע הויפט-שטאָט פון דער מאַלדאָויע שלאָפט. געציילטע, טריבע לאַמטערנס באַלויכטן די ליידיקע גאַסן. די פולע לבנה, וואָס הענגט איצט אין דער סאַמע מיט הימל, אַ זומערדיק גרויסע, מאַכט צו נישט דעם טריבן שיין פון די גאַס-לאַמטערנס. פון צייט-צו-צייט פּיפט אַ נאַכט-וועכטער, וועקט אויף אַ צווייטן, וואָס איז אַנטדרימלט געוואָרן אין אַ טויער, דער צווייטער ענטפערט אים אָפּ מיט אַ לאַנג געצויגענעם פייף און ווערט ווייטער אַנטשלאָפּן אין ווינקל טויער.

די אַלטע בכבודיקע שטאָט יאָס שלאָפט. נאָר אין די קרעטשמעס, וואָס זענען צעוואָרפן איבער דער שטאָט, לייכט זיך. אַ שפעטער פאַרבייגייער הערט דאָ און דאָרט דאָס כליפען פון אַ ציגינערישער פידל, דאָס שיפורע קול פון אַ פאַלקס-זינגער און די טענער פון אַן אַלטן צימבל.

ביי שמעון מאַרק אין גערטנדל איז איצט פריילעך ביז גאַר. ביי די צעוואָרפענע טישלעך זיצן יידן בעלי-מלאכות, יידן פראַסטאַקעס, זיצן און הערן זיך צו די לידער, וואָס ס'זינגט דער הויכער בלאַנדער זינגער. ער שטייט ביי אַ טישל אין דער סאַמע מיט פונעם קליינעם גערטנדל און זינגט:

קום נאָר אַהער, דו פּילאַזאַף,
מיט דיין קעזישן מוחל,
קום נאָר אַהער צום רבינס טיש
און לערן דיך ביי אים שכל.

דער עולם כאַפט-אונטער דעם רעפריין. בגילופיגדיקע קולות, אַלע מיט אַ מאַל, ווי אויף אַ קאַמאַנדע:

טשירי בים באַם באַם,
טשירי בים באַם באַם,
טשירי בים באַם באַם באַם, טאַטע.

דער הויכער, בלאַנדער זינגער איז אַנגעטאַן אין אַן אַלטן פראַק. פאַר אים אויפן טיש ליגט דער צילינדער, ער וואָרט אָפּ געדולדיק ביז דער כאָר וועט ענדיקן דעם רעפריין. דערנאָך זינגט ער ווייטער:

אַ דאַמפּמאַשין האַסטו אויסגעקלערט
און נעמסט דערמיט זיך איבער,

דער רבי שפרייט דאָס טיכל אויס
און שפאָנט דעם ים אַריבער.

דאָס קול פונעם זינגער איז היפש שיכורלעך, אָבער אַנגענעם. דער עולם
האַט הנאה פון דעם ליד און כאַטש אַלע קענען שוין דאָס ליד אויף אויסנ-
ווייניק, זיצן זיי און הערן זיך צו פאַרגאַפּט, גלייך זיי וואָלטן עס געהערט צום
ערשטן מאל.

פאַרענדיקט דאָס ליד, טוט דער זינגער אַ זופּ פונעם גלאַז מיט וויין, ווישט
זיך אָפּ מיטן טיכעלע דאָס מויל. ער האַט שוין הינט געזונגען אַ סך לידער,
וואָס חוונקן אָפּ פון די רביים מיט זייערע כניאַקעס, די חסידים. נאָך יעדן ליד
האַט מען אים פונעם עולם געהייסן שטעלן אַ פערטל וויין. דאָס וויפלעטע
פערטל ער טרינקט איצט, געדענקט ער שוין אַליין נישט. ער פילט, ווי אין
מוח נעפלט אים. נאָר ס'שאַדט נישט. ער קאָן די מלאכה פון טרינקען אַ גלעזל
וויין.

איבער פון עולם, דער סטאַליער סרול באַמבע, גיט אַ ווונק, גוטברודעריש
צום זינגער:

— אַ-נו, וועלוול, טו אַ זינג פונעם רבין, וואָס איז געפאַרן אויפן ים!
דער שניידער יאַסל פאַקשאַנער איז נישט מספּים. וואָס עפעס אין מיצקע
דרינען דאָס ליד פונעם רבין, וואָס איז געפאַרן אויפן ים, אפשר וואָלט גאָר
געווען אַ יושר צו זינגען דאָס ליד פונעם מצבה-שלעגער?

— אַ-נו וועלוול, ס'ליד פונעם מצבה-שלעגער!
וועלוול זבאַרזשער שמייכלט. ער פילט זיך גוט צווישן אַט דעם פראַסטן
עולם. ער האַט זיי ליב און זיי האַבן אים ליב. ער פילט זיך גוט, ווען ער הערט
דעם גוט-ברודערישן „דו“. ס'איז אַ גרויסע מדרגה, ווען דאָס פאַלק זאַגט צום
פאַלקסדיכטער „דו“. די ווינער משפּילים האַבן דאָס נישט פאַרשטאַנען. זיי
האַבן נישט פאַרשטאַנען, ווי אַזוי ער, וועלוול זבאַרזשער, דער באַרימטער
משפּיל און דיכטער, חברט זיך דאָס מיטן המון, זיצט און טרינקט מיט זיי
אין איינעם. די ווינער משפּילים האַבן פאַר אים אויסגעפועלט אַ סטיפּענדיע
מיטן באַדינג, אַז ער זאָל אויפהערן צו זינגען אין די שענקען, אַז ער זאָל
זיך אויפהערן חברן מיט די פראַסטאַקעס. ער, וועלוול זבאַרזשער, האַט זיי
צוגעזאַגט, אָבער קיין וואָרט האַט ער נישט געהאַלטן. ס'האַט אים געצויגן
צו „עמק“ — און מען האַט בײַ אים דערפאַר צוגענומען די סטיפּענדיע. אין
וויין האַט ער אָפּגעהונגערט אַ שטיקל צייט און סוף פל סוף זיך אומגעקערט
צוריק קיין רומעניע, צו די פראַסטע פשוטע און האַרציקע יידן.

ער טוט נאָר אַ מאל אַ זופּ פונעם גלאַז. דער וויין איז גוט. נאָך אַ זופּ
און ער זינגט פאַר דעם עולם דאָס נייע ליד זיינס וועגן גאַטס באַנקראַט. אַ

קלייניקייט עפעס מיט אונדזערע יידן? קוים טוט עפעס איינער אַ מצווה־לע, מאַנט ער ביים רבונג של עולם נישט מער און נישט ווינציקער, ווי דריי הונדערט מיט צען וועלטן. דער חזן און דער מוהל, דער חסיד און דער רבי, דער בעלפער און דער מגיד. אַלע, אַלע קומען זיי צו לויפן מיט דעם רעכענונג און ער, דער אַלטער רבונג של עולם, וואָס האָט אין זײַן רשות גאַר איין מאַל דריי הונדערט מיט צען וועלטן, האָט קיין אַנדער ברירה נישט. ער גייט באַנקראַט. דער עולם לאַכט, קאַטשעט זיך פאַר געלעכטער. אַט אַ ממזר, אַט דער וועלוול. ווי ער האָט דאָס אָפּגעמאַלן אַט די אַלע סטראַפּטשעס. אַרומגעבונדן אַ יעדן איינעם פון זיי אַ חוּק־גלעקעלע אַרום האַלדן. אַט אַ ממזר. נישט אומזיסט האָבן אים די פרומאַקעס אַזוי פּיינט. זיי וואַלטן אים דערטרונקען אין אַ לעפל וואַסער.

דער עולם איז אויפגערוימט, פריילעך. מען טרינקט לחיים און דער באַלעבאַס פונעם גערטנדל, אַ געפאַקט יידל מיט אַ רויטן קאַרק, דערלאַנגט וועלוולען אַ פערטעלע וויין. דאָס איז ער אים מכבד פון זײַן זײַט. וועלוול זבאַרזשער זעצט זיך אַוועק, רוט זיך אַפּ. ער זופט פאַמעלעך און מיט הנאה דעם „רויטן“ און געפינט, אַז דער „רויטער“ איז דער סאַמע בעסטער. ס'איז גאַר אַ שאַד, וואָס ער האָט ביז איצט געטרונקען דעם אַנדערן. „דער שכל קומט גאַר די יאַרן“ — מורמלט ער. מאַרגן וועט ער שוין טרינקען גאַר פון דעם „רויטן“.

דער מעטראַפּאָליע־זייגער קלינגט איינס... צוויי... האַלב דריי אַ זייגער. מאַרגן איז אַ טאָג פון אַרבעט. צײַט אַהיים צו גיין. דער באַלעבאַס שמען מאַרק באַרעכנט, וואָס אים קומט. און בגילופינדיק לאַזט זיך דער עולם אַהיים, כדי מאַרגן אין דער פרי זאַל יעדער זיך קאַנען שטעלן בײַ זײַן וואַרשטאַט. וועלוול זבאַרזשער טוט אַן דעם צילינדער, ציט אַרויף די הענטשקעס אויף זײַנע הענט און לאַזט זיך אויך גיין אַהיים.

פונעם אויבערמאַרק ביז צום שולהויף, וווּ ער ווינט, איז אַ שטיקל מהלך. די גאַסן זענען שאַ, שטיל, אויסגעשטאַרבן. וועלוול גייט מיט וואַקלענדיקע טריט. פאַר אים וואַקלט זיך זײַן שאַטן. מאַדנע, דער שאַטן טראַגט אויך אַ צילינדער אויפן קאַפּ, גייט אַנגעטאַן אַ פּראַק, ווי ער און וואַקלט זיך אַהין און אַהער, מעשה וואַגאַנט.

ס'גלוסט זיך אים זייער צו פאַרפירן אַ שמועס מיטן שאַטן, אים פּרעגן: היתכן? וואָס איז מיט אים דער מער, וואָס איז אויף אים די „גדולה“? גאַר ער פּרעגט גאַרנישט. די „שטומע לעלע“ וועט דען ענטפערן? זאַל ער מאַלפּעווען געזונטערהייט.

וועלוול זבאַרזשער בלייבט שטיין. דער וועג ציט זיך און ציט זיך און ס'נעמט גאַרנישט קיין סוף. די פּיס זענען אים שווער. קוים, קוים, וואָס ער

שלעפט זיי. ער שפּאַרט זיך אָן אין אַ גאַסלאַמטערן, רוט זיך אָפּ.
די לבנה, וואָס האָט אים באַגלייט דעם גאַנצן וועג, בלייבט אויך שטיין.
וועלוול קוקט צו איר אַרויף און סע דוכט זיך אים, אָן ער פאַרשטייט, וואָס
זי וויל.

די לבנה איז אויך היינט
זייער גוט פאַרפלעקט,
ערשט האָט זי געשיינט,
פלוצעם איז זי פאַרדעקט.
טרינקען וויל זי גאַר אָן אַ שיעור
און האָט נישט קיין מזומנים,
שעמט זי זיך נעבעך צינד פאַר מיר
און פאַרדעקט זיך גאַר דאָס פנים.

„אַ גאַטס רחמנות אויף איר“ — מורמלט דער שיפורער וואַגאַנט. מען
דאַרף עפעס אויסקלערן, געפינען אַן עצה. זי, די לבנה, קאַן דאָך אויסגיין פאַר
דורשט, חלילה. וואָס וועלן טאָן די פאַעטן אָן דער דאָזיקער יפהפיה? אַ שיינ
פנים וועלן זיי האַבן, אַזאַ יאָר אויף מיינע שונאים.
ער לייגט צו דעם פינגער צום שטערן, קלערט און קלערט. און מיט אַ
מאַל שיינט אויף זיין פנים. ער האָט אַן עצה.
און וועלוול זבאַרזשער הויבט אויף דעם קאַפּ צום הימל און זינגט צו
דער לבנה, וואָס האָט זיך גראַד באַהאַלטן הינטער אַ וואַלקנדל:

לבנה, קום אַרויס,
אַהער — בײַ מיין לעבן —
די וועלט לאַזט זיך נאָך נישט אויס,
איך וועל דיר אַן עצה געבן.
איך האָב פאַר דיר אַ גוטן פּלאַן,
זאַלסט מיר נאָר צו הערן,
קום געשווינד אין שענק אַרײַן
און פאַרזעץ אַ צוויי, דריי שטערן.

ער דערפילט מיט אַ מאַל אַ ציטער. דער מאַרגנווינט איז קאַלט און שאַרף.
ס'טאַגט שוין, הייסט עס. ער איז מיט אַ מאַל אין גאַנצן ניכטער. די שיכרות
איז אַוועק אין איינעם מיטן שאַטן, וואָס האָט אים נאַכגעמאַלפּעוועט דעם גאַנצן
וועג.

ער לאזט זיך גיין אהיים. אט דער שולהויף. די מארגן-בלאקייט ציטערט איבער אים, ווי א תפילה. וועלוול לאזט זיך גיין בארג-אראפ. רעכטס איז דאס קלעזמער-געסל. אט איז דאס הויז מיטן הילצערנעם גאנעק. דא ווינט ער, ביי דער אלמנה זלאטע באסאן, פאר צען פראנק א חודש.

ער גייט ארויף. די הילצערנע טרעפ קרעכצן אונטער זיינע טריט. אזא טבע האבן זיי שוין, די דאזיקע טרעפ. ס'פארדריסט אים, ער וואלט זייער נישט געוואלט אויפוועקן די פארהארעוועטע אלמנה מיט אירע קינדער.

פאמעלעך עפנט ער די טיר פון זיין צימער. ער האט קיינעם נישט אויפגעוועקט, גוט אזוי. ער איז צופרידן. זאל זי שלאפן, די ארעמקייט, און זאלן זיך איר חלומען גוטע חלומות.

דאס קליינע צימערל איז פול מיט בלאקייט. אין ווינקל שטייט דאס בעט, אין דער מיט דער טיש, פארווארפן מיט צייטונגען און מיט בריוו.

אט ליגט א בריוו פון זיין פריינד, דעם משפיל ראובן אשר ברוידעס. ער האט זיך מיט אים צעשיידט אין גאלאץ. מען דארף אים ענטפערן אויפן בריוו — טראכט וועלוול און ס'פארדריסט אים אויף זיך אליין, פאר וואס ער האט עס נאך ביז איצט נישט געטאן.

ער נעמט ארויס א בייגעלע פאפיר, טונקט איין די פען אין טינטער. איצט וועט ער אנשרייבן דעם ענטפער צו זיין פריינד, דעם העברעישן שריפטשטעלער ראובן אשר ברוידעס, מיט וועלכן ער האט יארנלאנג צוזאמען ארומגעוואגלט איבער די שטעט און שטעטלעך פון רומעניע.

ער שרייבט. ס'איז שוין גענוג ליכטיק און ער פארשפארט אנצוצינדן דעם נאפטלאמפ. נאר מאדנע, אנשטאט א בריוו צו זיין פריינד, שרייבט ער גאר עפעס אנדערש און צו עמעצן אנדערש.

„טייערע מלכהלע!

„מיך ווונדערט עס זעהער דאס דו צו מיר נישט שרייבסט. יעדען טאג האפע איך דאס דער פאטשטיליאן וועט מיר ברענגען איין בריוו פאן דיר און דו קענסט דיר פארשטעלן ווי ענטוישט איך בין, ווען ער קאמט נישט, אדער ער ברענגט מיר איין שרייבען פאן עמעץ אנדערש נאר נישט פאן דיר.

„דו קאנסט דיר פארשטעלן, וואס איך ליידע, זינט דו ביזט אוועקגעפארן נאך סטאמבול, ווי אפט איך בין מקנא דעם קלענסטן פויגל, וואס פליט פארביי מיין פענצטער. ער האט פליגל און קען דיר דערגרייכן און איך מוז בלייבן דא און ווארטן אויף דיינס איין בריוו אונד איך ווייס נישט וואס איבערצו-קלערן“...

שרייבנדיק דעם בריוו, זעט וועלוול זבארזשער די קליינע, חנעוודיקע נייטארין מלכהלע, מיט וועלכער ער האט זיך באקענט אין בוקארעשט. זיי האבן זיך ליב באקומען. נאר דער גורל האט געוואלט אזוי, אז זיי האבן זיך געמוזט

צעשיידן. מלכהלע איז אוועקגעפארן קיין קאנסטאנטינאפאל און אים איבער-
 געלאזט מיט דער גרויסער בענקשאפט צו איר. א בענקשאפט, וואס וועט אים
 שוין נישט אפטרעטן ביז צו זיין טויט.
 „דרום, ליבע מלכהלע, — שרייבט ער ווייטער, — ווי באלד דו ווירסט
 באקומען דעם בריוו, שרייבע מיר זאפארט. דען יעדער בריוו, וואס איך ערהאלטע
 פון דיר, איז פאר מיר איין שטיקל טרייסט אין אונזער צעשיידונג...“
 אנגעשריבן דעם בריוו, באמערקט ערשט וועלוול זבארוזשער, אז אנשטאט צו
 זיין פריינד ברוידעס, האט ער געשריבן צו זיין געליבטער מלכהלע דער שיינער.
 ער פארקלעפט דעם בריוו, נאך היינט וועט ער אים אוועקשיקן. זאל מען
 נאר עפענען די „רעזשי“, ער זאל קאנען קויפן א פאסטמארקע.
 דעם בריוו צו ראובן ברוידעס וועט ער שרייבן שפעטער. דער בראדיאגע
 וועט נאך ווארטן א ביסל, נישקשה.
 וועלוול זבארוזשער עפנט דאס פענצטער, אטעמט אין זיך אריין דעם פרישן
 מארגנווינט אין איינעם מיטן טשירקען פון די פיגל אויף די ארעמע דעכער
 פונעם קלעומערגעסל אין יאס.
 שטייענדיק ביים אפענעם פענצטער, דערפילט ער מיט א מאל א מאדנע
 טרויעריקייט. נאך קיין מאל ביז איצט האט ער נישט דערשפירט זיין עלנט
 אין אזא בולטער פארם. ווייט פון זיין היימלאנד גאליציע, ווייט פון זיין געליבטן
 ברודער מאיר און צען מאל ווייט פון זיין געליבטער מלכהלע דער שיינער.
 די עלנטקייט פון זיין ארעם שטיבל, געדונגען ביי דער ארעמער אלמנה פאר
 חודש-געלט. א וואגלער אן רו און אפרו איבער שטעט און שטעטלעך, איבער
 טשאיינעס און שענקען, צעטרענצלט ער זיין לעבן און זיין ליד.
 און זבארוזשער פילט, ווי טיף אין אים שטייט אויף א בענקשאפט נאך רו.
 די בענקשאפט ווערט פאמעלעך, פאמעלעך — ליד. און אט שטאמלט ער ארויס
 אין דעם פרעמדן פרימארגן אריין דעם ערשטן סטראף:

זאג מיר, איך בעט דיר, דו ווינט,
 דו שוועבסט דאך אויף דער גאנצער וועלט,
 ווייסטו נישט, ווו דער עלנטער זיך געפינט,
 צו רוען א געצעלט?
 ווו רציחות האבן אויפגעהערט,
 מען האט קיין מאל נישט געקלאגט,
 ווו קיין אויג האט נישט געטרערט,
 דער גערעכטער ווערט נישט געפלאגט?
 דער ווינט שווייגט און בלייבט שטיל שטיין,
 זיפצט און ענטפערט: גיין גיין!

דער עלנטער ווענדט זיך צום ים, צו דער לבנה. דער ים שטראַמט אין דער ווייט, די לבנה וואַנדערט אויס אַ וועלט — אפשר ווייסן זיי דאָס זיכערע אַרט, דאָס רויקע ווינקל פאַרן עלנטן? נאָר דער ים שטורעמט און ענטפערט: „ניין!“ די לבנה „זעט מען באלד אין אַ וואַלקן פאַרגיין, זיפצן און זאַגן: ניין, ניין“.

דער עלנטער טרעט אָבער נישט אָפּ. ער ווענדט זיך צו דער אייגענער נשמה מיט דער זעלבער פראַגע:

זאַג־זשע דו מיר, מיין זעלע, פאַרט,
ליבע און האַפענונג דערנעבן,
ווי די זון גייט אויף יעדן אַרט,
ווי געפינט מען אַ רויק לעבן?
ווי קיין שלעכטס איז נישט דערביי,
מ'לעבט נאָר אין פריידן,
פון זינד און זאַרגן איז מען פריי,
פון צרות און פון ליידן?
זיי גיבן אַלע איין אַנטוואַרט;
רויק לעבט מען אין הימל דאָרט.

זבאַרזשער פילט, ווי דאָס ליד ווערט ביי אים ציטיק אין איינעם מיטן ניגון. איצט, פונקט ווי תמיד, קומען זיינע לידער צו אים אין איינעם מיט זייערע מעלאָדיעס.

ער גייט אַ וואַקלענדיקער צו צום טיש, טונקט איין די פענע אין טינטער און שרייבט מיט אַ פיבערנדיקער האַנט אויף דאָס ליד. זיינע ליפן ברומען דעם ניגון.

די פענע פאַלט אַרויס פון זיין האַנט, ער איז מיד, ער בויגט אַראָפּ דעם קאַפּ צום טיש און ווערט אַנטדרימלט.

די זון און די באַלעבאַסטע טרעפן אים אַזוי שלאָפן. די זון פאַרבלייבט אין צימער און די באַלעבאַסטע גייט אַרויס אויף די שפיץ פינגער...

אברהם גאלדפאדן

די פרוי פאליניע גאלדפאדן איז געגאנגען אין אפטיק אריין באשטעלן דעם רעצעפט, וואס דער דאקטאר האט פארשריבן. דער קראנקער אברהם גאלדפאדן איז געלעגן אין בעט און האט געדרימלט.

דער זייגער אויף דער וואנט האט שארף אויסגעקלונגען די פערטל-שעהען. גאלדפאדן האט זיך אויפגעכאפט פון זיין פיבערדיקן דרימל. אין צימער האט געטונקלט דער אונט.

ער האט מיט מי אויפגעהויבן דעם קאפ פונעם קישן און געזען דורכן פענצטער, ווי דער שניי פאלט און פאלט און האט גארנישט בדעה אויפצוהערן. — וויפל האלט דער זייגער, פאליניע? — האט ער געפרעגט, נאר קיינער האט אים נישט געענטפערט.

דער זייגער אויף דער וואנט איז געהאנגען פארשאטנט פון דעם פריען ווינטער-פארנאכט. די מידע, קורצזיכטיקע אויגן פונעם חולה האבן נישט געקאנט זען די ציפערן, וואס דער אונט האט אפגעמעקט.

גאלדפאדנס קאפ איז צוריק אוועקגעפאלן אויפן קישן. ער האט דערפילט א טרויעריקייט, ווי ערב געזעגענען זיך מיט עפעס ליבס און נאענטס. דאס יידישע טעאטער.

זיין פיבערנדיקער מוח צינדט אן בילדער, קלאר ווי די וואר, און עניג-מאטיש ווי שאטנס.

אט איז ער ווידער אין יאס, די הויפטשאט פון מאלדאווע, ער זיצט ביי יצחק ליברעסקו אין שטוב. ס'איז אונט. דער גרויסער הענגלאמפ בליצט. אויפן טיש זשומעט דער סאמאואאר היימיש און ליב, ווי א ניגון פון זיינע קינדער-יארן.

אנטקעגן אים ביים טיש זיצט יצחק ליברעסקו, א יונגערמאן מיט א געשוירן, אפגעהיט בערדל. ער איז דא, אין יאס, דער שמש פון א רעפארמירטן טעמפל. א פייערדיקער משכיל. ער האט דאס אראפגעבראכט גאלדפאדנען קיין יאס. געפרוויט דא ארויסגעבן „דאס איזראעליטישע פאלקסבלאט“, וואס האט נעבעך נישט געהאט קיין מזל סיי אין לעמבערג סיי אין טשערנאוויץ.

טא ווי האט עס געקענט האבן מזל אין יאס, דער פארגרעבטער שטאט, ווו מען קען די משכילים איבערציילן אויף די פינגער?

זיצט טאקע גאלדפאדן פארווארגט ביים טיש. זיין געטרייער פארערער איז פארווארגט: חובות און חובות. דאס וואכנבלאט האט מען אפגעשטעלט. און וואס ווייטער?

גאלדפאדן זיפצט אָפּ שווער, זיין פארערער ענטפערט אים מיט אַ זיפּץ, ווי אַן עכאַ.

אויפן טיש זשומעט דער סאַמאַוואַר. דער הענגלאַמפּ בליצט. די יונגע פרוי פונעם יאַסער משכיל העקלט ווייטער איר אַרבעט.

מיט אַ מאַל הויבט זי אויף דעם שיינעם קאַפּ, קוקט אַט אויף איר „מאַן“, אַט אויף גאַלדפאַדנען. מיט אַ מאַל טוט זי אַ זאַג צו אים אַ פאַר ווערטער — ווערטער וואָס זענען געוואָרן — זיין גורל:

— די בראַדער זינגער מאַכן דאָ גאַלדענע געשעפטן מיטן זינגען איינערע לידער. אפשר וואַלט געווען אַ פּלאַן, הער גאַלדפאַדן, אַז איר זאַלט צונויפֿ-נעמען אַט די זינגער, איך מיינ, די בעסערע פון זיי, און שאַפן אַ יידיש טעאַטער?

יצחק ליברעסקוס פנים איז געוואָרן ליכטיק. ער האָט געמורמלט:

„אַ טעאַטער... אַ יידיש טעאַטער... ווונדערלעך... נישט נאָר וועט זיין פריינד גאַלדפאַדן, זיין באַליבטער משורר, האָבן פרנסה, נאָר ס'וועט זיין אַזוינס, וואָס איז נאָך נישט געווען ביי יידן אין זייער גאַנצער געשיכטע.“ די שטילע רייד פון זיין באַשיידענער פרוי האָבן עפעס באַשווירן. ער האָט בפירוש געפילט ווי די טעאַטער-מוזע, אַ געשמיקטע מיט אַ פאַפירענער גאַלדקרוין אויפן קאַפּ, איז געשטאַנען אויף דער שוועל פון זיין הויז.

דאָס בילד פאַרלעשט זיך. דער קראַנקער גאַלדפאַדן איז אומרויק. ס'איז אים אַ שאַד דאָס בילד, איינס פון די טייערסטע אין זיין לעבן. די ליכטיק-וואַרעמע שטוב פון זיינע פריינד אין יאַס. דער הענגלאַמפּ, דער סאַמאַוואַר... דאָס באַגייסטערטע פנים פון זיין פריינד. דאָס שיינע, שטראַלנדיקע פנים פון דער פרוי.

נאָר ווי אין אַ טעאַטער-שפיל בייטן זיך די סצענעס און בילדער פון זיין לעבן. איינס פאַרלעשט זיך, און אַ צווייטס בליצט אויף:

אַט איז ער ביי זיך אין האַטעל-צימער. ער האָט נאָר וואָס פאַרענדיקט אַ נייע אַפערעטע. אַ צופרידענער פאַרמאַכט ער דאָס העפט. אויפן טישל שטייט ווי תמיד אַ סלאַי איינגעמאַכטס. אַ גרויסער סלאַי. ער נעמט אַן אַ גרויסן עסלעפל מיט אַט דער קלעפיקער זיסקייט. „ס'איז טוב“, טוט ער אַ זאַג. אַ זייטיקער מענטש וואַלט קיין מאַל נישט פאַרשטאַנען וואָס ער מיינט מיט זיין „ס'איז טוב“, צי די נייע אַפערעטע, צי דאָס איינגעמאַכטס.

ער גייט צו צום פענצטער, קוקט אַרויס אויף דער גאַס. מיט אים איז איינגנטלעך געשען דאָס וואָס ס'איז געשען מיט שאול המלך. שאול המלך האָט זיך געלאָזט אין וועג אַריין זוכן דעם טאַטנס אייזלען און האָט געפונען אַ קעניגרייך. און ער, גאַלדפאַדן, אַ באַרימטער משפּיל, האָט, ווי דער שטייגער פון אַלע אַנדערע משפּילים, זיך געלאָזט אין וועג אַריין זוכן די „פרומע אייזלען“.

כדי מיט זיי צו לערנען בלעק און האָט אויך געפונען אַ קעניגרייך — דאָס ייִדישע טעאַטער.

די פּאַר ווערטער פון דער מאַדאַם ליבעסקו האָבן פאַר אים געעפנט אַ וועג... אַ שיינעם און געפערלעכן וועג. אירע ווערטער האָבן אים דערמאָנט, אַז אַייגנטלעך האָט ער שוין אַ מאָל געשפּילט טעאַטער. ער האָט געשפּילט די הויפטראָלע אין ד"ר שלמה עטינגערס, „סערקעלע“, ווען ער איז נאָך געווען אַ תּלמיד אין דער ראַבינער־שול פון זשיטאָמיר. גאַלדפּאָדן כאַפּט זיך אויף פון זיינע מעדיטאַציעס. דער וואַנטזייגער קלינגט אויס: צוועלף!

„שוין צייט“, מורמלט ער, „די אַקטיאָרן וואַרטן, מען דאַרף פאַר זיי איבער־לייענען די נייע אָפּערעטע“. ער טוט אַן דעם שלוסראַק, טוט אַן דעם צילינדער, לייגט אַרײַן דעם מאַנאַקל אין אויג, און לאַזט זיך גיין.

ערנסט און מיט געמאַסטענע טרייט גייט ער איבער די מיט זון פאַרגאַסענע גאַסן פון דער אַלטער, שיינער שטאָט. טרעגערס, פּורמאַנעס און קרעמערס, וואָס שטייען בײַ זייערע קלייטן, נעמען אַראָפּ פאַר אים די היטלען. דורך די אָפּענע פענצטער פון די הײַזער דערגייען צו אים קלאַנגען. מען זינגט. אַ מאַמע פאַרוויגט דאָס קינד: „שלאָף־זשע, שלאָף, מיין שררהלע, דיך וויגט דיין מאַמע שרהלע“; אַ כאָר פון שניידער־מיידלעך זשומעט אין אַ וואַרשטאַט: „דריי־זשע, דיך, מילעכל, ס'איז דאָך קיין שפּילעכל“; אַ שוסטער־געזעלן קלאַפט מיטן העמערל און ברומט: „גייט אַ שאַלטיקל אויף דער גאַס, לערנען קען ער גאַרנישט. ער גייט אַרום פּוסט און פּאַס און טוט וואָס מען טאָר נישט“.

גאַלדפּאָדן שמייכלט צופּרידן. דאָס זינגט מען זיינע לידער. די לידער פון „עקדת־יצחק“, פון „בר־כּוכבּא“ און פון דער „פּישוף־מאַכערין“. דער געניטער טעאַטער־מענטש שפּירט אַז דאָס זינגען איז נישט קיין סתּם זינגען אַ ליד, נאָר מען זינגט מיט אַ טעאַטער־נוסח. אַזוי האָט מען עס אויפּגעכאַפּט בײַ אים אין זײַן טעאַטער־גאַרטן „פּאַמול ווערדע“.

מיט ליבשאַפט קוקט ער אַרויף צו די פענצטער, פון וואַנען ס'טראַגן זיך די לידער. פון דאַרטן, טראַכט ער, אַט פון די דאַזיקע וואַרשטאַטן, וועלן קומען אַלץ נייע און נייע אַקטיאָרן. דאָס קינד וואָס די מאַמע פאַרוויגט איצט מיטן ליד פון „עקדת־יצחק“ וועט אין עטלעכע יאָר אַרום זיך דראַפּען איבערן פּלויט פון ייִדישן טעאַטער. דערנאָך וועט ער צונויפשטעלן די בענקלעך אין טעאַטער, דערנאָך וועט ער זינגען אין כאָר און שפעטער אַ ביסל וועט ער אַוועקלייגן אַן אבשלום, אַ בר־כּוכבּא, אַ פּאַפּוס, אַז די וועלט וועט זיך עקן!...

דער שטאַטזייגער קלינגט איינס. גאַלדפּאָדן כאַפּט זיך אויף פון זײַן פאַר־טראַכטייט. די אַקטיאָרן וואַרטן און ער האָט צייט. מער דאַרפן נישט אַט די חברה־לייט, די צעלאַזענע, נאָר ער, גאַלדפּאָדן זאַל זיי ווייזן אַ וועג, אַז מען

קאן פארשפעטיקן.

„דאס טעאטער דארף דיסציפלין“ — פעסט ער זיך און איילט זיך מיט גיכע טריט אין טעאטער.

אין טעאטער ווארט אויף אים נישט קיין פריילעכע נייעס. א פאר פון זיינע בעסטע אקטיארן זענען פון אים אוועק אן א „זיי געזונט“. דער שונדאוו-ניק לאטיינער האט זיי צוגעזאגט „גאלדענע בערג“ און זיי האבן זיך ארויס-געגליטשט פון זיינע געניטע הענט. „דער שונד כאפט די טעאטער-שוואלבן מיט פליגן-פאפיר“, — ברומט ער פאר פעס. — „ביי לייטן וואלט עס געקלונגען מאדנע, אין יידישן טעאטער איז עס אבער נישט קיין צופאל“.

דאס פסדרדיקע דעזערטירן פון זיינע אקטיארן מאכט אים שווער די ארבעט. קוים אוועקגעשטעלט אן אנסאמבל, ווערט ער תיכף צעברעקלט. אלע מאל מוז מען אנהויבן פון דאס ניי. קוים ווערט דאס שניידער-יינגל, דאס משוררל, א ביסל היימיש מיט דער בינע, רוקט זיך אונטער דאס שונד-טעאטער מיט א לעקעכל און קארומפירט אים; גראבט אונטער דעם בנין, זיין בנין, דאס יידישע פאלקס-טעאטער.

ער אנט טונקל די קללה וואס וועט אין משך פון יארן צעברעקלען דאס יידישע טעאטער.

די איבערגעבליבענע אקטיארן, וואס שטייען ארום אים אויף דער בינע פון טעאטער-גארטן „פאמול ווערדע“, שטויסן זיך אן, א דער דירעקטאר איז אין פעס. מיט א שטילער שאדנפרייד באטראכטן זיי דאס פנים פון דעם שטרענגן הער מיטן קאמעץ-בערדל. אבער גאלדפאדנס פנים איז א מאסקע. זיי זענען גארנישט.

פון א דערבייאיקער צוקערניע ברענגט מען אים א שישעלע איינגעמאכטס מיט א פלעשל סאדע-וואסער. גאלדפאדן, ווי זיין שטייגער, נאשט פונעם איינגע-מאכטס, און זאגט צו די אקטיארן:

— איך וועל לייענען א נייע אפערעטע, וואס איך האב אנגעשריבן, אין פיר אקטן און פופצן בילדער מיט געזאנג און טענץ. איבעראכטאג שבת דארף זיין די פרעמיערע.

די אקטיארן עפענען מויל און אויערן. הערן מיט א פארכאפטן אטעם. יעדער פון זיי פרוווט אויפכאפן זיין ראל.

גאלדפאדנס שטים ציטערט...

אויך דאס בילד פארשווינדט. דער קראנקער גאלדפאדן ווייסט, אז דאס וואס ער זעט איצט אין קראנקן דמיון זענען בלויז די שאטנס פון א טרויעריק-שיינער ווירקלעכקייט וואס האט זיך אויסגעלאשן אויף אייביק.

— פאולינע, דערלאנג מיר א גלאז וואסער!

קיינער ענטפערט נישט. די פרוי איז נאך נישט צוריקגעקומען פון דער אפטייק.

דער וואַנטזייגער צוקאַפּנס טיק-טאַקט רגעס נאָך רגעס. דער גוף פיבערט. דער מוח פיבערט. זיין גאַנץ ליב און לעבן פיבערט: וועגן, באַנען, האַטעלן, שטאַלן. אימפּראַוויזירטע בינעס, געזאַנג, געלעכטער. בראַוואַ ביס! אַקטיאָרן, אַקטריסעס, קאַסטיומען, מאַסקעס, בערד, פּאות, צילינ-דערס. אַ פּוּרי-שפּיל אין אַ פּראַסטן מיטוואַך, אַ פּראַסטן דאַנערשטיק. ער איז דאָס דער מכשף. איינס, צוויי, דריי, פאַרהאַנג!

אַט איז שמענדריק מיט דער פּלה. אַט שווימט יאַנטל שנאַרער אין אַ מולטער אויפן ים. ער קלאַפט מיט דער פּושקע: שענקט אויף הכנסת-פּלה!

אַט איז צינגעטאַנג. ער מאַכט קאַזשעלקעס, געטרײַ זיין האַר און פאַרט אַ נאַר.

אַט איז ישמעאל, דאָס פנים אויסגעשמירט מיט סמעטענע. ער ריטשעט הינטער דער בינע: „לייזער, לייזער, זיי נישט אַזאַ בייזער, געזענע פּופיקעס, קאַטשענע פּיסלעך, אַט שפּאַן איד, און אַט לויף איד“.

דער לאַמער פּאַפּוס אַנטריגירט און הינקט. בר-פּוכבא פּאַכעט מיט דער שווערד. און דער שיינער אבשלום זינגט. לוט, אַט דער מיט די פאַרזענע טעכטער טרינקט. די מוטער שרה וויגט די וויג. אברהם אבינו שאַרפט דאָס מעסער פאַרן גרויסן כיק-כיק.

אַט איז ר' פּנחסל מיט זיין טאַכטער קאַראַלינע, און אַט טאַנצן די סטודענטן דעם מתים-טאַנץ אויף דער בינע.

דינה, די כשרע, פּרומע יידישע טאַכטער, דרייט דאָס מילעכל אין תּפּיסה. קאַלדוויאַ קראַקעט, די מכשפה, אַט די וויסטע. און האַצמאַך טאַנצט אַ ברוגז-טאַנץ מיט זיין מזל, דעם וויסטן.

גאַלדפּאַדנס פנים שטראַלט. אַט דעם מאַסקאַראַד האַט ער אַנגעצונדן אויף דער יידישער גאַס. ס'מאַכט נישט אויס, וואָס דאָ אין ניו-יאַרק האַט מען אים אויפגענומען קאַלט. געמאַכט עטלעכע „אַבנדע“ פאַרן, פּאַטער פּונעם יידישן טעאַטער“ און פּטור:

„טשעפע זיך אַפּ, אַלטיטשקער, מען דאַרף דייך מער נישט האַבן.“

דאָ אין ניו-יאַרק האַט ער אַנגעשריבן זיין נאַציאָנאַלע אַפּערע „בן-עמי“, אַבער די אַפּערע האַט נישט געהאַט קיין דערפּאַלג, דורכגעפּאַלן. דאָ אין ניו-יאַרק הערשט דער „רוס“ יעקב גאַרדין. וואָס איז זיין קאַמעץ-בערדל אַנטקעגן דער בכבודיקער באַרד פּונעם רעפּאַרמאַטאַר פּונעם יידישן טעאַטער, דער גאַספּאַדין יעקב גאַרדין?

דער זייגער אויף דער וואַנט טאַק-טאַקט, טיק-טאַקט. אין דרויסן פּאַלט דער שניי, ווייס און ווייך.

— פּאַולינע, דערלאַנג מיר די טראַפּן. ס'שוואַכט מיר דאָס האַרץ. קיינער ענטפּערט נישט: פּרוי פּאַולינע גאַלדפּאַדן איז נאָך אַלץ נישט

צוריקגעקומען פון דער אפטייק.

גאלדפאדנס הארץ קלאפט נערוועז און האסטיק. צו וואס האט עס אים געטויגט די גאנצע דערמאנונג, די גאנצע אויפרעגונג? דער דאקטאר האט בפירוש אנגעזאגט, אז ער מוז זיך אויסהיטן פון דער מינדסטער אויפרעגונג.
— פאלינע!

גאלדפאדן דערהערט א טשלאפען פון טריט, פרעמדע טריט. אפשר איז דאס טאקע זי, זיין פרוי פאלינע?
נעבן זיין בעט א מאן. ער איז אנגעטאן אין א פראק. דעם צילינדער האלט ער אין דער האנט. ער פארנויגט זיך פארן חולה:
— גוטן אבנד, הער גאלדפאדען.

גאלדפאדן באטראכט דעם פרעמדן. ווער איז ער און ווי אזוי איז ער אריינגעקומען?

— זי ווונדערן זיך, הער גאלדפאדען — זאגט דער פרעמדער אויף דייטש ווי אן אמתער משכיל, און זעצט זיך אוועק אויפן ראנד פונעם בעט. — אונד זי וואלן זיכער וויסן, ווער איך בין, נון...

ערשט איצט באמערקט גאלדפאדן, אז דער פרעמדער טראגט אויף זיין געזיכט א מאסקע, און זיין הארץ הויבט אן שטארק צו קלאפן, ווערט שיער נישט צעשפרונגען.

— ווער זינד זי, מיין הער?

דער פרעמדער נעמט ארויס זיין וויזיט-קארטע, דערלאנגט זי דעם חולה. אויף דער וויזיט-קארטע בליצן רויטע, פייערדיקע אותיות:
— טאדעס-ענגל.

— דער מלאך-המות? — פיבערט גאלדפאדן.

— דער טאדעס-ענגל — קארעגירט אים דער פרעמדער אויף דייטש, — איך זאמלע נעמלעך שוין איין די צווייטע גענעראציען משכלים. און בני דיוען האבע איך ערלערנט די דייטשע שפראכע.

אהא, גאלדפאדן הויבט אן צו פארשטיין. ער הויבט אן הנאה צו האבן פון דעם ריינעם דייטש, וואס דער מלאך-המות רעדט און פון זיינע אייראפעישע מאגירן.

— נון, הער גאלדפאדען.

— וואס ביטע?

— האבן זי מיד פארשטאנדען?

פארשטאנדען? עפעס יא און עפעס — נישט. אט, א שטייגער, איז אים קשה, וואס ער, דער מלאך-המות, איז צו אים געקומען אין א מאסקע.

דער פרעמדער לאכט גוטמוטיק:

— זי, הער גאלדפאדען, זאלן דאס ניכט פארשטיין? זי דער גראסע מאסקען-

צויבערער דער יידיש-דויטשן בינע ?

און דער פרעמדער קלערט אים אויף. אזוי איז שוין זיין טבע פון בראשית אן. צו יעדן קומט ער אין אַ געשטאַלט וואָס זאָל זיין דעם שטאַרבנדיקן ניהא. פּחדנים זענען אים תמיד אין אַ שרעקעוודיקער געשטאַלט. „עס איזט אַבער נישט וואָהר, אַט צו איהנען, הער גאַלדפּאַדען, בין איך געקאַמען אין אַ פּראַק מיט אַ מאַסקע. דאָס איזט איינע סינטעזע — אירע סינטעזע.“

גאַלדפּאַדן שמייכלט. דער פרעמדער איז אַ חברה-מאַן. ער האָט טאַלאַנט. אַ שאַד, וואָס ער האָט זיך באַוווּן ערשט צום סוף. ווען ער קומט מיט אַ דרייסיק יאָר פּריער, וואָלט ער געמאַכט אַ קאַריערע אין יידישן פּאַלקס-טעאַטער.

— גון, הער גאַלדפּאַדען ? — — —

— ביטע, מיין הער.

— צייט צו גיין. האָבן זי איר אַרכיוו געאַרדנט ?

— מער אַדער ווייניקער.

— יעצט וועלן מיר נאָך אַ שפּיל טאַן די סצענע ווי ביידע קוני לעמלס אַמפּערן זיך, אייגנטלעך, בין איך דאָך, הער גאַלדפּאַדען, דער וואָרער „קוני לעמל“.

— גיין, מיין הער, איך ...

ווער ס'האַט גישט געזען די דאָזיקע קוני-לעמל-סצענע צווישן דעם מלאך-המות און דעם פּאַטער פּונעם יידישן טעאַטער, דער האָט אַ סך פּאַרלוירן.

געשען איז דאָס אין אַ ווינטער-אָונט אין יאָר 1908.

ווען די פּרוי פּאָלינע גאַלדפּאַדן איז צוריקגעקומען מיטן רעצעפט, האָט זי געטראָפּן איר מאַן אַ טויטן. זיין געזיכט איז געווען רויק. ער איז אַוועק פון דער וועלט מיט אַ שפּיל-האַלוצינאַציע.

דער וואַנטזייגער האָט געקלונגען שאַרף, וועקנדיק. אַבער אים האָט ער שוין נישט געקענט דערוועקן.

זיין לוויה איז געווען אַ גרויסע, נאָר זי האָט פּאַרמאַגט אַ רעזשי-פעלער,

די אַקטיאָרן זענען געגאַנגען אַן מאַסקעס.

אליקום צונזער

דאס גאנצע שטעטל האט זיך גערעשט מיט דער חתונה. א קלייניקייט, ר' בער גאלובטשיק גיט אויס זיין בת-יחידה. ס'וועט שוין איין מאָל זיין א חתונה. גבירים קאָנען זיך פאַרגיגען. און ר' בער גאלובטשיק איז דער סאַמאַ-ראַדנער גביר פון שטעטל. א ייד מיט א הדרת-פנים, א הויכער, א ברייט-פלייציקער, מיט א געדיכטער, שוואַרצער באַרד. נדן גיט ער פינף טויזנט קערבלעך. דער שידוך איז גאָר א געהויבענער. וואָס דען, רב בער גאלובטשיק וועט זיך חלילה משדך זיין מיט אַבי וועמען? קיין בעל-מלאכה איז אין זיין משפחה קיין מאָל נישט געווען און וועט נישט זיין. געלט גייט צו געלט. א גביר מיט א גביר, ווי דער שטייגער איז פון קדמונים.

די חתונה-קליידער האט מען באַשטעלט אין דער גרויסער שטאַט. היימישע בעל-מלאכות זענען אַפילו נישט געווען צופרידן. „ס'טייטש, — האָבן זיי געטענהט, — ווו איז יושר? וואָס וואָלט אים געאַרט, דעם גביר, ווען היימישע בעל-מלאכות לעקן אַפ אַ ביינדל פון אַזאַ פעטער חתונה?“ אַבער ר' בער גאלובטשיק האט זיי געהערט ווי דעם קאַטער. געטאַן זינס. אַלע מאָל האט מען געשפאַנט די ברייטשקע און פערעלע די נגידיטע איז געפאַרן מיט איר שיינער בת-יחידה אין שטאַט אַריין: אַפקלייבן זינדנס, סאַמעט, איינהאַנדלען מתנות. און זיי, די היימישע שניידערס און שניידערקעס, זענען אַרומגעגאַנגען באַעוולהטע, ברוגע. געשאַלטן דעם גביר ר' בער מיט טויטע קלות. און נישט נאָר אים, נאָר טאַקע פאַר איין וועגס אויסגעגאַסן פעך און שוועבל אויף אַלע גבירים פון דער גאַנצער וועלט.

ביז גאָר אומצופרידן זענען געווען די היימישע קלעזמערס. זיי זענען געזעסן ביי שמעון יוסף אין שענקל, געטרונקען זעקס-און-ניינציקער ספירט און געשאַלטן אויף קלעזמער-לשון דעם גביר דעם פאַרד, דעם טרעלבוך, וואָס איז קראַנק געווען צו נעמען די היימישע קלעזמערס צו דער חתונה און נישט אַראַפברענגען די סמילער קאַפעליע פון דער פרעמד. באַשר, יענע האָבן אַ שם און נגידיים זענען זיך גוהג אַראַפצוברענגען צו אַ חתונה די סמילער? מוז ער, ר' בער, הייסט עס, מיטמאַכן אַלץ מיטן אַקוראַט?

נאָר איינער איז געזעסן ביי שמעון יוסף אין שענק און האט געשוויגן. דאָס איז געווען דער היימישער בדחן שמואל שמעלקע. א ייד מיט אַ שיטער געל בערדל און מיט אומעטיקע אויגן. אַ קבצן, לאַ עלינו, אין זיבן פאַלעס און אַ מטופל מיט קינדער. ער, דער היימישער בדחן, האט געשוויגן. מען קאָן נישט זאָגן, אַז אים האט נישט געאַרט, וואָס דער גביר ר' בער גאלובטשיק

האָט באַשלאָסן אַראָפּצוברענגען אויף דער חתונה פון זיין בת־יחידה דעם באַרימטן
 בדחן אליקום צונזער. אָבער וואָס קאָן מען זיך העלפֿן? ר' שמואל שמעלקע
 ווייסט, אַז קעגן אליקום צונזערן איז ער אַ גאַרנישט מיט אַ נישט. ס'פּאַלט
 אים אָפּילו נישט איין זיך צו פּאַרמעסטן מיט דעם באַרימטן ווילנער בדחן,
 וואָס וווּ אַ גבירישע חתונה ברענגט מען אים אַראָפּ. ס'מעג אָפּילו קאַסטן אַ
 נדן מיט געלט. געלט איז בלאַטע, שמועסט מען. נישט ביי אים דעם בדחן
 שמואל שמעלקע, איז געלט בלאַטע. ביי אים איז דווקא געלט — געלט, נאָר
 ביי זיי, די גבירים, איז דאָס בלאַטע, וויבאַלד ס'גייט אין אייגענער הנאה.

און צווייטנס, דער בדחן שמואל שמעלקע האָט זיך פּיינט צו גענאָרן. ער
 ווייסט, אַז אליקום צונזער איז אַ ריז אַנטקעגן אים. צו זיינע לידער און זיינע
 גראַמען וועט ער קיין מאָל נישט דערגרייכן, ער זאָל זיך אָפּילו שטעלן אויפֿן
 קאַפּ. ער, דאָס קליינע בדחנדל פונעם קליינעם שטעטעלע, וועט זיך שוין מוזן
 באַנוגענען מיט היימישע אַרעמע חתונות. זיי, די אַרעמע לייט, מוזן אַנקומען
 צו אים. מיט די געציילטע גראַשנס וועלן זיי אַזאָ באַרימטן בדחן, ווי ר' אליקום,
 נישט אַראָפּברענגען. אים מוז מען באַצאָלן, ווי עס געהער צו זיין. און אַז
 מען וויל מודה זיין דעם אמת, האָט עס טאַקע די ווערט. למשל, ווען אים
 אַליין געלינגט צו געווינען דאָס גרויסע געווינס און ער וואַלט זיך געקליבן
 חתונה מאַכן זיין עלטערע טאַכטער האַדל, אַ מיידל שוין קיין עין־הרע אין
 די יאָרן, וואַלט ער אַליין אויף דער חתונה אַראָפּגעבראַכט ר' אליקומען. אַ מבין
 אויף גוטס איז ער, פונקט ווי זיי, די גבירים, און אפשר נאָך אַ גרעסערער מבין
 פון זיי, נאָר וואָס קומט אַרויס, אַז זיי האָבן די אפּותיקא און ער איז, לאַ עלינו,
 אַ קבצן? אַ קליינער גראַמען־מאַכער אויף די סאַמע אַרעמסטע חתונות.

אין אַ פּראַסטיקן ווינטער־פּרימאַרגן זענען זיך צונויפּגעפּאַרן די מחותנים
 און געסט, וואָס מען האָט פּאַרבעטן פון ביידע צדדים. פון די גרויסע שליטנס
 זענען אַרויסגעקראַכן בכבודיקע ייִדן אין ברייטע פעלצן. פעטע ווייבער מיט
 גילדענע אוירינגלעך אין די אויערן. די סמילער קאַפעליע האָט געשפּילט „מזל־
 טוב" לכבוד די געסט. איבערן גאַנצן שטעטל האָט זיך געטראָגן די מוזיק. אין
 די אַרעמסטע שטיבער האָבן זיך אַרײַנגעריסן די קלאַנגען מיט דער פּריילעכער
 בשורה, אַז היינט איז די חתונה פון ר' בער גאַלובטשיקס בת־יחידה.

דאָס גאַנצע שטעטל איז געווען אויף די פּיס. ייִדן, ווייבער, קינדער האָבן
 אַרומגעשטעלט די שליטנס, געפרוּווט טרעפּן ווער דער איז און ווער יענער איז.
 — אַט דער אַלטער, דאָס איז דעם חתנס אַ זיידע. מען שמועסט, אַז ער אַליין
 ווייסט שוין נישט, וויפּל ער איז אַלט.

— אַט די מיטן דריי־גאַרנדיקן גוידער איז דעם חתנס אַ מומע. אַ ייִדענע
 אַ קאַזאַק. גייט ביי דעם מאַן אין די הויזן. פירט אַלע געשעפטן. אַן אשת־חיל,
 ווער מיר גוטס גינט.

— און ווו איז אליקום בדחן?

איינער האט געוויזן אויף א קליין יידל אין א טכורין טולופל, וואס איז פונקט ארויסגעשפרונגען פון א שליטן.

— אט דאס איז אליקום בדחן!

— איך האב מיר תמיד פארגעשטעלט דעם דאזיקן בדחן, א גרויסן א ברייטן, און צום סוף, נא זע, א קליין יידל, קוים וואס מען זעט עס אן. אט דאס זאל טאקע זיין דער גרויסער בדחן? גייט שוין גייט, איר טרייבט קאטאוועס.

— אז מען זאגט אייך, ס'איז אליקום בדחן, מסתמא ווייסט מען. און דרייט נישט קיין קאפ. אט זעט, ווי מען פירט אים צו שמעון רויזמאן אין דער אכסניה. דארט וועט ער איינשטיין. זיין ארבעט הויבט זיך אן ערשט שפעטער.

דער היימישער בדחן שמואל שמעלקע איז געשטאנען מיט גרויסע, אויפ-געריסענע אויגן.

אט דאס איז ער, דער ריו? דער גרעסטער גראמען-מאכער פון ליטווישן קאנט? אט ער נעמט עס אזוי פיל געלט פארן זינגען זינע לידער אויף די גבירישע חתונות?

דאס ערשטע מאָל אין לעבן האט ער אים געזען. ביז איצט האט ער נאָר געהערט פון אים. אַלץ איז געווען, ווי אין אַ חלום.

און אליקום בדחן האט טאקע באשניגט די חתונה. די מחותנים און די געסט האבן ממש אָנגעקוואַלן. אַרעמע לייט האבן געטראַכט ביי זיך אין האַרצן: אַ משכון זאל מען פאַרזעצן און אַ גביר זאל מען זיין.

דאס ערשטע האט ער געזונגען: „ס'ליד פונעם אויג“. זעקס סטראַפעס, וואס שילדערן די מעלות פונעם מענטשלעכן אויג. אַלצדינג זעט עס און פון אַלץ האט עס הנאה. „טאָ זאָג-זשע מיר, דו אויג, וואָס איז מיט דיר דער מער, אַז ווען דו שטיפסט און ביסט פול מיט פרייד, פאַרוואָס רינט פון דיר אַ טרער?“ דאָס אויג, פאַרשטייט זיך ענטפערט: אמת, אַז דאָס אויג איז דאָס סאַמע שענסטע און טייערסטע. אָבער ס'איז נישט אייביק, אויף דער עלטער ווערט עס טונקעלער, דערנאָך לייגט מען דערויף שערבלעך און שוין... און אפילו אין די גוטע צייטן איז עס פול מיט קנאה: „דער האָט אַ שיינ קינד, דער אַ גאַלדענע קייט, דער אַ שיינ ווייב און דער איז גראַפיש געקליידט.“ יידן האָבן ליב מוסר, און אליקום בדחן ווייסט, וואָס יידן האָבן ליב, און ער זשאַלעוועט נישט. גיט גאַנצע פאַרציעס מיט דער פולער האָנט: אַלצדינג, וואָס ער זאָגט, איז דאָך אמת, ווי גאַלד!

אליקום בדחן ווייסט, אַז יידן האָבן ליב צו דערמאָנען אויף אַ שמחה דעם שאַטן פון מענטשלעכן לעבן — דעם טויט. ער קען זיין עולם און ווייסט, וואָס אים צו געבן. זינגט ער פאַר זיי דאָס ליד פונעם „פאַטשטאָון גלעקל“. דער פאַטשטיליאַן פירט פאַרשידענע בריוו. דעם ברענגט ער אַ פריילעכן און דעם

א טרויעריקן. דעם זאגט ער אָן, אַז ער האָט געוווּנען אויף דער לאַטעריע, און דעם צווייטן, אַז ער איז אַראָפּ פון דער מדרגה, גאַרנישט איז באַשטענדיק, גליק און אומגליק, פרייד און טרויער. דורות זענען געווען און דורות וועלן קומען.

„א, דו ערד, ווי גרויס זענען דיַנע מיַסטערווערק, דו צעבייַסט אונדז אַלעמען אונטער דיַנע ציַין, מאַכסט גראַז פון מענטשן און מעטאַל פון בערג, אַבער דו בלייַבסט אייַביק אין דיַין פאַרעם שטיין. און ווען איך פאַרגעס, ווען איך עס, פיליכט איז די ברויט דער מאַרך פון מיין פאַרשטאַרבן קינד, און מיין פלייש און ביין איז צעקייט פון דער וועלט אַליין. און ווער ווייס, וויפל וועלטן לעב איך שוין אַצינד?“

רב אליקום ווייסט, אַז צופיל איבערציען דאָס שטריקל דאַרף מען אויך נישט. אַ ביסל טרויער מאַכט די שמחה זיסער. איין טראַפעלע מער, ווערט די שמחה אויס שמחה.

גיט ער טאַקע, ווי אַ געניטער אַקראַבאַט, אַ שפרונג איבער צו לעבעדיקערע זאַכן. פאַרשטייט זיך, אַלץ מיט אַ מוסר. אַלע לידער האָבן עפעס אַ מיין. אַט כאַראַקטעריזירן זיי דעם ייִדישן לעבנס־שטייגער. אַט גיט ער אַ בייַשפּיל מיט דער אייַזנבאַן. פון אַלצדינג אין דער וועלט קאָן מען לערנען. אַלצדינג אין דער וועלט איז אַ משל. און דער גמשל — פאַזשאַלויסטאַ! איר זעט די אייַזנבאַן, וואָס פליט? דער לאַקאַמאַטיוו איז די צייַט, זי שלעפט מיט זיך מענטשן מיליאָנען, יעטוועדע רעלסע איז אַ סעקונדע. יעטוועדע סטאַציע — אַ יאַר. אַ פאַיעזוד אין גאַנצן איז אַ דור. „און דער בילעט, וואָס דער מענטש האַלט אין טאַש, דאָס איז זיין מזל, זיין ריזעפלאַן, ווי ווייט צו פאַרן און אין וואָסער קלאָס, באַשטימט פון גאַט, דעם דירעקטאָר פון דער באַן.“

און אַט גייט ער איבער צום ליד פון די קאַנטראַסטן: „וואָס פאַר איינעם איז גוט, איז פאַר דעם צווייטן שלעכט; וואָס פאַר איינעם איז אומרעכט, איז פאַר דעם צווייטן רעכט.“ און אַז ער גיט אַ מאַל אַפּ פאַר דעם עולם די חיה, וואָס שטעקט אין יעדן מענטשן, ווערט דער עולם גאַר, גאַר נתפעל: וואָס איז דער, וואָס זויגט אויס דאָס בלוט פון אַ צווייטן? — אַ פּיאָווקע. און דער, וואָס כּיטרעוועט איבער דעם צווייטן? — אַ פּוקס. דער וואָס נעמט צו ביים צווייטן די בעבעכעס? — אַ וואַלף. אַ פינע מענאַזשעריע, כּלעבן. אליקום בדחן

איז א געניטער. ער קען אויסגעצייכנט ס'לעבן. און אלצדינג פאסט ער צו צום גראם, און אלצדינג מיט א זמר — און דער טעמפסטער מענטש קאן עס תיפך צעקניען. ווער שמועסט א שפיציק קעפל, איז דאך נישט שיין.

נאָר אַז אליקום ברחן הויבט-אָן זינגען דאָס ליד פונעם „איזבאַרשטיק“, דאָס ליד פון די כאַפּערס, פון יענע פּיינע לייט, וואָס האָבן געכאַפּט אַרעמע ייִדישע קינדער און זיי אַפּגעגעבן פאַר סאַלדאַטן — קומען אים אַליין טרערן אין די אויגן. ער דערמאָנט זיך יענע נאַכט, ווען בכבודיקע ייִדן האָבן זיך אַרײַנגעריסן צו זײַן מאַמען, דער אַלמנה, און פון אירע אַרעמס אַרויסגעריסן זײַן אַכט-יאָריקן ברודער עקיבא. איצט איז ער ערגעץ אין סיביר, דער ברודער. און נישט מען הערט און נישט מען זעט. און ער אַליין איז דען נישט בלויז דורך אַ נס ניצול געוואָרן פון צו זײַן אַ קאַנטאַניסט? טאַקע דעמאַלט אין דער קאַזאַרמע האָט ער פאַרפאַסט זײַנע ערשטע לידער און מיט די אַנדערע געפאַנגענע ייִדישע קינדער האָט ער זיי געזונגען.

דער גאַנצער עולם ווייסט פון דעם אַלעמען און פאַרשטייט די טרער אין דעם ברחנס אויג.

אַהיימגעקומען איז אליקום ברחן אַ ביסל בגילופין. פון דעם קאַזן זיך אַ ברחן נישט אַרויסדרייען. די פאַר שעה ביו אין דער פרי, וועט ער איבער-געכטיקן ביי שמעון רויזמאַן אין דער אכסניה, און מאַרגן בלי נדר, וועט ער צוריקפאַרן קיין ווילנע. די חתונה-געסט האָבן זיך אויפגעפירט גאַר פּיין — אַ היפשע סומע האָט ער אין בוימטאַש. די גאַנצע פאַרוואַנדלונג זײַנע פון אַ שמוקלער אין אַ ברחן קומט אים איצט פאַר ווי אַ רעטעניש. ווי אַזוי איז דאָס געשען? אין קאַפּ נעפּלט אים. ער קאַן זיך נישט דערמאַנען. אָבער איינס ווייסט ער: איצט איז אים גוט. ער איז איינער איבער גאַנץ ליטע און ווייטרוסלאַנד. אַוודאי זענען אין גאַליציע פאַראַן וועלוול זבאַרושער און בערל בראַדער, אָבער דאָ קען מען זיי נישט. דאָ קען מען נאָר אים, אליקום צונער, אליקום ברחן. די נאַכט איז אַ שניי-ליכטיקע און פּראַסטיקע. אויפן הימל שיפט זיך אַ האַלבע לבנה. די פּראַסטיקע ווינטערנאַכט דערמאַנט אים וועגן סיביר, וועגן אַט דעם לאַנד, וווּ זײַן ברודער עקיבא ליידט, נעבעך, געברענטע צרות. צוויי ברידער, צוויי פאַרשידענע גורלות. איינער וועט אַפּדינען אַ לעבן פאַניען, ווייט פון אייגענע און נאַענטע. קוים, קוים זיך דערמאַנען, אַז ס'זענען פאַראַן ייִדן אויף דער וועלט. און דער צווייטער — לעבט, ליידט, חלומט, זינגט צווישן ייִדן אויפן שטח פון דער ליטווישער לאַנדשאַפט. ער איז זייערער און זיי זענען זייער. ס'ווערט אים וואַרעם אויף דער נשמה. און ער לויבט נאָך אַ מאַל דעם נס, וואָס האָט אים געראַטעוועט פון די הענט פון די „כאַפּערס“, ווייל אַן דעם נס, ווער ווייסט, צי ער וואַלט געווען דאָס, וואָס ער איז? דער גרויסער ברחן, דאָס שיינדל פון אַלע חתונות, דער מוסר-זאַגער און גראַמען-מאַכער פון אַ גאַנץ פּאַלק.

יעקב מאַרגנשטערן

רב שיעלע קאַלשקער, דער זאַקן-פאַבריקאַנט, אַ הויכער, ברייט-פלייציקער ייד מיט אַ רויטלעך געקרויזטער באַרד און בלאַע וואַסערדיקע אויגן, גייט אַרום איבערן צימער אַהין און צוריק. ער פיפקעט די ליולקע, שפייט אַלע מאַל אויס אין אַ זייט און רעדט ווי צו זיך אַליין:

„נישט איז נישט, מי לנו גדול. אַ קלייניקייט, אַ קלייניקייט, ר' יאַסעלע בושעוואַוסקיי... איר הערט. ר' יאַנקל — ס'איז נישט געפידלט און נישט געפאַרן“.

יעקב מאַרגנשטערן, אַ מיטל-וואַקסיק מאַגער יידל, סאַמע הויט און ביינער, זיצט ביים טיש. די גאַנצע צייט האַט ער געוואַרט, אַז ר' שיעלע זאַל אים געבן אַ תשובה.

— איר האַט עפעס געזאָגט, ר' שיע?

דער זאַקן-פאַבריקאַנט גייט צו צום טיש. זעצט זיך אַוועק אַנטקעגן איבער דעם שדכן, באַטראַכט אים מיט זיינע וואַסערדיקע אויגן און זאָגט נאָך אַ מאַל הויך אויף אַ קול, ציילנדיק די ווערטער:

— כ'האַב פּיינט יחסנים, ר' יאַנקל. מיין בת-יחידה איז בני מיר דאָס אויג אין קאַפּ. כ'האַב געזאָגט, אַז איך גיב כּך וכּך נדן. כ'נעם דעם יונגענמאַן צו זיך אין פאַבריק, כ'וויל אים מאַכן פאַר אַ מענטש. איז וואַס בלאַזן זיי זיך אַזוי, די בושעוואַוסקיי? שטעקן זיך פעדערן אין... איך בעט איבער אייער פּבוד.

יעקב מאַרגנשטערן פאַרשטייט דעם כּעס פון ר' שיעלע קאַלשקער. אַז מען וויל, איז ער אַפילו גערעכט. קיין שום שידוך איז אים נישט אַנגעקומען אַזוי שווער, ווי דער איצטיקער. אייגנטלעך וואַלט ער געדאַרפט שפיינען קלעק אויף דער גאַנצער מעשה. נאָר ער קאַן נישט, ער טאַר נישט, זיין פּלוגיתמע איז לעצטנס שטאַרק נישט מיט אַלעמען, מען דאַרף זי קורירן. דער ווינטער איז צוגעפאַלן מיט שנייען און פּרעסט און די קינדער זיינע גייען אַרום נאַקעט און באַרוועס. דער באַלעבאַס פון דער דירה, וווּ ער וווינט, האַט אים געגעבן אַנצוהערענישן, אַז מער איז ער נישט מחויב צו וואַרטן. דער דאָזיקער שידוך צווישן יאַסעלע בושעוואַוסקייס זון און שיעלע קאַלשקערס בת-יחידה קאַן אים ראַטעווען. ער האַט שוין אַ סך אַרײַנגעאַרבעט, געפּלויגן אַהין און אַהער, געפּרוווט אויסגלייכן, אויסגלעטן, פּדי ס'זאַל צושטאַנדקומען. נאָר תּמיד, ווען ס'האַלט שוין אויף אַ דרך, טוט אַפּ דער שטן, ימח שמו, אַ שפּיצל און ס'ווערט קאַליע, האַלט אין גאַנצן ביים פּאַנאָדערפּאַלן.

— איר זענט אַוודאי גערעכט, ר' שיע, — זאָגט ער צום פאַבריקאַנט, ר' —

יאסעלע בושעוואוסקי בלאזט זיך טאקע, אבער ס'איז פארט א גלייכער שידוך — א זיווג מן השמים. פאלגט מיד, ר' שיע, און לאזט אייערס איבערגיין. איר וועט זען, ס'וועט זיין גוט, גאט און לייט וועלן איך מקנא זיין.

ר' שיעלע קאלושקער שווייגט, פיפקעט די פיפקע און קוקט אויף די וואלקנס רויך, וואס קרייזלען זיך איבערן צימער און ווערן צערונען.

— הייסט עס, — זאגט יעקב מארגנשטערן, — אז מארגן מערצעשעם כאפ איך זיך אריבער צו יאסעלע בושעוואוסקי און וועל אים זאגן, אז איר זענט מסכים און מען קאן שוין ברעכן טעלער אין א גוטער און מזלדיקער שעה? דער מאגערער שדכן מיטן רונד געשוירענעם בערדל הויבט זיך אויף פון זיין ארט, פארקנעפלט דעם אפגעריבענעם פאלטן און לאזט זיך גיין צו דער טיר.

ר' שיעלע קאלושקער הויבט זיך אויף פון זיין ארט, גייט צו פאמעלעך נישט געאייילט זיך, צו יעקב מארגנשטערן, וואס האלט שוין די האנט אויף דער קליאמקע פון דער טיר:

— פון מינעטוועגן קאנט איר נאך אמאל ארויפגיין צו די בושעוואוסקיס. נאך זאגן זאלט איר זיי צום סאמע לעצטן מאל, אז איך בין גרייט צו סילוקן דעם נדן פאר דער חופה, נאך אזוי פיל, וויפל איך האב געזאגט און נישט וויפל זיי הייסן זיך אנמעסטן. וועלן זיי מסכים זיין איז גוט, אז נישט, — ר' שיעלע ציט זיך אויס אין זיין גאנצער לענג, — א נישט, איז נישט.

— ס'וועט שוין זיין רעכט, ר' שיע. ס'איז בפירוש א זיווג מן השמים און דארט ווו ס'איז א זיווג מן השמים, מעגן זיך די מחותנים שטעלן אויפן קאפ, וועט זיין א מזל-טוב. א גוטן תמיד, ר' שיע.

יעקב מארגנשטערן גייט אוועק. פארזיכטיק שארט ער זיך אראפ פון די טרעפ. דאס נאפטלעמפל, וואס הענגט אין דרויסן, צאנקט געל און טרויעריק און איז נישט בכוח צו באלויכטן די טונקעלע, גליטשיקע טרעפ.

אין דרויסן שנייט. א פיכטע, נודנע קעלט, וואס עסט זיך איין אין די ביינער, נעמט אים ארום. ס'איז שוין שפעט אין אוונט, ער לאזט זיך גיין מיט איילנדיקע טריט.

פון דעם שידוך וועט שוין, ווייזט אויס, גארנישט ווערן. ער זעט עס בחוש. אזוי פיל מי אריינגעלייגט אומזיסט. דאס שדכנות-געלט וואלט אים איצט שטארק צונאך געקומען. נאך גיי פועל ביי גבירים, וואס אז זיי עקשנען זיך איין, וועסטו שוין גיכער רירן א מויער פונעם ארט.

און אפשר איז גאר ער שולדיק. א געניטער שדכן וואלט שוין געפונען א וועג, ווי אזוי אויסצופירן זיינס. און סך-הכל איז ער גאר א לערער. א מענטש, וואס לערנט קעכינס און דינסטן ליענען און שרייבן און פון דעם ציט ער זיין חיונה, מישטיינס געזאגט. אז מען טרינקט זיך, כאפט מען זיך אן אין

א שטרוי. עטלעכע מאל איז אים געלונגען דורכצופירן שידוכים, איז פרוווט ער, אפשר וועט עס גיין אויך ווייטער. די איצטיקע קארט איז אים נישט געראטן. אי, ווען ס'געלינגט אים, וואלט ער כאטש א ביסל געקאנט אפאטעמען! א גביר איז טאקע בטבע א חזיר. נאר, אז מען האט צו טאן מיט צוויי, וועט שוין איינער דערלייגן, וואס דער צווייטער האט נישט דערגעבן.

ער שטעלט זיך א וויילע אפ, כאפט אפ דעם אטעם. וואס האט ער זיך אזוי צו אילן, וואס? אלע „לעקציעס“ האט ער שוין היינט געגעבן. אויסגעווען אין א צענדליק קיכן, געוויזן פארהארעוועטע דינסטן, ווי אזוי מען האלט א פענע אין דער האנט. מיט וואסער אויף קאשע איז ער שוין פארווארגט. איצט ווו געמט מען אויף קאשע?

דער שניי שייט און שייט און ווערט תיכף צערונגען. די גאס-לאמטערנס ברענען טריב און ארעם. ווען מען וואלט זיי אריינגענומען אין א ווארעמער שטוב אריין, וואלטן זיי זיך פשוט מחיה געווען.

אפגעכאפט דעם אטעם, לאזט ער זיך גיין ווייטער. סימע די קעכין פון דעם מאנפאקטור-סוחר זעליג גאלדמאן, האט אים געשיקט זאגן, אז ער זאל ארויפקומען צו איר. זי דארף, ער זאל איר אגשרייבן א בריוו. די צען קאפיקעס וועלן זיין אזוי ווי געפונען.

„א סך מלאכות, איז ווייניק ברכות“ — מורמלט ער. סיי דער שדכן, סיי דער לערער, סיי דער מעשה-שרייבער, פארדינען אזוי פיל, אז ס'קלעקט קוים, קוים אויף איבערצוקומען די וואך.

און ער ווייסט, אט דער יאנקל לערער, ער ווייסט עס אויף זיכער, אז ער איז א גוטער מעשה-שרייבער. זינע מעשיות ווערן צעכאפט, ווי מצה-וואסער, און מען ליינעט זיי מיט גרויס הנאה. זינע מעשיות „שבת קודש אין גן-עדן“ און די „מעשה משני שותפים און שני קצבים“ געפינט מען פמעט אין יעדער יידישער שטוב, סיי דא אין לאדוש, ווו ער ווינט און מוטשעט זיך, סיי אין דער גארער וועלט.

ווער שמועסט נאך זיין „מעשה פליאות מג' אחים, איין זעהר שיינע, וויכ-טיקע, ווונדערלעכע געשיכטע פאן דריי ברידער גרויסע לייט“ — האט גאר א גרויסן שם איבער דער וועלט. די דאזיקע מעשה האט מען שוין עטלעכע מאל איבערגעדורקט. און אלע מאל האט מען די ביכעלעך פארצוקערט. נאר אין אים, דעם מחבר, האט מען, ווייזט אויס, פארגעסן. פון זינט ער האט באקומען די פאר רובל פאר דעם דרוק, האט ער שוין מער נישט געזען קיין פרוטה. און פאר וועמען זיך צו קלאגן איז נישטא. און יושר — עט.

ער דערמאנט זיך יענעם ווינטער, ווען ער האט געשריבן די „מעשה מג' אחים“. א שווערער ווינטער געווען. אין זיין ארעמער שטוב אויף באלוט האט זיך צעלייגט דער דלות, ווי ביי זיין טאטן אין וויינגארטן, דאס ווייב איז נאך

נישט געקומען צו זיך פון דער לעצטער קימפעט. אויפן הארצן איז אים געווען אַנגעזאָלעט ביז גאַר. און אין אַט יענע לאַנגע, אומעטיקע ווינטערנעכט איז אים איינגעפאלן די מעשה מיט די דריי ברידער, וואָס יעדער פון זיי האָט זיך גענומען אַ מצווה מקיים צו זיין. מיט זיי צוזאַמען האָט ער זיך געלאָזט אין דער וועלט אַרײַן, איבערגעלעבט צוזאַמען מיט זיי זייערע וואַנדערונגען, די מניעות, וואָס האָבן זיך זיי אַנטקעגנגעשטעלט. און אַז גאַט האָט זיי געהאַלפן, זיי זענען עולה לגדולה געוואָרן — יעדער פון זיי האָט חתונה געהאַט מיט אַ בת־מלכה און געירשנט אַ קעניגרייך — האָט ער, דער אַרעמער יאַנקל לערער, פאַרגעסן אין זײַן אייגענער אַרעמקייט. ער האָט זיך געפרייט מיט דעם גליק פון די ג' אחים.

די דאָזיקע ווונדערלעכע מעשה האָט אים דעמאָלט באַפרייט פון זײַן אומע-טיקייט, געמאַכט אים פאַרגעסן זײַן אַרעמקייט, און נישט אומויסט קוויקן זיך מיט דער דאָזיקער מעשה די אַרעמע יידן און יידענעס, די קעכנס און די דינסטן, די באַלמעלאַכעס פון גאַר דער יידישער וועלט.

„אפשר — טראַכט יאַנקל לערער — אפשר זענען אַלע ווונדערלעכע און פאַנטאַטישע מעשיות געבוירן געוואָרן אין אַרעמע שטיבער? די אַרעמקייט פון אַלע צײַטן און בני אַלע פעלקער האָט אין שײַן פון די פאַרביקע און ווונדער-לעכע פאַסירונגען אַפגעאַטעמט אויף אַ ווייל, פאַרגעסן וועגן איר אייגענער נויט.“

ער אַליין האָט אַ סך ווונדערלעכע מעשיות איבערגעזעצט אויף יידיש: „מאַגעלאַנאָ די קרוינפרינצעסין פאַן נעאַפּאַל“, „די שיינע העלענאַ“ און „די שיינע בלומכע גענאוועפאַ“.

טראַכטנדיק די דאָזיקע מחשבות, פילט יאַנקל לערער נישט די קעלט, וואָס עסט זיך אים אײַן אין די ביינער. ער פילט נישט די נעץ, וואָס קריכט אַדורך די אַפגעריבענע זוילן פון זײַנע שײַך. ער באַמערקט אַפילו נישט, אַז ער איז שוין פאַרבייגעגאַנגען דאָס הויז וווּ די קעכין וואַרט אויף אים, פדי ער זאָל איר אַנשרייבן אַ בריוו.

ערשט ווען ער כאַפט זיך אויף פון זײַן טראַכטן, באַמערקט ער, אַז ער איז פאַרקראַכן. ער בטלט אויס אַלע חלומות צו זײַן אייגענעם קאַפּ און קערט זיך אום צוריק.

אַט איז דאָס הויז, וווּ ס׳וויינט דער מאַנפּאַקטור-סוחר זעליג גאַלדמאַן. יאַנקל לערער גייט אַרײַן אין הויף, מיידט אויס דעם פאַראַדנעם איינגאַנג און מיט די אונטערשטע טרעפּ, וואָס פירן צו דער קיך, לאָזט ער זיך אַרויפגיין. סימע די קעכנע, אַ יונג שוואַרץ-חנעוודיק ווייבל מיט קלוגע, לעבעדיקע אויגן, דערפרייט זיך מיט אים, ווי מיט אַן אבן טוב.

— איך האָב געמיינט, אַז זי וועלן שוין היינט נישט קומען, ר' יאַנקל. איך

דארף אויף גענייטיק זי זאלן מיר אַנשרייבן אַ בריוו צו מיין מאַן, וואָס דינט ביי פּאַניען, אַ מיתה משונה זאל ער איינגעמען. מאַנעוורעס גלוסט זיך אים, זי הערן, ר' יאַנקל, מאַנעוורעס. אַן מאַנעוורעס דוכט זיך אים, פּאַנקעלע גנב, וועט ער ווערן בדיל הדל. מיין מענדל שרייבט מיר, אַז איך זאל אים למען השם זען צושיקן אַ פּאַר קערבלעך. מען שיקט זיין ראַטע אַוועק אַזש קיין סימביר, אַז שיקן זאל מען פּאַניען אַכצן טעפלעך קדחת אויף שלח-מנות...".

אין דער וואַרעמער קיך פילט יעקב מאַרגנשטערן, ווי די קעלט, וואָס האָט זיך איינגעגעסן אין זיינע ביינער, טרעט פון אים אַפּ. ער רייבט זיך די פּאַר-פרוירענע הענט און זאַגט צו דער באַרעדעוויקער קעכין:

— זייען זי אַזוי גוט, סימע, און דערלאַנגען זי מיר טינט און פעדער מיט אַ בויגעלע פּאַפּיר, וועל איך אין אַנשרייבן אַ בריוול צו אינס מאַן.

סימע נעמט אַפּער אַ בויגעלע פּאַפּיר פון אונטער דער צעראַטע, וואָס דעקט צו דעם קיכטיש. זי שטעלט אַוועק טינט און פעדער אויפן טיש.

— ווי אַזוי ווילן זי זאל איך שרייבן דעם בריוו, אויף פּראַסטי יידיש, צי אויף מאַסקוויטעריש? — פּרעגט יאַנקל לערער.

— אויף מאַסקוויטעריש, ר' יאַנקל. מען זאַגט, אַז מען שרייבט אויף מאַס-קוויטעריש, גיט מען גיכער אַפּ דעם בריוו. אויף יידיש קאָן נאָך פּאַרפאַלן ווערן.

יאַנקל לערער זעצט זיך אַוועק, טונקט איין די פענע אין טינטער און וואַרט סימע די קעכין זאל אים זאַגן, וואָס ער זאל שרייבן.

סימע זעצט זיך אַנטקעגנאיבער אים, שפּאַרט אַן די עלנבויגס אויפן טיש און טראַכט פון וואָס אַנצוהויבן.

— שרייבן זי אים, ר' יאַנקל, אַז זיין בריוו האָב איך באַקומען, אַז קיין נחת פון זיינע בריוו האָב איך נישט, אַז איך וואַלט שוין געוואַלט דערלעבן די מינוט, ווען ער וועט זיין פּריי. שרייבן זי, אַז איך פּאַרשטיי, אַז ס'איז אים גענוג ביטער צו דינען פּאַניען. זאל ער פּאַרשטיין, אַז דינען ביי אַ חוּזר, ווי זעליגל גאַלדמאַן, איז אויך נישט קיין קלייניקייט. איידער מען דערזעט ביי אים די פּאַר גילדן, קריכן גוט אַרויס די אויגן פונעם קאַפּ.

סימע זיפצט אַפּ. יעקב מאַרגנשטערן ציקלט די אותיות פּאַמעלעך, פּאַמעלעך. סימע רעדט אויף יידיש. ער אַבער שרייבט אויף רוסיש. און רוסיש איז דיר נישט קיין קלייניקייט.

— און דאָס, וואָס ער הייסט זיך שיקן אַ פּאַר רובל, — דיקטירט ווייטער סימע, — וואַלט איך אים גערן געשיקט, האָב איך אַבער נישט, און געבן אויף פּאַרויס, איז מיין באַלעבאַס, אַ מיתה משונה זאל ער איינגעמען, נישט קיין בעלן. סייזן גיין צו אַ פּראַצענטניק, וואָס רייסט דערנאָך שטיקער. האָב איך אים שוין געשריבן אין פּריערדיקן בריוו, אַז דאָס לעצטע געלט, וואָס איך האָב

אים געשיקט, האָב איך טאַקע גענומען אויף פּראַצענט, און איך קאָן זיך נישט אויסצאלן ביז צום היינטיקן טאָג.

סימע פאַרטראַכט זיך. אין דרויסן הערט מען שווערע טריט. די טרעפּ קרעכצן. די טיר עפנט זיך און עס קומט אַריין אַ הויכער, משונהדיקער מענטש מיט אַ קאַלטונעוואַטער באַרד און גרויסע קעלבערנע אויגן. ער איז אַנגעטאַן אין ברודיקע שמאַטעס.

סימע די קעכין גיט אַ פאַטש מיט די הענט:

— טאַסטו דיר אַ גאַסט. אין מיצקע דריגען, שמחה פּלאַכטע. ס'קאַצט קומט! וואָס פאַר אַ רוח האָט דיר אַנגעטראָגן?

— היינט איז דאַנערשטאָג, סימע. איך בין געקומען, ר' זעליג זאל באַצאלן פאַר דער וואַך, וואָס איך האָב געטראָגן וואָסער. אויב ר' זעליג מיר נישט באַצאלן, מײַן ווייב וועט שרייען, שעלטן, שלאָגן, און שמחה פּלאַכטע וועט נישט האָבן אויף שבת.

— וועסט קומען מאַרגן אין דער פּרי, שמחה. איצט איז דער באַלעבאַס נישטאָ אין דער היים. קום מאַרגן אין דער פּרי פאַר זיבענע, הערסט, וואָס מען זאָגט דיר, שמחה?

שמחה קראַצט זיך מיט ביידע הענט דעם געדיכט באַוואַקסענעם קאַפּ.

— מאַרגן, מאַרגן. תמיד דו מיר זאָגסט מאַרגן. איך מאַרגן קומען. מיר נישט געבן געלט, זײַן שלעכט, זייער שלעכט.

— איך זאָג מאַרגן, בהמה. דער באַלעבאַס זאָגט מאַרגן, זאָג איך מאַרגן. גיי שוין גיי, שמחה. זעסט דאָך, אַז מען שרייבט אַ בריוו.

יעקב מאַרגנשטערן באַטראַכט דעם מאַדנעם פאַרשוין. וווּ האָט ער אים געזען אַ מאַל? די געשטאַלט, דאָס פנים? אַהאַ! ניין, ס'איז נישט געווען ער, נאָר אַן ענלעכער צו אים. דענצמאַל נאָך, ווען ער, יאַנקל, איז געווען אַן אַלעקסאַנדער חסיד. איצט ווייסט ער שוין אויף זיכער, דעם רבינס גבאי. שמחה פּלאַכטע האָט אים דערמאַנט דעם אַלעקסאַנדער גבאי, ר' בערעלע גאַראַדאַוואַי.

און יעקב מאַרגנשטערן, דער לערער, דער בריוושרייבער, דער שדכן, דער בדחן און דער מעשה-שרייבער, מאַכט צו די אויגן אויף אַ ווייל און דערזעט אַ מאַדנע זעונג. דער גולם שמחה פּלאַכטע, דער וואָסער-טרעגער, זיצט אין אַ שטריימל, פּראַוועט טיש. חסידים שטופן זיך צום אויבן-אַן, וווּ ער זיצט, און זיי רופן אים „רבי“.

— נו, ר' יאַנקל, שרייבן זי ווייטער. דער גולם איז שוין אַוועקגעאַנגען — זאָגט סימע די קעכין.

יעקב מאַרגנשטערן האָט אַפילו נישט געהערט, ווען שמחה איז אַוועק-געאַנגען. סימעס קול וועקט אים אויף, ווי פון אַ חלום.

— ווער ? דער רבי איז אַוועקגעגאַנגען ?
— וואָס פאַראַ רבי, ר' יאַנקל ? שמחה פּלאַכטע איז אַוועקגעגאַנגען.
— איך מיינ טאַקע שמחה פּלאַכטע, סימע — זאַגט יעקב מאַרגנשטערן און
צעלאַכט זיך אויפן קול.
סימע דיקטירט ווייטער דעם בריוו און יאַנקל לערער שרייבט. ווער ווייסט,
אפשר וואַלט זיך דער בריוו קיין מאַל נישט געענדיקט. אַ גליק, וואָס דאַס
פאַפיר האָט זיך געענדיקט.
סימע די קעכין באַצאַלט אים פאַר דער טרחה צען קאַפּיקעס און יעקב
מאַרגנשטערן לאַזט זיך אַהיימגיין.
ער איז פריילעך ביז גאַר. פילט נישט די קעלט. ער האָט איצט אַ נייע
מעשה. אַ פריילעכע ביז גאַר. ווי שמחה ווערט אַ רבי. דער עולם וועט לאַכן
און די חסידים וועלן קריצן מיט די ציין.

בירך שאפיר

דער פראקוראָר, אַ הויכער ברייט-פלייציקער אוקראַינער, מיט אַ געגאַלטער גאַמבע און אַ רויטן קאַרק, האַלט ביים פאַרענדיקן זײַן רעדע. יעדעס וואָרט זײַנס איז שאַרף און שניידנדיק, ווי אַ מעסער. ווי שפּינאוועבס צעבלאַזט ער די אַרגומענטן פונעם פאַרטיידיקער, דעם יונגן פּשעמישלער אַדוואָקאַט ד"ר מאַרקוס לופּט.

דאָס פאַרברעכן פון דעם באַשולדיקטן בירך שאַפיר איז באַוווּזן. מען קאַן גוט פאַרשטיין די אַנשטרענגונג פונעם פאַרטיידיקער, וואָס באַמיט זיך צו געפּינען מילדערנדיקע אומשטענדן. אַבער ער, דער פאַרטיידיקער אַליין, איז דאָך מודה, אַז דער באַשולדיקטער איז באַגאַנגען אַ פאַרברעכן קעגן דער זיטלעכקייט. זיי, די הערן געשווירענע ריכטער, זענען באַרופן אַרויסצוטראַגן זייער אורטייל אַנטקעגן אַ מענטש, וואָס האָט, זייענדיק אַ לערער פון פּראַנצויזיש אין גוטע בירגערלעכע הײַזער, מיסברויכט מיט דעם צוטרוי, וואָס מען האָט אים אַרויס-געוווּזן. ער האָט געפרוווט זײַנע שילערינס, דאָס רוב מינדעריאַריקע מיידלעך, אַראַפּצופירן פונעם דרך-הישר. אַנשטאַט זיי צו לערנען די פּראַנצויזישע שפּראַך, האָט ער, ווי עס איז קלאַר געוואָרן דורך די עדות, געפרוווט זיי פאַרפירן. און אין דעם פאַל פון דער פּריילין ג. אַפילו געפרוווט דאָס מיידל פאַרגוואַלטיקן. פאַר אַזוינע שווערע פאַרברעכנס קעגן דער זיטלעכקייט דאַרפן די הערן ריכטער אַרויסטראַגן זייער אורטייל. דער אורטייל פון די חשובע הערן געש-ווירענע דאַרף אַפּווישן דעם שאַנדפּלעק, וואָס איז געפאַלן אויף דער גאַנצער שטאַט און דאַרף איזאָלירן אַזאַ געפּערלעכן מענטש, ווי דעם באַשולדיקטן, פון דער געזעלשאַפּט.

דאָס, וואָס דער באַשולדיקטער איז, ווי מען זאָגט, אַ מענטש מיט בילדונג, אַ קענער פון שפּראַכן און אַליין אַ שטיקל פּאַעט, מאַכט אים נאָך פאַראַנט-וואַרטלעכער פאַר זײַנע מעשים, וואָס זענען שענדלעך און געפּערלעך ביז גאַר. די חשובע הערן געשווירענע ריכטער דאַרפן אַרויסטראַגן דעם שאַרפּסטן פּסק, אַנערקענען די העכסטע שפּראַך, וואָס דאָס געזעץ צייכנט אָן פאַר אַזעלכע פאַרברעכנס. אַרויסטראַגנדיק אַ שטרענגן אורטייל, וועלן זיי נישט נאָר באַש-טראַפן און איזאָלירן אַזאַ געפּערלעכן מענטש פון דער געזעלשאַפּט, נאָר זייער אורטייל וועט איינצייטיק זײַן אַ וואַרענונג פאַר אַנדערע, וואָס וועלן זיך פּרווון גיין אויף די דאָזיקע פאַרברעכערישע וועגן.

דער באַשולדיקטער בירך שאַפיר קוקט מיט אַנגסטיקע איבערגעשראַקענע אויגן אויף דעם הויכן מענטש מיט דעם רויטן קאַרק, וואָס רעדט און דונערט

קעגן אים. וויל אים פארניכטן, צעשמעטערן אויף שטענדיק. דער פראקוראָר פארענדיקט זיין רעדע. ער זעצט זיך אָוועק אויף זיין אָרט. מיט אַ טיכעלע ווישט ער אָפּ פון דעם רויטן קאַרק דעם שווייס, אַ צופרידענער מיט דעם איינדרוק, וואָס זיין רעדע האָט געמאַכט אויף די געשווירענע ריכטער. בירך שאַפיר, אַ מאַגערער, מיטל-ווקסיקער יונגעראַנטשיק מיט אַ געשוירן בערדל, איז בלייך און אויפגערגוט. דער פראַצעס האַלט זיך שוין ביים ענדיקן. נאָך אַ מאָל וועט רעדן זיין פאַרטיידיקער, דער יונגער אַדוואַקאַט ד"ר מאַרקוס לופט, און דערנאָך וועט קומען דער אורטייל. יאָרן און יאָרן תּפּיסה. ווער ווייסט וויפל און פאַר וואָס.

דער פאַרטיידיקער האָט אַ געשליפן צינגל. ער רעדט צום סענטימענט פון די ריכטער. נאָר וואָס ער זאָל נישט זאָגן, איז דאָס אַלץ נישט דאָס, וואָס ער, בירך שאַפיר, וואָלט געזאָגט, ווען ער וואָלט זיך אַליין פאַרטיידיקט.

איז געריכטזאַל איז דושנע. די פּנימער פון די געשווירענע ריכטערס זענען אַנגעשטרענגט. אפשר דוכט זיך אים נאָר אַזוי. ער, בירך שאַפיר, פּרוּווט אַראַפּלעזן פון זייערע געזיכטער, וואָס זיי טראַכטן. אַט דער מיטן צעשווומענעם, פעטן פנים, דער חזירניק פעטרע קורעלילקע, וועט אים זיכער העלפן פאַר-משפטן, און דער פּריזירער אַנדושעי גאַניעץ, דאָס לאַנגע, דאַרע מענטשל מיט די ווייסע ברעמען, איז זיכער נישט אויף זיין זייט. ער לייענט עס אַראַפּ פון זיין פנים. פילט עס אַזוי קלאַר, אַז ס'טוט אים ממש וויי דאָס האַרץ.

דער פאַרטיידיקער רעדט און רעדט. פּרוּווט אַפּשוואַכן די ווירקונג פון דעם פראַקוראַרס לעצטע רעדע. אַפּעלירט צום געפיל פון די ריכטערס, שילדערט די מעלות פון דעם באַשולדיקטן. אַ מענטש מיט קולטור און נשמה. אַ פּאַעט, וואָס שרייבט אין פיר שפּראַכן. ער בעט זיך, דער פאַרטיידיקער, אַז זיי, די געשווירענע ריכטערס, זאָלן נעמען אין אַכט, אַז דער באַשולדיקטער איז אַ ווערטפולער מענטש, אַז אַ שווערער אורטייל וועט אים צעברעכן אויף אייביק, און אַ מילדער אורטייל וועט זיין אי אַ שטראַף, אי אַ וואַרענונג אויף להבא, פּדי דער באַגאַנגענער פעלער זאָל זיך מער נישט איבערחזרן.

דער פאַרטיידיקער רעדט און רעדט. בירך שאַפיר זעט, ווי די ווערטער טאַנצן אים אַראַפּ פון די ליפּן. גלאַטע, פּליסיקע, איינס נאָכן צווייטן. ווערטער זיס ווי האַניק און ווייך ווי פוטער. אַבער ס'איז נישט דאָס, וואָס מען וואָלט איינגוטלעך געדאַרפט זאָגן. געדאַרפט וואָלט מען, אַנדערש. אַט אַ שטייגער אַזוי:

די גאַצע באַשולדיקונג האָט די ווערט פון אַן אויסגעבלאַזן איי. אַז ס'הויבט זיך גאַרנישט אַן און ס'לאַזט זיך נישט אויס. ער, בירך שאַפיר, דער לערער פון פּראַנצויזיש, איז קודם פל נישט קיין שטיקל פּאַעט, נאָר אַ גאַנצער פּאַעט. און דאָ ליגט דער שליסל. ווי יעדער פּאַעט איז ער עמפּינדלעך אויף שיינקייט,

וואָס אָפּילו דער געשווירענער ריכטער, דער חזירניק פעטרע קורעלילקע, קאָן צו איר נישט זײַן גלייכגילטיק. ווער שמועסט נאָך אַ דיכטער? און דאָ איז דער גאַנצער חילוק. נישט דער לערער, דער פעדאָגאָג, האָט אַ קוש געטאָן דער אָדער יענער שילערין, נאָר דער פּאָעט. און דאָס איז גאָר עפעס אַנדערש. און דאָס וואָס די היסטערישע מאַמעס האָבן דערפון געמאַכט אַ צימעס, דערין איז שולדיק זייער היסטעריע. און דאָס, וואָס דער פּראָקוראָר האָט דערפון געמאַכט אַ זיטלעכקייט-פּאַרברעכן — איז דערויף איז ער דאָך אַ פּראָקוראָר, פּדי נישט צו פּאַרשטיין דעם פּאָעט, נאָר דעם פּאַראַגראַף.

דער פּאַרטיידיקער רעדט נאָך אַלץ. בירך שאַפּיר הערט שוין אָפּילו נישט, וואָס ער רעדט. ער טראַכט וועגן דעם, וואָס ער וואַלט געזאָגט, ווען ער אַליין וואַלט געווען זײַן אייגענער פּאַרטיידיקער.

אַט אַ שטייגער, די מעשה מיט דער פּאַרגוואַלטיקונג. ס'איז אַ בפּירושע בבא-מעשה. דאָס פּריילין ג. איז טאַקע זײַנע אַ שילערין. שוין און חנעוודיק און שטאַרק קאַקעטיש. ער האָט פאַר איר אָפט געלייענט און געזונגען זײַנע לידער אין דײַטש, פּויליש און ייִדיש. לכּבּוד איר האָט ער אָפּילו פּאַרפּאַסט אַ ליד אין פּיר שפּראַכן. ער האָט עס איר געלייענט מיטן באַדינג, אַז זי וועט זיך לאָזן געבן אַ קוש. זי איז דערויף איינגעגאַנגען. גיי ווייס, אַז דאָס פּריילין ג. וועט באַקומען אַ היסטערישן אַנפּאַל. און דערויף וועט גאָר אַנקומען די חשובּע מאַדאַם מאַמאַ, און ס'וועט געבוירן ווערן די לעגענדע פון אַ פּאַרגוואַלטיקונג... בירך שאַפּיר באַטראַכט נאָך אַ מאַל די פּנימער פון די ריכטערס פּרוּווט דערגיין, וואָס זיי טראַכטן, הערנדיק די לייכטע דרשה פונעם פּאַרטיידיקער. נאָר ער קאָן גאַרנישט תּופּס זײַן. ער זעט נאָר, ווי בײַם געשווירענעם ריכטער, דער חזירניק פעטרע קורעלילקע, קלעפּן זיך די אויגן. בײַם פּריזירער אַנדזשעי גאַניעץ ציטערט די אונטערשטע ליפּ. מסתּמא פאַר נערוועזיטעט. ער וואַלט שוין געווען אַ בעלן דער פּראַצעס זאָל זיך ענדיקן. מען זאָל דעם פּאַרמשפּטן אָפּפּירן אין תּפיסה און ער אַליין זאָל נאָר קאַנען אַ קוק טאָן, צי זײַנע געזעלן אַרבעטן, צי זיי צעטרענצלען די צײַט, ווער שפּילנדיק אויף אַ דרימבע און ווער אויף אַ מאַנדאַלינע.

אויפן פליך פונעם געשווירענעם ריכטער פעטרע קורעלילקע שטעלט זיך אוועק אַ פּליג. דער חזירניק פּילט נישט. ער דרימלט. ביי אים אין דרימל קוויטשעט אַ פעטער, גרויסער חזיר, וועלכן מען פאַרעט אין הייסן אַקרעפּ. דער חזירניק שמייכלט. ס'אַראַ געטלעכע מוזיק!

די פּליג ווערט חוצפּהדיקער. זי האָט שוין דורכגעוואַנדערט דעם גאַנצן פליך, קריכט שוין אויפן שטערן. אַט שטעלט זי זיך אויף דעם ריכטערס פּלאַטשיקער נאָז.

דער געשווירענער ריכטער פעטרע קורעלילקע כאַפּט זיך אויף פון זײַן

דרימל, טרייבט אָפּ די פליג. ער איז בייז. אַ וואַלקנדל טונקלט צווישן זײַנע ברעמען. ס'וועט שוין אויסגיין צו מײַן קאַפּ — טראַכט בירך שאַפיר.

דער פאַרטיידיקער רעדט נאָך אַלץ. וויפל איז דער שיעור? — טראַכט בירך שאַפיר, — ווען וועט ער שוין ענדיקן און ער באַשליסט בײַ זיך: תיכף נאָכן פאַרטיידיקער, וועט ער זיך אויפשטעלן און זאָגן דאָס וואָס ער דאַרף. די רעדע איז בײַ אים שוין פאַרטיק. נישט קיין דרשה אויף זיבן שעה, נאָר אַ פאַר ווערטער צו דער זאך. ווערטער, וואָס וועלן קלאַר מאַכן, אויפקלערן, אויסטייטשן דעם ענין, און ער וועט אַרויס אַ באַפרייטער.

ענדלעך, ענדלעך. דעם פאַרטיידיקער גייען שוין אויס די ווערטער מיטן אַטעם אין איינעם. אַ פאַרמאָטערטער זעצט ער זיך אַוועק אויף זײַן אַרט. קוים, וואָס ער דעכעט.

בירך שאַפיר שטעלט זיך אויף. ער פילט, אַז איצט דאַרף ער עפעס זאָגן. איצט, איידער די ריכטערס וועלן אַוועקגיין זיך באַראַטן וועגן דעם אורטייל. איצט איז געקומען די מינוט, אַז נישט איז אַלץ פאַרפאַלן.

נאָר מאַדנע. אַלצדינג, וואָס ער האָט געטראַכט, בשעת דער אַדוואָקאַט האָט גערעדט, איז אים אַרויסגעפלוין פון קאַפּ. קיין איין וואָרט קאַן ער זיך נישט דערמאַנען. אַ שווייס באַשלאַגט אים. וואָס וועט זײַן? טאַמער נישט איצט, איז פאַרפאַלן.

מיט אַ ציטערנדיקער שטימע הויבט ער אָן צו רעדן. אַ פאַר ווערטער אומגעריכטע. פון וואָנען האָבן זיי זיך איצט צו אים גענומען? איצט, אין דער דאָזיקער גורל-שעה זײַנער:

מײַנע הערן ריכטער,

איך בין איין דיכטער,

זינד זי ניכט מײַנע פאַרניכטער.

ער וואַקלט זיך, פאַלט אַוועק אויף זײַן אַרט. ער איז אין גאַנצן צעטומלט. ווי אין חלום זעט ער די ריכטערס אַרויסגיין פונעם געריכטזאַל.

דער פאַרטיידיקער, דער יונגער ד״ר לופט, גייט צו אים צו, רעדט צו אים עפעס. וואָס, פאַרשטייט ער נישט. ער פילט נאָר, אַז דער דאָזיקער יונגער מענטש מיינט עס גוט. הלוואי אויף די ריכטער געזאַגט געוואָרן.

— נור מוט, הער שאַפיר, עס ווירד נאָך זײַן גוט.

די ריכטערס קומען צוריק אין זאַל. וויפיל זיי האָבן זיך געזוימט, פרעגט אים בחרם. אַלע אַנוועזנדיקע שטעלן זיך אויף. דער באַשולדיקטער בירך שאַפיר האַלט זיך קוים אויף די פיס.

צו בירך שאַפיר דערטראַגן זיך אַפגעריסענע ווערטער, ער וויל אַלצדינג פאַרשטיין און הערט בלויז:

„געריכט פון געשווירענע... בירך שאפיר... בירגער פשעמישל...
 פארברעכן קעגן זיטלעכקייט... פינף יאר תפיסה“.
 ער מאכט א באוועגונג מיט דער האנט, ווי ער וואלט געוואלט אפוועגן
 דעם פסק. פאר די אויגן זינע שווינדלעך די געזיכטער פון אלע ארומיקע, טאנצן
 א קאראהאד, און לעשן זיך, לעשן זיך אויס.
 ער זעט נאך, ווי דער געשווירענער ריכטער פעטרע קורעלילקע רייט
 אהיים אויף א פעטן חזיר. הינטער אים לויפט דער גשווירענער ריכטער, דער
 פריזירער אַבדזשעי גאַניעץ מיט אַן אַפן ראַזיר-מעסער אין האַנט. די ראַזע פאַרב
 פונעם חזיר האלט נאך אויף אַ ווייל אויף די ליכטיקייט פונעם בילד. און
 דערנאך ווערט דאָס אויך פאַרלאָשן.
 דער געריכטזאָל ליידיקט זיך אויס. צוויי תפיסה-וועכטערס באַפעלן דעם
 פאַרמשפטן, אַז ער זאָל זיך רירן, צייט צו גיין אין חד-גדיא אַרײַן.
 בירך שאפיר גייט. קוים, וואָס ער באַוועגט די פיס. ס'דוכט זיך אים, אַז
 אַלץ איז אַ בייזער חלום.
 די תפיסה-וועכטערס פירן אים דורך זיטיקע גאַסן אין דער שטאַטישער
 תפיסה אַרײַן. דער אַוונט טונקלט. עס איז אַ שיינער זומער-פאַרנאַכט. אויף
 די דעכער צוויטשערן פייגל. איין וועכטער גייט פון רעכטס, דער צווייטער —
 לינקס. און ער, בירך שאפיר, אין דער מיט.
 אויף אַ פרייען פלאַץ שפילן זיך קינדער. דער אַוונט האַט נאָך איבער
 זייער שפיל גישט קיין שליטה. זיי שפילן זיך אין קאַמער-קאַמער-הויז.
 איבערן פאַרנאַכטיקן הימל שיפן זיך קליינע וואַלקנדלעך. דאָס צוויטשערן
 פון די פייגל ווערט זיסער און ווייטיקדיקער. פונקט אַזוי ווייטיקדיק, ווי דאָס
 שפיל פון די קינדער און דאָס שיפן זיך פון די וואַלקנדלעך.
 גייענדיק צווישן די צוויי תפיסה-וועכטערס דערמאַנט זיך בירך שאפיר אין
 זינעם אַ ליד, געשריבן נאָך העט, העט אַ מאל. אַפגעריסענע סטראָפן פון זײַן
 ליד „היימוי“ קומען צו אים צו פליען, ווי פאַרנאַכטיקע פייגל. זיי זינגען
 אַראָפּ פון זינע ליפן:

אוי, דאַרטן, אוי דאַרטן, די כמאַרעלעך ציה'ן,
 דאַרט זע איד גאַנץ הויך אַ פייגעלע פליה'ן,
 די בערגעלעך שלאָפן אין נעפל גאַנץ ווייט,
 דער פויגל ער פליט דאַרט אַליין און ער שרייט.
 אַ, פייגעלע ליבעס, אַ זיי אַזוי גוט,
 און ליי מיר די פליגעלעך אויף אַ מינוט,
 נאַר איבער דעם וואַסער, דעם וואַלד און דעם באַרג,
 אַהין, אוי אַהין, וווּ ס'בענקט זיך מיר שטאַרק.

כ'האב פאטער און מוטער דארט, ברידער און פריינד,
עס ווילט זיך מיר וויסן, אויב ס'גליק אויף זיי שיינט,
צי זענען אין בעפל, חלילה, אויך זיי,
דאס מזל איז טונקל, ווי מיר דא, אוי וויי.

ער ברומט די ווערטער מיט א ניגון. אין זיינע אויגן בלישטשען טרערן.
דער אונט פאָרשטעלט די טרערן, פדי די וועכטערס זאלן נישט זען.
זיי דערנענטערן זיך צו דער תפיסה. אַט נאָך אַ פאַר טריט און דער שווערער
תפיסה-טויער וועט זיך הינטער אים פאַרמאַכן אויף גאַנצע פינף יאָר.

אַט איז ער אין תפיסה-צעל. הינטערן פאַרקראַטעוועטן פענצטערל איז שוין
נאַכט. איינע פון יענע שיינע זומערנעכט מיט שטערן און נאַכטיגאַלן. אָבער דאָ,
אין אַט דעם ענגן תפיסה-קעמערל, הערט מען נאָר די טריט פונעם שליסער
אין דרויסן. און דורכן קליינעם, מיט שפינוועבס פאַרצויגענעם פענצטערל, זעט
מען נישט קיין סימן פון קיין שטערן.

„אַ קיניגרייך פאַר אַ שטערן“ — מורמלט שאַפיר און פילט, ווי די טרערן
וואַרגן אים. ער זעצט זיך אַוועק אויף דער נאַרע, באַהאַלט דאָס פנים אין די
הענט און וויינט שטיל און לאַנג.

אַ לייכטזיניקער, אַ שפּילנדיקער, איז ער ביז איצט געגאַנגען דורכן לעבן.
אין גאַנצן פאַרגעסן, אַז דאָס לעבן האָט געפאַרן, אַז ס'לויערן תהומים, אַז אַט
שטייט ער פאַר אַן אַפּגרונט. קיינער האָט אים נישט געוואָרנט און קיינער נישט
געהיט. וואָס וועט זיין דער סוף? ווער וועט אים טרייסטן און ווער אַרויספירן?
די טרערן זיינע פליסן און פליסן. אַ מייזל גראַבלט ערגעץ אין דער פינצטער.
ס'איז אים אומעטיק צום שטאַרבן.

אין קליינעם תפיסה-פענצטערל ציטערט ענדלעך אַ גרויסער זומערדיקער
שטערן. ער האָט זיך דערביוועט, דער שיינענדיקער חברה-מאַן. איצט פינקלט
ער דורך די קראַטעס.

בירך שאַפיר זיצט נאָך אַלץ פאַרדעקט דאָס פנים מיט די הענט. ער כליפעט
שטילערהייט און זעט נישט דעם שימערירנדיקן גרוס דורכן פענצטער.
מיט אַ מאַל ווערט אים גרינג אויפן האַרצן. אַלע טרערן האָט ער שוין
אויסגעוויינט. און עס ווערט אים ליכטיק דאָס געמיט.

פונקט ווי דער שטערן האָט זיך דערביוועט צום פאַרקראַטעוועטן תפיסה-
פענצטערל, פונקט אַזוי האָט זיך דערביוועט צו זיין צער און פאַרצווייפלונג —
די טרייסט. יענע גרויסע טרייסט, וואָס קומט זעלטן שייין צום פאַעט אין דער
געשטאַלט פון אַ ליד:

אַד, טריקן דיר נישט דעם מות,
זיי נישט זאָ טיף געבויגט,

עס ווינט איין גאט דארט הויך,
וואס דינע לידן וועגט,
וואס דינע לידן וועגט.

איין פאטער איבער שטערן,
וואס דינע ווונדן היילט,
די זיפצן און די טרערן
מיט גרויס רחמנות ציילט,
מיט גרויס רחמנות ציילט.

און סטראף נאך סטראף. אלץ ליכטיקער שטייט פאר אים אויף די טרייסט
— אויב דו האסט אלצדינג פארלוירן, די הילף וועט באַלד קומען. האסט נישט
קיין פאטער און קיין מוטער, קיינעם אויף דער ערד, דער טרייסטער איז
פאראן איבער די וואַלקנס.

נאך גייט דיין שוף נישט אונטער,
לאז רוישן און ברויזן די וואַלן,
דער פּרילינג קומט נאך דעם ווינטער,
ברענגט רויזן און נאַכטיגאַלן,
ברענגט רויזן און נאַכטיגאַלן.

ער הויבט זיך אויף פון דער גארע, גלייכט אויס די ביינער. דערזענדיק
דעם שטערן אין פענצטער — זינגט ער אים אַנטקעגן:

דיין הימל לייטערט זיך ווידער,
די וואַלקנס גייען אַוועק,
נאך וועלן דיר די לידער,
באַגלייטן ביו צום ברעג,
באַגלייטן ביו צום ברעג.

מיכל גארדאן

דער בריווטרעגער האט אנגעקלאפט אין טיר. מיכל גארדאן, א הויכער ייד מיט אן עטוואס איינגעבוירגענער פלייצע, האט געעפנט. דער בריווטרעגער האט אים געבראכט פופצן רובל און א בריוו...

מיכל גארדאן האט ביטער א שמייכל געטאן. דאס איז דאס חודש-געלט, וואס זיין עלטערער זון, באריס, שיקט אים. ער איז א דאקטאר, דער זון זיינער, אין א קרייזשטאט פון דער טשערניגאווער גובערניע, פירט א רייך לעבן און פארגעסט נישט צו שיקן דעם אלטן טאטן יעדן חודש עטלעכע רובל.

יעדעס מאל, ווען דער בריווטרעגער ברענגט אים געלט און א בריוו פון זיין זון דעם דאקטאר, טוט מיכל גארדאנען א שטאך אין הארצן. דאס געלט איז אים נישט ניהא. זיינע בלאע אויגן ווערן טונקל, זיין הויכער שטערן וואלקנט זיך.

די בוש, וואס זיין זון באריס האט אים אפגעטאן, קאן ער נישט פארגעסן. זיין התונה מיט א רוסישע פריצה, און דער עיקר זיין שמדן זיך. דער אלטער משפיל פילט ווי א ווונד אט דאס, וואס איינער פון זיינע זין האט זיך אפ-געפרעמדט, אוועקגעגאנגען פונעם פאלק, פון וועלכן ער שטאמט.

דערפאר לויכטן אים אבער אויף די אויגן פאר פרייד, ווען ער באקומט א בריוו פון זיין צווייטן זון דאוויד. מיט דעם זון האט ער זיך נישט וואס צו שעמען. פארקערט, ער איז שטאלץ אויף אים. דאוויד האט נישט אויסגעביטן דאס רעגדל, ווי באריס. איצט, ווען דאס צארישע רוסלאנד רודפט די יידן, שלאגט זיי מפות רצה, שטייט דאוויד אויף דער זייט פון זיין גערודפט פאלק. אט אזוי ווי ער, דער פאטער, דער דיכטער מיכל גארדאן, פילט ער מיט די יידישע צרות, ליידיט מיט זיי אין איינעם און חלומט פון בעסערע צייטן פאר אט דער געשלאגענער און גערודפטער אומה.

פול מיט ליבשאפט שטעלט זיך מיכל גארדאן אוועק פארן פארטרעט פון זיין זון דאוויד, וואס הענגט אויף דער וואנט. ער שפיגלט זיך אין דעם שיינעם, אפנהארציקן פנים, מיט די גרויסע, שווארצע אויגן, וואס קוקן אראפ צו אים מיט צערטלעכקייט און ליבשאפט.

דאס בילד פון זיין זון באריס האט ער אראפגענומען פון דער וואנט, עס זאל אים נישט דערמאנען זיין ווייטיק. כאטש באריס איז א געטרייער זון, שטיצט דעם אלטן טאטן, העלפט אים מיט וואס ער קאן. דאס טוט ער פאר זיין טאטן. אבער וואס טוט ער פאר זיין פאלק? — פרעגט מיטן הויכן לשון דער אלטער משפיל יעדעס מאל, ווען ער טראכט וועגן זון. — זיין פאלק

האָט ער פאַרראַטן.

דער מילכייד האָט אים געבראַכט מילך. די לעצטע טעג פילט זיך מיכל גאַרדאָן נישט מיט אַלעמען. דערפאַר נעמט ער מער מיט אַ קוואַרט מילך יעדן טאַג. גאַרדאָן האָט זיך מיט אים צערעכנט, אים באַצאַלט דעם חוב און דרך אַגב אַ פּרעג געטאַן דעם ייד:

— וואָס הערט זיך עפעס, ר' אריה, אין דרויסן? איר ווייסט דאָך, אַז זינט צען טעג גיי איך נישט אַרויס פון שטוב. דער הוסט, ר' אריה, און די עלטער זענען בנאמנות נישט קיין אַנגעלייגטע אורחים, איר הערט וואָס איך זאָג אייך? ... גאַרנישט קיין אַנגעלייגטע אורחים, און פון דעסטוועגן קומען זיי נישט גערופע-נערהייט און מען קאַן זיך פון זיי נישט אַפּטשעפען, ביז אין טויט אַריין. דער אַלטער מילכייד האָט שווער אַפּגעזיפּצט:

— איר פּרעגט, וואָס עס הערט זיך, ר' מיכל, וואָס זאָל איך זאָגן? אַ ביטער שטיקל צייט אויף יידן. וווּ מען גייט און וווּ מען שטייט, הערט מען נאָר זשיד, זשיד און נאָך אַ מאָל זשיד. איז וואָלט עס כאַטש געבליבן ביים זאָגן, איז ניי. זענען זיך פאַניעס הענט מתקנא אינעם מויל און ווילן אויך עפעס טאָן. און אַז ידים העלפן זיך אַרויס מיט דרענגער, אייזנס און נאָך אַזוינע מכשירים, דענצמאָל גיסט זיך יידיש בלוט, ווי וואָסער.

דער מילכייד האָט אויסגעזעכנט אַ פאַר שטעטלעך, וווּ די רוצחים האָבן לעצטנס אַ הוליע געטאַן ... „פאַראַן הרוגים און צעשעדיקטע, ר' מיכל. פון שויבן און צעפליקט בעטגעוואַנט איז אַפּגעזעצט“.

אין מיכל גאַרדאָנס אויגן האָבן זיך געשטעלט טרערן. אין זיין דמיון האָט אויף אַ רגע אויפגעבליצט דאָס פנים פון זיין זון באַריס. און ער איז ביי זיי, ביי די, וואָס פּייניקן און שלאָגן יידן, זייער אמנונה איז זיינע ... דער אַלטער האָט דערפילט אַ גרינטלעכע, שאַרפע שנאה צו זיין געשמדטן זון.

— און דער צאַר — טענהט ווייטער דער מילכייד — קוקט זיך צו און שווינגט. איר געדענקט, ר' מיכל, דאָס ליד, וואָס איר האָט אַ מאָל געשריבן „שטיי אויף, מיין פאַלק“, דאָרט האָט איר געזאָגט, אַז יידן וועלן זיך איבעראַנדערשן, אַנטאָן דייטשישע קליידער, אַוועקוואַרפן די אַלטע מנהגים, וועט זיי זיין גוט, ווי די וועלט. אין אַלע אומגליקן זענען זיך יידן אַליין שולדיק. נו, איצט האָט איר, ר' מיכל, אַ סך יידן האָבן געפאַלגט אייער עצה, געשיקט זייערע קינדער אין די גוישקע שולן, זיך אַליין אַנגעטאַן דייטשישע קליידער, מיט לייטן גלייך. און וואָס האָט דאָס אַלץ געהאַלפן? ווייזט אויס, אַז איר האָט געגרייזט, ר' מיכל?

„ווייזט אויס, איר האָט געגרייזט, ר' מיכל“ ... אַט דער פשוטער ייד זאָגט אים האַרבע ווערטער. אין זיין ליד „שטיי אויף, מיין פאַלק“, וואָס איז געווען

שטארק פאפולער ביי די יידישע פאלקסמאסן, האט ער, מיכל גארדאן, טאקע אזוי געשריבן. אויפגעשטעלט דאס פראגראם פון אייראפעניזירן די יידישע פאלקס-מאסן. דאס ליד איז געווארן דער געגראמטער מאגניפעסט פון דער השפלה. א סך אנדערע משפילים האבן אויפן שטייגער פונעם ליד, „שטיי אויף, מיין פאלק“, געשריבן זייערע שירים.

„איר האט געגרייזט, ר' מיכל... אודאי האט ער געגרייזט. און נישט נאך ער. אלע משפילים האבן געגרייזט מיט דעם, וואס זיי האבן צו פיל געגלויבט אין אלעקסאנדער דעם צווייטנס רעפארמען. אלצדינג איז געווען א חלום. די יידישע גלייכבארעכטיקונג איז געווען דער חלום פון דער השפלה. פאר דער דאזיקער גלייכבארעכטיקונג זענען די משפילים גרייט געווען מקריב צו זיין א סך יידישע אייגנארטיקייטן. אפילו די יידישע פאלקסשפראך, „דאס לשון, וואס קיינער פארשטייט נישט“. טאָ ווער איז שולדיק, וואס דער דאזיקער חלום האט געפלאצט, ווי אַ זיינבלאָז ?

דער אלטער מילכייד האט נאך אַ מאַל איבערגעציילט דאָס געלט, עס איינגעקניפט אין טיכל, גענומען די קאָן מיט מילך און מיט „אַ גוטן טאָג, ר' מיכל“ אוועקגעגאנגען.

לאַנג איז מיכל גארדאן געשטאנען פארטראַכט. אין זיינע בלאַע אויגן האבן זיך געשפיגלט צוויי טראַפּן טרויער.

פון דעסטוועגן — האט ער געטראַכט — האט די השפלה אויפגעטאן גרויסע זאכן. שוין דאָס אליין. וואָס זי האט אויפגערודערט און צערודערט דעם יארהונדערטער אלטן גליווער, אין וועלכן דאָס יידישע לעבן האט געג-ליווערט, איז אַ גרויסער אויפטו. ערגעץ וווּ האט די השפלה דאָך אויפגעריסן דאָס גייסטיקע געטאָ. דאָס ליכט פון דער השפלה, דער „הימלישער טאַכטער“, האט אויפגעוועקט גרויסע שיכטן פונעם פאלק פון אַ דורות-אלטן לעטאַרג. די קערנדלעך, וואָס די משפילים האבן פאַרווייט, האבן געגעבן פרוכטן. אמת, נישט אלע פירות זענען געווען אזוי, ווי די משפילים האבן געוואַלט, אבער אַ סך זיסע און צייטיקע פרוכטן האט דער בוים פאַרט געציטיקט.

ער אליין, מיכל גארדאן, האט אַ סך פאַרדינסטן פאַר דער השפלה. אַ גאַנצע ריי פראַגראַמאַטישע לידער האט ער געשריבן אין דער פאלקסשפראַך. „שטיי אויף, מיין פאלק“, „די בילדונג“ און אנדערע. און די דאזיקע לידער זענען אַריין אין פאלק און האבן געווירקט. אין אַזאַ ליד, ווי „דער גט“, האט ער אַפגעלאַכט פון דעם אלטפרענקישן שטייגער פון יידישן פאַמיליע-לעבן, און אין ליד „צו דער פריינדין לאה“, האט ער איר געראַטן, זי זאל הערן זיין עצה און האבן אַן אייגענע דעה ביים אויסקלויבן זיך אַ באַגלייטער אין לעבן. נישט טאָן, ווי טאַטע-מאַמע ווילן, אויב דאָס אייגענע האַרץ איז נישט מספּים. אַט די געלט-און יחוס-שידוכים האבן נישט איין מיידל אומגליקלעך געמאַכט אויפן

גאנצן לעבן. און זיין פריינדן לאה האט זיך טאקע צוגעהערט צו זיין דעה, און נאך א לאנגן קאמף מיט אירע „פאנאטישע“ עלטערן, האט זי אויסגעפירט אירס.

מיט ליבשאפט דערמאנט מיכל גארדאן זיין געוועזענע שילערין. א שיינ און קלוג מיידל, און דער עיקר א מוטיק מיידל... אויף אירע תנאים האט ער דאס געזונגען זיין שטיפעריש ליד וועגן דער משקה, אז „דורך משקה האט דער טאטע די מאמען גענומען, דורך משקה בין איך אויף דער וועלט געקומען“...

א לאנגע צייט נאך גאר דער חתונה, האט אים זיין געוועזענע שילערין געשריבן בריוו, אים פארטרויט אלע אירע סודות, ווי פארן אייגענעם טאטן. אלע תלמידים, וואס האבן ביי אים געלערנט דייטש, רוסיש און פראנצויזיש, זענען אים איינגעבאקן אין הארצן. נאר מער פון אלעמען זי, לאה. ווו איז זי איצט? שוין לאנג, לאנג האט ער פון איר גארנישט געהערט...

ער האט פארמאכט די אויגן און דערזען אין דמיון די אלע געשטאלטן, וואס דער גורל האט אים מיט זיי צונויפגעפירט אין משך פון זיין לעבן. די גימנאזיסטן, וואס זענען ביי אים געווען אין פאנסיאן אין יענע יארן, ווען ער האט געפרוווט ציען פרנסה פון דעם דאזיקן קלאגעדיקן געשעפט. די קינדער פון בראדסקין, מיט וועלכע ער האט געקנעלט, זיין שוואגער דעם משפיל, דעם גרויסן העברעישן פאעט י.ל. גארדאן. ער דערמאנט זיך אין זיין ערשטער פרוי, דער שוועסטער פון יהודה לייבן, וואס איז פרי אפגעשטארבן. זיין צווייטע פרוי, מרים, וואס איז שוין אויך אויף יענער וועלט — אלע, אלע געשטאלטן, האט ער איצט געזען, וואס זענען שוין העט-העט ווייט פון אים, און דאך אזוי נאענט.

ער האט זיך אויפגעכאפט פון זיין דרימל. דערזען, אז דאס פענדל מיט דער מילך שטייט און ווארט מען זאל עס אויפקאכן. ער האט גאנץ געניט אנגעהאקט שפענדלעך מיטן האקמעסער און געמאכט פייער. ער האט ארויפ-געשטעלט די מילך אויף דער קיך, און נאך א מאל געפילט, אז זי, מרים, פעלט אים אויף דער עלטער, כאטש ער האט מיט איר גישט איבעריק גוט געלעבט. אויף איר האט ער דאס געמאכט זיין ליד „די בארד“. אירע טענות צו אים, וואס ער חברט זיך מיט אזוינע מענטשן, ווי י.ל. גארדאן, וואס פארגעסן אין יידישקייט און נעמען זיך אראפ די בערד, האבן אים באווייגן, אז ער זאל אנשרייבן דאס דאזיקע ליד.

די מילך האט אויפגעזאטן. ער האט זיך אנגעגאסן א היפש טעפל, אריינגעבראקט צוויי אלט-געבאקענע זעמל און גענומען זיך צו דער טרויעריקער, איינזאמער עבודה פון עסן. דערנאך האט ער זיך אוועקגעזעצט דורכקוקן זיינע פתבים. די לידער, וואס ער האט א מאל געשריבן פול מיט גלויבן אין זיינע

אידעאלן. סאטירעס אויף די חסידישע רביים און פראגראם-לידער פון דער השכלה. פון צייט צו צייט האט זיך אויך אריינגעריסן אין זיין דיכטונג א שטיפערישער טאן, פון צייט צו צייט האט זיך ארויסגעחנדלט אזא ליד, ווי „די משקה“. דאס דאזיקע ליד איז שוין פון לאנג געווארן א פאלקסליד, און די וואס זינגען עס, ווייסן נישט אפילו, אז ער, מיכל גארדאן, איז דער מחבר.

★ ★ ★

בלעטערנדיק זיינע פתבים, איז אים נאך א מאל געקומען אויפן געדאנק דאס, וואס דער ייד האט אים אין דער פרי א זאג געטאן: „איר האט, ווייזט אויס, געגרייזט, ר' מיכל“. די דאזיקע עטלעכע ווערטער האבן אים געעקבערט אין מוח און ער האט באשלאסן, אז ער וועט נאך א מאל ארויסגעבן זיין ביכל לידער, טאקע די אייגענע לידער, וואס א מאל, נאך מיט באמערקונגען צו יעדן ליד, וואס וועלן אנווייזן, ווי די צייטן האבן זיך געענדערט, און זיי, די באמערקונגען, וועלן שטילערהייט באשטעטיקן, אז דער גלייכבארעכטיקונגס-חלום פון די משפילים איז צערוגען געווארן, ווי א זייפנבלאז, אז דער צאר האט זיי געמאכט צו שאנד, און מען מעג שוין ענדער גלויבן א הונט אויף דער גאס, איידער די הבטחות פון די מושלים...

א גאנצן טאג האט מיכל גארדאן זיך נישט געקאנט באפרייען פון אט די אלע מחשבות. זיי האבן אים אויסגעפילט אין גאנצן און ער האט כמעט אין גאנצן פארגעסן, אז ער איז אן עלנטער, איינזאמער זקן. ערשט ווען דער פארנאכט האט אנגעהויבן צו טונקלען אין צימער, האט ער דערשפירט בולט זיין עלנט און פארלאזנקייט.

ער האט זיך ארומגעדרייט איבערן צימער, זיך אפגעשטעלט פון צייט צו צייט און זיך צוגעקוקט, ווי די זאכן ווערן פאמעלעך טונקעלער, ווי זיי לעשן זיך אויס. קודם די שאפע, דערנאך דער קאמאד, דערנאך די בילדער אויף די ווענט.

צום סוף איז נאך געבליבן דער וואנטשפיגל, וואס האט געליכטיקט. מיכל גארדאן איז צוגעגאנגען צום שפיגל און אריינגעקוקט.

ווער איז די הויכע געשטאלט מיט דער עטוואס איינגעהויקערטער פלייצע דארט אין שפיגל?

... די געשטאלט האט גרויסע, בלאע אויגן און א קליין, ווייס בערדל,

וואס איז א מאל געווען בלאנד. ס'איז ער, מיכל גארדאן, צי אפשר גאר אן אנדערער? אזוינער, וואס האלט זיך ערשט אין דערנענטערן צו אים? אט דער,

וואס דארף ערשט קומען? נאך א טאג, נאך א וואך, און ער וועט קומען.

מיכל גארדאן האט געטראכט וועגן טויט און, מערקווערדיק: אין דער דאזיקער

רגע האָט זיך דער פּחד פון אים אָפּגעטאָן. ער האָט נישט געפילט קיין שום מורא פאַרן „מלאך מיט די טויזנט אויגן“. פאַרקערט, ס'איז אים געוואָרן ליכט און מאַדנע גוט אויף דער נשמה, טראַכטנדיק וועגן דעם סוף. ער איז געשטאַנען פאַרן שפיגל און שטיל און רוק גענומען דעקלאַמירן זיין ליד „מיין לעבנסציַיט“:

פון מיין מוטערס ליב בין איך אַרויס,
מיט גרויס געשריי, מיט גרויס געוויין,
אַבער איצט אין ערד, מיין אייביק הויז,
ווייל איך גאַנץ שטיל און רוק גיין.

אַזוי ווי דורך אַן אָפּן טיר
אַרויס אין גאַס פון ענגן שטוב,
אַזוי גאַנץ רוק גיי איך מיר
אַראַפּ פון בעט, אַריין אין גרוב.

אַט באלד איז מיין קורץ לעבן אַוועק,
אַט באלד קומט אַן די לעצטע שעה,
נישט לאַנג דער אַנהויב און שוין דער עק,
אַט ערשט געווען און באלד נישטאַ.

און די הויכע געשטאַלט מיט די בלאַע אויגן, מיטן וויסן בערדל, וואָס איז אַ מאַל געווען בלאַנד, די געשטאַלט אין שפיגל, האָט געפליסטערט — מיכל גאַרדאָן האָט עס בפירוש געהערט — דעם סוף פון זיין ליד:

מיליאָנען יאָרן זענען פאַרשווומען,
איידער איך בין אויף דער וועלט געווען,
מיליאָנען יאָרן וועלן אַנקומען,
און איך וועל מער די וועלט נישט זען.

עס טוט אַ מאַל פון ים אַ שפּריץ,
אַ טראַפּן וואַסער קעגן זונגעשנין,
און פאַלט געשווינד, אַזוי ווי אַ בליץ,
צוריק אַראַפּ אין ים אַריין.

אַזוי איז מיין קורצע לעבנסציַיט,
אַזוי איז מיין גלענצענד לעבענסגליק,

נאענטע געשטאלטן

עס גייט נאָר פּלוצעם אַרויס פּון אייביקייט,
און פּאַלט אין אייביקייט געשווינד צוריק.

שאַטנס האָבן זיך פּאַרקליבן אין שפּיגל אַרײַן. די געשטאַלט, וואָס האָט
אַזוי ווּנדערלעך אַרויסגעאַטעמט איר ליריש-קאַסמישן אַני-מאַמין, האָט זיך אַנ-
געהויבן אויסצולעשן. פּאַמעלעך, פּאַמעלעך און זי איז נישט געוואָרן.
אין מיטן צימער איז בלויו געשטאַנען די הויכע, עטוואָס איינגעבויגענע
פיגור פון מיכל גאַרדאַן און זײַנע בלאַע אויגן זענען געווען צוויי טראַפּנס
טרויער... .

מאַרק מאַרקאַוויטש וואַרשאַווסקי

שלום-עליכם איז געשטאַנען ביים פענצטער און אַרויסגעקוקט. דער שניי איז נאָך אַלץ געפאַלן, נישט געהאַט אַפילו בדעה אויפצוהערן. די גאַס-לאַמטערנס האָבן שוין געברענט, אָבער זייער ליכט איז געווען בלאַס און אַרעם אַנטקעגן דער בלענדנדיקער ליכטיקייט פון שניי, וואָס האָט זיך צעלייגט ברייט און רחבותדיק איבער די קיעווער גאַסן.

„ווי אמתע קאַסריליקעס זעען זיי אויס, די גאַזלאַמטערנס, מיין איך — האָט שלום-עליכם גערעדט צו זיך אַליין — קאַסריליווקער מיט די ביינער. אַרעם, ווי די נאַכט, אָבער אויסגעצויגן, שטאַלץ, ווי אמתע מיוחסים — מיינען זיי איבערצושניינען דעם גביריש בלענדנדיקן שניי, וואָס שעמערירט, פינקלט מיט מיליאַנען דימענטלעך.“

איבער די גאַסן זענען געפלוין שליטנס. אַנגעפעלצטע איוואַשטשיקעס האָבן געוואַקעט צו די פערד, זיי אונטערגעגעבן חשק: „וויאָ, פערדעלעך, רירט זיך, הויבט די פיס, אַ שאַד יעדע רגע. דער עולם, זעט איר דאָך, וויל זיך קאַטאַיען...“ און די פערד האָבן פאַרשטאַנען דעם ווונק, באַוויזן זייערע באַלעבאַטיים אַז זיי זענען געפלוין פּייל אויסן בויגן איבער די פאַרשנייטע גאַסן און די גלעקלעך אויף זייערע העלדזער האָבן געקלונגען.

שלום-עליכם האָט באַטראַכט די פאַנגאַראַמע מיט הנאה. עס זעט אויס, ווי אין אַ פישוף־מעשהלע. פאַראַן מענטשן, וואָס האָבן הנאה פון לעבן. יעדע צייט האָט זיך אירע פאַרגעניגנס. נישט ווי זיי, נעבעך, זיינע קאַסרילעווקער, וואָס פינצטערן אַפּ זייער ביסל יאַרן. זאַגן גלייכווערטלעך און שטאַרבן אין איינעם מיט זייערע ווייבער און קינדער זיבן מאַל אַ טאַג פאַר הונגער.

איי, ווען דער אויבערשטער וואַלט אים געפאַלגט, וואַלט ער זיך נישט געפוילט און געגעבן אים צו פאַרשטיין, אַז ס'וואַלט געווען אַ יושר אויפצורייכטן אַ ביסל זיינע קאַסרילעווקער. „וואָס וואַלט עס דיר געשאַט — וואַלט ער צו אים געטענהט — ווען די דאַזיקע אַרעמע און פריילעכע לייט וואַלטן אויך אַ מאַל אַ לעב געטאַן?“ ער, שלום-עליכם אַליין, וואַלט געווען אַ בעלן צו זען, ווי זיינע קאַסרילעווקער קאַטאַיען זיך איבערן ווינטערדיקן שניי, גיבן זיך איינס דעם צווייטן צו פאַרשטיין דעם שכל פון שליטן. ווי זיי האָבן ווילד הנאה פון דעם ווינטער, און נישט ווי זייער שטייגער איז, אים צו שעלטן מיט טויטע קלות.

שלום-עליכם האָט איבערגעלאָזט דאָס פענצטער, זיך דורכגעשפאַצירט עטלעכע מאַל איבערן שטוב, און אַ קוק טוענדיק אויפן וואַנטזייגער אַ ברזם געטאַן:

— שוין נאָך זעקס און דער זינגפויגל איז נאָך אַלץ נישטאַ. מיט עטלעכע טעג צוריק האָט שלום-עליכם זיך באַגעגנט מיט זיינעם אַ באַקאַנטן אַדוואַקאַט. שמועסנדיק וועגן דאָס און יענץ, האָט אים יענער דערציילט וועגן דעם זינגפויגל:

— אַנומלט הערט איר, פאַניע ראַבינאוויטש, בין איך געפאַרן מיט אַ צווייטן אַדוואַקאַט, אַ געוויסן מאַרק מאַרקאַוויטש וואַרשאַווסקי, קיין וואַסילקאַוו צו אַ פּראַצעס. האָט מיר דער דאָזיקער וואַרשאַווסקי אויפן וועג געזונגען לידלעך אויף זשאַרגאָן — טאַקע זיינע אייגענע לידלעך — וואָס זאָל איך אייך זאַגן? גאַלד! און די ניגונים, הערט איר, אויך זיין אייגענע מלאכה — געפין איך פשוט נישט קיין ווערטער זיי אַפּצולויבן.

דעם נאָמען מאַרק מאַרקאַוויטש וואַרשאַווסקי האָט שלום-עליכם שוין געהערט נישט איין מאַל. אין קיעוו האָט מען געוואוסט, אַז דער געשווירענער אַדוואַקאַט וואַרשאַווסקי איז אַ פּריילעכער יונג, אַ פאַרשלעפטע קרענק, ווי מען רופט עס אין קאַסרילעווקע. אויף אַלע קערמעשלעך, וואָס די קיעווער אינטעליגענץ האָט איינגעאַרדנט, האָט ער פאַרנומען דעם אויבנאַן. נאָר אַז דער דאָזיקער וואַרשאַווסקי זאָל שרייבן לידער, פאַרפאַסן צו זיי אייגענע מוזיק, און זיי טאַקע אַליין זינגען — פון דעם האָט זיך דערוואוסט שלום-עליכם ערשט פון זיין באַקאַנטן.

— זאַגט-זשע מיר, פאַניע, ווי אַזוי באַקענט מען זיך עס מיט דעם דאָזיקן זינגפויגל? דאָס הייסט, ווי אַזוי כאַפט מען אים אַריין אויף איין אַוונט צו שלום-עליכמען אין שטוב?

און ס'איז געבליבן, אַז אין אַ זונטיק אַוונט וועט מען ברענגען דעם זינגפויגל צו שלום-עליכמען אין שטוב אַריין. אַדרבא, זאָל דער גרויסער הומאַריסט הנאה האָבן פון וואַרשאַווסקיס לידלעך, וואָס זענען צוקערזיס און צעגייען זיך אין יעדן אבר.

היינט איז דער אַפּגערעדטער זונטיק. שלום-עליכם האָט פאַרבעטן עטלעכע פּריינד, זיי זאָלן אויך הערן דעם דאָזיקן פויגל זינגען און פאַר איין וועגס אויך הנאה האָבן, אויב ס'וועט זיין פון וואָס הנאה צו האָבן.

איינציקווייז האָט מען זיך אַנגעהויבן צונויפקומען. אַלע פאַרבעטענע זענען שוין געזעסן אַרום טיש, גערויכערט, דערציילט אַנעקדאָטן און געלאַכט. אין ווינקל האָט געוואַרט די כלה, די פּיאַנע, הייסט עס. נאָר ער, דער חתן, מאַרק מאַרקאַוויטש וואַרשאַווסקי, איז נאָך אַלץ נישט געווען.

שלום-עליכם האָט אַלע מאַל אַ קוק געטאָן אויפן זייגער. געטרייסט די געסט, אַז אַ יעדע רגע איז ער מחויב אַנצוקומען.

און אַט האָט טאַקע קיין סך נישט געדויערט און מאַרק מאַרקאַוויטש האָט זיך באַוווּזן צוזאַמען מיטן אַדוואַקאַט, וואָס האָט צוגעזאַגט שלום-עליכמען, אַז

ער וועט אים ברענגען דעם זינגפויגל אין שטוב אריין.

ווארשאַווסקי, אַ מענטש פון אַריבער פּופציק, קליין געוואַקסן, מיט קורצ-זיכטיקע, שמייכלענדיקע אויגן, האָט זיך אָנטשולדיקט פאַר זײַן פאַרשפּעטיקן. אַ קליענט האָט אים פאַרהאַלטן. אָפּילו זונטיק קען מען זיך נישט אָפּטשעפּען פון די קליענטן. און אַז גאָט העלפט, אַז דער קליענט איז אַ יִדענע, וואָס רעדט און רעדט און ווייסט נישט, ווען אויפצוהערן, איז דאָך נישט שייך. אין אַזאַ פאַל קאַן זיך אָפּילו טרעפּן, אַז ער, וואַרשאַווסקי, זאָל זיך פאַרשפּעטיקן נישט נאָר אויף איין שעה, נאָר טאַקע אויף צוויי און דריי, און פאַר וואָס נישט אויף גאַנצע פינף.

וואַרשאַווסקי האָט געלאַכט הויך און האַרציק. דאָס דאַזיקע קליינע, גוט געפאַקטע מענטשל, איז מיט אַ מאַל געוואָרן גוט און היימיש מיט אַ יעדן איינעם.

שלום-עליכם האָט אים באַטראַכט: דאָס אָפּגעטראַגענע רעקל מיט די גלאַנ-ציקע עלנבוֹיגנס האָבן עדות געזאָגט, אַז ער איז נישט פון יענע אַדוואַקאַטן, וואָס פאַרשטייען צו רייסן פאַסן פון זייערע קליענטן. פאַרקערט, אַרעמעלייט דערשמעקן שוין דעם דאַזיקן מין אַדוואַקאַט, און ער ווערט זייערער. פאַרשטייט זיך, אַז אַזעלכע אַדוואַקאַטן האָבן זעלטן פרנסה און שטאַרבן צו ביסלעך אונטער פאַר הונגער, ווי אין פּסוק שטייט.

וואַרשאַווסקי האָט גערעדט הויך און געלאַכט נאָך העכער. יעדן איינעם האָט זיך געדאַכט, אַז מען קען דעם דאַזיקן מענטש נישט פון היינט, נאָר פון מי-יודע וויפל יאָר.

נאָר אויף איין שעה, נאָר טאַקע אויף צוויי און דריי, און פאַר וואָס נישט געווען דער באַלעבאַס, וואָלט ער זיך נישט געשעמט און תּיכּף אַרויס מיט לשון: „פּאַניע וואַרשאַווסקי — וואָלט ער געזאָגט — מען זאָגט, אַז איר מאַכט לידלעך, זענען דאָס שוין איין מאַל לידלעך. איז הלמאי זאָלן מיר נישט הערן אַט די דאַזיקע לידלעך?“ אַזוי ווי ער איז אַבער דער באַלעבאַס, מוז ער מאַכן אַ שווייג, איינהאַלטן די נייגעריקייט. קודם פּל זען מכבד זײַן די געסט מיט טיי און וואַרעניע, און ערשט שפּעטער מכבד זײַן דעם זינגפויגל מיט מפּטיר.

וואַרשאַווסקי האָט זיך נישט געלאָזט קיין סך בעטן. זינגען — אדרבא, פאַר וואָס נישט? בפרט, אַז צווישן עולם געפינט זיך שלום-עליכם, אַט דער גרויסער און איינציקער, דער פּישוף-מאַכער, וואָס איז געווען כּוּחַ צו באַווייזן, אַז די גאַנצע ייִדישע מרה-שחורה זאָל זיך צעלאָכן.

וואַרשאַווסקי האָט זיך אַוועקגעזעצט נעבן פאַרטעפיאַן. מיט די פינגער האָט ער אָנגעהויבן צו בלאַנדזשען איבער די קלאַווישן און גענומען זינגען. צום סאַמע אָנהויב האָט ער געזונגען דאָס ליד פון דעם ווייבל, וואָס דער מאַן האָט זי איבערגעלאָזט מיט צוויי פּיצלעך קינדער. פון ווייץ-סוחרים,

וואָס זענען צום טאָטן געקומען, האָט זי זיך דערוויסט, אַז „ער האָט אַן אַנדער ווייב גענומען, און איר די יונגע יאָרן פאַרוויסט.“
שטיל און טרויעריק דער ניגון. די ווערטער פשוט און אמתדיק. אַט אַזוי וואָלט דאָס פאַלק אַליין געזונגען, ווען ס'וואָלט זיך צוגערירט צו דעם אומגליק, וואָס האָט געטראָפּן די וויסטע עגונה.

איך קאָן זיך קיין אַרט אַצינד נישט געפינען,
אַזוי האָסטו מיר מיין לעבן פאַרשטערט —
נעם איך זיך רויטע פעדעם שפינען,
ווערן זיי שוואַרץ, אַזוי ווי די ערד.

שלום-עליכם האָט זיך צוגעהערט מיט טרערן אין די אויגן. ער האָט געקוקט אין ווינקל, וווּ ס'שטייט דער פאַרטעפיאַן. נאָר ווער מיר פאַרטעפיאַן, וואָס מיר וואַרשאַווסקי? דאָרט איז נאָר די פּריזבע, וווּ די עגונה זיצט און קוקט זיך צו צום פייגעלע, „וואָס האָט זיך אַ קערנדל געגעסן, געזונגען, געשפרונגען, מלא חן.“
וואַרשאַווסקי האָט פאַרענדיקט דאָס ליד. אַלע זענען געווען באַגייסטערט, און מער פון אַלעמען דער באַלעבאַס אַליין, שלום-עליכם, הייסט עס. ער איז צוגעלאָפּן צו וואַרשאַווסקי און אים אַרומגעכאַפט קושן:

— ווען איך וואָלט נישט געוויסט, פאַניע וואַרשאַווסקי, אַז דאָס איז אַינער ליד, וואָלט איך געקאַנט שווערן, אַז איך האָב עס שוין אַ מאַל געהערט. און פון וועמען, אַ שטייגער, מיינט איר? אַסור צי איר וועט טרעפן. איך מיינ פון מיין אייגענער מאַמען.

אַלע אַנוועזנדע האָבן מספּים געווען, שלום-עליכם איז גערעכט. דאָס איז אמתער פאַלקסליד-נוסח. ייִדישער פאַלקסליד-נוסח. נאָר אַן אמתער דיכטער איז אים בכוח צו געפינען, אַנצוטאָפּן און ווייטער שפינען דעם פאַדעם.
וואַרשאַווסקי האָט געלאַכט הויך און האַרציק, ווי אַ קינד. די אַלע שבחים האָבן אים שטאַרק הנאה געטאָן.

וואַרשאַווסקי פּינגער האָבן ווידער אַ בלאַנדזשע געטאָן איבער די קלאַווישן פון פאַרטעפיאַן. דאָס מאַל האָט ער געזונגען דאָס ליד פונעם בחור, וואָס האָט זיך נישט געקאַנט אַנטשליסן, וועלכע פון די צוויי שוועסטער פון ראַכמיסטריוקע צו נעמען פאַר אַ פּלה. שרה, איינע פון די שוועסטער, האָט אַנדערע מעלות, און רבקה, די צווייטע, ווידער אַנדערע. דעם סוף פון אַזאַ חברה-מאַן ווייסט איר דאָך: ער איז געבליבן אַן אַלטער בחור.

ווידער אַ מאַל האָט שלום-עליכם אַ קוק געטאָן אין ווינקל און נישט געזען קיין וואַרשאַווסקי, נאָר די צוויי שוועסטערלעך פון ראַכמיסטריוקע און דעם בחור, דעם שלימזל.

— א מצוה אויף אים — האט שלום-עליכם זיך אנגערופן — אויף דעם בחור מיין איך. אזא שוטה בן פיקהאלץ, אויף וואס האט ער געווארט? נאר צוריק-געשמועסט, וואס איז ער שולדיק? איך אויף זיין ארט, און איר אליין — ווען מיר וואלטן געשטאנען צווישן אזעלכע צוויי פייערן — וואלטן מיר מסתמא אויך אויסגעזען, ווי אמתע לעקישבערן.

און צוגייענדיק צו מארק מארקאווויטשן, האט ער אים געזאגט:

— מ'זאגט, אז איר זענט א געשווירענער אדוואקאט, פאניע ווארשאווסקי. מסתמא איז דאס אמת. איך אבער זאג איך, אז איר זענט א געשווירענער דיכטער, און ס'איז א שאד, וואס איר האלט אייערע לידלעך פאר זיך אליין. מען דארף זיי אויפשרייבן און טאקע אפדרוקן. און זאל דאס פאלק זיי זינגען בכל תפוצות ישראל. איך בין איך מבטיח, אז ס'וועט נישט אוועק קיין סך צייט און די לידער וועלן ווערן טאקע אמתע פאלקסלידער.

ווארשאווסקי איז רויט געווארן: — איך וועל אויסזאגן א סוד — האט ער געענטפערט פארשעמט — די לידער האב איך ביו צום היינטיקן טאג נאך נישט אויפגעשריבן, פשוט דערפאר, ווייל, ווייל... איך האב כמעט אין גאנצן פארגעסן, ווי אזוי מען שרייבט מיט יידישע אותיות...

שלום-עליכם האט אים איבערגעריסן: — נאר נישט געדאגהט. שלום-עליכם איז נישט פויל אויף דער פען. איר וועט דיקטירן און ער וועט פארשרייבן. דער דרוקער וועט דרוקן, און דאס פאלק וועט זינגען און הנאה האבן. אלע האבן צוגעגעבן רעכט שלום-עליכמען.

אן עוולה, א בפירושע עוולה, מען זאל נישט אפדרוקן אזעלכע לידער. און אין איין וועגס האט מען געבעטן ווארשאווסקי, אז ער זאל מכבד זיין מיט נאך עפעס.

ווארשאווסקי האט ווידער געזונגען. געזונגען זיס און הארציק, און דערביי זיך אליין באגלייט אויפן פארטעפיאן. עס איז געקומען דאס ליד פון דער „מוזיקע“, פון שמחת-תורה“ פון „תנחום דעם טרובאטש“ א. א. א. ו. ו. לידער הארציקע און פשוטע, פריילעכע און טרויעריקע. לידער, ווי פון פאלקס מויל אראפגעזונגען. און צום סוף האבן זיך דערהערט די טענער:

אויפן פריפעטשיק ברענט א פייערל,
און אין שטוב איז הייס,
און דער רבי לערנט מיט די קינדערלעך
דעם אלף-בית...

דעם רעפריין האבן אלע אונטערגעכאפט. קודם שטיל, און דערנאך העכער און העכער:

זאָגט-זשע קינדערלעך, געדענקט-זשע טייערע,
וואָס איך ווילן אייך דאָ ...

שלום-עליכם איז געזעסן מיט צוגעמאַכטע אויגן און געזען דאָס פּייערל,
וואָס פּלאַקערט אויפן פּריפעטשיק. אַט דאָס פּייערל, וואָס טויזנט ביזע וויזנט,
טויזנט אַנשיקענישן, האָבן אין פּאַרשידענע צייטן געפרוּווט פּאַרלעשן און נישט
געקאַנט. ביים שיין פון דעם פּייערל וועלן די יידישע פּאַלקסמאַסן, ליינדדיק,
ווייטער גלויבן און זינגען, ביז ... ביז ...
וואַרשאַווסקי האָט ווייטער געזונגען. אַלעמענס אויגן זענען געווען געווענדט
צו אים, צו יענעם ווינקל, וווּ דער פּאַרטעפּיאַן איז געשטאַנען.
אַבער בלויז שלום-עליכם האָט געזען, ווי איבערן צימער האָבן אַ פּלאַטער
געטאַן די פּליגל פון דער גאַלדענער פּאַווע, און איבער וואַרשאַווסקיס קאַפּ האָט
זיך בולט אַפּגעצייכנט די געשטאַלט פונעם שניייווייסן ציגעלע, דעם עמבלעם
פונעם פּאַלקסליד.

יוסף באַוושאַווער

— זעסט, עטל, דאָרט די ווייסע געביידע, אַרומגערינגלט מיט דער שטייגערנער מויער? דאָרט איז דאָס שפיטאל פאַר גייסטיק קראַנקע.

דאָס יונגע אַרבעטער-מיידל טוליעט זיך צו איר באַגלייטער. זי זעט פון דער ווייטנס דאָס הויז, דאָס מאַדנע ווייסע, אַפגעזונדערטע פון דער וועלט. דאָרט געפינען זיך די געוועזענע מענטשן. די, וואָס זענען אַריבער די גרענעץ פון זין און אומזין. דאָרט וועגעטירן די קינדער פונעם שגעון, די געבלענדטע, די פיבערנדיקע, די אַנגסטיקע, און די, וואָס די אויסגעחלומטע קרוינען זענען פאַר זיי געוואָרן אַ ווירקלעכקייט.

דער יונגער אַרבעטער בלייבט שטיין. באַטראַכט זיין באַגלייטערין, דאָס שוואַרצהאַריקע, שלאַנקע אַרבעטער-מיידל. ער פילט, אַז זי האָט מורא. אַז דאָס ווייסע הויז, צו וועלכן זיי דערנענטערן זיך, שרעקט זי.

— האָסט מורא, עטל? — פרעגט ער — זאָג אויס דעם אמת. איך האָב דיך געוואָרנט, דיר געזאָגט, אַז ס'איז נישט פאַר דיר. דו האָסט אָבער נישט געוואָלט בלייבן אין דער היים. און איצט זע איך, אַז דו האָסט חרטה.

— מורא האָב איך טאַקע אַ ביסל, הערי, — זאָגט דאָס מיידל — נאָר חרטה האָב איך נישט. איך בין גרייט צו מאַכן באַוושאַווערן דעם ווייט. ער געפינט זיך שוין עטלעכע יאָר אין „יענעם“ הויז, און ווער ווייסט, צי קימערט זיך עמעצער וועגן אים. ער איז דאָך אונדזער דיכטער, אַן אַרבעטער-דיכטער. וועגן אונדזער נויט האָט ער געזונגען. אונדז האָט ער דערמוטיקט צום קאַמף.

אַ ווינט רוישט אין די פּרילינגדיקע ביימער, וואָס שטייען פאַזע דעם וועג. יונגע שוואַלבען פלאַטערן איבערן וועג. אַ לערכן-פויגל טרילעט איבערן פעלד און טראַגט זיינע פליגל צו דער זון.

די צוויי יונגע מענטשן שטייען אויפן שליאַך. אַ פאַר מינוט גאַנג איז ביז צום טויער פונעם משוגעים-הויז. אַרום זיי איז פּרילינג. און זיי הערן אין רויש פונעם ווינט, אין פלאַטער פון די שוואַלבען און אין טרילערן פון דעם פויגל צו דער זון — דאָס פּרילינגליד פונעם דיכטער, זייער דיכטער, יוסף באַוושאַווער.

רוישט אויף איר שטראַמען פון מיין יונגער זעלע,
און גריסט די וועלט, די נייערע, די העלע,
מיט פּרובים-קלאַנגען זאַל מיין האַרפע זינגען,
ווי טויזנט פּידלען זאַל מיין לוסטליד קלינגען.

פון אלע פעלדער שפראַצט אַ נייעס לעבן,
עס שוועבט אַ טיפע פרייד פון אלע זייטן
און רופט מיט צויבער־טענער פון דער ווייטן.

ווי בשמים פון דעם הר־הזיתים שמעקט עס,
ווי מיט אַ לופט־געוועבטן שלייער דעקט עס
די בערג צו. און רעגט זיך זאָנפט און פרייער,
צו אַ נייער האַפענונג און אַ וועלט אַ נייער.

זיי שטייען און האַרכן אַנטציקטע. איינער וויל ביים צווייטן פרעגן: „האַסט
געהערט?“ נאָר קיינער פון זיי פרעגט נישט. אין רויען פון דעם ווינט, הערן
זיי די שטים פונעם יונגן באַוושאווער און ס'ווילט זיך זיי נאָך הערן און הערן.
דאָס רויען פונעם ווינט ווערט האַסטיקער, מעכטיקער, צאַרנדיקער. ניין,
ס'איז נישט דער ווינט, וואָס צאַרנט, נאָר די שטים פונעם דיכטער. זיי הערן די
שטים פונקט אַזוי קלאַר, ווי מיט יאָרן צוריק אויף אַן אַרבעטער־פאַרזאַמלונג,
בשעת באַוושאווער האָט דעקלאַמירט זיין ליד: „דער גענויס דער מענטשהייט“:

הערט מיין שטימע, שטאַלצע הערשער,
וועלטן־רויבער, ליגן־שמידער,
און פאַרציטערט זאַלן ווערן
אייערע שמאַלץ־באַדעקטע גלידער.

אין די גרויסע, רייכע צימער,
אויף די ווייכע, זינדענע קישן,
ווי איר ליגט איצט וויין באַטרונקען
און געניסט דעם שלאָף דעם זיסן.

מאָדע: דער יונגער אַרבעטער און די יונגע אַרבעטערין דערפילן מיט אַ
מאַל אַז דער דיכטער איז דאָ אין זיי און אַרום זיי זשומעט און צאַרנט זיין
ליד. און דער דאַרט, וואָס ליגט זינט יאָרן אין יענעם שפיטאַל, איז נאָר דער
געבראַכענער שאַטן פון דיכטער. נאָר פּל־זמן דער דאָזיקער שאַטן בלאַנקעט
נאָך אויף דער ערד, טאָר מען אים נישט פאַרגעסן.
ניין, מען טאָר נישט פאַרגעסן. ס'איז גוט, וואָס זיי האָבן באַשלאָסן היינט
דעם פרייען זונטיק אויסנוצן, פּדי אַראַפּצוקומען אַהער. אפשר נויטיקט ער זיך,
אַט דער, וואָס האָט זיי געטרייסט מיט זינע לידער — אין אַ טרייסטוואַרט.
אפשר נויטיקט זיך דער, וואָס האָט זיי דערמוטיקט מיט זיין געזאַנג, אין אַ
דערמוטיקונג פון זייער זייט.

עטל כאפט זיך אויף, ווי פון א חלום. איצט איז זי גרייט, מוטיק. זי וועט
גיין און אריבערגיין די שוועל, ווו ס'הוויזן די שאַטנס.
— הערי, קום!
— קום!

זיי לאָזן זיך גיין. דאָס כמאַרעלע, וואָס האָט זיך באַוווּזן אין דער פרי
אויפן הימל, האָט גענומען וואַקסן. אַ צווייטס איז אים אַנטקעגנגעגאַנגען, אַ דריטס.
וואָגאַבונדן ווערן גיך חבר. מען גייט שוין אין איינעם, נענטער און נענטער צו
דער זון.

— ווי אַזוי האָט דאָס געקאַנט געשען, הערי — זאָגט דאָס מיידל — ער איז
געווען אַזאַ געזונטער, לעבנסלוסטיקער, קאַמפּסלוסטיקער, און מיט אַ מאַל ...
— אַז מען באַקענט זיך גענויער מיט זײַנע לידער — גיט איר צו פאַרשטיין,
הערי — הויבט מען אָן בעסער צו באַגרייפן אַט דעם טראַגישן סוף זײַנעם.
אמת, ער איז געווען האַפּערדיק, קאַמפּסלוסטיק, אַ טרוימער פון אַ בעסערן
מאַרגן, אָבער זײַן נשמה איז פאַרט נישט געווען קיין אויסגעגליכענע, קיין
האַרמאַנישע. די מעלאַנכאָליע איז אים פּסדר נאַכגעגאַנגען, ווי אַ שאַטן. זי
האַט געהיטן זײַנע טריט, ביז זי האָט געלייגט אויף אים די האַנט, אים געפאַנגען,
אפּשר שוין אויף תּמיד.

— איך פאַרשטיי נישט גענוי, וואָס דו מיינסט, הערי. דערקלער מיר קלאַר.
— אַז מען לייענט, למשל, בײַ באַוושאַווערן אַזאַ ליד, ווי „אינגעהילט אין
אַ כמאַרע“ — ס'איז דאָס ערשטע ליד פון זײַן „אַלבום“ — ווערט מען פשוט
דערשיטערט. עס איז אַ ליד פון אַכט שורות און זאָגט פון דעסטוועגן זייער
אַ סך. הער זיך צו, עטל:

אינגעהילט אין אַ כמאַרע,
ליגט דער הימל ווייט און ברייט,
דאָך קיין איינציק טראַפּן וואַסער
פון דעם שוואַרצן וואַלקן גייט.

אויף מיין האַרץ, ווי אויפן הימל,
ליגט אַ וואַלקן גרויס און שווער,
נאָר דער וואַלקן וויל נישט פּלאַצן —
ס'רינט קיין איינציק, איינציק טרער.

— אין דעם דאָזיקן ליד פילט זיך די שווערקייט — ווי זאָל איך דיר זאָגן ?
אַ שווערקייט פון בליי. אַזאַ וואַלקן, אַז ער פּלאַצט, ברענגט ער נישט קיין
מחיהדיקן פּרילינג־רעגן, נאָר אַ געוויטער, אַ קאַטאַסטראַפּע.

נאָענטע געשטאלטן

עטל פילט ווי אַ ציטער גייט איר דורך איבערן לייב. זי אַטעמט קוים אַרויס :
— שרעקלעך.

מער קאָן זי גאַרנישט זאָגן. ביז איצט האָט זי דאָס דאָזיקע ליד תמיד איבערגעהיפערט, זי האָט אין באַוושאווערס בוך תמיד געזוכט די איר ליבע און באַקאַנטע קאַמפּלידער. איצט, ווען איר חבר האָט זי דערויף געמאַכט אויפֿ-מערקזאַם, ווייסט זי, אַז דער וואַלקן האָט געפּלאַצט און פאַרשטייט, פאַר וואָס פון דעם וואַלקן איז אַרויסגעשפּרונגען דער אומזין און באַוויון זיין גרויליק פנים. וואָס מער זיי דערנענטערן זיך צום שפיטאַל, פילט עטל, ווי דאָס ליד באַקומט אַ שליטה איבער איר. זי וויל זיך באַפּרייען פון דעם דאָזיקן ליד. עס פאַרגעסן. גראַד איצט, ווען זי גייט באַזוכן דעם קראַנקן דיכטער, וויל זי זיין אַ ליכטיקע, אַ געלייטערטע.

און פּדי צו פאַרטרייבן, צו פאַרשרייען די דאָזיקע שווערע שטימונג, הויבט זי אַן צו דעקלאַמירן הויך, אויף אַ קול, באַוושאווערס „געזאַנג צו אַ פּאַלק“ :

הויב אויף דינע אויגן, אַ פּאַלק, וואָס דו ביסט אַזוי עלנט און אַרעם,
הויב אויף דינע אויגן צו מזרח און מערב, צו צפון און דרום,
און זע די געזאַמלטע אוצרות און זע פון דיין אַרבעט די פירות,
און זע דעם געבליבענעם רייכטום פון פריער געוועזענע דורות.

הויב אויף דינע אויגן און זע אויפן ים די גאַלדענע שיפן,
און זע אין די טונקעלע וועלדער דעם רויך פון די לאַקאַמאַטיוון,
און זע ווי זיי שוועבן און קומען געשווינד פון אַ געגנט אַ ווייטן,
און פירן אין אַנדערע לענדער פּראַדוקטן און סחורות צו צייטן.

הויב אויף דינע אויגן און זע די געמויערטע גרויסע פאַבריקן,
ווי אַרבעטער זעגן און הובלען און וועגן און נייען און שטריקן,
און שמידן און פּיילן און טאַקן און שניצן און גלעטן און פּוצן,
און שאַפן די וואַרע און שאַפן דעם רייכטום צום מענטשלעכן נוצן.

עטל דעקלאַמירט ווייטער סטראַף נאָך סטראַף. זי פילט, ווי די כמאַרע טרעט אַפּ, ווערט נישט, צעריגט.
און אַט האַלט זי שוין ביים לעצטן סטראַף :

הויב אויף דינע אויגן, אַ פּאַלק, גיי אַרויס פון די פינצטערע קברים,
הויב אויף דינע אויגן צו מזרח און מערב און צפון און דרום,
און נעם די געירשנטע אוצרות און נעם פון דיין אַרבעט די פירות,
און שאַפּנדיק לעב, און געניסנדיק שאַף אין די פריידיקע דורות.

אט זענען זיי ביים טויער פון שפיטאל. דער טויער איז אפן. היינט איז זונטיק. היינט מעג מען באזוכן די קראנקע. נאָר אַ וועכטער שטייט און היט דעם אַרײַנגאַנג. אַ מיטליאַריקער, פעסט געבויטער מאַן. ער היט די גרענעץ צווישן זין און אומזין...

הערי פרעגט עפעס ביים וועכטער, וואָס זיצט אויף אַ שטול ביים אַרײַנגאַנג. דער וועכטער ענטפערט אים נישט. ער וואָרטשעט עפעס אַרײַן אין זיך. עטלען דאַכט זיך, אַז זי האָט פון דעם מורמלען אַרויסגעהערט דאָס וואָרט „קאַנצעלאַריע“. אין דער קאַנצעלאַריע פרעגן זיי זיך נאָך אויף באַוואַווערן. צי מען קאַן אים זען. מיט אים רעדן. וווּ געפינט ער זיך? זיי זענען אַרבעטער פון ניו-יאָרק, און זענען געקומען באַזוכן דעם דיכטער.

דער דיזשורנער דאַקטאָר, אַן עלטערער הער אין אַ ווייטן כאַלאַט, פאַרבעט זיי זיצן. ער צינדט אַן אַ פאַפיראַס און רעדט געלאַסן, בלאַזנדיק דעם רויך:
— באַוואַווערן ווילט איר זען? אַ סך אַרבעטער קומען אים זען. מען זאַגט, אַז ער איז אַ גוטער דיכטער. איך האָב אים נישט געלייענט. ער שרײַבט אויף ייִדיש. יא, באַוואַווער... ס'איז אַ שאַד, אַ שאַד.
— איז דאָ אַ האַפענונג, אַז ער וועט נאָך געזונט ווערן, דאַקטאָר? — פרעגט עטל, און די שטים אירע ציטערט.

— געזונט ווערן, — ענטפערט דער דאַקטאָר — ווער ווייט. איך האָב מורא, אַז נישט. זינט אַ פאַר יאָר פאַרערגערט זיך אַלץ דער צושטאַנד. אַט ווערט ער ווילד, צערייצט, האַלט די גאַנצע וועלט פאַר זײַנע שונאים. שעלין באַטראַכט ער פאַר זײַן פּוס-בענקעלע. ער אַליין איז געטע, שעקספיר, ניו, מער, ווי זיי אַלע דריי צוזאַמען — אַפּאַלאַ, דיאַניזאַס, פּראַמעטעוס...

— און אַט — דערציילט ווייטער דער דאַקטאָר — אַט ברעכט ער צוזאַמען, ווערט מעלאַנכאָליש. ער רעדט נישט אַרויס קיין וואָרט. שלײַכט אַרום, ווי אַ שאַטן. רעדט מען צו אים, קוקט ער אַן מיט אַזעלכע אויגן, וואָס דערמאַנען אייך די אויגן פון אַ געשלאַגענעם הונט. צווישן מאַניע און דעפרעסיע, ווערט ער געשליידערט אַהין און אַהער. די דאָזיקע צושטאַנדן צערייצן אים, פרעסן אים אויף, ווער ווייט, ווי לאַנג ער וועט דאָס נאָך אויסהאַלטן?

— אפשר קאַן מען אים זען, דאַקטאָר? מיר זענען ספּעציעל געקומען פון ניו-יאָרק. געפּטרט אַ פּרייען זונטיק צוליב דעם.

— ער שפּאַצירט איצט אין גאַרטן. היינט איז ער ווידער אַ מאַל מעלאַנכאָליש.

איר וועט פון אים גאַרנישט נישט אַרויסבאַקומען.
— מיר ווילן אים בלויו זען. זאָל זײַן פון דער ווייטנס כאַטש. בלויו אויף איין רגע.

— גוט — זאַגט דער דאַקטאָר — לאַמיר גיין.
אַט זענען זיי אין דרויסן. הינטערן שפיטאל געפינט זיך דער פאַרק. קראַנקע

אין שפיטאַל-כאַלאַטן שפּאַצירן אַרום. אַ טייל זיצן אויף די בענק, וואָס זענען צעשטעלט ביי די סטעזשקעס.

אין מיטן פּאַרק אַ קליין בערגל. אויפן בערגל שטייט אַ הויכע געשטאַלט אין אַ כאַלאַט. אויפן קאַפּ אַ ווייס מיצל. ס'איז יוסף באַוואַווער. ער שטייט פאַרריסן דעם קאַפּ צום הימל, זיינע אויגן זענען אַנגעשטרענגט.

די כמאַרעס שאַרן זיך פון רעכטס. באַוואַווער דערקענט זיי. אַט דער מיט דער באַרד און מיט דער קרוין אויפן קאַפּ איז דער צאַר, דער מנוויל. הינטער אים אַ מחנה קאַזאַקן מיט צעשוּבערטע בערד. אומגעלומפערטע קוטשמעס אויף די קעפּ. מוראדיקע שפּיזן אין די הענט. די מחנה שאַרט זיך פאַמעלעך, נענטער, גענטער, צו דער זון, וואָס ליכט, פינקלט, בלענדט.

באַוואַווער זעט די געפאַר. די מחנה פון דער רעכטער זייט הימל ווערט גרעסער, געדיכטער, דראַענדיקער. „וואָס וועט זיין?“ — מורמלט ער און זיינע אויגן ווענדן זיך אויף לינקס.

פון יענער זייט שאַרט זיך אויך אַ מחנה וואַלקנס... ניין, געשטאַלטן. ער זעט זיי גענוי, דערקענט זיי. געשטאַלטן אויסגעמאַגערטע, אַנגעטאַן אין טראַנטעס. באַרוועסע. זיי ווערן אויך מערער, מערער. זיי שליסן זיך צונויף. די מחנה רוקט אַנטקעגן דער צווייטער, זי וועט נישט לאַזן פאַרטונקלען די זון... קאַמף איז קאַמף.

באַוואַווער קוקט זיך איין. זיין פנים איז אַנגעשטרענגט. די צוויי מחנות זענען שוין נאַענט איינע צו דער צווייטער, די שוואַרצע מחנה פון רעכטס האַט שוין פאַרדעקט די זון... אַט אַט וועלן זיי זיך צונויפשטויסן.

אַ בליץ, אַ בליץ... אַ דונער. באַוואַווער אַטעמט שווער. פון דעם דאָזיקן קאַמף וועט די זון אַרויס אַ באַפרייטע, אַ באַגניטע, אַ שטראַלנדיקע.

„נאַר זיך נישט אונטערגעבן, — מורמלט ער — נאַר זיך נישט אונטער-געבן“...

בליצן קרייצן זיך. באַוואַווער שטייט הויך און שלאַנק אויפן בערגל. זיינע אויגן זענען אַ געשטאַלט, אַן אויסגעבויגענע, אַן אויסגעחלומטע. אַט פלאַטערן אירע האַר. זי ליכטיקט צווישן די בליצן. ס'איז שטורעם... אויסגעבענקטער שטורעם. די געשטאַלט בייילט די פויסטן. זי זינגט... זי רעדט... זי דעקלאַמירט זיין ליד „רעוואַלוציאַן“:

איך קום, אַ שטאַלצער קאַמעט, ווי די זון, ווען עס הויבט אַן צו טאַגן,
איך קום, ווי אַ בייזער געוויטער פון בליץ און פון דונער געטראַגן,
איך קום, ווי אַ בלוטיקע לאַווע פון וואַלקן-באַדעקטע ווילקאַנען,
איך קום, ווי דער שטורעם פון צפון, וואָס וועקט און דערשרעקט
אַקעאַנען.

איד קום, ווייל איד בין אין דער מדבר פון הערשאפט געבוירן
געוואָרן,
איד קום, ווייל עס האָבן די הערשער געוועקט און דערצויגן מיין
צאָרן.
איד קום, ווייל די מענטשלעכע ברוסט קאָן די זריעה פון לעבן נישט
טויטן,
איד קום, ווייל מען קאָן נישט די פרייהייט אויף אייביק פאַרשמידן
אין קייטן...

דאָס אַרבעטער־פּאַרל שטייט און קוקט פאַרגאַפּט.
באַוּשאַווער שמייכלט. די בליצן איבער אים קרייצן זיך.

הערשעלע אַסטראָפּאָליער

פאַרן הקדש אין מעדזשיבאָזש האָט זיך צונויפגעזאַמלט אַן עולם יידן, ווייבער און קינדער. די גאַנצע אַרעמקייט פון ר' ברוכלס רעזידענץ איז זיך צונויפגעקומען, פדי אַפצוגעבן כבוד דעם לץ הערשעלע אַסטראָפּאָליער, וואָס איז יענע גאַכט געשטאַרבן אין הקדש.

— הייסט עס, איז שוין הערשעלע אַסטראָפּאָליער נישטאָ, — האָט אַפגעזיפצט אַ געלער ייד מיט וואָסערדיקע אויגן. — אַ שאַד, אַ שאַד. מיט אים איז עפעס געווען פרייעלעכער אוי דער גשמה. גרינגער דער הונגער. אַ שאַד, אַ שאַד. — וואָס האָט אים געפעלט? — האָט אַ פּרעג געטאַן אַ קליין מאַגער יידל, ווייזט אויס פון דער פּרעמד.

דער געלער ייד האָט אַנגעקוקט דעם פּרעגער, אים אַפגעמאַסטן מיטן בליק פונעם קאַפּ ביז די פיס און מיט ביטול אַ וואָרטשע געטאַן:

— פּרנסה האָט אים געפעלט, פּעטער. וואָס פאַרשטייט איר דאָ נישט?

דאָס קליינע יידל פון דער פּרעמד האָט געצויגן מיט די אַקסלען:

— פּרנסה... אַט האָב איר, ב"ה, אויך נישט קיין פּרנסה, און פון דעסטוועגן לעב איר, ווי איר זעט.

יענער האָט אויסגעלאָצט די אויגן:

— וואָס, איר ווייסט טאַקע נישט? עס רעדן דאָך שוין דערפון די פייגל אויף די דעכער.

— וואָס, — פּרעגט דער פּרעמדער — וואָס, אַ שטייגער, דערציילן די פייגל אויף די דעכער?

דער געלער ייד בויגט זיך אַראָפּ נידעריקער צום קליינעם יידל און רוימט יענעם איין אין אויער אַריין:

— דער רבי, ר' ברוכל, האָט אים, הערשעלען, אַראָפגעוואָרפן פון די טרעפּ. מען האָט הערשעלען תּיפּף אַוועקגעפירט אין הקדש און אין עטלעכע טעג אַרום איז ער געשטאַרבן.

— אַר-וואָ, אַר-וואָ — האָט דער פּרעמדער געשטוינט — פאַר וואָס איז עס אים געקומען? דוכט זיך, אַז הערשל איז געקומען קיין מעדזשיבאָזש, פדי פריילעך צו מאַכן דעם רבין, אים אַרויסצורייסן פון זיין עצבות. פאַר וואָס איז עס אים געקומען, איר בעט אייך?

דער געלער ייד האָט זיך איינגעבויגן נאָך נידעריקער און דערציילט, אַריינ-געשעפטשעט דעם קליינעם יידל אין אויער אַריין:

— ווי איר ווייסט, פּעטער, איז דער רבי ר' ברוכל, נישט אויסגערעדט זאָל

עס זיין, א מרה-שחורהניק, א כעסן און נישט קיין קליינער בעל-גאוה. יעדע צוויי מינוט גיט ער דיר אן אנצוהערעניש, אן ער איז נישט אבי ווער, נאר דעם בעל-שם-טובס אן אייניקל.

— נו, נו, — שעפטשעט ניגערניק דאָס קליינע יידל פון דער פרעמד — דאָס אַלצדינג ווייס איך. אָבער וואָס געהער זיך דאָס אָן מיט הערשלען, האָ ?
— וואָס האָט איר אַזוי קיין צייט נישט, פעסט זיך דער געלער ייד — לאַזט אויסרעדן, וועט איר שוין אַלצדינג געוויר ווערן.

און דער געלער ייד דערציילט, ווי אַזוי דער רבי איז אַרומגעפאַרן מיטן לץ איבער די שטעטלעך. ווי אַזוי הערשלע האָט אין אַ שטעטל אויסגעזוכט אַן אַכסניא, וווּ די גאַנצע נאַכט האָט געוויינט אַ קינד. דער רבי האָט נישט געקאַנט צומאַכן קיין אויג. אין דער פרי האָט ער אויסגעשייגעצט הערשלען, געהאַט צו אים טענות:

— סטייטש — האָט דער רבי געזאָגט — כ'האַב דאָך דיך געבעטן, דו זאַלסט מיר געפינען אַ שטילע אַכסניא און צום סוף האָט די גאַנצע נאַכט געוויינט דאָס קינד.

— נו, נו, — האָט דאָס קליינע יידל געזעצט די נשמה — טשעקאווע, וואָס הערשל האָט אים געענטפערט ?

— הערשל האָט, ווי זיין שטייגער, אַ שמייכל געטאַן און געזאָגט צום רבין: איר מיינט רבי, אן דאָס קינד, וואָס האָט געוויינט די גאַנצע נאַכט, איז אַ פשוט קינד. דאָס קינד איז אן אייניקל, און פון די אייניקלעך וועלן יידן האָבן צו זינגען און צו זאַגן ...

— כאַ-כאַ, — האָט זיך צעלאַכט דאָס קליינע יידל — אַט דאָס הייסט געטראַפן אין פינטל אַריין. אַט דאָס הייסט אַרײַנגעזאָגט דעם אייניקל פונעם בעל-שם-טוב. דער געלער ייד האָט דערשטוינט אַנגעקוקט דאָס קליינע יידל:

— וואָס לאַכט איר, פעטער ? מילא, אן הערשל האָט אַרײַנגעזאָגט די גבירים און די פלי-קודש, פאַרשטיי איר, אַ מצווה אויף זיי. אָבער דעם רבין ? איר הערט, וואָס איך זאָג אייך, דעם רבין ? !

דאָס קליינע יידל האָט געקלייבט פאַר לאַכן:

— אַט דאָס הייסט אַ לץ, אַ גרויסער לץ. אַפילו דעם רבין אַרײַנגעזאָגט. כאַ-כאַ-כאַ.

— איר מעגט זיך לאַכן — האָט אַפגעזיפצט דער געלער — אָבער ער, געבעך, האָט פאַר דעם אמת באַצאַלט מיטן לעבן. דער רבי האָט עס אים נישט געקאַנט מוחל זיין. און אין אַ שיינעם טאַג, ווען הערשל איז צו אים צוגעשטאַנען, האָט דער רבי אים אַנגענומען פאַרן קאַלנער און אַראַפגעוואַרפן פון אַלע טרעפּ. — טשעקאווע, — האָט זיך אַנגערופן אַ ייד, אַ בלינדער אויף איין אויג, וואָס איז געשטאַנען אין אַ צווייטן רעדל — טשעקאווע צי דער גבאי ר' עוזר וועט

קומען צו דער לוויה.

— איך גיי אַ געוועט, אַז ער וועט נישט קומען — האָט דודיע דער הויקער זיך אָפגערוּפן. — הערשל האָט אים וואָזשנע אַרײַנגעזאָגט. דער גבאי ר' עוזר וועט אים דאָס נישט מוחל זײַן.

— וואָס, וואָס האָט ער אים אַרײַנגעזאָגט? — האָט נײַגעריק געפרעגט אַ דריטער, אַ ייד מיט אַ בעלמע אויפן אויג.

דודיע דער הויקער האָט זיך נישט געלאָזט לאַנג בעטן און דערציילט די מעשה, ווי אַזוי דער גבאי האָט איין מאל אָפגעשטעלט הערשלען אויפן שמאַלן בריק. „זאָג עפעס אַ חכמהלע“, האָט ר' עוזר געזאָגט צו אים און מיטן גראַבן בויך פאַרשטעלט הערשלען דעם וועג.

— צי שוין נישט אַרויס די נשמה, דודיע, דערצייל שוין גיכער, וואָס הערשלע האָט אים געענטפערט — האָבן זיך אָפגערוּפן עטלעכע יידן מיט אַ מאל.

און דודיע האָט דערציילט, ווי אַזוי הערשל האָט געפרעגט דעם גבאי אַ רעטעניש: „פאַר וואָס, ר' עוזר — האָט ער אים געפרעגט — איז דער אַדלער, וואָס פליט אין דער הויך, פון אונטן מאַגער און פון אויבן פעט?“ דער גבאי האָט נישט געוואָסט. האָט אים הערשלע אויפגעקלערט: „דער אַדלער, וואָס פליט אין דער הויך איז פון אונטן מאַגער, ווייל ער האָט מורא פאַר דער פּייל פון יעגער; פון אויבן איז ער פעט, ווייל איבער זיך האָט ער פאַר קיינעם קיין מורא נישט.“ „און איצט, גבאי, — האָט הערשל ווייטער געפרעגט — פאַר וואָס איז די קאַטשקע פון אונטן פעט און פון אויבן מאַגער?“ און תיכף האָט הערשל אים געגעבן צו פאַרשטיין, אַז די קאַטשקע האָט מורא פאַרן רויבפויגל, דערפאַר איז זי פון אויבן מאַגער; פון אונטן האָט זי פאַר קיינעם קיין מורא נישט, דערפאַר איז זי פון אונטן פעט.

דודיע דער הויקער האָט זיך אַ וויילע אָפגערוּט און פאַרענדיקט:

— דער גבאי איז געשטאַנען, ווי אַ גולם. נישט געוואָסט, וואָס הערשל וויל פון אים. ביז הערשל האָט מיט זײַן שמייכעלע אויף די ליפן אים אַרײַנגעזאָגט: — אַבער איר, גבאים, האָט נישט קיין מורא נישט פאַר דעם פון אויבן און

נישט פאַר דעם, וואָס אונטן. דערפאַר זענט איר פעט פון ביידע זײַטן.

דער עולם האָט געלאַכט הויך און האַרציק. איצט האָט יעדער געוואָסט אויף קלאַר, אַז דער גבאי ר' עוזר וועט נישט קומען צו דער לוויה. נישט ער און נישט דער גביר, ר' מיכל. קיינער נישט פון די אַלע, וואָס הערשלע האָט אַרײַנגעזאָגט און אויסגעלאַכט בײַ זײַן לעבן. די לוויה פון דעם לץ, דעם אַרעמאָן הערשלע אַסטראָפּאָליער, וועלן באַגלייטן נאָר די אַרעמעלייט. אַט די אַלע, וואָס האָבן הנאה פון זײַנע שפּיצלעך און ווערטלעך. אַט די אַלע, וואָס שפּינען די מעשה וועגן דעם לץ הערשלע אַסטראָפּאָליער.

דער גביר פונעם שטעטל, ר' מיכל, איז פאַרבייגעגאַנגען, זיך אַ וויילע

אפגעשטעלט און געוויר ווערנדיק, אז באלד וועט זיין די לוויה פון הערשעלע אסטראפאליער, האט זיך דער מיוחס פון דער שטאט, ר' מיכל זינדמאן, אפגעטראגן. — ער קאן אים נישט מוחל זיין דאס שפיצל, וואס ער, הערשעלע, האט אים אפגעטאן — האט א זאג געטאן דער געלער ייד. — וואס פאר א שפיצל, פעטער? — האט אים איבערגעפרעגט דאס יידל פון דער פרעמד.

דער הויכער, געלער ייד האט זיך געחידושת:

— פון דעם שפיצל האט איר אויך נישט געהערט, ר' ייד? פון דעם דאזיקן שפיצל דערציילט מען אין גאנצן קאנט. ווער ווייסט דאס נישט פון דעם שפיצל, וואס הערשעלע אסטראפאליער האט אפגעטאן דעם גביר ר' מיכל? — לאמיר שוין הערן, פעטער — האט זיך ניגערק געבעטן דאס קליינע יידל — אז א ייד זאגט אייך, ער האט נישט געהערט, זאלט איר אים גלויבן. ווארעם ווען ער וואלט געהערט, וואלט ער דאך אייך געזאגט, אז ער האט געהערט. דער הויכער, געלער ייד האט א גלעט געטאן די געדיכטע, געלע בארד און גענומען דערציילן:

— געווען איז דאס דעמאלט, ווען הערשעלע איז נאך וואס געקומען קיין מעדושיבאזש. דעם ערשטן פרייטיק, א טאג נאך זיין אַנקומען, איז הערשעלע אַוועק אין מרחק. אונדזער גביר, ר' מיכל, איז גראד געווען אין מרחק. געזען א ייד זיך אַרומדרייען, האט ר' מיכל געמיינט, אז הערשעלע איז א „שמייסער“, איז ער צו אים צוגעגאנגען און געזאגט:

— שמייסער, זיי אזוי גוט און קום אַרויף אויף דער אויבערשטער באַנק, וועסטו מיך אויסשמייסן.

הערשעלע האט תיכף פאַרשטאַנען, מיט וועמען ער האט דאָ צו טאָן, קיין פינגער אין מויל האט מען אים נישט געדאַרפט אַרניגלייגן, האט ער אַ זאָג געטאָן צום גביר:

— פעטער, איך בין דער בעסטער שמייסער אין מרחק. אויב איר ווילט, אז איך זאל אייך שמייסן, טאָ זייט אזוי גוט און באַצאלט מיר פריער. אזוי בין איך זיך תמיד נוהג: קודם געלט, און דערנאָך „שמייסן“.

דער גביר ר' מיכל האט תיכף זיך געהייסן דערלאנגען דאס מלבוש אַרויס-גענומען עטלעכע קאַפיקעס, באַצאלט הערשעלען. דערנאָך איז ער אַרויף אויף דער אויבערשטער באַנק און גענומען וואַרטן אויפן שמייסער, וואס איז געגאַנגען אויסבינדן אַ נייַ בעזעמל.

ליגט אזוי אונדזער גביר אויף דער אויבערשטער באַנק, שוויצט און וואַרט און קיין שמייסער זעט מען נישט.

ווערט ר' מיכל אין כּעס. ער קריכט אַראָפּ פון דער אויבערשטער באַנק, זוכט אַפּ אונדזער הערשעלען און שרייט זיך אויף אים אויס:

— שמיסער, כ'האב דיר באצאלט, פאר וואס ביסטו נישט געקומען מיר אויסשמיסן ?

צעשמיכלט זיך הערשעלע און זאגט אים, דעם גביר, אזוי צו זאגן :

— פארשטייט איר מיר, ר' גביר, שמיץ קומט אייך טאקע, נאר דערפאר, וואס איר האט זיך דאס מאל אליין געלייגט בין איך אייך מוחל...

דאס קליינע יידל פון דער פרעמד האט זיך אזש פארקניכט פאר לאכן. קוים געקאנט כאפן דעם אטעם.

פון דעם הקדש האט מען ארויסגעטראגן דעם ארון, און די לוויה האט זיך אוועקגעלאזט צום אלטן בית-עולם.

יידן, ווייבער און קינדער, די גאנצע ארעמקייט פון מעדזשיבאזש און די ארומיקע שטעטלעך איז נאכגעגאנגען נאך דער לוויה. אויפן וועג האט איינער דעם צווייטן דערציילט ווערטלעך און שפיצלעך פון הערשעלע אסטראפאליער און דער עולם האט געלאכט.

א פריילעכע לוויה איז דאס געווען. די פריילעכסטע לוויה, זינט מעדזשיבאזש איז א שטאט.

ערשט ווען הערשעלעס עלטסטער זון האט געזאגט קדיש אויפן פרישן קבר, האבן אלע דערפילט, אז דאס גראז, וואס וואקסט אויף די קברים, איז טרויעריק. דער עולם איז זיך פאנגעדערגעגאנגען, איבערגעלאזט דעם פרישן קבר אויף דעם מעדזשיבאזשער בית-עולם. די לעצטע רויטע שטראלן פון דער פארגייענ-דיקער זון האבן געציטערט איבערן בערגל ערד.

ווען קיינער איז שוין נישט געוועזן אויפן בית-החיים, ערשט דעמאלט האט זיך פון צווישן די קברים אפאירגעשארט א הויכע, מאגערע פיגור מיט אן איינגעפאלן, מרה-שחורהדיק פנים. די געשטאלט איז צוגעגאנגען צום קבר, זיך איינגעבויען, מיטן שטעקן אויסגעגראבן א גריבל און אין גריבל אריינגעגאסן א פלעשל בראנפן.

דער רבי ר' ברוכל פון מעדזשיבאזש האט אריינגעשעפטשעט אין קבר אריין : — זיי מיר מוחל, הערשעלע, דו פריילעכער לץ. ווי אזוי קאנסטו עס ליגן אזוי קאלט און רויק אין קבר ?

דער אוונט האט גענומען טונקלען, ווען דער רבי ר' ברוכל האט פארלאזט דעם בית-עולם. הינטער אים האט זיך נאכגעשלעפט א שאטן — זיין מרה-שחורה. הערשעלעס קבר איז געבליבן אליין, א פארשוויגענער, ווי אלע אנדערע קברים פונעם אלטן מעדזשיבאזשער בית-עולם. נאר די אלטע ביימער אין פעלד האבן שטיל גערוישט, דערציילט איינער דעם צווייטן די לעגענדע :

...א מאל איז געווען א ייד, אן ארעמאן, מיטן נאמען הערשעלע אסטראפאליער, — מיט די שפיצלעך, וואס ער האט אפגעטאן די גבירים, פלי קודש און אפילו דעם רבין אליין, האט ער געטרייסט די ידישע ארעמקייט...

דער כעלעמער זצ"ל

דער כעלעמער רב איז געווען איבער א ספר, געקנייטשט דעם הויכן שטערן, כעלעמער די שניי-ווייסע באַרד און אלע מאַל אַ זיפּץ געטאַן. יעדער זיפּץ פונעם כעלעמער רב האָט שיער שיער נישט אויסגעלאָשן דאָס חלבנע ליכטל, וואָס האָט געברענגט אויפן טיש.

און זיפּצן איז געווען אויף וואָס. אַ קלייניקייט: טראָגן דעם עול פון אַ גאַנצער שטאַט מיט קינדער! תּמימותדיקע קינדער מיט בערד און פּאות, וואָס קאַנען קיין קאַץ דעם עק נישט פאַרבינדן... וואָס וואָס — קומט מען צו אים, דעם כעלעמער רב, אַז ער זאַל אויפּפלאַנטערן דעם פּלאַנטער, אין וועלכן אַ כעלעמער תּושב האָט זיך פאַרפּלאַנטערט.

ס'איז אַ מזל פון כעלעם — טראַכט דער קלוגער רב — וואָס זי האָט מיך פאַר אַ רב. אַ שיינ פנים וואָלט געהאַט די שטאַט, ווען איך וואָלט נישט געווען. כעלעם וואָלט אויסגעזען ווי די יוּנישע שטאַט אַבדעראַ פון פאַר צייטנס, אַדער ווי, להבדיל, די דייטשישע שטאַט שילדאָ. שטעט פון סאַמע נאַראַנים, אַן תּורה און אַן חכמה.

און דער כעלעמער רב פילט, אַז ער איז אויף זיין אַרט. מיט אַהבה טראַגט ער דעם עול פון אַט דער עדה יידן, וואָס פּרעמדע לצים רופן זיי אַן „כעלעמער נאַראַנים“, און אין דער אמתן זענען דאָס בלויז תּמימותדיקע מענטשן, וואָס גלויבן יעדן איינעם אויפן וואָרט, און וואָס יעדער איינער, ווער עס האָט נאַר גאַט אין האַרצן, פירט זיי אין באַד אַרײַן...

זאַל מען נעמען. אַ שטייגער, די מעשה פון פאַראַיאַרן ווינטער — טראַכט דער כעלעמער רב בײַ זיך אַליין. דער ערשטער שניי איז געפאַלן, אַ ווייַסער, ציכטיקער שניי. די כעלעמער האָבן זיך מיט אים דערפרייט, ווי אמתע קינדער. זיי זענען געשטאַנען ביי די פענצטער פון זייערע שטיבער און זיך נישט געקאַנט אַפּחידושן פון אַט דער בלענדנדיקער ווייַסקייט. און קוקנדיק אַזוי אויפן שניי, האָבן זיי זיך פאַרטראַכט, די כעלעמער, אַז ס'וועט זיין אַ גרויסער שאַד צו צעטרעטן דעם דאָזיקן שניי. די געפאַר האָבן זיי דערפילט אין שמש, וואָס וועט מוזן בײַ נאַכט גיין וועקן צו „חצות“. ער וועט דאָס אַ תל מאַכן פון דעם ציכטיק-ווייַסן שניי. און ווי תּמיד אין אַן עת-צרה, זענען זיי געקומען צו אים, צום כעלעמער רב, ער זאַל זיי געבן אַן עצה, אַז דער שמש זאַל, וועקנדיק צו „חצות“, נישט מאַכן קיין תל פונעם שניי...

ער, דער רב, האָט געטראַכט און געטראַכט (ווער דען, אַז נישט ער?) ביז ער איז געפאַלן אויף אַ פאַרטל:

„עטלעכע כעלעמער זאָלן אין דער צײַט פון חצות אַרױפּוועצן דעם שמש אויף אַ טיש, און אים אַזױ טראַגן פון שטוב צו שטוב — וועט ער שוין במילא פאַרשפּאַרן צו טרעטן אויפן שניי...“

נאָר די מעשה מיטן שניי איז נאָך אַ גאַרנישט מיט אַ נישט, אַנטקעגן די אַנדערע אויפטוען פונעם כעלעמער רב. איבער דער גאַנצער וועלט, צווישן אַלע ייִדן, דערציילט מען פון זײַן חכמה. אַז ליצים מאַכן דאָס גרעסטע געשפּעט, אַבער וואָס אַרט עס אים, — אַן אויסגעלאַכטע חכמה בלייבט אַלץ אַ חכמה; און אַ חכם, וואָס מען טוט אים אַן אַ מיצל, בלייבט אַלץ אַ חכם.

דאָס, וואָס די „וואַרשעווער“ ליצים שפּעטן פון אים און פון זײַן כעלעמער קהילה, אַרט אים, ווי דער פאַראַיאַריקער שניי. דערויף זענען זיי דאָך ליצים. אַבער דאָס, וואָס דער כעלעמער מגיד ר' הערשל האָט פאַראַכטאַגן שבת געדרושט אין דער כעלעמער גרויסער שול, האָט אים יאָ פאַרדראַסן.

ר' הערשל, דער כעלעמער מגיד, האָט אין זײַן דרשה פאַרגליכן די חכמה פונעם כעלעמער רב צו דער חכמה פון שלמה המלך, און בשעת מעשה דערציילט, ווי ער, דער כעלעמער רב, האָט געפּסקנט וועגן ענין פון דער נייער שול, וואָס די כעלעמער באַלמעלאַכעס האָבן אויפגעבויט.

די קשיא איז געווען אַ האַרבע: אויסמאַלן די שול, וועט דאָך די שול אויסזען ווי, להבדיל, אַ קלויסטער; נישט אויסמאַלן די שול — וואָס־זשע וועט זײַן דער חילוק צווישן אַ פשוטער שטוב און אַ מקום־קדוש? ער, דער כעלעמער רב, האָט אַבער, נאָך דריי טעג און דריי נעכט טראַכטן, געפונען אַ פּשרה; קודם אויסמאַלן די שול און דערנאָך פאַרשמירן מיט קאַלעך...

די גאַנצע שטאַט האָט געקאַכט מיט דער גאונישער פּשרה. אַבער צו דער חכמה פון שלמה המלך קומט עס נישט. נישט מחמת דער כעלעמער רב איז אַזאַ ענוו נאָר, איר פאַרשטייט: „סטייטש, שלמה המלך?“

דער כעלעמער רב האָט זיך אויפגעהויבן פון דער שטול און גענומען שפּרייזן איבערן צימער. זײַן שאַטן האָט געמאַכט מאַדנע קאַזשעלקעס איבער די ווענט. ער איז שטיין געבליבן, זיך אַרומגעקוקט אויף אַלע זײַטן. מאַדנע. עס איז נאָך אַ מאַל נאַכט. די וויפּלטע נאַכט זינט ששת ימי בראשית? גיי, זיי אַ בעלן און צייל. אויפן טיש טאַנצט דאָס חלבנע ליכטל; אין פענצטער טאַנצט שעמע־רירנדיק אַ שטערן.

דער גוף פונעם כעלעמער רב טוט אַ ציטער. או־וואָ! או־וואָ! — טראַכט ער — די חכמה האָט טאַקע נישט קיין גרענעץ. גאַנץ כעלעם ווייסט, אַז איך בין נישט קיין נאָר. זיי האַלטן מיך אַפילו פאַר אַ חכם. נו, און שלמה המלך איז דאָך אַוודאי געווען אַ חכם. נאָר ווי קומט אונדזער ביידנס חכמה צו דער חכמה פונעם בורא־עולם? ...

אַט ציטערט אַ שטערן אין פענצטער. גיי, פאַרשטיי צי פאַר שמחה, צי פאַר

פחד. און אפשר גאר אויף צו-להכעיס אים, דער כעלעמער רב? ...
 דער כעלעמער רב שפייט אויס דריי מאָל: טפּוֹ-טפּוֹ-טפּוֹ! עס שמעקט שוין מיט חקירה, רחמנא ליצלן. דער שטן, ימח שמו, ווייסט, משמעות, אַז כעלעם איז אויך אַ שטאַט, און דער „כעלעמער“ איז אויך אַ צדיק — און עס לוינט זיך דעם דאָזיקן צדיק אַראַפּצופירן פון וועג. ווער ווייסט וויפל בעצן ער האָט שוין אויסגעשפּרייט אַרום אים! ...

דער רב נעמט שפּאַנען אַ ביסל האַסטיקער איבער דער שטוב. פּאַרטומלען די מחשבה זרה: וועמען-וועמען דער שטן, ימח שמו, וועט נישט כאַפּן אין זײַן נעץ, אַבער אים, דעם כעלעמער רב — „אַזאַסיע“!

— וווּ, אַ שטייגער, קאַנען זיי זײַן? — טוט מיט אַ מאָל דער כעלעמער אַ זאַג אויפן קול, — שוין זינט פיר וואַכן האָבן זיי זיך געלאָזט אין וועג אַריין, און נישט מען הערט און נישט מען זעט.

— אַ קלייניקייט, אַ קלייניקייט — ברומט ער, איך האָב אַרויסגעשיקט צוויי מענטשן אין אַזאַ וויכטיקער שליחות. זיי האָבן זיך געלאָזט אין וועג אַריין, און פּאַרגעסן דעם זי-געזונט. פּאַרפּאַלן ווי אין וואַסער אַריין!

די שליחים, וואָס האָבן זיך געלאָזט אין וועג אַריין, זענען נישט קיין סתם ייִנגלעך, נאָר חשובע באַלעבאַטיים פון כעלעם: זימל דער רויטער, דער טינטן-מאַכער, און יאַסל דער שוואַרצער, דער מילכייד.

דאָס שליחות איז אויך נישט קיין געוויינלעכס. דער כעלעמער רב האָט זיך אין אַ שיינעם טאַג פּאַרטראַכט, אַז די וועלט מוז האָבן יושר, אַז אַן יושר קאַן די וועלט קיין קיום נישט האָבן. און אַזוי ווי כעלעם איז אויך אַ שטאַט אויף דער וועלט, באַדאַרף כעלעם אויך האָבן אַ ביסל יושר. קיום האָט דער רב זיך דערשלאָגן צו דעם געדאַנק, האָט ער פּאַררופן אַן אסיפה, און אויף דער אסיפה טאַקע האָט מען באַשלאָסן אַרויסצושיקן צוויי מענטשן אין דער וועלט אַריין, זיי זאלן אַיִנהאַנדלען אַ ביסל יושר פאַר ק"ק כעלעם.

אַרומשפּרייזנדיק איבער דער שטוב, האָט דער כעלעמער רב דערהערט, ווי דער נאַכטוועכטער שאַלט אין זײַן האַרן. ס'איז נישט קיין געוויינלעך וואַכעדיק שאַלן, נאָר אַ פּחד-אַנזאַג, אַדער אַ בשורה טובה.

און טאַקע תיכף האָט זיך אַן עפּן געטאַן די טיר, און זימל דער רויטער איז אַריינגעפּלויגן אַן אַן אַטעם. דאָס פנים זײַנס האָט געשטראַלט. קיום-קיום וואָס ער האָט אַרויסגעשטאַמלט:

— רבי, מיר האָבן געבראַכט אַ גאַנץ פעסל יושר!

ווען דער כעלעמער רב וואַלט זיך נישט געשעמט, וואַלט ער אַרומגעכאַפט זימל דעם רויטן און וואַלט זיך מיט אים צעקושט. ער, דער רב, האָט זיך אַבער באַהערשט און מיט אַ ציטערנדיקער שטים געזאַגט:

— דערצייל, זימל, ווי אַזוי און פאַר וויפל און בני וועמען איר האָט געקויפט

אזאָ מציאה — אזש אַ גאַנץ פעסל מיט יושר!
און זימל דער רויטער האָט דערציילט, ווי אזוי ער מיטן צווייטן שליה,
יאָסל דעם שוואַרצן, האָבן געוואַנדערט און גענישטערט וווּ די וועלט האָט אָן
עק, ביז זיי האָבן אין וואַרשעווער געגנט געפונען אַ שענקער אין אַ דאַרף. ער
האַט דאָס געהאַט דאָס פעסל מיט יושר. נאָר כאַטש האַק אים און בראַק אים,
האַט ער עס נישט געוואַלט פאַרקויפן! קוים-קוים אים איבערגערעדט און באַצאַלט
אַ גאַנצן טייטער מיט געלט. זיי האָבן גענומען דאָס פעסל, אָבער דער שענקער
האַט זיי געוואַרנט נישט צו עפענען דאָס פעסל אויפן וועג, ווייל דער יושר
קאַן, חלילה, אַנטרינען ווערן.

— וווּ, וווּ איז דאָס פעסל? — האָט קוים אַרויסגעאַטעמט דער רב.
— דאָס פעסל שטייט אין מיטן מאַרק. יאָסל דער שוואַרצער שטייט און היט
עס. איר פאַרשטייט, רבי, עס קאַן, חלילה וחס, אַ גנב...
— איך פאַרשטיי, איך פאַרשטיי — האָט געענטפערט דער רב מיט שמחה. —
איצט, זימל, גיי און רוף צונויף דעם דיין, דעם שוחט, דעם ראש הקהל און אַלע
אַנדערע באַלעבאַטים — און מיר'ן גיין מקבל זיין דאָס פעסל מיט יושר.
זימל דער רויטער איז אַוועק. דער כעלעמער רב האָט אָנגעטאַן די שבתדיקע
קאַפּאַטע און דאָס שטריימל און מיט שמחה זיך געלאָזט אין מאַרק אַריין, וווּ ס'איז
געשטאַנען דאָס פעסל מיט יושר.

דער מאַרק איז געווען שוואַרץ פון מענטשן. גאַנץ כעלעם איז געווען אויף
די פיס: יידן, ווייבער און קינדער. אַפילו דער שבת-גוי, סטאַשעק, איז אויך
געשטאַנען אין רעדל. אַ גרויסע זומערדיקע לבנה איז געווען אַ שטומער עדות
פון דער דאָזיקער ווונדערלעכער צערעמאַניע.

אַלע האָבן געמאַכט אַ וואַרע פאַרן רב. דער גרייז-גראַעזר זקן איז פאַמעלעך
צוגעגאַנגען צום פעסל. אַלע האָבן איינגעהאַלטן דעם אַטעם. דער רב האָט זיך
איינגעבוויגן. איידער ער וועט עפענען דאָס פעסל און אַרויסלאָזן דעם יושר,
ער זאָל זיך פאַרשפרייטן איבער כעלעם, וויל ער, דער רב, אויף טשעקאוועס
קודם אַ שמעק טאַן. ער וויל, הייסט עס, וויסן ווי אזוי דער יושר שמעקט.

— יידן, פע!

— וואָס, „פע“?

— דער יושר שטיגקט!

אַלע כעלעמער האָבן זיך געכאַפט פאַר די נעז. טאַקע, טאַקע, זיי האָבן
בפירוש געפילט, אַז ס'איז עפעס אַי-אַי-אַי.

דער ערשטער איז געקומען צו זיך דער כעלעמער רב. ער האָט זיך געווענדט
צו די נאָענטסטע צוויי כעלעמער, וואָס זענען געשטאַנען נעבן אים, און זיי
באַפּוילן:

— נעמט תיכף דאָס פעסל מיט יושר, טראַגט עס אַרויס אין פעלד, גראַבט

אויס א גרוב און באגראבט עס, אז קיינער זאל נישט וויסן ווו דער דאזיקער יושר איז אהינגעקומען.

די צוויי כעלעמער האבן געכאפט דאס פעסל, און איידער וואס-ווען — זענען זיי פארשוונדן געווארן.

דער כעלעמער רב האט אויפגעהויבן זיין קול אזוי, אז אלע כעלעמער יידן זאלן הערן:

— יידן, גייט אהיים. וואשט די הענט! זאגט „אשר יצר“, און געדענקט, אז יושר — פע!

דער עולם איז זיך צעגאנגען. יעדער איינער האט פאר זיך געחזרט דעם פסוק: „יושר — פע!“

ביון היינטיקן טאג, אז איר וועט פאר א כעלעמער דערמאנען דאס ווארט „יושר“, וועט ער אויסשפייען, א מאך טאן מיט דער האנט און א זאג טאן אייך גלייך אין פנים אריין:

— פע!

דער רב איז איבערגעבליבן אין מארק איינער אליין. אין ליכט פון דער פולער לבנה איז ער געשטאנען טרויעריק און בלאס, געשעפטשעט עפעס מיט די פארוויאנעטע ליפן. וואס ער האט געשעפטשעט ווייסט אפשר בלויז דער ווינט, און, אפשר, ער אויך נישט. ווארעם ווען האט עס א ווינט צייט און געדולד אויסצוהערן וואס אן אנטוישטער זקן שפעטשעט שפעט ביי נאכט אין מיטן מארק איינדיקער אליין.

א שטיקל צייט איז ער אזוי געשטאנען אנגעשפארט אויף זיין גראען שטעקן. דערנאך האט ער פאמעלעך גענומען אהיים גיין.

פון אלע שטיבער האט זיך געטראגן דאס גערויש פון גיסן וואסער, און דאס געמורמל פון „אשר יצר“.

פאמעלעך, פאמעלעך האט זיך דער אלטער רב פארבייגעשארט די קליינע, מיט שינדל און שטרוי באדעקטע, הייזלעך פון דער שטאט כעלעם. אט דאס איז געבליבן פון זיין חלום וועגן מענטשלעכן יושר. אט דאס, און ווייטער גארנישט. ווי א שאטן האט ער זיך אריינגעשלייכט אין זיין דירה, געוואשן די הענט און געמורמלט די ברכה.

ער האט אנגעצונדן א וואקסן ליכטל, ארויסגענומען א ספר פונעם אלמער און גענומען אריינקוקן, געפרוהט פארגעסן אויף א רגע דאס נאגנדיקע געפיל, וואס קומט נאך א גרויסער און שווערער אנטוישונג.

„א גאנץ לעבן געחלומט פון יושר, און גיי ווייס, אז יושר האט דאס אזא מין ריח. גיי ווייס!“

דער אלטער רב האט זיך גענומען שאקלען איבערן ספר. מיט א מידן ריטם פון אן אַבל זיך באוועגט אהער — אהין, אהער — אהין.

אויף דער וואנט האָט זיך באַוועגט זײַן שאַטן — אַ מין שוואַרצער רב — מיט דעם אייגענעם מידן ריטם פון אַן אַבל, אַהער—אָהין, אַהער—אָהין. אַבער די אַנטפּלעקונג פונעם כעלעמער רב, נעמלעך, אַז „יושר שטינקט“, האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם אין כעלעם. אין אַלע שטובן האָט מען דערפון געשמועסט און זיך געחידושט.

דער כעלעמער חקרן, נתן מיט די ברילן, וואָס כעלעם האָט אים גערופן „נתן דער חכם“, האָט אַפילו געוואָלט אַנשרײַבן די מעשה, מפורסם מאַכן די טיפּע סענטענץ, צו וועלכער דער כעלעמער רב האָט זיך דערקײַקלט. נאָר דער כעלעמער רב האָט עס אים פאַרווערט מיטן האַרבן וואָרט.

און כאַטש אַזוי, איז די מעשה מפורסם געוואָרן, פונקט ווי אַלע אַנדערע מעשיות וועגן כעלעם. אין יעדער ייִדישער שטוב פון דער גאַרער וועלט, האָט מען דערציילט די חידושים פון כעלעם און פון דעם קליגסטן פון אַלע כעלעמער — דעם גרײַז־גראַען כעלעמער רב.

יִדן פון דער גאַרער וועלט האָבן זיך דערציילט איינער דעם צווייטן די מעשיות און געלאַכט פונעם גאַנצן האַרצן. די לעגענדע איז געוואַקסן. די עפאַפעע וווּ דער שטות קושט דעם שכל־הישר אין סאַמע שטערן אַרײַן.

און מען מוז מודה זײַן, אַז יעדער איינער פון די כעלעמער האָט אויסגעפילט זײַן פונקציע בשלמות. קיינער פון זיי איז נישט געבליבן הינטערשטעליק. דער ראש־הקהל און דער בעדער, דער גביר און דער שוואַרער. אַט די אַלע ווונדער־לעכע קינדער פונעם שטות, אַט די אַלע אויסטערלישע באַשעפענישן, וואָס די ייִדישע פּאַלקס־פּאַנטאַזיע האָט באַשווירן און מײַסטערהאַפט פאַרפיקסירט אין דער כעלעמער לעגענדע.

אַבער די שענסטע געשטאַלט צווישן די כעלעמער בלייבט אַלץ דער כעלעמער רב, זכר צדיק לברכה, דער שיינער זקן מיטן הויכן שטערן און דער שנייִ־ווייסער באַרד, דער געטרייער שומר, באַשיצער און באַראַטער פון זײַן קעסטלעכער עדה. למען האמת מוז מען צוגעבן, אַז די אַנטווישונג אין מענטשלעכן יושר האָט דעם כעלעמער רב נישט צעבראַכן. זי האָט אים נאָר טיף טרויעריק געמאַכט פאַר אַ צײַט. אַבער דער איינער גלויבן זײַנער אין דעם יושר פון דעם וואָס האָט באַשאַפן אַלע וועלטן האָט סוף־פּל־סוף אויסגעלייטערט זײַן געמיט.

איינ מאָל אין אַ רעגנדיקער האַרבסטנאַכט, ווען ער איז געזעסן געבויגן איבער אַ ספר, האָט ער דערפילט אַ מין מאַדנע גרינגקייט אין זיך. דאָס פלעמל פונעם וואַקסענעם ליכטל האָט געציטערט און זע, דער שאַטן אויף דער וואַנט — דער שוואַרצער רב — האָט זיך באַוועגט אַנדערש ווי אַלע מאָל.

— אַ טאַנץ! לאַמיר טאַנצן אַ טאַנץ צו זײַן ליבן נאַמען — האָט דער ווייסער רב געזאַגט צום שוואַרצן.

דער ווייסער רב האָט זיך אויפגעהויבן פונעם שטול. פאַרהויבן די פּאַלעס

פון זיין קאפטן, און גענומען שטעלן טריט, זיך דרייען ארום זיך אליין.
דער שווארצער רב אויף דער וואנט, זיין שאטנבילד, האט געטאן דאס
אייגענע, פארהויבן די פאלעס און געדרייט זיך ארום זיך אליין.
קודם פאמעלעך, פאמעלעך, דערנאך געשווינדער, געשווינדער. די שניי-ווייסע
בארד צעפלאטערט, די קויל-שווארצע בארד צעפלאטערט. ווייס-שווארץ, ווייס-
שווארץ. איין רב — צוויי געשטאלטן — צוויי געשטאלטן — איין פרייד, איין
לויב צו זיין ליבן נאמען, וואס האט באשאפן הימל און ערד.
דער ווייסער רב האט דערפילט א מידקייט — אבער ער האט גישט גאכ-
געגעבן דער מידקייט. דער שווארצער רב אויף דער וואנט האט דערפילט א
מידקייט, און זיך גישט אונטערגעגעבן.
דאס ליכטל אויפן טישל האט גענומען צאנקען, צאנקען און דער כעלעמער
רב איז אוועקגעפאלן אויפן דיל.
אין דער קליינער רגע איז אויך דער שווארצער רב — זיין שאטנבילד
אוועקגעפאלן.
און ס'איז געווארן שא-שטיל.

די גאלדענע פאווע

(געווידמעט דעם יידישן שניידער-געזעלן)

דער שניידער-מייסטער שמואל בענדעט איז געשטאנען ביים צושניידטיש, געצייכנט מיטן קרינדל אויפן שטאף, וואס איז געלעגן פאר אים אויסגעשפרייט. אלע ווילע זיך פארטראכט, אפגעקלאפט די קרינד-סימנים פון פריער און געצייכנט פון דאס גי.

דער שניידער-מייסטער שמואל בענדעט ווייסט, אז פאר דעם גימנאזיע-דירעקטאר קאטשינסקי דארף מען אויפנייען אזוינס און אזעלכעס. א גוטער קונה איז ער, דער דאזיקער משוגענער „דייטש“, נאר א מפונק, פארדרייט א קאפ. דוכט זיך, דער אנצוג ליגט ווי אויסגעגאסן און ער, דער „דייטש“, טרעט נישט אפ פונעם שפיל. ער הויבט די אקסלען, זוכט, נישטערט און געפינט סוף-בל-סוף א חסרון.

איז וואלט ער כאטש געהאט א גארמאלע פיגור, דער „דייטש“, איז דווקא גיין. איין אקסל איז העכער, די פלייצע רונד, א משונהדיקע פיגור. און דווקא ער איז דאס דער מבין און וויל ס'זאל זיין מיטן אקוראט. א פריציש זונדל, שטודירט אין פאריז, פון וואנען עס קומען אלע מאדעס, ווייסט ער, וואס ער וויל, און דער מייסטער שמואל בענדעט שטייט ביים צושניידטיש, קנייטשט דעם שטערן, מעסט מיטן סענטימעטער, צייכנט מיטן קרינדל.

אין דרויסן איז א ליכטיק-ווינקער פאר-פסח-טאג. קינדער שפילן זיך אין דרויסן. דעם שניידערס קינדער, דעם סטאליערס קינדער, דעם שוסטערס קינדער, זיי שפילן זיך און זינגען:

טרעטי, טרעטי, טרעטי,

וואס די טרעטי זאנג?

קומט א שיינער פויגל

און מאכט א שיין געזאנג.

האט געזונגען, האט געזונגען;

אין דריי יאר ארום

קערט זיך חנה אום.

די קינדער פונעם הויזווירט שטייען אויפן גאניק און קוקן זיך צו צום שפיל. זיי וואלטן גערן אראפגעלאפן אין הויף און זיך אויך א שפיל געטאן מיט די אנדערע קינדער, נאר די מאמע לאזט זיך נישט שפילן מיט די קינדער פונעם שניידער און שוסטערק.

די קינדער דרייען זיך ארום דעם אינגעדארטן בוימל, וואס שטייט אין הויף,
א פארבלאנדזשעטס פונעם ווייטן וואלד. די פריילינגזון באשייט עס מיט גאלד,
א פויגל טשוויטשערט אויף א צווייג און די קינדער זינגען:

אויפן הויכן בארג,
אויפן גרינעם גראז,
שטייען פיר דייטשן
מיט די לאנגע בייטשן.
הויכע מאנען זענען זיי,
קורצע קליידער גייען זיי...

דער שניידער-מייסטער שמואל בענדעט שטייט נאך אלץ מיטן סענטימעטער
אויפן האלדז און מיטן קריידל אין דער האנט. עס האלט שוין אויף א דרך.
די גרויסע שער האט דערפילט, אז אט אט קומט די ריי אויף איר.
א צופרידענער האט דער מייסטער אונטערגעברומט א לידל:

אי, רבנו, טראם, טאם, רבנו,
וואס וועלן מיר עסן אויף דער סעודה, אוי?
וואס וועלן מיר עסן אויף דער סעודה?
שור הבר מיט לויטן, שור הבר מיט לויטן,
שור הבר מיטן לויטן וועלן מיר עסן אויף דער סעודה, אוי!

דער שניידער-געזעלן לייבעלע בעקער איז געזעסן ביים ווערקטישל, א
שווייגנדיקער, געווארפן מיט דער נאדל, דער געזעלן נתן זאק האט געשטעפט
אויף דער מאשין, דאס לערן-ינגל האט אין דרויסן צעבלאזן דאס פניער אין
א פרעסל.

אין צווייטן צימער האט זיך צעווייגט דאס קינד אין וויג, די שניידערקע איז
ארויסגעלאפן פון דער קיר, אריין אין דער צווייטער שטוב און גענומען פארוויגן
דאס קינד.

א מאל איז געווען א מעשה,
די מעשה איז גאר נישט פריילעך,
די מעשה הויבט זיך אָנעט
מיט א יידישן מלך.
ליולינקע, מיין פייגעלע,
ליולינקע, מיין קינד,
כהאב אָנגעוויירן אזא ליבע,
ווי איז מיר און ווינד.

נאענטע געשטאלטן

דאס קינד איז אנטשלאפן געווארן. די מיסטערקע איז צוריק אוועק אין קיך צוגרייטן דעם מיטאג.
דער לערניונג, א דארפישער בחור מיט קליינע אויפן פנים, האט אריינגעבראכט דאס פרעסאייזן. נתן זאק, אדער ווי מען האט אים גערופן „דער לאנגער נתן“, האט זיך אוועקגעשטעלט ביים פרעסטיש.
דער מיסטער, שמואל בענדעט, האט גראד פארענדיקט דאס צושניידן דעם אנצוג פארן גימנאזיע-דירעקטאר קאטשינסקי, ווען דער „לאנגער נתן“ האט פארטיק געמאכט דעם ראק צו דער צווייטער פראבע פארן מיל-באזיצער בערנארד ראזנער.

דער מיסטער האט א רוף געטאן דעם לערניונג:
— יונה, נעם דאס שטיקל ארבעט און מירן גיין פראבירן צום הערן ראזנער. דער לערניונג, וואס איז איצט געזעסן אין ווינקל און „געריגעוועט“ א לייוונט, האט אוועקגעלייגט די ארבעט, אנגעטאן דעם קאשקעט און איז אוועק מיטן מיסטער.

קוים איז דער מיסטער ארויס פון דער שטוב, האט דער „לאנגער נתן“ גענומען דאס ווארט און זיך צעזונגען אויף א קול:

געפלויגן, געפלויגן די גאלדענע פאווע
איבער אלע ימען,
לאז-זשע גריסן, דו גאלדענער פויגל,
מיין ליבע, מיין הארציקע מאמען.
איז געפלויגן די גאלדענע פאווע
איבערן טייך דעם גלאטן,
לאז-זשע גריסן, דו גאלדענער פויגל,
מיין ליבו, מיין הארציקן טאטן.

דער „לאנגער נתן“ האט געזונגען און אלע מאל א קוק געטאן צום צווייטן געזעלן לייבעלע בעקער, וואס איז געזעסן א שווינגדיקער ביים ווערקטיש און גענייט.

דער „לאנגער נתן“ ווייסט, וואס דאס שווינגן פון לייבעלע בעקער באטייט. ער, דער פריילעכער שניידער-געזעלן לייבעלע בעקער, האט לעצטנס איבערגעלעבט א טראגעדיע. דאס שניידער-מיידל עלקע, מיט וועלכער לייבעלע איז ארומגעגאנגען גאנצע דריי יאר, איז אוועקגעפארן קיין אמעריקע, לייבעלע האט זי באמת ליב און איצט בענקט ער נאך איר. אפט מאל שווינגט ער אפ גאנצע טעג, ווי די וואנט, און אפט מאל צעזינגט ער זיך, ווי א קאנאריק. די בענקשאפט, וואס נאגט אים און לאזט אים נישט שלאפן דורך די נעכט, זינגט ארויס פון

איציק מאנגער

אָט די דאָזיקע לידער. אמת, די לידער וואָס לייבעלע בעקער זינגט, קאָן דער „לאַנגער נתן“ אויך זינגען און אלע שניידער-יונגען פון דער גאַנצער שטאַט קענען זיי. אָבער אַזוי זינגען, מיט אַזוי פיל האַרץ און נשמה, ווי לייבעלע בעקער, וועמענס מיידל עס איז אַוועק קיין אַמעריקע, קאָן קיינער נישט. דער „לאַנגער נתן“ האָט פאַרענדיקט דאָס ליד פון דער „גאַלדענער פּאַווע“ און לייבעלע בעקער האָט נאָך אַלץ געשוויגן. דאָס, וואָס דער „לאַנגער נתן“ האָט געוואָלט, איז אים נישט געראַטן. לייבעלע האָט נישט געזונגען.

דער „לאַנגער נתן“ איז אָבער אַ כּיטרער יונג. ער ווייסט, אַז די בענקשאַפט און די טרויעריקייט, וואָס נאָנט לייבעלעס נשמה, וועט נישט לאַנג אויסהאַלטן אין איר שוויגן. די דאָזיקע גרויסע בענקשאַפט מוז זיך צעזינגען. דער „לאַנגער נתן“ איז געשטאַנען ביים פּרעסטיש און זיך געאַראַגלט:

אין דרויסן איז אַ טריבער טאָג.
אין שטיבעלע איז אַ פאַרע,
כּ׳האַב אַפּגעלעבט מײַנע יונגע יאָרן,
נאָר ווי אין אַ כּמאַרע.

לייבעלע בעקער שוויגט. דער „לאַנגער נתן“ זינגט ווייטער:

נאָר ווי אין אַ כּמאַרע
זענען אַוועק מײַנע יאָרן,
כּ׳האַב געהאַט אַ טײַערן דימענט
און האָב אים אָנגעוווירן.

לייבעלע בעקער בויגט איין דעם קאַפּ. אַ טרער פינקלט אין זײַנע אויגן.
דער „לאַנגער נתן“ פילט, אַז ער האָט געטראַפּן אין פינטל. די טרער אין לייבעלעס אויג איז אַן אַנזאָג, און אַט...
דער בלייכער שניידער-געזעלן מיט די טרויעריקע אויגן זינגט. אין אָנהויב שטיל... שטיל...

איך האָב אים אָנגעוווירן
און קאָן אים נישט געפינען,
שטייען שטייט ער מיר פאַר מײַנע אויגן
און איד קאָן צו אים נישט קומען.

און בשעת מעשה זעט ער פאַר די אויגן דאָס שניידער-מידל עלקע. אַט די, מיט וועלכער ער איז געאַנגען גאַנצע דריי יאָר, און וואָס איז דעם ווינטער אַוועקגעפאַרן קיין אַמעריקע.

דער „לאנגער נתן“ האט זינס דערגרייכט. לייבעלע בעקער האט געזונגען הויך און הארציק איין ליד נאכן צווייטן. אין יעדן ליד האט זיך גערעדט וועגן א צעשטערטער ליבע, אין יעדן ליד האט געפינקלט אן אמתע טרער.

צוויי טייבעלעך זענען איבערן וואסער געפלוין,
אין די פיסקעלעך האבן זיי זיך געקושט.
פארשאלטן זאל ווערן יענער מענטש,
וואס האט זיך אין אונדזער ליבע אריינגעמישט.

נישט צוויי טייבעלעך זענען איבערן וואסער געפלוין, — טראכט דער „הויכער נתן“, — נאר איינע, עלקע הייסט עס. און דאס צווייטע איז געבליבן דא-הי, לייבעלע בעקער הייסט עס, און זינגט זיך די נשמה אויס.
אזוי טראכט דער „לאנגער נתן“ און ברומט שטילערהייט מיט. העלפט דעם לינדנדיקן חבר זינעם זינגען.

אז דו וועסט קומען אין א ווייטער שטאט, ליובעניו,
מיינע רייד זאלסטו געדענקען,
און אז דו וועסט קומען איבער א וואסער, ליובעניו,
זאלסטו זיך נישט דערטרינקען.

די שניידערקע איז געשטאנען אויף יענער זייט טיר און זיך צוגעהערט. זי האט ליב צו הערן די דאזיקע שיינע לידער, בפרט אז דער שניידער-געזעלן לייבעלע בעקער זינגט זיי. זי האט זיך געווישט מיטן פארטעך די אויגן.

אז דו וועסט קומען אין א ווייטער שטאט, ליובעניו,
מיינע רייד זאלסטו באקענען.
און אז דו וועסט קומען איבער א פייער, ליובעניו,
פאר צרות זאלסטו דיך נישט פארברענען.

לייבעלע בעקער זינגט איין ליד נאכן צווייטן. דער „לאנגער נתן“ העלפט אים אונטער:

א פייערדיקע ליבע
טוט אין מיין הארצן ברענען,
גאט ווייסט, מיין טייער לעבן,
צי וועלן מיר זיך נעמען.

די שניידערקע, וואס שטייט אויף יענער זייט טיר, דערמאנט זיך די צייט, ווען זי האט דאס דאזיקע ליד געזונגען. א מאל, א מאל אין די מיידלשע יארן. זי זעט איצט נאך א מאל אויף קלאר דאס, וואס די צייט האט אפגעמעקט און וועט עס שוין קיין מאל מער נישט אומקערן — איר ערשטע ליבע.

אָט זעט זי די שניידערשטוב, וווּ זי האָט אַ מאָל געאַרבעט. אָט זיצט איר
חברטע רויזע בײַ דער מאַשין און זינגט:

דאַרט, אויפן בערגעלע, שטייט אַ ביימעלע,
דאָס ביימעלע איז שוין לאַנג איינגעבויגן,
דאַרטן שטייט מיין געטרייער חתן
מיט זײַנע פאַרוויינטע אויגן.

און די רויטע בייַלקע ענטפערט איר, ווי אַ ווייטע טרייסט:

מײַנע עלטערן טוען מיך בעטן,
כײַזאַל שוין אָן דיר פאַרגעסן,
נישט איין וואַסערל וועט פאַרביילויפן,
אונדזער ליבע וועט קיינער נישט פאַרלעשן.

אַזוי דערמאָנט זיך די מײַסטערקע אויף יענער זײַט טיר, און זעט בשעת-
מעשה די בילדער פון איר יוגנט. זי שטייט מיט פאַרלייגטע הענט אויפן האַרץ
און מיט טרערן אין די אויגן. נאָר, אַז לייבעלע בעקער הויבט אָן זינגען דאָס
ליד פון די פאַרשפילטע יונגע יאָרן, וואָס זענען אַוועק אָן נחת און פרייד,
לאָזט זי אַראָפּ דעם קאַפּ און אירע טרערן קושן די ערד.

קערט זיך אום, יונגע יאָרן,
מיר וועלן איך צונעמען —

זינגט לייבעלע, און דער „לאַנגער נתן“ ענטפערט אים:

מיר וועלן זיך נישט אומקערן,
מיר וועלן זיך נישט אומקערן,
ס'איז נישטאָ צו וועמען.

און לייבעלעס קול בעט זיך, ממש אַ שטיין צו רירן:

קערט זיך אום, יונגע יאָרן,
טוט אונדז נישט פאַרשעמען.
מיר וועלן זיך נישט אומקערן,
מיר וועלן זיך נישט אומקערן,
ס'איז נישטאָ צו וועמען.

די צוויי שניידער-יונגען זינגען. אויף יענער זײַט טיר שטייט די מײַסטערקע
מיט פאַרלייגטע הענט אויפן האַרץ און ברומט נאָך יעדעס ליד, ווי אַ תפילה.
אין דרויסן, אונטער דער פריילינגון, שפילן זיך די קינדער. און אויף דער שוועל
פון דער ייִדישער שניידערשטוב שטייט די גאַלדענע פאַווע.

משפחות

די מעשיות פון הערשל זומערווינט

מעשה. די מעשיות האָט מיר דערציילט הערשל זומערווינט ביי פּאַנטולע גוי אין דער טשאַינע, וווּ ייִדישע טרעגערס, וואָסער-פירערס און סתם האָרעפּאַש-ניקעס פּלעגן קומען טרינקען טיי צווישן פינף און זעקס נאָך מיטאַג. אַלע מעשיות, וואָס הערשל האָט דערציילט, זענען געווען אויסטערליש ביז גאָר, און אַלע מעשיות זענען געווען אמתע, ווייל זיי האָבן זיך געטראָפּן מיט אים אַליין.

אויב איר זעט נאָך היינט צו טאָג אַן אויסגעשטערנטן הימל, ווייסט איר וועמען איר האָט צו פּאַרדאָנקען? קיינעם נישט, אַחוץ הערשל זומערווינט. געשען איז דאָס אַ מאָל, ווען ער, הערשל, איז נאָך געווען אַ קליין חדר-יינגל. אין גאַנצן אַ יאָר עלף.

אַ שטיפּער איז ער געווען איינער אין דער וועלט; שמיץ האָט ער געכאַפּט פונעם רבין, ווי פיל ס'איז נאָר אין אים אַרײַן; יעדן נייעם קאַנטשיק האָט ער פאַרוכט דער ערשטער.

נאָר די שמיץ פונעם רבין זענען געווען אַ גאַרנישט מיט אַ נישט אַנטקעגן דעם קנייפן פון דער שטיפּמאַמע.

הערשלס מאַמע איז געשטאַרבן, ווען זי איז געגאַנגען מיט אים צו קינד. ער איז געבוירן געוואָרן אַ יתום.

און די שטיפּמאַמע, וואָס דער טאַטע האָט אין אַ צײַט אַרום אַראָפּגעבראַכט פון דער פרעמד, האָט אים, הערשלען, נישט ליב געהאַט, און ס'איז אַ סברה, אַז נישט אומזיסט. הערשל איז איר דערגאַנגען די יאָרן. האָט זי אים געשיקט אַ גאַנג, איז ער פאַרפּאַלן געוואָרן אויף אַ גאַנצן טאַג; אַהיים געקומען ערשט צו וועטשערע.

ווען דער טאַטע פּלעגט אַהיים קומען פונעם מאַרק אַן אַפּגעהאַרעוועטער, אַ מידער, פּלעגט די שטיפּמאַמע אויסגיסן פאַר אים איר גאַנץ ביטער האַרץ: „הערשל אַזוי“ און „הערשל אַזוי“.

דער טאַטע, בטבע אַ גוטער, האָט אים קיין מאָל נישט געשלאָגן. אמת, ער האָט געהאַט עגמת-נפש פון הערשלס „שטיקלעך“, ס'האַט אים בפירוש געאַרט, און אַז די שטיפּמאַמע האָט פאַרענדיקט איר „צושטעלן אַ בענקעלע“, פּלעגט ער טרויעריק אַ שמייכל טאָן:

— ער וועט נאָך זײַן אַ לײַט, זלאַטע, זאָרג זיך נישט. וועסט נאָך זען, אַז ער וועט זײַן אַ לײַט, נאָר... פון די „אַרעמע לײַט“.

ווענדיק אַז דער טאַטע קומט אַפּ דעם גאַנצן ענין מיט אַ ווערטל, האָט

די שטיפמאמע זיך אליין אן עצה געגעבן. קנייפן האט זי געקענט, האט זי אים געקניפן. פון יעדן קניפ האט ער, ווי מען זאגט, „געזען קראקע מיט לעמבעריק“. און הערשל האט געענטפערט אויף איר קנייפן מיט נייע „שטיקלעך“ און מיט נייע „שפיצלעך“.

אט אזא איז ער געווען. א שטיפער איינער אין דער וועלט. דער סאמאראד-נער פון אלע קונדסים.

ביי זיי אין שטוב האט זיך ארומגעדרייט א האן, ווי ביי זיין טאטן אין ווינגארטן. דער דאזיקער האן האט געטאן וואס ער האט געוואלט, אנגעמאכט דארטן, ווו ער האט געוואלט. קיינער האט אים נישט געטשעפעט. קיינער האט אים נישט געפרעגט קיין שאלות. די שטיפמאמע, וואס איז צו הערשלען געווען ערגער ווי א פלב, איז צום האן געווען ממש ווי א טויב.

די שטיפמאמע, וואס האט געגלויבט אין שדים, רוחות און גילגולים, האט זיך איינגערעדט, אז דער האן איז א גילגול פון איר ערשטן מאן הערש-מענדל. זי האט אים דערקענט אין זיין „זיטיקן קוק“ און אין זיין ציטערן מיטן קעפל. הערש-מענדל מיט די ביינער.

אז קיינער איז נישט געווען אין דער היים, האט זי אים טאקע גערופן „הערש-מענדל“ און זיך געווישט מיטן פארטעך די אויגן:

— קומסט אפ, הערש-מענדל. א האן ביסטו געווארן, וויי איז מיר. ווער האט דיר געהייסן נאכלויפן אלע מיידן, הערש-מענדל? כ'האב דיר געווארנט, הערש-מענדל, איצט ביסטו מגולגל געווארן אין א האן, וויי איז מיר. א רגע שפעטער:

— דיין מזל, הערש-מענדל, וואס ביסט אריינגעפאלן צו מיר אין די הענט און כ'האב דיר דערקענט. ביי אן אנדערן וואלט מען דיר שוין פון לאנג געקוילעט, פון לאנג אויפגעגעסן און פון לאנג שוין אן דיר פארגעסן. און דער האן הערש-מענדל האט בפירוש געפילט, אז די שטיפמאמע איז אים א פריינד. צי ער האט אויך דערקענט, אז זי איז א מאל געווען זיין ווייב, ווייסט נישט הערשל זומערווינט. און דאס וואס ער ווייסט נישט, וועט ער נישט דערציילן.

וויפל הענער און הינער מען האט שוין נישט אויסגעקוילעט, הערש-מענדל דער האן איז געבליבן לעבן, באהיט און באשיצט פון דער שטיפמאמע, וואס האט אים אפילו געגעבן פון צייט צו צייט עסן הינערשע פולקעס פון אנדערע געקוילעטע הינער.

די שטיפמאמע האט זיך דערמאנט, אז איר ערשטער מאן, הערש-מענדל, האט ליב געהאט א הינערשע פולקע, ס'לעבן.

פארשטייט זיך, אז הערשל זומערווינט האט פיינט געהאט הערש-מענדל דעם האן, ווייל ער האט פיינט געהאט די שטיפמאמע.

מעשיות

ווי ער האָט נאָר געקענט, איז ער דעם האָן דערגאַנגען די יאָרן. פון אויס-
רייסן פעדערן איינציקווייז, רעדט מען שוין נישט.

האָט דער האָן געכאַפט אַ דרימל, האָט אים הערשל אויפגעוועקט. האָט
ער דעם האָן אָנגעטראָפן אין הויף, האָט ער אים אַזוי לאַנג געיאָגט, ביז דער האָן
האָט אַרויפגעפלאַטערט אויפן פלוט און זיך הייזעריק צעקרייט, גערופן צו
הילף די שטיפמאַמע.

די שטיפמאַמע, דערהערנדיק דעם פאַרצווייפלטן קריי פון הערש-מענדל דעם
האָן, איז געקומען צו לויפן נישט-טויט נישט-לעבעדיק און אים אויסגעלייזט פון
הערשלס הענט.

פאַר דער שטיפמאַמען איז יעדער הייזעריקער קריי פונעם האָן געווען נאָך
אַ סימן, אַז זי האָט דאָ צו טאָן מיט אַ גילגול פון איר ערשטן מאָן ע"ה. אַזוי
פלעגט ער קרייען, ווען מען פלעגט אים מכבד זיין מיט אַן עליה.

מאַכט זיך אַ מאָל, דער שטיפער הערשל האָט ווידער געיאָגט דעם האָן איבערן
הויף. דער האָן האָט זיך מיט צעפלאַשעטע פליגל געטראָגן ווי אַ נישט-גוטער.
הערשל האָט דערפון ווילד הנאה געהאַט. ער האָט זיך געיאָגט נאָך אים און
געזונגען דאָס לידל, וואָס ער האָט אַליין צוגעטראַכט אַ וואָך אויף צופריער,
ווען ער האָט געזען דעם האָן פיקן אַ הינערשע פולקע:

הערש-מענדל הינער-פרעסער,
דו זאַלסט נישט וואַקסן גרעסער.

דער האָן איז, ווי זיין שטייגער אין אַזאַ סכנה, אַרויף אויפן פלוט. נאָר
הערשל האָט אים נישט צו רו געלאָזט. ער האָט געקרייט, גערופן צו הילף
די שטיפמאַמע. די שטיפמאַמע איז אַבער נישט געווען אין דער היים. זי איז גראַד
געגאַנגען עפעס איינקויפן אין שפיין-געוועלבל. אויפן וועג האָט זי אָנגעטראָפן
גיטל די שפרעכעריין און מיט איר פאַרפירט אַ שמועס וועגן שדים, רוחות און
גילגולים, און אַנדערע ווייבערישע זאַכן.

ווען זי איז אַהיים געקומען, האָט זי געטראָפן אונדזער הערשל אַ צעפלאַמטן,
אַ גליקלעכן, זיך יאָגנדיק נאָכן האָן, און דער האָן האָט שוין קוים-קוים געכאַרכלט.
אַז הערשל האָט געלייזט דאָס זיניקע, איז איבעריק צו דערציילן. די שטיפ-
מאַמע האָט אים גוט-גוט אָנגעדרייט די אויערן. הערשל האָט זיך קוים אַרויס-
געריסן פון אירע הענט. אַנטלויפנדיק האָט ער איר אַרויסגעשטעלט די צונג און
טאַקע תיפף זיך צעזונגען איבער דער גאַנצער גאַס, קינד און קייט זאַלן הערן:

הערש-מענדל הינער-פרעסער,
דו זאַלסט נישט וואַקסן גרעסער.

די שטיפמאמע האט געהאלטן דעם אויסגעלייזטן האָן אין אירע אַרעמס, אים צוגעטוליעט צום האַרצן און געשעפטשעט:

— קומסט אָפּ, הערש-מענדל, וויי איז מיר!

און דעם אַנטלויפנדיקן הערשל האָט זי נאָכגעשריגן:

— וואָרט, וואָרט, אַז דו וועסט אַהיים קומען צו וועטשערע, וועסטו ערשט

כאַפּן דאָס דיניקע.

פאַרשטייט זיך, אַז הערשל איז גישט אַהיים געקומען צו וועטשערע. אַ הונג-געריקער, האָט ער זיך אַרומגעדרייט איבער די גאַסן. אין דמיון געזען ווי הערש-מענדל דער האָן פּיקט אַ הינערשע פּולקע, ווי די שטיפמאמע ווינטשט אים צו מיטן גאַנצן האַרצן:

— עס, עס, הערש-מענדל, זאָל דיר וויל באַקומען!

הערשל האָט חרטה געהאַט. צו וואָס האָט עס אים געטויגט? איצט טאַטשעט

אים דער הונגער, נאָר אַהיים גיין האָט ער מורא.

בני נאָכט, ווען אַלע זענען שוין געשלאָפּן, איז הערשל אַהיים געקומען. שטיל,

אויף די שפיץ פּינגער, איז ער אַרויפגעקראַכן אויפן בוידעם און זיך געלייגט אַ

הונגעריקער שלאָפּן.

אַ מאַדנעם חלום האָט ער געהאַט: ער אַליין איז אַ יונג הענדל, אַ פאַרשייטס.

די שטיפמאמע, אַ פעטע, בכבודיקע הון, פירט אים דאָס ערשטע מאָל אין חדר

אַריין.

דער מלמד — גאָט מיניער! — איז הערש-מענדל דער האָן. ער האַלט, ווי

זיין שטייגער, דאָס קעפל אויף אַ זייט און ער פרעגט אים:

— קמץ אַלף, ווי מאַכט?

און טאַקע תּיכף אַ פּיק אים אין קעפל.

— און קמץ גימל, יינגעלע?

און נאָך אַ מאָל אַ פּיק אים אין קעפל.

אַ דערשראַקענער האָט זיך הערשל אויפגעכאַפט פּונעם שלאָף און זיך אַרומ-

געקוקט אין אַלע זייטן.

יא, ער איז אויפן בוידעם, און אַלץ איז געווען אַ חלום.

ער האָט אַפּגעאַטעמט און זיך שאַרף איינגעהערט.

אַבער ווער פּיקט עס פאַרט?

ער איז פאַמעלעך צוגעקראַכן צום דאָך-פענצטערל און אַרויסגעשטעקט דעם

קאַפּ.

די ערשטע רגע איז הערשל געבליבן ווי געפלעפט. דער הימל איז געווען

אויסגעשטערנט. אויפן שוואַרצן קוימען איז געשטאַנען הערש-מענדל דער האָן

און געפּיקט מיט זיין שאַרפן שנאָבל די שטערן.

דער נאַרישער האָן האָט געמיינט, אַז דאָס זענען זערנעס.

הערשל האָט דערפילט די סכנה. לאָזן הערש-מענדלען אַזוי ווייטער פּיקן די שטערן, מאַכט ער אַ תּל פּון דער גאַנצער זומערנאַכט, נישט נאָר פּון דער, נאָר פּון אַלע שטערנעכט בכלל. ווייל ווי ס'איז באַקאַנט, לאָזט איין נאַכט איבער דער צווייטער בירושה די שטערן.

הערשל איז פאַמעלעך אַרויסגעקראַכן דורכן דאָך-פענצטערל. אויפן בויך האָט ער זיך פאַמעלעך- פאַמעלעך דערנענטערט צום קוימען, הערש-מענדל זאָל נישט הערן.

און הערש-מענדל דער האָן איז טאַקע געווען אַזוי פאַרנומען מיט דער אכילה, אַז ער האָט טאַקע גאַרנישט נישט געהערט.

מיט אַ מאָל האָט אים הערשל אַ כאַפּ געטאַן ביי די פּליגל. הערש-מענדל דער האָן האָט זיך אַזוי דערשראַקן, אַז פאַר שרעק האָט ער צוריק אויסגעבראַכן אַלע שטערן, וואָס ער האָט שוין געהאַט אויסגעפּיקט.

הערשל האָט מיטן דערשראַקענעם האָן געדרייט איבערן קאַפּ און געזונגען אַ ניי לידל, וואָס איז אים גראַד איינגעפאַלן:

הערש-מענדל שטערנפּיקער,

די אכילה איז דער עיקר.

די שטערן אויפן הימל האָבן ממזריש צו אים אַראַפּגעוואַנקען, הערשל האָט פאַרשטאַנען זייער מיין:

— הערשל, מיר'ן קיין מאָל נישט פאַרגעסן די טובה.

די ערשטע פאַר מינוט איז דער האָן געווען אַזוי פּריטשמעליעט. דאָס שטערן-מאַלצייט, וואָס ער האָט געפּראַוועט שטילערהייט מיט אַזאַ הנאה, איז אַזוי אומגעריכט איבערגעריסן געוואָרן, אַז ער האָט די ערשטע פאַר מינוט נישט געוואוסט בכלל, וואָס ס'טוט זיך מיט אים.

ערשט ווען הערשל האָט מיט אים אַנגעהויבן צו דרייען איבערן קאַפּ און גענומען טאַנצן אַרום דעם קוימען ווי אַן אינדיאַנער, האָט ער זיך מוראדיק צעקרייעט.

די הענער פונעם שטעטל האָבן אים אַפּגעענטפּערט, ווי ס'איז דער שטייגער פּון הענער. ס'איז געוואָרן אַזאַ קרייעריי. אַז די באַלעבאַטים פּון שטעטל האָבן זיך אויפגעכאַפּט, אַפּגעגאַסן נעגל-וואָסער, געמיינט, אַז ס'טאַגט שוין.

הערשלס שטיפּמאַמע האָט דערהערט דאָס פאַרצווייפּלטע קרייען פּון איר גילגול... זי האָט דערפילט די סכנה. אין הוילן העמד און מיט דער קאַטשערע אין דער האַנט איז זי אַרויף אויפן בוידעם, קוים זיך אַדורכגעשפּאַרט דורכן דאָך-פענצטערל.

וואָס הערשל האָט אַפּגעלייזט, קענט איר זיך שוין אַליין פאַרשטעלן. די

שטיפמאמע האט אים נישט געזשאַלעוועט.

הערשל זומערווינט ווייזט נאך היינט די ברוין-און-בלאָע סימנים פון יענע קלעפּ. אָבער ס'האָט זיך געלויבט:

— די שטערן האָב איך פאַרט געראַטעוועט.

הערש-מענדל דער האָן איז פון יענער נאַכט אָן געוואָרן עפעס נישט מיט אַלעמען. אין אַ פאַר וואַכן אַרום האָט ער פאַרוואָרפן דאָס קעפל צום לעצטן מאָל אין אַ ווינקל פונעם הויף.

אין וואָס פאַר אַ גילגול ער איז היינט, ווייסט קיינער נישט. ער, הערשל, איז אָבער געקומען צו זיך פון די קלעפּ. אַ סימן: אַט לעבט ער און דערציילט אמתע מעשיות וואָס האָבן זיך געטראָפן טאַקע מיט אים אַליין.

אַט, למשל, די מעשה מיט די פייגל:

געשען איז דאָס מיט יאָרן קאַריק. הערשל איז דענסטמאַל געווען אַ בחור פון אַ יאָר אַכצן-ניינצן, אַ יונג מיט ביינער. זיין יינגערע שוועסטער איידל האָט שוין געהאַט חתונה געהאַט. נאָר די שטיפמאמע האָט נאָך, ווי איר שטייגער, גע-וואַרטשעט:

— ביי ליטן איז אַזאָ יונג שוין אַ טאַטע, נאָר דאָס דרייט זיך אַרום פוסט און פאַסט. יאָגט זיך נאָך מיידן. וועסט נאָך האָבן דעם זעלבן סוף ווי מיין הערש-מענדל. געדענק מיינע רייד.

נאָר מאַלע וואָס די שטיפמאמע האָט געוואַרטשעט. קיין פריינד איז זי אים קיין מאָל נישט געווען, און זינט דעם טויט פון הערש-מענדל דעם האָן — אַוודאי און אַוודאי נישט.

אגב, האָט זי יעדעס יאָר — אין טאַג וואָס הערש-מענדל דער האָן איז נפטר געוואָרן — געגעבן ליכט אין שול און עוזר דער שמש האָט געזאַגט קדיש פאַר באַצאַלטס.

הקיצור, הערשלס יינגערע שוועסטער איידל האָט מיט מזל חתונה געהאַט און צום יאָר איז זי געלעגן געוואָרן מיט אַ יינגל.

צוויי טעג פאַרן ברית האָט דער טאַטע אַוועקגערופן הערשלען אין אַ זייט און צו אים געזאַגט:

— שפּאַן איין, מיין זון, דאָס פערד און פאַר אַריבער קיין דאַראַבאַן צו זלמן דעם שענקער און זאַג אים, מיין זון, אַז ער זאַל דיר געבן דאָס פעסל וויין, וואָס ער האָט אַוועקגעשטעלט פאַר מיר מיט צוואַנציק יאָר צוריק. אם ירצה השם, איבערמאַרגן, אַזוי זאַג אים, וועט זיין דער פריילעכסטער טאַג אין מיין לעבן: דאָס ערשטע אייניקל. נעם די בייטש, הערשל, שפּאַן איין דאָס פערד און פאַר און קום באַצייטנס מיטן פעסל וויין, דער ברית זאַל חלילה נישט ווערן פאַרשטערט. הערשלס טאַטע און זלמן דער שענקער פון דאַראַבאַן זענען געווען געשווי-רענע גוטע ברידער. איין גוף און איין גשמה. מיט אַן ערד צוואַנציק יאָר צוריק,

ווען זיי האבן זיך נאך א לאנגער צייט נאך א מאל געטראפן, האט זלמן דער שענקער פאר זיין חבר אין די אויגן אראפגעשטעלט א פעסל וויין אין קעלער, און א קלאפ טוענדיק זיין חבר אין פלייצע, אים געזאגט, אז דאס פעסל וויין קען ער שיקן נעמען, ווען ער וועט זיין אויפגעלייגט און ווען ס'וועט זיך אים דוכטן, אז ס'איז דער פריילעכסטער טאג אין זיין לעבן.

אן ערך צוואנציק יאר איז געשטאנען דאס פעסל ביי זלמן דעם שענקער אין קעלער, ביז ס'האט זיך דערווארט.

דאס ערשטע מאל אין זיין לעבן האט הערשל געזען דעם טאטנס פנים שנינען. נאר אמתע פרייד איז מסוגל צו אזא ליכטיקייט.

הערשל האט איינגעשפאנט פערד און וואגן, גענומען די בייטש מיט דער רויטער טראלד אין האנט אריין:

— וויא, קאשטאן, קיין דאראבאן!

קיין דאראבאן איז געווען א מהלך וועגס. בארג-ארויף, בארג-אראפ. פעלד און וואלד, טאפאליעס פאזע וועג. פייגל און זונגאלד.

דאס פערדל, אויסגערוט און זאט, איז געלאפן, נישט געווארט, אז הערשל זאל עס דערמאנען מיט דער בייטש.

הערשל איז געווען אויפגעלייגט ביז גאר. געקנאלט מיטן בייטשל סתם אין דער וועלט אריין. אויף די ליפן האט זיך אים געגרייזלט א גראם, אט ערשט טאקע צוגעטראכט:

נישט קיין פערדל, נאר א באן,

לויפט עס, פליט קיין דאראבאן.

פרעגט דאס פערדל: הערשל, ס'טייטש?

זאג, צו וואס טויג דיר די בייטש?

הערשל האט טאקע געפילט, אז די בייטש איז איבעריק. דערפאר האט ער צוגעטראכט דאס לידל. און אפשר בלויז דערפאר, ווייל מיט א לידל איז היימ-לעכער אויפן וועג.

פאר נאכט איז ער אנגעקומען קיין דאראבאן. זלמן דער שענקער האט זיך מיט אים דערפרייט, ווי מיט אן אבן-טוב. א קלייניקייט, דער איינציקער וון פון זיין בעסטן חבר!

ער האט הערשען א קלאפ געטאן אין דער פלייצע:

— וואס מאכט עפעס דער טאטע? אלט געווארן, הא?

און אז הערשל האט אים איבערגעגעבן זיין שליחות, האט אים זלמן דער שענקער ווידער א מאל א קלאפ געטאן אין דער פלייצע:

— אזוי האב איך דורך ליב, הערשל. הייסט עס, ס'קומט אונדז א מזל-טוב.

פארשטייט זיך, אז דאס פעסל וויין שטייט. מיט די יארן איז עס געווארן שטארקער, נישט ווי איד און דיין טאטע: וואס עלטער אלץ שוואכער.

און מיט א טיפן זיפן האט זלמן דער שענקער פארענדיקט:

— אך, ווען דער מענטש וואלט געווען געגליכן צו א פעסל וויין!

הערשל האט אויסגעשפאנט די פערד, און כאטש ער האט מיטגענומען א זעקל

האבער פון דער היים, האט זלמן דער שענקער עס נישט געלאזט אויפבינדן:

— דיין זעקל האבער וועסטו האבן אויף צוריקוועגנס. היינט, פארשטייסטו

מיד, איז דיין לאשעק דער גאסט פון מיין לאשעק. זיי וועלן עסן פון איין

קארעטע. מיין לאשעק האט ליב אורחים. געראטן אין באלעבאס. פארשטאנען,

הערשל?

אז הערשל האט זיך אפגעפארטיקט מיטן פערד, האט אים זלמן דער שענקער

פארבעטן אין דער גרויסער סאליע. אנגעגאסן צוויי גלעזלעך וויין, איינס פאר

זיך און דאס צווייטע פארן גאסט:

— לחיים, הערשל, און זאל דיין טאטע האבן נחת פון דיר!

הערשל איז געווען מיד און הונגעריק פונעם לאנגן וועג. זלמן דער שענקער

האט עס דערפילט און זיך אנגערופן:

— ביסט הונגעריק, הערשל. מיין פלוניתטע איז מחויב צוריקצוקומען א

ליאדע רגע, זי איז געגאנגען צו א לוויה.

הערשל האט געווסט, אז זלמן דעם שענקערס ווייב, זיסל, „אויף אלע יידישע

קינדער“, פארפעלט נישט קיין איין יידישע לוויה אין שטאט.

תמיד, צוריקקומענדיק פון אזא לוויה, האט זי געהאט א טבע צו זאגן:

— א לוויה איז דאס געווען, אויף אלע יידישע קינדער!

האט מען זי טאקע דערפאר גערופן אין שטאט „זיסל אויף אלע יידישע

קינדער“.

ווען „זיסל אויף אלע יידישע קינדער“ איז אהיים געקומען און זלמן דער

שענקער האט איר דערציילט, סארא ליבן גאסט מיר האבן, האט זי תיפף גענומען

צוגרייטן די וועטשערע. אפגעלייגט דאס דערציילן וועגן דער לוויה אויף שפעטער.

אבער ווען אלע זענען געזעסן ביים טיש, האט זי זיך מער נישט געקענט

איינהאלטן, גענומען דערציילן וועגן דער לוויה מיט אלע פיטשעווקעס און פאר-

ענדיקט אויף איר שטייגער:

— א לוויה האט ער געהאט, אויף אלע יידישע קינדער!

הערשלען איז דאס עסן נישט באקומען. דער לוויה-ריח, וואס האט געשלאגן

פון דער שענקערקע און פון אירע רייד, האט אים פארשלאגן דעם אפעטיט.

א מידער איז הערשל אדעקגעפאלן אויף זיין געלעגער. אין חלום האט ער

געזען א לוויה. פיר יידן טראגן די מיטה. דער טאטע גייט מיט אן אראפגעלאזטן

קאפ. ער זיפצט און זאגט צו דער שטיפמאמען, וואס גייט נעבן אים שווייגנדיק:

— שוין נישטאָ מער הערשל!

און די שטימאָמע ענטפערט אים אָפּ מיט אַ שטאַך:

— אַ טייערער תכשיט געווען... ס'האָט בעסער נישט געזאַלט געבוירן

ווערן.

פלוצעם וואַקסט אויס, ווי פון אונטער דער ערד, זיסל די שענקערקע. דאָר
און הויך, די באַקן מער איינגעפאַלן ווי געוויינטלעך. זי טייטלט מיטן פינגער
אויפן ארון און רופט זיך אָפּ אויף אַ קול, אַלע יידן זאַלן הערן:

— אָבער אַ לוויה האָט אונדזער הערשל, אויף אַלע ייִדישע קינדער!

די שענקערקע פאַרשווינדט, ווערט נעלם. די לוויה פאַרשווינדט. ווייס איך
וואָס, ס'איז גאָר אַ ברית — זיין, הערשלס, ברית. אַלע זענען זיך משמח...
מען טרינקט וויין, מ'פאַרבייסט מיט לעקעך. הערשל זעט ווי איטשע דער מוהל
דערנענטערט זיך צו אים. דאָס מעסער האַלט ער צווישן די ציין. הערשל וויל
אַ געשריי טאָן, אַז מען האָט אים שוין איין מאָל געמלט, נאָר ער קען נישט.
ער וויל אַנטלויפן, נאָר די פיס זענען אים שווער, ווי בליי... .

הערשל האָט זיך אויפגעכאַפט פון שלאָף, דריי מאָל אויסגעשפיגן. אין
דרויסן האָבן שוין יידן געהאַנדלט און געוואַנדלט. ביז זלמן דעם שענקער אין
שענק זענען שוין געוועסן פויערים. זיי האָבן גערויכערט מאַכאַרקע און געטרונקען
וויין.

איינס און צוויי איז הערשל געווען אַן אַנגעטוענער. ער האָט זיך געוואָשן,
אַפּגעדאַוונט אויף איין פוס, דערנאָך איינגעשפאַנט דאָס פּערדל. זלמן דער שענקער
האָט אים געהאַלפן אַרויפלייגן דאָס פּעסל וויין אויפן וואַגן.

— וויאַ, קאַשטאַן!

פאַרן אַפּפאַרן האָט זיך באַוווּן זיסל „אויף אַלע ייִדישע קינדער“ מיט אַ
פּעקל אין דער האַנט. דאָס האָט זי אים מיטגעגעבן עסן אויפן וועג: אַ קלייניקייט,
אַ גאַנצן טאַג פאַרן; מען דאַרף עפּעס נעמען אין מויל אַריין; ערשט פאַרנאַכט־
צו וועט ער מיט גאַטס הילף אַנקומען אַהיים.

הערשל האָט גענומען דאָס פּעקל, אויסגעמיטן צו קוקן דער שענקערקע
אין די אויגן. ער האָט זי פּיינט געהאַט, אַט די לוויה־גייערקע, וואָס האָט זיך
אים אַרומגעפלאַנטערט יענע נאַכט אין חלום, געווען גרייט אים צו ברענגען צו
קבורה.

ערשט ווען הערשל איז אַרויסגעפאַרן פון דאַראַבאַן, האָט זיך פון אים אַפֿ־
געטאַן דער שאַטן פונעם נעכטיקן חלום.

אַט איז די ווינטמיל, און אַט פאַרקערעוועט ער זיך צום ברייטן שלאַך,
וואָס לויפט באַרג־אַרויף, באַרג־אַראַפּ דורך פּעלד און דורך וואַלד ביז אַהיים
אין שטעטל.

די בייַטש אויף צוריק איז אויך געווען איבעריק. נאָר פאַרפאַלן; מיטגענומען

זי אין וועג אריין, דארף מען זי אהיים ברענגען.
דער טאג איז געווען א זומערדיק-הייסער, דער שלאך א שטויביקער. הערשל
האט פון זיך אראפגעווארפן ס'רעקל.

— אה, א מחיה!

נאך וואס ווייטער, האט די זון גענומען אלץ מער בראטן און ברענען. אין
האלדו איז אים געווארן טרוקן, ער האט קוים געקענט כאפן דעם אטעם.
מיט א מאל האט זיך הערשל געכאפט, אז ער איז דער אמתער יאלד; אין
וואגן ליגט א פעסל וויין, און ער גייט אויס פאר דורשט. אמת, דאס פעסל וויין
איז פארן ברית, נאך וואס קען עס שאטן, אז ער וועט געבן א זופ, לעשן דעם
דורשט? ווער וועט זיך כאפן און ווער וועט האבן פאראיבל?
און נישט לאנג געטראכט, האט הערשל ארויסגעשלעפט דעם קארק פונעם
פעסל, זיך צוגעבויען און א פעסטן זשליאקע געטאן.

דער וויין, ווי געזאגט, איז געווען אלט און שטארק. פון דעם פעסטן זשליאק
האט זיך ביי הערשלען אנגעהויבן דרייען דער קאפ. די אויגן האבן זיך בני אים
גענומען קלעפן. און אט-אט איז ער אנטשלאפן געווארן. א גליק וואס דאס
פערדל האט געקענט דעם וועג.

ווי פיל ער איז אזוי אפגעשלאפן, געדענקט ער נישט. נאך אז ער האט זיך
אויפגעכאפט האט ער דערווען א מאדנע בילד; ארום דעם וואגן זענען געלעגן
אריבער הונדערט פייגל אויף דער ערד און אלע זענען געווען טויט-שיכור.
ערשט איצט האט זיך הערשל געכאפט, אז ער האט פארגעסן צו פארשטאפן
צוריק דאס פעסל מיטן קארק. בשעת ער איז געשלאפן, זענען אנגעפלויען די
פייגל. יעדער פויגל האט א זופ געטאן פונעם וויין און איז תיכף אוועקגעפאלן
שיכור אויף דער ערד.

הערשל איז אראפגעשפרונגען פונעם וואגן. ער האט מורא געהאט, אז די
פייגל וועלן צעפליען, ווען זיי וועלן זיך אויסניכטערן. א שאך, אזוי פיל שיינע
פייגל מיט א מאל. ס'וועט זיין די אמתע שמחה, ווען זיי וועלן זיך צעשפילן
מארגן אויפן ברית.

אין קעשענע בני זיך האט ער געפונען א לאנגן פאדעם. איינס ביי איינס
האט ער געבונדן די פיסלעך פון די פייגל, וואס זענען געשמאק געשלאפן.
אז ער האט שוין געהאט געבונדן אלע פייגל מיטן לאנגן פאדעם, האט ער
דעם פאדעם ארומגעוויקלט ארום בויך. געמאכט א פעסטן קנופ. איצט וועלן זיי
שוין נישט קענען אוועקפליען, אפילו ווען זיי וועלן זיך אויסניכטערן.
צופרידן מיטן שטיקל ארבעט, וואס ער האט אפגעטאן, האט הערשל זומער-
ווינט נאך א מאל א פעסטן זופ געטאן פונעם פעסל וויין און איז ווידער א מאל
אנטשלאפן געווארן.

און אז ער האט זיך אויפגעכאפט פון זיין דרימל, האט ער דערפילט ווי זינע

פיס צאפלען אין דער לופטן, און מיטן קאפ רירט ער אן די וואלקנס.
 בשעת ער איז געשמאק געשלאפן, האבן זיך די פייגל אויסגעניכטערט, אפֿ-
 געטרייסלט דעם שלאף פון זייערע פליגל, און גענומען פליען מיט הערשל זומער-
 ווינט ארויף, ארויף צו די וואלקנס, וואס האבן זיך געשיפט אויפן הימל.
 הערשט הארץ האט געפלאטערט פאר פחד. ער האט געהערט דאס פערדל
 אונטן אויפן וועג הירושען. ס'רופט אים, דערמאנט אים, אז ער האט געלאזט דאס
 פעסל וויין אויף הפקר, אז מארגן איז דער ברית און אז דער טאטע וועט האבן
 א פארשטערטע שמחה.
 — א שיינע מעשה, כילעבן, — האט הערשל זיך אליין געמוסרט, — צו וואס
 האבן דיר געטויגט די פייגל, הא? איצט האסטו; זע, זיי טראגן דיר אוועק, ווי
 א רוח דעם מלמד, און ווער ווייסט ווו זיי וועלן דיר פארטראגן?
 נאר דער מוסר האט גארנישט געהאלפן, ס'איז געווען פארפאלן.
 הערשל האט אראפגעשריגן צום פערדל, וואס איז געשטאנען אויפן מיטן
 שליאך, און נישט געוויסט וואס צו טאן:
 — פיר אהיים דאס פעסל וויין, קאשטאן. דו קענסט דעם וועג. זיי געזונט,
 קאשטאן, לאז גריסן דעם טאטן, איידלען גיב אפ פון מיר א מזל-טוב און דער
 שטיפמאמען א פייג.
 דאס פערדל האט געשפיצט די אויערן, פדי בעסער צו הערן, וואס הערשל
 שרייט צו אים אראפ פון אונטער די וואלקנס. און, וויזט אויס, אז ער האט
 פארשטאנען, ווייל ער האט א צי געטאן דעם וואגן און זיך געלאזט אליין אן
 דעם באלעבאס און אן דער בייטש אין וועג אריין.
 די פייגל, וואס האבן געטראגן אונדזער הערשלען אלץ העכער און העכער,
 האבן זיך צעזונגען. זייער געזאנג איז געווען מלא-טעם. א געזאנג איבער אלע
 געזאנגען, פאר דער זון, פארן ווינט און פאר די וואלקנס.
 הערשל האט זיך א וויילע צוגעהערט צום געזאנג און דערנאך זיך אליין
 צעזונגען. א קול האט ער געהאט א שיינס, א פיפל אין האלדז. די פייגל האבן
 זיך פארהידושט און זיך דורכגעשמועסט צווישן זיך:
 — א מאדנער פויגל, אט דער וואס פליט מיט אונדן, אבער זינגען קען ער.
 — טאקע א מאדנער פויגל, — האט זיך אפגערופן א צווייטער, — און זיין
 שיר איז אין גאנצן אנדערש, ער שמעקט ווי צייטיקע רויטע קארשן.
 — רויטע קארשן? — האט זיך אפגערופן א יונג פייגעלע, — איך האב ליב
 רויטע קארשן.
 — א חכם א פויגל, — האט געזוקט א מיטל-יאריקער פויגל, — ווער האט
 דאס פיינט צו פיקן קארשן, סיידן א שוטה.
 — ווייסט איר וואס, חברה, — האט געזאגט אן עלטערער פויגל, — לאמיר
 פליען צו זיננוול סאדאוניק אין קארשנסאד, די קארשן מוזן שוין זיין צייטיק.

— אין קארשנסאָד! אין קארשנסאָד! — האָבן אַלע פּייגל אונטערגעכאַפּט, און זיך געלאָזט פליען הענדום-פענדום קיין ציגאַנעשט, וווּ ס'האַט זיך געפונען זיינוולס קארשנסאָד.

די פּייגל האָבן אין זיינוולס קארשנסאָד אַנגעמאַכט דעם אמתן חורבן — דערציילט הערשל. די סטראַשידלעס מיט די בעזימס אין די הענט, וואָס זענען דאָרט געשטאַנען, האָבן גאַרנישט געהאַלפּן.

און טאַקע אַ דאַנק אַט דעם פּלי מיט די פּייגל אין זיינוולס קארשנסאָד אין הערשל געראַטעוועט געוואָרן. דאָס פליען איז געווען מוראדיק. ס'האַט אים געשווינדלט אין קאַפּ, געטונקלט אין די אויגן, געזשומעט אין די אויערן.

אַבער קוים האָבן זיך די פּייגל אַראַפּגעלאָזט אויפן ערשטן קאַרשנבוים, האָט הערשל איבערגעריסן דעם פּאַדעם איינס און צוויי, איז אַראַפּגעשפרונגען פונעם בוים, אַריבערגעשפרונגען איבערן פּלויט און זיך געלאָזט אַהיים.

פון ציגאַנעשט אַהיים איז געווען נישט מער ווי פיר מייל. הערשל איז געלאָפּן אַן אַן אַטעם, און נאָך מעריב איז ער קוים אַ לעבעדיקער אַרײַנגעפּאַלן צום טאַטן אין שטוב אַריין.

דאָס פּערדל איז גראַד שטיין געבליבן מיטן פּעסל וויין פאַר דער טיר, אַזוי אַז קיינער האָט זיך נישט געכאַפּט, וואָס מיט הערשלען האָט זיך געטראָפּן.

צו מאַרגנס אויפן ברית האָט הערשל דערציילט די מעשה מיט די פּייגל און פון דעם גרויסן נס, וואָס איז מיט אים געשען. און פּדי אַלע זאַלן וויסן, אַז ער דערציילט דעם אמת, האָט ער פאַר אַלעמען איבערגעזונגען דאָס ליד פון די פּייגל, וואָס זיי האָבן געזונגען, בשעת זיי האָבן אים געטראָגן אין דער לופטן.

פון דער מעשה איז צו זען, סאַראַ גרויסן און גוטן גאַט מיר האָבן. אויב ער האָט געקענט מציל זיין און העלפּן אַזאַ ליידאַק ווי הערשל זומערווינט, וועט ער אַוודאי מציל זיין אַלע ערלעכע און גאַטספּאַרכטיקע יידן, וואָס פּאַלגן גאַטס געבאַטן און גייען אין זיינע וועגן.

אמן סלה.

די מעשה מיטן פריצט וואָנצעס

מעשה. די מעשה האָט זיך געטראָפן אין אַ קליין ייִדיש שטעטל פון פוילן. זי איז פאַרשריבן געוואָרן אין אַלטן פּנס. דער פּנס איז פאַרברענט געוואָרן. איד בין דער לעצטער, וואָס געדענקט די דאָזיקע מעשה וואָרט ביי וואָרט, דערצייל איד זי אַינך. הערט!

אין אַ קליין ייִדיש שטעטל האָט געלעבט אַ ייד מיטן נאָמען מאַטל פּרנס. געווען איז ער פון פאך אַ שערער, דאָס הייסט — ער האָט געצויגן זיין חיונה פון שערן גוי'ישע קעפּ און גאַלן גוי'ישע מאָרדעס.

האָט זיך געשטעלט אַ ירידה גויים פון די אַרומיקע דערפער זענען געקומען מיט כל הגוטס אין שטעטל אַריין. האָט ווער-ווער פון זיי זיך אַרינגעכאַפט צו יונה זינגער אין שענק; און ווער-ווער צו מאַטל פּרנס, אונטערשערן די האָר, אָדער אַפּגאַלן די מאָרדע.

די קופערנע מטבעות, וואָס מאַטל פּרנס האָט געלייזט אין אַזאַ ירידה-טאַג, זענען געווען אַנגעלייגטע געסט. פאַר זיי האָט ער אַינגעהאַנדלט דאָס, וואָס מען דאַרף צו פאַרשטאַפּן דעם ווייב מיט די קינדער די מיילער.

יריד-טעג זענען אָבער געווען געציילטע אין יאָר. איז מיט פּרנסה טאַקע געווען נישט פּויגלדיק. און אַ כלל איז; דאָרט וווּ ס'פעלט פּרנסה — פעלט שלום-בית.

האָט טאַקע מאַטל פּרנס קיין שלום-בית נישט געהאַט. זיין ווייב, פייגעלע די רויטע, איז אים דערגאַנגען די יאָרן, אים אָפט מכבד געווען מיט פעטש, און מאַטל, כאַטש מיט גאַנצע צוויי קעפּ העכער פון איר, האָט אַלצדינג אַראָפּ געשלונגען, ווייל ער איז בטבע געווען אַ שטילער מענטש, „לאַז-מיד-צורו-וואָס-האַסטו-צו-מיר“ ייד, מיט פייכטע איבערגעשראַקענע אויגן.

האָט טאַקע אונדזער מאַטל געליטן ס'גיהנום און געשוויגן גלייך ער וואָלט טאַקע געווען אויף אַן אמתן שולדיק און אַליין מיט די אייגענע הענט אַנגעכאַפט די פּרנסה ביים טשיפּיק און זי אַרויסגעוואָרפן פון דער שטוב.

די איינציקע נקמה וואָס ער האָט געהאַט, איז געווען בשעת זיין ווייב איז געגאַנגען צו קינד. די קולות און די געוואָלדן אירע, וואָס האָבן דערגרייכט דעם זיבעטן הימל, זענען פאַר אים געווען זיסער און באַטעמטער פונעם רבינס זמר.

דער דלות איז נאָך קיין מאַל נישט געפאַרן צום רבין בעטן דעם שליטל צו קינדער-האַבן. אפשר דערפאַר, ווייל ער האָט נישט געהאַט אויף קיין הוצאות צו פאַרן און נישט געהאַט צו געבן קיין פּדיון. האָט אים דער אויבערשטער פאַרשפּאַרט די דאָזיקע טירחה.

און פייגעלע די רויטע האָט אָפּט געקינדלט, און דער שלים-מזל האָט אָפּט געפילט דעם זיסן טעם פון גקמה.

און די יאָרן זענען זיך געגאַנגען. אפשר טאַקע געלאָפּן און אפשר, ווי ס'שרייבן די שרייבערס אין די מעשה-ביכלעך, זענען זיי געפלוּיגן.

און מאָטל פּרנס האָט זיך געעלטערט מיט זיין פּלוגיטע פייגעלע און זיין הויזגעזינד האָט זיך געמערט, מיט יעדן יאָר אַ גניעם פיקער, אַ גניע הוצאה. מאַכט זיך אָבער אַ מעשה:

איבערן שטעטל און די אַרומיקע דערפער האָט געוועלטיקט אַ פּריץ, אַ רשע-מרושע, אַ קלב מיט פּוילישע וואַנצעס. די פּויערים זיינע פּלעגט ער שמיסן ביז בלוט פאַר דער קלענסטער קלייניקייט, און די יידן האָט ער סתם פּיינט געהאַט מיט אַ פאַרביסענער שנאה.

דער דאָזיקער פּריץ איז געווען אַן אַלמן. אויפן אויער האָט מען זיך דערציילט, אַז ער האָט דאָס אָפּגעסמט דאָס ווייב, די קראַנקע פּרומע פּריצה, ווייל ער האָט גישט געקאָנט פאַרטראַגן דעם ווייער, מיט וועלכן זי האָט אָנגעפילט אַלע חדרים, די איקאַנעס וואָס זי האָט אַוועקגעשטעלט אין אַלע ווינקלען, און די אָפּטע תּעניתים, וואָס זי האָט געפאַסט, און די מאַגערקייט אירע אַ דאַנק די דאָזיקע תּעניתים.

— איך דאַרף האָבן אַ ווייב אין בעט, — זאָל ער האָבן אַ מאָל געזאָגט צו זיינע פּריינד. — ווער קאָן דאָס אַ לעבן לאַנג שלאָפּן מיט אַ תּפילה!

אָבער „די תּפילה פון הויט און בייז“, די פּריצה הייסט עס, האָט ווייטער געטאָן דאָס איריקע: געצונדן ליכט אין קאַשטשאַל, געפאַסט תּעניתים און געוואָרן מאַגערער פון טאַג צו טאַג — אַ שאַטן מיט אַ גאַלדן צלמל צווישן די דאַרע בריסטן האָט זיך אַרומגעדרייט איבערן פּאַלאַץ, געפרעפלט תּפילות און געהערט דעם פּריצס יצר-הרע ווי דעם קאַטער.

דעם פּריצס יצר-הרע, אַ פּיפיקער יונג, האָט זיך אָבער געגעבן אַן עצה. מיט פאַרדרייטע וועגן און שטעגן האָט ער געפירט זיין באַלעבאָס, דעם פּריץ הייסט עס, צו אַ שפּרודלענדיקן קוואַל אין סאַמע ווילדן וואַלד, און בני דעם דאָזיקן קוואַל האָט דער פּריץ געטראָפּן די שיינע מאַגדאַ וואַלצינסקי, אַ פּריצה פון אַ שכנותדיקן מאַיאַנטעק, וואָס האָט גראַד געמאַכט אַ שפּאַציר איינע אַליין. שייזן איז זי געווען און יצר-הרעדיק ווי מאַריאַ מאַגדאַלענאַ, איידער זי האָט תּשובה געטאָן. און אַז אונדזער פּריץ האָט זי דערזען, איז ער געוואָרן אויסער זיך, און אַז ער האָט געמאַכט דעם פאַרגלייך צווישן איר און זיין „תּפילה“ מיטן פאַרמעטענעם פנים, האָט ער אַיינגעזען סאַראַ נאַר ער איז, און דאָס ערשטע און איינציקע מאָל אין זיין לעבן האָט ער זיך אַליין אויף אַ קול אָנגערופן „אַלטער אייזל“.

נאָך דעם באַגעגעניש איז געקומען אַ צווייטס, אַ דריטס, אַלץ בסוד אין וואַלד

ביים קוואל, די „תפילה“ זאל גישט וויסן.

און די „תפילה“ האט טאקע געוויסט. ווי א מאנאשקע האט זי גע-
וואנדלט צווישן אירע איקאנעס. ביים שיין פון די קאנעצלעך, וואס האבן געברענט
טאג און נאכט פאר די הייליקע בילדער, האט זי אליין אויסגעזען ווי א גייענדיקע
איקאנע.

און דארטן אין וואלד האבן דערווייל די פייגל געזונגען, די ביימער גערוישט,
און דער ווינט, מעשה-שייגען, האט אפגעטאן פארשיידענע שפיצלעך, איבער-
געשראקן די האזן און די פוקסן:

— דער פריץ גייט!

און דער פריץ איז טאקע געגאנגען. אבער אן זינע הינט און אן דער ביקס,
ווי תמיד. א צערודערטער האט ער געווארט אויף דער שיינער מאריא מאגדאלענא,
וואס האט אים ווי אלע מאל געלאזט ווארטן א שפאר ביסל צייט בין זי האט
זיך אנטפלעקט פון צווישן די ביימער מיט א געלעכטערל, וואס האט געהאט
אלע טעמים.

און דארטן אין וואלד ביים קוואל, ווו זיי פלעגן זיך טרעפן, איז אין א
שיינעם טאג געבוירן געווארן דער פלאן צו שיקן די „תפילה“ אין הימל אריין,
זי זאל אויסבעטן ביי אלע הייליקע אלדאס גוטס פאר דער יונגער פריצהלע
און דעם אלטן יצר-הרעניק, דעם פריץ מיט די פוילישע וואנצעס.

אזוי האבן געשמועסט די פויערים אין שענק, שטיל אויפן אויער, קיינער זאל
נישט הערן, און עס ווייטער דערציילן, ווייל זייער פחד פארן פריץ איז געווען
זייער גרויס.

והראיה: אין א ביינאכט, נאך דעם וואס די פריצה האט געקניט פאר יעדער
איקאנע באזונדער און פרום אפגעזאגט אירע תפילות, האט זי זיך געלייגט שלאפן
און איז מער נישט אויפגעשטאנען.

אפשר האט ער זי אפגעסט, און אפשר סתם אזוי דערווארגן — א קשיא
אויף א מעשה! גענוי האט מען נישט געוויסט. מען האט נאר געוויסט, אז די
„תפילה“ איז געווען א שטיין אין וועג פארן פריץ מיט די וואנצעס און דער
פריצהלע, וואס איז, אגב, געווען אן אלמנה.

די לוויה פון דער „תפילה“ איז געווען א גאר פריילעכע. דריי גלחים האבן
געפרעפלט פאר איר נשמה. פויערטעס האבן געטראגן הייליקע בילדער, און דער
פריץ איז געגאנגען מיט אן אראפגעלאזטן קאפ, ווי אן אמתער אבל.

נאר תיכף נאך איר טויט, האט דער פריץ געהייסן עפענען אלע פענצטער,
ארויסגעטריבן דעם וויירעך פון אלע חדרים, אים נאכגעשיקט דער פרומער פריצה
אין גן-עדן, כדי זי און אלע אירע הייליקע, מיט וועלכע זי איז נאכן טויט מסתמא
קנעפל-שבקנעפל, זאלן זיך מחיה זיין.

אין דריי וואכן, טאקע גישט מער ווי דריי וואכן נאכן טויט פון דער פריצה,

האָט דער פּרייץ געמאַכט אַ מאַלצייט לכּבּוד דער יונגער פּריצהלע. דאָרטן בייַם מאַלצייט וועט ער פאַר אַלע פאַרבעטענע געסט, די פּריצים פּון די אַרומיקע מאַיאַנטקעס, דערקלערן, אַז זי, די יונגע פּריצהלע, איז זיין פּלה און אַז אין גיכּוּ, ווען ס'וועט זיך פאַסן פאַר גאַט און פאַר לייט, וועט זיין די חתונה.

די סעודה האָט געדאַרפט זיין אין אַ זונטיק-אָוונט. די משרתים האָבן יענעם זונטיק קוים געקענט כאַפּן דעם אַטעם, אַזוי פיל איז געווען צו טאָן אויף צו-צוגרייטן דעם קעניגלעכן מאַלצייט.

אין דעם אייגענעם זונטיק, אַרום צען אַ זייגער אין דער פּרי, האָט דער פּרייץ באַפוילן מען זאָל צו אים ברענגען דעם שערער מאַטל פּרנס מיט אַלע זיינע מכשירים. מאַטל פּרנס האָט געהאַט אַ שם, די מלאכה האָט ער געלערנט אין אַ גרויסער שטאַט. ער האָט „גאַלדענע הענט“, — האָט מען אויף אים געזאָגט אין שטעטל, — און מיט די „גאַלדענע הענט“ האָט ער, ווי מיר ווייסן, פאַרדינט אַ מאַל אין אַ יובל עטלעכע קופּערנע דרייערס.

פאַר וואָס דער פּרייץ האָט דעם דאָזיקן זונטיק זיך נישט געלאָזט פּריזירן פּון זיין קאַמער-דינער, ווי תּמיד, נאָר געשיקט רופן מאַטל פּרנס, בלייבט אַ שאלה.

אפּשר דערפאַר, ווייל ער איז געווען אין דעם טאַג מאַדנע אויפגעלייגט און גוט צו אַלע זיינע דינערס, האָט ער געוואָלט, אַז דער אַרעמער יידישער שערער זאָל אויך עפעס געניסן, הנאה האָבן פּון דעם גליקלעכן טאַג, וואָרעם היינט וועט דער בלאַנדער יצר-הרע פּונעם וואָלד ווערן זיין פּלה פאַר גאַט און פאַר לייטן.

און אפּשר איז דאָס געווען סתּם אַזוי איינער פּון זיינע פּריצישע קאַפּריזן. אַזוי צי אַזוי, ווען דער שטאַפעט איז אַריינגעקומען צו מאַטל פּרנס דעם שערער אין שטוב, האָט זיין ווייב פייגעלע די רויטע אים געהאַלטן גראַד אין מכבד זיין מיט אַ געדיכטער פאַרציע קללות. איינע פּון יענע געדיכטע פאַרציעס, וואָס קומען איבער אים יעדן זונטיק. ווייל פייגעלע, דאַרפט איר וויסן זיין, האָט שבת נישט געשאַלטן. שבת איז זי געווען פּרום און גאַטספאַרכטיק און געלייענט דעם טייטש-חומש ווי אַלע פּשרע יידישע ווייבער פּונעם שטעטל.

דערפאַר טאַקע פּלעגן די זונטיקדיקע קללות און שטעכווערטלעך זיין באַזונג-דערס שאַרפע און געפּעפּערטע, און דער אַרעמער מאַטל, ווען ער וואָלט געקאַנט, וואָלט ער אַנטלאָפּן וווּ דער שוואַרצער פּעפּער וואַקסט.

דער שליח פּונעם פּרייץ איז דאָס מאַל געקומען ווי אַן אמתער דערלייזער. מאַטל האָט אויף גיך צונויפגעפאַקט זיינע מכשירים און מיט „אַ גוטן טאַג, פייגעלע“, האָט ער גענומען שפּרייזן מיט זיינע לאַנגע פּיס גיך-גיך, אַז דעם פּריצס שליח האָט קוים געקאַנט כאַפּן דעם אַטעם.

אַבער ווען מאַטל האָט זיך דערנענטערט צום שלאַסבאַרג, וווּ ס'איז געשטאַנען

דעם פריצס פאלאץ, איז אים געווארן קאלעמוטנע אויפן הארצן. אט-אט וועט ער שטיין פארן שטרענגן פריץ מיט די בייזע וואנצעס. אט... אט... ווען ער וואלט געקאנט, וואלט ער תיכף צוריקגעלאפן אין גיהנום אריין, דאס הייסט צו זיין ווייב פייגעלע דער רויטער.

ס'איז אבער שוין געווען פארפאלן. די איבערגעשראקענע אויגן פונעם שערער מאטל פרנס זענען געווארן נאך איבערגעשראקענער.

דער פריץ, ווי געזאגט, איז יענעם זונטיק געווען פול מיט לייטזעליקייט צו אלץ און צו אלעמען. דעם גאנצן פרימארגן איז ער ארומגעגאנגען איבער די גערוימע סאליעס פון זיין פאלאץ, זיך צוגעהערט צום געזאנג פון די קאנאריקעס אין די שטייגן, גוטברודעריש א קלאפ געטאן דעם אלטן גארטן-היטער אנדושיי אין פלייצע, זיך נאכגעפרעגט ביים פערדקעכט אנטאן, ווען ער רעכנט חתונה האבן מיט דער גראבער מאריאשא, און אזוי, א צופרידענער מיט זיך און מיט אלעמען, א גלעט געטאן די לאנגע פריצישע וואנצעס.

מאטלס הארץ האט געקלאפט ווי א משוגע געווארן זייגערל. אט שטייט ער פארן פריץ. דעם פריצס שטערן איז היינט געלייטערט, אן א סימן פון א וואלקן. „דויען דאברי, מאטל!“ — ענטפערט ער אים אויף מאטלס שטאמלענדיקער באגריי-סונג, נאר די וואנצעס, די אראפהענגענדיקע פוילישע וואנצעס, זענען ביז און דראענדיק ווי תמיד.

מאטל פרנס האט תפילה געטאן שטילערהייט ביי זיך אין הארצן:

— רבוננו של עולם, טאטע זיסער אין הימל, מאך, אז די ארבעט זאל מיר געלינגען. אז דער פריץ זאל זיין צופרידן מיט מיין ארבעט. אוי, גאטעניו, באווייז א נס, אז אלץ זאל צוגיין גלאטיק, און איד זאל נאך דערלעבן צו זען מיין ווייב מיט מיינע קינדער!

אזוי האט דער ארעמער מאטל תפילה געטאן ביי זיך אין הארצן. און גאט האט דערהערט זיין תפילה און אלץ איז אפגעגאנגען גלאטיק. דער פריץ איז געווען א מפונק, ווי אלע פריצים. ער האט א קוק געטאן אין שפיגל און א זאג געטאן:

— דאבושע מאטל!

דעם ארעמען מאטל איז אראפ א שטיין פונעם הארצן. דער פריץ איז צופרידן פון זיין ארבעט. דער פאריק אויפן פריצס קאפ ליגט ווי א חידוש. מאטלס „גאלדענע הענט“ האבן פארשעמט די ארבעט פונעם געניטן קאמער-דינער.

ס'איז אבער פארט באשערט געווען אן אומגליק.

דער פריץ, וואס איז געשטאנען פארן שפיגל, האט מיט א מאל א זאג געטאן צום שערער:

— דוכט זיך מיר, מאטל, אז די לינקע וואנצע מיינע איז א טראפעלע לענגער פון דער רעכטער.

און וואס מער דעם פריץ האט זיך געדאכט, אלץ מער זיכערער איז ער געווארן אז די לינקע וואנצע איז טאקע א ביסל לענגער פון דער רעכטער. ער האט א זאג געטאן:

— מען דארף די לינקע וואנצע א ביסל אונטערשערן, זי אויסגלייכן מיט דער רעכטער.

מאטל פרנס, וואס האט שוין געוואלט צונויפפאקן זיינע מכשירים, האט א ציטער געטאן. זיך צורירן צום פריצס וואנצעס, צו די בייזע פוילישע וואנצעס, איז בפירוש א נסיון. פאר שרעק האט אים אפגענומען ס'לשון. און דאס וואס ער האט געוואלט זאגן, האט ער נישט געזאגט. נעמלעך, אז די לינקע וואנצע איז גלייך מיט דער רעכטער, אז דעם פריץ דאכט זיך נאר אויס און אז...

ווי אין א הינערפלעט האט ער גענומען דאס שערל אין האנט אריין. זיין הארץ האט אויף א רגע פארגעסן תפילה צו טאן צו דעם וואס לעבט אייביק. אין זיין דמיון איז אויסגעוואקסן מיט א מאל זיין קליינע רויט-האריקע פלוניתטע פייגעלע, און זי האט א געשריי געטאן:

— גיטע, מאטל!

מאטלס האנט האט א ציטער געטאן. א שטיק פריצישע וואנצע איז געלעגן אויף דער ערד. אנגסטן האבן אים באשלאגן.

דער פריץ איז אויפגעשפרונגען פון זיין שטול. זיין שטערן האט זיך פאר-וואלקנט, די אויגן האבן געשפריצט פייער. די רעכטע וואנצע איז אראפגעהאנגען פריציש ווי תמיד, און די לינקע... יעזוס מאריא! יעזוס מאריא! און גראד היינט, ווען ס'דארף זיין דאס מאלצייט. גראד היינט, ווען ער האט פארבעטן אלע פריצים פון די ארומיקע מאיאנטקעס. גראד היינט, ווען ער דארף פאר אלעמען דערקלערן, אז דער „בלאנדער יצר-הרע פונעם וואלד" איז זיין כלה.

דער פריץ האט א קוק געטאן אויף דעם שטיק וואנצע, וואס האט זיך געוואלט-גערט אויף דער ערד, א קוק געטאן אויף מאטל שערער, וואס איז געשטאנען מיט אן אפן מויל און מיט ציטערנדיקע קניעס.

מיט א מאל האט ער א געשריי געטאן:

— יאן! סטעפאן!

צוויי געזונטע דינערס זענען אריינגעקומען, שטיין געבליבן ביי דער טיר און געווארט אויפן פריצס באפעל.

— נעמט אט דעם דאזיקן זשידלאק און ציילט אים אפ הונדערט און פופציק שמיץ, אן רחמנות!

די צוויי דינערס, יאן און סטעפאן, האבן א נעם געטאן דעם צעטומלטן מאטל פרנס, איינער ביים קאפ, דער צווייטער ביי די פיס, און אים אראפגעטראגן אין הויף. דארטן אין הויף האט מען דעם ארעמען שערער אראפגעלאזט די תחתונים, און די צוויי מתבלים יאן און סטעפאן האבן זיך גענומען ציילן די שמיץ.

בני די ערשטע צוואנציק שמיץ האָט מאָטל שערער געשריגן ווי נישט מיט זיין קול, און ווען ס'האָט געהאַלטן בני דרייסיק, איז ער שוין געלעגן באַווסטלאַז. דער פריץ איז געשטאַנען ביים פענצטער מיט איין קורצער און איין לאַנגער וואַנצע און קאַמאַנדעוועט:

—אַפּגיסן מיט קאַלט וואַסער און ווייטער שמייסן!

קוים אַ לעבעדיקן האָט מען אַהיים געטראָגן דעם שערער מאָטל פרנס. ער האָט גערעדט פון היץ, זיך אויסגעטענהט מיט זינע זיידעס פון יענער וועלט: — שלום-עליכם, זיידעס! וואָס מיינט איר, מען וועט מיך אַרײַנלאַזן אין גן-עדן? אויב נישט, דאַרף מען זען געבן כאַבאַר. נאָך דעם פריצס שמיץ האָב איך שוין נישט קיין כוחות פאַרן גיהנום!

שפעטער האָט מען אים אַוועקגענומען אין הקדש אַרײַן, און דאַרטן איז ער געשטאַרבן אַרום צען אַ זיגער אויף דער נאַכט. אַ שוואַכער ייד געווען אַט דער מאָטל פרנס. נישט קיין כוח געהאַט איבער-צוטראָגן די הונדערט פופציק שמיץ.

ווען מען האָט געבראַכט צו מאָטלס ווייב, פייגעלע דער רויטער, די טרויעריקע בשורה, אַז איר מאָטל איז שוין זינס איבערגעקומען, און ווען פייגעלע די רויטע האָט אַ קוק געטאַן אויף די יתומים, וואָס זענען איבערגעבליבן אַן אַ טאַטן און אַן אַ שפּיזער, איז זי אַ רגע געבליבן אַ געפלעפטע. אַבער נאָר אַ רגע. דערנאָך האָט זיך אַרויסגעריסן פון איר האַרץ אַ קללה:

— צוליב אַ שטיקל וואַנצע נעמט מען און מען דערהרגעט אַ טאַטן פון קינדער! אַז די וואַנצעס זאָלן אים וואַקסן און וואַקסן און נישט אויפהערן צו וואַקסן, טאַטע-פאַטער אין הימל!

פאַראַן קללות, וואָס פאַלן אויפן ווינט. פאַראַן קללות וואָס פאַלן אין וואַסער און פאַראַן קללות, וואָס ווערן מקוים. און פייגעלעס קללה איז מקוים געוואָרן. —

גראַד איז דער פריץ געזעסן אויבן אַן ביים טיש. דער בלאַנדער יצר-הרע פונעם וואַלד לעבן אים. די פריצים פון די אַרומיקע מאַיאַנטקעס אַרום טיש. די קאַנדעליאַברעס האָבן שעמערירט. דער וויין אין די באַקאַלן — געפּינקלט. מ'האַט געשמעקט מיט רויזן און אַדעקאַלאַן. קיין זכר איז נישט געבליבן פון דעם אַמאַליקן וויירעך און די וואַקסענע ליכט.

די צווייטע העלפט וואַנצע האָט דער פריץ אונטערגעשניטן, זי צוגעפאַסט צו דער אַנדערער העלפט, וואָס מאָטל שערער האָט סקאַליעטשעט. אמת, ס'איז נישט געווען דאָס, אַבער ער האָט קיין ברירה נישט געהאַט. דאָס מאַלצייט, וואָס איז געווען צוגעגרייט, האָט מען שוין נישט געקאַנט אַפּלייגן.

די פריצים פון די אַרומיקע מאַיאַנטקעס האָבן זיך טאַקע געחידושט אויפן פריצס וואַנצעס, וואָס זענען דאָס מאַל עפעס מאַדנע קלענער געוואָרן (פוילישע

פריצים זענען מבינים אויף וואַנצעס, זייער גאַנצער האַנאַר ליגט בטבע אין די וואַנצעס!). זיי האַבן אַבער געשוויגן, גלייך גאַרנישט. נישט געפרעגט וואָס און ווען. אין האַרצן האָט יעדער געטראַכט: „מאַדנע“, און דערווייל געגעסן און געטרונקען פון דעם „פל-טוב“, וואָס די דינערס האַבן אַלע מאל אַוועקגעשטעלט אויפן טיש.

דער פריץ האָט אַבער געפילט, וואָס די אַנדערע פריצים קוועטשט, און ווען אַלע זענען שוין געווען פעסט אונטערן גלעזל, האָט ער זיך אויפגעשטעלט, און פאַר זיי דערציילט דאָס אומגליק מיט דער וואַנצע, אַז דער זשידלאַק מאַטל פּרנס איז דער שולדיקער, און ווי אַזוי ער, דער פריץ, האָט אים דערפאַר באַשטראַפט.

— געווען באַשערט אַן אומגליק, פאַנאווע, אַבער ביז צו דער חתונה וועלן די וואַנצעס אונטערוואַקסן. פאַן יעזוס איז אַ גנעדיקער האַר. דערווייל זיי מיר מוחל, מיין פּלה!

דער פריץ האָט זיך אַראַפּגעבויגן צום בלאַנדן „יצר-הרע“ און איר אַ קוש געטאַן.

און אַז ער האָט אויפגעהויבן זיין געזיכט, זענען די אַנדערע פריצים געבליבן זיצן מיט אַפענע מיינלעך — ווי פאַרשטיינערט.

דער בלאַנדער יצר-הרע האָט אַרויסגעלאַזט אַ קוויטש און איז אַוועקגעפאַלן אין חלשות.

דער פריץ איז געוואָרן אין גאַנצן צעטומלט:

— וואָס איז געשען, פאַנאווע?

אַבער קיינער האָט קיין וואָרט נישט געקאַנט אויסרעדן. אַלע האַבן נאָר געטייטלט מיט די פינגער צום פריץ.

דער פריץ איז צוגעלאַפּן צום שפיגל און ס'איז אים פינצטער געוואָרן אין די אויגן.

די וואַנצעס, וואָס זענען ערשט געווען פאַרשעמט אונטערגעשוירן, זענען אויסגעוואַקסן און מיט יעדער רגע זענען זיי גרעסער געוואָרן.

דער פריץ איז אַרויסגעלאַפּן פונעם צימער. די אַנדערע פריצים זענען פאַמעלעך געקומען צו זיך. ערשט איצט האָט מען זיך גענומען מינטערן דעם פריצס פּלה.

ווען דעם פריצס פּלה איז געקומען צו זיך, איז דער פריץ שוין צוריק געשטאַנען לעבן איר. די וואַנצעס זענען געווען צוריק ווי ביים אַנהויב פונעם מאַלצייט. דעם פריצס קאַמער-דינער, וואָס האָט זיך אין דער ערשטער רגע אויך דערשלאָקן, האָט זיי צוריק געמאַכט פאַר אַ לייט.

— אַ בלענדעניש! — האָט אַ זאַג געטאַן דער דיקער עדוואַרד פאַטאַצקי און האָט זיך צעלאַכט אויפן קול.

און אלע פריצים האבן זיך אויך צעלאכט.
דער בלאַנדער יצר־הרע, דעם פריצס כלה, האָט געעפנט די אויגן. צוויי גרויסע, בלאַע איבערגעשראַקענע אויגן.
— וואָס איז געשען, געליבטער? — האָט זי געשעפטשעט.
— גאַרנישט! אַ בלענדעניש, כראַבינאַ! — האָט איבערגעחזרט דער גראַבער פאַטאַצקי און ווייטער געלאַכט.
— אַ בלענדעניש, געליבטע! האָט געמורמלט דער פּריץ ווי אַ נישט־היגער און זיך אַראָפּגעבויגן צו זיין באַשערטער און איר נאָך אַ מאַל אַ קוש געטאַן.
און אַז ער האָט אויפּגעהויבן דעם קאַפּ, זענען אַלע אַרומיקע געבליבן ווי פאַרשטיינערט. דער בלאַנדער יצר־הרע האָט אַ געשריי געטאַן „יעזוס מאַריאַ!“ און איז ווידער אַ מאַל געפאַלן אין חלשות.
דעם פריצס וואַנצעס זענען געווען מאַדנע לאַנג, און מיט יעדער רגע זענען זיי געוואָרן לענגער און לענגער.
— דעם טייוולס פינגער — האָט אַרויסגעשטאַמלט דער דיקער כראַביע פאַטאַצקי, און אַ ציטערנדיקער זיך אַרויסגעשאַרט פונעם צימער.
דער פּריץ איז ווידער אַ מאַל אַרויסגעלאַפּן פון זאַל, אין אַ ווייל אַרום זיך אומגעקערט. מיט דער הילף פון זיין קאַמער־דינער האָט ער ווידער אַ מאַל געבראַכט די וואַנצעס אין אַרדענונג. די געסט האָט ער אַבער שוין נישט געטראָפּן. ווי געיאַגט פון ביזנעס גייסטער האַבן זיי זיך אָפּגעטראָגן.
אויפן דיל איז געלעגן אַ פאַרחלשטע די בלאַנדע גראַפינע, זיין כלה.
ער האָט זיך צו איר אַראָפּגעבויגן, געגלעט אירע האַר. זיינע הענט זענען געווען צאַרט און טרויעריק. ער האָט געפליסטערט:
— וואָך אויף, געליבטע, בלאַנדע כלה מיניע פונעם וואַלד. ביזנעס גייסטער שפילן מיט מיניע וואַנצעס זייער פינצטער שפיל. לאַמיר תפילה טאָן צו פאַן יעזוס, אונדזער האַר, ער זאַל זיך מרחם זיין אויף מיניע וואַנצעס און זיי אויסלייזן פון דעם חוּזק־שפיל, וואָס די ביזנעס דעמאָנס שפילן מיט זיי.
רירנדיק איז געווען דאָס בילד אַ רגע שפעטער. דער פּריץ אויף די קני פאַרן בילד פון זיין „דערלייזער“, די פריצה לעבן אים צונויפגעלייגט די הענט. דער „יצר־הרע פונעם וואַלד“ מיט אַ תפילה אויף די ליפן פאַרן פריצס וואַנצעס. און אַז זיי זענען אויפגעשטאַנען און די פריצה האָט אַ קוק געטאַן אויפן פּריץ, איר געליבטן, איז זי אָפּגעשפרונגען:
— טייוול! ... דו ... דו ביסט ... אַליין ... דער טייוול!
זי איז אַוועק. געלאָזט דעם פּריץ אַליין. ער איז ווידער אַ מאַל געשטאַנען פאַרן שפיגל און באַטראַכט זיינע מוראדיק לאַנגע וואַנצעס, וואָס זענען מיט יעדער רגע געוואָרן לענגער און לענגער.
פון יענער נאַכט אָן האָט זיך דער פּריץ מער נישט באַוויזן אויף דער גאַס.

ער איז מער נישט געגאנגען אויף יאגד ווי אַ מאַל, ער האָט אויסגעמיטן זײַנע חברים, די פריצים פון די אַרומיקע מאַיאַנטקעס.
אַפט, גאַר אַפט האָט ער געטראַכט וועגן זײַן פּלה, דער בלאַנדער פּריצה פּונעם וואַלד. מיט טרערן אין די אויגן פּלעגט ער זיפּצן:

— נישט געווען באַשערט, גאַלדענע!

דער קאַמער־דינער איז אים נאַכגעגאַנגען פּוס־טריט מיטן שערל אין דער האַנט און אַלע מאַל, ווען מען האָט באַדאַרפט, האָט ער אונטערגעשוירן דעם פּריץ די וואַנצעס.

בײַ נאַכט, ווען אַלץ אַרום און אַרום איז געשלאַפּן, איז ער ווי אַ שאַטן מיט אַ לאַמטערן אין האַנט, געגאַנגען צום קבר פון זײַן ווײַב, דער פרומער פּריצה, און געבעטן מחילה.

דער פּריץ האָט געמיינט, אַז צוליב איר קומט ער דאָס אָפּ, אַז זי איז די סיבה פון דער גרויסער שטראַף, וואָס איז איבער אים געקומען.

שפּעטער, ווען ער האָט זיך דערוואַסט, אַז דער ייִדישער שערער מאַטל פּרנס איז געשטאַרבן פון די שמיץ, האָט ער אַנגעהויבן צו אַנען, אַז צווישן טויט פון דעם ייִדישן שערער און דעם וואַקסן פון זײַנע וואַנצעס איז פאַראַן אַ שײַכות.

ער איז אין אַ בײַנאַכט געשטאַנען פאַר מאַטלס קבר, זיך געזעצט מיט בײַדע פּויסטן אין האַרץ אַרײַן און געבעטן דעם אַרעמען ייִדישן שערער, ער זאָל אים מוחל זײַן.

דער פּריץ איז אַפּילו געפאַרן צום רבין, אים געגעבן אַ שיינעם פּדיון, און אים געבעטן, ער זאָל אים געבן זײַן ברכה.

אַבער די ברכה פּונעם רבין האָט גאַרנישט געהאַלפּן. די קללה פון פּייגעלע דער רויטער איז געווען שטאַרקער.

אין אַ שיינעם אינדערפּרי, ווען דער קאַמער־דינער איז צוגעקומען צום פּריץ מיטן שערל אין דער האַנט, אונטערשערן, ווי דער שטייגער, די וואַנצעס, וואָס זענען איבער נאַכט מוראדיק אויסגעוואַקסן, האָט אים דער פּריץ אַוועק־געטריבן:

— מען דאַרף נישט... גיי!

צום ערשטן מאַל זינט זײַן ווײַב, די פרומע פּריצה, איז געשטאַרבן, האָט דער פּריץ מיט די אייגענע הענט אַנגעצונדן די קאַנעצלעך פאַר די איקאַנעס. און פאַר יעדער איקאַנע באַזונדער האָט ער לאַנג־לאַנג תּפילה געטאַן, חרטה געהאַט אויף זײַנע זינד.

דעם גאַנצן טאַג אַזוי, איינער אַליין מיט די הייליקע בילדער.

אין אַוונט, ווען די זאַכן האָבן זיך אַנגעהויבן אויסצולעשן אין שטוב, און נאָר דער גרויסער שפּיגל האָט געליכטיקט אין דער גאַלדענער ראַם, האָט דער פּריץ זיך אַוועקגעשטעלט פאַרן שפּיגל און באַטראַכט זײַן אויסגעלאַשן פנים, און די

לאנגע וואנצעס, וואס האבן שוין געגרייכט ביז די קני.

ער האט זיך צעלאכט שארף און כיטרע:

— ס'וועט קלעקן!

אנטקעגן מיטן גאכט האט ער מיט די אייגענע וואנצעס זיך אויפגעהאנגען.

אין דרויסן האט געבושעוועט א רעגן מיט א ווינט.

אין דער לעצטער רגע האבן זיינע פיבערנדיקע אויגן נאך געזען: א גרויסער

צעשמיסענער הינטן. ארום דעם הינטן — א כאפטע יאמערנדיקע קינדער:

„טאטע... טאטעשי!“

און א קליינע, רויט-האריקע פרוי, וואס טייטלט מיטן פינגער צום פריץ,

א געהאנגענעם אויף די אייגענע וואנצעס:

— א שיינע, ריינע פפרה!

פון דער מעשה דארף מען זיך אראפנעמען א מוסר, ווי מען דארף זיין

אפגעהיט מיט א קללה. אמת, דאס מאל האט דער פריץ די קללה פשר פארדינט.

גאט זאל אונדז אפהיטן פון אזעלכע פריצים הינט און אלע מאל.

אמן סלה!

פסייטן

נאָר איין מאָל שלום-עליכם

א

אין סאַמע מיט פון חודש מאי, אין יאָר 1916, איז ער געשטאַרבן אין דער שטאָט גיו־יאָרק — דער סאַמע קאַכקעסל פון די פאַראייניקטע שטאַטן.

אַז ער איז געווען אַ „באַוווסטער שרייבער“, האָט מען געקאַנט דערקענען אין דער לוויה וואָס ער האָט געהאַט. מען דערציילט אַז עס איז געווען איינע פון די גרעסטע לוויות וואָס גיו־יאָרק האָט ווען עס איז געזען.

די פאַלקסמאַסן האָבן פאַרבימאַרשירט מיט געבויגענע קעפּ און אַ רגע איידער מען האָט פאַרקלאַפט דעם אַרון אויף אייביק, האָט דער קאַלעקטיווער אַבל זיך איינגעגראָבן מיט זיינע טויזנטער אויגן אין וואַקס-געלן פנים פון דעם טויטן מייסטער.

ער האָט, משמעות, געוואַלט פאַרפיקסירן אין זפרון דאָס דאָזיקע פנים, וואָס אַט-אַט ווערט עס איבערגעגעבן אין רשות פון ווערעם און ליים.

איך געדענק:

אַ פּרילינגטאַג וואָס האָט פאַרשמעקט מיט מייגאַלד, מיט צייטיקן בעז און קאַרשנבליטן.

אין יאָס, דער קרוינשטאַט פון מאַלדאווע, דער קרוינשטאַט פון ייִדישן טעאַטער. אַ בלייך פּופּצן-יאָריק ייִנגל פאַר דער וויטרינע פון אַ ייִדישן מוכר-ספרים, אין סאַמע האַרץ פון שולהויף.

פון דעם ייִנגלס אויגן קאַפען טרערן.

אין פענצטער הענגט אַ צייטונג די ריכטיקע ייִדישע צוקונפט.

דאָס ערשטע זייטל אין אַ שוואַרץ רעמל. דאָס קעפל מיט גרויסע קידוש-לבנה-אותיות.

„געשטאַרבן שלום-עליכם“; „געשטאַרבן דער ייִדישער געלעכטער“.

דעם דאָזיקן פּופּצן-יאָריקן ייִנגל האָט זיך דעמאַלט אַפילו אויף אַ האַר נישט געחלומט, אַז ער וועט זיך ווען עס איז אַנגעהערן מיט דער ייִדישער ליטעראַטור, און אַז די שלום-עליכם-עקסיסטענץ אין דער דאָזיקער ליטעראַטור וועט אים פּסדר אַנפילן מיט שטאַלץ און פּחד.

מיט שטאַלץ דערפאַר, וואָס אַט דער איין-און-איינציקער, דער ווינדערבאַרער — איז אונדזערער.

און מיט פּחד און אַפהענטיקייט, ווייל ווי אַזוי קאַן מען עס נאָר שרייבן נאָר שלום-עליכמען.

מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ איז דאָס ייִנגל אַהיים געלאָפּן אַנזאַגן זיין טאַטן,

דעם שניידער, די טרויעריקע בשורה.

זיין טאטע איז, פון זינט ער געדענקט, געווען א גרויסער שלום-עליכם-פארערער. נאך מער, אן עקזאלטירטער שלום-עליכם-אפאלאגעט.

ער האט אליין, אויף א פרימטיוון שטייגער, דורכגעפאקט און דורכגע-מאזלט די ליניע וואס פירט פון שמ"רן צו שלום-עליכמען.

און דער דאזיקער פשוטער שלום-עליכם-אפאלאגעט (איינער פון די אומ-צייליק-אנאנימע) איז דאך געווען דער ערשטער, וואס האט פאר דעם סענסיבלען יינגל אנטפלעקט דאס שלום-עליכם-וונדער.

דער דאזיקער פשוטער ליינער האט אויך געפונען די ריכטיקע קריטישע פארמולע, צו וועלכער די יידישע קריטיק און דער שרייבער פון די דאזיקע שורות האבן זיך ערשט דערקליבן נאך א ים פון קריטישע אומוועגן.

„נאר איין מאל שלום-עליכם“.

אין דער דערקענטעניש פון דער איינמאליקייט פון אזא דערשיינונג ווי שלום-עליכם ליגט דאך דער אפענער וועג צום באנעמען אים.

וואלט די יידישע קריטיק פון יענע צייטן דערגאנגען צו דער דאזיקער דערקענטעניש, וואלט זי פארשפארט א סך פאלשע קאמענטארן און ממילא אויספירן וואס האבן צוגעהאלפן מער דעם מיספארשטענדעניש ארום שלום-עלי-כמען, איידער דעם דערקענען די דאזיקע איינציקארטיקע געשטאלט און אירע קינסטלערישע ווערטן.

יעדע אזא איינמאליקע געשטאלט טראגט אין זיך די קריטעריעס וואס העלפן זי באנעמען.

אלע דרויסנדיקע קריטעריעס, וואס ווערן אנגעווענדט לגבי אזא דערשיינונג, געהערן אומבאדינגט און פאטאל צו א פאלשער באלויכטונג.

דער גייסטרייכער פראנצויזישער משפיל וואלטער האט א דאנק די דרויסנדיקע עסטעטישע קריטעריעס, וואס זענען געלעגן מחוץ דעם שעקספיר-פענאמען, מיספאר-שטאנען די גראנדיעזע שעקספירישע איינמאליקייט.

פון מיספארשטיין ביז לעסטערונג איז א קליינער מהלך — ממש א שפאן וועג. איז טאקע וואלטער געווען שעקספירס לעסטערער און נישט זיין דערקענער. און ס'איז נישט קיין וונדער, און כמעט זעלבספארשטענדלעך, וואס אונדזערע היימישע משפילים זענען געווען שלום-עליכם-לעסטערערס.

מיט די דרויסנדיקע צוגאנג-מעטאדן וואס זיי האבן אנגעווענדט, האבן זיי געהאלפן, ניין, זיי זענען טאקע אליין געווען די פאנען-טרעגעדערס פון דער פאלשער אינטערפרעטאציע פון דעם שלום-עליכם-זשעני.

אלץ איינס צי דער דאזיקער טיפ משפיל האט געהייסן אליעזר שטיינמאן, א. ווייטער, צבי הירשקאן אדער אנדערש.

א טיפיש-משפילישער רעפלעקס איז געווען, למשל, דער זאג פון פריץ מארקישן

(שוין אין דער צייט פון דער איבערווערטונג), ווען ער האט אנווייזנדיק אויף די שלום-עליכמישע עלעמענטן אין א. מ. פוקס דערציילונגען זיך פארגאלאפירט: „אודאי שטאמט א. מ. פוקס פון שלום-עליכמען, נאר אן ברילן און אן דעם שפיציקן בערדל“.

אט די אלע אינטעליגענטיש-משפילישע צוגאנג-מעטאדן און אויסטייטשן האט אפגעווארפן פשוט און עלעמענטאר א ייד פון א גאנץ יאר, ווען ער האט א זאג געטאן:

„נאר איין מאל שלום-עליכע“.

ב

נאר איין מאל שלום-עליכע.

אודאי נאר איין שלום-עליכע, ווייל אין אים האט זיך מאגניפעסטירט דער גילגול פון יענעם אייביקן געלעכטער, וואס קומט צו א פאלק נאר איין מאל אין א יובל.

בײַ די שפאניער האט זיך דאס דאזיקע געלעכטער אנטפלעקט אין דער געשטאלט פון סערוואנטעס. בײַ די פראנצויזן — אין דער געשטאלט פון ראבעלע, און בײַ די ענגלענדער — אין דער געשטאלט פון דיקענס.

נאר איין שלום-עליכע, ווייל אזעלכע געשטאלטן ווי שלום-עליכע זענען נישט קיין געניאליש-עפיוזאדישע אויפטאקטן און אויפבליצן, וואס יעדע גרעסערע און קלענערע ליטעראטור פארמאגט זיי.

אזעלכע געשטאלטן ווי שלום-עליכע זענען לייטערונג פון דורות העוויות, צער, חכמה און עקשנות.

נאר איין שלום-עליכע, ווייל ער איז געווען די אינטימע קינסטלערישע עקספרעסיע פון די יידן, וואס הגם זי ווארצלט אין דער טיף פון פאלקלאריסטישע אייגנארטיקייטן, פארמאגט זי דעם אויסטערלישן פוח זיך צו דערהייבן צום אונז-ווערסאלישן.

נאר איין שלום-עליכע, ווייל איינמאליק אין ליטעראטור געלינגט אזא סינטעז פון שיקזאל מיט הומאר פון דראמאטישן עיקר, וואס ווערט באלאגסירט דורך דער לאכנדיקער טרער.

אזעלכע צוויי אויסטערלישע עלעמענטן, וואס בײַ שעקספירן זענען זיי געלאפן פאראלעל און נאר אין געציילטע ווערק האבן זיי גראנדיעז און אומהיימלעך זיך געקוקט אין די אויגן אריין.

ש. ניגער, וואס האט זיינער צייט געזוכט שלום-עליכעס ליטערארישן ייחוס-בריוו, האט זיך דערגראבן צו דער שארפזיניקער „מענדעלע- און שמ״ר-טענדענץ“, וואס האבן זיך געראנגלט אין שלום-עליכמען.

ערשט אין די לעצטע יארן איז ער דערגאנגען צום אוניווערסאלישן אין טביה דעם מילכיקן.

ענדלעך אַ מאַל!

אינעם אויפשפירן און אויסגעפינען די שייכות פון דער אייגנארטיקייט צום אוניווערסאלישן פון אַ ווערק ליגט דאָך דער הויפט-אַטריבוט פון יעדער קריטיק. נאָר מיט אַט דעם מאַסשטאַב קען זי דערגיין צום ווערט און גישט-ווערט פון דעם אָדער יענעם ווערק.

און שלום-עליכם איז דאָך געווען די אייגנארטיקסטע געשטאַלט וואָס מיר ייִדן האָבן געגעבן דער וועלט-ליטעראַטור.

ג

איך ווייס, אַז אין אַן אייליק-געשריבענעם אַרטיקל לאַזט זיך בשום-אופן גישט אויסשעפן אַזאַ אייגנארטיקער אוניקום ווי שלום-עליכם.

עס איז פאַראַן נאָר איין אויסוועג — דער וועג פון אַנדייטונגען.

אַנוואַרפן אַ קריטישע סכעמע, אָדער בעסער געזאָגט — אַ פאַר טעזיסן, וואָס קענען פאַרענטפערט ווערן נאָר דורך אַ גרעסערער מאַגאָגראַפיע.

קודם-כל די אוניווערסאלישע מאַמענטן. די אייביק-פראַלעטאָרישע אומקערן. ווי למשל:

דאָס איובישע אין טביה דעם מילכיקן.

דאָס דאָן-קישאַטישע אין מנחם-מענדלען.

דאָס מעפיסטאָפּעלישע אין פאַרפישופטן שניידער.

דאָס אַדיסייִישע אין מאַטל פייסי דעם חונס.

דאָס כעלעמישע אין די כתרילעווקער מעשיות.

און אזוי ווייטער, און אזוי ווייטער...

ד

דאָס דעמאָניש-מאָנאָקאָלישע אין שלום-עליכמס העלדן:

דער אילוזאָרישער דיבוק וואָס שלייִדערט מנחם-מענדלען פון איין גראַטעסק-דראַמאַטישער סיטואַציע אין דער צווייטער.

די קללה-מאָנאָמאָניע פון שיינע-שיינדל, וואָס איז גורם דאָס גראַטעסקע ליכט וואָס פאַלט אויף איר פאַרפייניקט און אַרעם לעבן.

די פסוקים-מאָנאָמאָניע פון טביה דעם מילכיקן.

די משל-מאָניע פון דעם רב ר' יוזפל פון כתרילעווקע.

עטצעטעראַ, עטצעטעראַ.

ה

אזוי אנטאפן דעם מענטש אין זיינע מאניאקאלישע צושטאנדן האט נאך געקענט שעקספיר.

פאר דעם „גאון פון דער טראגעדיע“ איז דער מאניאקאלישער צושטאנד געווען דער ארויסגאנג-פונקט פון וועלכן ער האט געצויגן די העראיש-דראמאטישע קאנ-סעקווענצן.

שלום-עליכם האט, ווי קיין צווייטער אין דער יידישער ליטעראטור, געהאט דעם חוש פארן אורטראגישן עלעמענט.

ער איז אייגנטלעך געווען, ווי דער דייטש וואלט געזאגט, א „פארקאפטער דראמאטורג“.

די מאנאלאגיש-טעאטראלע פארעם וואס דאמינירט אין זיינע ווערק איז א קלאסישער ביישפיל דערפאר.

ער האט אבער נישט דערפירט צו די לעצטע טראגישע סך-הכלען ווי דער גרויסער בריטישער אכור, אדער ווי וואלטער האט שעקספירן אנגערופן: „דער בריטישער באַרבאַר“.

שלום-עליכם האט געמילדערט די דראמאטישע עלעמענטן דורך זיין ליריש-הומאריסטישן שמייכל. דורך זיין טיף-הומאנישן ליריוז. ער איז אייגנטלעך געווען דער לעצטער גרויסער הומאניסט אין דער וועלט-ליטעראטור.

ו

ער איז געווען דער ערשטער „גריד“ אין דער יידישער ליטעראטור, ווי פארא-דאקסאל עס זאל נישט קלינגען.

גריכיש אין זין פון פרייהייט אין דער סענסועל-הנאהדיקער באציונג צום ווארט. ער האט באפרייט דאס יידישע-קינסטלערישע ווארט פון דער מענדעלעשער אסקעזע און פון פרצעס ראציאנאלע פארזיכטיקייטן און רמזים (זע די בארימטע דריי פינטעלעך) און געלאזט עס פליען.

ער איז געווען דער ערשטער גרויסער וואקאנט אין דער יידישער ליטעראטור. דער קריטישער משפיל האט די דאזיקע פרייהייט נישט פארשטאנען (ווי געוויינטלעך) און זי שלעכט אויסגעטייטשט.

אליעזער שטיינמאן האט געשריבן מיט ביטול וועגן שלום-עליכמען דעם פאיאץ. און צבי הירשקאן — וועגן שלום-עליכמען „דעם לעצטן זאגער“.

דער קריטישער משפיל האט אים פסדר דעגראדירט און אנגעוויזן אויף זיינע פאלקלאריסטישע אייגנטמלעכקייטן.

ז

אין ליכט פון זיין ווערק פארלירט דער פסעוודאנים זיין צופעליקן כאראקטער.

ער באקומט א זין און ווערט אין א געוויסער מאס א שליסל צו דער שאַפּערישער מיסטעריע, וואָס האָט זיך בײַ אונדז אַנטפלעקט אונטער דעם דאָזיקן נאָמען: שלום-עליכם.

ס'איז פאַראַן אין דעם נאָמען דאָס היימיש-אינטימע, וואָס טוט אויס דעם פרעמדן אורח פון זײַנע וועגן און וואַנדערונגען און זעצט אים אַוועק בײַם משפּחה-טיש מיט אַלע היימישע בײַ גלייך. דאָס ליכט פון הענגלאַמפּ ציט אים אַרײַן אין נאַענטסטן ליכטקרײַז און דער זשום פון דעם זינגענדיקן סאַמאַוואַר — אין אינטים-היימישן משפּחה-ניגון:

— און איצט, פעטער, וועל איך אײַך דערציילן אַ מעשה, אַ טרויעריק-פּריי-לעכע אַדער אַ פּריילעך-טרויעריקע, וואָס האָט זיך געקאַנט טרעפּן מיט מיר, מיט אײַך אַדער מיט סתּם אַ ייִדן!

פאַראַן אָבער אין דעם נאָמען אויך יענער געצנדינערישער ריטואַל, יענער גראַטעסק-געשפּענסטישער שפּרונג, מיט וועלכן ייִדן זענען מקדש די לבנה, בעת זי באַווייזט זיך אַ נײַע, אַ פּולע, איבער די דעכער און ליקעס פון די ייִדישע שטעט און שטעטלעך.

יענער שלום-עליכם, וואָס ציטערנדיקע מענטשלעכע שאַטנס — ביזאַרע און געשפּענסטישע אין שײַן פון דער זילבערנער לבנה — גיבן דעם אייביק-זיך-באַניענדיקן קאַסמישן ליכט.

אין שלום-עליכמס ווערק זענען בולט ביידע עלעמענטן: דאָס אינטים-אידי-לישע און דאָס ביזאַר-גראַטעסקע.

די ראַמאַנטישע עקספּעדיציע אין ביזאַר-געשפּענסטישן אַרײַן איז, אַגב, כאַ-ראַקטעריסטיש פאַר אַלע גרויסע הומאַריסטן אין דער וועלט-ליטעראַטור.

בײַ סערוואַנטעסן האָט זי געפונען אַ קלאַסישע לייזונג דאָדורך, וואָס ער האָט דעם ביזאַר-פּאַנטאַסטישן מאַמענט אידענטיפּיצירט מיט דער דאָן-קישאַטישער אילוזאָרישקייט, און פּדי צו געפּיגען דאָס גלייכגעוויכט צום ביזאַר-גראַטעסקן מאַמענט, האָט אים געדינט די פיגור פון סאַנטשאַ פּאַנאַסאַ.

בײַ דיקענסן ווירקט זיך אויס דאָס ביזאַר-פּאַנטאַסטישע אין דער פאַרעם פון אינטערמעצאַס (זע די געשפּענסטער-געשיכטן וואָס דיקענס שיבט אַרײַן דאָ און דאָרט אין זײַן ראַמאַן די פּיקוויקער), אַדער ער לויפט פאַראַלעל און זעלבשטענדיק ווי אין זײַנע ווינאַכט-געשיכטן.

בײַם דײַטשישן הומאַריסט ווילהעלם ראַאָבע געפּינען מיר דעם דיקענס-מעטאָד פון ביזאַר-פּאַנטאַסטישע אינטערמעצאַס אַרײַנגעשטעלט דאָ און דאָרט, וווּ דער רעאַליסטישער שטייגער פון דערציילן דערלויבט עס גאַר. (זע זײַן ראַמאַן די כּראַניק פון דער שפּערילינג-נאַס).

בײַ טשעכאַוון און גאַגאַלן לויפט דער ביזאַר-פּאַנטאַסטישער עלעמענט ווידער אַ מאַל פאַראַלעל צו די אין רעאַליסטישן נוסח געהאַלטענע דערציילונגען און

ראמאנען (פארגלייך טשעכאווס „שווארצער מאנאך“ און גאגאלס דערציילונגען „די נאז“, „דער מאנטל“ און אנדערע).
 אויך ביי שלום-עליכמען איז פאראן דער דאזיקער „אפנויג“ צום ביזאר-
 פאנטאסטישן, פונקט ווי ביי די אלע דערמאנטע גרויסע הומאריסטן.
 דאס ביזאר-גראטעסקע רעאליזירט זיך ביי אים אין א גאנצער ריי דערצי-
 לונגען, וואס לויפן פאראלעל צו זיין ליריש-הומאריסטישן שטייגער.
 איך וועל דא דערמאנען בלויז צוויי פון די דערציילונגען — „עולם-הבא“
 און „א מעשה אן אן עק“, אדער ווי ער האט זי שפעטער אנגערופן: „דער פאר-
 פישופטער שניידער“.

אין „עולם-הבא“ פארט אן איידעם אויף קעסט דאס ערשטע מאל ארויס אין
 דער וועלט — אין צווייטן שטעטל אריין. אויפן וועג, צווישן נאכט און שניי,
 שטייט א קרעטשמער. דער קרעטשמער, ביי וועמען דאס ווייב איז געשטארבן,
 באלאדנט דעם יונגן-מאן מיט „עולם-הבא“, ער זאל ברענגען די טייטע קרעטשמער-
 קע צו קבר-ישראל אין גאנעטן שטעטל. די נסיעה מיטן מת אויפן שליטן איבער
 פארשנייטע נאכטישע וועגן, וואס ווערן נאך באפאלן פונעם קאפריז צו בלאגדושען
 — איז א טיפישע געשפענסטער-מעשה מיטן גאנצן ראמאנטיש-ביזארן אטעם פון
 פחד און שוידער, וואס ווערט צום סוף הומאריסטיש געמילדערט א דאנק דעם וואס
 מען נעמט דעם יונגן-מאן אויפן צימבל און דער טעות ווערט אויפגעקלערט.
 אינטערגראלער און גאנצער אין דער קאמפאזיציע מיט א פסדרדיקע שטייגערונג
 פונעם רעאלן אין פאנטאסטישן ביזארן אריין — איז „דער פארפישופטער שניידער“.
 דער שניידער שמעון-עליע שמע-קולנו, וואס גייט קויפן א ציג קיין קאזע-
 דאיעווקע און ברענגט אלץ צו פירן אהיים א צאפ וועלכער לאזט זיך נישט מעלקן.
 דאס שפיצל טוט אים אפ דער מעפיסטאפעלישער שענקער דאדיע, וואס זיין
 שענק שטייט אויף דער סאמע מיט וועג קיין קאזעדאיעווקע.
 די מעפיסטאפעלישע אינטריגע, וואס ארבעט מעשים אין דער געשטאלט פונעם
 קרעטשמער, שטייגערט זיך צום סוף ביז אומהיימלעכקייט און גרויל.
 די ציג-צאפ וואקסט אויס צו א פאנטאסטיש-גראטעסקן פאנטאם, וואס שפרינגט
 איבער דעכער און פלויטן און פילט אן די שטיבער מיט שרעק און די שטעטלדיקע
 נעכט מיט א מעשה אן א סוף, וואס וועט זיך אפשר קיין מאל נישט דערשפינען.
 אנכאפנדיק די דאזיקע ביזאר-פאנטאסטישע ציג-צאפ ביי די הערנער, שטעל
 איך זי אוועק ווי א כאראקטעריסטישן ארנאמענט-רעקוויזיט צום שלום-עליכם-
 דענקמאל וואס מיר האבן נאך נישט אויפגעשטעלט.

(„ליטערארישע בלעטער“ נומ. 51, 22סטער דעצעמבער 1933)

משה לייב דער פאָעט

1.

דער פארלאַג „מתנות“ אין ניו-יאָרק האָט מיר צוגעשיקט אַ ביז גאָר אַנגע-לייגטע מתנה: די צוויי גרויסע לידער-ביכער פון משה-לייב האַלפערן. דאָס וואָרט „אַנגעלייגטע מתנה“ איז דאָס מאָל נישט קיין מליצה. די דאָזיקע צוויי לידער-בענדער געהערן צו די פונדאַמענטאַלע ווערק פון דער ייִדישער ליטעראַטור. אָן די דאָזיקע לידער-ביכער איז פאַראַן אַ בלוז אין יעדער אַנ-שטענדיקער ייִדישער ביבליאָטעק.

וועגן משה לייב האַלפערן האָט מען ביי אונדז רעלאַטיוו זייער פיל געשריבן. סײַ אין צײַטונגען, סײַ אין זשורנאַלן. אַפילו צוויי ביכער האָט מען וועגן אים פאַרעפנטלעכט. מען האָט אים געלויבט און געטאַדלט. געזאָגט „יאָ!“ און „ניין“. אַ טייל מבינים האָבן אַפילו באַוווּזן די קונץ צו זאָגן אי „יאָ“ אי „ניין“ אין איין אַטעם.

אַ גאַנצע כאַפטע „פאַעטאַסטער“ האָבן זיך אַפילו פאַרשטעלט פאַר משה לייבן. פונקט ווי דאָס אייזל אין עזאָפס באַרימטער פאַבל, האָבן זיי אויף זיך אַרויפגעצויגן אַ משה-לייבישע פעל. אָבער לויט זייערע שטימען האָט מען תיכף דערקענט ווער זיי זענען: פאַעטישע אייזלען וואָס האָבן נאַכגעמאַכט דעם לייבס קול.

דער מוסר-השכל דערפון איז, אָן פונקט ווי אין דער נאַטור, קען מען אויך אין דער קונסט נישט אימיטירן אָן עכט און אַרגאַניש פאַעטיש קול. איך וויל נישט, אָז מען זאָל מיך שלעכט פאַרשטיין. איך מינער נישט אויף אַ האָר דעם איינפלוס וואָס משה לייב האַלפערן האָט געהאַט אויף דער מאַדערנער ייִדישער ליריק. איך וויל אויך נישט פאַרמינערן דעם פרוו פון דער קריטיק צו באַנעמען און פאַרטייטשן אַט די איינציקאַרטיקע פאַעטישע געשטאַלט. די אַרבעט פון אליעזר גרינבערג איז אַן ערנסטע און געוויסנאַפֿטע. פאַראַן אין זײַן בוך סײַ ליבשאַפט, סײַ דרך-אָרץ פאַרן מײַסטער. אויך די נעגירנדיקע קריטיק האָט איר באַרעכטיקונג. ביז מען ווערט היימיש מיט אַזאַ בונטאַריש-פאַעטישער נאַטור, נעמט אַ שטיקל צײַט און אַ מאָל מער ווי אַ שטיקל צײַט.

אויסזאָן דאָס וואָרט און די פאַעטישע מעטאַפּאָר אַזוי אומפאַרשעמט נאַקעט האָט קיינער ביז אים נישט געוואָגט. פאַעזיע מיטן „זײַט זשע מוחל“ אין דרויסן, וווּ איז דאָס געהערט געוואָרן? דער באַרוועסער ריטער פון האַצאַצאַ, דעם דאַשעק פאַרדרייט, האָט פּראָוואַצירט נישט נאָר דעם פּיליסטער, נאָר אַפילו דעם מענטש מיט אַ פּײַנער פאַעטישער קולטור.

פון אלע קריטישע ארבעטן וועגן משה לייב האלפערן געדענקט זיך מיר די לענגערע שטודיע פון ב. ריווקין ע"ה. איך וויל זי דא פארצייענען, ווייל זי איז באמת אנטפלעקעריש. ריווקין איז געווען א קריטיקער און א „מעטאד“. ער האט בלויז אפערירט מיט קריטישער אינטוויציע. א מאל האט ער געטראפן מיטן פינגער אין הימל, און אין זיינע געלונגענע מאמענטן — אין סאמע פינטל אריין. זיין אנווייזן אויף דער ראלע פון משה-לייבס פאטער, די עמאנאציע פון דער פאטער-געשטאלט, ווי ער רופט עס, און אירע אנטפלעקונגען, אין גאנג פון פאעטס שאפן, איז נישט נאר קריטיש-דערפינדעריש, נאר קלינגט ווי דער אמת אליין.

ריווקינס טעזע איז א קאנסטרוקטיוו-שעפערישע. זי איז געבויט סיי אויף דעם פאעטס ביאגראפיע, סיי אויף זיינע ווערק. מיט ריווקינס טעזע וועט זיך מוזן רעכענען יעדער איינער וואס וועט פרווון ווייטער פירן די ארבעט ארום דער משה לייב-געשטאלט אין אונדזער ליטעראטור. א מוסטער פון „בעגאטיווער“ קריטיק איז דער ארטיקל פון משה פון דער-שינען דא נישט לאנג אין דער דריי-חדשים-שריפט „זאמלונגען“, זומער 1954. דער ארטיקל הייסט „ווען א דיכטער זעט בלויז זיך אליין“. דער דיכטער וואס זעט בלויז זיך אליין איז, פארשטייט זיך, אונדזער משה לייב האלפערן. לויט דעם פראגרעסיוון עסטעטיקער איז א ליריקער, וואס דריקט אויס זיינע „אייגענע“ שטימונגען, זיינע בענקשאפטן און טרויערן, עפעס אזוינס וואס טויג נישט.

„ס'איז ווייניק פאר א דיכטער, — זאגט משה פון, — צו קענען די מלאכה, די טעכניק פון שרייבן, פון אויספארמירן א פערז, פון באנוצן א שטארק ווארט און אן אויסטערלישן אימאזש. מיט די אלע טעכנישע קענטענישן און קונצן קאן דער דיכטער פארבלייבן איינזאם און אומפרוכטבאר ווען ער איז קאנצענטרירט בלויז אויף זיך אליין און זיינע עמפינדונגען“ (אונטערגעשטראכן פון מיר, א. מ.). איך ווייס נישט ביי וועמען דער פראגרעסיווער קריטיקער האט געלערנט זיין דעפיניציע פון ליריק. ביי פושקינען? טיוטשעוון? פעטן, אדער בלאקן? וועמענס עמפינדונגען האבן די דאזיקע פאעטן אויסגעדריקט? זייערע אייגענע? צי האבן זיי „געלקחנט“ עטלעכע זשמעניעס עמפינדונגען ביי עמעצן אנדערש? און מיט וואס זענען די עמפינדונגען פון עמעצן אנדערש וויכטיקער ווי זייערע אייגענע?

אזעלכע שטעלט די טעאריע וועגן „אייגענע עמפינדונגען“, גייט אונדזער קריטיקער דעמאנסטרירן זיין טעאריע טאקע מיט א צאל פון האלפערנס לידער. אט ציטירט ער דאס געניאלע ליד „מיין אומרו פון א וואלף“, א ליד זיכער ארויס-געוואקסן פון דעם פאעטס אייגענע עמפינדונגען און נישט פון קיין אנטליענע. טא הערט דעם קאמענטאר:

„מיט איין וואָרט — ממש אַ קאָסמישע פיגור, וואָס איז צונויפגעשפינט פון רויך און פון פאַרבילדליכע ווידערשפרעכנדיקע שטימונגען — פון אַן 'איך' וואָס ווייסט אַליין נישט וואָס ער איז און וואָס ער וויל.“
 איך האָב זיך אויף אַ וויל אָפגעשטעלט אויך אויף דעם סאַרט „קריטיקע“, זאַל דער ערנסטער ליינער אויך הנאה האָבן פון אַט דעם משפּילישן פּראָווינ-ציאָליזם וואָס הייסט ביי אונדז „פּראָגרעסיוו“ און וואָס פּרוּווט ווילגאַרירן אונדזער ביסל שווער פאַרהאַרעוועטע שיינקייט.

משה לייב האַלפּערן איז נישט געווען קיין שאַפּענער פּאַעט, וואָס האָט גע-שריבן שאַפּענע לידער. מיט אַ שאַפּענעם עסטעטישן צוגאַנג וועט מען קיין מאָל נישט דערגיין צו אים.
 ער צייכנט זיך אַליין בולט און שאַרף אין ליד „מײַן פאַרטרעט“ און איר פילט תּיכּף, אַז איר האָט צו טאָן נישט מיט קיין לירישן נעבעכל, מיט דער בלאַער בלום אין לאַץ.

אַבער מיט אַ האַרץ וואָס האַמערט
 זינג איך מיר ווי מיר געפּעלט
 און צום האַמערטאַקט פון האַרצן
 טאַנצט די גאַנצע שיינע וועלט;

האַט דער אַדלער פּליגל גרויסע,
 האָב איך ברייטע, שטאַרקע הענט;
 האָט דאָס לעבן קאַמף און ליבע,
 האָב איך בלוט וואָס שרייט און ברענט.

זיין בוך „אין ניו-יאָרק“ איז איינס פון די גרויסע לידער-ביכער פון דער מאַדערנער פּאַעזיע בכלל.
 איר ווערט ממש באַרוישט פון דער דאָזיקער גרויסשטאַט-סימפּאַניע. אַט כליפּעט ערגעץ עלעגיש אַ פּלייט:

די זון וועט אַרונטערגיין הינטערן באַרג,
 וועט קומען אַ שטילע די ליבע צוגיין,
 וועט קומען אַ שטילע די ליבע צוגיין,
 צום אומעט וואָס זיצט אויף אַ גאַלדענעם שטיין
 און וויינט פאַר זיך איינעם אַליין.

און אַט הפּקר-ריטמיש דעס געזאַנג פונעם גאַסן-פּויקער:

קומט אַ מיידל אַ מכשפה,
צינדט זיך אָן אין מיר אַ שרפה,
נעם איך זיך נאָך ווילדער דרייען
און איך פרעס צונויף די ציין
און איך ברום:
מיידל, קום,
גיב די הענט, און נעם אַרום,
הייסער טאַנצט זיך עס צו צוויי.
ס'האַט אַזאָ ווי דו אַ שלאַנג
מיך פאַרלאָזן ערשט נישט לאַנג,
קרענקט דאָס האַרץ און פלאַצט פאַר וויי —
פויק איך אַז די פויק זאָל פלאַצן
און איך דושינדושע אין די טאַצן
און איך דריי זיך רונד אַרום —
דושיין, דושיין בום!

דעם דאָזיקן מעכטיקן דושעז־ריטם האַלט ער אָן מיט וואַריאַציעס אין אַ
גאַנצער ריי לידער, דער עיקר אין זײַן פרעכטיקן ליד „גינגילי“ מיט דעם זיך
איבערחזרנדיקן רעפריין:

קרייט דער תכשיט משה לייב,
זינגט דער וועכטער טרילילי,
ענטפערט דער באַסיאַק האַפטשי,
מאַכט דאָס הינטל האָוו האָוו האָוו,
מאַכט דאָס קעצל מיאַוו.

און ווידער אַ מאל קען ער ווערן ליריש־שטיל און פרום אין אַזעלכע לידער
ווי „צו אייך אלע“, „הילדאָ שרייב צו מיר“. עלעגיש פאַרטיפט ווי אין זײַן
„מעמענטאָ מאַרי“:

און אַז משה לייב, דער פאַעט, וועט דערציילן
אַז ער האָט דעם טויט אויף די כוואַליעס געזען,
אַזוי ווי מען זעט זיך אַליין אין אַ שפיגל,
און דאָס אין דער פרי גאַר, אַזוי אַרום צען —
צי וועט מען דאָס גלייבן משה לייבן?

פארן גארטן אין דער ריזנשטאט אומשטיינס-געזאגט האט ער בלויז א חוזק-
שמייכל, דער ריטם פונעם ליד איז נאָנשאַלאַנט. אויך מיר אַ גארטן, אויך מיר
אַ פּויגל:

אַזאַ גארטן, וווּ דער בוים
האַט זיך זיבן בלעטלעך קוים
און עס דאַכט זיך, אַז ער טראַכט:
—ווער האַט מיך אַהער געבראַכט?
אַזאַ גארטן, אַזאַ גארטן
ווי מיט אַ פאַרגרעסער-גלאַז
קען מען זען אַ ביסל גראַן,
זאַל דאָס אונדזער גארטן זיין
אַט אַזאַ אין מאַרגנשײַן? —
אַודאי אונדזער גארטן. וואָס דען, נישט אונדזער גארטן?

די לעצטע שורה שלעפט זיך נאָך ווי אַ גאַטקע-בענדל. דער דאָזיקער חוזק
וואָס רופט זיך „גארטן“ און חלשט נאָך אַ טראַפּן לופט, וואָס פאַר אַ פאַעטישע
אינספּיראַציע קען ער זיין? וואָלט דער פאַעט געהאַט אַ טאַשנטיכל, וואָלט ער
אים אָנגעפאַכעט אַ ביסל ווינט, ער זאַל קומען צו זיך...
דער שלעפּעריקער ריטם פון דעם „אויך מיר אַ גארטן“ ווערט אין גאַנצן
בטל, ווען דער פאַעט טרעפט זיך אויף אויף אויג מיטן ים:

און אייביק זינגט דער ים דאָס אַלטע ליד
און ווערט דערביי נישט אַלט
און זע די וואָל, וואָס פאַלט צום ברעג דאָ צו,
זי שווימט
און רוישט
און פאַלט,
פון וואָנען קומט זי איצט?
זי שווימט און רוישט און פאַלט און שווימט אַוועק,
פאַלט צו אַ צווייטע וואָל,
פאַלט צו אַ דריטע וואָל צום זעלבן ברעג.
און יעדע וואָל, וואָס קומט, שווימט אויף און רוישט
און שווימט אַוועק פאַרשטומט.

משה לייב און דער ים איז אַ הערלעך קאָפיטל פּאַעזיע. פּאַרגלייכט זײַנע ים-לידער מיט דער ים-פּאַעזיע פּון בּייראַנס „טשיילד האַראַלד“, מיט הינעס באַרימטן „נאַרדווע-ציקל“, מיט יהודה הלויס ים-לידער, און פּון דעם פּאַרגלייך וועט געווינען דער פּאַעט משה לייב.

לייענענדיק משה לייבס ים-לידער ווילט זיך פּאַראַפּראָזירן בען דושאַנסאַנס באַרימטן זאַג וועגן קריסטאָפּאַר מאַרלאָו: Kid Marlowes mighty line און דרייטט אַנווענדן די דעפּיניציע אויף משה לייב האַלפּערן: משה לייבס „מייטי לאַין“.

משה לייב און דער ים איז נישט קיין עפּיזאָד. דער ים רוישט נישט נאָר אין זײַן ערשטן בוך „אין ניו-יאָרק“. מיר וועלן זיך טרעפּן מיטן ים אויך אין זײַן צווייטן גרויסן בוך „די גאַלדענע פּאַווע“, אַ בוך וואָס איז אין גאַנצן אַנדערש ווי דאָס ערשטע. „די גאַלדענע פּאַווע“ האָט אַ סך עסטעטן פּאַרשאַפט האַרצווייטיק. די פּאַראַדיסטישע עלעמענטן אין זײַן צווייטן בוך ראַנגלען זיך מיט די לירישע, שטעלן אָפּ די פּאַעזיע מיטן קאַפּ אַראַפּ און מיט די פּיס אַרויף, דאָס לירישע און גראַטעסקע ווערן אַ מאַדנער זיווג.

ווי אַזוי דער ווונדערלעכער ליריקער פּון אין „ניו-יאָרק“ האָט זיך פּאַרוואַנ-דלט אין דעם ביטערן קלאָון פּון דער „גאַלדענער פּאַווע“, ווי אַזוי דער פּאַעט פּון „גינגילי“ איז דערגאַנגען צום מעדיטירנדיקן שליממול זרחי, איז אַ קאָפיטל פּאַר זיך. מיר וועלן זיך מיט דעם דאָזיקן קאָפיטל באַשעפּטיקן אין אונדזער צווייטן אַרטיקל, מירצעשעם.

משה לייב דער פּאַעט איז געווען אַ רעבעלירנדיקע נאַטור. מענלעך און מוטיק. דער איבערברוך אין זײַן אָפּן „דיכטן“ האָט אים זיכער געקאָסט אַ שטיק פּאַעטיש געזונט. אָבער פּאַרבלייבן דער עקוויזיטער שפּילפויגל אין אַ האַרטער מאַטעריאַליסטישער וואָר האָט זיך אים נישט געוואַלט. שנאה און חוּק — דאָס פּונעם טייוול געבענטשטע פּאַרל — האָבן למזל געשטעלט אַ חופּה. און ווי זאַגט דער שוסטער צום מלך וואָס קומט זיך פּאַרלאַטען די שיד:

„טראַסציאַ טוואַיאַ מאַטערי“.

„פע, נישט איידל!“ וועט איר זאַגן און זײַן בײַ זיך גערעכט. ווי דען אַנדערש?

נאָר פּדי נישט צו פּאַרכאַפּן די טעמע פּון מײַן צווייטן אַרטיקל, וויל איך פּאַרענדיקן דעם איצטיקן מיט אַ ציטאַטע פּון משה לייבס צווייטן בוך „די גאַלדענע פּאַווע“:

פּאַראַנען לײַט וואָס קענען אפּשר זאַגן,
אַז ס'איז נישט שײַן צו שטופּן זיך אַרום אַ וואַגן

מיט ציבעלעס, און אוגערקעס און פלוימען.
 נאָר אַז ס'איז שייַן אין מיטן גאָס זיך גאַכשלעפּן אַ טויטנוואַגן —
 אַנגעטאַן אין שוואַרצן, און צו דעם נאָך קלאַגן;
 איז דאָך אַ זינד צו זאָגן,
 אַז ס'איז גישט שייַן צו שטופּן זיך אַרום אַ וואַגן
 מיט ציבעלעס, און אוגערקעס און פלוימען.

וואָס איז דאָס? פּראָזע? פּאָעזיע? ס'איז דער טאַג-בײַ טאַג-ריטואַל פון אונדזער
 לעבן. נאָר אַ הונגעריקער פּאָעט האָט אין מיטן אַמעריקאַניש-ײַדישן ווילטאַג
 געקענט סקאַנדירן דעם ביטערן קופּלעט וועגן „וואַגן מיט ציבעלעס און אוגערקעס
 און פלוימען“.

אָוודאי איז אַזאָ ליד גישט דער אַדלערפּלי פון משה לייבס עלעגיע אויף
 י. ל. פּרצעס טויט. וויפּיל אַזעלכע עלעגיעס פּאַרמאַגט די פּאָעזיע בכלל?

... דו שטויב פון אונדזער העכסטען שטאַלץ,
 וואָס ביסטו דען געווען פאַר אונדז? — אַ לעצטע גלאַוויגע האַלץ
 וואָס ברענט אין סטעפּ בײַ נאַכט אין רינג פון אַ ציגיינער-שטאַט;
 אַ זעגל פון אַ שייף וואָס ראַנגלט זיך מיט ווינט אין ים;
 אַ לעצטער בוים פון אַ פּאַרפּישופּט-וואַגלענדיקן וואַלד,
 אַווו דער בליץ האָט דעמבעס-ריוון טויזנט-יאַריק אַלט,
 פון זייערע וואַרצלען אַפּגעהאַקט. און איצט? וואָס ביסטו איצט?
 אַ מענטש אויף קאַלטער ערד, באַוועגלאָז שטום, ווי אויסגעשניצט
 פון מאַרמאַרשטיין אין שיין פון טויטגליכט, אַן אַנהויב-סוף,
 אַ בילד — אַ רגע זעונג בלויז פון יענעם לאַנגן שלאַף,
 וואָס נעמט בײַ אונדז דעם טאַג, די נאַכט, דאָס ביסל לעבן צו
 מיט גאָר דער שייַנקייט פון דער גאַנצער וועלט. איז דאָס די רו?
 איז דאָס דער טרוים פון אייביקייט אויף אונדזער טונקעלן גאַנג?

נאָר גענוג. די טרערן וואַרען. פּאַרגעסט גישט, מיר האַבן נאָך אַ ראַגדעווו
 מיט משה לייב האַלפּערנס „גאַלדענער פּאַווע“.

2

און אַט זענען מיר אויפן פּלאַץ, וווּ מיר האַבן אַפּגערעדט זיך צו טרעפּן מיט
 משה לייב האַלפּערנס „גאַלדענער פּאַווע“.
 מיר זענען פּינקטלעך, כאַטש אונדזער ציבעלע-ײַגער איז שוין זינט יאָרן
 פּאַרזעצט אין אַ לאַמבאַרד. די גאַלדענע פּאַווע איז אַבער נאָך גישטאַ. מסתמא

פארשפעטיקט. ס'טרעפט זיך אזוינס אפילו מיטן סאמע מאדערנסטן עראפלאן. וועלן מיר אויסנוצן די געלעגנהייט און א ביסל באריידן די גאלדענע פאווע אליין. די גאלדענע פאווע איז א זעלטענער פויגל. איר קענט אויספארן א וועלט און איר וועט זי נישט באגעגענען, איר וועט זי ערשט אנטרעפן ווען איר וועט זיך באקענען מיטן יידישן פאלקסליד. דארט איז זי געבוירן געווארן. דארט האט זי צעשפרייט אירע גאלדענע פליגל און גענומען „פליען איבערן טייך דעם גלאטן, און מיטגענומען גרוסן פארן ליבן און הארציקן טאטן“. פון דארט האט „זי גענומען פליען איבער אלע ימען און געטראגן גרוסן דער ליבער, הארציקער מאמען“. פון דארטן איז זי אוועקגעפליגן „איבער א פרעמדן לאנד, און האט פארלוירן א גאלדענע פעדער צו איר גרויסער שאנד“.

פארשטייט זיך, אז ס'איז פאראן אן אמתע פאווע, אן אמתע, אן ערדישע. די דאזיקע פאווע האט אבער גארנישט צו טאן מיטן גאלדענעם פויגל פונעם פאלקסליד. די אמתע פאווע האט טאקע פארביקע פעדערן. אז זי צעשפרייט איר פארביקע עק איז טאקע דא וואס צו זען. אבער א מכה קען זי פליען. א חוץ דעם האט זי נישט קיין וואזשנעם שם ביי אלע משלים-שרייבערס פון דער וועלט, וואס קוקן אויף איר ווי אויף דער פערסאניפיקאציע פון פוסטער גאוה.

די גאלדענע פאווע פונעם פאלקסליד איז אזוי צו זאגן א מיטאלאגישער פויגל. פונקט ווי ס'איז פגעזאוס, דאס באפליגלטע פערד — א מיטאלאגיש פערד. עס עקזיסטירט נישט אין דער ווירקלעכקייט, נאר אין דמיון. א מין פאעטישער סימבאל.

די יידישע קונסטליריק האט איבערגענומען דעם דאזיקן פאעטישן סימבאל פונעם פאלקסליד. זי האט פארטיפט און גיוואנסירט דעם דאזיקן סימבאל. און אין צייכן פון דער גאלדענער פאווע זענען געשאפן געווארן הערלעכע לידער פון היימבענקשאפט און אומרו, פון הארץ-צו-הארץ-דיאלאגן איבער ווייטן און צייטן. משה לייב האלפערן האט געוואוסט וואס די גאלדענע פאווע מיינט, ווען ער האט געזונגען אין זיין בוך „ניר-יארק“:

די זון וועט אַרונטערגיין הינטערן באַרג,
וועט קומען די גאלדענע פאווע צופליין,
וועט קומען די גאלדענע פאווע צופליין,
און מיטנעמען וועט זי אונדז אלע אהין,
אהין ווו די בענקשאפט וועט ציין.

אונטערן צייכן פון דער „גאלדענער פאווע“ איז געשטאנען די יידישע גני-ראמאנטיק אין אמעריקע. אט די וואס האבן זיך גערופן „יונגע“. פארוואגלטע איבערן ים אין א פרעמד לאנד, האבן זיי געבענקט אהיים. דאס א מאל נאענטע

איז זיי געווארן פון דער ווייטנסט שטענער, ליבער, נענטער. מאגני לייב צעוויינט זיך ווען ער זעט דורכן פענצטער ווי דער שניי פאלט איבער דער שלאָפנדיקער שטאָט. דער שניי דערמאָנט אים אָז

אויף יענער זייט פון אַקעאַן,
אויף יענער זייט אין אַ לאַנד אַזאַ פאַראַן
און שניי אין דאָרט, און שניי אין דאָרט.

די דאָזיקע היימבענקשאַפט שטייט בולט אונטער דעם צייכן פון דער „גאַלדענער פּאַווע“.
ער שרייבט אָן זיינע אויסטערלישע „ייִדישע און סלאַווישע מאַטיוון“ — איינס פון די שענסטע לידער-ביכער אין אונדזער ליטעראַטור.
יוסף ראָלניק וועט אַ גאַנץ לעבן דיכטן און איבערדיכטן די ווייס־רוסישע היימלאַנדשאַפט.
משה באַדיר וועט פאַרוואַנדלען זיין גאַליציש שטעטל „באַראַיעוו“ אין אַ הער-לעכער פּאַעמע און פּראָזע.
דער ייִדישער פּאַלקסמאַטיוו וועט קלינגען אַ לעבן לאַנג אין די אויערן פון זישאַ לאַנדוי, און ער וועט באַווייזן לירישע ווונדער מיט דעם דאָזיקן מאַטיוו.

די מלכה פון דער מעשה
מיט מיר אין אייגעם שפאנט,
דאָס ציגעלע דאָס ווייסע
ציפט גרעזלעך פון איר האַנט;
די פּאַווע האַט די פליגל
די גאַלדענע צעשפּרייט ...

אינזלאַנד שרייבט אָן זיין גרויסע פּאַעמע „טאַרנאַוו“ אָדער ווי יידן פלעגן רופן די שטאָט: טאַרנע.
איך וואַלט געקענט אַנרופן נאָך אַ גאַנצע ריי וויכטיקע ייִדישע שרייבערס וואָס וועלן דורך זייערע ווערק באַשטעטיקן מיין טעזע.
דער איינציקער וואָס האַט גישט געבענקט אַהיים, ווייל די „גאַלדענע פּאַווע“ האַט אים גישט געקענט פאַרבלענדן די אויגן, איז געווען משה לייב האַלפּערן.
זיין האַסליד צו זיין היימשטאָט זלאַטשאַוו איז איינציק אין דער פּאַעזיע. מיר ווייסן דעם פּוּח פון ליבע און דעם מאַגישן פּישוף פון דער אילוזיע. וואָס פאַר אַ גרויסע זאַכן זיי זענען בכּוּח צו שאַפן. אַבער שנאה? און דאָך איז משה לייבן געלונגען מיט שנאה צו שאַפן איינס פון די גרויסע לידער אין אונדזער פּאַעזיע.

א, זלאַטשאַוו, דו מיין היים, מיין שטאָט
 מיט דיין קלויסטערשפיץ און שול און באַד.
 און מיט דייע זיצערקעס אויפן מאַרק,
 און מיט דייע זידעלעך וואָס רייסן זיך אָפּ
 ווי הינט אויף דעם פויער וואָס קומט אַראָפּ
 מיט אַ קוישל אייער פון סאַסאָוער באַרג —
 ווי דאָס לעבן אין פּרילינג וואַכט אויף אין מיר
 מיין אַרעם ביסל בענקשאַפט צו דיר, —
 מיין היים, מיין זלאַטשאַוו.

נאָר אַז איך דערמאָן זיך פאַרבענקטערהייט
 אַן דעם נגיד ראַפּאַפּאַרט, ווי ער גייט
 מיט זיין גראַבן בויך אין שול אַרײַן,
 און אין שאַיע היללס, דעם פרומאַק,
 וואָס וואַלט ווי אַ חזיר אין אַ זאַק
 פאַרקויפט אַפילו די זון מיט איר שיין —
 איז דאָס גענוג עס זאָל אויסגיין אין מיר,
 אַזוי ווי אַ ליכט, מיין בענקשאַפט צו דיר, —
 מיין היים, מיין זלאַטשאַוו.

מאַליערס טאַרטיוף איז זיכער נישט געווען קיין קלענערער היפּאָקריט ווי
 שאַיע היללס. פון דעסטוועגן נעמט אים מאַליער מיט אַ שמייכל, און מיט דעם
 שמייכל אַנטבלויזט ער אים פאַר דער גאַנצער וועלט. משה לייב אַבער וואַרפט
 אונטער זײַן פרומאַק אַ טריפהנע מעטאַפּאָר „ווי אַ חזיר אין אַ זאַק“ און אַנטלויפט
 פון אים מיט אַ שפּײַ.

מען דאַרף אַליין ליינענען דאָס גאַנצע ליד פּדי צו פאַרשטיין פאַר וואָס
 משה לייב איז געווען אַזוי און נישט אַנדערש. די איבערלעבונג פון זײַנע קינדער-
 יאַרן, וואָס האָט זיך טיף איינגעקריצט אין זײַן נשמה, האָט אים אויסגעניכטערט
 פון יעדער ראַמאַנטיק, כאַטש אין תּוֹך איז ער געווען אַ ראַמאַנטישע נאַטור. ליינענען
 זײַנע לידער אין זײַן בוך „אין ניו-יאָרק“ וווּ ער שפּילט אויף די דינסטע סטרונעס.
 מיט זײַן שנאה-ליד צו דער אַלטער היים, פאַלט משה לייב אַרויס פון דער
 נײַ-ראַמאַנטישער בענקשאַפט וואָס די „יונגע“ האָבן אויפגעוועקט אין אונדזער
 פּאַעזיע. משה לייב דאַנקט אַפילו דעם פון „אויבן“ וואָס מען וועט אים נישט
 באַגראַבן אין זלאַטשאַוו, און משה נאָדיר קיבעצט אים אויף זײַן שטייגער:

משה לייב וויל נישט שטאַרבן אין זלאַטשאַוו,
 און איך וויל נישט שטאַרבן אין ערגעץ;

מען וועט מוזן שטארבן, משה לייב,
אין זלאטשאוו אדער אין ערגעץ.

מיר האבן שוין דערמאנט מאַני לייבס „ידישע און סלאווישע מאַטיוון“ ווי אַ פּאַעטישן אויסדרוק פון דער היים-נאַסטאַלגיע. אין דעם מאַני לייבישן בוך לעבן יידישע און אוקראַינישע אַקאַרדן בשלום, ווי זיי האַבן קיין מאַל נישט געלעבט אין דער ווירקלעכקייט. אויך משה לייב שטויסט זיך אָן אין דעם סלאווישן מאַטיוו. אָבער ווי אַנדערש דער סלאווישער מאַטיוו קלינגט ביי אים, ער קען דעם אוקראַינישן שכן זינעם, דעם כאַם, פּונקט ווי ס'קען אים דער יידישער קאַוואַל, וואָס דערציילט זינע דערפאַרונגען:

ער האָט געהאַט אַ סאַד און אַ שטיק שוואַרצע ערד
און איך — אַ ווערקשטאַט בלויז צו קאַווען אים דאָס פּערד,
האַט ער געזאַגט ס'איז זינס, דער כאַם, דער שכן מיניער;

ווען ער איז קראַנק געווען, האַב איך געהיט זיין בעט —
האַט ער געקוקט אויף מיר, ווי אויף אַ וויסטן שד,
געצלמט האָט ער זיך — דער כאַם, דער שכן מיניער.

און ער פאַרענדיקט:

אַ קרעטשמע האָט ער זיך — דאַרט כאַליעט ער און טרינקט —
אַ קלויסטער האָט ער זיך — דאַרט מאַדליעט ער און שטינקט —
און מער דאַרף ער נישט, דער כאַם, דער שכן מיניער.

דאָס דערציילט דער יידישער שכן. ווי אזוי זינגט דער שכן אליין וועגן זיך און דעם „זשיד“ אין דער וועלט? משה לייב באַנוצט דאָ אַן אוקראַינישע פּאַלקס-ליד-פאַרם:

אויף די חורבות פון דער וועלט
זיצט אַן אַלטע ראַב און שעלט;
קריכט אַן אַלטער זשיד אַפּיר
און ער זעצט זיך לעבן איר,
שעלטן ביידע קראַ-קראַ-קרו —
הינדאָ-דונאַי — דו.

קומט דער באַטקא אין גאַלאַפּ,
האַקט ער אַפּ דעם רב דעם קאַפּ,

מאכט דער זשיד אזא געוואלד,
 אז מען מיינט א דונער פאלט,
 איי-וויי-וויי, אה-אהו —
 היידא-דונא-דו... .

גריזשעט באטקא ווי א מויז,
 בני דעם זשיד די אויגלעך אויס;
 גיט די מאטקע אים פאר זיי
 גרויסע, ווייסע בולקעס צוויי
 און אויף וואדקא געלט דערצו —
 היידא-דונא-דו... .

ווי מען זעט, האט דער אויסגעניכטערטער ראמאנטיקער משה לייב זיך נישט געלאזט פארפירן פון דעם זיס-עלעגישן אוקראינישן פאלקסטאן. ער האט וויזא-נעריש-טיף אריינגעקוקט אין אפגרונט. געזען וואס ס'איז שפעטער נאכן טויט זיינעם געשען: די פארלענדונג פונעם גאנצן גאליצישן ייִדנטום דורך דעם כאם — דעם שכן.

ווי ליגט די שיינקייט פון אזא פאעזיע? וועט פרעגן דער עסטעט און זיך חידושן. פונקט אזוי מעג ער זיך חידושן און זיך פרעגן, ווי ס'ליגט די שיינקייט פון באדלערס געפגרטן פערד פון וועלכן ס'קריכן די ווערים, און דער פאעט פארגלייכט דעם סוף פון דער שיינער פרוי מיט דער נבלה אין מיטן גאס... . אין אמת — ליגט די גרעסטע שיינקייט. נאר גאר גרויסע פאעטן זענען דערצו מסוגל.

מיר האבן שוין בארעדט א וועלט און די גאלדענע פאווע איז נאך אלץ נישטא. וואס איז געשען מיט איר? האט זי פארגעסן דעם ראנדעווע? נאר שא, עמעצער גייט. ס'איז נישט קיין פליען, נאר דאס שווערע קלאפן פון א קוליע. אט באווייזט זיך א מאדנע באשעפעניש. א פויגל מיט א קוליע אונטערן פליגל. דער פויגל האט זיך קוים אריבערגעראטעוועט פון יענער זייט ים. ס'איז דער ברודער מעכל וואס קלאפט אין טיר. די טיר איז פארמאכט. דער היגער ברודער מיטן שטיקל קעז אונטערן געזעס האט מורא צו עפענען די טיר פארן הונגעריקן ברודער. ער היט דאס שטיקל קעז אונטערן געזעס ווי ביידע אויגן אין קאפ. גראטעסק. אוודאי. דראמאטיש. אוודאי. אמת, ווי דער אמת אליין — ביז צום מארגנדיקן טאג.

משה לייב עפנט דאס בוך די „גאלדענע פאווע“ מיט אט דעם גראטעסקן

פויגל און ס'גייט אוועק אַ מאַסקאַראַד. מויל און אויערן צו עפענען.
פון דער אַלטער היים איז ער אוועק אַ ברוג-צעקרינגטער. מיט דער נייער
היים „גאַלדע גאַלדינע“ קען ער נישט אויסקומען. אַ גרויסע מציאה: נאָך אַ
זינגפויגל ווען דער טאַנץ אַרום גאַלדענעם ביקל ווערט אַלץ רוישיקער און
האַסטיקער. מען דאַרף זיך ראַטעווען, ווערן אויס שפּילפויגל. אפשר עפענען
אַ בודע אין קוני איילאַנד, מאַכן קונצן, אינסצעניזירן פאַרסן. ס'איז אַ געדאַנק.
די בודע שטייט שוין. זי הייסט די „גאַלדענע פּאַוע“. אַ שיינער נאַמען. לאַמיר
אַפּשפּילן ווי אַ יונגער ריטער קומט פאַרבעטן האַרש-בער דעם קוילן-טרעגער
צו זיין טאַכטערס חתונה. נאָר האַרש-בער איז מיד פון דער אַרבעט. ער ווייסט,
אַז ער איז דער חשובסטער מחותן, אַבער ער קען נישט קומען: ער איז מיד.
די פּלה וועט וויינען, אַבער ער איז מיד. דער ריטער זיפּצט. אַבער האַרש-בער
קען זיך נישט העלפּן. ער איז מיד. דער מלך וועט האַבן אַ פאַרשטערטע שמחה.
אַ מצווה אויף אים. האַרש-בער איז מיד פון שלעפּן קוילן אַ גאַנצן טאַג. ס'איז
אַ שיינ שפּיל. מיט אַ סאַציאַלן מיין. אויב איר ווילט נישט פאַרשטיין דעם
„מיין“ — איז דאָס שפּיל גענוג שיינ אַליין.
אַ צווייט שפּיל. דאָס אייביקע אַלטע נאַרנשפּיל פון אייננעמען די וועלט.
אין דער געשיכטע קאַסט דאָס שפּיל מיליאָנען לעבנס, אַבער דאָ אין דער בודע
— בלויז 10 סענט. זעט ווי דער מלך גיט דעם באַפעל „מען זאַל אייננעמען די
וועלט“. אַט האַט מען זי איינגענומען. וואָס זאַל מען טאָן מיט איר ?

די הויפּלייט מיינען, די וועלט זאַל דערווייל
אַ באַוואַכטע אין דרויסן שטיין,
נאָר דער קיניג איז ווי דער טויט אַזוי בלאַס,
ער האַט מורא די וועלט קאַן ווערן נאַס
ווען עס וועט אַ רעגן גיין...
אַבער דאָס אַקעראַיזן אין פעלד
און די זויל אונטערן שוסטערס האַמער
און די מויז אין קאַמער
לאַכן אַזוי, אַז ס'איז שוין אַ שרעק,
זיי שטאַרבן שיר פאַר געלעכטער אוועק,
וואָס די וועלט שטייט נאָך אַלץ אין דרויסן.

דאָס ליד „משה נאָדירס לייזערעליע, דער, פון דער אַלטער היים“ איז אַן
אויסנעמלעך שטאַרק און שיינ ליד. לייזערעליע, מיט דער הון אין דער האַנט,
מעדיטירט וועגן זיך פונעם לעבן, אַ מין קהלת אַדער האַמלעט להבדיל, די
קלאַנג-מאַלעריי מיט וועלכער משה לייב שילדערט דעם אַנקומענדיקן אַוונט

עסייען

איז שייך ביו טרערן. איך האב מורא אפילו ארויסצונעמען א ציטאט פון דעם דאזיקן ליד, כדי נישט צו צעשטערן דאס גאנצע. דער שטילער, מילדער טרויער, וואס אטעמט ארויס פון דעם דאזיקן ליד, וועט אייך נישט אפלאזן אויף א לאנגער צייט. אבער נישט לאנג האלט אן ביי משה לייבן די דאזיקע שטימונג. אט איז ער אין קאמף מיט דעם „אינטעליגענט וואס האט צוויי פאסקודנע ווייסע הענט“ און זאגט ער אריין דעם „מוסר-זאגער און פאלשן פאעט“:

עס טרעפט זיך א מאל, עס וועקט אונדז אויף
דאס געווייזן ביי נאכט פון קאץ און הונט,
וויינען מיר אפשר דעמאלט אויך,
עס טוט אונדז דאך וויי ווי אן אייגענע וונד
דאס געווייזן ביי נאכט פון קאץ און הונט.

און אפילו ווען א גאסנפרוי וויינט, כאטש מיר ווייסן אז איר געווייזן איז פאלש, טראכטן מיר, צי זענען מיר אפשר נישט שולדיק אין איר פאלשן געווייזן...

נאך דער מוסר-זאגער און פאלשער פאעט —
זייער געווייזן איז אונדז אייביק פרעמד. —

אריינגעזאגט דעם און יענעם, אנטלויפט ער צוריק צום ים. הלומט מיט אפענע אויגן וועגן דעם סולטאן משה לייב און זיין הארעם. וועגן דער געפאנגענער געליבטער מירטל. אדער דעם שיינעם ליד „א גינגילי מיין אומעט“, ווו מיר באגעגענען ווידער אט די גינגילי פון „אין גיו-יארק“, נאך דאס מאל אין אן אריענטאלישער באלייכטונג. דער ציקל „משה לייב ביים ברעג ים“ איז דאס שוואנענליד פון איינעם וואס ווייסט אז דאס האט ער אליין אלץ אויסגעטראכט, אויסגעפיבערט. אבער אין דער אמתן:

... און ווייל ציגאר-פאפיר האט אזא שארף אין זיך,
וואס קאן דערמאנען שווינגנדיק אן ריידן,
אן ווייטע יום-טובדיקע טעג פול פרייד,
וואס איך האב אויסגעטראכט — פארגאנגענע פול פרייד.

דער צווייטער גרויסער ציקל „זרחי ביים ברעג ים“ שפיגלט אפ אין גראטעסק-לירישער פארם דעם עשו-יעקב-מיה. אט איז בלויו א שליסל צו דער גאנצער פאעמע:

סיבאס איז אַלט און זרחי איז אַלט ;
 נאָר דער אַלטער סיבאס זעט אויס געזונט,
 און ער זיצט אויפן שטיין ווי אַ וואַסערהונט,
 און זיין פנים — די רויטע לבנה — לאַכט
 פון זרחין וואָס זיצט ווי אַ גולם פאַרטראַכט,
 און קוקט אויף זיך און זיין צימבל.

— רבקה, מאַמע פון ביידן, דו,
 אונדזער עלטער-זיידן יצחקס ווייב,
 ווער האָט די ערשטע פרוכט פון דיין ליב
 פאַרקויפט פאַר געקאַכטע אַרבעס אַ טאַפּ?
 — אַט דער וואָס ביז צו די קנעכל אַראַפּ
 איז באַוואַקסן געווען ווי אַ מאַלפע.

— רבקה, מאַמע פון ביידן, דו,
 ווער האָט געזען מיטן קאַפּ אויף אַ שטיין,
 מלאכים אַרויף און אַרונטערגיין
 אויף אַ לייטער ביז אין הימל אַריין?
 אַט דער מיט דעם ליכט פון שטערנשניין
 אויף זיין אויסגעדאַרטן פנים.

צוויי אוראלטע געשטאַלטן נאַענט און דערווייטערט ביים ברעג ים אין ניו־
 יאָרק. איינער לעבט און דער צווייטער מעדיטירט. אַ שאַטנשפּיל אויף אַ געשיכט־
 לעכער באַזע. זרחי מיטן צימבל וויינט אַרויף צו די שטערן. „באַבלטאָון“ ליכטיקט
 היינט ווי אַ מאַל. זינדיקט און פיניקט. און ביי די ברעגעס פון ים די הילפלאַזיקייט
 אַליין, וואָס אַטעמט אין זכות פון די אַבות, אין זכות פונעם אייגענעם טרויער.
 דאָס בוך „די גאַלדענע פּאַווע“ פון משה לייב האַלפּערן איז איינציקאַרטיק
 סײַ אין מאַטיוו, סײַ אין דער פאַרם. די טעאַטראַלישקייט האָט בשום אופן נישט
 אַפּגעמעקט דאָס פּאַעטישע, נאָר, פאַרקערט, געלייטערט די פּאַעטישע וויזיע,
 געשטאַרקט דעם סימבאָלישן עפעקט. די „גאַלדענע פּאַווע“ איז אַ דערגרייכונג
 פון אַ באַזונדער מדרגה.

דער ליטוואַק און די לאַנדשאַפֿט

(צו יוסף ראָלניקס 75טן געבוירנטאָג)

דער זיידע ר' מענדעלע איז ווי באַווסט געווען אַ האַרבער ליטוואַק. אויף אַ סך זאַכן אין ייִדישן לעבן האָט ער געקרימט מיט דער נאַז, איבער אַ סך ייִדישע פירעכצן האָט ער ביטער געשמייכלט. קוקנדיק אויפן גאַנצן ייִדישן הולד, האָבן זיך זיינע אויגן פאַרוואַלקנט:

— נאָט אייַך אַ קאַבצאַנסק און אַ טוניעיאַדעווקע און האָסט הנאה. אָבער ווי נאָר די בויד האָט זיך אַרויסגעקאַטשעט פון די ענגע פאַרקויטיקטע געסלעך און ר' מענדעלע האָט דערזען פעלד און וואַלד, גראַז און בוים, פלאַטערל און פויגל, האָבן זיך ביי אים די קנייטשן פונעם שטערן אויסגעגלייכט, זענען ביי אים די אויגן געוואָרן קלאַרער, און דער ביטול־שמיכל און פאַרשוונדן פון זיינע ליפן.

אין אַנגעזיכט פון דער לאַנדשאַפֿט איז דער קאַריקאַטוריסט געוואָרן אַ מאַלער, דער סאַטיריקער אַ ליריקער.

אין קאַנטעקסט פון מענדעלעס ווערק איז די לאַנדשאַפֿט אַ מין קעגנשפּיל צום ייִדישן לעבן, אַ מין פאַראַבל פאַר עפעס וואָס איז האַרמאָניש און גאַנץ אַנטקעגן דעם וואָס איז צעשוּיבערט, פאַרקרימט און משונהדיק.

ביים „אוקראַינישן“ שלום-עליכם שפּילט שוין נישט די לאַנדשאַפֿט די זעלביקע ראַל. ער זעט זי נישט כּמעט. טביה דער דאַרפסייַד איז ווינציקער מחותן מיט דער לאַנדשאַפֿט ווי דער שטעטלדיקער ר' מענדעלע. זיינע יאַזדעס קיין בויבעריק און צוריק זענען אויסגעפּילט מיט מאַנאַלאַגן וועגן דעם מול פון זיינע טעכטער. וועגן זיינע צרות מיט הראַמאַדע און דעם בטחון אין דעם וואָס לעבט אייביק.

טאַמער דערזעט ער אַ מאַל אַ בוים אויפן וועג, איז דאָס נאָר דערפאַר ווייל ער דאַרף מאַכן אַ הפסקה. זיך דערמאַנט אַז אַ ייִד דאַרף דאַווענען מנחה. אַפּגע-דאַוונט, פאַרשווינדט דער בוים גלייַך קיין מאַל נישט געווען, און ווייטער ציט זיך דער מאַנאַלאַג וועגן זיין טאַכטער האַדל, זיין טאַכטער צייטל און זיין טאַכטער ביילע. גאַר־גאַר ווינציק, כּמעט גאַרנישט, פּילט זיך די לאַנדשאַפֿט ביים „פּוילישן“ י. ל. פּרץ. די „צוויי בערג“ זענען נישט קיין בערג, נאָר ייִדן. דער בריסקער רב און דער ביאַלער רבי. דער עקסטאַטיקער פּרץ גייט אַרום ווי די העלדיגס פון זיין פאַלקסטמלעכער געשיכטע מיט אַראַפּגעלאַזטע אויגן. מיט אַראַפּגעלאַזטע אויגן זעט ער קלאַרער די ייִדישע זעלישע לאַנדשאַפֿט, וואָס איז פאַר אים וויכטיקער ווי די שיינקייט פון דער אַרומיקער נאַטור.

צווישן אונדזערע קלאסיקערס איז ר' מענדעלע דער איינציקער. דוקא ער, דער ליטוואק, האט געעפנט דאס יידישע אויג פאר גאטס וועלטל ארום, און אן עקזאלטירטער געמורמלט: „אי, ווי שיין!“ פון זינט מענדעלע האבן די ליטוואקעס כמעט ווי א חזקה אין אונדזער שיינער ליטעראטור אויף צו מאלן די נאטור. זיי געהערן צו אונדזערע שענסטע נאטור-פאעטן:

פון דוד איינהארנס ציטערדיקער בעריאזקעלע ביז לייזיקס פרעכטיקע שניי-לאנדשאפטן, משה קולבאקס וואסער-און וואלד-געמעלן, גראדעס אויסגעצייכנטע בערגהימעס און יוסף ראליניקס סובטילער נאטור-סימבאליק. אזא היימישקייט און אינטימקייט מיט דער מזרח-אייראפעישער לאנדשאפט איז נישט אראפגעפאלן פון הימל פלוצעם אומגעריכט. דורות איינגעזעסנקייט האבן זי געבוירן, גענערט, געזעטלט ביז זי איז ריף געווארן. ראבערט פראסט, אפשר דער גרעסטער היינטצייטיקער מאדערנער אמעריקא-נישער פאעט (אגב, א פאעטישער קרוב מיט יוסף ראליניק), דערציילט ווי שווער ס'איז אנגעקומען דער אמעריקאנער פאעזיע זיך צו אידענטיפיצירן מיט דער אמעריקאנישער לאנדשאפט.

The Land was ours before we were the Land's
She was our Land more than a hundred years
Before we were her people.

אן אקט פון דעראבערן איז נאך ווייט נישט אן אקט פון אידענטיפיקאציע. ס'האט גענומען דורות ביז די דעראבערטע לאנדשאפט איז געווארן אייגן, היימיש און זינגעוודיק.

פונקט אזוי האט אויך גענומען הונדערטער און הונדערטער יארן ביז די מזרח-אייראפעישע לאנדשאפט איז געווארן יידיש-היימיש און אייגן אויף אזוי ווייט, אז מענדעלעס וואראבייטישיק טראגט א טלית-קטן, איינהארנס בעריאזקע דאוונט אן א שיעור און ביי קולבאק און ראליניק ווערט די פרעמדע אייגן-געווארענע לאנדשאפט איינס מיט ביבלישע אקצענטן און בילדער.

„דו ארטשע מיין בכור, ביסט דער יסוד פון משפחה!
דער ערשטער אין פעלד און דער לעצטער געזעצט זיך צום טיש...
די ערד האט זיך ווארעם צעעפנט פון אונטער דיין סאכע
אזוי ווי די ערד זאל דיין זאמען זיין פרוכטבאר און פריש...
רחמיאל, ווער קען זיך מיט דיר אויף דער לאנקע פארמעסטן!
געווען איז דיין קאסע אין גראז, ווי א פלייצל פון פייער,
דיך קענען די שלענג אין די זומפן, די פיגלען אין זייערע געסטן

די ברכה זאל רוען בני דיר איבעם שטאל און אין שנייער!
 דו, שמוליע, דער טייכמענטש, נישטאָ אויף דער וועלט אַזאָ גלייכן!
 באַשטענדיק דעם בוטש אויף די פלייצעס, באַשטענדיק אַ נאַסער,
 געשמעקט האַט מיט שופן פון דיר, מיט דעם ריח פון שליים אין
 די טייכן
 געבענטשט זאלסטו זיין אויפן לאַנד, און געבענטשט אויפן
 וואַסער!...”

אַזוי געזענגט זיך קולבאַקס רייסישער זיידע מיט זיינע זין פאַרן טויט.
 דאָס איז די ברכה, וואָס ער גיט זיי. עפעס ציטערט אויף אין זכרון. באַקאַנטע
 טענער, וווּ האַבן מיר זיי געהערט פריער? עפעס איז פאַראַן אין די רייד פון דעם
 רייסישן טייכניד וואָס שמעקט... וואָס שמעקט... מיט חומש.
 פאַר אונדזערע אויגן טויכט-אויף מיט אַ מאַל אַן אַנדער ייד פונעם ווייטן
 אַמאַל. ער ליגט אויפן גסיסה-בעט. אַרום בעט שטייען זיינע זין. ער רופט זיי אַן
 איינס נאָך איינס ביים נאַמען, בענטשט זיי מיט די אייגענע אַקצענטן, וואָס דער
 זיידעשי פון רייסן.

דער ווייטער ייד פון אַ מאַל איז... נו, איר ווייסט שוין ווער — יעקב אַבינו.
 און די זין — דאָס זענען די שבטים. די רייד פונעם רייסישן זיידעשי האַבן צונויפ-
 געפירט דעם ווייטן אַמאַל מיטן איצט. דאָס רייסישע לאַנד איז געוואָרן ביבליש-
 לאַנד, הייליק-לאַנד.

איך האָב דערמאָנט יוסף ראַלניקס נאַטור-סימבאָליק, זיין קרובהשאַפט מיט
 ראַבערט פראַסטן (אַ פּאַעטישע, פאַרשטייט זיך). וועגן דער אייגנאַרטיקייט פון
 ראַלניקס ליד, דעם בכבודיקן אַרט וואָס ראַלניק פאַרנעמט אין אונדזער ליטעראַטור,
 — וועגן דעם אַלעמען צו שרייבן און דאָס אַנאַליזירן דאַרף מען מער פּלאַץ.
 טאָ לאַמיר זיך האַלטן ביי די ביבלישע אַקצענטן, וואָס די יידישע פּאַעזיע האַט
 אַריינגעטראָגן אין דער פרעמדער אייגן-געוואָרענער מורח-איראַפּעישער לאַנד-
 שאַפט, אַן אַקט צו וואָס קיינער פון די פּאַעטן ביי די איינגעזעסענע פעלקער איז
 נישט געווען מסוגל.

לייענען מיר ראַלניקס ליד, „גאַט פון אברהם“:

ווי גאַט האַט אברהמען געוויזן דאָס לאַנד,
 אַזוי האַט מיך דער טאַטע געפירט ביי דער האַנט
 נישט מיט אַ צוואַנג פאַר שפּעטערע יאָרן
 נאָר דאָס צו דערמאָנען וואָס איז פאַרפרעמדט געוואָרן,
 מיין האַנט איז אין זיינער געלעגן וואַרעם און ווייך,
 זיין פנים איז געווען פאַרצערט און בלייך:

— „אָט דאָס איז דעם הינקענדיקן אַניקינס קאַרן
און דאָס — טאַגאַנסקיס ווייץ, און יענער זאַהאַן
איז אונדזערס געווען נאָך פאַראַיאַרן,
הייַנט בלייבט דאָרט דעם גלחס מאַן.“
מיר זענען געגאַנגען מיט פעלדישן שטעג
די זון איז געשטאַנען כמעט ביי דער ערד
און דער זומערדיקער שבת איז שוין באַלד אַוועק.
פון קלויסטער-טורעמל האָט זיך געהערט
גלעקער קלינגען קינדיש-דיין.
(דער גרויסער גלאַק וווינט אין שטאַט
און אין די דערפער די קליינע זין
און אַז דער שבת פאַרנאַכט קומט אָן
צעקלינגען זיי זיך אַלע צו זייער גאַט).
דער טרויער איז נאַכגעגאַנגען טראַט ביי טראַט,
און אַז מיר זענען אַנגעקומען צו דער אַלטער מיל,
האַט די מאַמע ווי פון אַ סידור געלייענט שטיל:
„גאַט פון אברהם...“

דער גאַט פון אברהם איז דאָ נישט דער גאַט פון צוזאַגן לאַנד, נאָר פון
אָוועקנעמען פאַרפרעמדט געוואָרן האָב און גוטס. דערפאַר איז ער אַן עלעגישער
גאַט, אַבער נאָך אַלץ שטאַרקער און ממשותדיקער פונעם גרויסן גלאַק אין שטאַט
און די קליינע זין אין די דערפער וואָס קלינגען האַפערדיק צו „זייער גאַט“.
דער עלעגישער גאַט פון אברהם האָט געציטערט יאַרהונדערטער-לאַנג איבער
דעם פרעמד-אייגענעם פייזאָזש, ביבליש געוואָרעמט די צפונדיקע קאַלטלעכע
לאַנדשאַפט. און ווען זי, די לאַנדשאַפט, איז אין אונדזערע צייטן משוגע געוואָרן
און אַנגעהויבן שפיינען מיט גאַזן און העק, האָט זיך די שכינה פון איר אַפגעטאַן.
זי איז ווידער געוואָרן דאָס וואָס זי איז אַ מאַל געווען: גויש און טריפה.

פאַראַן סוף-זומערדיקע נעכט. אין זיי
איז גוט צו זיצן אין פולן וואַגן היי,
אַן אַלט פערדל לויפט מיט קליינע טריט,
די לבנה אין דער הויך לויפט מיט
דער וועג האָט אויסגעשטרעקט זיך מנילן ווייט,
קיינ דאָרף, קיינ וועלדל ביי דער זייט,
קיינ הויכער באַרג, קיינ טיפער טאַל —
דו ביסט געפאַרן דאָ אַ טויזנט מאַל

דאָס פּערד ווייסט בעסער נאָך דעם וועג ווי דו.
אַ גרויסע שטילקייט, אַ גרויסע רוח.
דו דרימלסט איין און לאָזסט אַרויס
פון האַנט די לייצע. זי פאַלט אין שוים.
לבנה פון וואַלקנס — אַרויס, אַריין
אַט בלייכע ליכט, אַט בלויער שיין.
אויך דו — אַט וואַך, אַט שלאָפסטו איין
פון אַ חלום אַרויס אין אַ חלום אַריין.

„דו ביסט געפאַרן דאָ אַ טויזנט מאַל“, זאָגט יוסף ראַלניק אין דעם שיינעם
ליד, וואָס גיט איבער דעם דרימל-צושטאַנד אין אַ זומערדיקער לבנה-נאַכט איבער
די ליטווישע וועגן אויף אַ וואַגן היי. געפאַרן און גיגאַנטן געבויט און גערוט.
פּרילינג און זומער — טייערע מחותנים, האַרבסט און ווינטער — אַנגעלייגטע געסט.
מחותנים פּרייען זיך אָפּ און געוועגענען זיך, אַנגעלייגטע געסט צעפאַרן זיך, מאַכן
פלאַץ פאַר אַנדערע. פּערמאַנענט איז נאָר דער ייִד און די לאַנדשאַפט ווערן אייגן.

אַ מענטש זעצט אַריין אַ נאַקעט ריטל אין דער ערד
און זאָגט: ס'איז מייַנס, און ער ווערט
צוגעבונדן אויף זיין גאַנצן לעבן.

די נאַמאָדן זענען גאָר זיי. שניטציט וואַנדערן פויערים איבער מיט האַק
און פאַק מיט וואַגן און פּערד. פאַרן ייִדישן פאַעט ווערט עס אַ ביבלישע וויזיע.
די לאַנגע קייט מיט וואַגנס. די פויערטעס מיט די קינדער אויף די וואַגנס. שטוב-
זאַכן האַק און פאַק, רידלען און העק, די פויערים גייען צופּוס. ווער איז אַט די
דאָזיקע מיגרירנדיקע מחנה. נישט קיין ציגיינער, נישט קיין ייִדן וואָס אַנטלויפן
פון ערגעץ, ווי דער שטייגער.

נאָר ווען זיי זענען שוין געווען אַ וואַרסט און צוויי
פון אונדז, האַט זיך מיר ווי אַ ביינאַכטיקער חלום דערמאַנט:
אַט די דורכגייערס — איך האָב דאָך זיי געקאַנט
פון חומש. דאָס זענען מואבס טעכטער און זין
וואָס גייען אין געפאַנגענשאַפט.

אַט אזוי האַט נאָך אַ ליטוואַק, אַ גרויסער ייִדישער פאַעט פאַרביבלישט אַ
לאַנדשאַפט וואָס איז פּסול געוואָרן אין דער ווירקלעכקייט און געבליבן הייליק
אין דער ייִדישער פאַעזיע.
דער נאַמען פונעם פאַעט איז יוסף ראַלניק.

(„די צוקונפט“, ניו-יאָרק, מערץ 1954)

יוסף ראָלניק

דער אַלטער יוסף ראָלניק איז אין די לעצטע פּאַר יאָר פון זײַן לעבן געווען אַ באַמט פּאַטעטישע פיגור. צו יעדער פּאַרלעוונג, צו יעדן ליטעראַרישן אַוונט, פּלעגט ער קומען, אַפּוּצן געדולדיק ביון סוף. אויסהערן אַלע קלוגע, אַדער נאַרישע רייד, און אַפּט שפּעט בײַ נאַכט זיך אַהיים שלעפּן אין דער ווייטער בראַנקס.

ווען איך פּלעג אים באַגעגענען אויף אַזאַ אַוונט, פּלעגט מײַן האַרץ אויסגיין צו אים מיט צער און ליבשאַפּט.

צוגיין צו אים פּאַרפירן אַ שמועס מיט אים, וואָלט געמיינט רעדן צו אַ פּאַרעקשנטן שווייגער, וואָלט געהייסן רעדן צו זיך אַליין און זיך אַליין ענטפּערן. אַט שטייט ער פּאַר מײַנע אויגן אַ לעבעדיקער: דאָס פּנים, די געשטאַלט, נאָר זײַן קול קען איך זיך נישט דערמאַנען, ווייל איך האָב עס קיין מאָל נישט געהערט.

פּאַרדאָן. כ״האַב שיר פּאַרגעסן — איין מאָל האָט ער יאָ געהאַלטן אַ שטיקל רעדע. דאָס איז געווען די קירצסטע רעדע, וואָס כ״האַב ווען עס איז געהערט. בײַ ד״ר יחיאל קלינג אין הויז איז מען זיך צוזאַמענגעקומען לכּבּוד מיר. פּאַעטן, בעלעטריסטן און סתּם ליטעראַרישע אַספּיראַנטן. מאַני לייב האָט געפירט דעם פּאַרויז. רעדעס, באַגריסונגען, קאַמפּלימענטן, ווי ס׳איז דער שטייגער בײַ אַזעלכע געלעגנהייטן.

ראָלניק איז געזעסן אַ שווייגנדיקער, זיך צוגעהערט אויפּמערקזאַם צו אַלע-מענס רייד. ער האָט זיך זיכער געחידושט און זיך געפּרעגט פון וואַנען עס נעמען זיך אַזוי פיל רייד אויף דער וועלט.

מיט אַ מאָל גיט מאַני לייב דאָס וואָרט דעם פּאַעט יוסף ראָלניק. ראָלניק שטעלט זיך אויף. אַפילו די אַנגעגאַסענע גלעזער ווייזן אויפן טיש האַלטן איין דעם אַטעם.

ראָלניק גיט עפעס אַ שעפּטשע. ביון היינטיקן טאַג ווייס איך נישט, צי האָט ער געזאַגט „מממ“ צי „נננ“ און זעצט זיך אַוועק.

דאָס איז געווען די איינציקע רעדע, וואָס איך האָב פון אים געהערט... דער דאָזיקער כּמעט שטומער מענטש איז אַבער געווען אַ זעלטענער פּאַעט. איינער פון די אמתע פּאַעטן אין אונדזער שיינער און טראַגישער ליטעראַטור. דאָס לעצטע מאָל האָב איך אים געזען בײַ ראובן אייזלאַנדס לוויה. דאָרט האָט זיך אַפּגעשפּילט אַ שטומע סצענע, וואָס האָט מיך גערירט ביז טרערן. איידער מען האָט פּאַרמאַכט דעם ארון, האָט מען געמאַלדן, אַ ווער ס׳ווייל

עסייען

זען צום לעצטן מאל דעם טויטן, קען עס איצטער טאן. ראָלניק, מיט דער שוואַרצער פּיונעראַל-יאַרמלקע אויפן קאַפּ, האָט זיך אויפּגעהויבן פון זיין אַרט און זיך געלאָזט גיין. זיין פרוי האָט אים צוריקגעהאַלטן. ער איז אַ מינוט צײַט געבליבן שטיין נישט אַנטשלאָסן. סוף כל סוף האָט ער מיט אַ שטילן זיפּץ זיך אַוועקגעזעצט.

דער דאָזיקער שטילער זיפּץ, דעם לעצטן וואָס איך האָב פון אים געהערט, וויברירט נאָך אין מיר.

ראָלניק אַליין דערציילט וועגן אַט דער „שטומיקייט“ זײַנער אין איינעם פון זײַנע לידער:

גאָט האָט קיין ווערטער אויף מיין צונג נישט געלייגט,
אַ שוויגער גיי איך צווישן מענטש און מענטש אַרום,
ווי יעדער רעדט אמתן אַדער לײַגט,
בין איך דער איינציקער, וואָס איז שטום.

און ער ענדיקט דאָס ליד מיט אַ מין משל:

געווען אַ מאל אַ ישובניקס זון,
האָט ער דאָווענען נישט געקענט.
נאָר פון דער פאַרנאַכטיקער זון
אין די פענצטער פאַרבלענדט
און אויף די וועקסענע פלעמלעך פאַרגאַפט,
האָט ער צו נעילה, ווען פול
מיט יידן געווען איז די שול,
פון זיין אינגעווייד מיט זיין גאַנצער קראַפט
געטאַן אַ פּײַף... אין דער וועלט...
איז אין גאַטס געצעלט
פאַר אַלע יאָרן
איים דער פּײַף פאַררעכנט געוואָרן.

דער משל וואָס ראָלניק באַנוצט איז געבויט אויף אַ חסידישן פאַלקסמאַטיוו. שלום אַש האָט אויף דעם מאַטיוו אַנגעשריבן איינע פון זײַנע שײַנע דערציילונגען. ביי אַשן איז דאָס בלויו אַ דערציילונג, ביי ראָלניקן — אַן אויטאָפּאַרטערעט. ראָלניקס פּײַף — דאָס איז זיין ליד אין אונדזער ליטעראַטור. דער דאָזיקער פּײַף וועט אים פאַררעכנט ווערן פאַר היינט, פאַר מאָרגן, פאַר אַלע צײַטן. קיינער פון אונדזערע פּאַעטן האָט נישט געשריבן אַזוי פיל לידער וועגן

לידער, ווי ראָלניק. וואָס מער ער האָט דערגרייכט, האָט ער געהלומט, געבענקט און געוואָלט נאָך מער! אַט דער פון דרויסן פֿמעט שטומער מענטש האָט טיף און ערנסט געגלויבט, אַז דאָס ליד איז נישט נאָר דאָס סאַמע ווערטפּולסטע אין לעבן. ער איז געווען זיכער, אַז דאָס ליד קען אַפילו אויסלייזן פון טויט:

גאָט, מיין שיצונג און מיין וואַנט,
לייז מיך אויס פון שניטערס האַנט,
לייז מיך אויס מיט לידער...

פאַרשטייט זיך, אַז נישט דאָס סתם-ליד, דאָס דעקאָראַטיוו-מליצהדיקע מיינט ער. נאָר דאָס אמתע, דאָס זעלטענע — דאָס תהילימדיקע.

זאַל דיין פּערז זיין ווי שניי,
אַזוי ווייך, ווי דער גלעט
פון אַ מאַמען און גרינג,
ווי דער פּוך פון איר בעט.

פּוכיק — גרינג פאַרן אויג...
ערדיק — שווער אויף דער האַנט,
מיט יעדן אַפענעם וואָרט
זאַלן צען זיין געאַנט.

זאַל דיין ליד זיין דיין קוואַל,
בויג זיך איין און פאַל צו
מיטן מויל טרינק זיך אַן
ביז צו זעט, בי צו רו;

זאַל דיין ליד זיין דיין ליכט
און אַנטפּלעק זיך פאַר איר
הויל און בלוין, ווי דו טוסט
פאַר דעם שלאָס פון דיין טיר...

ווי מען זעט, פאַדערט ראָלניק פון זיין ליד אַ נאַקעטקייט, נישט אין זיין פון ראָוויטשעס „נאַקעטע לידער“. נאָר אַ „נאַקעטקייט“, וואָס מיינט דווקא דאָס פאַר-קערטע, אַן אויסטאַן זיך פון יעדער פאַזע, יעדער רעטאַריק, יעדער פאַעטישער, מליצהדיקייט — סײַ אַלטמאָדישער, סײַ נײַמאָדישער.

אין זכות פון אַט דער פרומער באַציונג צום ליד; אין זכות פון דעם רעליגיעזן ציטער ביים שרייבן זיין ליד, איז ראָלניק געוואָרן נישט קיין „אַלטמאָדישער“,

נישט קיין „מאָדערנער“ פּאָעט, נאָר — אַן אמתער פּאָעט.

עס ווילט זיך מיר שרייבן ליכטיקע לידער,
ווי די ליכטיקע האָר פון מיין חברס זון:
זיי זאלן צעגיין אין אַלע גלידער,
ווי די מילדע שטראַלן פון דער ווינטערזון.

עס ווילט זיך מיר שרייבן ליכטיקע לידער,
ווי ליכטיקער טוי, באַגינען אין פעלד,
ווי ווייסע און ליכטיקע הייליקע ברידער,
וואָס גייען דערלייזן די פינצטערע וועלט.

עס ווילט זיך מיר שרייבן ליכטיקע לידער,
ווי ליכטיקע, ווייסע היגלען שניי;
ווען איך וועל אין לאַנד פון די טאַטעס אַריבער
זאַל מיר אויך דאַרטן זיין ליכטיק פון זיי.

אַט דער לידקולט פאַרבינדט ראַלניקן מיט די „יונגע“.

די „יונגע“ זענען געווען די ערשטע, וואָס האָבן אַוועקגעשטעלט דעם פּאָעט
אין צענטער פון דער ליטעראַטור; געקרוינט דאָס ליד פאַרן סאַמע עיקר. ווען
מען רעדט און מען טראַכט וועגן די „יונגע“, טראַכט מען און רעדט מען קודם-כל
וועגן די פּאָעטן פון דער גרופע.

אָודאי האָבן זיך אַרום די „יונגע“ גרופירט אַ גאַנצע ריי פון טאַלאַנטירטע
בעלעטריסטן, אָבער דעם אויבן אָן האָבן פאַרט פאַרנומען די פּאָעטן.

אַ פּאָעט איז געוואָרן דער טעאַרעטיקער פון די „יונגע“ — ראובן אינזלאַנד.
אַ פּאָעט האָט געפּראָוועט טישן ביי די „יונגע“ — זישאַ לאַנדוי. און אַלע אין
איינעם האָבן פאַרהערלעכט אַ פּאָעט — מאַני לייבן.

אין גאַנג פון אונדזער ליטעראַטור איז דאָס געווען אַ נאַטירלעכע רעאַקציע.
די פּראָזע — און וואָס פאַר אַ פּראָזע (מענדעלע, פּרץ, שלום-עליכם, אַש, בער-
געלסאָן) — האָט פאַרנומען דעם אויבן אָן. פּראָזע-קינסטלערס זענען געוואָרן
די קלאַסיקערס און נעאַ-קלאַסיקערס. דער לידל-שרייבער האָט זיך אַרומגע-
דרייט אין די קאַרידאָרן ווי אַ זייטיקער, אַ נישט-געבעטענער. אַן אַליין געקומענער.
אַברהם רייזען איז געווען דער איינציקער, וואָס איז אַריין אין היכל. נישט אין
זכות פון זיין אינטיים-ליריש ליד, נאָר אין זכות פון זיינע סאַציאַלע און נאַ-
ציאָנאַלע מאַטיוון, און פון זיינע קורצע דערציילונגען.

איז נישט קיין ווונדער, וואָס דער פּאָעט האָט רעבעלירט. דאָס שלאַגוואָרט
איז געוואָרן: דער פּאָעט איז דאָס אויבערשטע פון שטייטל. אין פּאַעזיע ליגט
דער ווערט און די אייביקייט פון אַ ליטעראַטור ביי אַלע פעלקער, און אַזוי דאַרף

עס זיין בני אונדז אויך.
 יוסף ראָלניק האָט געגעבן זיין צושטייער צו דעם פּאָעט-און לידקולט מיט
 זיין לידער-סעריע „האַפּיז“.
 די דאָזיקע שיינע לידער זענען נישט קיין איבערזעצונגען אָדער פּאַראַפּראָזן
 פון גרויסן פּערסישן פּאָעט. דאָס זענען ראָלניקס לידער אונטער אַ פּסעוודאָנים.
 משה גאָדיר האָט זיך תּיכּף געכאַפּט, אַז די האַפּיז-לידער זענען ראָלניק-
 לידער. אין זיין אָדע, געשריבן אין פּראָזע, אַפּאָסטראַפּירט ער דעם פּאָעט:
 „ווילט איר דאָס גרויסע דיכטער-נביא-וואָרט הערן, גייט נישט צו סאַהידן,
 אויך נישט צו סאַקין, נאָר דירעקט צו האַפּיז, דיטאַ י. ראָלניק“.
 „איך זינג: ווי טיף, ווי עלעגיש, ווי אומדערשעפּלעך ביסטו, י. ראָלניק —
 מיין האַפּיז! אַ קלוגער דיכטער ביסטו י. האַפּיז, מיין ראָלניק“.
 מיט די האַפּיז-לידער דעמאָנסטרירט ראָלניק דאָס, וואָס די „יונגע“ האָבן
 געוואָלט דעמאָנסטרירן — די אומשטערבלעכקייט פונעם עכטן, אינטימען, פּער-
 זענלעכן מענטשלעכן ליד:

וואו איז סאַקי אַהינגעקומען ?
 דער גאַטספּאַרכטיקער סאַהיד ?
 נישט פּאַרגעסן נאָר אין האַפּיז,
 נישט פּאַרקלונגען — האַפּיז ליד.
 — — — — —
 קלוג געלעבט און קלוג געפירט זיך
 האָבן סאַקי און סאַהיד
 נאָך אַנאַנד געגרייזט האָט האַפּיז
 און געשטרויכלט טריט ביי טריט.
 — — — — —
 גאַלדענע רענדלעך און מוליאָרעס
 האָבן אוהלס אויפגעשטעלט
 אויף סאַהידס און סאַקיס קברים —
 האַפּיז שלאָפּט אין מיטן פעלד.
 האַפּיז ליד אויף יעדנס ליפּן,
 האַפּיז ליד אין יעדן שראַנק.
 — — — — —

דאָס זענען די לידער, וואָס פּאַרבינדן ראָלניקן מיט די „יונגע“. ווייטער איז
 זיין וועג אַן אייגענער, אַ שווערער, אַבער פול מיט „ליכטיקע לידער“.

באדלער האט פארגליכן דעם פאעט צום אלבאטראס. כל-זמן דער אלבאטראס שוועבט אין דער לופט איז ער ווונדערלעך און מאַיעסטעטיש. אַ געפאַנגענער, אַ געשמידטער אויף דער ערד, באַוועגט ער אומגעלומפערט מיט זײַנע גרויסע פליגל. אַ געשפּעט פאַר לײַטן, פאַר גאַראַנים און קינדער.

אַזעלכע פּאָעטן ווי ראַלניק לייקענען אָפּ דעם באַדלערישן פאַרגלייך. ראַל-ניקס מוזע איז אַן ערדישע. אַ גאַנצע וואָך גייט זי אַרום באַרוועס. שעפט וואַסער פּון דער קרענעצע. פאַר טאַג טרייבט זי אַרויס די גענדז אויף דער טאַלעקע. לאַזט אָפּ די קאַטשקעס אויפן טײַך.

פאַר נאַכט מעלקט זי אויס די בהמות. אָפּגעטאַן די אַלע אַרבעטן, לייגט זי זיך אַוועק אין אַ סטויג היי, קוקט פאַרחלומט אַרויף צו די וואַלקנס, ווינקט זיך איבער מיט די שטערן. דער הימל איז שײַן, אַבער די ערד איז אויך שײַן, אפשר שענער, ווייל אייגענער, היימישער, דערפאַר — ליבער און נענטער.

פּרײַטיק וואַשט זי זיך אויס די האַר מיט רעגן-וואַסער. פאַרפלעכט דעם צאַפּ. פאַרט אַ ייִדישע טאַכטער. זי קוקט מיט פאַרחומשטע אויגן אויף דער לאַנדשאַפּט אַרום. די אויגן זענען דאָס שענסטע בײַ ראַלניקס מוזע. זײ זענען גרויס און קלאַר. זײ זענען אַלץ דײַטלעך. די קלענסטע קלייניקייט. אַלץ איז פאַר איר וויכטיק, ווייל אַלץ איז שײַן. גאַרנישט דאַרף פאַרלוירן גיין. ווייל אַלץ איז אַן עיקר. זי טוט דאָס, וואָס דער גוי טוט אין ראַלניקס שײַנעם ליד, „היי“:

דער וואַגן איז געלאָדן; דאָס פּערד איינגעשפּאַנט;
דער גוי האַלט די לייצעס פאַרדרייט אַרום האַנט.
אַ טשמאַק מיט די ליפּן — די פּור רירט זיך פּון אַרט.

דער וואַגן מיט היי טרייסלט זיך. ס'פאַלט אַראָפּ דאָ אַ בלימל, דאָ אַ זענגל. דער גוי מאַכט זיך נישט וויסנדיק. ער פירט דעם וואַגן גלייך אין שטאַל אַרײַן. אַזוי איין וואַגן היי, אַ צווייטן, אַ דריטן.

אַזוי וואַגן נאָך וואַגן ביז פאַר נאַכט,
נאָר ווען ער האַט דעם לעצטן אַרײַנגעבראַכט,
נעמט ער ווידער די גראַבליע אויפן קאַרק
און מיט פּאַמעלעכע טריט און זוכנדיק אויג
גייט ער איבער וווּ דער וואַגן האַט געטאַן זיך אַ בויג;
און וווּ נאָר אַ הייעלע שאַרט ער צונויף
און לייגט עס מיט ליבשאַפּט אויף דער גראַבליע אַרויף
ווי דאָס, וואָס ער האַט אין איילעניש פאַרזען,
וואַלט איצטער זײַן גרעסטער פאַרמעגן געווען.

דאס דאזיקע ליד איז נישט נאָר אַ געטרײַ בילד פֿון פֿויערישער מי און שפּאַרזאָמקייט. דאָס דאָזיקע ליד גיט אונדז אַ סימבאָלישן ווונק, אַז דאָס וואָס מיר צעטרענצלען דורך די טעג ווי קלייניקייטן, ווערט חשוב און ביז גאָר וויכטיק אין אַוונט פֿון אונדזער לעבן.

אין מיין אַרטיקל „דער ליטוואַק און די לאַנדשאַפט“, געשריבן לכבוד ראָל-ניקס 75טן געבוירנטאָג, האָב איך אַנגעוויזן דעם מערקווערדיקן פּאַקט וואָס זיי, די ליטוואַקעס, האָבן אַרויסגעוויזן מער חוש פֿאַר דער נאַטור ווי די ייִדישע פּאַעטן, וואָס זענען אויפגעוואַקסן אויף רײַכערע און פּאַרביקערע לאַנדשאַפטן. פֿון מענדעלען איבער קולבאַקן ביז ראָלניקן.

פּאַרשטייט זיך, אַז די דאָזיקע באַהויפטונג איז געווען אַ ביסל איבערגעטרײַבן. ווייל, ווי קען מען פּאַרגעסן דעם „פּוילישן“ אַש, און דעם בעסאַראַבער ראַבאַי. אַ קליין ביסעלע איבערגעטרײַבן. אַבער אין תּוך איז די טעזע אַ ריכטיקע, וואָס לאַזט זיך דעמאָנסטרירן.

נאָך אין זײַנע ערשטע לידער האָט ראָלניק דערפּילט, אַז „ער האָט אויך אַ חלק אין גאַטס געבענטשטער ערד“ און זײַן חלק ערד האָט ער אַזוי שײַן, אַזוי פּשוט אַרײַנגעוונגען אין אונדזער פּאַעזיע.

אַ, קום צו גיין אין נאַכט און רעגן
און פֿון די אַנגעווייקטע וועגן
ברענג שוואַרצע, פּײַכטע ערד מיט זיך,
ווען דו וועסט מאַרגן פּרי זיך קלײַבן
צוריק אַהיים — זאַל דאָ כאַטש בלייבן
אַ שוואַרצער פּלעק פֿון דײַנע שײַך.

דאָס איז אַ ציטאַט פֿון ראָלניקס אַ ליבעליד, געשריבן נאָך אין זײַנע פּאַעטישע אַנהויב-יאָרן, יענע בלאַנדזשע-יאָרן וואָס זענען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר יעדן יונגן פּאַעט. אין יענע יאָרן האָט ראָלניק אַ ביסל געהײַנט. געשריבן וועגן „ווערלענס קעניגרייך“, וואָס איז אַזוי ווערלען, ווי איך בין מיין אייגענע עלטער-באַבע. „ברענג שוואַרצע, פּײַכטע ערד מיט זיך“.

דער רוף צו דער געליבטער אין דעם שײַנעם פּריען ליבעליד. — צי די געליבטע האָט דערהערט דעם רוף, ווייס איך נישט. וויכטיק איז, וואָס דער פּאַעט אַליין האָט דערהערט דעם רוף און איז דעם רוף נאָכגעגאַנגען. אַ באַזונדערן חן באַקומט די ראָלניקשע לאַנדשאַפט ווען ער פּאַרביבלישט זי, ווי אין דעם שטאַרקן ליד — „מאָבס טעכטער“. אַ מחנה פּויערים מיט זײַערע וויבער און קינדער וואַנדערן איבער פֿון איין דאָרף אין אַ צווייטן:

דאס איז גישט געווען קיין ציגיינערשער טאבאר,
 וואס האט מיטן גאנצן לאגער זיך געטאן א ריס
 פון ערגעץ ווו א הינטערשטאט — און פאר!
 און גישט קיין עדה יידן פון אן אפגעברענטער שטאט,
 וואס האט זיך מיטן געראטעוועטן סקראב
 אין דער וועלט געלאזט אויף גאטס באראט.

און ער פארענדיקט דאס ליד :

נאר ווען זיי זענען שוין געווען א ווארסט און צוויי
 פון אונדז האט זיך מיר ווי א ביינאכטיקער חלום דערמאנט ;
 אט די דורכגייערס — איך האב דאך זיי געקאנט
 פון חומש. דאס זענען מואבס טעכטער און זין,
 וואס גייען אין געפאנגענשאפט.

און נאך שענער איז דאס ליד, „גאט פון אברהם“. איר לייענט ראליניקס לידער
 און פאלט אריין פון איין שייניקייט אין דער צווייטער. דוכט זיך, פשוטע גראע
 ווערטער. אבער די גאנצע קאמפאזיציע איז גישט צום פארגעסן.
 טשיקאווע צו זען ווי ראליניק שאפט א ליד. שאפט, זאג איך, ווייל ער איז
 א שאפער, גישט קיין „מאכער“.

אין זיין ליד „מזין חדר“ שילדערט ער מיט אלע פיטשעווקעס, ווי אזוי זיין
 צימער זעט אויס. ער פארפעלט גישט די קלענסטע, קלענסטע קלייניקייט. שורה
 ביי שורה, ס'הויבט אויף אן צו ווירקן ווי א קאטאלאג פון זאכן. אן אלמער מיט
 ביכער, וואס איז בריוו. א רושטול אין ווינקל. א נידעריק בעט מיט א רויטן
 געוואנט אין ווינטער, זומער — א העל-גרא געוואנט. צווישן בעט און וואנט
 ביי דער לינקער זייט א ראדיאטאר א גרויסער, זילבערדיק באגייט. נעבן דער
 גלעזערנער טיר — א וויין-פארביקער שיפאגיר, א ברייטער טיש פון ברעטער.
 א וואזאנע. לאמפן. עטצ. עטצ.

איר ווארט אומגעדולדיק. וואס געהערט זיך אן אט דער לאנגער קאטאלאג
 פון זאכן מיט פאעזיע? ווארט צו א רגע. איילט זיך גישט, פעטער, „איר קענט
 דאך סיני-ווי-סיני גישט שלאפן אין אזא יארהונדערט“. איר זענט דאך א „מאדער-
 ניסט“, וואס ווארפט זיך מיט א יארהונדערט, ווי א ינגל מיט א פילקע, און
 ווייסט גישט סארא אייביקייט ס'איז איין שלאפלאזע נאכט.
 אט קומט די לעצטע סטראפע. די לעצטע צוויי שורות :

און אין באהאלטנסטן ווינקל זיך איך צווישן טיש און וואנט פארקלעמט
 ווי אן אורח וואס קומט עסן א מאלצייט אין דער פרעמד.

מיר ווארפן א בליק אויף די זאכן וואס רינגלען אונדז ארום. ווי מאסיוו זיי זענען, ווי מער דויערנדיק זיי זענען; מיר דערפילן זיך ווי אורחים צווישן אונדזער האב און גוטס. מיר, וואס שאפן די זאכן און באזיצן די זאכן, זענען עס די געסט אויף א וויל.

איך זינג צו דיר ווי משה נאדיר האט צו דיר א מאל געזונגען אין זיינע און אין זיינע יונגע יארן:

א גרויסער פאעט ביסטו, יוסף ראָלניק. א סך א גרעסערער פאעט ווי אונדזער פאראפראזירנדיקע און לאקסירנדיקע קריטיק האט עס ווען-עס-איז געאנט. מיט פשוטע ווערטער, מיט בילדער גענומען פון דער וואר האסטו געשאפן זיינע סימבאלן. די גרויסע פאעטישע פאראבל וועגן מענטש און נאטור, וועגן דעם, וואס פארבינדט דאס פארגענגלעכע מיט דעם אייביקן.

ווען ראָלניק איז אלט געווארן זעכצן יאר, איז ער „קראַנק געווארן אויף לידער“. זיין ברודער, וואס האט געפונען שטיקלעך פארשריבן פאפיר, האט זיך דערשראקן. ער האט אים ארומגעפירט צו פארשידענע מבינים — דאקטוירים, וואס האבן אים געוואלט אויסהיטן פון דער דאזיקער קראַנקייט אפילו אומזיסט, אבער ס'האט נישט געהאלפן — פארוזיכערט אונדז ראָלניק מיט א שמיכל — „דאס ליד איז ביי מיר פארבליבן“.

דאס איז געווען די געזינטסטע „קראַנקייט“ וואס ער האט ווען עס איז געהאט. אין זכות פון דער דאזיקער קראַנקייט האט ער געפונען א זין און א האפט אין לעבן. אין זכות פון דער דאזיקער קראַנקייט פארנעמט ער א גאר חשובן ארט אין אונדזער פאנטעאן.

ס'איז פדאי צו דערמאנען נאך איין אויטאביאגראפיש ליד פון יוסף ראָלניק (זיינע לידער זענען בכלל א בעסערער שליסל צו זיין פערזענלעכקייט, ווי זיינע צעשויעבערטע זכרונות). דאס ליד הייסט „פרעמדע ווערטער“. אין דעם דאזיקן ליד דערציילט ער, ווי מען האט אים, אן אכט-יאַריקן יינגל, איינקווארטירט דאס ערשטע מאָל אין דער פרעמד. די פרעמדקייט האט אים אזוי דערשלאָגן, אז ער האט אויסגערופן א פאָרצווייפלטער: „איך בין א פאָרפאלענער אויף אייביק“. תיכף האט ער זיך אָבער געכאַפּט, אז די דאזיקע פאָר מעלאָדראַמאַטישע ווערטער זענען נישט זיינע. דאס זענען ווערטער וואס ער האט געהערט פון אַנדערע. צוגע-קלעפטע, פרעמדע ווערטער. ער האט זיך פארשעמט פאר זיך אליין און זיך געגעבן דאס וואָרט, אז מער וועט ער אַזוינס נישט טאָן. קיין מאָל אין לעבן וועט ער זיך נישט באַנוצן מיט קיין וואָרט, וואס ער האט נישט אליין געבוירן. דאס דאזיקע וואָרט, וואס ער האט זיך געגעבן אַלס קליין יינגל, האט ער געהאַלטן. יעדעס וואָרט וואס ער האט אַנגעשריבן איז געווען זיינס, וויל ער האט עס איבערגעלעבט, אָדער האט עס, ווי ער דריקט זיך אויס, „אליין געבאָרן“. דערפאר טאַקע ווערט דאס ראָלניקישע פאעטישע וואָרט אזוי אוממיטלבאַר.

ווייל ס'איז עכט און איבערגעלעבט.
אין סך-הכל האבן מיר דעם פארטרעט פון א פאָעט, וואָס אויב ער פליט
נישט אין די הימלען, גייט ער אָבער מיט אַ זינגענדיק האַרץ און מיט זיכערע
טריט אויף דער ערד — זיין ערד, אונדזער אַלעמענס ערד...

די אַמעריקאַנישע נעגערס זינגען אין זייערן אַ ליד וועגן אַ מאַן, וואָס
גייט אַרום און נעמט צו נעמען. מיט יעדן נאָמען, וואָס ער נעמט צו, לאָזט ער
איבער אַ ווייטיק אין די הערצער פון די לעבן-געבליבענע, נאָר דער מאַן טוט
זיך רק דאָס זינגיקע: ער גייט אַרום און נעמט צו נעמען.
ס'איז זיך נישט שווער אָנצושטויסן ווער דער דאָזיקער חברה-מאַן איז. דאָס
איז דער מלאך-המוות. לעצטנס האָט ער גענומען די ייִדישע ליטעראַטור אין דער
אַרבעט. אָבער דאָס מאַל האָט ער געמאַכט אַ טעות. ער האָט נישט צוגענומען
די נעמען פון אונדזערע וואַרט-קינסטלערס. ער האָט נאָר פאַרלאָשן זייערע לעבנס.
די נעמען געהערן צו זייערע ווערק. און זייערע ווערק לעבן.
יוסף ראָלניק איז דער לעצטער וואָס איז אַוועק פון אונדז, ווי געזאָגט, זאָט
מיט יאָרן און הונגעריק נאָך לידער. מיר שווייגן אויס ביי זיין פרישן קבר די
לעצטע סטראָפּע פון זיין שיינעם ליד, „ס'וילט זיך מיר שרייבן ליכטיקע לידער“:

כ'האָב אָנגעשריבן ליכטיקע לידער,
ווי ליכטיקע ווייסע היגלען שניי.
איצט, ווען כ'בין אין לאַנד פון מיינע טאַטעס אַריבער,
זאָל מיר אויך דאָ זיין ליכטיק פון זיי...

(„דער וועקער“, ניו-יאָרק, 1 אַקטאָבער 1955)

אָדאַניס איז טויט, וויינט און קלאַגט אַלע מוזעס

„אָדאַניס איז טויט, וויינט און קלאַגט אַלע ליבעס“, איז דער לייטמאַטיוו פון אַ גרויסן טרויערליד וואָס דער שפּעט-גריכישער פּאָעט ביאָן (אַן ערך 100 יאָר פאַר דער היינטיקער צייט-רעכענונג) האָט אָנגעשריבן אויפן טויט פון אַ צווייטן פּאָעט, זינעם אַ צייט-חבר.

דער עכאַ פון דעם דאָזיקן טרויערליד האָט מיט טויזנטער יאָרן שפּעטער אָפּגעקלונגען אין שעליס טרויערליד אויפן טויט פון קיטס.
אָדאַניס — אָדאַנעאיס.

דער דאָזיקער רעפּריין האָט אין מיר אויפגעציטערט ווען איך בין געשטאַנען ביים אָפּענעם אַרון פון מאַני לייב.

איך ווייס אַז ביאָן האָט זיך געווענדט אין זיין טרויערליד צו די „ליבעס“. סאַראַ שיינער צערטל-נאַמען פאַר די וואַרע געשטאַלטן וואָס אַנטפלעקן זיך זעלטן שיין צו די אמתע פּאָעטן אין דער וועלט, די מוזעס.

אַלטמאַדישע „מאַדערניסטן“ זענען מבטל אַט די ליכטיקע אינספּירירנדיקע באַשעפענישן. זיי קענען זיך אָן עצה געבן אָן זיי.

פאַראַן יעקבס, וואָס זעען אין זייערע חלומות מלאכים, גלויבן זיי. און די מלאכים וואַכן איבער זייערע לעבנס, זייערע ליבעס און זייערע טויטן. דערפאַר איז אַפילו יעקב אַבינוס שטאַרבן, זיין געזעגענען זיך מיט זינע זין, איין שטיק גרויסע אומשטערבלעכע פּאָעזיע.

און פאַראַן יעקבס, וואָס זעען נישט קיין מלאך אין חלום אַפילו. פאַרמאַגן זיי נישט דעם אינערלעכן ציטער, דעם פאַרכטיקן צאַפל. אַ פּובליציסטיש-רעליגיעזע יאַרמלקע, פאַר וואָס נישט? אַ פּרומע פּאָעטישע יאַרמלקע, אַדרבא. נאָר וואָס פאַר אַ שייכות האָט עס צו יענעם פּאָעטישן עקסטאַז, וואָס פאַרלירט די יאַרמלקע אין גאַנצן און ווערט לויטערע תּפילה, ווערט ליד.

מאַני לייב איז געווען אַזאַ מוזישער מענטש און פּאָעט. איך זאָג געווען און דאָס וואָרט „געווען“ פאַרוואַנדלט זיך און ווערט געוויין.

ער האָט תּפילה געטאַן צו די מוזעס און די מוזעס האָבן זיין תּפילה דער-הערט. זיי האָבן זיך צו אים אַנטפלעקט מיט אַלע זייערע חנען. און איינע פון זיי, מיר וועלן זי אַנרופן די מאַני לייבישע מוזע, האָט אים אַפילו אַוועק-געשענקט איר גאַלדענעם קאַמערטאַן.

און דאָס יידישע וואָרט איז געוואָרן מוזיק.

„איי, האָט איר איינעם דאַרטן אַ מאַני לייב, שרייבט ער לידער צוקערזיס“, האָט זיך פאַרכליגיעט שלום-עליכם אין אַ בריוו פון יענער זייט ים.

דאס איז געווען ביים סאמע אנהייב, ווען מאני לייב האט געשטעלט די ערשטע טריט איידער ער האט נאך דערגרייכט די גרויסע מייסטערשאפט. „מוזיק, מוזיק, איבער אלץ מוזיק“, האט געפאדערט פאל ווערלען פון דער פאעזיע. מאני לייב איז געווען דער אידעאלער פאעט לויט דער דאזיקער פאדערונג. איינער פון די געציילטע אין דער וועלט-פאעזיע, וואס האבן דער-גרייכט „דאס פארן פון שאטן מיט שאטן, פערטל-קלאנג מיט פערטל-קלאנג“. און דאס איבעריקע האט ער איבערגעלאזט די „ליטעראטארן“.

אזא מוזיקאלישקייט איז אן ארגאנישע. זי לאזט זיך נישט נאכמאכן, און זי לאזט זיך נישט איבערזעצן אויף קיין אנדער שפראך, ווער ס'לייענט ווערלענען אפילו אין דער בעסטער איבערזעצונג, הערט עפעס, נאר ער דערהערט נישט דאס וויכטיקסטע, די ניואנסן ווערן פארלוירן, און מיט די ניואנסן וויברירט דאס ווערלענישע ליד.

דאס אייגענע איז מיט מאני לייב.

איך לייען אפט פאר מאני לייבס א ליבעליד. איינס פון די שענסטע לידער אין דער וועלט וואס איך קען. מאני לייב האט מיר אפילו געזאגט, אז איך לייען עס בעסער פון אים. איך האב דאס דאזיקע ליד געלייענט אויך בני זמן אפענעם ארון.

נאר תמיד האב איך דאס געפיל, אז דאס און אנדערע לידער פון מאני לייבן דארף מען לייענען מיט פארמאכטע ליפן. מאני לייבס ניגון איז אזא, וואס דארף זיך זינגען אין דיר אן א קול. אין דיין בלוט, אין דינע ביינער דארף ער זינגען, כדי דו זאלסט דערשפירן זיין גאנצע שיינקייט.

פון אזא ניגון האט גערעדט פּרץ :

איך בין דער וויינריב דער ווילדער !

גיי אויף בני דעם פלויט פון דיין הויף,

קלעטער א רויטער, א ווילדער

ביו דינע פענצטער ארויף.

אויף דינע דילן זיך לייגן,

הויכן אין שארד פון דיין קלייד,

בלייכן זיך אין דינע אויגן,

טרויערן פון דינע רייד.

לויערן פון דינע לאמפן

הארבסטיק און גרין ווי א שפין,

אויסגיין פארקלערט אין די לאמפן

אשיק אין פלאם פון קאמין.

ליגן א בלייכער, א טויטער
אויף דיינע שויבן אין שניי,
שנייק אין שניי א פארשנייטער
וויינען צו דיר פון דעם שניי.

א ליידנשאפט וואס ווערט הויך, שאַרף, בלייכט זיך, טרויערט, לוייערט
כליפּעט, לייזט זיך אויף, גייט אויס. א קוים דערהערטער מורמל. אויב דאס איז
נישט קיין אמתע פּאַעזיע, טאָ וואָס איז?
אפשר ווייסטו, אַפּאַלאַ?

די פּאַעטישע געשטאַלט מאַני לייב וועט ערשט אין גאַנצן קלאַר ווערן ווען
ס'וועלן דערשיינען זיינע געזאַמלטע לידער. די ייִדישע קריטיק וואָס האָט נישט
קלאַר גערעדט ווען זי האָט זיך צוגערירט צו מאַני לייבן וועט אים ערשט דערפילן
און דערקענען.

ליד און לעגענדע, באַלאַדע און סאַנעט, דעם פּאַעטישן סך-הכל פון אַט דעם
וונדערלעכן שוסטעריונג, וואָס איז געוואָרן איינער פון די גרעסטע ייִדישע פּאַעטן
אין דער וועלט.

די האַנט איז געפּאַלן פון ווייטיק
אין מי אין פּאַרשפּאַרטער, און האַרטער.
געדולד פון אַן אַקס איז דאָ נייטיק,
און דו ביסט אַ הירש גאַר אַ צאַרטער,

און ברייטער צעצונדן די אויגן
דאָס שפיציקע אויער פּאַרשאַרפּן.
די פּיס, ווי די פּיילן פון בויגן,
אַריבער די היגלען פּאַרוואַרפּן.

און פלי אין די אַפּענע הויכן
און שטעך מיטן האַרן די שטערן
און וואָס אין אַ חלום — דערגרייכן
און ווי אין אַ חלום — ניט ווערן.

מאַני לייב איז געשטאַרבן אין דער שיינער עלטער פונעם בעל-תהילים,
אַבער דעם טרויער וואָס ער האָט נאָך זיך איבערגעלאָזט איז אַ יונגער. אַזאַ
יונגער טרויער האַבן נאָך זיך איבערגעלאָזט שעלי און קיטס, פּושקין און לער-

מאנטאון און אלע די, וועמען די געטער האבן ליב געהאט. דאס איז נישט דערפאר ווייל ער האט געהערט צו דער ליטערארישער גרופירונג, וואס איז באקאנט געווארן אונטערן נאמען „די יונגע“ און נישט נאר צוליבן יוגנטלעכן חן און פישוף פון זיין ליד.

עפעס פון אייביקער יוגנט איז געלעגן אין דעם גאנצן מענטש. מיט גראציע און יוגנטלעכן חן האט ער געטראגן אויף זיינע אקסלען זיינע יארן. וועגן אברהם ריזען ע"ה האב איך געטראכט און געפילט אז ער איז א סך עלטער ווי ער איז פאקטיש געווען. וועגן מאני לייבו, אז ער איז א סך א סך יונגער. נאך אברהם ריזען האט מען געטרויערט ווי נאך א טאטן א געליבטן. דער טרויער נאך מאני לייבו איז דער טרויער נאך א געצערטלטן יונגערן ברודער.

נישט צופעליק דערמאן איך דא מיין יונגערן ברודער נטע ע"ה. אט דעם וואס איז אויסגעגאנגען פאר הונגער אין סאוועטישן ארבעטער-גן-עדן.

דער ווונדערלעכער שניידער-געזעלן, וואס האט זיך דערהויבן צו א טיפן פארשטיין און הנאה האבן פון עסטעטישע ווערטן, און דער ווונדערלעכער שוסטער-געזעלן, וואס האט זיך דערהייבן צו דער שענסטער מדרגה פון יידיש-פאעטישער שאפערישקייט. איך האב זיי ביידן ליב געהאט און מיין טרויער איבער זיי איז זייער גרויס.

איך שטרין אונטער דעם דאזיקן סאציאלן פענאמען, וואס האט נישט קיין גלייכן צו זיך ביי אנדערע פעלקער.

„ווער ס'איז נישט קיין פאעט ווען ער איז אלט 18 יאר, וועט עס שוין קיין מאל נישט ווערן. עסייען דארף מען ערשט אנהייבן שרייבן ווען מען איז אלט פערציק“.

אזוי האט געטענהט דער שניידער-געזעלן און זיך געגרייט צו זיין עסייסיטי-שער עבודה. איז געקומען דער טויט און האט אים אויסגעלאשן צו זיינע 39 יאר אין סאמארקאנד, דער שטאט, וואס געפינט זיך אין טויטנלאנד פון אזוי פיל שיינע מענטשלעכע האפענונגען.

אבער דער שוסטער-געזעלן איז שוין געווען א פאעט אין די גאר פריע יארן, די מוזע האט זיך צו אים אנטפלעקט ווען ער איז געזעסן ביים ווארשטאט מיט אנדערע שוסטער-געזעלן.

א יונגל ביים ווערקשטאט ביי דער שווערער קאפולע
 אין נעכט פון לבנהס א מאל, א מאל
 איז צו מיין הארצן ארונטער א ליד ווי א תפילה.
 און פון דער האנט איז געפאלן די אל.

דאס איז געדיק די ערשטע מוזע געקומען
 און געקושט די ליפן ביים שוסטעריונג

און איך האב יענעם זיסן שוידער פארנומען,
וואס גיט דאס ווארט צו דער שטומער צונג.

די מוזע האט זיך אנטפלעקט צום פאָעט און דער פאָעט האט זיך אנטפלעקט צו דער יידישער וועלט און די יידישע ליטעראַטור האט דערהערט אַ זעלטן שיינע קאַמער־מוזיק.

אין לאַנדאָן געפינט זיך מאַני לייבס אַ בריוו צו מיר. אין דעם דאָזיקן בריוו דערציילט ער מיר וועגן זײַן מאַמען וואָס האָט געקענט ווּנדערלעך גראַמען. ער דערמאָנט דאָרט אַ גאַנצע ריי פון אירע גראַמען, זעלטן שיינע און זינפולע. אַ שאַד, וואָס איך האָב נישט דעם בריוו בײַ זיך, איך זאָל כאַטש אַוועקלייגן עטלעכע פון אירע גראַמען אויף זײַן פּרישן קבר.

איך דערצייל דאָס, ווײַל אפשר איז זײַן מאַמעס גראַם אַ שליסל צו מאַני לייבס פּאַעטישן וועג.

אויך מײַן טאַטע, דער שניידער־מײסטער הלל מאַנגער, איז געווען אַ מײסטער אין גראַמען. ער האָט אַפילו אַפּגעגראַמט זײַן גאַנצע ביאַגראַפיע בײַ אַ גלעזל ווײַן פאַר זײַנע קינדער.

די יידישע אַרעמקייט האָט נישט נאָר געקענט שעלטן צום גראַם ווי אַלע אונדזערע פּאַלקלאַריסטן ווייסן, נאָר זי האָט אויך געקענט זײַן און פײַן געמיט אין אירע גראַמען אַרײַנטראַגן. און ווי ווײַט איז דאָס פון דעם, וואָס מיר רופן אַן פּאַעזיע?

מאַני לייב איז געווען איינער פון די ערשטע, אויב נישט דער סאַמע ערשטער, וואָס האָט אָנגעוויזן אויף דער שיינקייט פונעם יידישן פּאַלקסמאַטיוו. ער האָט באַפּרײַט דעם פּאַלקסמאַטיוו פון דעם קינדערישן דימינוטיוו. פון דעם קליידעלע־מײדעלע, הערצעלע־שמערצעלע־גראַם, וואָס אַזוי גערופּענע „פּאַלקסטימלעכע פּאַעטן“ האָבן מיט זײ פאַראַרבעט וועלטן.

ער האָט געוואָסט מיט דעם שיינעם וויסן פון אַן אמתן פּאַעט, אַז דאָס פּאַלק האָט אַ האַרץ און נישט קײן „הערצעלע“ און דאָס האַרץ איז אים אויסגעגאַנגען פון ליבשאַפט צו דעם דאָזיקן גרויסן פּאַלקסהאַרץ.

די יידישע און סלאַווישע פּאַלקסמאַטיוו זענען אַ שיינער און קילער שאַטן אונטער מאַני לייבס פּאַעטישן בוים.

מאַני לייבס לידער זענען צו מיר דערגאַנגען תּיכּף נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. ווי אַזוי ס'האַט קײן יאַס אין רומעניע פאַרבלאַנדזשעט אַ נומער פון דעם גיואַרקער זשורנאַל „ליטעראַטור“ איז פאַר מיר אַ רעטעניש בײַן הײַנטיקן טאַג.

פון דעם דאזיקן נומער האב איך דאס ערשטע מאל זיך דערוויסט וועגן מאַני לייבן. די ווערלענישע קוואליטעט פון זיינע לידער האט אויף מיר און מיין ברודער געמאכט אַ שטאַרקן איינדרוק. מיר האבן זיך פשוט פאַרכליניעט מיט באַגייסטערונג. לידער אויסגעטאָן פון יעדער רעטאַריק און דעקלאַמאַציע. האַלבע און דריי-פערטל און פערטל-טענער. דער דעמערגדיקער ריטם פונעם מאַני לייבישן ליד האַט גערייצט און געצויגן. די שיינע שוואַרצע אויגן פון מיין ברודער האבן זיך פאַרנעפלט, ער האַט געהאַלטן אין איין מורמלען:

טויבנשטילע בלאַע אַוונטשטונדן.
שפּרייט מיין אַוונט שטילן טרוים-צעשפּרייטער,
איצטער בליען בלוטיקער און רויטער
מייע רויטע רויזן, מייע ווונדן.

און דעם שבת פון דער זעלבער וואָך האב איך געלייענט מאַני לייבס לידער פאַר ייִדישע סטודענטן און אינטעליגענטע ייִדישע אַרבעטער אין דעם קולטורקייז וואָס האַט זיך גערופן אויפן נאַמען „מאַריס ראַזענפעלד“.

און ווען מייער אַ יוגנט-חבר, אַ יונגער יאַסער סטודענט, אלתר אַראָן, איז אין 1919 געפאַרן קיין אַמעריקע זוכן „גליק“, האב איך אים מיטגעגעבן אַ העפטל מייע ערשטע לידער און אַ בריוו צו מאַני לייבן.

מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ און מיט גרויס אומגעדולד האב איך געוואַרט אויף אַ בריוו פון מיין יוגנט-חבר, נאָר קיין בריוו איז נישט געקומען. איך האב חושד געווען מיין חבר, אַז ער האַט פאַרגעסן זיין צוואַג, אַז ער האַט ערגעץ פאַרלוירן דאָס בינטל לידער און באַלאַדעס, אַז דאָס וואָס איז פאַר מיר אַזוי וויכטיק איז פאַר אים גאַרנישט וויכטיק.

מיין חבר איז צוריקגעקומען פון ניו-יאָרק. ער האַט מיר דערציילט פון זיין לויפן יעדן טאַג אין „פאַרווערטס“ זוכן מאַני לייבן ביז ער האַט סוף פל סוף איבערגעלאָזט מיין בריוו מיטן מאַנסקריפט אין „פאַרווערטס“, מע זאַל עס איבער-שיקן מאַני לייבן.

מאַני לייב האַט באַקומען דעם בריוו און די לידער. ער אַליין האַט עס מיר דערציילט, אַבער אַנשטאַט זיך צו פאַרענטפערן פאַר זיין נישט ענטפערן, האַט ער מיר גענומען דערציילן ווי אַזוי ייִדישע פּאָעטן האבן דענסטמאַל געלעבט אין אַמעריקע. ער האַט פאַר מיר געשילדערט די נויט און אַפט מאל דעם הונגער פון אַ משה לייב, אַ לייוויק, אַ ראַלניק און אַנדערע. אַ פּאַסטמאַרקע האַט אַפט, גאַר אַפט, געמיינט אַ פּרישטיק אַדער פשוט אַ שטיקל ברויט, און מיט יענעם כאַראַקטעריסטישן מאַני לייבישן מאַך מיט דער האַנט האַט ער צוגעגעבן:

— עך, איציק, נאָר אין חלום זענען מיר דאָס אייבערשטע פונעם שטייסל,

גאנצע פרינצן, אין דער ווירקלעכקייט זענען מיר אבער דאס פינפטע ראָד צום וואָגן, נישט געבעטענע געסט אָפילו בײַ דער פּלאַפּלערקע אונדזערער, דער ייִדישער פרעסע.

איך האָב פאַרשטאַנען.

די פּרײַנדשאַפּט, וואָס ער האָט מיר אַרויסגעוויזן די לעצטע צוויי יאָר פון זײַן לעבן, איז איין הערלעכע פּאַעמע. מיט אַ שטילן ציטער אין האַרצן דערמאָן איך ווי אַזוי ער, דער טויטקראַנקער, האָט זיך געזאָרגט וועגן מײַן געזונט אָפילו אין די לעצטע בריוו פון דער סאַנאַטאַריע.

און ווי קען איך פאַרגעסן יענעם האַרבסטיקן טאַג, ווען ער האָט מיך מיט אַנדערטהאַלבן יאָר צוריק אָפּגעפירט אין דער סאַנאַטאַריע. מיט וויפּל ליבשאַפּט האָט ער מיך געטרייסט, געטראָגן מײַן שווערן טשעמאַדאַן, און נאָך איצט זע איך די טרערן אין זײַנע אויגן, ווען ער האָט מיך דאַרטן איבערגעלאָזט.

ווי מערקווערדיק דאָס איז. מיר האָט זיך אויסגעדאַכט אַז די פּערזענלעכע דערינערונגען וועגן מאַני לייבן וועט מיר זײַן גרינגער אַנצושרייבן. צום סוף קומט עס מיר אַן אַ סך אַ סך שווערער. צווישן מיר און דעם פּאַפּיר שטייען מײַנע טרערן.

די טרערן קענען פאַרלעשן דאָס געשריפּטס, אָבער נישט די טרויערליכט אין מײַן נשמה.

אינדיאַנער זומער, 1953.

צווישן דער גרויסער קברים-אַנטאַלאָגיע, וואָס די ייִדישע ליטעראַטור האָט צונויפּגעשטעלט אויף אַלע „גוטע אַרטן“ פון דער וועלט, איז צוגעקומען נאָך אַ קבר.

דער קבר פון מאַני לייב.

אַט ערשט איז דאָס געווען ווען משה לייב האַלפּערן האָט אַנגעשריבן זײַן גרויסן לאַמענט איבער י. ל. פּרצעס טויט.

אַט, אַט טאַקע נעכטן ממש האָט מאַני לייב באַשווירן דעם שאַטן פון משה לייבן, וואָס איז שוין אויך אַוועק אין לאַנד פון די שאַטנס.

אויף דער עוועניו דאַרט אויף דער ברייטער,
גרוי און שלאַנק אין עלעקטרישן שטויב,
און אין שאַטנס פון נאַכט אַ פאַרווייטער,
איז געשטאַנען אַליין משה לייב

— — — — —

משה לייב... מאַני לייב... און אַ ציטער
אין דער ברייטער געצערטלטער האַנט,
משה לייב... משה לייבן איז ביטער
און די שטאַט איז אַ פינצטערע וואַנט.

און שוין דעמערט אין מיר דער אַנהייב,
פון אַ קלאַגליד איבער מאַני לייבן:

איך בין געשטאַנען צוקאַפנס פון דיין אַרון,
נאַר דו האַסט דינע שיינע גרינע אויגן
געגליווערט צום לאַנד פון „נישט געשטויגן“, „נישט געפלוויגן“
און איך בין געוואָרן דיין וויינענדיקער דאַרן.

(„די צוקונפט“, ניו-יאָרק, נאַוועמבער 1953)

מאָני לייב

1. דער ליריקער

מאָני לייב איז געווען דאָס שינדל פון די „יונגע“. דער ליריקער, פאַר עקסעלאַנס“. אַ מין יוסף צווישן די ברידער-פּאַעטן, נאָר אַן דער קנאה פון די ביבלישע ברידער. פאַרקערט, די ברידער-פּאַעטן האָבן זיך געגרויסט מיט אים, זיי האָבן אים אַליין אַנגעטאָן דאָס זיידענע יחוס-העמדל, וואָס האָט אים געפאַסט אויסגעצייכנט. ער האָט דאָס זיידענע העמדל געטראָגן מיט חן און מיט ווערדע אַ לעבן-לאַנג: אַנגעהויבן פון זיין אויטאָפּאַרטערט „איך האָב מיין מאַמעס שוואַרצע האָר און גרינע אויגן“ ביז צו זיין עפיטאַף „דאָ ליגט הערש איצט זון מיט שערבלעך אויף די אויגן“.

די פאַרערונג פון די ברידער-פּאַעטן האָט זיך נישט אויסגעוועפּט אין גאַנג פון די יאָרן. זי האָט זיך געשטייגערט מיט יעדער נײַער דערגרייכונג; און ווען מאָני לייב איז געשטאַרבן, האָט דער לעצטער פון דער אינטימער גרופּע „יונגע“ זיך צעווייגט אויף אַ קול פאַר אַלעמען אין די אויגן. אַט איז אַן אויסצוג פון ראובן אייזלאַנדס לאַמענט:

— „מאָני לייב, מאָני לייב!

הערלעכער מענטש, ווונדערלעכער חבר. פרינץ פון ליד, ערשטער פון אַ דור, שיין און באַשיינער פון אַ תקופה!

מאָני לייב, מאָני לייב!

ערשט איצט וועט מען זיך אַרומקוקן (אויב ס'איז נאָך דאָ עמעצער וואָס זאָל זיך אַרומקוקן), ערשט איצט וועט מען באַנעמען (אויב ס'איז דאָ עמעצער וואָס זאָל באַנעמען), וואָס פאַר אַ ליכט דו ביסט געווען, וואָס פאַר אַ געזאַנג דו ביסט געווען, וואָס פאַר אַ געשאַנק דו ביסט געווען! „אַ ווונדער אין אונדזער גראַעז און בידנער וועלט“.

ראובן אייזלאַנד רעכנט אויס די מענטשלעכע און פּאַעטישע קוואַליטעטן פון דעם „פרינץ פון ליד“, וואָס איז געשטאַרבן ביי דער שוועל פון זינע זיבעציק יאָר:

— „מיט אַ קנייטש האַסטו געקענט עפענען טויערן, מיט אַ ניואַנס אַנטפלעקן וועלטן. מיט אַ פּראַסט וואָרט זיך דערגרונטעווען צו טיפע פּלאַנטערנישן, און מיט אַ נישטיקן רויכל זיך אויפהויבן און דערהויבן

צו די העכסטע הימלען.

— „מיט דיין שטענדיקן אקצענט אויף דער וועלטלעכקייט — עכט יידיש; מיט דיין גלייכגילט צו מאַראַל — טיף עטיש; מיט דיין יחידיש-קייט — אַלמענטשלעך און אַלוועלטלעך. אין דיין ראַמאַנטישער דער-הויבנקייט — מיט ביידע פּיס אויף דער ערד; מיטן שפּרונג און שוונג פון אַ הירש אַ צאַרטן, וואָס שטויסט מיטן האַרן אַ שטערן.“

איך האָב געבראַכט דעם לענגערן אויסצוג פון איינלאַנדס געקראַלאַג פּדי בולט אונטערצושטרײַכן וואָס מאַני לייב האָט געמיינט פאַר די „יונגע“. „פּרינץ פון ליד“ איז גאַר אַ הויכער טיטל. פאַר דער קריטיק בלייבט איין אויפגאַבע: צו באַרעכטיקן, אָדער אַפּצוואַרפן דעם טיטל.

די קריטיק בײַ אונדז האָט באַמט נישט געוויסט ווי אַזוי צו רעאַגירן אויף מאַני לייבס ליד. זי האָט געטאַפּט אין דער פּינצטער, כאַטש דאָס מאַני-לייבישע ליד איז געווען גענוג ליכטיק, אַז אַ בלינדער אַפילו האָט עס געקענט באַנעמען מיטן אויער און מורמלען מיט פאַרוואַנעטע ליפּן: איי, ווי שײן; האָט די יידישע קריטיק טאַקע באַלאַקעט: „גאַרצייסיטיש“, ווערלעניזם“, „רוסישע איינפלוסן“, „ווירטואַזיטעט“ און „איידעלער זשעסט“.

אַפילו ב. ריווקין, וואָס האָט געקענט ווי אַ מאַגיקער אויספישופן „טעריטאַר-יעס“ אָדער „פּמור-טעריטאָריעס“, האָט נישט געפונען קיין ברעקל ערד פאַר מאַני לייבס ליד. אַפילו פאַר אים איז מאַני לייבס ליד געווען אַ מין ליריש שפּינגעוועב, וואָס האָט געציטערט צווישן הימל און ערד.

ווען מאַני לייב האָט פאַרעפנטלעכט זײַנע ערשטע אמת מאַני-לייבישע לידער אין דעם צווייטן זאַמלבוך „ליטעראַטור“, 1910, איז ווערלען געווען שוין צוועלף יאָר טויט, אַבער זײַן דעוויו „מוזיק, מוזיק איבער אַלץ“ האָט נאָך לעבעדיק וויברירט אין אַלע ליטעראַטורן פון דער וועלט.

פאַר ליטעראַטורן מיט יאַרהונדערט-לאַנגע פּאַעטישע טראַדיציעס איז ווער-לענס דעוויו געווען אַ דערמאַנונג, אַז וואָרט און קלאַנג זענען אידענטיש; אַז די וואָרטקונסט איז אַ לייבלעכע שוועסטער פון דער מוזיק. די פּאַעטן האָבן גענומען אויספרוון זייערע שפּראַך-אינסטרומענטן. פאַר די פּאַעטן, וואָס האָבן געפונען פּאַעטיש-מוזיקאַלישע טראַדיציעס אין זייערע אייגענע ליטעראַטורן, איז געווען גרינגער צו געפינען נייע וויבראַציעס, דינערע ניואַנסן.

ווערלען אַליין איז דאָך געווען אַ פּראָדוקט פון אַ לאַנגער פּאַעטישער טראַדיציע, אַנגעהויבן פון שאַרל ד'אַרלעאַן אין 15טן יאַרהונדערט. וואָס פאַר אַ טראַדיציעס האָבן געהאַט די „יונגע“ אין אונדזער ליטעראַטור?

דאס מוזיקאלישע אין דער יידיש-פאעטישער טראדיציע איז געווען דאס יידישע פאלקסליד. די „יונגע“ האבן עס דערשפירט און זיך דערפרייט מיט דעם פאלקסליד. מאני לייב און זישא לאנדוי האבן מיטן פאלקסליד-קלאנג אין די אויערן געשאפן אמתע לירישע פערל, לידער וואס געהערן צו די שענסטע אין אונדזער ליטעראטור.

א חוץ דעם האבן שוין אנדערע פאעטן פאר די „יונגע“ אויסגעפרוווט די מוזיקאלישע מעגלעכקייטן פון דער יידישער שפראך. פרוג, פאר וועמען די יידישע מוזע איז געווען „א בידנע יתומה אן טאטן און מאמען, וואס טראגט אויף דער פלייצע א טארבע מיט גראמען“, האט אפילו אין זיינע בדחנישע לידער ארויסגעוויזן א מוזיקאלישע שפירעוודיקייט, וואס האט זיך נישט געחלומט די גרעסטע בדחנים. אין געציילטע לירישע לידער האט ער דערגרייכט אזא ליריש-מוזיקאלישע פערפעקטקייט, וואס איז באמת געווען א חידוש.

פרץ, וואס האט אין זיין באלאדע „מאניש“ זיך באקלאגט „אז אנדערש וואלט זיין ליד געקלונגען, ער זאל פאר גויים גויש זינגען, נישט קיין יידיש, נישט זשארגאן — קיין רעכטער קלאנג, קיין רעכטער טאן“, האט פאראדאקסאליש גענוג ארויסגעוויזן אין דער זעלבער באלאדע אזא מוזיקאליש-ריטמישע מיסטער-שאפט, וואס וואלט געווען א דערגרייכונג אין א מער געשליפענער שפראך. און אין זיין „ביים פרעמדן חופה-קלייד“ איז די ארקעסטראציע באמת ווונדערלעך. רייזענס עטלעכע לירישע טענער האבן פארמאגט אן עכטן גאלדקלאנג. מאריס ראזנפעלדס פויק, טאץ-און טראמבאן-ריטמען האבן אנגעזאגט די דזשעז-מוזיק פון משה לייב האלפערן.

ש. י. אימבערס לירישער זיפץ און דוד איינהארנס פיאנאשפיל, עלעגיש-צארט און פארטרויערט ארום דער פארלאזטער שול, דעם פארבלאנדזשעטן בן-מלך, און דעם לעצטן בעל-תפילה, זענען אויך געווען פאעטיש-מוזיקאלישע דער-גרייכונגען, וואס האבן גענאגט און אנגעזאגט, אז דאס יידישע ליד איז אויפן וועג צו א מיסטערשאפט, וואס קען זיך פארגלייכן מיטן שענסטן אין יעדער ליטעראטור.

נישט צו פארגעסן די פארם-עקספערימענטן פון לייב ניידוס און משה בראך-דערוואן: א באווייז, אז דער דראנג צום מוזיקאלישן איז נישט געווען קיין שולע-קאפריז, נאר אן אימפעראטיוו, וואס האט געשטויסן דעם יידישן פאעט אויף יענער און אויף דער זייט ים צו פאעטיש-מוזיקאלישער ליטערונג.

די יידישע מוזע — א מין סינדערעלא וואס האט ערשט נישט לאנג באוויינט אירע יונגע יארן אונטער דער חופה, ווען דער בדחן האט איר אריינגעגרילצט זיינע הייזעריקע מוסר-גראמען אין די אויערן — די יידישע מיט אייגענער פרייד און אייגענעם טרויער, זי האט אנגעהויבן זינגען, און דער בדחן איז נעלם געווארן. דער שייטל איז פארשווונדן. די אייגענע האר האבן געשמעקט

מיט רויזנאיייל. דאָס חופה-קלייד האָט געליכטיקט. די פּלה-פּרייד איז געוואָרן לירישער און לויטערער.

פון דעם אַלעמען איז געדרונגען, אַז מאַני לייב איז נישט אַראָפּגעפּאַלן פון הימל, פּלוצעם-אומגעריכט, און אַז ער איז נישט געווען קיין אורח פון דער פרעמד. ער האָט געהאַט וואַרצלען אין אַ ייִדיש-פּאַעטישער טראַדיציע. זײַן ליד איז געווען אַ שטאַפל העכער — זײַן ליד — אַ ראַפּינירטע אַוואַנטורע, וווּ שאַטן פּאַרט זיך מיט שאַטן און די פּלייט מיטן האַרן.

מאַני לייב איז געווען דער פּרינץ „טשאַרמינג“ פון דער ייִדישער ליריק. יעדער מאַטיוו, וואָס ער האָט אָנגערירט מיטן פּינגער, האָט גענומען וויברירן מיט אַזאָ דיין-ניואַנסירטער מעלאַדישקייט, וואָס איז געווען אַ ווונדער איבער ווונדער.

נעמט דעם שניידער-מידל-מאַטיוו אין דער ייִדישער פּאַעזיע. פון פּרץ, וויג-טשעווסקי, ראָזענפעלד ביז מאַני לייבס, „אויף דער פּינפטער עוועניו“:

אויף דער פּינפטער עוועניו, אין אַ ווייסן מויער,

אין אַ ווייסן מויער, אויפן דרייצנטן שטאַק,

נייען מיידלעך און וואַרטן אין דער בלייכקייט פון טרויער,

אויפן פּוילן סיגנאַל פונעם אַוונטגלאַק.

נאָר דער גלאַק שלאַפט פּויל אין אַ זומפּ פון שטונדן,

און דער טאַג ליגט קראַנק אין דעם שטיין פון ווענט,

און די נאָדלען וויינען און באַוויינען ווונדן,

און דאָס זייד שאַרכט, שאַרכט אין די מיידלשע הענט ...

ווייסער זייד, ראָזער זייד, פּיאַלעטער און בלאַער,

און די נאָדלען וויינען דיין און טויב,

און די זון אויף די פענצטער אין דער בלייכקייט פון טרויער

קריכט אין די הייסע זיילן פון גרינעם שטויב ...

און די נאָדלען וויינען און באַוויינען ווונדן

און דאָס זייד שאַרכט, שאַרכט אין די מיידלשע הענט

און דער טאַג ליגט קראַנק אין די ווונדן פון שטונדן

איבער מיידלשע הענט, אינעם שטיין פון די ווענט.

דער סאַציאַלער מאַטיוו איז אַ טראַדיציאָנעלער מאַטיוו אין דער ייִדישער פּאַעזיע. מאַני לייב מיידט אים נישט אויס. פּאַרקערט, ער לייטערט אים, דערהויבט אים. דאָס וואָס איז אַ מאַל געווען אַ קרעכץ, אַדער אַן אויסגעשריי, ווערט פּאַר-וואַנדלט אין דער דינסטער מעלאַדיע.

„אין הייזער אַרעמע איז דאָ אַזוי פיל שיינקייט“, הויבט אָן מאַני לייב איינס פון זיינע ביז גאַר שיינע לידער. מאַריס ראָזענפעלד וואָלט געזאָגט „אין הייזער אַרעמע איז דאָ אַזוי פיל צאַרן“. אברהם רייזען וואָלט געזונגען „אין הייזער אַרעמע איז דאָ אַזוי פיל גוטסקייט“, און ביידע וואָלטן געזאָגט אַ פאַעטישן אמת. מאַני לייב גיט דער אַרעמקייט אַן עסטעטישן אַספעקט. „שיינקייט“, איז אַ נייער אויפטו, און ווידער אַ מאַל אמת. מאַני לייב האָט זי אַנטדעקט:

און בײַ דעם קאַלטן פײַער פון די דאַרע קוילן,
אַרום די טישן קעפּ געלענט אויף עלנבויגן.
די אויערן געשפיצטע, און אַלטע בערד דערציילן...
די רייך פון צער און חכמה און פון ניסים נישט געשטויגן.

„ניסים נישט געשטויגן“ אין הייזער אַרעמע האָט געבוירן די ווונדער־מעשה — די ווונדער־מעשה וועגן פישוף־רינגלעך, וועגן אליהו הנביא, וועגן פאַרשנייטן וואַנדערער. מאַטיוו, וואָס באַשעפטיקן מאַני לייב דעם באַלאַדיסט.

„דער טאַג פאַרגייט!“
דער טאַג פאַרגייט, דער טאַג פאַרגייט, ער מוז פאַרגיין
און אויב דיר ווילט זיך וויינען, וויינען, וויינען, — וויין!
דער טאַג פאַרגייט.

מאַני לייב האָט געשריבן אויפן אוניווערסאַלסטן מאַטיוו אין דער וועלט — וועגן זיך אליין. זײַן ליד — די אַגאַניע פון אַ מענטשן פאַרוואַרפן ווייט פון דער היים אין אַ פרעמד לאַנד, אין אַ שטאַט פון בעטאַן און אייזן. די נייע היים, די שטיינערנע שטאַט, האָט אויך שיינקייטן. דערווייל זענען זיי פרעמד. פאַלט אַ שניי אין ניו־יאָרק, דערמאַנט דער שניי די היים:

אויף יענער זײַט פון אַקעאַן,
אויף יענער זײַט איז אַ לאַנד אַזאַ פאַראַן
און שניי איז דאַרט און שניי איז דאַרט.

דער פאַעט היט אַפּ געטרײַ די היימישע קלאַנגען אין זײַן געמיט — דאָס ייִדישע און סלאַווישע פאַלקסליד. ער צערטלט אין זיך די קינדער־מעשה און די ווונדער־לעגענדע פון דער אַלטער היים. אין דער אייגנאַרטיקייט פון דער פרעמדער מעטראָפאָליע זענען די מאַטיוו אַ טרייסט און אַ געפינס. צווישן דעם „שאַפּ“, דעם קאַפּעהויז און דעם איינזאַמען געלעגער ערגעץ וווּ אין ברוקלין אָדער דער בראַנקס זענען אַבער פאַראַן אַ וועלט קלאַנגען, וואָס

עסייען

דער רעש און טומל פון דער גרויסשטאט קען גישט פארטויבן. אויב ס'איז גישט פאראן קיין פרייד אין דער ווירקלעכקייט, איז זי פאראן אין דער אילווע; די הכנעהדיקייט פון בייטאג ווערט בטל; דאס שטילע, אין זיך אריינגעוויינטע געוויין ווערט — א באפעל:

העי, איר פראלט אויף די הויכע טויערן,
שפאנט אויס די פערד בני מיר אין אויף,
מיין ווייסע פרייד אין דרייצן שלייערן
ברענגט מיר אהער, און וועקט מיר אויף;

בני דעם בלאען, בני דעם רויטן
שטילן פייער פון קאמין —
פאלט איין שלייער נאכן צווייטן,
דרייצן — זעסטו ווי איך בין! ?
און זי ווארפט זיי אין קאמין.

מאני לייבס ליד איז אורבאניסטיש. איר מזוט האבן אין זיך די גרויס-
שטאט ווי דעם זינטערגרונט פאר זיין ליריק. אפילו דארט ווו ער דערמאנט
גישט די שטאט מיט אירע גאסן און עוועניוס:

בני די ווייסע טישן בין איך לאנג געזעסן
און געקוקט אין אויגן און גערעדט, גערעדט,
און אויף יענע אויגן האב איך זיך פארגעסן.
בין דער אלטער קעלנער האט מיר אויפן אויער
מיט א גוטן שמייכל און מיט שטילן טרויער
א פארשולדיקטער פארטרויט מיר: שפעט...

— נו, א גוטן!... מארגן וועל איך ווידער קומען.
גאסן, נאכט. א נעפל האט געווייט, געווייט.

אדער אין דער ווארטמוזיק פון דעם ווונדערלעכן ליבעליד „איך בין דער
וויינריב דער ווילדער“:

אויף דינע דילן זיך לייגן,
הויכן אין שארף פון דיין קלייד,
בלייכן זיך אין דינע אויגן,
טרויערן פון דינע רייד.

ליגן א בלייכער, א טויטער
 אויף דינע שויבן אין שניי;
 שנייק אין שניי א פארשנייטער
 וויינען צו דיר פון דעם שניי.

דאס זענען אויסערגעוויינלעכע דערגרייכונגען פון יידישער ווארטמוזיק. מאגן לייב האט זיי ארויסגעכישופט פון א שפראך, וואס אט־ערשט — ווי לאנג צוריק? — איז זי געווען א שפראך אן „א רעכטן קלאנג, א רעכטן טאן“ לויט י. ל. פרץ. אוודאי זענען די מוזיקאלישע מעגלעכקייטן געלעגן באהאלטן אין דער יידישער שפראך גופא. מאגן לייב האט זיי בלויז אנטפלעקט. ער האט געטאן דאס וואס מיכל אנושעלא האט געזאגט, און וואס יעדער אמתער קינסטלער טוט: יעדע סטאטוע ליגט שוין א פארטיקע אין שטיין, דער קינסטלער דארף נאר אוועקהאקן דאס איבעריקע און די סטאטוע וועט זיך אנטפלעקן. דער ווארטקינסטלער טוט דאס אייגענע מיט זיין מאטעריאל: דער צויבער פון דער ווארטקינסטלער באשטייט אין אוועקווארפן, נישט אין אנווארפן ווערטער... נאר דאס סאמע עיקרדיקע דארף בלייבן; נאר אזוי ווערט געשאפן דאס מאנומענטאלע אין יעדער קונסט. מאגן לייב האט געהאט דאס פינע אויער, וואס האט דערשפירט דעם קלענסטן דיסאנאנס, דעם מינדסטן קרייז, און ער האט עס אויסגעמיטן. דערפאר איז זיין ליד פערפעקט, אן א פגם. פון וואס ער זאל נישט זינגען — מעג עס זיין „ביים קארטנטיש“, צי די „עוועניו ביי“ — אן אייגן חנדל אזא אדער וועגן דעם „אינדישן פויגל“ איינגעוועבט אין טעפיד אויף דער וואנט... מאגן לייבס מוזיקאלישקייט גרייכט אבער א סך טיפער ווי אין די אויבן דערמאנטע לידער. ווי יעדער גרויסער פאעט ווערט ער פארכאפט נישט נאר פון דער ווארט־ווירטואזיטעט אן און פאר זיך. ער פרוווט אויך גרייכן מיט זיין אויער צו א טיפער אינערלעכער מוזיק, וואס ווערט באמת העלזעריש אדער בעסער געזאגט — העלהערעיש.

דאס האבן געטאן אלע גרויסע פאעטן אין דער וועלט. אדאם מיצקעוויטש אין זיינע „קרימער סאנעטן“; דערמאנט זיך דעם סאנעט „אין אקערמאנער סטעפ“, דער פאעט שילדערט די גרויסקייט, די רחבותדיקייט פון דעם סטעפ און די שטילקייט: „ס'איז אזוי שטיל — ענדיקט ער — אז איך הער אַזש ביז קיין ליטע...“ אט דאס הייסט געהערט.

פאל ווערלען אין זיינעם א סאנעט „דער יאגדהארן“ הערט אין דעם קלאנג פונעם הארן, וואס רופט די יעגער צו דער יאגד, ווי ס'וויינט די גשמה פון דעם וואלף, וואס דארף ערשט דערשאסן ווערן.

שוין אין מאגן לייבס ערשטע לידער שטויסט איר זיך אן אין יענער פאר־טיפטער מוזיקאלישקייט:

איך בין פון זייערע משוגענע געשרייען
אין פארק אנטלאָפן. — — — — —

און מיד פון דער לבנהס פישופדיקע שטראָלן,
אַ שטילער און אַ ציטערדיקער בלייב איך שטיין.
איך שטיי און האָרד — אַ גליקלעכער — איך קען פאַרשטיין
פאַר וואָס די שאַרכנדיקע געלע בלעטער פאַלן...

הערן און פאַרשטיין פאַר וואָס די שאַרכנדיקע געלע בלעטער פאַלן איז אַ
גרויסע פּאָעטישע מדרגה. די דאָזיקע מדרגה האַלט אָן, ווערט בולטער אין זינע
סאַנעטן, וואָס געהערן צו די גרויסע אויפטוען אין דער פּאָעזיע בכלל.
נעמט, למשל, דעם סאַנעט „ביים ים“. דער פּאָעט שפּאַצירט מיט זיין אויס-
דערוויילטער פרוי ביים ברעג. דער ים איז שטיל, אָבער ס'איז אַ פּאַלשע שטיל-
קייט. אונטער דער שטילקייט גרייט זיך עפעס, דער פּאָעט איז שטיל, אָבער
אויך אונטער דער שטילקייט גרייט זיך עפעס, וועבט זיך עפעס. אַ ליד. דאָס
ליד דרימלט נאָך. דאָס ליד האָט נאָך נישט דערגרייכט דעם פּאָעטס ליפּן, און
שוין הערט עס עמעצער. ווער ? די פרוי !

ווער הערט — די פרוי נאָר ביי מיין זייט — איר איז באַשערט ;
איר האַנט גיט צייכנס צו מיין האַנט — אַ צייכן, אַז זי הערט.

מיטן אויער פאַרשטייט דער פּאָעט די פּאַלנדיקע געלע בלעטער, מיטן אויער
פאַרשטייט די פרוי די געבורט פון ליד. און ביידע אין איינעם אָנען מיטן אויער
וואָס ס'ליגט אונטער דער פּאַלשער שטילקייט פונעם ים.
אין סאַנעט „שלאָף פון אַלטע לייט“ הערט דאָס אויער, „ווי די צייט אין
זאַטל אויף איר אַלטער שקאַפּע רייט“ און ס'הערט ווי די „קלויען ציילן : — זיין
און מער נישט זיין...“
איר לייענט מאַני לייבס סאַנעטן און איר הויבט אָן צו פאַרשטיין, ווייל
איינער אויער ווערט אויסגעאיידלטער, איר הערט דעם ריטם פון אַלץ, וואָס לעבט
און אַטעמט, פון אַלץ וואָס בליט און וויאַנעט :

— — — — —
און האָרד — אַ פּאַל ! אַ לעצטער עפל פּאַלט.
און הויכע שטערן האַרכן וואָך און קאַלט
אין זייער טרויער, ווי פאַרקילטע טרערן.
און גרילן וויינען, זאַגן אָן דעם ראַסט
פון רויטע קאַלינעס אין ערשטן פּראַסט...

נישט נאר דאס לעבן. די ליבע און די נאטור ארום האבן לשון, ריטם, מוזיק; אפילו דער טויט, וואס פאלט דוכט זיך אין גאנצן ארויס פונעם שפיל... לאמיר צולייגן דאס אויער און לאמיר הערן: דער חבר איז שוין זינט יארן טויט. פון צייט צו צייט קומט דער פאעט צום קבר. שווער צו פארגעסן דעם, וואס האט אליין מיט דיר געטרונקען פון דעם זעלבן וויין פון חברשאפט". ס'פארבענקט זיך נאך א מאל צו הערן דעם טויטן חברס קול און ששש...

און דו, דו רעדסט — און יענער הארכט זיך איין —
און ריידן רעדסטו רייד ווי גראז צו גראז.

מאני לייב איז דער גרעסטער הערער אין אונדזער פאעזיע. זיין אויער האט אויפגעכאפט דעם אוראלטן און אוריונגן ניגון פון דער וועלט: לעבן, ליבע און געדאכט.

די מוזיקאלישקייט איז מער ווי סתם ווארט-קלאנגעריי ביי אים. ער איז נישט קיין ווארט-ווירטואז. ער איז נישט דער יאשא חפץ פונעם יידישן ליד. זיין ליד איז נישט קיין סתם — איידל-שניצערין, ראקאקא-פודער, און „מאי סין“-פארפיום. זיין ליד האט דעם דופט פון לילאק און אימארטעלן, דעם טעם פון רויטע קאלינעס און צייטיקע קיסר-בארן.

איך ווייס, אז איך האב בלויז אנגעריירט איין אספעקט פון מאני לייבס פאעזיע; בלויז אנגעריירט. דער גוטער ליענער וועט געפינען א סך, א סך מער ווי איך האב געקענט דא אנצייכענען. זאל ער האבן די פרייד פון אליין געפינען, אליין אנטדעקן. איך וויל בלויז פארענדיקן מיט איין סאנעט, וואס פארמאגט א סך ביטערקייט, גערעכטע און גורלדיקע ביטערקייט. אפשר וועלן אונדזערע יידן אויף א רגע אפשטעלן דעם רומבא-טאנץ ארום גאלדענעם ביקל; זיך איינהערן און זיך פארקלערן... דאס רעדט א יידישער פאעט צו א גויישן:

א יורש פון שעקספיר, פון פאסטעכער און ריטער,
אז וויל און וויל איז דיר, דו גויישער פאעט!
די ערד איז דיינע, ווו דיינ פעטער חזיר טרעט:
זי גיט אים פיטערגראז און גיט דיינ מוזע פיטער.

דו זיך נאר ווי דער דראסל אויף דיינ צווינג און צוויטער,
און דיר וועט ענטפערן פון אלע רוימען העט:
פון פעלד די פולע זעט, די רחבות פון די שטעט,
די פולע שלוה פון געזעטיקטע געמיטער.

און דא בין איך, א ניט-געדארפטער, א פאעט ביי יידן,
געוואקסן מיטן ווילדגראז אויף גיט אונדזער ערד

פון זיידעס — מידע וואָגלער מיט פאַרשטויבטע בערד —
וואָס נערן זיך אויף שטויב פון ספרים און יאָרידן;
און זינגען זינג איך אויף אַ פרעמדער וועלט די טרערן
פון וואָגלער אין אַ מדבר אונטער פרעמדע שטערן...

2. די באַלאַדן

דער צווייטער באַנד פון מאַני לייבס „לידער און באַלאַדן“ פאַרמאָגט אַ
ריי שיינע לירישע לידער וואָס וואַלטן אייגנטלעך געדאַרפט אַרײַן אין ערשטן
באַנד. צווישן זיי איז פאַראַן דאָס פּרעכטיקע ליד „אין דעם בוך פון וויסן“
און דאָס נאָך שענערע „שטילע ליכט“. נאָר דאָס פּרומע געמיט פון אַן עכטן
יִידישן פּאַעט האָט געקענט אין אַ פאַר פשוטע שורות געפינען דעם פּאַסיקן אויס־
דרוק פאַר דעם צניעותדיקן יִידישן מיידל־געמיט. איך קען זיך נישט אַפּהאַלטן
פון ציטירן דאָס דאָזיקע שיינע ליד:

שטילע ליכט און שטילע אויגן,
ליפּן פּרומע, שטילע.
פאַר די שטילע ליכט געבויגן
שעפּטשעט זי אַ תּפּילה,
שטילע תּפּילהדיקע ווערטער,
קוים די ליכט נאָר הערן:
— גאָט, איז ער נישט מײַן באַשערטער,
וועסט מיר אים באַשערן.
איך וועל פאַר אים קינדער האַבן
כּשרע און פּיינע,
מײַנע קינדער וועלן האַבן
אויגן שוואַרץ, ווי זײַנע.
ער וועט זיצן, לערנען תּורה,
שמען וועט זײַן גאַמען —
וועסט באַשערן, גוטער בורא ?
וועסט באַשערן! — אמן.

דאָס ליד, און אַנדערע אַזעלכע לירישע לידער אין צווייטן באַנד, מאַכן נאָך
בולטער די געשטאַלט פון דעם ליריקער מאַני לייב. ער איז נישט נאָר אַ מײַסטער
פונעם דירעקטן לירישן ליד אין דער מאַדערנסטער פאַרם, ער איז נישט נאָר אַ
מײַסטער פון קלאַסישן סאַבעט. ער קען אויך פונעם פּאַלקסטאַן אַרויספּישופן

פאעטישע ווערטן, נישט קיין קלענערע ווי ביאליק האט עס געטאן מיט זיין בארימטן ציקל „שירי עם“. פארגלייכט, למשל, דעם שטילן תפילהדיקן ריטם פון דעם ליד „שטילע ליכט“ מיט דעם אימפעדיקן ריטם פון דעם ליד „א שליטן-ארויספאר“:

איך וועל די רימענע לייצעס א נעם טאן
 און מיטן שליטן דעם שניי אזא קעם טאן
 אזש ווי דער טייוול דאס פערדל זאל ציען;
 גלעקלעך, גליין-גליין-גלאן — אז פליען איז פליען!
 גלעקלעך און פערדל — וויא! גיכער און גיכער!
 מיר וועלן פליען ווי שדים און וויכער.
 פונקען און שניישטויב אין פנים זאל שלאגן!

מאני לייבס לירישע מיסטערשאפט לאזט זיך נישט אפפרעגן סיי אין ערשטן, סיי אין צווייטן באנד. דעם גרעסטן טייל פונעם צווייטן טייל פארגעמען אבער זיינע באלאדעס און דא שטעלט זיך אן ערנסטע פראגע: צי זענען דאס טאקע אמתע באלאדעס?
 לאמיר הערן די אקאדעמישע דעפיניציע פון אן ענגלישן ליטעראטור-היסטאריקער. פארשטייט זיך, אז ער האט אין זין די בארימטע „בארדער-באלאדס“ ווען ער שרייבט:

„די באלאדע איז אין איר אנהויב געווען נישט מער ווי א ליריש טאנצליד. ערשט שפעטער נעמט זי אן אן עפיש-דראמאטישן כאראקטער. זי באנוצט זיך מיטן דיאלאג פונקט ווי די דראמע. אפט באנוצט זי א רעפריין, וואס חזרט זיך איבער נאך יעדער סטראפע. דער רעפריין איז איינציטיק סיי א לייטמאטיוו, סיי אן עכא פון דעם כארוס אין דער אנטיקער דראמע. די פערפעקטע באלאדע איז דער דראמאטישער קלימאקס פון א געשעעניש. א מין „פינפטער אקט“ וואס עקספלאדירט דעם דראמאטישן פלאנטער.“
 איך אליין האב מיט יארן צוריק סיי אין א רעפערענץ, סיי אין אן עסיי דעפינירט די באלאדע ווי די וויזיע פון בלוט, נאר אנשטאט מיט אבסטרעקטע פארמולעס האב איך זי געפרוווט באלייכטן מיט א ריי קאנקרעטע בילדער:
 בילד נומער איינס:
 א גאסנמידל דרייט זיך ארום אויפן בולוואר. ס'איז א שפעטע הארבסט-נאכט. קאלט. קיין פארבייגייער זעט מען נישט. זי איז אליין. אן איינציקער לאמטערן ציטערט טריב אין ווינט. פארוויאנעטע רויט-געלע בלעטער פלאטערן

אין דער לופט. טרויעריקע גרוסן פונעם נאָענטן פּאַרק. דאָס גאַסנמיידל שפּאַצירט אַרויף און אַראָפּ. אפּשר וועט זיך פּאַרט באַווייזן אַ קונה. זי גייט נישט ווייט אַוועק פונעם לאַמטערן. אפילו אין זיין טריבן ליכט איז איר היימלעכער. נאָר ניין, קיינער באַווייזט זיך נישט. זי איז אַליין. אַליין מיט איר אייגענעם שאַטן אויפן האַרבסטיקן טראַטואַר.

בין איצט איז דאָס בילד אידייליש, און אויב איר ווילט — עלעגיש.
אַ רגע שפּעטער:

די אַליינקייט אויפן ביינאַכטיקן טראַטואַר הויבט אָן צו שרעקן דאָס גאַסנמיידל:
יעדער רויש פונעם נאָענטן גאַרטן, יעדער קלאַנג פון אירע אייגענע טריט. איר בלוט ווערט אומרוק. זי האַט מורא. זי וויל זיך ראַטעווען פון דער מורא. פון אירע ליפן פאַלט דאָס וואַרט, „קום!“ אַ וואַרט מיט וועלכן זי ווענדט זיך צו יעדן פּאַרבייגייער. אָבער דאָס מאַל האַט קיינער נישט געהערט דאָס פּאַטאַלע וואַרט. בלויז דער שאַטן האַט געהערט. דער שאַטן הויבט זיך אויף פונעם טראַטואַר:
האַסט גערופן, איך בין דאָ! דאָס בלוט פונעם גאַסנמיידל שרייט אויף אין שרעק. נישט אים האַט זי געמיינט. אָבער ס'איז צו שפּעט. מיט שאַטנס שפּאַסט מען נישט. דער געראַנגל פונעם גאַסנמיידל מיט איר אייגענעם שאַטן איז באַלאַדיש.
בילד צוויי:

איר געדענקט געטעס באַרימטע באַלאַדע „ערלקעניג“? געטע האַט געבויט די באַלאַדע אויף אַ דענישן פּאַלקסמאַטיוו „קיניג ערלאַפּס טעכטער“.
אַ טאַטע רייט מיט זיין קראַנקן קינד דורך נאַכט און ווינט. דאָס קינד פיבערט, זעט זאָכן און געשטאַלטן וואָס דער טאַטע זעט נישט. דאָס קינד זעט ווייזעס, וואָס נאָר בלוט געצונדן אין פיבער קען זען. אַט זעט עס קלאַר דעם ערלקעניג „מיט קראַן און שווייף“. דער טאַטע זעט בלויז אַ נעפּל-שטרייף.
דאָס קינד הערט וואָס דער ערלקעניג רעדט צו אים, שעפטשעט צו אים, זאָגט אים צו. דער טאַטע הערט בלויז ווי צווישן די דאַרע בלעטער שורשעט דער ווינט. דאָס קינד זעט די טעכטער פונעם ערלקעניג ווי זיי טאַנצן, זינגען און פאַרוויגן אים. דער פּאַטער זעט, אָ דאָס זענען בלויז די גראַע ווערבּעס. דאָס בלוט פונעם קינד פיבערט וויזאַנעריש. כאַטש ער האַלט דאָס קינד אין זיינע אַרעמס — שטייט ער אָבער אויף יענער זייט שוועל פון דעם באַלאַדיש-וויזאַנערן.
די באַלאַדע איז היסטאָריש און פּסיכאָלאָגיש געווען אויך אַ מין פּאַרשפּיל צו דער דראַמע. פעלקער וואָס האָבן אין זייערע פּאַלקלאַרן די באַלאַדע, האָבן אויך געשאַפן די גרויסע דראַמע.

דער דראַמאַטישער כאַראַקטער פון דער באַלאַדע איז אויסער יעדן צווייפל. דאָס וויזאַנערישע און דאָס דראַמאַטישע זענען צוויי עיקר-עלעמענטן פון יעדער אמתער באַלאַדע.

נעמט די שאַטישע פּאַלקס-באַלאַדע „עדוואַרד, עדוואַרד“, וואָס מאַני לייב

האט אזוי שיין איבערגעדיכטעט אין יידיש. ס'איז דער דיאלאג צווישן א מוטער און איר זון. דער זון קומט אהיים מיט א פארבלוטיקטער שווערד. די מאמע פרעגט „מיט וואס פאר א בלוט איז דיין שווערד אזוי רויט?“ דער זון ענטפערט „מיט אן אדלערס בלוט“. די מאמע צווייפלט „אדלעריש בלוט איז נישט אזוי רויט“. דער זון האט א נייעם ענטפער „ס'איז דאס בלוט פון מיין פערד"... די מאמע צווייפלט ווידער „דאס בלוט פון אן אלט פערד איז נישט אזוי רויט". איר פילט די דראמאטישע שטייגערונג מיט יעדן פערז, מיט יעדער שורה. אין דער דריטער אדער פערטער סטראפע פלאצט דער זון ארויס מיטן אמת: „איך האב מיין אייגענעם טאטן געטויט".

דער מאטיוו ווערט ברוטאל קלאר. די מוטער אליין האט אים אנגעזעהט צו מאַרד. טאָ צו וואָס־זשע פרעגט זי אזוי צודרינגלעך? זי וויל וויסן אויף זיכער צי דער זון קען האַלטן אַ סוד. אין עטלעכע סטראָפֿן פֿרוווט ער האַלטן דעם סוד, אָבער די מוטער ציט איבער דאָס שטריקל. דאָס מיט בלוט באַלאַדענע געוויסן פֿונעם זון שרײַט אַרויס דעם גאַנצן אמת. די לאַגיק פֿון פֿאַרברעכן איז שטראָף. דער זון נעמט אויף זיך אַליין די שטראָף, ער וועט פֿאַרלאָזן היים און לאַנד, וואָגלען איבער ימען. די גראַנדיעזע באַלאַדע ענדיקט זיך מיט אַ קללה:

און וואָס לאַזסטו מיר, ווען דו לאַזסט זיך אַוועק,
עוואַרד, עוואַרד!
און וואָס לאַזסטו מיר, ווען דו לאַזסט זיך אַוועק,
דיין מאַמען וואָס האָט דיך געוויגן?

— אַ קללה דיר ביז אין דעם סוף פֿון די טעג,
מאַמע, מאַמע!
אַ קללה דיר ביז אין דעם סוף פֿון די טעג;
דו האַסט צו מיין זינד מיך באַוויגן!

אין אַט דער שאַטישער פֿאַלקס־באַלאַדע פֿילט איר דעם הייסן אַטעם, די מאַקאַברישע אַטמאָספֿערע פֿון דער מאַקבעט־טראַגעדיע.
ווי אזוי זעען אויס מאַני לייבס באַלאַדעס אין ליכט פֿון דער דעפֿיניציע?
דער ענטפֿער איז: מאַני לייבס באַלאַדעס זענען אייגנטלעך פֿאַעטישע מעשיות. די פֿאַעטישע מעשה איז אַ גאַר באַזונדער זשאַנער. און ווי פֿאַעטישע מעשיות האָבן זיי אַלע חנען פֿון מאַני לייבס פֿאַעטישער קונסט.
נאָר איידער מיר וועלן זיך צורירן צו מאַני לייבס פֿאַעטישע מעשיות, לאַמיר זען וואָס ס'ווערט פֿון אַ באַלאַדישן מאַטיוו אין מאַני לייבס הענט.
אזוי ווי דאָס ליד איז על פֿי טעות נישט אַרײַן אין די צוויי בענדער, דרוק איך עס איבער אין גאַנצן. דער לעזער וועט דאָ כאַפֿן צוויי מציאות: נאָך אַ מאַני

לייביש ליד און א קריטישן ארגומענט ווי א צוגאב:

טיר און פענצטער צוגעשלאסן
און דאס לעמפל אויסגעלאָשן, —
ליולינקע, מיין יינגעלע.

שטיל און פינצטער איז אין חדר,
— אוי ווער שאַרט עס דאָרט פסדר?
ליולינקע, מיין יינגעלע.

סישאַרט אַ מיזל אין די ספרים.
— קומען מתים פון די קברים?
ליולינקע, מיין יינגעלע.

אויף די קברים וואַקסן בלומען,
— וועט די מאַמע מער נישט קומען?
ליולינקע, מיין יינגעלע.

לייטער איר נשמה, בורא!
— טאַטע טאַטע! איך האָב מורא!
ליולינקע, מיין יינגעלע.

כיוועל דיך היטן ווי די מאַמע,
וועל דיך היטן ווי די מאַמע,
ליולינקע, מיין יינגעלע.

אַט דאָ האָבן מיר אַן אידעאַלע באַלאַדע-טעמע. די אַטמאָספּערע איז פאַראַן.
נאַכט, טיר און פענצטער פאַרריגלט. דאָס יתומל איז אומרויק, בענקט נאָך
דער מאַמען. אַ דינע מורא פלאַטערט איבערן צימער. וואָס-זשע פעלט, אַז ס'זאָל
טאַקע ווערן אַן אמתע באַלאַדע? דאָס וויזיאַנערישע, דאָס דראַמאַטישע. וואַלט
דאָס קינד אין זײַן בענקשאַפט צו דער מאַמען אַנגעהויבן זען די מאַמע: די
געשטאַלט וואָס ציט ווייל זי איז נאַענט, און שרעקט אָפּ ווייל זי איז טויט און
ווייט; וואַלט דער פאַטער געהערט ווי דאָס קינד רעדט צו עמעצן, וואָס רופט,
דוכט זיך, דאָס קינד אַוועק; אַ געשטאַלט וואָס ער זעט נישט, אָבער ער האָט
פאַר איר מורא, ווייל אין אירע הענט ליגט דער גורל פונעם קינד, — וואַלט
מאַני לייב געשטייגערט דעם מאַטיוו סײַ וויזיאַנעריש, סײַ דראַמאַטיש — וואַלטן
מיר געהאַט אַן אינטערעסאַנטע ווערסיע פונעם ערלקעניג-מאַטיוו. אַזוי אָבער
ווי ס'איז, איז דאָס אַ קליינע נאַכט-אידייליע: דאָס ביסעלע מורא פאַרטרייבט
מען מיט דער צערטלעכקייט פונעם טאַטן, עלעהיי דער טאַטע וואַלט געווען

די מאמע. מאַני לייבס געמיט איז נישט באַלאַדיש. זײַן געמיט איז ליריש און מעשהדיק. דערפאַר טאַקע איז ער דער מײַסטער פונעם לירישן ליד און דעם פאַעטישן מעשהלע.

מיר האָבן זיך אַ ביסל לענגער אָפּגעשטעלט אויפן מהות פון דער באַלאַדע. ערשטנס, פּדי קלאַר צו מאַכן אײַן מאַל פאַר אַלע מאַל „מיט וואָס מען עסט דאָס“. צווייטנס, פּדי אויסצומײַדן אַ פּאַלשן צוגאַנג צו מאַני לייבס פאַעטישן מעשהלע. נאָר אזוי וועלן מיר קענען אָפּשאַצן דאָס שײַנע וואָס מאַני לייב האָט אונדו געבראַכט אויף דעם געבייט.

„און אַז דער שבת איז אַוועק און ס'איז געקומען דער שבת-צו-נאַכט, האָבן זיך צו זיי אין שטיבל פאַרקליבן טרינקען טיי אַלע באַלעגאַלעס, פּערד-הענדלערס און בעטלערס. פּלעגט מען זיצן בײַם קאַכעדיקן סאַמאָואַר, טרינקען טיי און דערציילן די שרעקלעכע מעשיות פון גולגים, וועלף, מתים, מכשפים, מכשפות און יתומות. די קינדער פּלעגן זיצן מיט אָפּענע מײַלער, אײַנזאַפן אין זיך די אַלע שרעקלעכע מעשיות, דערבײַ ציטערן און דאָך האָבן אַ ווילדע הנאה“ א. א.וו.

דאָס איז אַ בילד פון מאַני לייבס קינדער-יאָרן. דער פאַעט אַליין דערציילט עס אין זײַן אויטאָביאָגראַפישער סקיצע, וואָס ער רופט „אַ מעשה וועגן זיך אַליין“.

די אַרעמע היים איז פון תּמיד אַן געווען די אידעאַלע היים פאַר דער ווונדער-מעשה. די ווונדער-מעשה איז דאָך פאַר דער אַרעמער היים געווען אַ טרייסט פאַר אַלע גראַע, בידנע טעג. די אַרעמקייט האָט אין אַלע צײַטן און בײַ אַלע פעלקער אויספאַנטאָזירט אַט די אַלע צויבער-טורעמס, פאַרפּישופטע פּרינצעסינס, באַהאַלטענע אוצרות אין היילן, וואָס זענען באַוואַכט פון אײַנאָויגיקע ריזן, צוויי-קעפּיקע שלאַנגן. און ווער, מײַנט איר, איז סוף פּל סוף גובר אַט די אַלע אַנשיקענישן און געפּינט דעם באַהאַלטענעם אוצר, באַפּרײַט די פאַרפּישופטע בת-מלכה? דאָס אַרעמע יינגל. ווייל אין דער מעשה איז פונקט פאַרקערט ווי אין לעבן. ווייל דער אַרעמאַן, וואָס שלעפט קוים די פּיס אין דער ווירקלעכקייט, געפּינט אין דער מעשה אַזעלכע שטייזל וואָס אַז מען טוט זיי אַן איז יעדער שפּאַן — זיבן מײַל. אין דער ווירקלעכקייט האָט מען דאָס קידושין-רינגל שוין פון לאַנג פאַרזעצט אין לאַמבאַרד, אַבער אין דער ווונדער-מעשה, אַז דו באַגליקסט מיט אַ פּישוף-רינגל, ביסטו שוין אַ לײַט אויף תּמיד. אַ דריי דאָס רינגל — און דו האַסט אַלץ וואָס דײַן האַרץ באַגערט.

מאַני לייבס מעשהלע וועגן דעם פאַרשײַטן חדר-יינגל „יינגל-צינגל-כוואַט“ איז אַזאַ מעשה וועגן אַ פּישוף-רינגל. מילא די מעשה ווי די מעשה, אַבער אין

דעם אופן ווי זי ווערט דערציילט — אט דא ליגט דער גאנצער מאגני לייבישער חן. ער דערציילט מיט א ניגון וואס צעגייט זיך אין אלע אברים.

נאכן זומער קומט דער ווינטער,
קומט דער ווינטער און באשפינט ער
שטיבער, בארג און מארק און פלויט.

— — — — —
ווייס און ליכטיק א פארשנייטער
און א ווייסער און א ברייטער
שטייט אזוי דער ווינטער-וועג
ביו די לינדע פסח-טעג.
קוים קומען זיך צו פארן,
פירן פולע שליסנס קארן,
גענדז און האלץ און שטרוי און היי.

יינגל-צינגל-כוואט, וואס האט באקומען פונעם פריץ דאס פישוף-פערד און
דאס פישוף-רינגל, איז נישט קיין קלענערע פאעטישע געשטאלט ווי אליס אין
וונדערלאנד. נאר אליס האט א גויש מזל: מיליאנען קינדער און דערוואקסענע
קענען זי און פרייען זיך מיט איר, אבער יינגל-צינגל-כוואט, וואס איז אזא
גרויסער אויפטווער, ווי פיל יידישע קינדער ווייסן, אז ווען ס'פאלט א שניי האבן
זיי עס צו פארדאנקען יינגל-צינגל-כוואט? ...

אבער ווען פון ווייטע וועגן
קומט דער ווינטער אן מיט רעגן,
און קיין שניי איז נישט צו זען,
ווי קיין שניי וואלט נישט געווען, —

ווייזט זיך צינגל פיל פון בויגן,
פון דער נאכט ארויסגעפליגן,
נישט געזען און נישט געהערט,
אויפן פריצס ווייסן פערד.

און ער טראגט זיך גיכער, זיכער
ווי דער ווילדער ווינט און וויכער
מיטן רינגל דורכן מארק.

מאגני לייבן זענען בפירוש געקומען צו גאסט זיינע קינדער-יארן — בארוועסע

און פריילעכע. מיט פארראצטע בעזלעך, אבער מיט ליכטיקע אייגעלעך. זיי האבן זיך אים אוועקגעזעצט צופוסנס א יעדעס מיט א פינגערל אין מויל גרייט צו הערן און צו שטיינען.

בלימעלעך — קרענצעלעך מאלט אויף די שויבן דער פראסט, און אין דעם קוימען דער ווינט אזוי וואַיענדיק בלאַזט. גוט איז אונדו איצטער ביים פריילעכן פייער אין הויז! ביזקל דער נאָפּט אינעם שטיליגן לעמפל גייט אויס, ביזקל דער זייגער טוט ברוגזלעך שעפטשענען: „שפעט, צייט שוין צו ליגן אין ווייכן און וואַרעמען בעט“ — וועל איך ביים וואַיען אין קוימען פון נאָכטיקן ווינט לידעלעך, מעשהלעך זינגען, דערציילן מיין קינד.

אי-לי-ליו-ליו, אי-ליו-ליו,
מאָך מיין קינד די אייגעלעך צו;
דריי מאָל קרייט דער רויטער האַן,
קומען דריי מלאכים אָן
(זייט 33)

אי-לי, ליו-ליו, ליו-ליע
אויף איר קרומער קוליע
(זייט 42)

אי-לי, ליו-ליו, נאָכט און רעגן
אי-לי, ליו-ליו, נאָכט און ווינט
(זייט 46)

ליולינקע מיין ייגעלע,
ווינט פון גאָר דער וועלט
האַט אַרומגערינגלט
אונדזער שטיל געצעלט
(זייט 51)

שלאָף, שלאָף אין מיין שויס,
אונדזער פייער לעשט זיך אויס
(זייט 59)

שלאָף, יינגעלע, שלאָף —
דער פאַסטעך פאַרטרייבט זיינע שאַף.
(זייט 66)

דער ליו-ליו-מאַטיוו און דער מעשהלע-מאַטיוו גייען האַנט אין האַנט. אויב מיר טיילן איין די נאָכט אין דריי אַשמורות, געהערן דאָס וויגליד און די מעשה

צו דער ערשטער אַשמורה, צום ייִדישן ערב נאַכט, ווען מאַמעס פאַרוויגן די קלענערע קינדער. די עלטערע קינדער דערציילן זיך אין אַ ווינקל מעשיות. דער נאַפּטלאַמפּ ציטערט, שאַטנט אויף די ווענט. זיסער שוידער פון קינדערישן געמיט, וואָס חורט זיך איבער פון אייביק ביז אייביק מיט מאַנסאַלע-קאַנסאַלע און אייִ-לייִ-לייִ.

די צווייטע אַשמורה וועלן מיר איבערהיפערן. זי שטייט אונטערן צייכן פון עראָס און איז אַ קאַפיטל פאַר זיך.

די באַלאַדע געהערט צו דער דריטער אַשמורה, דער שפּעטער נאַכט-שעה, העט נאָך חצות ווען דער חולה קען נישט שלאָפן, פיבערט און זעט דעם מלאַך המוות אין פּלערליי געשאַטלטן; ווען דער אַסקעט ראַנגלט זיך מיט דער לילית-געשטאַלט, וואָס רייצט אים אין טויזנט פאַרפירערישע פּאַזעס; ווען דער ראַב קלאַפט אין פענצטער, פליט אַריין אין צימער, זעצט זיך אַוועק אויפן ביסט פון פּאַלאַס אַטענע און באַאומרויקט דאָס מענטשלעכע געמיט מיט זיינע שוואַרצע פליגל און זיין קרעכצנדיקן „נעווערמאַר“...

דאָס מעשהלע-געמיט איז די מדרגה פון האַנס קריסטיאַן אַנדערסען. ס'מאַכט נישט אויס וואָס אַנדערסען דערציילט אין פּראָזע און מאַני לייב אין פּערזן. אין ביידע פּאַלן איז עס פּאַעזיע.

מאַני לייב ווייסט, אַז דער גאַנצער סוד און צויבער פון זיין מעשהדיקייט ליגט אין קינדערשן געמיט. ער אַליין דערציילט וועגן דעם אין זיין שיינעם ליד „אין דעם בוך פון וויסן“:

קליינע הענטלעך זוכן אין דעם בוך פון וויסן,
וונדער איבער וונדער וואַקסן פון די בלעטער,
בלאַע טייכן וואַסער פון לבנה פליסן,
אינדזלען אויף די וואַלקנס. פליגלדיקע געטער.

יִנגל-צינגל-כוואַט איז אַזאַ מין פליגלדיקער גאַט. אַ פאַרשייטער עלעמענט-טאַר-גייסט וואָס האַט די ממשלה איבערן שניי. אַ ייִדישער פּאַק, וואָס פּלאַטערט אַרום אין די ווינטער-נעכט; אין אַ ייִדישן מיט-ווינטער-נאַכט-חלום טאַר ער נישט פּעלן. אויב דער חלום וועט אַ מאַל פאַרווירקלעכט ווערן...

איך וואַלט נאָך געוואַלט אַנווייזן אויף דעם שיינעם אליהו-הנביא-ציקל אין צווייטן באַנד. אַבער דער זייגער איז שוין שפּעט, דער זעצער איז שוין גרייט. וועלן מיר עס לאָזן פאַר אַן אַנדערשמאַל.

אין סך-הכל וויל איך אונטערשטרייכן, אַז לויט מיין געפיל איז מאַני לייבס שעפּערישע קרוין — זיין ליריק. אַבער אויך אין זיין פּאַעטישער מעשה פאַרמאַגט ער גענוג שיינס און אייגנס, וואָס באַרייכערט אונדזער פּאַעטישן אוצר.

(„דער וועקער“, ניו־יאָרק, 1 דעצעמבער 1955, 1 יאַנואַר 1956)

„פון אונדזער פרילינג“

(ליטערארישע זכרונות און פארטרעטן — פון ראיבן אייזלאַנד)

„פון אונדזער פרילינג“ מיינט נישט נאָר צו דערציילן פון דער אייגענער יוגנט, נאָר פון דער יוגנט פון אַ דור, וואָס האָט זיך פאַרמאַסטן צו שאַפן אַ נײַ קאַפיטל ייִדישע ליטעראַטור אין אַמעריקע.

דערפאַר זענען אייזלאַנדס דעריבערונגען, נישט נאָר ביז גאָר אינטערעסאַנט, נאָר אויך וויכטיק פאַרן קומענדיקן מאַנאַגראַפֿיע־שרײַבער פון „די יונגע“. פאַרשטייט זיך אַז דאָס וואָס אייזלאַנד דערציילט איז בלויז זײַן „זײַט“ פון דער געשיכטע. פאַראַן נאָך גענוג לעבעדיקע עדות פון יענעם ווונדערלעכן דור, וואָס קאַנען דערגאַנצן דאָס בילד, קאַרעגירן און צוגעבן נישט נאָר נײַע דעטאַלן, נאָר וויכטיקע פאַקטן: זאַכן וואָס אייזלאַנד דערציילט נישט, אָדער רירט בלויז אַן עפּיזאָדיש.

אייזלאַנד אַליין באַוואַרנט זיך אין זײַן פאַרוואַרט אַז: „איך בין בלויז אויסן געווען צו געבן אַן אינטימערן איינבליק אין לעבן און שאַפן פון יענע פּאַעטן און דערציילערס פון מײַן דור, וואָס זענען מיר פּערזענלעך געווען נאָענט און טײַער. פאַרשטייט זיך אַז שרײַבנדיק וועגן זײַ, זײַער צײַט, זײַערע טואַונגען, זײַערע שטרײַטן, זײַער קוק אויפן לעבן און זײַער וועג אין דער וואַרטקונסט, האָבן געמוזט אויך דערמאַנט ווערן אַנדערע פּאַעטן און דערציילערס וואָס זענען געקומען מיט אונדו אין איין צײַט — צווישן 1905 און 1915.“

„געמוזט אויך דערמאַנט ווערן“, דאָס מײַנט פאַרנעמען אַן עפּיזאָדישן פּלאַץ אין אייזלאַנדס זכרונות. דאָס איז אייזלאַנדס רעכט. ס׳איז זײַן סך־הכל פון אַ דור. אָבער דאָס וואָס איז עפּיזאָדיש בײַ אים קאָן אין אַן אַנדער באַלויכטונג ווערן מער וויכטיק און צענטראַל. דערפאַר זענען וויכטיק נאָך דעריבערונגען פון אַנדערע, וואָס האָבן גענומען אַנטייל אין די שטרײַטן פון יענער ווונדערלעכער עפּאָכע, וואָס האָט דאָס ייִדישע וואַרט אין אַמעריקע אַוועקגעשטעלט אין צענטער פון דער ייִדישער וועלט־ליטעראַטור.

די הויפּט־העלדן פון אייזלאַנדס זכרונות זענען זישאָ לאַנדוי, מאַני לייב, אַנאַ מאַרגאַלין, און דער מחבר גופא, אַליין אַ וויכטיקער פּאַעט, אין אויבנאָן צווישן די „יונגע“.

צײַ איז דאָס מעגלעך למשל הייַנט־צו־טאָג אין ניו־יאָרק, אַז אַ ווירשטקעמער זאָל אין מיטן העלן טאָג, אין סאַמע קאָך פון געשעפט, פאַרמאַכן די קראַם, איבער־לאָזן די מעגלעכע פאַרדינסטן צו זײַנע קאַנקורענטן, און זיך אַוועקזעצן מיט נאָך

צוויי אנדערע יונגע מענטשן רעדן „שאפ“, דאס מיינט יידישע ליטעראטור, און אויספלאגירן דאס דערשיינען פון א נייעם יידישן זשורנאל? דער ווירשטקרעמער איז געווען ראובן אייזלאנד. א וואזשנער קרעמער, טראכט איר. אבער דער טאג איז פארט נישט געווען קיין פארשפילטער. א ני יידיש-פאעטיש ווארט האט א בלישטש געטאן אמתער ווי גאלד, און געטרייער, היימישער, ליבער.

אייזלאנד שילדערט די קאפע-הייזער פון יענער צייט, ווו יידישע שרייבערס האבן זיך באגעגנט. זיי, די יונגע, האבן אויסגעקליבן גודמאן און לעווינס קעלער-רעסטאראן, ווו אנדערע האבן געגעסן מילכיקס, און זיי, די נייע פאעטן און דערציילערס, האבן דעבאטירט וועגן ליטעראטור, געלייענט איינער פארן צווייטן זייערע לידער ביז שפעט אין דער נאכט אריין.

ער שילדערט איסט-בראדוויי פון יענער צייט; די גאסן און געסלעך פון ברוי-קלין; די פארקן פון בראנקס, איבעראל האט געקלונגען דאס יידישע ווארט. איבעראל האבן געקלונגען די טריט פון די שפעט-ביינאכט-שפאצירערס און דעבא-טירערס. די יידיש-ווארט-דערלייזערס.

אייזלאנד דערציילט לעבעדיק, דינאמיש. ער שילדערט מיט גוסטא סיני די קאמישע, סיני די טראגישע מאמענטן פון יענער צייט. די טראגישע דערציילט ער מיט א סך מער מיטגעפיל. למשל, דעם זעלבסטמארד פון משה ווארשע. די בהלה-דיקע לוויה. ער שילדערט מיט א מיטגעפיל די פאמיליען-דראמע אין מאני לייבס לעבן. א דראמע, וואס האט געלאזט א שאטן אין דעם פאעטס געמיט ביז זיין פריציטיקן טויט.

פון די הומאריסטישע עפיזאדן ווילט זיך ברענגען ווי א ביישפיל די דעבאטע צווישן ראובן אייזלאנד און מאני לייבן וועגן אנשרייבן א פראגראם פאר די „יונגע“. די דעבאטע איז געווען א הייסע, מען האט געקעמפט ווי די לייבן פאר יעדן ווארט, יעדן זאץ. דער פראגראם איז שוין כמעט פארטיק. מיט א מאל דער-זעט מאני לייב ווי דער יונגער פאעט וואס איז געווען מיט זיי, און האט געזאלט זיין אן עדות פון דעם גייסטיקן געפעכט, שלאפט גאר. כראפעט געשמאק. איינס און צוויי צערייסט מאני לייב דעם כמעט פארטיקן מאניפעסט מיט דער באמער-קונג: אויב זי, אונדזער ליטערארישע צוקונפט, כראפעט בני און געלעגנהייט, איז דארף מען נישט אין גאנצן קיין פראגראמען.

איך האב שוין איין מאל באמערקט אז רעצענזיעס קענען נאר אנווינקען אויף דער אינטערעסאנטקייט און וויכטיקייט פון א בוך. דאס בוך דארף מען אליין לייענען.

אין אייזלאנדס בוך ווערט לעבעדיק א דור, וואס האלט ביים פארלעשן זיך. און וואס פאר א דור! אפשר דער שענסטער שרייבערישער דור, וואס איז אויפגע-קומען אין אמעריקע.

אינזלאַנדס זכרונות וואָרפן אָן מאַמענטן, וואָס זענען וויכטיק ביזן גאַר צו דער ביאָגראַפיע פון אַ ליטעראַרישן דור, אַן עפאַכע אין אונדזער שיינער און טראַגישער ייִדישער ליטעראַטור.

די צענטראַלע פיגורן פונעם בוך זענען, ווי שוין געזאָגט, זישאַ לאַנדוי, מאַני לייב, און אַנאַ מאַרגאַלין. פאַראַן אַ סך עלעגאַנץ און קלוגשאַפט אין דער געשטאַלט פון זישאַ לאַנדוי, אַ סך מאַגיק און חן אין דער געשטאַלט פון דעם יוגן מאַני לייב. דער נאַמען אַליין מאַני לייב איז דאָך די טייַטש: מוזיק. די לענגערע ביאָ-גראַפישע סקיצע וועגן אַנאַ מאַרגאַלין איז אויסערגעוויינטלעך אינטערעסאַנט. אינזלאַנד פאַרשענערט גישט, פאַרגלעט גישט, ווי מען טוט עס אַפט קאַנווענציאָנעל מיט אַ נאַענטן מענטשן. ער צייכנט דעם פאַרטערעט פון אַ פרוי מיט קאַפּריון, מיט ווידערשפּרוכן. ער לייגט מער דעם אַקצענט אויף טעמפּעראַמענט ווי כאַראַקטער. שוין, אינטעליגענט און הויך טאַלאַנטירט, פלאַטערט זי אַפט ווי אַ פלאַטערל אַרום פּייער. אַן אַפּגעברייטע ווערט זי, די טיף לינדדיקע פרוי, מיט חרטה און טרערן. אַ פרוי, ווי זי אַליין זאָגט אין איינעם פון אירע ווונדערלעכע לידער, וואָס גייט דורך דעמערונג און טרערן.

דער ביאָגראַפישער סקעטש פון אַנאַ מאַרגאַלין איז בפירוש אַ שליסל צו איר געמיט און צו איר ליד. יעדעס ליד אירס לייענט זיך ווי אַ קאַמענטאַר צו איר ביאָגראַפיע, און פאַרקערט.

איך האָב פון תמיד אַן באַדויערט דעם מאַנגל פון ביאָגראַפיעס אין אונדזער ליטעראַטור. מיר האָבן דאָך גישט אַפילו קיין שלום-עליכס-ביאָגראַפיע. צו אויטאַ-ביאָגראַפיעס האָבן מיר אויך קיין מוזל גישט. שלום-עליכס, „פונעם יאַריד“ האַקט זיך אַפּ פונקט דאָרט וווּ גאַספּאַדין ראַבינאוויטש הויבט אָן צו ווערן שלום-עליכס. אַפילו י. י. זינגערס, „פון אַ וועלט וואָס איז גישטאַ מער“ רייסט זיך איבער ביים סאַמע אָנהויב. דערפאַר זענען אונדז אַנגעלייגט „ליטעראַרישע זכרונות“ ווי איינ-לאַנד שרייבט זיי; „שמועסן מיט ייִדישע שרייבערס“, ווי יעקב פאַט פאַרצייכנט זיי. פאַראַן אין אינזלאַנדס בוך קירצערע קאַפיטלען וועגן דוד איגנאַטאָו, משה לייב האַלפּערן, הערמאַן גאַלד. אַ גאַנצע ריי פּרעכטיקע עסייען אויף פאַרשידענע טעמעס. איך וויל זיך נאָך בלויז אַפּשטעלן אויף אינזלאַנדס „זעכציק טעג מיט אברהם ליעסין“. דאָס איז געווען אַ יאָר פאַר ליעסינס טויט. אויך אין די פאַרצייכענונגען געלינגט אינזלאַנדן צו געבן אַן אינטערעסאַנטן פאַרטערעט פון דעם עלטערן פאַעט. איר באַגעגנט דאָרט זיין שוועגערין ביילע טויזנער, זיין קראַנקע טאַכטער רחלע. מיט פיעטעט שילדערט אינזלאַנד די געשטאַלט פון דעם אַלטן גרויסן פאַעט. מיט מיטגעפיל ווינקט ער אָן אויף דער שטילער דראַמע אין ליעסינס הויזגעזינד. אַ דראַמע, וואָס עקספּלאַדירט טאַקע תיכף נאָך ליעסינס טויט. דער לעזער וואָס וועט איבערלייענען אינזלאַנדס „זעכציק טעג“ וועט זיך אפשר פאַרשעמען וואָס אין זיין היים געפינט זיך גישט די דריי-בענדיקע אויסגאַבע פון ליעסינס פאַעטישע ווערק.

איין קריטישן פארווורף וויל איד מאכן. מיר אין איראפע האבן גענומען א סך ברייטער דעם באגריף „יונגע“ ווי איינלאנד נעמט אים. מיר האבן נישט געטראכט אפשר אין זין פון א שולע, ווי איינלאנד באנעמט עס נאך היינט. פאר אונדז זענען די „יונגע“ געווען סיי משה לייב, סיי ליוויק, סיי מאני לייב, איגנאטאוו און ראבא, משה נאדיר און ראליק. „יונגע“ אין זין פון א באניטער סענסיוויטעט, א געליטערטן שפראכגעפיל; א שטילערע שטילקייט און א געליטערטן פאטאס. אין איינלאנדס זין האט קיין שום „שולע“ נישט געהאט קיין האפט אויף לאנג, אין קיין שום ליטעראטור פון דער וועלט. די „שולע“ איז געווען אן אויסגאנספונקט, אבער נישט קיין דאגמע. שעפערשקייט און דאגמאטישקייט זענען זיך ערגעץ ווו סותר.

מיט דער דאזיקער קריטישער באמערקונג וויל איך רעקאמענדירן איינלאנדס זכרונות צום בעסערן יידישן לעזער. זיי וועלן אים פאראינטערעסירן נאך א מאל צו לייענען די ווערק פון דער יידישער ליטעראטור.

(„דער וועקער“, ניו-יארק, 1טער אפריל 1955)

ראובן אייזלאַנד

דריי יאר נאָכן טויט פון אַנאָ מאַרגאָלין — דער פרוי וואָס האָט געשפילט אַזאָ גרויסע ראָלע אין אייזלאַנדס לעבן — קנאַפע צוויי יאר נאָכן טויט פון מאַני לייבן, זיין אינטימסטן חבר, איז ראובן אייזלאַנד אויך אַוועק אין לאַנד פון די שאַטנס.

די ליטעראַרישע קברים-אַנטאַלאָגיע ווערט בני אונדז וואָס אַ מאָל רייכער, דאָס קולטור-לעבן אונדזערס — אַרעמער און פאַרוואַרלאָזטער. פאַר אונדז, די געציילטע, בלייבט בלויז דער שטילער טרויער, די אויסגעלאָשענע פרייד, די וויינענדיקע דערמאַנונג: אַ מאָל איז געווען.

דער לעצטער מאַהיקאַנער פון דער אינטימער גרופע „יונגע“ איז אַוועק מיט אַ שטילן פאַרדרוס אויף דער „קריטיק“, וואָס האָט אַזוי גרינטלעך פאַרשוויגן זיין בוך „זכרונות“. אין זיין לעצטן בריוו צו מיר באַקלאַגט ער זיך אויף דעם. „דער וועקער“ איז געווען די איינציקע צייטשריפט, וואָס האָט דאָס דאָזיקע בוך רעצענזירט.

און לאַמיר זיך האַלטן ביים אמת. ד"ר יעקב שאַצקי האָט עס אַפגעשאַצט אין אַן ענגליש-ייִדישן בולעטין.

איך האָב אַנגערופן אייזלאַנדן „דער לעצטער מאַהיקאַנער“ פון דער אינטימער גרופע „יונגע“. די גרופע איז באַשטאַנען פון זישאַ לאַנדוי, דוד איגנאַטאָו, מאַני לייב, אברהם משה דילאָן, דוד קאַזאַנסקי און ראובן אייזלאַנד.

אַפילו פון דער ברייטערער גרופע איז שוין גאַר ווינציק פאַרבליבן. געציילטע בלויז. מיר טוען תפילה, אַז זיי זאָלן נאָך בלייבן לאַנגע יאָרן מיט אונדז אויף גאַטס שיינער און טרויעריקער וועלט.

אַרום ראובן אייזלאַנד האָט מען ווינציק וואָס געטומלט אין אונדזער ליטע-ראַריש וועלט. ער איז געווען אַ שטילער, באַשיידענער מענטש. זעלטן ווען גערעדט וועגן זיך, תמיד געווען גרייט צו אַנערקענען, און זיך באַגייסטערן פאַר אַן אַנדערן פּאַעט. ער האָט געהאַט דעם טאַלאַנט פון קענען געניסן דאָס שיינע און עכטע פון אונדזער ליטעראַטור. ער האָט ליב געהאַט פּאַזיע ווי דאָס לעבן. פאַרשטאַנען פאַר וואָס ער האָט ליב, און פאַר וואָס ער האָט פיינט. דאָס דאָזיקע טיפע פאַרשטיין האָט אים דערפירט צום עסיי. ער האָט אַנגעשריבן אַ פאַר פון די שענסטע עסייען אין ייִדיש.

אייזלאַנדן האָט מען געדאַרפט קענען פּערזענלעך. מען האָט תיכף דערפילט, אַז מען האָט צו טאָן מיט אַ מענטש, וואָס פאַרמאַגט אַ גרויסע פּאַעטישע קולטור.

מיין פארברענגען מיט אים געהער צו די שענסטע מאמענטן פון מיין זיין אין אמעריקע. מען האט נישט תמיד געמוזט מסכים זיין מיט אים, אבער תמיד איז מען אוועקגעגאנגען נאך אזא שמועס, אן אנגערעגטער, אן איבערצייגטער, אז דאס ליד איז דאס סאמע שענסטע און דערהויבנסטע אין לעבן.

ער האט ווינציק געשריבן. זיינע לידער און עסייען קאָן מען אַרײַנגעמען אין איין באַשיידענעם באַנד. אַבער סוף פל סוף איז קיין מאָל נישט וויכטיק דער קוואַנטום, נאָר די קוואַליטעט.

שרײַבנדיק וועגן אײַזלאַנדן, האָט מיר עמעצער אַ שעפטשע געטאָן אין אויער צוויי ווערטער: „סאַמעט און זײַד“. אין מיין דמיון האָבן אויף אַ רגע אויפגעבליצט די סאַמעטענע קאַפּעליושן און זײַדענע בעקעשעס פון די מערבֿ-גאַליצישע יידן.

דערשרעקט זיך נישט. אײַזלאַנד איז געווען אַ וועלטלעכער ייד. דאָס סאַמעט און זײַדנס, דאָס אײַדעלע און אַריסטאָקראַטישע, איז געלעגן אין זײַן גאַנצן וועזן. זישאַ לאַנדוי, דאָס אײַניקל פונעם „טשעכאַנאווער“, האָט אַרײַנגעטראָגן אין דער ייִדישער ליריק דעם חן און די קאַפּריון פון אַ צעבאַלעוועטן „אײַניקל“, וואָס ווייסט, אַז נישט נאָר וועט מען אים אַלץ מוחל זײַן, נאָר פאַרקערט, מען וועט נאָך דערפאַר געבן אַ קניפּ אין בעקל.

מאַני לײב, וואָס איז געקומען פון דער טיפּסטער אַרעמקײַט, דער הפּקר־דיקסטער סביבּה, האָט אַרײַנגעטראָגן אין ייִדישן ליד די בענקשאַפט צו פּאַעטישער געלײַטערטקײַט. ער איז געוואָרן דער מײַסטער פון אײַדלסטן וואָרט, פון צאַרטסטן רײַטם און דינסטן נײַאָנס.

ראובן אײַזלאַנד האָט אַרײַנשפּאַצירט, פאַמעלעך און סטאַטעטשנע אין קעניג־רײַך פון ייִדישן ליד. אויב נישט מיט די הענט פאַרלײַגט אויף הינטן, מעשה באַלעבאַס, איז מיט אַ פּײַן שפּאַציר־שטעקעלע אין דער האַנט. ער האָט געמאַכט עטלעכע טרײַט, זיך אָפּגעשטעלט. נאָך עטלעכע טרײַט, זיך אָפּגערוט. אָפּגעגאַנגען אַ שטיקל וועג, און זיך אָפּגעשטעלט אין גאַנצן.

דער דאָזיקער קורצער פּאַעטישער שפּאַציר האָט זיך געלײַגט. אים האָבן מיר צו פאַרדאַנקען אַ גאַנצע רײַ שײַנע לידער, און איין גרעסערע פּאַעמע. אַט דעם דאָזיקן באַזאַכטן און באַדאַכטן שפּאַציר האָבן מיר צו פאַרדאַנקען עטלעכע טיף דורכגעטראַכטע עסייען און אַפּאַריזמען וועגן ליטעראַטור בכלל און פּאַעזיע בפרט. דאָס רבישע אײַניקל פון פּוילן, דער זון פונעם העכסטן ייִדישן אַרעמאַן אין אוקראַינע, און דער זײַדענער אײַדעם פון דער פרומער ייִדישער באַלעבאַטישקײַט אין מערבֿ-גאַליציע, זיי זענען עס געוואָרן די העראַלדן פונעם רײַנעם קינסטלערישן ליד אין אונדזער ליטעראַטור.

דער פּלאַצקער, דער גיעזשינער, און דער גרויס־ראַדאַמישלער.

ראובן אייזלאַנד דערציילט ערגעץ אין זיינע זכרונות, אז ער האָט געהאַט אַ באַבע, אַ קליינע, אַ דאַרע יידענע, הויט און ביינער. די דאָזיקע קליינע, דאַרע באַבע האָט געהאַט אַ קול ווי אַ גלאַק. האָט זי עמעצן דערציילט אַ סוד אין אויער, האָט געוואָסט דערפון די גאַנצע גאַס. די מאַמע, פאַרקערט, איז געווען אַ שטילע, קוים מען האָט געהערט אירע טריט. זי האָט גערעדט שטיל, געטאָן איר אַרבעט שטיל. אייזלאַנדן האָט עס געצויגן צו דער מאַמעס שטילקייט. ער האָט זיך געפילט זיכערער אין שאַטן פון איר שטילקייט. און כאַטש ער האָט די באַבע ליב געהאַט. האָט ער פּיינט געהאַט איר קול וואָס האָט קיין מאָל נישט געקענט אַראָפּנידערן צו אַ פליסטער, אַ שעפטשע, אַ מורמל. אים האָט אָפּגעשטויסן דאָס קול, וואָס האָט נישט געקענט פאַרטרויען אַ סוד.

דאָס דאָזיקע ווידערגעפיל צום „קול ווי אַ גלאַק“, האָט אייזלאַנד אין זיך געטראָגן דאָס גאַנצע לעבן. אים האָט אָפּגעשטויסן דאָס פאַטעטישע, דאָס בליש-טשנדיקע, דער שטאַרקער טאָן. ער האָט ליב געהאַט דאָס שטילע, דאָס ווייכע, דאָס מעלאָדישע. אין משה לייב האַלפּערן פאַרערט ער דאָס צאַרט-עלעגישע אין אַזעלכע לידער ווי „די זון וועט אַרונטערגיין הינטערן באַרג“ און וואַרפט אָפּ דאָס בונטאַרישע, דראַמאַטישע און גראַטעסקע פון דעם דאָזיקן גרויסן פאַעט. ער איז באַגייסטערט פאַר דער דינער מעלאָדישקייט פון מאַני לייב, דער שייגעצעוואַטער שפּילעוודיקייט פון זשאַ לאַנדוין. די שטילקייט פון דער מאַמע, צו וועלכער ער האָט זיך געטוליעט אין זיינע קינדער-יאָרן, ווערט זיין עסטעטישער מאַסשטאַב צום אייגענעם און פּרעמדן ליד.

שטילקייט און רוי. שטילקייט איז שייך. רוי איז שייך. שמייכל און טרויער. זיי גראַמען זיך נישט, אַבער זיי האַרמאָנירן. אַלטקייט איז שייך, זי טומלט נישט אַזוי ווי די יוגנט, זי פּלאַקערט נישט, שרפעט נישט. די ליבע איז שייך ווען זי שעפטשעט שטיל אַ סוד אין אויער. ווען זי גייט מיט „טריט וואָס לאָזן נאָך נאָך זיך טרויער, ווי עכאַס פון געזאַנגען“.

איבער הונדערט קעפּ און טויזנט אויגן

שמייכלט אונדזער טרויער

ווי אַ לעצטער זונשטראַל אויף אַ פאַרשלאָסן טויער.

אייזלאַנד האָט פאַרמאַגט אַ קלאָרן קאַפּ און אַ ליכטיק געמיט. דער קאַפּ האָט תּמיד געוואָסט דאָס וואָס דאָס געמיט האָט טונקל געאַנט.

וואָס בלייבט דען איבעריק אין אונדזער שווערן לעבן,

ווי זיך פאַרפּישופן מיט שיינע רייד

און אויסגעטראַכטער פּרייד,

און צייטנווייז פאַרוונקען ווערן

אין א געדאנק א שווערן,
צי גאר אין לאשטשענדיקע אויגן,
וואס פירן ווי דער רעגנבויען
פון דער ערד צום הימל.

דער לעצטער ציטאט איז איינס פון איינלאנדס שיינע ליבע-לידער. דאס
גאנצע ליד, נישט קיין פראגמענט. ווי פיל שיינע, טרויעריקע קלוגשאפט ס'אטעמט
פון די פאר שורות.
פארשטייט זיך, אז איינלאנד, וואס האט געזוכט דאס שטילע, הארמאניש-
פערפעקטע, האט נישט געקענט אויסמיינדן די שטילע הארמאנישע גאנצקייט פון
א „שטיללעבן“. ער האט געמאלן מיט ווערטער עטלעכע „שטיללעבנס“. אט איז
דאס שענסטע פון אלע דריי:

ברויט און קעז און האניג אויפן פראסטן טיש.
גאלדיק רופט צו זיך דער טיי,
אין דינע גלעזער צוויי.
און גריבלעד, קיל און פריש,
ווינקט דער וואסערקרעג, באצויגן מיט א טוי,
אויף א קאנט דאס טאשנטיכל פון א פרוי.
און דערביי א קליינע, קלוגע האנט
אויף א שמאלן לידערבאנד,
אין וויין-קאלירטן זייד.

דאס גאנצע בילד איז בלויז א פראגמענט פון א גרעסער בילד. איינלאנד
האט זיך באנוגנט נאר מיטן אויסשניט און אינגארירט דעם רעשט. נאר די האנט
פון דער פרוי אויפן לידערבאנד, די האנט פון דער פרוי וואס רוט, באוועגט זיך
נישט, הארמאנירט מיט די זאכן אויפן טיש.
לאמיר פרווון דערגאנצן דאס בילד. די צוויי גלעזער אויפן טיש באווייזן,
אז ביים טיש זיצן צוויי. לאמיר אננעמען א מאן און א פרוי. דער מאן, אדער
ווער ס'זאל נישט זיין, האלט אין מיטן פון אן ארגומענט. ער רעדט, באוועגט
מיט די הענט. די פרוי הארט. איר געזיכט דריקט אויס אט הסכמה, אט א
ווידערשפרוך. ביידע פיגורן זענען אין אן עמאציאנעלן צושטאנד. דערפאר באוועג-
לעך. בלויז איין האנט פון דער פרוי ליגט אומבאוועגלעך אויף דעם שמאלן
לידערבאנד. דערפאר געהערט די האנט צו די נישט-באוועגלעכע קעגנשטאנדן
אויפן טיש. זיי זענען דאס „שטיללעבן“.
די גאנצע קאמפאזיציע, ווי איך האב זי דערציילט, וואלט מען געקענט

אנרופן מיט פארשיידענע נעמען: „אידיליע“, „ארגומענט“. אבער בשום אופן נישט „שטיללעבן“.

פון דעם ליד „שטיללעבן“ זעט מען, אז איינלאנד האט א מאלעריש אויג, א חוש פאר קאמפאזיציע. יעדער דעטאל איז גויטיק. גארנישט איבעריק. אפילו ווען מען זאל אויסמעקן די פרויענהאנט, און בלויז איבערלאזן דאס טאשנטיכל, דעם לידערבאנד פון וויין-קאלירטן זינד, דעם וואסערקרוג, די צוויי גלעזער טיי, איז דאס שטיללעבן פערפעקט. כמעט קלאסיש איז זיין הארמאנישער גאנצקייט. קאן דאס ווארט פארגיטיקן די פעלנדיקע פארב? איז לעסינגס לאַקאָאָן-טעאָריע וועגן די גרענעצן פון פאָעזיע און מאַלעריי נאָך אַלץ גילטיק? וואָרט און קלאַנג זענען אידענטיש. במילא קאן אַ קאָמבינאַציע פון ווערטער ווערן אַ מוזיקאַלישע קאָמפּאָזיציע. דאָס וואָרט קאָן אָבער בלויז סוגערירן דאָס בילד. ס'בלייבט פאַר דער פּאַנטאַזיע פונעם לייענער, אָדער הערער, עס צו זען. אַ לייענער אָן פּאַנטאַזיע איז אַ שלעכטער לייענער, און ער פּאַלט אין גאַנצן אַרויס פון שפּיל.

מאַלט טאַקע ראובן איינלאַנד נישט נאָר שטיללעבנס, נאָר פאַרמעסט זיך אפילו צו מאַלן פאַרטרעטן. אַט איז זיין טאַלסטאַי-פאַרטרעט:

אַ מענטש מיט ברייטע הענט, אַ ברייטן פנים,
און מיט אַ נאָז אַ ברייטער ווי ביי אַלע יוננים,
און פול מיט תאוה, און ביז און שטאַרק ווי אַ פויער,
און ווי אַ פויער צוגעבונדן צו זיין שטיקל פעלד.
די אויגן אָבער און דאָס האַרץ זיינס זעען די גאַנצע וועלט
און אַלץ וואָס מענטשן טוען און טראַכטן.
און אין שטילע פאַרנאַכטן
פאַרנעמט זיין אויער

דעם טרויער און דאָס געזאַנג פון אַלץ וואָס לעבט.

איינלאנד איז אין זיין „טאַלסטאַי-פאַרטרעט נישט אַזוי ריין מאַלעריש ווי אין זיין „שטיללעבן“. אין אַ גרויסן טייל פונעם ליד הערט מען די שטים פונעם סופלער — דעם עסיינט.

אַריסטאָטעלעסעס טעאָריע וועגן די חושים איז געוואָרן איינלאַנדס קרעדאַ. סײַ שאַפּעריש, סײַ טעאָרעטיש האָט ער אָנגעווענדט די אַריסטאָטעלישע פּרינציפּן. נישט נאָר אין פּראָצעס פון שאַפּן דאָס ליד דאַרפן די חושים זיין וואָר. אַפילו ביים לייענען. נאָר מיט וואַכע חושים קאָן מען באַנעמען דאָס געשאַפּענע, שפירן דעם טעם און די שיינקייט פונעם ליד.

ראובן איינלאנד האט וועגן אַט דעם ענין אַ זייער שיין ליד. דאָס ליד הייסט:
„זישאָ לאַנדוי לייענט אַ ליד“:

א וויג דעם קאפ דעם בלאַנדן,
א וויג דעם קאפ צוריק,
און הינטער שווערע וויעס
פאַרנעפלט זיך דער בליק.

דער וויג מיטן קאפ איז די צוגרייטונג אַרײַנצופאַלן אין דעם געהעריקן
רייטם. די פאַרנעפלטע אויגן — דער זינלעכער אַקאַרד פון באַהעפטן זיך מיט
דער שיינקייט.

די ליפן זינלעך מורמלען
און צוקן לייכט אַזוי,
ווי ס'רעדט פאַרליבט אַ יינגל
מיט ציטער צו אַ פרוי.
צוויי פינגער זיך פאַרשליסן
אַ קיילעכדיקער רינג.
אַ דריי דעם רינג אין לופטן,
אַ שעפטשע און אַ זינג.

דער זין פון די צוויי סטראַפעס איז קלאַר. דער ליינער פונעם ליד איז
אַרײַן אין שטילן עקסטאַז, דעם זינלעכן ציטער, דער דריי מיט די פינגער אין
דער לופט, און פון דעם מורמל ווערט אַ שעפטשע, און אַ זינג.

אַט בייסט אַ שורה ציינער
זיך אין אַ ליפ אַרײַן;
די צונג פאַרווכט די ווערטער
און פרוווט זיי אויס ווי ווייץ.

דאָס איז איינזלאַנדס אידעאַל ווי אַזוי צו געניסן אַ ליד. מיט אַלע בערוון,
מיטן גאַנצן לייב און לעבן. מיט דעם זיסן שוידער וואָס דערמאַנט די שטילע
זיסע גסיסה פון דעם אינטימסטן אַקט.

בין גאַר אינטערעסאַנט זענען זיינע שאַפלידער. מיט זײַן אַווערסיע צו יעדן
הויכן טאָן, צו יעדן פאַטאַס, פרוווט ער אויסמיידן דאָס „ראַזענפעלדישע“. אַבער
ווי אַזוי? פשוט. ער מיינט אויס דעם רויש פון די מאַשינען, דעם אַקט פון דער
אַרבעט, דעם געראַנגל מיט דער מאַשין. דאָרט וווּ מאַריס ראַזענפעלד רייסט זיך
אויף די העכסטע טענער כדי אַריבערצושרייען דאָס רוישן און קלאַפן פון די
מאַשינען, דאָרט איז איינזלאַנדס מוזע נישטאַ. דעם הויפטאַקט — די אַרבעט
גופא — מיינט ער אויס. דאָס צווייטע ליד שילדערט די מיטאַג-שעה, די רגע
אידילישע שטילקייט ווען די מאַשינען שווייגן.

מאָריס ראָזענפעלד שטייט אין דער מיטאָג־שעה, ווי אַ גענעראַל, וואָס באַט־
ראַכט אַ שלאַכטפעלד:

ס'דערשיינט מיר די שאַפּ אין דער מיטאָג־צייט־שטונדע
אַ בלוטיקע שלאַכטפעלד ווען דאָרט ווערט גערוט,
אַרום און אַרום זע איך ליגן הרוגים,
עס ליאַרעמט פון דר'ערד דאָס פאַרגאַסענע בלוט...

— — — — —

איך קוק אויף דעם קאַמפּפּלאַץ מיט ביטערן צאַרן,
מיט שרעק, מיט נקמה, מיט העלישער פּיין; —

מאָריס ראָזענפעלד פּאַלט אַרײַן פון איין פּאַטעטישן טאַן אין צווייטן. פונעם
פּאַטאַס פון אַרבעט, אין פּאַטאַס — פון צאַרן. אַבער נישט אַזוי איינלאַנד.
איינלאַנדס מיטאָג־שעה אין שאַפּ איז כּמעט אַן אידיליע. אַ רגע רוי, אַבער פּאַרט
רוי. אַ רגע שטילקייט, אַבער פּאַרט שטילקייט.

ס'איז מיטאָג־צייט. אַרום איז שטיל. בלויז ווי אַ בין
דאָרט זשומעט אין ווינקל וווּ אַן איינציקע מאַשין.
אַ מיידל עסט און קנאַקט די שאַלעכץ פון אַן איי,
און איינער אַדער צוויי געמיטלעך זופּן טיי,
דערנעבן כּראַמקעט עמעץ ציבעלע מיט ברויט —
און בלאַסע מיידלעך אַפּגעפּאַרבט אויף רויט
צעשטעלן זיך בײַ די אַפענע פענצטער אויס.
און קוקן זשעדנע ערגעץ וווּ אַרויס.
און אַנדערע לאַכן קײַכנדיק און ריידן מיט די הענט
און ריידן מיט די אויגן און מיט צייכנס אויף די ווענט.

פון אַ באַזונדער שיינקייט זענען איינלאַנדס לידער וועגן „אַלטקייט“. די דאָזיקע
לידער האָט ער געשריבן אין זײַנע יונגע יאָרן. אין די עלטערע יאָרן האָט
איינלאַנד גאַר אַנטדעקט דעם אוראַלטן הירשגאַט אין שיר השרים און אים
געפרוּווט פּאַנגען אין אַ צאַל אינטערעסאַנטע סאַנעטן.
דאָס שרייבן לידער וועגן אַלטקייט, דווקא אין די יונגע יאָרן, איז נישט
קיין צופעליקייט ביי איינלאַנדן. פונקט ווי ער האָט אויסגעמיטן דעם פּאַטאַס
פון די מאַשינען אין זײַנע „שאַפּלדער“, דעם פּאַטעטישן טאַן אין זײַנע ליבע־
לידער, פונקט אַזוי האָט ער אויסגעמיטן דעם פּאַטאַס פון דער לייַדנשאַפט, וואָס
איז אַזוי זעלבסטפאַרשטענדלעך פאַר יעדער יונגט. אין אַלטקייט האָט ער געזען

דאָס שטילע רעזיגנירטע, דעם דינעם טרויער וואָס האַרמאָניזירט אַזוי מיטן דרויסנדיקן אַוונט. ס'איז פּדאי צו ציטירן כאַטש איינס פון די דאָזיקע לידער אין גאַנצן פּדי דער לייענער זאָל כאַטש האַבן אַן אַנונג פון דער מידער שיינקייט, וואָס אַטעמט פון אייזלאַנדס ליריק.

מיר זענען ביידע אַלט.
צוויי אַלטע לייט, מיט מאַטע ווייכע אויגן,
ביים פענצטער זיצן מיר, דער טאַג איז שייך, נאָר לייכט פאַרצויגן
איז דער הימל מיט דינע, ווייסע וואַלקנס.
זי זאָגט: העי, אַלטיטשקער, ס'ווערט קאַלט.
מאָך צו דאָס פענצטער און טו זיך אַן דעם וואַרעמען כאַלאַט —
איך זיך און רייכער רויק מיר די ליולקע, לעז אַ בלאַט
און טראַכט: ווי אייביק נאַריש בלייבן דאָך די פּרויען.

סיי דער ריטם, סיי דאָס בילד זענען דורכזיכטיק און קלאָר, ווי ס'איז דורכ־זיכטיק און קלאָר דער מילדער אַוונט, וואָס האַט איינגעשפּינט די צוויי אַלטיטשקע, אין דער שפּעט־אידייליע פון זייערע לעבנס.
אין דער ווייטערדיקער סטראַפּע פילט איר אַ קוים צו באַמערקנדיקע שטיי־גערונג צו אַ דינעם סימבאָליזם. דער ריטם איז דער זעלבער ווי אין דער ערשטער. לייכט, מיד, פליסנדיק, ווי אַ מורמל. אַ קוים באַמערקטע אַנדייטונג, אַז דער אַוונט האַט אַ שליטה נישט נאָר איבער דעם אינדרויסן.

דער זייגער קלינגט
און זי, זי דרייט זיך אום און קוקט זיך איין
מיט לאַנגע בליקן אין דעם ציפּערבלאַט, ווי שפּעט ס'קען זיין,
כאַטש קלאָר און העל דער זייגער ציילט די שעהען.
— שוין שפּעט אַזוי. ווי ס'לויפט דער טאַג.
אַ צי די שמאַלע אַקסלען, און ס'פאַלן מיד די הענט אין שוויס,
און מיר ווערט פּלוצעם קאַלט, איך בייג דעם קאַפּ אַרויס
און זע, ווי ס'רויטלעך זיך די דינע, ווייסע וואַלקנס,
און ווייס אַז ערגעץ לויטערט שוין די נאַכט. — — —

די לעצטע שורה פונעם ליד איז אַ דינע סימבאָלישע אַנדייטונג, אַז אויך אויף דער שיינער אַלטיטשקע־אידייליע לויטערט די געפאַר. אַט־אַט און די נאַכט וועט זי אויסמעקן. יעדע שיינקייט איז פאַרגעגלעך, נאָר נישט אין ליד, נישט אין ליד.

דאָס קליינע לירישע ליד, וואָס ראובן אייזלאַנד האָט מיט אַזוי פיל געשמאַק און טאַלאַנט קולטיווירט, איז נישט קיין קלייניקייט, נאַר — אַ גרויסקייט. מאַרי פאַן עבנער-עשנבאַך, די דייטשיעסטרײַכישע שריפטשטעלערין, האָט, מיר דוכט זיך, צום בעסטן דעפינירט דאָס קליינע לירישע ליד טאַקע מיט אַ קליינעם ליד. זי פרעגט פאַר וואָס מען האָט אַזוי ליב דאָס קליינע לירישע ליד, און זי ענטפערט זיך אַליין; ווייל ס'ליגט אין דעם אַ ביסל קלאַנג, אַ ביסל האַרמאָניע און געזאַנג, און אַ גאַנצע נשמה.

(„דער וועקער“, ניו-יאָרק, 1 אויגוסט 1955)

משה נאדיר

1. נאדירם בריוו

אין 1942 — א יאר פאר זיין טויט — האט משה נאדיר אפגעדרוקט זיין „פארשפעטיקטן ענטפער צו איציק מאנגער“. אין אט דעם דראמאטישן בריוו בארירט נאדיר א סך אנגעווייטיקטע פראגן פון אונדזער שפראך און ליטעראטור. ער ווייטיקט איבערן אונטערגאנג פון יידיש, ער רעזאגירט איבערן אונטערגאנג פון שפראכן בכלל. אט, למשל, איז גריכיש אונטערגעגאנגען; אט איז לאטייניש אונטערגעגאנגען. שפראכן מיט רייכע קולטורן, אבער — טענהט ער און איז גערעכט — יידיש גייט אונטער אנדערש ווי יענע קלאסישע שפראכן. דער אונטערגאנג פון יידיש איז א סך טראגישער. ער טרייסט אבער זיך און מיך: „אויב דער אונטערגאנג איז א סך טראגישער, וועט דאס געפינס פאר דער וועלט זיין אן אומגעריכטס, ווען מען וועט א מאל אויסגראבן אונדזער שפראך און ליטעראטור.“

איך ווייס נישט, צי נאדיר האט געוויסט דעם גאנצן פארנעם פון אונדזער חורבן אין אייראפע, ווען ער האט פארעפנטלעכט דעם בריוו. איין זאך איז קלאר; ער האט זיכער נישט געקאנט וויסן וועגן דער גרוזיגיש-אוקראינישער פארשווערונג צו פארניכטן אין גאנצן פון „סאציאליזם“ די יידישע שפראך און קולטור אין סאוועט-רוסלאנד.

מיין געפיל איז, אז ער האט געהאט אין זינען מער די לאגע פון יידיש און דער יידישער ליטעראטור אין אמעריקע, ווען ער האט געשריבן זיין טרויע-ריקן בריוו צו מיר. די לאגע איז שוין דעמאלט, אין 1942, נישט געווען קיין פויגלדיקע. „די דיכטערס פון נעכטן“ האבן שוין לאנג געפוילט אין די קברים. קיין נייע האבן זיך נישט באוויזן. און אויב יא, זענען די אפגעמערס פון דער ליטעראטור געווארן ווינציקער און ווינציקער. „די מורא פאר פארגעסן ווערן“ האט אים געפייניקט, ווי זי פייניקט יעדן איינעם, וואס האט עפעס אויפגעטאן פאר זיין פאלק און ליטעראטור. און ווי פארגעסט מען דאס אזא שפראך און אזא ליטעראטור? ס'איז באמת טראגיש און ווייטיקלעך זיך צוצוקוקן ווי א פאלק פארלירט די אידענטיפיקאציע מיט זיין אייגענער שפראך און זיין אייגענעם שאפערישן אויסדרוק.

2. דער פארגעסענער נאדיר

משה נאדיר איז געשטארבן אין יוני, 1943. זינע ביכער זענען שוין לאנג נישט פאראן אויפן ביכערמארק. פון צייט צו צייט פרעגט זיך אן א לעזער

ווי מען קאן באקומען נאדירס א בוך. און ס'ווערט ווייטער שטיל. די אלמנה היט זיינע איבערגעלאזטע מאנוסקריפטן, אפשר וועט זיך געפינען א פארלאג, א פריוואטער אדער א געזעלשאפטלעכער, וואס וועט ארויסגעבן כאטש אן אפ־געקליבענעם טייל פון זיינע ווערק, — און אט דער ווונדערלעכער מייסטער פון דער מאדערנער יידישער פראזע וועט אויפליכטן פאר די יינגערע דורות מיט דער זעלבער שיינקייט ווי ער האט געליכטיקט פאר זיין אייגענעם דור. אויב פארגעסן איז אן עוולה, איז באווסטזיניק פארשווייגן אן עבירה, וואס מען קאן נישט אזוי גרינג מוחל זיין.

משה נאדיר ווערט באווסטזיניק פארשווייגן פון אונדזער אזוי אנגערופענער קריטיק. א מין קאנספיראציע פון פארשווייגן. א פאר ביישפילן וועלן זיין גענוג פדי צו אילוסטרירן דעם דאזיקן פאקט.

מיינער א פריינד האט געהאלטן א רעפערענץ פארן „יווא“ אין ניו-יארק. דער רעפערענץ איז שפעטער אפגעדרוקט געווארן, דוכט זיך, אין די „זאמליכער“ פון ליוויק-אפאטאשו. דער רעפערענץ האט געהייסן „דער יידישער פראזעסטיל אין אמעריקע“. אן אינטערעסאנטע טעמע. גוט אנגעשריבן. נאר וואס דען? משה נאדיר ווערט קיין איינציק מאל נישט דערמאנט. אנדערע און א סך מינדער-וויכטיקע נעמען ווערן עטלעכע מאל איבערגעחזרט. פרעגט יעדער, וואס האט א שטיקל אנונג וועגן „יידישן פראזעסטיל אין אמעריקע“, ווי קאן מען אויסלאזן דעם נאמען משה נאדיר? דוכט זיך, אז לאמעד שאפירא און משה נאדיר זענען געווען די צוויי גרויסע פראזע-סטיליסטן אין אמעריקע, וואס האבן דא און דארט באאיינפלוסט אנדערע יידישע שרייבערס. דער איצט פארשטארבענער ש. מילער האט געהאט אפן דערקלערט זיך פאר א תלמיד פון לאמעד שאפירא. און ס'איז נישט געווען קיין אומפבוך פאר אים צו האבן אזא רבין. אבער די תלמידים פון משה נאדיר האבן נישט די דאזיקע אויפריכטיקייט — פארקערט, זיי לייקענען גאר. נאך מער: זיי זענען די, וואס לייקענען אפ די נאדיר-געשטאלט אין גאנצן. א בארימטער פאעט, פראזע-שרייבער און קריטיקער האט א סך צו פארדאנקען דעם איינפלוס פון משה נאדירן. איינפלוסן זענען נישט קיין עוולה. מאפאסאן האט שטאלצירט מיט דעם, וואס פלאבער איז געווען דער, וואס האט אים געלערנט ווי אזוי צו שרייבן, פונקט ווי ש. מילער איז געווען שטאלץ מיט זיין רבין, לאמעד שאפירא.

אבער וואס טוט אונדזער בארימטער פאעט, פראזע-שרייבער און קריטיקער? פריוואט פארלייקנט ער אין גאנצן דעם ווערט פון משה נאדיר, אין זיינע עסייען דערמאנט ער קיין מאל נישט דעם דאזיקן נאמען. דער פאעט פון „יאכטשע-בעבע“ און פון „נתן, איך גיב דיר א פראסק“; דער קריטיקער וואס האט אויפגעשטעלט די חנעוודיקע טעזע פון „דער קריטישער הון“, וואס מוז לייגן א סך קריטישע אייער ארום ווערק פון א שרייבער ביז

עסייען

ס'בוט זיך אויף זיין רעפוטאציע, אויב נישט — איז עפעס נישט אין אַרדענונג. אויב די רעפוטאציע פון אַ שרייבער קומט אַן די „אייער“ פון דער „קריטישער הון“, איז הימל עפן זיך...

פאַרשטייט זיך, אַז די טעזע פון דער „קריטישער הון“ האָט די ווערט פון אַן אויסגעבלאָזן איי. די „קריטישער הון“ האָט אַ לאַנגע צייט נישט אָנערקענט שלום-עליכמען. דער דאָזיקער גאון איז פאַר זיי געווען צו ווילגאַר, צו ווינציק ליטעראַריש. מען דאַרף נישט פאַרגעסן, אַז צווישן די, וואָס האָבן אָנגענומען אַ בעגאַטיווע שטעלונג צו שלום-עליכמען, זענען געווען אַזעלכע פּיינע, אינ-טעליגענטע קעפּ ווי ש. ניגער, א. ווייטער און אליעזר שטיינמאַן.

די „קריטישער הון“ איז געקומען אַ סך, אַ סך שפּעטער און גענומען „לייגן אייער“ אַרום שלום-עליכמען, אָבער זיין רעפוטאציע איז שוין געווען אַ געמאַכטע. אָבער פון דעסטוועגן וואָלט עס געווען אַן אַקט פון ליטעראַרישער דאָנק-באַרקייט, ווען אונדזער קריטיקער וואָלט געלייגט אַ פאַר „פּרישע אייער“ אַרום דעם ווערק פון זיין לערער — משה נאָדיר.

נאָך איין ביישפּיל וועגן דער נעגאַטיווער באַציונג צו דעם פאַרגעסענעם משה נאָדיר.

אַ טאַלאַנטירטער קאַלומניסט פון אַ יידישער טאַגצײַטונג, וואָס שרייבט וועגן אַלץ אין דער וועלט; פון צייט צו צייט אויך וועגן יידיש-ליטעראַרישע ענינים. אַ מאָל שרייבט ער אין אַ פּראָסטן מיטוואָך און אַ מאָל ביי אַ ספּעציעלער גע-לעגנהייט, ווי אַ יאַרצײַט.

אַ לעזער פון דער צײַטונג האָט אָנגעפרעגט דעם באַרימטן קאַלומניסט פאַר וואָס ער ווידמעט נישט אַ מאָל אַ קאַלום דעם לעזערס באַליבטסטן הומאַריסט — משה נאָדירן.

איך האָב נישט דעם ענטפּער פון דעם קאַלומניסט ביי דער האַנט. אָבער איך געדענק זייער גוט דעם אינהאַלט: ערשטנס, פאַרויכערט דער קאַלומניסט זיין לעזער, אַז נאָדיר האָט געמאַכט זייער אַ פּיין לעבן פון זיין שרייבן. ער האָט אַפילו איבערגעלאָזט אַ הויז און היפש געלט.

צווייטנס, איז נאָדיר נישט אַזאַ וויכטיקער שרייבער, אַז ער, יאַקל בן פּלעקל, זאַל אים דערמאַנען. דריטנס, איז נאָדיר בכלל נישט געווען קיין שרייבער, נאָר אַן אַבסאַלוטער גאַרנישט. איר הערט, אַן אַב-סאַ-לוטער גאַאַר-נישט.

3. שלום-עליכע און משה נאָדיר

א. אַלמי דערציילט אין זיין עסיי וועגן משה נאָדירן אַט וואָס: — אַ גרופּע יונגע שרייבערס, דער עיקר יונגע הומאַריסטן, האָבן געפרעגט ביי שלום-עליכמען אַ מיינונג וועגן דעם דעמאַלט יונגן נאָדירן, וואָס האָט נאָך אין יענע צייטן געהייסן יצחק ריזן.

שלום-עליכם האט פארגליכן דעם יונגן נאָדירן מיט פריש-געפאלענעם שניי, וואָס איז ליכטיק און שיין, אָבער וועט צעגיין ווי יעדער פריש געפאלענער שניי. אַלמי איז נישט מספּים מיטן פאָרגלייך „פריש געפאלענער שניי“; ער מיינט, אַז „שאַרפּער, שלאַגנדיקער האַגל“ איז אַ מער פאַסיקער פאָרגלייך פאַר משה נאָדירן.

וועלן מיר דאָ נישט פאַלעמיזירן מיט ביידע פאָרגלייכן. מיר וועלן נאָר פעסטשטעלן, אַז אַ גרופּע יונגע הומאַריסטן זענען געווען אזוי פאַרבישופט פון דער נאָדיר-פּערזענלעכקייט, אַז זיי האָבן געוואָלט הערן דווקא פון שלום-עליכמען אַ מיינונג וועגן דעם יונגן, אויפגייענדיק שטערן פון ייִדישן הומאַר.

שלום-עליכם איז אַן אָנהויב; משה נאָדיר — אַ סוף. סײַ שלום-עליכמס פּראָזע, סײַ נאָדירס פאַרמאַגט אַ לירישע קוואַליטעט פון אַ הויכן ווערט.

שלום-עליכם איז דער גרויסער געשטאַלטיקער, נאָדיר דער גרויסער קאַרי-קאַטוריסט.

סײַז גענוג צו פאָרגלייכן „טביה דער מילכיקער“ מיט נאָדירס „דער קליינער איז“.

טביה דער מילכיקער איז אַ מאַנומענטאַלע געשטאַלט. קלאַסיש-ייִדיש און גרויס-מענטשלעך. ער איז נישט קיין תּלמיד-חכם, נאָר אַ חכם. ער פאַרמאַגט די גרעסטע חכמה אין דער וועלט — די חכמה פונעם האַרץ. ווען ער טענהט זיך אויס מיטן גלח וועגן זײַן פאַרפירטער טאַכטער, חוה, רעדט ער צו אים נישט וועגן „נאַש גאַט“, „וואַש גאַט“ נאָר וועגן ישר און מענטשלעכקייט.

„די מלחמה צווישן די געטער“ האָט זיך ערשט צעפלאַקערט דאָ אין אַמעריקע צווישן די ייִדישע שרייבערס אין דער אַטאַמישער תקופּה.

שלום-עליכם האָט נישט אויסגעזויגן זײַנע געשטאַלטן פונעם פינגער. ער האָט זיי באַגעגנט אין דער „טשערטאַ“: טיפּן און געשטאַלטן, וואָס דאָס ייִדישע דורותדיקע לעבן האָט זיי אויסגעפורעמט.

אויך נאָדיר האָט זײַנע קאַריקאַטורן נישט אויסגעזויגן פונעם פינגער. ער האָט נאָר אַ ביסל „צוגעפּפּערט“, וואָס דאָס איז דאָס רעכט פון יעדן קינסטלער. דער קליינער איז אַן אַמעריקאַנישער ייִד. ער האָט אַנגעהויבן ווי אַ שאַפּ-אַרבעטער, זיך אַרויפגעאַרבעט „פּראָם סקרעטש“ ביז ער איז געוואָרן דער באַלעבאַס פון אַ זומער-האַטעל אין די בערג. נאָדיר כאַפט דעם קליינעם איז אין זײַן גאַנצן ווילטאַג. די „ביזנעס“ זענען אַלרייט. דער האַטעל ווערט אַלץ גרעסער, די געסט ווערן מערער און מערער. דער קליינער איז פילט זיך גוט וואָס בעסער קאָן גאָר נישט זײַן? נאָר הערט:

— „דער קליינער איז שטעלט אַרײַן אַ פּוס אין קאַלטן שטראַמעלע, בויגט זיך אַן און גיט אויף זיך עטלעכע שפּריץ מיט וואַסער און אַ מאַך זאָה!; עס

שמעקט דער מיטן-העלער-טאג, דאָס רעדל אויפן הימל שמייכלט, ווי ס'רעדל פון אַ טייערן גאלדענעם אויטאָמאָביל. פונעם געבלעטער אין די קוסטעס שפרינגט אַרויס אַ וועוועקל, בלייבט שטיין אויף צוויי פיסלעך, מיט אַנגעשפיצטע, ציטער-דיקע אויערלעך. 'גאַטס וועלטל איז שיינ!' — טראַכט דער קליינער איזי, זיצנדיק אין זיין מקוהלע, אַ צענויפגעקאַרטשעטער, ווי אין אַ שיסל וואַסער... 'גאַטס וועלטל' — טפו זאַל עס ווערן... ער כאַפט זיך, אָן ער חורט איבער זיין קאַנקורענטס 'ביזנעס-מאַטאַ'..."

דער קליינער איזי לעבט אין נאָדירס גלענצנדיקער הומאַרעסקע. מיר לאַכן פון דעם קליינעם איזי און זיין מורא אַרויסצוזאָגן דאָס פשוטע „גאַטס וועלטל איז שיינ“, ווייל עמעצער האָט שוין דעם זאַג פאַטענטירט. אַ גאַנצע מענאַזשעריע פון „קליינע איזי'ס ווימלט אין נאָדירס אומצאַליקע הומאַרעסקעס. ווער וועט באַשולדיקן דעם שפּיגל פאַר דעם וואָס ער שפּיגלט אַפּ? ס'איז ייִדיש-אַמעריקאַניש. און ס'קאַסט מיך אַ לאַך, און איך לאַך מיט דיר, משה נאָדיר!

4. משה לייב און משה נאָדיר

משה נאָדיר האָט פאַרלאָזט זיין גאַליציש היימשטעטל באַראַציעוו, ווען ער איז אַלט געווען אַ יאָר צוועלף. מער האָט ער דאָס שטעטל נישט געזען דאָס גאַנצע לעבן זינס. אַבער אין זיינע ווערק שפּילט דאָס קליינע גאַליצישע שטעטלע אַ גרויסע ראָלע. ס'איז דאָס אַרט פון זיינע פריע קינדער-יאָרן. דערפאַר האָט עס אַ רעכט אויף אַלע זיינע בענקשאַפטן. ווען ס'ווערן אים נמאס די קליינע איזיס, די געניאַלע אידיאַטן, די לייזער-עליעס מיט זייערע „פעטענץ“ פון דער נייער וועלט, קערט ער זיך אום אויף די פליגל פון דערמאַנונג און אילוזיע צום שטעטל פון זיינע קינדער-יאָרן.

און קיין מאָל קומט ער נישט מיט לידיקע הענט. אַט ברענגט ער אונדז די פרעכטיקע דערציילונג וועגן זיין „ערשטער ליבע“, וואָס ער האָט געשפּילט בשותפות מיט נאָך פינף חדר-יינגלעך אין יענע ווייטע, שיינע חדר-יאָרן. אַוודאי האָט דאָס ייִדישע שטעטל אין גאַליציע פאַרמאַגט טיפן און געשטאַלטן, וואָס זענען ווערט געווען צו פאַרצייענען. נאָדירן זענען אַבער געבליבן אין זכרון בלויז זייערע שאַטנס: צו פרי אַוועקגעפאַרן פון דער היים. אים איז פאַר-בליבן אַ ניגון אין געמיט, און דער ניגון באַגלייט אַלע שאַטנס, וואָס ציטערן אויף אין זיין זכרון. צום בולטסטן זעען מיר די געשטאַלט פונעם פעטער איציק. ער איז מער ווי אַ לירישער שאַטן. ער איז אַ לעבעדיקע און אַריגינעלע געשטאַלט וואָס לאָזט זיך נישט אַזוי ליכט פאַרגעסן.

די באַראַציעוו-ראַמאַנטיק האָט ערגעץ וווּ באַלאַנסירט זיין שאַרפן און ביטערן סאַרקאָזם. ביי דער מינדסטער אַנטוישונג האָט ער געהאַט איין פאַרטל: „אַהיים

קיין נאראיעוו". און ס'איז אים גרינגער געווארן — און אונדז ליכטיקער געווארן אויף דער בשמה.

נאראיעוו איז א ליכטיקער פונקט אויף דער מאפע פון דער יידישער ליטע-ראטור.

אויף ווי פיל די נאראיעוו-אילווע איז געווען נויטיק פארן קינסטלערישן גלייכגעוויכט פון משה נאדיר, קאן מען ערשט דערפילן, ווען מען פארטראכט זיך וועגן פאעטישן גורל פון משה לייב האלפערן.

משה לייב איז אַוועק פון זיין היימטעטל זלאטשעוו און אילוועס. נישט די יידן און נישט די גויים זענען אים געווען „צום הארצן". די „גאלדענע מדינה" איז געווען די גרויסע אילווע פון זיין דור. „מיט א הארץ וואס זינגט" האט ער געזעגלט צום ראנדעווו מיט „גאלדע גאלדינע", ווי ער האט אנגערופן אמעריקע.

זיין בוך „אין ניו-יארק" איז א זאמלונג פון גרויסער און עכטער ליריק, אבער אפילו אין דעם ערשטן בוך פילט מען, אז עפעס ברעכט זיך איבער. א ביטערער טראפן פון אנטוישונג, פון צער און צארן רייסט זיך אריין אין דער לירישער מעלאדיק פון משה לייבס ליד.

אויך משה לייב האט זיך צוגעפגעשטויסן מיט די פארשיידענע קליינע איזיס פון דער אמעריקאנער יידישער ווירקלעכקייט.

גרויסער פאעטישער סטיל, — און די וועלט פונעם קליינעם איז, ווו אפילו דאס פשוטע ווערטל „גאטס וועלטל איז שייך" איז א ביזנעס-פאטענט. עפעס גראמט זיך נישט. הייסער ראמאנטישער אטעם און דאס זעלבסט-צופרידענע פאטשן זיך אין בייכל פונעם קליינעם איז, וואס אט-אט ציט ער ארויס דאס טשעקביכל פונעם פופיק ממש.

„גאטס וועלטל איז שייך, יו נאָ. אבער איך טאר עס נישט זאָגן, יו נאָ. ס'איז מיין קאנקורענטס ביזנעס, אבער יו... וואַט'ס יור נעים? משה לייב... פאָגי נעים... אייל קאַל יו... הם. סטענלי... ס'איז אמעריקאניש, יו קענ'ט סעי גאטס וועלטל... איף יו נאָ ווהאַט איי מין..."

דא האט זיך משה לייב צעלאכט שאַרף, ביטער, סאַטיריש. גיי ליען פאַרן קליינעם איזי און זינס גלייכן די גראַנדיעזע „ים-לידער", וואָס אַזוינס איז נישט געשריבן געוואָרן זינט יהודה הלוי, זינט ביראַנס „טשיילד האַראַלד" און היינעס „נאַרדזע-ציקל".

דא קומט פאַר די פאַרוואַנדלונג פון משה לייבן, — זיין פאעטישער גלגול. אויב ער קאן נישט נעמען די קליינע איזיס מיט זיין פאעטישער סענסיביליטעט, וועט ער זיי שאַקירן ביזן ביינ. אויף זייער גראַבֿהויטיקייט וועט ער שיסן מיט נאָך גרעבערע ווערטער. אויף זייער גראַטעסקער עקזיסטענץ וועט ער ענטפערן מיט אַ נאָך מער גראַטעסקער וויזיע.

עסייען

משה לייב און משה נאָדיר זענען געווען נאָענטע פּרײַנד. נאָדיר האָט פּסדור געשריבן וועגן משה לייבן מיט אַ סך ליבשאַפט. משה לייב האָט אויס־געבאָרגט נאָדירס אַ געשטאַלט און אָנגעשריבן איינס פון זײַנע גרויסע לידער פונעם צווייטן פּעריאָד „משה נאָדירס לייזער־עליע, אַט דער פון דער אַלטער היים“.

די צוויי משהס פּאַרבינדט עפעס מער ווי בלויז זייער גוט־ברודערשאַפט ביים לעבן. פּאַראַן שײכותן אין סטיל און אין דער קינסטלערישער קאַנצעפּציע. דאָס, וואָס ס'פּאַרבינדט זיי, איז דער חוש פּאַרן גראַטעסקן הומאָר. דאָס, וואָס ס'צעשיידט זיי, איז נאָדירס לירישער סענטימענטאַליזם. נאָדיר האָט אין זיך געראַטעוועט די קינדער־יאָרן פון דער אַלטער היים. משה לייב איז ווי פון אַ שטיין געבוירן. האַרט, נישט סענטימענטאַל, אַ פּאַרפּאַלענער אויף אייביק אין דעם אינפּערנאַ פון דער נײַער צײַט און דער נײַער וועלט.

(„דער וועקער“, ניו־יאָרק, 1 יולי 1958)

שאַטן-דיאַלאָג

(א שמועס מיטן שאַטן פון זישאָ לאַנדוי)

דער שאַטן פון אונדזער קאַרעספּאָנדענט האָט געכאַפט אַ שמועס מיטן שאַטן פון דעם פּאָעט זישאָ לאַנדוי. דער שמועס איז געווען ביו גאַר אינטערעסאַנט. ער האָט זיך אָנגעהויבן איין מינוט נאָך מיטנאַכט און האָט זיך פאַרצויגן ביו ערב דעם דריטן קריי פונעם האָן.

מיר קענען נישט איבערגעבן דעם גאַנצן שמועס. די „געציילטע ווערטער“ זענען סוף כל סוף נישט מער ווי געציילטע ווערטער. אָבער אַ שטיקל אויף ווי פיל ס'איז מעגלעך וועלן מיר פאַרט פרווון געבן.

קודם האָט גערעדט בלויז דער שאַטן פון זישאָ לאַנדוי. ער האָט גערעדט וויציק, בליציק, שאַרף פאַראַדאַקסאַליש, אַהין און צוריק און פאַרקערט. ער האָט דערציילט וועגן אַרלעקין און קאַלומבינע, ווי אַזוי זיי האָבן סוף כל סוף חתונה געהאַט. איז דאָס געווען אַ חתונה! אַריסטאָפּאַנעס „פייגל“ האָבן דאַרט געגעבן אַ קאַנצערט. מויל און אויערן צו עפענען.

וואָס-זשע לאַזט זיך אָבער אויס? אַרלעקין איז געווען אַן אידעאָלער גע-ליבטער, אָבער אַ מאַן אַ שאַרלאַטאַן. ער האָט איבערגעלאָזט דאָס וויבל אין זיבעטן חודש. און אַליין איז ער אַוועק ערגעץ קיין אַמעריקע. אַ די ליבע, אַ די הייראַט, אַ דער פאַראַט! אפשר קענסטו מיר אַנטלייען אַ פאַר טרערן? דאָ אין לאַנד פון שאַטנס איז אַ טרער ווערט אַ מאַיאַנטעק. נאָר אסור צי דו וועסט זי באַקומען אפילו פאַר אַלע מאַיאַנטקעס פון דער וועלט.

— נו, און פון דעם דרייעק ווייסטו? שרה-בת-טובים, ישראל בעל-שם-טוב און דאָס פּאַלק ישראל. שרה-בת-טובים איז פאַרליבט אין בעל-שם-טוב. דער בעל-שם-טוב איז פאַרליבט אין פּאַלק ישראל, דאָס פּאַלק ישראל — געדענקסט דאָך היינען — „איין יונגלינג ליבט איין מעדכען“; אַזוי צי אַזוי מען דאַרף זיין אַ מבין אויף דעם עראַטישן דופט פון שרה-בת-טובים תחינות.

דער שאַטן פון זישאָ לאַנדוי איז אַזוי געשפרונגען פון איין טעמע צו דער צווייטער — עלעגאַנט, קאַפּריזונע און אַן אַ סדר. דעם שאַטן פון אונדזער קאַרעספּאָנדענט איז קוים געלונגען אַריינצוואַרפן אַ וואַרט.

— ווי לעבט זיך עפעס נאָכן טויט, ר' זישאָ?

— ווי ס'לעבט זיך? גאַנץ נישקשהדיק. מען שלאָפט און מען שלאָפט ביז מען כאַפט זיך אויף, און אַז מען כאַפט זיך אויף, שלאָפט מען ערשט ווייטער. איין צרה וואָס זיי, די גראַפּאַמאַנען, שטערן אַ ביסל דעם שלאָף.

— די גראפאמאנען ? כ'פארשטיי נישט ...

דער שאטן פון זישא לאנדוי איז געווארן טונקעלער און טרויעריקער :

— ארעמע גראפאמאנען. ס'איז א גאטס רחמנות אויף זיי. קוים שטארבט א גראפאמאן, ברענגט אים דער מלאך הדומה אהער. ער שטעקט אים אריין א בלייער אין מויל ; אין דער רעכטער האנט לייגט ער אים אריין א בלייער ; אין דער לינקער האנט — א בלייער ; צווישן די פינגער פון יעדן פוס שטעקט ער אים אריין א בלייער. מיט אט די אלע בלייערס מוז ער שרייבן טאג און נאכט — אן אייביקייט לאנג. דאס איז די שטראף. איצט שטעלט זיך פאר מיליאנען גראפאמאנען, מילי-מיליאסן קאראנדאשן און — דאס שרייבט, דאס רייבט, דאס סקריפעט. טא ווי קען באקומען א טויטן פאעט דער שלאף ?

דער שאטן פון אונדזער קארעספאנדענט האט זיך געהידושט :

— ווי קומט עס, וואס דאנטע האט גארנישט דערציילט וועגן דעם ?

— אז מען האט אזא ליכטיק שיקסל ווי בעאטריטשע פאר די אויגן, פארזעט מען א סך זאכן, ברודערקע. עך, גוייש מזל. נישט ווי מיר ... אונדזערע אלמנות ...

— צי ווייסט איר, זישא, וועגן דעם בריוול וואס אייער אלמנה האט געשריבן

צו ש. ניגערן ?

— איך ווייס, דאס הייסט כ'האב געהערט. ארעמער ראובן איינלאנד. אן אים וואלטן אונדזערע יונגע יארן אויף דער ערד געווארן פארגעסן. ער איז געווען דער איינציקער פון אונדזער גרופע וואס האט זיך פארמאסטן „אומצוקערן אונדזערע יונגע יארן“ ווי דאס יידישע פאלקסליד זינגט. איגנאטאוו האט עס געטאן פאר אים. אבער אין איגנאטאווס זכרונות זעט איר בלויז איגנאטאוו. אין איינלאנד זכרונות זעט איר מיר, מאני לייבן און זייער ווינציק פון איינלאנד. ער האט באשיידן זיך א ביסעלע פארשוויגן.

— טא פאר וואס-זשע איז אייער אלמנה אזוי אין פעס ?

דער שאטן פון זישא לאנדוי האט קלוג געשמייכלט :

— אייטלקייט, ווייבערישע אייטלקייט. זי האט געוואלט אז די וועלט זאל וויסן אז איך האב זי א מאל געזידלט. אז זי איז אנטלאפן פון דער היים. אז איך האב זי איבערגעבעטן און זי גערופן „פרינצעסין“.

— אבער ניגער זאגט דאך אז אין איין פונקט איז זי גערעכט. אלמאי איינלאנד

דערציילט וועגן זיך ? ...

איינלאנד האט דאס בילד פון מיר און מאני לייבן נישט געוואלט פאר-שאטענען מיט זינעם. ער איז דא אין די „זכרונות“, אבער ער האלט זיך אין הינטערגרונט. ער איז דער נאראטאר און נישט דער העלד. איבעריקנס, הער איך אז אין „טאג-מארגן-זשורנאל“ ליגט שוין זינט יארן זיין אויטאביאגראפיע ; דער רעדאקטאר וויל זי נישט דרוקן. זי האט פאר אים נישט קיין „יומען אינטערעסט“ ... איי, ברודערקע איבער 120 יאר וועלן דאס אזעלכע רעדאקטוירים שרייבן מיט

פינף קארענדאשן און נישט לאָזן שלאָפן די עסטעטן און די צדיקים...
א קאלטער מאַרגנווינט האָט אַנגעזאָגט שאַרף אַז מען דאַרף זיך געזעגענען.
דער שאַטן פון זישאָ לאַנדוי האָט געבעטן בײַ אונדזער קאַרעספּאָנדענט אַ שטיקל
בלײַער און אַ שטיקל פּאַפּיר. ער האָט אויף גיך אַנגעשריבן אַ „מעסעדזש“ צו
דער פּרינצעסין און איז פאַרשוונדן;

... וואָס האַקסטו אַ טשייניק, פּרינצעסין,
און דו לאַזט נישט מיין חבר צו רן;
ער האָט דאָך מיך תמיד פאַרשטאַנען
טויזנט מאל בעסער ווי דו...
וואָס שרײַבסטו עפעס בריוולעך
צו ניגער דעם קאַלטן ייד,
צו אים איז דאָך קיין מאל דערגאַנגען
דער דופט פון מיין ווונדערלעך ליד;
אַנטלויף ווידער אַ מאל, פּרינצעסין,
און פאַרליר אויפן וועג דעם אַדרעס
צו מיר און צו מייןע חברים;
פאַרגעס, פּרינצעסין, פאַרגעס!...

(„דער וועקער“, ניו־יאָרק, 15 דעצעמבער 1955)

אַנאָ מאַרגאַלין

1

די דיכטערין איז געשטאַרבן, דאָס ליד איז געבליבן. אַ ליד פון גרויסן פּאַעטישן ווערט, אַ ליד וואָס וואָרט נאָך אויף אַ גרינטלעכער אַפּשאַצונג. ווינציק פּרויען אין דער וועלט-ליטעראַטור האָבן דערגרייכט אַט די הויכע פּאַעטישע מדרגה. מען קען זיי כמעט איבערציילן אויף די פינגער. סאַפּאָ, לויזע לאַבע, אַנעטע פּאַן דראַסטע הילסהאַף, עלזע לאַסקער-שילער און אַנאָ מאַרגאַלין.

אין דירעקטן לינדשאַפטלעכן אויסדרוק דערמאָנט אַנאָ מאַרגאַלין די אַלט-גריכישע-פּאַעטעסע סאַפּאָ, אין בילדלעכקייט — די דיטש-ייִדישע דיכטערין עלזע לאַסקער-שילער.

אין דער וועלט-פּאַעזיע געהער זי צווישן די געציילטע. אין דער ייִדישער פּאַעזיע איז זי איינציק.

מיר פּאַרמאָגן אַ צאָל זייער טאַלענטירטע ייִדישע דיכטערינס, אַ יעדע האָט געבראַכט איר צושטייער דעם ייִדיש-פּאַעטישן וואָרט.

קאַדיע מאַלאַדאַווסקי, רחל ה. קאַרן, ציליע דראַבקינ, רייזל זשיכלינסקי און נאָך און נאָך.

קאַדיע מאַלאַדאַווסקי האָט דערגרייכט דאָס שענסטע אין אירע פּאַעטישע קינדער-מעשיות; רחל ה. קאַרן, אין אירע גאַליצישע דאַרף-לאַנדשאַפטן; ציליע דראַבקינ, אין אירע אימפרעסיאָניסטישע ציטער-בילדער, און רייזל זשיכלינסקי אין איר סובטילן סורעאַליסטישן וואַלקן-מיידלשפּיל.

אַ יעדע פון די דערמאָנטע ייִדישע דיכטערינס האָט ערגעץ וווּ אַן אידיילישן אַנשפּאַר, אַ היים אין פּאַקט אַדער אין דער אילוזיע. אַ באַבע, אַ מאַמע, אַ שוועסטער, אַ לאַנדשאַפט, וואָס ראַטעוועט זיי פון דער לעצטער איינזאַמקייט, וואָס היט זיי אַפּ פון דעם פּאַטאַלן לעצטן אויסגעשריי:

און איצט שרייט אויף די לעצטע שרעקפולע נאַטע
פון לעבן, זינקענדיק אין שטויב.
און דאָר, אַ גאַט, אַ פּייניקער, איך גלויב:
איך וועל מיט פינגער גוססע נאָך אַנרירן אַ שטערן,
און אַן אומענדלעך טיף, אומענדלעך
צערטלעך וואָרט דעהערן.

דאס ליד פון וואָנען דער ציטאַט אין גענומען הייסט „אין גאַסן“.
אין נעץ פון גאַסן פלאַנטערט זיך אַ פרוי, יעדער גאַס דערמאַנט:

דאָ אַ וואָרט מיט שרעק, און דאָ פול מיט חרטה,
דאָ האָב איך געוויינט, דאָ אין צער גערוט.

און

ס'האַבן נאַכגעקוקט פיל דאַמען און פיל הערן,
ווי ס'גייט אַ פרוי דורך דעמערונג און טרערן.

סאַראַ דראַמאַטיש בילד. אַבער צוגיין צו איר, זי אָנגעמען בײַ דער האַנט,
זי פרווון צוריקפירן צו דער „באַבעס אוצר“, צו דער מאַמעס תחינה, צו דער
שוועסטערס טרייסט, צום קינדס וויגליד, וואָלט געווען אומזיסטע מי.
איר טעמפּעראַמענט, איר גורל, אויב איר ווילט, האָט זי געשטויסן „צו אומ-
גליק, צו זיבן מעסערס פון פּײַן“, פּדי זי זאַל אַנזאַגן ביים סוף פון איר לעבן,
אַז מען זאַל אויפקריצן אויף איר מצבה דעם „עפּיטאַף“, וואָס ענדיקט זיך מיט
די פאַלגנדיקע שורות:

איצט ליגט זי מיט אַ צעבראַכן געזיכט,
דער געשענדטער גייסט פאַרלאָזט די שטייג
פאַרבייגייער, האָב רחמנות און שווייג —
זאָג גאַרנישט.

2

אַנאַ מאַרגאַלין איז געבוירן געוואָרן דעם 21-טען יאַנואַר, 1887 אין בריסק
דליטע. וועגן איר היימשטאַט בריסק האָט זי צוויי אויסגעצייכענטע לידער. די
דאָזיקע צוויי לידער זענען די רויקסטע, און קלאַסיש אין זייער אידילישער שיינקייט.

די גאַסן אין פאַמעלעכדיקן גאַנג אָן ווילן,
די שרעקיקע און אייביק פּלוצלינגע אַפּרילן,
די רעגנס פול מיט זון, די פעסטונג דראַענד שטום,
די מידע פּליגל פון צוויי אַלטע מילן.
די דעמבעס וואַנדערן אַרויס פון קיסר-סאַד,
דער רודער צוקט איבערן טייך,
דער רודער שאַרכט: „אַ שאַד, אַ שאַד“,
און ס'גענעצן די לידיקע בולוואַרן.

און איצט דער יידישער „אינטעריער“:

מעכטיק שטראַמט דער טיי פון בלישטשענדיקע סאַמאָואַרן, איבער בענטשליכט, תחינות, אייניקלעך — אין אַן אַרגיע די שלייפלעך פון די באַבעס, און דינע ליפן שעפטשען אַלץ די נעמען פון די אַבות, אויף טישן פינגער אין די בערד און אויפגעמישטער ש"ס, און ס'פלעכט דער ניגון זיך מיט אַ סטודענטס אַ באַס אין גערטלעך — זונבלומען, רעזעדע, מאַן. בלאַנדע צעפּ, קאַקאַרדעס, פּושקין און נאַדסאַן.

אַווי זעט אויס „די שטאַט, אי אַלט אי גרוי, וואָס איז טויט אַצינד ווי אַטען און ווי טראַי“, די היימשטאַט פון דער דיכטערן ביים אַנהייב פונעם איצטיקן יאַרהונדערט.

נישטאַ קיין שענער און קאַנדענסירטער פאַרטרעט פון אַ ייִדישער שטאַט אין דער ייִדישער פּאַעזיע ווי דאָס, וואָס אַנאַ מאַרגאַלין האָט אונדז געגעבן אין אירע צוויי לידער „בריסק“.

אַווי איינהייטלעך און גאַנץ איז דער פאַרטרעט פון דער שטאַט בריסק, אַז מיר זענען מסכים מיט דער דיכטערין, ווען זי זאָגט אַז :

אין הינטערגרונט סאַלדאַטן, אַפיצירן
מאַכן קאַליע די ייִדישע לאַנדשאַפּט.

נאַכן היימשטאַט־פאַרטרעט פאַרמעסט זיך די דיכטערן אויף איר משפּחה־פאַרטרעט. איר ליד „מיין שטאַט“ איז איינס פון די גרויסע לידער אין דער וועלט־פּאַעזיע.

איך געדענק דעם רושם, וואָס דאָס דאָזיקע ליד האָט געמאַכט אויף דעם ענ־גלישן פּאַעט אַרטור וועילעי, ווען איך האָב עס פאַר אים געלייענט, סײַ אין אַריגינאַל, סײַ אין מינער אַן אימפּראַוויזירטער וואַרט־ביי־וואַרט ענגלישער איבער־זעצונג.

דאָס דאָזיקע ליד מוז מען לייענען אַליין אָבער און אָבער אַ מאָל, כדי צו דערפילן די דינאַמיק פונעם ריטם, דעם געוויירבל פון די געשטאַלטן, דעם קאַראַהאַד פון די מאַסקעס. מענער און פרויען „טויט און לעבעדיק אויסגעמישט“, וואָס טראַמפלען דורך דער דיכטערינס בלוט „ווי דורך אַ טונקל הויז“, דאָס קול פון ירושה מיט אַלע דיסאַנאַנסן און קאַפּויערן, וואָס איז שטאַרקער און אַנטשיידן־דיקער ווי דאָס אייגענע קול.

און שוין. דאָס זענען די איינציקע לידער, וווּ זי דערמאַנט איר היים און איר שטאַט דירעקט און מאַלעריש. ערגעץ וווּ ציטערט נאָך אויף ווי דורך „אַ רעגנ־בויגן פון טרערן“ די אייגענע ווייטע קינדגעשטאַלט :

א, וואס ציטערסטו, קינד,
ווען איך קום דיר אנטקעגן?

און פארשווינדט ווי א מיראזש.
קיין שום צוריקקום. ווייטער איז זי אליין. די פרוי אויג אויף אויג מיט דער
וועלט, אין א טראגישן געראנגל מיט דער „טראגישער מאסקע פון מאן, וואס
גייט איר נאך ווי א קללה שפאן נאך שפאן“.
אן אויספירלעכע ביאגראפיע פון דער דיכטערין וואלט זיכער געווען א שליסל
צו איר ווערק. א סך זאכן וואלטן אונדו דורך אזא ביאגראפיע קלארער געווארן.

3

„א, אפראדיטע, מעכטיקע, באצווינגערין“, תפילה סאפא צו דער געטין.
דאס בעט זי הייס און ליידענשאפטלעך פאר דער פרייד און דעם פיין פון ליבע,
א תפילה, וואס האט אריבערגעדויערט יארטויזנטער.
פאר וואס טראכט איך כסדר וועגן סאפא, ווען איך שרייב וועגן אנא מאר-
גאלין?
ס'איז נישט נאר די קלאסישע פארם-אידענטיטעט פון אזעלכע ליידער, „ווי מו-
טערערד, פיל געטראטענע“, און „יארן“, און די בולטע אנדייטונג פון דעם ליד
„איך בין א מאל געווען א יינגלינג, וואס האט אין פארטיקאס געהערט סאקראטן“.
נאך מער ווי אלץ איז דאס די ליידנשאפט פון איר עראטיש ליד, נישט נאר
ווען „די פרוי זאגט“:

האסט דען נישט געזען עס אין זיין בליק און גאנג?
ער איז גרויזאם און גרויס.
ער איז געפורעמט פון שטורעם.
די וועלט איז פאר זיין אימפעטיקן גאנג
א צו ענג הויז.
און פאר די שפורן פון זינע פלאמענדיקע טריט
בין איך די טרויעריקע ערד שווארץ און מיד.

נאר אפילו ווען זי שעפטשעט פארליבט צו איר פריינדין ווי סאפא א מאל
צו איר פריינדין. ס'מאכט נישט אויס, וואס אנא מארגאלינס ליד הייסט „שניי“.
ער צעשמעלצט אונטערן צער פון די ווערטער:

דער שניי בייט היינט אלע ביימער.
וואס זשע ביסטו אומעטיק, מיין שנייקע,
מיין דערווייטערטע גיט דאיקע?

די שמאלע הענט אראפגעלאזן
און צוגעמאכט די אויגן ווי מימאזן,
זיך איינגעוויגט, זיך אנגעשלאסן
צווישן שאטנס שארכנדיקע,
א ליכטע און א הארכנדיקע
ווי א קליינער ווייסער פויגל.

אנא מארגאלינס פאעזיע איז א פראדוקט פון א רינפער פאעטישער קולטור
ווען זי שווערט ביי עלזע לאסקער-שילער און באדלער, איז דאס נישט סתם שווערן
זיך אין דער וועלט אריין. הגם רילקע האט אויף איר געהאט אן איינפלוס, איז זי
אבער סענסועלער פונעם דייטשישן פאעט, איר ריטמישע בילדלעכקייט לופטיקער
און באפליגלטער. די באדלערישע גרונטשטימונג איז אבער דערפאר א סך בולטער.

בלוי בליט דער ווינט, בלויע שאטנס פאלן.
עס פליט א קאר פארביי אויף לאנגע שווארצע שטראלן,
א רעקלאמע שניידט זיך איין אין הימל ווי א שווערד
און שטימען שארכן, קושן זיך, אי יא, אי גיט דערהערט
און וויקלען זיך ארויף ווי ליכטיקע ספיראלן.
און אויגן זוכן, אויגן זינגען, לאכן.
אבער מיר דאכט, עס איז א טרויערן,
עס איז דאס לעצטע וואכן.
די לעצטע שעה פון געזעגענען די ערד.

די לעצטע שעה פון געזעגענען די ערד האט געשלאגן. די ווונדערלעכע דיכ-
טערין איז אוועק פון אונדז, נאר איר ליד איז געבליבן.
זאל דער איצטיקער אין איילעניש געשריבענער ארטיקל זיין א צייכן פון
ליבשאפט און טרויער אויף איר פרישן קבר.
דאס ליד, איר דערהויבן געזאנג אין אונדזער יידיש-לשון וועט שוין זיין שטעטל
אליין באשטיין פאר אלע צייטן.

(„דער טאג“, ניו-יארק, 27טער יולי 1952)

פירווארט צום בוך לידער פון רייזל זשיכלינסקי

נאך מרים אוליגאווערס קלאסישן לידערבוך „דער באַבעס אוצר“, זענען די לידער פון רייזל זשיכלינסקי אַ נייע אמתע אַנטפלעקונג פון פרוי'ש-פּאַעטישן געמיט אין ייִדישן קרוינפּוילן. אַן „עפעס אַנדערש“, וואָס שפּרינגט אַרויס און אַריבער פון דער סקאַרבאַווער לידער-שרייבעריי.

שוין דאָס ערשטע ליד, וואָס רייזל זשיכלינסקי האָט פאַרעפּנטלעכט, האָט געמאַכט אויפהאַרכן. ס'האָט אַ ווייע געטאַן מיטן ריח פון פּלוימענבליטן און מיטן פּליגלפּלאַטער פון פּייגל איבער האַרבסטיקע לאַנדשאַפטן, מיט יענע צאַרטע לירישע אַנדייטונגען, וואָס זענען אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר די יאַפּאַנישע אוטאָס.

פאַר נאַכט וואַלט יעדער בלאַט
געוואַלט אַ פּייגל זיין —
גיי איך אַרום מיט אַ קרוג אין דער האַנט
און קלויב זייערע טרערן אַריין.

דעם דרויסנדיקן פּאַעטישן רעקוויזיט, וואָס רייזל זשיכלינסקי באַנוצט, וואַלט מען געקענט אויפצייילן אויף די פּינגער: די מאַמע, די קאַץ, די ווערבע, דער וואַלקן, די טאַפּאַליע, דער בעטלער, דאָס קינד און דער ברונעם. אַבער נישט אין דעם דרויסנדיקן פּאַעטישן רעקוויזיט גייט עס, נאָר אין דער ניואַסירונג. אין דעם אַלע מאַל באַלויכטן העם אַביעקט מיט אַן אַנדער ליכט, אַרויסבאַקומען אַן אַנזער שטימונג. קורץ, אין דעם כּוח פון וואַר'אירן דעם מאַטעריאַל אין דער אומענדלעכקייט אַריין, אין דעם איבערחזרן אורמאַטיוון אויף אַלץ אַ נייעם און ניייערן שטייגער.

מאַמע —
דו האַסט פּייער געמאַכט,
האַסט פון דאַרע שטיקלעך האַלץ
צעבלאַזן אַ זון
— — — — —
דו הערסט ווי מיינע האַר שויבערן:
אַ דאַנק, אַ דאַנק.
נאָר אין דרויסן וויינט דער וויינט —

נעם אים, מאמע, אין דיין שירץ אריין
 און וויג אים איין.
 דער ווינט, ער וועט דיר גלויבן
 און ווי אַ שעפּסל
 צומאָכן די אויגן.

די מאמע און דאָס קינד, די צענטראַל־פיגורן פון רייזל זשיכלינסקיס עכט פרויזשער ליריק.

אין דרויסן איז פּרילינג, זומער, האַרבסט און ווינטער. פייגל און וואַלקנס וואַנדערן. אַט דאָ, אַט דאָרט, אַט ערגעץ אַנדערשוו דורך אַפענע אַדער פאַרמאַכטע פענצטער קוקט זיי נאָך די בענקשאַפט און איז מקנא די וואַגאַבונדן, די אַוואַנטורע אין דער ווייטקייט אַריין.

אַבער: די מאמע איז דאָ. זי דרייט זיך אַרום צווישן די פיר ווענט פון דער היים, שפּרעכט אַפּ דעם פּחד מיט אַ שפּרוך, לעשט אַפּ קוילן, בשעת מען איז קראַנק, און באַשיצט פאַר קעלט דורך דעם, וואָס זי צינדט אָן פון דאַרע שטיקלעך האַלץ אַ זון.

צו אַ שטייגערונג פון דער מאַמע־וויזיע — ניין, פון מאַמעשאַפט בכלל — דערגרייט רייזל זשיכלינסקי אין דעם שיינעם ליד „אַ קינד איז קראַנק.“ אַ קינד איז קראַנק און נישט נאָר די בלומען פילן זיך שולדיק, און נישט נאָר די קוואַקע האָט אַרונטערגענומען אונטער אירע פליגל די פופצן געלע הינדעלעך, און פרי געמאַכט נאַכט.

נאָר אַפילו זי, די אַלטע טאַפּאַליע, נעמט אַרום מאַמיש, באַשיצנדיק דעם שטרויענעם דאָך און קוקט זיך אויס די אויגן אויפן וועג, צי באַווייזט זיך חלילה נישט דער בעטלער, וואָס האָט פאַר טאַג דאָ „דורכגעשניטן די נעפּלען מיט בלויע אויגן“.

אַט יענער אויסטערלישער בעטלער — וועלכן מיר האָבן באַגעגנט אין אַנדער־סענס שיינע מעשהלעך און אין אַלטע ייִדישע פּאַלקס־באַלאַדעס — וואָס איז בכוח צו פאַרווונדן די מאַמעשאַפט טיף און שווער, אַזוי, אַז זי זאָל זיך אויס־וויינען די אויגן ביז צום בלינד ווערן. צווישן וואַלקנס, וואַנדער און ווינט קלייבט אויס רייזל זשיכלינסקי דער מאַמעס היים.

איר דיכטונג פאַרמאַגט נישט קיין אַמאָזאָנישע זשעסטן. דער מאַמעס פשוטע שטוב אין גאַמבין איז איר פאַרנאַס. יעדע מינדסטע זאַך, וואָס געפינט זיך אין דער מאַמעס היים, איז ראוי צו ווערן ליד. די ציבעלע־בלעטער און דער קאַטער מיט די גרינע אויגן. דער נאַפּטלאַמפּ און דאָס בענקל, וואָס חלומט אויף דריי פיס. און ווער שמועסט נאָך, אַז גאַט העלפט די קאַץ וואַשט זיך און ס'קומען צו גאַסט דריי אַלטע באַבעס און דער מאַמעס הענט ווערן גרעסער און גרעסער,

גלעטנדיק דאָס האַנטעך. מעג די זון טויזנט מאל אַנצינדן די שיק, דעם רוף צו וואַנדערן, די דיכטערין וועט נישט אוועקגיין. זי איז און בלייבט די געפאַנגענע פון דער היים-אידייליע.

רייזל זשיכלינסקיס לידערבוך איז אַזוי אַרום דאָס מיטלבאַרסטע מיידלישע געזאַנג אין אונדזער נייער דיכטונג. די בילדערישקייט אין רייזל זשיכלינסקיס ליד איז, פון דרויסן געזען, אַ לייכט אַנגעצייכנטע, מיט אַ זילבערשטיפט סקיצירטע. דאָס דרויסנדיק כאַאָטישע ווערט אַבער צוזאַמענגעהאַלטן און קאַאַרדינירט פון דער איגעווייניקסטער שטימונג, וואָס באַפליגלט דאָס ליד (פאַרגלייך דאָס ליד „האַרבסט“).

אודאי לוייערן אויף רייזל זשיכלינסקיס דיכטונג געפאַרן, קודם-פּל די געפאַר פון מאַניריטיקייט. אַבער די געטער, וואָס האַבן ליב דאָס שיינע און עכטע, וועלן זיכער זיי באַשיצן — איך מיין די דיכטערין און איר ליד.

(פירוואָרט צום בוך : רייזל זשיכלינסקי, לידער, וואַרשע 1936,
ביבליאָטעק פון ייִדישן פענ-קלוב).

סעגאלאָוויטש דער ליריקער

פּאַרטרעט אין פיר פּאַראַגראַפּן

1

וואָס איז אַ ליד? פון וואָנעט קומט עס, וואָס מען קען עס אַזוי ליב האָבן? —
פרעגט די באַרימטע דייטשישע דיכטערין מאַרי פאַן עבנער עשנבאַך און ענטפערט
זיך אַליין: דערפאַר וויל איך אַ ליד איז פאַראַן

...Ein wenig Klang,
ein wenig Wohllaut und Gesang
und eine ganze Seele.

סעגאלאָוויטשעס ליד, דאָס איז אַ פּסדרדיקער דיאַלאָג מיטן אייגענעם שאַטן, אַן
אויסטענהן זיך, אַ ברוגן-שפּיל און זעלטן, זעלטן אַן אַרומנעמען זיך, אַן איבער-
בעטן זיך.

און דער שאַטן איז אים געטרײַ. ער גייט אים נאָך ווי אַ הונט, קוקט אים אין
די אויגן אַרײַן מיט הכנעה און פון צײַט צו צײַט צעבילט ער זיך אויפן אייגענעם
באַלעבאַס.

ווען דער געקרויזטער שאַטן בילט, איז יום-טוב אין סעגאלאָוויטשעס ליד.
דער אַנגעצויגענער טאָן ווערט מילדער, נאַכלעסיקער: ברודערל דו הערסט? ס'איז
פאַראַן אַ קול אין מלכות פון מיין אַליין זײַן. אַבי איך האָב געמיינט, אַז איך בין
טאַקע „אייביק איינזאַם“.

אין דעם דאָזיקן כּשוף-קרייז איז פאַראַן אַן איינטאַניקייט. אַבער אין דער
איינטאַניקייט שפירט מען בולט דאָס שוואַרצע שטומע אויגנשפּיל פונעם אומעט.
דער היינטיגער שמייכל, וועלכן סעגאלאָוויטש אַנטלייט פון צײַט צו צײַט ביים
ריטער פון דער לאַנדדיקער טרער, איז גישט בכוח אויסצולעשן די שטילע קאַקע-
טעריע פון די דאָזיקע אויגן. די זיבן חנען און זיבן געוויינען באַגלייטן אים ווײַטער.
זײ היטן זײַנע טרײַט. סעגאלאָוויטשעס וועגן געפינען זיך אין רשות פון זײַן טרײַער.
ווערט טאַקע דערפאַר פאַרשטענדלעך דער דעקאָראַטיווער עלעמענט אין סע-
גאלאָוויטשעס ליריק. די אַרנאַמענטן אויף די גרויע ווענט פון זײַן אַליין זײַן:

די שוואַנען, די שלאַנקע, די ווייסע,
זײ שווימען אַלץ גענטער צום ברעג —
אַט פעדערן זײ זיך געלאָסן —
די פעדערלעך פליען אַוועק.

פאר נאכט, ווען דאס וואסער ווערט ווארעם
און רוזט פון דעם בלוטיקן שיין,
דאן ווערן די שוואנען שוין מידער,
זיי דרעמלען... זיי שלאפן שוין איין.

די שנאבלען פאררוקט אין די פליגלען —
ווער ווייס זייער טרוים? ווער פארשטייט?
זיי כאפן זיך אויף אויף א רגע
און שווימען פארשלאפענערהייט.

און שפעט, ווען א פויגל א ווילדער
דערלאנגט ערגעץ נאענט א געשריי,
דאן שלאפן שוין מער נישט די שוואנען,
עס פאלט אן א פחד אויף זיי.

זיי שווימען ארום אין דער פינצטער
און קוקן ארויף און אראפ,
און שלינגען די גאלדענע שטערן,
וואס שפיגלען אין וואסער זיך אפ.

„די שוואנען, די שלאנקע די ווייסע“ זענען א קלאסיש ביישפיל פון סאגאלא-
טשעס ארנאמענטיק בעת אין מלכות פון זיין איינזאמקייט. איז רויק, בעת דער
ווינט איז אנטשלאפן געווארן א בארוועסער צווישן די זאנגען... ס'איז שא...
שטיל... קיין פיפס נישט אפילו. נאר די בלייכע ביינערדיקע האנט פונעם דיכטער
וויברירט דין און עלעגיש איבער די שווארצע טאוולען, דעקארירט די פוסטע ווענט
מיט ווייסע שוואנען, וואס שלינגען גאלדענע שטערן, מיט פישער-מיידלעך מיט
פארשארצטע קליידלעך, וואס זינגען געהיים, דעם גאנצן ראקאקא-רעקוויזיט, וואס
ביי לייב נידוס איז ער געוועזן עצם און ביי סעגאלאוויטשן איז ער געווארן שלאפ-
ליך, פדי איינצושלעפערן דעם טרויער זיינעם.

2

די בלייכע ביינערדיקע האנט פון דעם דיכטער דעקארירט, ארנאמענטיקט,
פדי צו פארשפילן און איינצושטילן דאס געוויין און דעם פחד, וואס לוייערן אויף
אים...

אויפן הימל פינטלט א קרא. די זאנגען אין פעלד ווערן נערוועז. פון די בערג,
וואס רינגלען ארום דאס מלכות פון דער איינזאמקייט, פלאטערט אראפ מיט
צעפאטלטע האר די נאכט, אירע זיבן שווארצע שלייערן פלאטערן און פארהילן

אלצדינג... אירע היסטערישע פינגער לעשן אָפּ, מעקן אויס די שטילע עלעגישע אַרנאָמענטיק, געצייכנט אויף די שוואַרצע טאָוולען. די גאַנצע אידייליש-עלעגישע לאַנדשאַפט ווערט פּאַטעטיש. דאָס דעקאָראַטיווע ווערט בטול בשישים, לייזט זיך אויף, ווערט מגולגל. דאָס וויזאַנערע באַקומט לשון. די לאַנדשאַפט ווערט אַנגעלאָדן מיט רמז און אַנונג. די אויערן הערן שאַרפּער, די אויגן זעען טיפּער, ס'שמעקט מיט חשבון הנפש... מיט סך הכל, מיט געוואַרגענע ווידוי און צעריסענע בריוו מיט פיבערנדיקע הענט, וואָס דרייען פאַר זיך אַליין אַ שטריק.

אַ גאַנצע נאַכט האָט היינט דער ווינט
געיאַמערט און געקלאָגט,
און דורך דער נאַכט האָט ווער געזיפּצט
און תהילים שטיל געזאָגט.

איך האָב געלייענט אַלטע בריוו,
געלייענט און פאַרברענט.
איך האָב מיט שרעק געזוכט אַ שטראַל
אויף מיניע פּוסטע ווענט.

אומזיסט... אַ שטיקל שפיגלגלאַז
האַט קאַלט פון מיר געלאַכט,
און שטום איז מיין געדאַנק געווען
פון איינזאַמקייט און נאַכט.

דאָס קאַלטע געלעכטער פונעם שטיקל שפיגלגלאַז איז געשטייגערטער אומרו, אַנגעצויגענער פינאַל... דאָס פּרעמדע תהילים-זאָגן אויף יענער זייט וואָנט און דאָס שטיקל שפיגלגלאַז אין דעם דיכטערס האַנט וועלן פאַרשטומען, און אויפגיין וועלן די געלע שטיקנדיקע גאַזן פון טויט-אידיליע, פונעם געפּרטן פּערד, וואָס ליגט צווישן קברים. און די קראַ, דער וויזאַנערער לעצטער סוד, וועט אַ קראַקע טאָן איבער דער לאַנדשאַפט.

מצבות און קברים אין ווייסן פאַרצויגן —
קראַ!
אַ פּערד ליגט אַ פּגראַ אין פּעלד אויסגעצויגן —
קראַ!
הינט רייסן שטיקער פון פּערד און אַנטלויפן —
קראַ!
שפּרינגט צו אַ קראַ פון דער ווייטנס אַ שוואַרצע —
קראַ!

דער דיכטער פאררויכערט די לילקע. ס'איז אים נישט היימלעך אין מלכות פון זיין איינזאמקייט. רויך פון א לילקע איז א גוטע סגולה צו פארטרייבן דעם פחד. סעגאלאָוויטש גייט נישט נאך זיינע לירישע שטייגערונגען ביז צום סוף: ער שפרינגט אַרויס פון זיינע שטימונגען אויף דער מיט פון וועג. ער שלעפערט איין זיינע זעונגען און לאַזט זיי איבער שלאַפנדיקע אויף דער סאַמע מיט פון קאַיזערשטראָז. און ווי אַן אַרעסטאַנט, וועמען ס'איז געלונגען איינצושלעפערן זיינע וועכטערס, באַהאַלט ער זיך אונטער אַ קוסט, מאַכט צום פּרילינג „קוק“, בעת זיין נשמה איז נאָך ביי די שוואַרצע יאַניטשאַרן אין די הענט. איצט שלאָפן זיי פאַרטשאַדעטע אויף דער סאַמע מיט פון קאַיזערשטראָז, אָבער אַז זיי וועלן זיך אויפכאַפן ?

דערפון נעמט זיך דאָס פּראַגמענטאַרישע פון זיין ליד. דאָס צוגעאייילטע, איבער-געריסענע; מער לירישע רמזים איידער פאַרענדיקטייט. סעגאלאָוויטש איז דער ערשטער אַנזאַנער פון יענעם ליריש-נערוועזן טאַן, וואָס די שפּעטערדיקע מאַדערנע האָבן אים אויפגעכאַפט און פאַרענדיקט. דוד איינהאַרנס קינדיש-ראַמאַנטישער פּלי-סטער וועגן דער בלייכער בת-מלכה איז אַפּגעשאַצט געוואָרן פון דער ייִדישער קריטיק. סעגאלאָוויטשעס נערוועזן ליריום האָט מען פאַרשוויגן.

3

סעגאלאָוויטשעס נערוועזיטעט האָט פּלוסן און מינוסן. אין אירע שטייגערונגען ווערט זי וויזיאָבעריש, אין אירע מיטלליינעס און אַראַפּפּאַלן דורכאויס בלינד, גאַרנישט זעענדיק. זיינע נאַטור-שילדערונגען זענען ס'רוב איינטאָניק, דער מאַלערישער רעקוויזיט — אַרעם.

וואַלד און פייגל, קוואַל און לאַנקע,
ערד און הימל זינגט פון מאַי...

אַדער:

גיב אַ קוק אין וואַסער, ווי עס שפּיגלט אַפּ,
אַלע ביימער שטייען מיט די קעפּ אַראַפּ.

די ברענענדיקע פאַרבן פון רויזן זעט ער נישט מאַלעריש נאָר אַנעקדאָטיש. די אַנווענדונג פון אַנעקדאָטישן האָט ער געלערנט ביי היינען. היינעס גרויסקייט באַש-טייט אָבער אין דער אייגנאַרטיקער מיישונג פון אַנעקדאָטישן מיט דעם וויזיאָנען. פון קאַפּריז מיט ווונד, הנדל און לוי-כאַר. די דאָזיקע געניאַלע מיישונג האָט זיך אַנטפּלעקט איינמאַליק אין היינען. זי לאַזט זיך נאָכמאַכן אָבער נישט איבערחוּרן. בלייבט איבער דאָס אַנעקדאָטיש-

עסייען

דעסקריפטיווע, דאס לירישע עפיוזאדל און די וויזיאנערע פליגלען, ווי אין דעם דערמאנטן ליד „רויון“ פון סעגאלאָוויטשן, למשל:

ביים קשאַנדז אין גאַרטן בליען רויון,
דער קשאַנדז אליין איז אַלט און שוואַך;
ער האָט דערפאַר אַ הונט אַ בייון,
דער הונט איז שטענדיק אויף דער וואַך.

און ווילן קינדער רייסן רויטע רויון,
און שפּרינגען דורכן פּלויט —
רייצט און דער קשאַנדז דעם הונט דעם בייון
און שטייט און שמייכלט שטילערהייט.

און פאַרקערט, ווערט דער פּייזאַזש אין סעגאלאָוויטשעס געשטיגערטע מינוטן וויזיאַנער, פאַרלירט ער דערפאַר דאָס אַנעקדאָטישע חן-גריבל, ווי אין זיין ליד „זונפאַרגאַנג“ למשל:

דאַרטן ווייט אויפן פעלד, ביים ברעג האַריוואַנט,
ווי דער הימל דערגרייכט די ערד אַזוי גאַנט,
לעשט זיך לאַנגזאַם די זון, שטאַרבט אין פּלאַמען און ברענט,
און עמעצער הויבט צו די פּלאַמען די הענט.

זי עס שרעקט אים די נאַכט, וואָס קומט און, ליבער גאַט!
זי דער טאַג וואָס פאַרגייט איז אים איצטער אַ שאַד?
נאַר עס העלפט קיין געבעט, עס ווערט נאַכט אומעטום
און עמעצער וואַנדערט אין חושך אַרום...

אין די דאָזיקע ליריש-וויזיאַנערע שטיגערונגען דאַרף מען זוכן דאָס בעסטע פון סעגאלאָוויטשעס ליריק. זיי טרינקען נישט אויס די וויזיאַנערע עמאָציעס ביז צום דנאָ ווי אַ פּאַ צום ביישפּיל: זיי זענען וויזיאַנערע בליישטיפּט-צייכענונגען אויפן פּאַן פון אַ דורכאויסיק-אומרויִקן געמיט. דער ווערט פאַר זיך גופאָ פון די דאָזיקע וויזיאַנערע רמזים און דער ליטעראַטור-געשיכטלעכער פּערספּעקטיוו פאַר-טאַפּלט די באַדייטונג פון סעגאלאָוויטשעס בעסטע לירישע דערגרייכונגען. אין אַ טייל פון זיינע פּאַעמעס, דער עיקר אין זיין פּרעכטיקער פּאַעמע „רעגיונע“, באַקומט דאָס לירישע-דערציילערישע אַ תּיקון. די גוטע גייסטער פון זיינע בעסערע לירישע לידער האָבן דאָ אַנגעשטרענגט די מוסקולן און דערגרייכט דאָס מאַקסימאַלע.

א פראפא דעם פראגמענטארישן כאראקטער פון סעגאלאָוויטשעס ליד. ס'איז דער פלאטערפלי פון א שמעטערלינג, וואָס איילט פון בלום צו בלום. קיין איינציקן בעכער דופט און סם טרינקט ער נישט אויס ביז צום סוף נאָר אַנרירן רירט ער אַלע אָן. ס'איז די פּאַעזיע פונעם אייליקן באַריר. אַ מאָל נעמט זי מיט, די דאָזיקע פּאַעזיע, אַ טראָפּן זון, אַ מאָל אַ טראָפּן שטויב און אַ מאָל גאַרנישט נישט. אין די ראַמען פון איין פּרילינגטאָג שפּילט זיך אַפּ דער לייכטער ריטם און דער גורל. פאַר דעם פּראָמעטעישן איז נישטאַ קיין צייט און קיין פּוח. אין דער מעת-לעת-פּערספּעקטיוו — לייען לעבן, טויט און לעגענדע פון אַזאַ זומער-פּייגעלע. די דאָזיקע ליריק איז אַ שפּיל מיט די פּערלמוטער-קנעפלעך פון אַ מיידלישער בלוזקע און נישט דער עראַטישער פּלאַקערשפּיל מיט די ציצן פון אַ רייפּער פּרוי. סעגאלאָוויטשעס ליריק איז די פּאַעזיע פון אַפּרו, בעת אין דער מידער האַנט פּלאַטערט דאָס פּאַרפורמירטע באַטיסטל פון דער אַכצניאַריקער גימנאַזיסטקע, וואָס איז אַנטשלאָפּן געוואָרן נעבן פּאַרטעפיאַן. נאַכטיגאַלן-געזאַנג מיטן ריח פון ראַ-זשינקעס און מאַנדלען.

דאָס איז דער סך-הכל-איינדרוק, נישט פאַרגעסנדיק דערביי די פּאַעטישע אויפּטאַקטן. די וויזאַנערע אויפּבליצן פון צייט צו צייט, די נערוועזע שטייגערונגען, אָן וועלכע סעגאלאָוויטש האָט אַנטפּלעקט דאָס בעסטע פון זיין ליריק. דער דאָזיקער מיט בליישיפּט געצייכנטער פּאַרטערט פון ליריקער סעגאלאַ-וויטש ביי דער געלעגנהייט פון זיין דרייסיק-יאַריקן ליטעראַרישן יובל האָט נישט די פּרעטענזיע פון אַן אַלץ ארומנעמענדיקער אַפּשאַצונג. ס'איז גיכער אַ פּרוו צו סקיצירן די געשטאַלט פון דעם דיכטער סעגאלאָוויטש אויף די טאַוולען פון אונדזער ליטעראַרישן פּאַנטעאָן. אַ געלעגנהייטס-גרוס צו אַ דיכטער, וואָס איז געשטאַנען ביים סאַמע אַנהויב פונעם מאָדערנעם ייִדישן ליד. אַ סאַלוט דעם איינזאַם-טרויעריקן שמעטערלינג פון אונדזער ליריק.

(פון דער זאַמלונג: „וועגן ז. סעגאלאָוויטש צו זיין דרייסיק יעריקן שרייבער-יובל 1903-1933“, וואַרשע 1933)

אליעזר שטיינבארג'ס משלים

א

דער ערשטער באַנד פון אליעזר שטיינבאָרג'ס געזאַמלטע ווערק איז דערשינען אין טשערנאָוויץ אין יאָר 1932, אַ פּאַר חדשים נאָך זײַן טויט. דעם דיכטער איז נישט באַשערט געווען צו זען דאָס געדרוקטע ווערק. ער איז געשטאַרבן, בעת ער האָט געהאַלטן בײַם קאַרעגירן דעם צווייטן דרוק-בויגן.
מיט אַ טונקעלער אַנונג אַזאַ, וואָס קומט אומגעריכט און מען ווייסט נישט פון וואָנען, אָבער זי נאַרט קיין מאָל נישט אָפּ — האָט דער דיכטער דערפילט דעם אַטעם פונעם טויט, וואָס האָט אויף אים אַ ווייע געטאַן אין סאַנאַרן-קלאַנג פונעם זייגער דריי.

זיצט בײַ זיך אין צימערל רב לייזערל דער קליינער.
רעדט צו זיך אַליין ער,
פרעגט ער בײַ זיך אומעט:
„וואָס איז איינער?“
הערט ער, ווי אַ פליג אין אויער זשומעט:
„איינער איז דאָך קיינער!“
זאָגט די שאַרפע ספקות-וויי,
וואָס צעשניידט אים: „איינער איז גאַר צוויי!“
פרעגט ער: „וואָס-זשע פיל איך עמעצן, אַ נישט-געזעענעם דערבײַ?“
קלינגט דער זייגער דריי.

די אַנונג האָט נישט אָפּגענאַרט.
דעם 27-טן מערץ 1932 דריי אַ זייגער פאַרטאַג האָט דער „נישט-געזעענער“ אַ בליץ געטאַן מיט דער זילבערנער קאַסע זײַנער פאַרן דיכטערס אויגן. דער נישט-געזעענער האָט זיך דאָס מאָל אַנטפלעקט אין זײַן אייגנסטער געשטאַלט און, ווי ס'איז שוין דער סדר-העולם פון אייביק אָן, האָט אויך דאָס מאָל גע-פלאַצט דאָס מענטשלעכע האַרץ.
איבער דער עמאַציאָנעל-באַלאַדעסקער וויזיע האָט דער ממשל דאָס מאָל נישט געקענט אַריבערשאַפֿען. זי האָט אים גובר געווען. די פאַבל פון זײַן לעבן און זײַן צײַט האָט ער אַליין געשטאַלטיקט; די פאַבל פון זײַן טויט וואָרט אויפן דיכטערס יורש, וואָס וועט זי ערשט געשטאַלטיקן.
ישראל שטערן האָט אין זײַן געדרוקטן נעקראָלאָג אין איינער פון די וואַרשע-

ווער צייטונגען „א דיכטער, וואָס איז נישט געווען קיין דרוקער“ געפרוווט אויסטייטשן שטיינבאָרגס נישט דרוקן זיך, ווי עפעס אַ קאָפּריו אַזאַ. דער קור-מענדיקער ביאָגראַף פון שטיינבאָרג וועט ערשט וויסן צו דערציילן, און צווישן שטיינבאָרג און דער פאַרעפנטלעכונג פון זיינע ווערק איז געשטאַנען אַ גראַ-טעסקער קסאַנטיפע-אַנעקדאַט, אַבער די קאַנסעקווענצן פון די דאָזיקע העמונגען זענען באַמט געוואָרן טראַגישע.

דער דיכטער האָט קיין איין ווערק זיינס נישט געזען געדרוקט און במילא האָט ער נישט געקענט, זיצנדיק געבויגן איבערן פאַרעפנטלעכן ווערק, מאַכן פאַר זיך אַליין דעם סך-הכל פון אַט דעם אַלעמען, וואָס איז דורך אים דערגרייכט געוואָרן, און פון דעם וואָס איז אים נאָך געבליבן אויף צו פאַרמעסטן זיך און דערגרייכן.

דער שטיינבאָרג-פאַרטרעט ברעכט זיך דערווייל אונטער דער אַפּאַלאַגעטיק פון זיינע מקורבים פון איין זייט און אונטער אַ בולטער אונטערשעצונג פון דער צווייטער זייט.

ביידע צוגאַנגען צום באַדייטנדיקסטן ייִדישן פּאַבל-דיכטער זענען פון גרונט אויס פּאַלש און די רעזולטאַטן פון דער אַפּשאַצונג זענען גיכער גורם אַ מיסטי-פיקאַציע איידער אַן אַביעקטיווע קריטישע באַלויכטונג.

די שטיינבאָרג-מאַנאַגראַפיע וועט ערשט געשריבן ווערן, ווען די געזאַמלטע ווערק וועלן אין גאַנצן פאַרעפנטלעכט ווערן; דערווייל בלייבט נאָר דער וועג פון דער לויפנדיקער אַנדייטונג, פון דער לויפנדיקער פאַרמולירונג. דער דאָזיקער אַרטיקל וויל זיין אַ פּרוּוו אַזאַ.

ב

איבערלעזנדיק דעם ערשטן באַנד פון שטיינבאָרגס משלים, וואַרפט זיך אין די אויגן, קודם-כל דער שטאַרקער סאַציאַלער פּאַטאַס, וואָס טראַגט און שליידערט כמעט אַ יעדן משל צו אַ סאַציאַל-קריטישער סענטענץ.

אונדזער צייט — די צייט פון אַן שיעורדיקע דיפּערענצירונגען, גראַטעסקע קאַפּויערן און כסדרדיקע קידער-ווידערן — האָט ווידער אַ מאַל אַקטועל געמאַכט דעם משל, אַלס אַ רעפּרעזענטאַטיווע דיכטונגספּאַרם.

די בולטע סאַציאַלע טענדענצן און ווידעראַנאָדן פון דער צייט האָבן נישט געקענט געפינען קיין פּאַסיקער אַרט, וווּ זיך איינצונעסטן, זיך אויסצושטורמען און אויסצואַגיטירן — ווי אין דער פּאַבל.

דער משל פון זיין זייט איז, לויט זיין מהות, די איינציקע דיכטונגספּאַרם, וואָס איז מסוגל אַריינצונעמען אין זיך דעם גאַנצן קידער-ווידער, ווייל ער — דער משל הייסט עס — נוצט אויס דאָס רעכט פון באַוועלטיקן און פענטען די ווידעראַנאָדן דורך אַ בינדנדיקן מוסר-השפל, דורך אַן אַלעגאָרייזירנדיקן אומ-

וועג צו דער אָדער יענער סענטענץ.

דעם קינסטלערישן ווערט פון דער פּאַבל טאַר מען אָבער בשום אופן נישט זוכן אין אַלעגאָריזירנדיקן אומוועג — אַלעגאָריע איז פון שטענדיק אָן אַ קינסט־טלערישער אַטריבוט — און נישט אין די דיאָקטישע מוסר־השכלס, וואָס בלייבן אויף אַ פּאַטאַלן אופן שטעקן אין צייט־געשיכטלעכען און — אויף וויפל זיי זענען כאַראַקטעריסטיש פאַרן צייטגייסט — דאַקומענטן פאַר קולטור־היסטאָריקערס.

דער ווערט אָדער אומווערט פון דער פּאַבל ליגט אין דער קראַפט פון אירע פּלאַסטישע און מוזיקאַלישע אַקצענטן. די לידפאַרם אין וועלכער די פּאַבל פּרע־זענטירט זיך, שטעלט זי אונטער די שאַרפע קריטעריעס, וואָס ווערן אָנגעווענדט לגבי יעדער פּאַעטישער דערגרייכונג אָדער פּאַעטישן פּיאַסקאַ.

דער קינסטלערישער ווערט פון דער פּאַבל ליגט, אַלואַ, נישט אין אַלעגאָרישן בייטאַן, אָדער אַנדייטונג פון דער חיישער מאַסקע, נאָר אין פּלאַסטישן ווערט פון דער צייכענונג גופא. נישט אין דעם אָדער יענעם אויסרוף־צייכן, אָדער שמייס מיט דער בייטש איבערן זינדיקן קאַפּ פון דער שלעכטער מידה, אָדער גלעט איבערן קעפל פון דער גוטער, נאָר אין דער עפיש־לירישער מוזיקאַליטעט, וואָס וויברירט אין און איבער דעם משל.

דער סאַציאַלער פּאַטאַס אין אליעזר שטיינבאַרגס משלים רעאַליזירט זיך דורך צוויי וועגן: אַ ריינ לירישן און אַ סאַטיריש־דיאָקטישן.

פאַראַן משלים, וווּ די דאָזיקע צוויי עלעמענטן קרייצן זיך, קאַמבינירן זיך און ביידע צוזאַמען דערפירן זיי צו דעם אָדער יענעם מוסר־השכל.

דער ווערט פון די דאָזיקע משלים איז אַ פאַרשידענער. די פּרטים זענען, ווי אין יעדן שטיינבאַרגישן משל, אינטערעסאַנט און דערפּינדעריש, אָבער אַפט פעלט דווקא אין די דאָזיקע משלים דאָס גלייכגעוויכט אין דער מישונג פון די עלע־מענטן — און דאָס אינטעגראַלע פון דער קאַמפּאָזיציע.

דאָרט, וווּ דער לירישער מאַמענט טראַגט דעם משל אין גאַנצן אויף די אייגענע פּליגל, ברעכט עס אַפט אויף אַ ווונדערלעכן אופן דער דיאָקטישער פּוּענטע אָן די ביינער, מאַכט דעם געטרײען פּאַזש פון דער פּאַבל — דעם מוסר־השכל — „בלאַע לאַמטערנס“ אונטער די אויגן און אַליין דערהויבט עס זיך אין פּלידראַנג פון „אויב נישט נאָך העכער“ צום געלייטערטן אַפּאַריזם.

אַט אַ ביישפּיל: „דער אַדלער און דאָס זומער־פייגעלע“. איך ציטיר דעם משל אין גאַנצן:

איין מאַל זיך געיאַגט אָן אַדלער, נאָך אַ זומער־פייגעלע,
 סע פאַרשטייט זיך,
 נישט דעם הונגער אויף צו שטילן —
 גלאַט אַזוי זיך,

א קאפריז דאס פון זיין ווילן.
 וויל א מאל אן אדלער מיט א באבעטשקע זיך שפילן,
 זאגט זיך נאך איר, כאפט זי, ווי מע כאפט א רעגעלע.
 אפגעשפילט זיך
 און געפילט זיך
 מילדער, גרינגער פונעם פרילינגווינט.
 לאזט ער אפ דאס פויגעלע גרויסמוטיק
 (מעג די זון פארגיין און אויפגיין בלוטיק —
 ווען זי שפילט זיך מיטן רעגנבויגן, איז זי דאך א קינד).
 זאגט צום פייגעלע דער אדלער: „פלי דיר,
 פלי, מיין פלאטער-בלימעלע און בלי דיר,
 איבער אלע בלימעלעך געזונטערהייט.
 נאר פארוואלט זיך מיר א שפיל-טאן — נישט געמיינט קיין שלעכטס“,
 צאפלט עס, דאס פייגעלע, איז אויסער זיך פאר פרייד
 און סע ווענדט צום אדלער זיך, ווי עפעס רעכטס,
 און סע רעדט אזוינע קלוגע רייד:
 „א דו, שטערנכאפער, הימלפליקער,
 דו, וואס טרינקסט זיך אן מיט זונבלוט און דו ווערסט נישט שפור,
 האסט דאך מיר דאס חיות שיער ארויסגעצויגן:
 איך אזוי דערשראקן זיך, אזוי דערשראקן!
 כו—כו—כי, געמיינט וועסט מיך צעבראקן!
 אבער ליין, נו ליין איז מיינע אויגן,
 צי געפינסטו דארט א סימן פון פארדראס?
 איך בין מוחל יעדן, מוחל תמיד, נישט נאר היינט,
 איך פאר מיינע פיינט
 טרינק איך זאפט פון יעדן בלומען-פוס.
 איך — מיין הארץ פארצייונג פאר א גאנצע וועלט פארמאגט!“
 קוקט אויף אים דער אדלער, קוקט און זאגט:
 הער אויס מיך, הער, וואס זאגט צו דיר דער אלטער
 כמארע-שפאלטער:
 „איך בין מוחל — זאל קיין נישטיקל נישט שרייען!
 ווער סע קען באשטראפן, דער נאר מעג פארצייען!“

דער משל — אגב איינער פון די שענסטע אין גאנצן בוך — איז א גלענצנ-
 דיקער משל אויף צו באווייזן, ווי אזוי דער אינטעגראל-לירישער מאמענט שליידערט
 ארויס פונעם פאבוליסטס האנט דעם טיטל, דעם משל אליין שליידערט עס ארויס

עסייען

פון זיין אייגנטלעכער סאציאלער איינשטעלונג. און לייטערט די מאראלישע פונעם
אין פאל פון דעם משל צו א קרוב גיטשעאגישן אפאריזם.
אזעלכע משלים זענען פאראן א גאנצע ריי אין ערשטן באַנד. איך וויל זיך
נאך אויף אַ רגע אַפּשטעלן אויף אַ צווייטן משל פון דעם מין — „צוויי פּערדלעך“.
ס'איז אַ שטאַל-עלעגיע, געצייכנט מיט אַ זילבערנעם שטיפט. אַ מעמענטאַ מאַרי,
וואָס שמייכלט טרויעריק הינטערן פאַרהאַנג. דער נמשל איז — דו ווילסט איז
ער דאָ, און אַז דו ווילסט איז ער נישטאַ. דער דיכטער אַליין האָט, צוהערנדיק
זיך צום שמועס פון די צוויי פּערד וועגן זייער טויטן חבר קאַשטן — דעם
נמשל פאַרלוירן. די הזכרה איבערן זשאַלעב היי פאַרן „טויטן חבר קאַשטן“
הערט זיך ווי דער אייביקער מורמל-באַדויער, וואָס קרייזט איבער דער ערד פון
אייביק ביז אייביק. דער ריטם פונעם משל כּשופּט דיר פאַר די אויגן: אַ פּרעמד
נאַענטע לווייה, וואָס שלעפט זיך איבער נעפּלדיקע וועגן דורך אַ דריבנעם
האַרבּסטיקן רעגן צו יענעם ערדלאַך, וואָס פאַרשלינגט דעם צאַפּל און ציטער
פון יעדן לעבעדיקן וועזן און לאַזט פאַר דיר און מיר און אַלעמען, וואָס זענען
געבליבן אויף יענער זייט, איבער דאָס טרויערן און באַדויערן.
אַ לויזער וועט זיך אפּשר לאַזן זוכן און וועט מסתמא אויסגראַבלען דעם
נמשל. די שטאַרקייט פון דעם און אַנדערע ענלעכע משלים ליגט אין זייער
ליריש-עלעגישער דירעקטקייט. דער סוף פונעם משל „פּערדלעך“:

און אַזוי באַדוירנדיק און קרעכצנדיק די פּערדלעך געקייטעט,
ביז דאָס היי אין זשאַלעב גישט געסטייעט.

איז דירעקטער דערציילערישער פינאַל. דער אַלעגאָרישער מאַמענט איז איבעריק.

(„דאָס וואָרט“, וואַרשע 8טער דעצעמבער 1933)

„יונג-ישראל“

„יונג-ישראל“ (ליטעראַטור - קונסט - קריטיק. אַרויסגעגעבן פון דער גרופע „יונג-ישראל“. דעצעמבער 1954, חיפה, ישראל)

„יונג-ישראל“ איז אַן איינמאַליקע ליטעראַרישע זאַמלשריפט, אַרויסגעגעבן פון אַ גרופע יונגע פּאַעטן, דערציילערס און קינסטלערס אין ישראל. פאַר וואָס אַן איינמאַליקע און נישט קיין מערמאַליקע — בלייבט אַ קשיה. שטילערהייט אויפן אויער וויל איך איינרוימען אַ סוד דעם לייענער, אַ סוד אין אויער, נעמלעך, אַז „יונג-ישראל“ איז, ווייזט אויס, נישט קיין אַנגעלייגטער אורח אין דער ייִדישער מדינה. ייִדיש איז נאָך אַלץ די „פרעמדע גרילצנדיקע שפּראַך“, וואָס... נאָר לאַז בעסער מיינס און אייערס איבערגיין. אין דעם מאַגערן זאַמלהעפטל באַטייליקן זיך אַ גאַנצע ריי ייִדישע פּאַעטן און דערציילערס מיט טאַלענט, און דער עיקר איז פאַר אונדז אַנגעלייגט דער פאַרמעסט צו פאַרפלאַנצן דאָס ייִדיש-קינסטלערישע וואָרט אין דער אַלטנײַער ייִדישער היימלאַנדשאַפט.

די יונגע פּאַעטן און דערציילערס פון ישראל האָבן דערפילט ערד אונטער די פיס. דער נעכטיקער „ווי געטאַגט, נישט גענעכטיקט“ האָט זיך פאַרענדיקט. די טרויערן פון דורות האָבן זיך אַפּגעטאַן פון זייער געמיט. זיי האָבן דערפילט אַן אייגענעם הימל איבערן קאַפּ. די באַרוועסע וואַגלערטריט האָבן דערפילט דעם הייסן ברי פון מדבר-זאַמדן, נישט ווי אַ לעגענדע, נאָר ווי נאַקעטע וואָר. איבער די וועגן און פעלדער פון דער ישראל-לאַנדשאַפט ציטערט נישט מער דער מאַהאַמעדאַנישער זילבערהאַרן, נאָר ס׳שיינט ווידער אַ מאַל דאָס פולע שמיכלענ-דיקע פנים פון יהושע בן נון.

איז נישט קיין ווונדער, וואָס „יונג-ישראל“ וויל מיט מעשה און ליד נאָך מער פאַראייגענען די נײַגעפונענע לאַנדשאַפט. יעדעס שטיינדל, יעדעס גרעזל ווערט אַ ליד. יעדעס דערפל — אַ פּאַעמע. דאָס עלעקטרישע ליכט — אַ גאַנצער שיר השירים.

„די פרוי פון באַרג“ ווערט אַ מעשה. דאָס אייגענע „דער וועג קיין סדום“. דיטאַ: „צווישן איילבירטן“.

פון איבער נאַענטן האַריזאָנט
איז גאַט געקומען
און אַ פאַרברויגטער בײַ מיין שויב

געקליבן בלומען

און ס'האט די פרייד מיט גרינע טריט
א פאלד פארטוליעט

אין יעדער גריבעלע א זונג
צעשפראצט א קערן;
און יעדע נאכט ווערט ווידער יונג —
אין שויב א שטערן.

אזוי זינגט רבקה באסמאן. און ש. ווארזאגער פארכלינעט זיך אויפן הר
הצופים:

ווי פיל חסד, ווי פיל חידוש עולה-רגלט צו מיין ראייה
פון די פעלדער, הויכקייטן און טאלן —
מויערן היזוקעס און אלפים...

פון הר-ציון יאגט א ווינטל,
ווער קען מאלן?
ווער האט לשון?

און משה יונגמאן, איינער פון די טאלענטירטסטע פאעטן פון דער גרופע,
זינגט עקסטאטיש:

טאנץ, טאנץ, טאנץ — אט איז עלעקטרע.
די רויטע, גרינע, געלע, די מיט שלאנגען-הויט.
עלעקטרע ארויסגעקוואלט פון די שטאט-ימען,
קליין און גלימצערן ווי יאשטשערקעס אין דער בלאער נאכט.

אויף ווייסע פליגל איז זי אַנגעשווומען פון די שטאט-ימען,
און אונדזערע כאטעס איינגעשפינט אין גלאז.
נייע פלות האט זי אונדז געגעבן מיט א ווייסן לייב...

פאר לויטער עקסטאז פארגעסט אַזש דער פאעט דאָס ביסל גראַמאַטיקע. „נייע
פלות מיט א ווייסן לייב“, ווי געשיקט זיך עס? נאָר גראַמאַטיקע אַהער, גראַמאַ-
טיקע אַהין, דער עקסטאז איז אַן עכטער. די לירישע פרייד אַן אוממיטלבראַרע.
דאָס איז די גרונטשטימונג פון דעם איינמאַליקן העפטל. איר הערט בפירוש
ערשטע אַקאָרדן פון אַ נאָך נישט געבוירענער הימענע.

קיין איינציקער שאַטן פון דעם ווייטן אָדער דעם נאַענטן ייִדישן עבר פּאַלט
נישט אַרײַן, מעשה נישט פאַרבעמענער גאַסט, אין דער יונג-פּאַעטישער האַפּער-
דיקייט.

וואָס אמת איז אמת. בני משה גורין פּלאַנטערט זיך פּאַעטיש-אַנעמיש „אַ מאַל
איז געווען אַ מעשה“. ער ווייסט פאַר וואָס די עפל רויטלען זיך פאַר חרפה.

האַט עפל צו עפל גענעגט זיך געשטרעקט
און די זאַפט האַט אין עפל געזויערט.
בלאַט האַט געציטערט און צווייג האַט געפרעגט
דעם שטאַם, די ערד פאַר וואָס טרויערט ?
נאָר וואָס האַט דער אַלטער שאַרסטיקער שטאַם
געקענט זײַנע צווייגן דערציילן ?
— די ערד איז פאַרבלוטיקט, הייס ווי אַ פּלאַם
און ווינדן ווער קען זיי פאַרהיילן ?

פון אַ גאַר באַזונדערן קאַליבער זענען די לידער פון אברהם רינצלער, דעם
רעדאַקטאָר פון „יונג-ישראל“.
ער איז פּאַעטיש און אינטעלעקטועל דער אומרויקסטער פון דער גאַנצער
גרופע. אַמביציעז אין זײַן געראַנגל מיטן פּאַעטישן וואָרט. ער האַט אַ חשבון
מיט זיך און מיט דער וועלט. ער שטעלט אויס אַ פרעגבויגן אַפט פאַרנעפּלט
אַבער גרונטאַוונע:

פאַרזיגלט דער ביכער-מאַוואַליי,
זיצן מיר בני די וואָסערן
פון סימעטרישן אַטעם
און וויינען אין איינעם מיט די
אויסגעשפּילטע פּליטן ;
נישט קיין ציון — מער
די מאַרמאַר-פּרויען פון ראַדען
נישט קיין היים — מער
דער מויער-מאַנטל פון חלום ;
נישט מער — נישט מער —

די קונסט איז נישט קיין היים מער, קיין אַנהאַלט מער. האַבן די מאַרמאַר-
פּרויען פון ראַדען באַשיצט דעם צום-טויט-דערשראַקענעם און פאַרמישפטן גלוי-
ביקן אין דער שעה פון געפאַר, האַבן די בעטהאַווען-סימפּאַניעס אַפּגעהאַלטן

איין דײַטשישע האַנט פון מאָרד ?
אין די „פאַראַגראַפן פון היינט“ — אַזוי הייסט די לידער-סעריע פון אברהם רינצלער — זענען קלאַר און בולט די פּרעגצייכנס, זעלטן ווען די בילדער. די פּרעגצייכנס זענען פּאַעטישער ווי די אויסרוף-צייכנס.
ווי אַן אולטראַ מאַדערניסט רעדט ער מיט ביטול וועגן דער פּאַעזיע וואָס גייט מיט „שטעקשיך פון מזמור“, וועגן די „מיט וואַליק-פּאַרצניעטע גראַמען, מיט צאינה-וראינה געשפּונענעם טראַף“ און רופט אויס מיט איראַגיע אויף די ליפּן:

אַ איר סטאַדעס ליד-פּאַטריאַרכן — — —

חוצפה איז די פּריווילעגיע פון יעדער יוגנט. די, וואָס ווייסן בעסער, שמייכלען ווען זיי הערן אַזעלכע ייִגלשע אויסרופן. כדי לידער זאַלן ווערן פּאַטריאַרכן, מוזן זיי האָבן עפעס פון דעם וואָס לאַזט זיי ווערן פּאַטריאַרכן — אַן אַטעם פון אייביקייט, וואָס דויערט אַריבער די צייטן, מיט זייערע מאַדעס. שלעכטע לידער זענען נאָך קיין מאָל נישט געוואָרן קיין פּאַטריאַרכן. זיי האָבן געלעבט און זענען אויסגעגאַנגען ווי איינטאַג-פּליגן.
רינצלער ענדיקט זײַן אינסקריפּציע:

צוליב אַ נײַ-אויגיקער וואַרטשאַפּט
אָודאי
מוז
אַן אַלטע שפּראַך-פּלייצע
בלוטיקן.

ווידער אַ מאָל איז דער „פינאַל“ נישט אמת. צוליב מאַרינעטיס פּוטוריסטישן קוויטש האָט נישט געבלוטיקט די שפּראַך-פּלייצע פון דאַנטע. נאָר פּאַרקערט, זי איז גלייכער און ייִגער געוואָרן. צוליב דילאַן טאַמאַס כאַאַטישע אימאַזשן האָט נישט געבלוטיקט די שפּראַך-פּלייצע פון מילטאַן. אַסור. נאָך די אַלע מאַדער-ניסטישע עקספּערמענטן גייען מיר אַרײַן אין מילטאַנס פּאַרלירענעם גן-עדן ווי אין אַ ווידער-געפּונענעם און נײַ-אַנטפּלעקטן.
בײַשפּילן קען מען ברענגען פון יעדער ליטעראַטור. אויך פון דער ייִדישער און העברעישער.

באַדלערן, למשל, האָט גאַרנישט געשאַדט, ווען ער האָט זײַנע פּערווערסע וויזיעס איינגעמויערט אין דער קלאַסישער פּאַרם פון סאַנעט. אין דער דאָזיקער שטרענגער קלאַסישער פּאַרם זענען מיר אים ווי אַ מאַנאַך אין זײַן צעל פיבערן זײַנע עראַטישע פיבערן. די בלומען פון שלעכטס גיפּטיקן אין אַ קלאַסישער וואַזע.

באדלער איז א קלארער בנישפיל, אז אן אמתער מאדערנער פאעט מוז נישט דווקא צעברעכן אלע פארמען פדי צו זאגן א פאעטיש ווארט.

א, איר סטאדעס ליד-פאטריארכן!

צום גליק איז רינצלער נישט געבליבן בלויז ביי זיין „אינסקריפציע“. פאראן לידער וואס זענען וואגיקער ווי זיין אינסקריפציע, ווו דאס פאעטישע איז בולטער. איך מיינ די לידער „טערא סאנטא“ און זיין ליד „מיכאעלס“. דאס לעצטע, אפשר דאס שטארקסטע צייטליד אין אונדזער פאעזיע.

איך שרייב אין מיין היינטיקער רעצענזיע מער וועגן אברהם רינצלער, ווייל דווקא אים האבן די יידיש-אמעריקאנישע „מאדערניסטן“ אויפגענומען קילער ווי די אנדערע פון „יונג-ישראל“ און מיט אומרעכט. רינצלער פארמאגט אין זיך אלע עלעמענטן פון א וויכטיקן פאעט. דאס רייפע און פערפעקטע ליד וועט שוין קומען. אבי דער פאעט איז דא.

אין ערשטן ליד פון „טערא סאנטא“ ווארפט אן רינצלער א ריי אימאזשן וואס זענען אין סך הכל א קולטור-היסטאריש געמעל געצייכנט מיטן פינגער אויף די זאמדן פון דער הייליקער ערד.

טערא סאנטא. פארקאלעכטע סקעלעטן
פון דייטשע מויער-זינגער
מיט זיסקינד פאן טרימבערג באלאדן

— — — — —
טערא סאנטא. א ריטערבורג
פון געצעלטן, פארגעלטע
ווי דער מיטלאַלטערלעכער
יודן-הוט
אויף דיינע זאמדן.

טערא סאנטא, מוטער פון גליקל-בת-שבע.
בינע פאר ברוין-פנימדיקע פיגוריען,
פון מידבר-מגילות ארויסגעריטענע.
טערא סאנטא, ראזשינקעס מיט מאנגער
איבער אלע דיינע זאמדן.

די יידיש-מאדערניסטישע „כאסיעס“ פון אמעריקע וואלטן קיין מאל צו א יידיש קולטור-היסטארישן בילד נישט דערגאנגען. שישטיי נישט אין ט. ס. עליאטס פאעטישן קאדעקס, און נישט אין עזרא פאונדס אנגלא-סאקסישע און רוימישע פאראפראזן.

עסייען

דאָס ליד „מיכאַעלס“ (דריטער אַקט, 1טע סצענע) איז אַ שטאַרק ליד. מיכאַעלס איז דער ייִדיש־סאָוועטישער אַקטיאָר. איינע פֿון זײַנע לעצטע גלאַנצראַלעס איז געווען שעקפֿירס „קיניג ליר“.

איך האָב שוין באַמערקט, אַז בײַ רינצלערן זענען די פֿרעגזייכנס קלאַרער און פֿאַעטישער ווי אַלע אַנדערע צײַכנס. אין דעם ליד „מיכאַעלס“ דאַמינירן די פֿרעגזייכנס. טראַגיש און אומהיימלעך ווי „די מלאכים אָן פֿליגל נאָר מיט בײַנער־נעם אמת באַפּוצט“.

שוין די צווייטע סטראַפּע שטעלט דעם ערשטן גרויסן פֿרעגזייכן :

פֿון סי ביז דאָ, פֿון סאַל ביז מי —
און נאָך פֿאַר ווי פֿיל הימלען
אַראָפּנעמען די קעפּ
און זיך פֿאַרבייגן ?
און נאָך פֿאַר הימלען ווי פֿיל
זיך טאַסקען מיט טלית און דאַגמעס,
מיט תּלײַנים אײַנגעוויקלטע אין תּורות ?
פֿון סי — ביז מי ?

אויב פֿון דער סטראַפּע איז אײַך נישט קלאַר וואָס פֿרעגזייכנס מײַנען, וואָס פֿאַר אַ שײַכות זײ האָבן מיט ייִדן, — הערט די פֿרעגזייכנס אין דער דריטער סטראַפּע

אווו די איידעמס דײַנע, טביה,
דעם וועג פֿון אַלע
פּעפּערלעך געגאַנגען ?
„ערגעץ ווייט, ערגעץ ווייט
אין דעם לאַנד — “
פֿון די ווייטע מאַרד־קוואַרטעטן ?

טביה, דאָס איז טביה דער מילכיקער, און פּעפּערל איז זײַן איידעם, אַט דער וואָס האָט חתונה געהאַט מיט זײַן שײַנער טאַכטער האַדל. תּיכּף נאָך דער חתונה גײט ער „זיצן“ קײן סיביר און זײַן ווייב גײט מיט אים.
נו, די אַלע פּעפּערלעך, וואָס זענען געזעסן פֿאַר דער רעוואָלוציע, זענען פֿאַרשוונדן נאָך דער רעוואָלוציע. ווי אַן עכאַ קלינגט אַרײַן דער אָנהויב פֿון לײוויקס באַרימטן ליד „ערגעץ ווייט, ערגעץ ווייט“, ווי אַ רעפּרײַן. נאָר דאָס מאַל נישט „אין לאַנד דעם פֿאַרבאַטענעם“, נאָר אין דעם „לאַנד פֿון די ווייטע מאַרד־קוואַרטעטן“.

איך האב קיין מאָל נישט געוואוסט דעם קאַליר פון מאַרד־קוואַרטעטן. איצט ווייס איך. דער קאַליר איז ווייס.
דאָס ליד האָט נאָך אַ סטראָפּע מיט אַ פּרעגצייכן:

צו וועמען האָבן זיך צוגעפּרוּוירן
די לעצטע פּאַטער־ליר־אַקאַרדן
וואָס אַקטיאַרן־שטיוול
האַבן פּראָסטיק אויסגעברענט?

מיכאַעלס לעצטע גרויסע ראַלע אין מאַסקווער ייִדישן קאַמער־טעאַטער אַלס „דער קיניג ליר“ איז סימבאָליש ביז טרערן.
פּונקט ווי דער קיניג ליר אין שעקספּירס גרויסער דראַמע, האָט דער קאַלעק־טיווער ייִדישער קיניג ליר אין ראַטנפּאַרבאַנד אַלצדינג אַוועקגעגעבן. מפקיר געווען די גאַנצע פּאַלקישע קולטור־ירושא, אַלע נאַציאָנאַלע אייגנאַרטיקייטן, און איז אַליין געבליבן נאַקעט און הויל. אַ פּאַרשטומטער — לויט אַ דעקרעט — אָן אַ טראָפּן ווידערשטאַנד.

„קיניג ליר“ פון דער שעקספּירישער טראַגעדיע האָט כאַטש געהאַט אַ שטיקל טרייסט — די געטרײַשאַפט פון זײַן טאַכטער קאַרדעליאַ. ביים צוקאַפּנס פּונעם ייִדישן קאַלעקטיוון קיניג ליר האָט געוואָיעט אַ שאַרפּער סיבירישער ווינט, און דער שאַרפּער סיבירישער פּראָסט האָט אים געלאָזט מיט פּאַרגליווערטע אַפענע אויגן.

ווי זײַנען דײַנע איידעמעס, טביה?
דעם וועג פון אַלע פעפּערלעך געגאַנגען?

דאָס זאַמלהעפט „יונג־ישראל“ טאַר נישט בלייבן קיין אינאַלירטע דערשײַנונג. די פּאַעטן און פּראָזע־שרײַבערס פון „יונג־ישראל“ האָבן געגעבן אַ צוואַג. מען דאַרף אומבאַדינגט זען די חברה זאָל האָבן די מעגלעכקייט צו האַלטן דעם צוואַג.
(„דער וועקער“, ניו־יאָרק, ערשטער מאַי 1955)

צוואנציק יאָר סוצקעווער

די צוואנציק יאָר סוצקעווער זענען אַ שיינע דאָטע, אַ דערהויבענע דערגריי-
כונג אין אונדזער ליטעראַטור.
דוד האַפּשטיין, דער פּינער ייִדישער פּאָעט פּון סאַוועט-רוסלאַנד, וואָס איז
דערמאָרדעט געוואָרן דורך די באַלשעוויקעס, האָט אין איינעם פּון זײַנע לידער
אויסגערופּן:
„פּון ירדן ביז וואַלגע איז פּאָלג מיך אַ גאַנג“.

געמיינט האָט ער זיכער אַנדערש, ווי עס האָט זיך אויסגעלאָזט. דער דאָזיקער
היסטאָרישער טעות איז אויך געווען אַ פּאָעטישער טעות. און ער און זײַנע חברים
האַבן דערפאַר זייער טייער באַצאָלט.
סוצקעווערס פּאָעטישער וועג איז שוין ריין טעמאַטיש געווען אַ פּונקט פּאַר-
קערטער. זײַן פּאָעטישער „פּאָלג מיך אַ גאַנג“ האָט זיך אָנגעהויבן מיט דער פּאָעמע
„סיביר“ און זיך דערווייל אָפּגעשטעלט בײַ דער פּאָעמע „אין מרבר סיני“.
סוצקעווערס גרויסער פּאָעטישער גאַנג איז נישט געווען קיין גרויסער. ס'איז
געווען אַ גאַנג דורך פּאַרברענטע ייִדישע אידיליעס, געשאַכטענע לאַנדשאַפטן,
גסיסה־יסורים און אויסגעלאַשענע גלויבנס: אייראָפּע, הומאַניזם, עטצ. עטצ.
דער גס איז, וואָס סוצקעווער האָט נישט פּאַרלוירן דעם פּאָעטישן קול.
פּאַרקערט: ער, וואָס האָט אָנגעהויבן אַזוי שײַן מיט דער פּאָעמע „סיביר“, זינגט
שענער, אייגענער, האַרציקער וועגן ישראל.
דער סוצקעווער־יום־טוב איז תל־אביב איז אויך מײַן יום־טוב און איך פיל
זיך צווישן אַלע די, וואָס פּייערן אים, ווי אַן אייגענער — אַ גאַנצער מחותן.

(„אונזער וואָרט“, פּאַריז 16 פעברואַר, 1957)

דער אַריאל פון אונדזער מאָדערנעם ייִדישן ליד

אַזוי גאַר, אברהם סוצקעווער, דער יינגסטער פון דער פלעינדע טאַלענטירטע פּאָעטן אין געוועזענעם פּוילן ווערט אַ בן-חמישים. ביי דער געלעגנהייט דאַרף מען אויסטרייגקען דעם טראַדיציאָנעלן בעכער וויין און טאַקע כאַפּן אַ בליק אין שפּיגל פון זכרון:

אַ דין שלאַנק ייִנגל פּלאַטערט איבער די געדרייטע, קרומע און ענגע ווילנער געסלעך. די פּאַטלע צעשוּבערט, ווי עס פּאַסט פּאַר יעדן יונגן פּאַעט. זיינע טריט זענען גרינג. ער גייט ניט נאָר ער שוועבט. שוועבט אַריבער אַלע הויקערס פון דער שטאַט. אין זיין דמיון ווערט אַלץ סימעטריש איבערגעסדרט. פון דאָס ביי באַשאַפּן. נישט אומזיסט הייסט ער זיך לערנען בייים באַשאַפּער פון אַלץ, ווי אַזוי צו באַשאַפּן לידער.

אַט זע איך אים אין וואַרשע. טאַקע אין וואַרשעווער ליטעראַטור-פּאַראַיין. ער קוקט פון אויבן אַראָפּ אויף די עלטערע פּאַעטן. אַראָגאַנט-זעלבסטבאַוואַוסט. ער איז נישט „אַלטמאַדיש“ נאָר „מאַדערן“. ער ציט זיין יחוס-בריוו פון יהואַשן און די אינוויכיסטן פון אַמעריקע.

נאָר פאַר איינעם פון די אַלטמאַדישע פּאַעטן האַט ער דרך-אַרץ. ניין, ער האַט אים ליב. משה קולבאַק.

פאַר משה קולבאַק איז פאַראַן אין ווילנע אַ פּיעטעט, אַ ליבשאַפט אַן אַ גרענעץ. אַ קולט. אַלע יונג-ווילנער פּאַעטן ריידן אַלאַ קולבאַק. דעקלאַמירן זייערע לידער מיט קולבאַקס טאָן און שטייגער.

אַפילו ביי וועלפּקע אוסיאַן אין דער קנייפּע, רעדט מען וועגן משה קולבאַק. ער איז „אונדזער מייסקע“ וואָס האַט נאָר וואָס געלייענט זיינע לידער דורכן מינסקער ראַדיאָ.

משה קולבאַק איז דער פּאַעט פון דער ערד, דער רייטישער לאַנדשאַפט, ביל-דעריש שוואַרץ, סוגעסטיוו. אַ מין פּאַעטישער קאַליבאַן וואָס ראַנגלט זיך מיט די שאַפּערישע און די צעשטערערישע עלעמענטן אין דער נאַטור.

סוצקעווערס פּליגל זענען גרינגערע. ער שוועבט עלעגאַנטער. אַ מין באַפּליגל-טער אַריאל. דער אַריאל פון אונדזער מאָדערנעם ייִדישן ליד.

פאַרגלייכט זיין פּאַעמע „סיביר“ מיט לייוויקס סיבירער לידער. לייוויקס סיביר איז ווי דאָסטאַיעווסקיס. פּול מיט פּיין, קייטן און טרויער. סוצקעווער האַט פון סיבירער שניי און ווינט אויסגעמיסטערט אַ געוואַנג, אַ הימען פון פּרייד און שיינקייט. אַ שיר השירים פון פּראַסט און פּרייד. די שורות גליטשן זיך ווי די קינדער-יאָרן איבערן געפרוירענעם שניי.

פאראן הייזעריקע פאעטישע מגידים וואס האבן טענות, הלאמאי דער זינגענ-
דיקער פאעט הערט נישט אויף צו זינגען. זיי מאכן א קולט פון זייער הייזעריקייט
און ווילן אז אלץ זאל ווערן הייזעריק ווי זיי.
זיי שאפן זיך טעאריעס, אז דער זאגער איז בילכער ווי דער זינגער, דער
קעלעמער מגיד ווערט אפאלא.

דאס אפאלינישע אבער איז אין יעדער אמתער פאעזיע בני אלע פעלקער
דאס פרימערע. די הארף איז דער אייביקער סימבאל פון אלץ וואס איז שייך און
עכט בני אלע פעלקער.

איך מיין ווען ס'רעדט זיך וועגן לירישן ליד. אין עפאס, פארקערט, נעמט
די אויבערהאנט דאס דערציילערישע, דאס געשילדערטע און גערעדטע ווארט.
סוצקעווער איז א ליריקער. צו אלץ וואס ער רירט זיך צו ווערט בני אים
א ליד, ווי ביים לעגענדארן קעניג מיכאל איז אלץ געווארן גאלד צו וואס ער
האט זיך צוגערירט.

אפילו די לערערין מירע מיט אירע קינדער וואס ווערן געפירט פון די דייטשן
צום טויט ווערט געזאנג. דאס מעלאדישע אבסארבירט דאס דראמאטישע און סוב-
לימירט עס.

אפילו די קאנאלן ווו יידן באהאלטן זיך אויס פאר די דייטשן ווערן בני אים
א שאפענישער טרויערמארש.

איז טאקע א פרייד צו זען ווי סוצקעווער, א באפרייטער פון געטא-קאשמארן,
פלאטערט ווי א גרויסער פארביקער שמעטערלינג איבער דער לאנדשאפט פון
ישראל. פיקט אויף א זערבע שיינקייט דא, א טראפן שיינקייט דארט, און פאראיי-
ביקט עס אין זיין ליד.

ער איז אייגן און בני אין זיינע שפראך- און גראם-דערפינדערישקייטן. ער
איבערראשט מיט זיינע תמיד געוואגטע ריטמען.
ס'איז גוט צו שווימען אויף די כוואליעס פון סוצקעווערס ריטמען ווייט-ווייט
אזעק אין אלע אייביקייטן.

זיין ליד איז דאנק און פון ניט-הי. אפאליניש געלייטערט און אייגן ווי היי-
מישע מאנקיכלעך.

סוצקעווער א בן חמישים? ווער? וואס? ער איז דער יינגסטער זיסער זינגער
אין ישראל.

(„יובל-בוך צום פופציקסטן געבוירן-טאג פון אברהם סוצקעווער, תל-אביב 1963)

יעקב גראָפער

א צייכן פון דעם לעבעדיקן קלינגענדיקן יידישן ווארט אין אלט-רומעניע איז פאר אונדז יעקב גראָפער, א שטילער, באַהאַרצטער ליריקער, וועמענס אידיש-ליש-ווייכע אַקאָרדן ס'אַטעמען מיט בענקשאַפט, וואָס פאַרגייט זיך אין אירע העכ-סטע דערגרייכונגען צו דין לירישע ריטמישע עמאַציעס.

אין די דערפער
וועט פאַר אונדז די נאַכט פאַרקלינגען
און פון פישוף וועסטו זינגען
מיט דער נאַכטיגאַל אַ ליד
ביז גערירט די ווייסע צוויטן
וועלן דופטיק אונדז פאַרשיטן
מיט אַ ליכטן שפּריי פון פריד
(„שולמית“)

אין „זכרונות“ און „היימאַט-קלאַנגען“ די גרונטענער פון זיין לירע:

געווען איז דאָן דער הימל גלייך נאָר ערשט באַצויגן
אין לויטער קלאַרער קלאַרקייט — אַ קינדערבליק פאַרטראַכט —
די נאַכט אַ לץ, וואָס פאַרט זיך, פון קילן שלאָף באַפּלויגן.

אַרויסגעוואַקסן פון דער ערשטער נאַיוו-ליטעראַרישער גרופירונג אין רומעניע, דער האַלב דילעטאַנטישער „ליכט-גרופע“, איז יעקב גראָפער (נעבן מאַטעס פריד-מאַן, דעם יונג פאַרשטאַרבענעם, דעם אַדזשודער רבינס טאַלענטירטער זון, וועמעס כתבים ס'זענען געפאַלן אַ קרבן דעם צעשטערערע-קאַנסערוואַטיוון שלוש-סעודות-דעמאָן פונעם רבישן הויף) די איינציקע רייפּע פּאַעטישע געשטאַלט פון דער ליטעראַריש מאַדערנער ערב-צייט אין דער קלאַסישער הפּקר-מדינה און דערמיט אַן אינטערעסאַנטער עפּיזאָד אויפן וועג צו די לעצטע דערגרייכונגען פון דער יידישער ליריק אין רומעניע.

גראָפער טוליעט זיך אין דער אַנהויבצייט פון זיין פּאַעטישן ווערן, פאַרמעל און וועזנטלעך, צו דעם דייטש-ראַמאַנטישן ליד, וואָס האָט אויך אויף זיינע שפּעטער-דיקע שאַפּונגען אַ געוויסע השפּעה גישט פאַרלוירן.

און אויך די ווירקונג פון דוד איינהאַרן ווערט אין זיינע שפּעטערדיקע לידער

בולט.

עסייען

נאָר גראַפער פאַרמאָגט אויך אַן אייגענעם בייטאַן וואָס איז אַפילו שטילער
און צומאַל בלייכער פון די טענער. דאָך ווען ס'געלינגט דעם דאָזיקן טאַן זיך
דורכצורייסן, איז ער אונדז גאַנט און ליב.
דאָס איז דער סענטימענט, וואָס האָט זיך געכאַוועט אויף אַ שטיק אידייליש-
יידישער רויערד און, פאַרלירנדיק עס שפעטער, וויברירט עס נאָך אין דעם פאַעטס
זכרונות און אין זיין פיינער ריטמישער בענקשאַפט.

(פתבייד אין מאַנגער-אַרכיוו, ירושלים)

נ"ל - וואג - 2 יאר - 1959

אחן איזער מירטער

צטרהוואט די זינסדיקרן פון דיין מיטאן =
 איינצשטן. ס'למערק פון צו מ.ס. ווי צילט קינדער-וויינין
 און די שטעט און שטעטלעך פון משה-אוייראמער
 א צר-וואג, וואס האט קען פאר אונטער צום גאסט.
 מיר האבן זיך טאג-און טאג-אויס אינגליש-
 פארטן שטעט צו אונזער איין די למחשת געסאך
 די וואג קען וואס האבן געצאמלט איינערן שטעטל אפילו
 איין צערזענהייט ווייך ווייך געטן צוויי פנים פון וואלט
 בן נ"ל.
 ווערעם פארפארט געט צוויי הינטערן שטעט
 איינע פאר אונדערטן א צוויי סיני. אנדערע איינין
 הוט געטראפן א צווייטע שלופטע געלן וו שטעטל, די
 חוטע לרהיין א שטעטל. ס'איז היינט געזען אסאך שטעט-
 ארט.
 די תאמל-געשעפטן האבן איינע נישט אפגע-
 אויבט אונדער קיין וויין רעג. ווארפ צער וואר און אין תאמל.
 צו-פאר איינע גיס וואס צו הוטט זיך פאר אונטער צו
 די געשעפטן וויין אונטער, פארק ווי אייך הוט גע-
 געבראט אין פארצוין און איין צענט קינסטאלי מיט צווייטערן
 און פאר איינע אונדער זיין שטימער האט זי אונדער
 און אונדער זיין אונטער אונטער אונדער האבן קען
 פארטן און וויין קען די געזעט און וויין וויין
 מיט און אונדער זיין אונדער און וויין וויין וויין
 זיין און אונדער זיין אונדער זיין אונדער זיין אונדער
 פון פארטן און אונדער זיין אונדער זיין אונדער זיין אונדער
 יעדער-צו-אונדער זיין אונדער זיין אונדער זיין אונדער

א שמועס מיט יצחק מאנגער

קיין ווארשע איז געקומען צו פארן דער יידישער דיכטער פון רומעניע יצחק מאנגער. רומעניע גרענעצט זיך מיט פוילן, אבער דאך איז די יידישע ליטערארישע רומעניע ווייטער פון אונדז ווי די יידישע ליטערארישע אמעריקע. לעצטנס, א דאנק די פייערונגען, וואס זענען ארגאניזירט געווען דורך דעם יידישן שול-פאראיין לכבוד דעם יובל פון דער טשערנאָוויצער שפראך-קאָנפערענץ, האָבן זיך אָנגעהויבן צו וועבן פעדעם צווישן די יידישע קולטורן אין רומעניע און אין פוילן. איצט האָבן מיר בײַ אונדז צום ערשטן מאל אַ מיטגליד פון דער יידישער ליטערארישער משפחה אין רומעניע. מיר האָבן גלייך בײַ זײַן קומען געכאַפט מיט אים אַ שמועס.

איך בין געקומען קיין פוילן קודם-כל הערן און זען, פאר מיר זענען נישט נאר די פוילישע וועלדער לעגענדע, נאר אפילו די ווארשעווער נאלעווקעס. דעם ערשטן טעאטראלישן אימפעקט פון די ווארשעווער נאלעווקעס האב איך שוין געכאַפט. איצט ווארט איך מיט שפאנונג אויף ווייטער.

(אַנטשולדיקט פאַר דער טעאטראלישער פריזומע, דורך וועלכער איך האָב געוואָרפן מײַן ערשטן בליק. שוין אַ פאַרפאַלענע זאַך, נישט אומזיסט קום איך פון דעם לאַנד, וווּ גאַלדפאַדן איז נאָך בײַ הײַנטיקן טאַג אַ לעבעדיקע טראַדיציע). געטריבן האָט מײַך אײַנפאַך קײַן פוילן די בענקשאַפט קײַן פוילן, די בענקשאַפט זיך בענטער צו באַקענען מיט אײַנעם פון די וויכטיקסטע יידישע קולטור-צענטערס. ביז איצט האָט זיך אונדז אַלע אויסגעדאַכט, אַז מיר זענען עס די אוראײַניקלעך פון יענעם מיטישן טאַנטאַלאַס, וועמען די געטער האָבן פאַרשאַלטן. אים צוגעשמידט צו די פעלדזון און איבער זײַן קאַפּ אויפגעהאַנגען אַ בוים מיט זאַפטיקע פירות, אונטער זײַנע פיס אויסגעשפרייט אַ קלאַר זילבערן וואַסער. נו, האָט ער אויסגעשטרעקט די האַנט צום בוים, איז דער בוים פון אים אַנטלאָפן, האָט ער אַנגעבוּיגן דעם קאַפּ צום וואַסער, איז דאָס וואַסער פון אים אַנטלאָפן. דער משל איז נישט צופעליק. מיר לעבן אין שכנות מיט די צוויי פון די וויכטיקסטע יידישע קולטור-צענטערס, פוילן און רוסלאַנד, נאָר באַרירן האָבן מיר זיך מיט די דאָזיקע צוויי וויכטיקסטע צענטערס נישט געקענט. דער ערשטער „סאַלטאַ מאַרטאַליס“ אַריבער דער דאָזיקער מיטיש-פאַנטאַסטישער קללה איז מײַן איצטיק קומען קײַן פוילן, און איך גלויב, אַז כװעל קײַן אַנטווישונג נישט האָבן.

— וועגן דער רומענישער יידישער גרופע ווייסן מיר שוין אַלגעמײַן. דערציילט אונדז אויספירלעכער וועגן זיי.

— די נעמען פון דער רומענישער שרייבער-גרופע זענען שוין צו אייך דערגאנגען. איצט פעלט אייך נאך דער פארטרעט פון יעדערן באזונדער. פאר- שטייט זיך, אז אין אונדזער היינטיקן געשפרעך קען איך אייך די פארטרעטן נאך אנדייטן, ווייל צייכענען — הייסט שרייבן גאנצע מאנאגראפיעס.

(ס'וואלט אוודאי פדאי געווען, ווייל יעדערער פון דער גרופע איז אַ ביז גאך אינטערעסאנטע וועלט פאר זיך).

אליעזר שטיינבארג — אן אויסטערלישער סינטעז פון דובנער מגיד און האנס קריסטיאן אנדערסען. דער טיפויניקער איינפאל געפארט מיט ליכטן קינדער- געמיט. ער איז דער קלוגער יידישער זיידע, וואס דערציילט, און דאס נאָווע גלויביקע קינד, וואס הערט גלייכצייטיק. דעם זיידן מיטן קינד פארבינדט דער רויטער פאָדעם פון הומאר — אַ זעלטענע קאָנסטרוקציע, וואס מען טרעפט נאָר ביי גרויסע טאלענטן.

אינטערעסאנט איז דאָס, וואָס שטיינבאָרג האָט אַרטינגערטראָגן אין משל — וועלכער איז לויט זײַן גאַנצן מהות קלאַסיש — דעם וויברירנדיקן נערוו פון אונדזער צײַט. און דער מאַמענט, לויט מיין מיינונג, שטעלט אים, דעם קלאַסיקער פון דער יידישער פאַבל, אויף דער ליניע און אין צענטער פון דער מאַדערנער פאַעזיע.

יעקב שטערנבערג. — אַ ווילדער אַפּאַקאַליפּטישער רײַטער דורכן מאַדערנעם שטורעם און דראַנג. זײַן אַנטוויקלונגס-ליניע גײט פון דער קריסטוס-ווײַזע צו דער קאַליברי-ווײַזע. קריסטוס — די טרויעריקע דעקאַראַציע, וואָס הענגט איבער אַלע בעסאַראַבער וועגן, און קומט אין אײנעם מיט די פאַרנאַכטן אין יידישן שטעטל אַרײַן און שטעלט זיך אויף די שוועלן, ווי אַ סימבאָל פון עלנט און אײנאַרטיקייט. קאַליברי, — דאָס פאַרביקע גאַסן-מידל, וואָס טראַגט אין די פאַלדן פון אירע קליידער די אַרגיע פון שטאַט, וואָס טראַגט אין אירע חן- גריבלעך דעם סם פון איר פאַרלענדונג. אַ שפרונג פון ליריש- עלעגישער פאַר- שלייערונג ביז צו פאַנטאַסטיש-דינאַמישן ריטם.

אונטערן רעפּלעקטאַר פון שטערנבערגס אַקראַבאַטישן שפרונג פאַרשטיי איך זײַן צוגאַנג צו סאַציאַלן גראַטעסק. און דאָ שטייט ער לויט טאַלענט און דער- גרייכונג אויף דער ליניע מיט משה לייב האַלפּערן.

משה אַלטמאַן, דאָס איז די פאַעטישע טראַנספּאַרמאַציע פון בעסאַראַבישן סטעפּ, און פון יידישן שטעטל, וואָס האָט פאַרבלאַנדזשעט אין בעסאַראַבישן סטעפּ. די בלוד-אילומינאַציע, וואָס פאַלט אויף זײַנע נאַוועליסטישע לאַנדשאַפטן, פאַר- וואַנדלט דעם רעאַליסטישן פאַל אין איבער-רעאַליסטישער האַלוצינאַציע.

דערלויבט. בעסאַראַביע איז דאָך פּשטות, שוואַרצערד. מיט וואָס דערקלערט זיך אײער אַלעמענס ראַפּינירטקייט ?

— דאָס, וואָס פאַרבינדט אונדזער גרופע, איז קודם-כּל דער מאַדערנער גײסט

און אומרו, וואָס אינספּירירט אונדז. ס'איז שוין נישט קיין פּראָגע — געפּינען די עקספּרעסיע פּאַר דער בעסאַראַבישער פּשטות. ערד איז קרייז, און אין קרייז שטייט דער מענטש. דער ווירבל פונעם קרייז איז זיין פּראַבלעם. דערפון נעמט זיך די אינטעלעקטועלע ראַפּינירטקייט פון דער ייִדישער שרײַבער-גרופּע אין רומעניע. גורם איז אויך די השפּעה פון מערב־אײראָפּע, באַזונדערס פון פּראַנק־רייך. די דאָזיקע השפּעה סימבאָליזירט מיט זיך בולט בוקאַרעסט.

— נו, און יצחק מאַנגער ?

— וועגן זיך אַליין איז מיר אַ ביסל שווער צו רעדן. אָבער אַ פּאַר שטריכן קען איך אייך שילדערן. געבוירן בין איך אין צוג, צווישן איין סטאַציע און דער צווייטער. פון דאָנען נעמט זיך אפּשר דער וואַנדער־דעמאָן אין מיר. ווען איך בין נאָך אַליין אַ קינד געווען, איז אויף מיניע הענט געשטאַרבן דאָס קלענסטע ברודערל מיניס. מיין ערשטער באַריר מיט דער טויט־מיסטעריע. דאָס ערשטע מאָל האָב איך דעמאָלט דער באַלאַדע אין אירע טויטע טונקעלע אויגן אַרייַנגעקוקט. שפּעטער מיט אַ יאָר האָט דער דאָזיקער מאַמענט באַקומען פאַרם אין מיניע באַלאַדן.

די לעצטע צייט פּרוּוו איך אַנטלויפן פון מלכות נאַכט, טויט, שגעון, ס'איז בני מיר אַן איבערווערטונג פון סימבאָלן. וועגן דער ייִדישער קולטור־באַוועגונג בכלל וועל איך אויספירלעכער רעדן אין אַ רעפּעראַט.

(„ליטעראַרישע בלעטער“, נומ. 2, יאַנואַר 1929)

די יידישע דיכטונג אין רומעניע

שבת, דעם 12-טן ה. ה. איז אין ליטעראטור-פאראיינ פארגעקומען דער רעפערענץ פון דעם יידישן דיכטער יצחק מאנגער וועגן דעם יידישן שאפן אין רומעניע. נאך דעם אריינפיר און באגריסונג פון א. קאציונע אין נאמען פונעם ליטעראטור-פאראיינ האט דער דיכטער גענומען דאס ווארט. „איך הויב אויף דעם פארהאנג פון דעם יידישן שאפן אין רומעניע.“ ער רעדט וועגן דער אטמאספער, אין וועלכער ס'שאפן די מאדערנע קינסטלערס אין רומעניע.

רומעניע איז לאנדשאפט, פארביק, אייגנארטיק, פרימיטיוו. אין צענטער פון דער לאנדשאפט שטייט א קלארער גאלדענער ברונעם. דער היטער פונעם ברונעם איז דאס קלאר ווייסע שעפעלע „מיאריצא“ — דער סימבאל פון רומענישן פאלקסגעמיט — פאלקסליד. די יידישע שטעט און שטעטלעך, וואס ליגן צעווארפן אויף דער דאזיקער לאנדשאפט, שטייען אין צייכן פון דעם אייגענעם פרימיטיוו. אין צענטער שטייט דער אייגענער קלארער ברונעם, נאך די היטערס פון דעם דאזיקן ברונעם זענען די „גאלדענע פאווע“ און דאס „גאלדענע ציגעלע“, — די סימבאלן פון יידישן פאלקסגעמיט, פון יידישן פאלקסליד.

דער איינציקער דיסאנאנס אין גאנצן פאטריארכאליש-אידיילישן פיינאזש איז די שטאט בוקארעסט. דאס ברענגלאז, אין וועלכן ס'האט זיך אפגעשלאגן דער אימ-פעט און די פראבלעמאטיק פון דער מערב-איראפעישער קולטור. די יידישע ליטערארישע מאדערנע גרופע אין רומעניע האט זיך אנגעכאפט אין דעם דיסאנאנס. זי האט, ווי ווייט מעגלעך, פארראטן דאס לאקאלע, ווייל דער דראג איז געווען צו שטיין אין צענטער און אין ווירבל פון דער איראפעישער קולטור. דאס באד-לערישע פון דער גרויסשטאט האט גערייצט, פארפישופט און געפאנגען.

די יידישע ליטעראטור פון רומעניע הויבט זיך אן מיט וועלוול זבארזשער און אברהם גאלדפאדן. ביידע, געקומענע פון אנדערע קאנטן, עקספאנענטן פון דער השפלה-באוועגונג, האבן זיי אנגעווארן אין רומעניע זייער טענדענציעזע אקטואליטעט. די פרימיטיווע יידישע פאלקסמאסע האט זיי אויפגענומען מיטן געמיט, פשוט, און — דערפאר אמתער. גאלדפאדן איז נאך ביז צום היינטיקן טאג פאר זיי דער ווונדערלעכער כשופמאכער, וואס האט אין א שיינעם טאג אין מיטן מארק אנגעצונדן זיין פארביקע טעאטער-אילומינאציע, זיין ליריש-טעאטראלישן מאסקאראד. זבארזשער איז פאר זיי געווען און געבליבן דער „לוסטיק-פריילעך-יידי“, דער ווילער יונג, וואס האט אויף א גראטעסקן אופן צעשויערט חסידישע בארד און פאות. גראטעסק-טעאטראלישער מאסקאראד, און ביז היינטיקן טאג זענען וועלוולס פראק און צילינדער געבליבן רעליקוויע, מאנומענט אין רומעניע.

עסייען

דער רעפערענט דערמאנט נאך א גאנצע פלעיאדע פון טרובאדורן און וואנדער־זינגערס, וואס האבן ווייטער געצויגן דעם פאדעם פון דער יידישער טרובאדוריק.

די ערשטע ליטערארישע סימפּטאָמען פון דער גייער צייט זענען געווען די שריפטשטעלערס וואס האבן זיך גרופירט ארום דעם זשורנאל „ליכט“. אינספירירט פון נאַציאָנאַל־ראַמאַנטישע שטימונגען, וועלכע האָבן קיין רעזאָנאַנס נישט געפונען, איז די גרופע צוזאַמען מיטן זשורנאל גיך אָפּגעשטאַרבן. נאָך דער וועלט־מלחמה הויבט זיך אָן די גרופירונג אונטערן נאָמען „שויבן“ 4 שריפטשטעלערס (א. שטיינבאָרג, י. שטערנבערג, מ. אַלטמאַן, און י. מאַנגער), האָבן געפונען אַן אייגנאַרטיקע עקספרעסיע און טראַגן אַרײַן אין דער סימפּאַניע פון דער יידישער דיכטונג אייגענע שטאַרקע אַקאַרדן.

דער רעפערענט פאַרמולירט די באַדייטונג פון פאַבל, גראַטעסק און באַלאַדע, און אונטערשטייכט, אַז די פאַבל, וואָס אליעזר שטיינבאָרג האָט אַרײַנגעטראָגן, איז נישט קיין ליטעראַריש־קלאַסישער אַנאַכראָניזם, נאָר זי ליגט טיף אַרגאַניש אויף דער ליניע פון צײַט־עקספרעסיע, פונקט ווי דער גראַטעסק און די באַלאַדע.

משל, גראַטעסק און באַלאַדע, — פאַרענדיקט דער רעפערענט — זענען מאַסקאַראַד. די גרופע יידישע פּאַעטן אין רומעניע האָבן נאָך אַ מאָל אָנגעצונדן אַ מאַסקאַראַדיש־טעאַטראַלישע אילומינאַציע אויפן מאַדערנעם פּאַן. וועלוול זבאַר־זשער און אברהם גאַלדפּאַדן זענען דערפאַר בולט אונדזער טראַדיציע.

די מאַדערניסטישע איבערווערטונג פון גאַלדפּאַדן איז פאַרגעקומען אין רוס־לאַנד, די מאַדערניסטישע איבערווערטונג פון וועלוול זבאַרזשער קומט איצט פאַר אין רומעניע.

דער סך־הכל — די יידישע דיכטונג אין רומעניע האָט געבראַכט דרײַ אויס־טערלישע מתנות דער יידישער ליטעראַטור, דעם משל, דעם גראַטעסק און די באַלאַדע.

יצחק מאַנגער האָט אויך געלייענט אייניקע פאַבלען פון אליעזר שטיינבאָרג און אַ פאַר אייגענע באַלאַדן. דער רעפעראַט, וואָס איז געהאַלטן געוואָרן אין אַ שיינער פאַרם און די ציטירטע לידער זענען וואָרעם אויפגענומען געוואָרן דורך דעם עולם. נאָך דעם רעפעראַט איז פאַרגעקומען אַן אימפּראַוויזירטער חברישער טיי לכבוד דעם דיכטער. בײַ גיך געדעכטע טישן איז מען געזעסן אַ פאַר צענדליק שריפטשטעלערס, אַרטיסטן. הערץ גראַסבאַרד האָט רעציטירט אַ רײ גלענצנדיקע משלים פון א. שטיינבאָרג. דער עולם האָט אָנגעשריבן אַ בריוו צו אליעזר שטיינבאָרג און יעקב שטערנבערג.

(„ליטעראַרישע בלעטער“, נומ. 3, 18טער יאַנואַר 1929)

★ ★ ★

אין נר. 19, „ליטערארישע בלעטער“ רופט זיך אפ יעקב באטשאַנסקי אויף מיין גרוס, וואָס איך האָב איבערגעגעבן אין פּוילן וועגן דער ייִדישער ליטעראַטור אין רומעניע.

דער פּאַרטערט פּון דער ייִדישער ליטעראַטור אין רומעניע איז נישט אַנטפּלעקט געוואָרן מיט דער נויטיקער אַביעקטיוויטעט, מיינט י. באַטשאַנסקי, — אַ סימן: אַזוי פּיל און אַזוי פּיל פּאַרשוויגענע נעמען.

קודם־כּל וועגן דעם ענין פּון דער גרופּע „ליכט“, איבער וועלכער איך בין, ווי באַטשאַנסקי מיינט, אַדורכגעפּלויגן, ווי אַן עקספּרעסצוג.

אין די „ליטעראַרישע בלעטער“ נר. 3 קען מען לייענען אַ בקיצורדיקן באַריכט וועגן מיין רעפּעראַט איבער דער ייִדישער ליטעראַטור אין רומעניע, (י. באַטשאַנסקי סקיס פעלער איז, וואָס ער שפּט זיינע אינפּאַרמאַציעס פּון דעם ביו גאַר בקיצור־דיקן באַריכט), וווּ ס׳ווערט אויסדריקלעך באַטאַנט, אַז „די ערשטע ליטעראַרישע סימפּטאָמען פּון דער נײַער צײַט זענען געווען די שריפטשטעלערס, וואָס האָבן זיך גרופּירט אַרום דעם זשורנאַל „ליכט“. אינספּירירט פּון נאַציאָנאַל־ראַמאַנטישע שטימונגען, וועלכע האָבן קיין רעזאַנאַנס נישט געפונען, איז דער זשורנאַל גיך אַפּגעשטאַרבן“.

אַז איך האָב די נעמען פּון יעקב גראַפּער און מאַטעס פּרידמאַן יאָ דערמאַנט אַלס די רעפּרעזענטאַטיווסטע פּון יענער גרופּע, קען י. באַטשאַנסקי לייענען אין מייןע געשפּרעכן מיטן ווילנער „טאַג“, לעמבערגער „פּרימאַרגן“ און אַנדערע צײַטונגען. אויב ס׳איז דורך אַ צופאַל אין אַ ביו־גאַר קליינעם באַריכט פּון די „ליטעראַרישע בלעטער“ אַרויסגעפאַלן די באַמערקונג, בין איך נישט שולדיק.

י. באַטשאַנסקי זאָגט וועגן דעם ענין דאָס אייגענע. ער רופּט אַן די צוויי אויבן דערמאַנטע אַלס די באַדײַטנדיקסטע פּון יענער גרופּירונג. ער גיט אויך צו דעם מינימאַלן ליטעראַרישן ווערט פּון יענע זאַמלביכער. ער מיינט אַבער דער־פאַר אַז דער קולטורעלער רעזאַנאַנס איז געווען אַ באַדײַטנדיקערער.

די נעמען פּון „דעם פּלינקן פּערזן־שרייבער“ מאַטי ראַבינאוויטש און פּון אפּריים וואַלדמאַן האָבן איך נישט דערמאַנט, ערשטנס, ווייל איך האָב זיך פאַררופּן אויף די רעפּרעזענטאַטיווסטע און, צווייטנס, ווייל די לעצטע צוויי האָבן אַ גאַר קליינע שײַכות צו דער שפּעפּערישער ייִדישער ליטעראַטור.

„די השפּעה פּון „ליכט“, — שרײַבט י. באַטשאַנסקי, — איז געווען אַזאַ ברייטע, אַז די רומעניש־ייִדישע סאַציאַליסטן בראש מיטן מאַרטירער מאַקס וועקס־לער, וואָס האָבן זיך שוין געהאַט אַפּגעזאָגט פּון ייִדיש, האָבן גענומען אַרויסגעבן אַ ייִדישע צווייִוואַכנשריפט „דער וועקער“.

אַ ייִדיש־סאַציאַליסטישע צווייִוואַכנשריפט „דער וועקער“ איז שוין דערשינען אין יאָס אין יאָר 1896 און איז נאָך אַ מאָל באַגײַט געוואָרן אין יאָר 1905 אין דער אייגענער צײַט, ווען אין בראַילאַ (פּאַנאַט איסראַטיס געבוירנשטאַט) איז

דערשינען אַ ציוניסטיש וואַכנבלאַט „דער האַמער“. דאָס דערשיינען פֿון אַ ייִדיש־סאַציאַליסטישער צייַטונג אין יאָס איז זעלבסטפאַרשטענדלעך, נעמענדיק אין אַכט, אַז דעם הויפּט־עלעמענט פֿון דער דעמאָליטיקער סאַציאַליסטישער פּאַרטיי אין מאַלדאָווע האָבן געבילדעט די ייִדישע אַרבעטער. די אייגענע נויטווענדיקייט, וואָס האָט די צייַטונג אַרויסגערופֿן ביים ערשטן אויפשוונג פֿון דער סאַציאַליסטישער־פּאַרטיי אין רומעניע אין 1896, האָט זי אַרויסגערופֿן ביים צווייטן אויפשוונג פֿון דער פּאַרטיי אין 1915 און ביים דריטן אין 1919, אונטער דער רעדאַקציע פֿון יעקב שטערנבערג און יעקב באַטשאַנסקי.

דער זשורנאַל „ליכט“ האָט אָפּעלירט צום בירגערלעך־אַסימילאַטאַרישן מאַר־יאַנעטן־סאַלאָן, וואָס האָט דעמאָלט געציוניסטעוועט אויף דער ייִדישער גאַס אין רומעניע. די ייִדישע ליטעראַטור איז פאַר יענע קרייזן געווען אַן עקזאַטיש שפּילעכל, מיט וועלכן מען האָט זיך אַ שטיקל צייַט געלאַנגווייליקט, פּדי עס דערנאָך „אויף אימער אונד עוויג“ אַוועקצוואַרפֿן.

אַז די גרופּירונג „שויבן“ איז די באַדייטנדיקסטע, מיט דעם איז באַטשאַנסקי מספּים. און אויף איר טאַקע איז, נאָך דער גאַלדפּאַדען־זבאַרושער־תּקופּה, געפּאַלן דער שווערסטער אַקצענט פֿון מײַן רעפּעראַט (אפּשר איז וויכטיק פאַר באַטשאַנסקי צו וויסן, אַז מײַן גרוס איז נישט געווען קיין סתּם קולטור־כראַניק, נאָר אַ רעפּעראַט, וואָס האָט געזוכט אַנצוטאַפֿן די גייסטיקע שניכותן פֿון אַלע ליטעראַרישע גרופּעס, וואָס האָבן זיך מאַניפעסטירט אין רומעניע, דער מדיגה בני די ברעגעס פֿון דער טיבע).

איך האַלט, אַז מײַן רעפּעראַט איז געווען סוביעקטיוו גענוג און אַביעקטיוו גענוג. יעדן פּאַלס נישט די אַביעקטיוויטעט אפּשר וואָס י. באַטשאַנסקי מיינט. אַזעלכע פּאַרמאַגט נאָר אַ גאַסלאַמטערן, וועמען סײַז אַלץ איינס, צי נעבן אים הויערט אַ נבלה, צי ס׳קניט נעבן אים אַ קדוש.

וועגן אליהו מייטוס, וואָס איז אַ באַקאַנטער העברעיִשער דיכטער און אַ צו־פעליקער ייִדיש־שרייַבער, ווערן מיר געוואַר פֿון י. באַטשאַנסקי אַרטיקל, אַז ער געפינט זיך אין רומעניע.

און מרדכי גאַלדענבערג, דער נאַיווער לידער־און פּראָזע־שרייַבער, זאַל דאָ דערמאַנט ווערן צום גוטן, הגם זײַנע וויכטיקערע אַרבעטן זענען געשריבן אין העברעיִש.

חבר י. באַטשאַנסקי! איך פּאַדער אויף צו צייַכענען דעם פּאַרטערט פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין רומעניע אַביעקטיווער און גרינטלעכער, ווי איך האָב עס געטאַן. צייַכנט איר די ליניעס, דעם ריטם און דעם סך־הכל. איך בין געשפּאַנט אויף דעם רעזולטאַט!

אודאי האָט י. באַטשאַנסקי פּאַרדינסטן פּאַרן ייִדישן קולטור־לעבן אין רו־מעניע, אודאי איז אמת, אַז באַטשאַנסקי האָט געשפּילט אַן אַנגעזעענע ראַל אין

געזעלשאפטלעכן לעבן אין רומעניע. און אמת איז אויך, אז באטשאַשאַנסקי האָט „גערעדט, געשריבן און געזונגען“ נישט אין די קרעטשמעס, נאָר אין די סאַלאַנען. אָבער באַטשאַשאַנסקי פאַרגעסט, אַז דער חילוק פֿון אים צו זבאַרושערן איז געווען וואָס דער זבאַרושער האָט אימפּראַוויזירט און געזונגען אייגענע לידער, און באַטשאַשאַנסקי האָט געזונגען פרעמדע. טאָ ווי קען מען פאַרשטיין די פרעטענציעזע שטעלע אין באַטשאַשאַנסקי אַרטיקל: „כאַטש איך האָב געטאַן דאָס אייגענע, ווי זיי“ (וואָס גאַלדפּאַדן און זבאַרושער)?

אַז מען בינדט אין רעגאַט באַטשאַשאַנסקי נאָמען מיט ייִדיש — מעגלעך! באַטשאַשאַנסקי פּאַפּולאַריטעט אַלס אַגיטאַטאָר פאַר ייִדיש אין רומעניע איז אַ באַרעכטיקטע. אין דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער קולטור-באַוועגונג פאַרנעמט אומבאַדינגט באַטשאַשאַנסקי אַן אַרט אַלס זשורנאַליסט און אַגיטאַטאָר, אָבער וואָס פאַר אַ שייכות האָט עס צו דער ייִדיש-שעפּערישער ליטעראַטור אין רומעניע? באַטשאַשאַנסקי ליטעראַרישע מעטאַמאָרפּאָזע הויבט זיך ערשט אָן אין אַרגענטינע. ווי און וואָס ווינציק דערגייט צו אונדז, פֿדי מיר זאָלן זיך קענען שאַפֿן אַ בילד פֿון באַטשאַשאַנסקי ליטעראַרישער קאַריערע.

צווישן די מאַטעריאַלן פֿון דעם רומענישן ליטעראַטור-היסטאָריקער באַרבו לאַזאַרעאַנו, וואָס שרייבט, אַגב, די געשיכטע פֿון דער ייִדישער קולטור-באַוועגונג אין רומעניע, געפֿין איך דאָטעס און באַמערקונגען, אַז דער ערשטער, וואָס האָט געקלאַפּט אויף דער גאַלדפּאַדן-רעוויזיע אין רומעניע, איז געווען דער פּאַעט יעקב שטערנבערג. אין אַ סעריע אַרטיקלען האָט ער אין יאָר 1917 אין דער רומענישער טעאַטער-צייטונג „סצענאַ“ אויפֿגעהויבן דאָס פּראַבלעם און שפּעטער ביי דער ערשטער אויפֿפירונג פֿון זיין רעווי „צימעס“ האָט ער, אַרויספירנדיק דעם שאַטן פֿון גאַלדפּאַדן אויף דער בינע, געהאַלטן אַ רעפּעראַט, אין וועלכן ער האָט אַנגעזאָגט די גאַלדפּאַדן-רעסטאָוראַציע, וואָס איז גלייכצייטיק, צי שפּעטער אַ ביסל פאַרגעקומען אין רוסלאַנד.

„ווייטע דיסטאַנצן און נאָענטע באַציונגען“, — פאַרענדיקט באַטשאַשאַנסקי זיין אַרטיקל. איך כאַפּ אויף די ווערטער און חזר זיי איבער. אַ שאַד וואָס י. באַטשאַשאַנסקי איז פאַרוואַרפֿן געוואָרן אין דער הייסער, ווייטער אַרגענטינע. ווען ער וואַלט געווען מיט אונדז, וואַלטן מיר אים פאַרהיט, און ער וואַלט זיכער נישט דערגאַנגען צו אַ סך אַבסורדן און סטיללאַזיקייט און דער עיקר צו זיין אַנפּאַל אויף משה נאָדיר אין דער „ביכער-וועלט“.

(„ליטעראַרישע בלעטער“, נומ. 25, 21סטער יוני 1929)

דאָס רומענישע פּאַלקסליד

אַ דײַטשישער דיכטער האָט אַ מאָל געשריבן: „ווי מען זינגט, זען דײַך רויק אַנידער. שלעכטע מענטשן האָבן נישט קיין לידער!“

און שפעטער מיט אַ פּאַר צענדליק יאָר האָט פרידריך ניטשע, ציטירנדיק די דאָזיקע ווערטער, געפרעגט אַ קלאַץ-קשיא: „ווי־זשע קומט עס, וואָס די רוסן האָבן לידער?“

ניטשעס פּראָגע איז כאַראַקטעריסטיש פאַרן פּאַראַורטייל, וואָס ס'האָט גע־הערשט אין מערב־אײראָפּע בנוגע דעם רוסישן פּאַלק.

פּאַראַורטייל, ווי יעדער פּאַראַורטייל, איז אומגערעכט. די וואָס קענען גענטער די רוסישע פּאַלקס־נשמה, שטייען פאַר דער דאָזיקער פּראָגע מיט אַ שמייכל אויף די ליפּן.

פּאַלקסלידער זענען אויגן, דורך וועלכע מען קוקט אַ פּאַלק אין דער נשמה אַרײַן. כאַראַקטער, טעמפּעראַמענט, בענקשאַפט און חלום רעפּלעקטירן זיך אין פּאַלקסליד, ווי אין אַ בולטן שפיגל.

לוינט זיך דאָס מאָל אויף אַ רגע אַפּשטעלן אויפן רומענישן פּאַלקסליד, איינס פון די שענסטע און מערקווערדיקסטע אין דער וועלט.

דער פּאַראַורטייל, וואָס האָט זיך אויסגעוועבט אויף דער זײַט פּאַרהאַנג, איז פּאַרשוונדן ווי רויך, ווי שאַטן קעגן זון. פּאַלק משפט מען נישט אויבער־פלעכלעך, פּאַלק דאַרף מען פּאַרשטיין און דער גאַענטסטער און זיכערסטער וועג צו דער פּאַלקס־נשמה איז זײַן ליד.

דער וויכטיקסטער אימפּראַוויזאַטאַר פון רומענישן פּאַלקסליד איז דער פּאַס־טוך. ער האָט אין זײַן פּינפּל אַרײַנגעכאַפט דעם דינעם זיידענעם ציטער פונעם אַוונטווינט, דעם הייסן לײַדנשאַפטלעכן טרעל פון דער גאַכטיגאַל און דעם זילבער־נעם ריטם פון די וואַלקנס, וואָס הענגען איבער זײַן כאַטע, איבער זײַנע בערג און איבער זײַן סטעפּ.

און ווילסטו הערן די גסיסה פון אַ זונפאַרגאַנג, הער זיך צו צו דער דאַינע, וואָס דער רומענישער פּאַסטוך שפּילט אין די זומער־פּאַרנאַכטן אויף די בערג. און ווילסטו הערן, ווי די דרייצן בלאַע מלכותן פון דער דעמערונג קלאַפּן אין די שוואַרצע טויערן פון דער גאַכט.

און דאָס געוויינ פון ווייסע געבויענע מאַמעקעפּ, בניּים שפּינראַד, ווען זיי שפּינען,

און דעם אומרו פון אַ הייסער אומרויקער ציגײַנער־נשמה.

און די הונגעריקע שאַטנס, וואָס רויטע פּוקסן צייכענען אויפן שניי.

איציק מאנגער

און דעם פינקל פון גרינע וועלפישע אויגן קעגן דער רויטער האַרבסט-לבנה.
און די לעגענדע פונעם ציגיינער-פידל, וואָס האָט דעם קלאַנג פאַרלוירן,
און סוף-כל-סוף נאָך לאַנגע וואַנדערנישן אַ נייע נשמה באַקומען, —
הער די רומענישע דאַינע!

לעבעדיק נאַענט מיט אַ פאַרביקער, אייגנאַרטיקער גאַטור האָט דער פאַלקס-
זינגער געפונען דעם וואַנדערבאַרסטן לייטמאַטיוו פאַר זײַן ליד „פרונזע ווערדע“
(„גרינע בלעטער“).

כמעט אַלע רומענישע פאַלקסלידער הויבן זיך אָן מיט דעם דאַזיקן לייטמאַטיוו:

גרינע בלעטער ניסנבוים,

גרינע בלעטער באַרנבוים א. אַז. וו.

אויף פרעמדע וועגן טונקלט נאַכט. וואַנדערער-טריט צייכענען אויף פרעמדן
שליאַך דאָס ליד פון היימוויי:

אויף אַ גרינעם ניסנבוים
זינגט אַ קליינער קוקו שטיל,
אויף צוויי גרינע צווייגעלעך,
זינגען שטיל צוויי פייגעלעך
אַזוי טרויעריק קלינגט דאָס ליד.
פליען בלעטעלעך אין ווינט,
ס'זענען נישט קיין פייגעלעך —
ס'זענען מינע שוועסטערלעך.

און ווייטער:

אויף אַ צווייגל נידעריקער
זינגט אַ גראַע טויב אָן אַלטע,
אַזוי טרויעריק קלינגט איר ליד,
פליען בלעטעלעך אין ווינט,
ס'איז דאָך נישט קיין טויב קיין אַלטע,
ס'איז מיין מאַמעש, די אַלטע

אַ פאַרליבטער שייגעץ שפּאַנט דורך שניי און ווינט אַהיים צו זײַן דאַרף.
מאַמע, שוועסטער, געליבטע. סאַראַ וואַנדערבאַרן לייטמאַטיוו דער שניי האָט אַרייַן-
געשנייט אין זײַן ליד.

כּהאַב געלאָזט אין דאַרף זיך גיין,
ווייסע פייגל פון די בערג,

כ'האָב געוואָלט מיין מאַמע זען,
ווייסע פייגל פון די בערג.
האַט גערעגנט און געשנייט,
ווייסע פייגל פון די בערג,
און דעם וועג צום דאַרף פאַרווייט,
ווייסע פייגל פון די בערג.

כ'האָב געוואָלט מיין שוועסטער זען,
ווייסע פייגל פון די בערג,
איז אַ שטורעמווינט געווען,
ווייסע פייגל פון די בערג,
כ'האָב געוואָלט מיין מיידל זען,
ווייסע פייגל פון די בערג,
איז דער זונענשיין געווען
ווייסע פייגל פון די בערג,

נאַכט. הייסער לייַדנשאַפטלעכער מיידל-גוף טוליעט זיך צום ווינט און שטאַמלט
אַרויס דעם פּחד פאַרן אייגענעם פּייער :

הער געליבטער ! קום שוין נישט
היינט ביי נאַכט צום שכנס שנייער,
ער פאַרקלאַגט מיך פאַרן דערפּל,
אַז דו קושטט מיך אַזוי הייס —
סיקען, חלילה, זיין אַ פּייער.

און דער אינטערפרעט פון רומענישן פאַלקסליד, דער ציגיינער מיטן צימבל,
פאַרזשמורעט די אויגן קעגן דער זון און שרייט אויס :

ווער ס'וויל קיין ליבע נישט,
זאַל זי גאַט אים קיין מאַל געבן.
שענק זי גאַט, שענק זי מיר —
אַ בלימל פאַר מיין קאַפעליוש.

און דאָס מיידל באַהאַלט פאַרשעמט דאָס פנים הינטערן ווייסן פאַרעהנגל
פון איר פענצטערל.

אַזוי ווייט אַוועק מיין ליבער,
אַז איך קען צו אים נישט גרייכן,
סיידן שרייבן אים אַ בריוול.

האָב איך שרײַבן נישט געלערנט,
קען איך נישט קיין בריוול מאַכן,
וואָלט איך בעטן פרעמדע שרײַבן,
וועלן פרעמדע אָבער לאַכן.

און דער וואַנדערנדיקער אינטערפרעט פון רומענישן פּאַלקסליד, דער היימ־
לאַזער ציגינער, הויבט אויף דעם בעכער וויין קעגן דער זון און באַזינגט זײַן היים:

קיין שענער מיידל ווי מײַן מיידל
איז נישטאַ אויף גאַטס וועלט.
העכער פונעם גאַרטל האָט זי
צוויי רונדע עפעלעך.

און נישט נאָר פאַר די קאַנוולסיעס און לקוי־חמות פון דער אייגענער נשמה
איז דאָ אין רומענישן פּאַלקסליד אַ רעזאָנאַנס. מיט וויפל פאַרשטענדעניש האָט
עס אויפגעכאַפט דעם שטומען טראַגזום פון קלאַר־ווייסן שעפעלע מיאַריצאַ.

מיאַריצאַ לייע,
לייע בוקילייע,
דריי טעג נאָך אַנאַנד
האַלטסטו אין איין וויינען.

דאָס רוב רומענישע פּאַלקסלידער זענען עלעגישע. די מעלאָדיע — אַ געצוי־
גענע ווי די ביסטריצאַ, וואָס וויינט אַראָפּ אין טאַל, און טרויעריק, ווי ס'זענען
טרויעריק די אויגן פונעם פּאַסטוכל, וואָס האָט אין וואַלד דאָס זילבערנע שליסעלע
פון גן־עדן פאַרלוירן.

אויפן עלעגישן טאָן האָבן אַ סך גורם געווען די יאַרהונדערטער לאַנגע קנעכט־
שאַפט און באַיאַרן־ווילקיר, וואָס האָבן געבויגן דעם פויערס קאַפּ אַראָפּ צו דער
ערד, און פאַר דער ערד האָט דער פויער אַרויסגעשטאַמלט זײַן צער, און נישט
אומזיסט זענען די פייגעלעך געוואָרן זײַנע שוועסטערלעך, און די גראַע אַלטע
טויב — זײַן מאַמע.

די נאַכט־גאַל קומט פון דער פרעמד
אונדזערע דאַינעס הערן,
מיר האָבן לידער און בלומען אַ ים.
און אַ ים אַ ים מיט טרערן.

איינזאַם און פאַרלאָזן ליגט דאָס רומענישע פּאַלקסליד. די רומענישע קונסט־
ליריק שעפט אינספּיראַציע און השפּעה פון פרעמדע דרויסנדיקע קוואַלן. דער

עסייען

אייביקער טעות פון אלע יונגע ליטעראטורן, וואָס פאַרגעסן, אָז די גרעסטע לירישע מייסטערס האָבן געטרונקען פון פּאַלקסוואַל, זיך מיט אים באַהעפט און דערגרייכט דעם מאַקסימום פון לירישע עמאַציעס. ס'איז פּדאי צו דערמאַנען די נעמען פון געטען, היינען, אייכנדאַרפן, פעטעפּו, בורנס.

אמת איז, אַ פאַר געציילטע רומענישע ליריקערס האָבן זיך פאַרמאַסטן דערויף,

— ווי געאַרגע קאַשבּוך, אַקטאַוויטין גאַגאַ א. א.

אין דעם פּרט זענען די רומענער ענלעך צו אונדז. אויך ביי אונדז שטייט דער גאַלדענער ברונעם פון פּאַלקסליד אַ פּאַרלאָזענער. די גאַלדענע פּאַווע קוקט זיך אויס די אויגן, וואַרטנדיק אויף דעם דיכטער, וואָס זאַל איר געבן אַ תּיקון.

און די רומענישע, פּונקט ווי די ייִדישע, ליריק וועט זיך סוף-פּל-סוף אומקערן

צום אייגענעם קוואַל — צום פּאַלקסליד און אויב ס'וועט עס נישט טאָן די טשערעדע, וועט עס טאָן דער גאון פון ליד, וואָס וועט צופאַלן צו דעם פּאַלקסליד.

(„ליטעראַרישע בלעטער“, נומ. 7, 15טער פעברואַר 1929)

דאָס שפּאַנישע פּאַלקסליד

פון אַלע ראַמאַנישע פעלקער האָבן נאָר די שפּאַניער דערגרייכט די גרויסע דראַמע, די גרויסע טראַגעדיע אין אייגענטלעכן זין פון וואָרט. אַז אַ דרייען מיטן פינגער וועגן די אַריסטאָטעלישע רעגלען — ווי די פּראָנצויזן, למשל — האָט זיך פאַר זיי אַנטפלעקט די דראַמאַטישע וויזיע, גרויס און באַצווונגענדיק, און זי קען זיך דרייסט פאַרמעסטן מיט דער ענגלישער דראַמע פון דער שעקספּירישער תקופּה. לאַפע דע וועגאַ, טירזאַ דע מאַלינע, פּאַנטע דע לעאַן, קאַלדעראַן דע לאַ באַרקאַ זענען בכּוּדיקע מיסטערס אין דער וועלט-דראַמאַטורגיע.

סערוואַנטעס, דער גרעסטער הומאַריסט פון אַלע צייטן, האָט מיט ליבשאַפט און באַגייסטערונג גערעדט וועגן קאַלדעראַן און אים אַנגערופן — מיט אַ רמו אױף זײַן נאַמען — „מיין גאַלדן קעסעלע“.

דער שפּאַניער האָט פון תּמיד אַן געהאַט אַ מערקווערדיקע באַציונג צו העל-דישקייט. זײַן גאַנצע אויפּמערקזאַמקייט האָט ער קאַנצענטרירט אויפן העלדישן טיפּ, וואָס קעמפט, פאַרטיידיקייט זיך, זיגט אַדער פּאַלט — פאַר זײַן כּבוֹד, זײַן גלויבן, זײַן ליבע און זײַן פּרייהייט.

אין הונדערטער געזאַנגען, לידער, וואָס דאָס פּאַלק האָט געשאַפן, שטויסן מיר זיך צונויף מיטן דאַזיקן שפּאַנישן העלד — דעם ריטער, וואָס שטעלט זיך אײַן פאַר דעם, וואָס ער האַלט פאַר שײַן, איידל און גערעכט. די שטערונגען, וואָס קומען אים אין וועג אַרײַן, זענען גישט קײַן קליינע. פּינדלעכע פּוּחות וואָרטן אים אָפּ, וואָרפן זיך אויף אים, מאַביליזירן אַלע מניעות, כּדי אים גישט צו דער-לאַזן צו זײַן ציל. זיי שפּינען אינטריגעס און געפאַרן. פאַרפּאַלן. נאָר דורך געפאַרן לײַטערט זיך דאָס העלדישע, אַנטפלעקט זיך דער העלד.

וועגן אַט די געפאַרן, וואָס איידעלע מענטשן שטייען אויס, געטריבן פון איידעלע, ריטערלעכע אימפּולסן, זינגט און דערציילט דער שפּאַנישער פּאַלקס-ראַמאַנס. דער העלד האָט אין יעדן ליד אַן אַנדער נאַמען, די געפאַרן בײַטן אַלע מאַל די מאַסקעס, אַבער אײַן זאָך איז קלאַר: אין דעם שפּאַנישן פּאַלקסראַמאַנס אַנטפלעקט זיך דער הוש פון דעם שפּאַניער פאַר דראַמאַטישער שפּאַנונג, פאַר אַ בולט אַקצענטירטן דיאַלאָג — עיקר-אַטריבוטן פון יעדער דראַמע.

(אַגב איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אַז ערשט אין נײַנצנטן יאַרהונדערט האָט מען אַנגעהויבן אַנצווענדן דעם ענגלישן נאַמען באַלאַדע אויף צו באַצײכענען דעם מין לידער, וואָס מען האָט בײַ דעמאַלט אַנגערופן מיטן שפּאַנישן נאַמען — ראַמאַנס).

די קערנדלעך צו דער שפּאַנישער דראַמע ליגן שױן, אַזוי אַרום, אין דעם

שפאנישן עפישן פאלקסליד. דארט פילט מען שוין בולט דעם כאראקטער און גייסט פון דער שפאנישער דראמע.

ס'איז אפשר נישט קיין צופאל, וואס נאר בני די פעלקער, וואס האבן פאר-מאגט אין זייער פאלקלאר דאס באלאדישע, האט זיך אנטוויקלט די גרויסע דראמע: בני די סקאנדינאווישע פעלקער, די ענגלענדער און שפאניער. דאס אינטימע שייכות צווישן פאלקלאר און ליטעראטור לאזט זיך נישט אפלייקענען. מען קאן דאס דאזיקע שייכות ממש אנטאפן מיט די פינגער. דאס אומהיימלעך-דעמאנישע אין שעקספירס „מאקבעט“ פילט מען שוין ארויס אין א גאנצער ריי שאטישע פאלקס-באלאדן. די אטמאספער איז אן אידענטישע און נישט צופעליק שפילט זיך אפ די מאקבעט-טראגעדיע אין שאטלאנד. די מכשפות, וואס שפילן אזא פאטאלע ראלע אין מאק-בעטס גורל, זענען ווי לעבעדיקערהייט ארויסגעשפרונגען פון דער ענגליש-שאטי-שער פאלקס-באלאדע.

נאר וועגן די אינטימע שייכותן צווישן פאלקלאר און ליטעראטור וועט מיר נאך אויסקומען צו שרייבן א צווייט מאל.

די נאנטקייט צווישן קאלדעראנס „שטאנדאהאפטקין פרינץ“ און צווישן דאן ראדריגעז — דעם העלד פון שפאנישן פאלקסגעזאנג „סיד“ — ליגט אויף דער האנט.

די אייגנטימלעכע העלדן-פארערונג בני די שפאניער האט אפט מאל פארלוירן די מאס, איז ארויס פון די גרענעצן, בפרט אין דעם שפאנישן אוואנטורע-ראמאן. דאס האט גורם געווען, אז סערוואנטעס זאל דעם דאזיקן העלדנקולט אונטער-שטעלן א פיסל. אבער ווילנדיק נישט ווילנדיק האט דער דאזיקער גאון פאר-וואנדלט דעם שפאנישן „העלד“ אין א העלד פון דעם מענטשלעכן מין. דאן קישאט.

אין די צייטן פון „א מאל איז געווען א מלך“ אין שפאניע — ווו, אין וועלכער שטאט און אונטער וועלכן אלפאנס פון דער שפאנישער דינאסטיע דאס איז געשען, ווייסן מיר נישט — האט א געפאנגענער הינטער תפיסה-קראטעס פארפאסט א ליד. פארדראס, ווייטאג און בענקשאפט האבן געבוירן דאס דאזיקע ליד. אז דאס ליד האט באקומען פליגל — אן אימפראוויזירטע מעלאדיע — איז עס ארויסגעפלוויגן אויף דער גאס. ווער ס'האט געהאט אן אויער האט עס אונטערגעכאפט, איבער-געזונגען, דאס ליד האט זיך נישט איין מאל צוריק אומגעקערט אין תפיסה, זיך געלייטערט אין יסורים און פארבליבן אין זכרון פון שפאנישן פאלק ביזן היינטיקן טאג.

דאס „ליד פון דעם געפאנגענעם“ איז איינס פון די שענסטע שפאנישע פאלקס-לידער.

אין דרויסן איז פרילינג, מאן. די לערנע שמועסט זיך איבער מיט דער נאכ-טיגאל. פארליבטע פארלעך פלוידערן אין די גערטנער. נאָר ער, דער געפאָנגענער, זיצט אין תפיסה און ווייסט נישט ווען ס'דעמערט דער טאָג און ווען ס'דעמערט די נאָכט. דעם פויגל, וואָס האָט געזונגען אין שכנות אויף אַ בוים — דער איינציקער גרוס פון דער פּרײַ — האָט אַ שלעכטע האָנט אַראָפּגעשאָסן. „גאָט זאָל אים דערפאַר באַצאָלן“! ...

מיט אַ זעלטנער מיסטערשאַפט גייט איבער דאָס ליד, נאָך דעם דאָזיקן אַרײַנפיר, צו דער שילדערונג פון דעם געפאָנגענעם גופא: „מיניע לאַנגע האָר הילן מיך אײַן ווי אַ מאַנטל. מיין באַרד קאָן איך אויסשפּרייטן ווי אַ טעפּיך אויפן דיל. און מיניע בעגל זענען שפּיציק און שאַרפּער פון אַ מעסער“... דאָס ליד קלינגט אויס מיט אַ פאַרצווייפּלטער בקשה, אַ באַגער: „ווער סע וואַלט מיר אַנטליען אַ פּייגעלע, אַן אויסגעלערנטס, אַ שכלדיקס, וואַלט איך עס אַוועקגעשיקט צו מיין ווייב. דעם טרויעריקן, מיט דער בקשה: שיק מיר נישט קיין נאַשוואַרג, טײַערע, אויף צו לאָבן דעם גומען, דערקוויקן דאָס האַרץ, נאָר אַ זעג שיק מיר, אַ דאָלאַטע און אַנדערע מכשירים אויף איבערצושניידן די קראַ-טעס, די אייזערנע, ווייל אַן דער פּרײַהייט וועל איך שטאַרבן“... דאָס דאָזיקע ליד איז בעבן אַנדערע שעינעס, „די יונגע געפאָנגענע“ און אַסקאַר אואַילדס, „באַלאַדע פון דעם רײַנג-געפּענגעניש“ איינס פון די שענסטע תּפּיסה-לידער.

מיט אַ שטאַרקער פּאַעטישער קראַפט אַטעמט די שפּאַנישע פּאַלקס-באַלאַדע „הערקולעס קבר“. דער קעניג ראַדעריק, דער לעצטער קעניג פון דער מערב-גאַטיי-שער מלוכה, פאַרמעסט זיך אויף נייע דעראַבערונגען. איידער דער קאַמף הויבט זיך אָן, עצהט מען אים ער זאָל עפּענען דעם טויער פון דעם הערקולעס-טעמפל. אין דעם מאַמענט, ווען ער עפנט דעם טויער, בליצט אים אַנטקעגן אַ שפּרוך: „ווי צו דיר. דו מלך ראַדעריק. דו האַסט צערודערט די שטילקייט אַרום מיר, דו וועסט שפּאַניע אונטערצינדן און אַליין אונטערגיין.“

„וועק נישט די ליבע. פל זמן זי שלאַפט“ — זאָגט טיף און שיין דאָס „ליד פון די לידער“. וועק נישט און רייץ נישט די קראַפט מיט געוואַלט, ווייל זי וועט זיך פאַרלענדן — איז דער טיפּער זין פון אַט דעם שיינעם ליד.

די שפּאַנישע באַלאַדע האָט מער לופט און זון, ווי די נאַרדישע און די ענגליש-שאַטישע. אין דער נאַרדישע באַלאַדע הערשט דער „ערלקעניג“ מיט זיינע טעכטער. זיי רייטן אויף בעפלפערד, שושקען אַרויס פון די ווערבעס, פלאַטערן אויף פון די זומפן, מאַיעסטעטיש און באַפעלעריש. די לידנשאַפט פון דער שפּאַ-נישער באַלאַדע איז, ווי געזאָגט, זוניקער, דרומדיקער. די געשטאַלטן, וואָס באַוועגן זיך אין איר, זענען גראַציעזער. די עלעמענטאַר-גייסטער זענען נישט אַזוי צו-דרינגלעך, זיי באַצווינגען נישט דעם מענטש מיט אַזאַ קאַטעגאָרישן מוז, אַקעגן

עטייען

וועלכן עס איז נישטאָ קיין ווידערשפרוך. פאַרקערט, זיי קאַקעטירן, בלענדן, רעדן אין און רעדן איבער. דער האַרבער, שטרענגער און בצימצומדיקער דיאַלאָג פון דער ענגליש-שאַטישער באַלאַדע ווערט אין דער שפּאַנישער באַלאַדע לויזער, עלעגאַנטער. די געשפּענסטער האַבן ליב צו קאַנווערסירן, צו כאַפּן אַ שמועס, דאָס מאַנאַלאָגישע און דיאַלאָגישע שפּינט זיך אַריבער די ברעגעס, אַזוי, אַז פאַרן דערציילערישן מאַמענט בלייבט קוים אַ שטיקל אַרט. אין דעם אויבן דערמאָנטן ליד „הערקולעס קבר“ ווערט בלויז אין די לעצטע פיר שורות געשילדערט ווי דער קעניג ראַדעריק זאַמלט זינע חילות, ווי ער לאַזט זיך אַוועק איבער די ימען און קומט אום. זעקס און דרייסיק פון די פּערציק שורות זענען אַנגעפילט מיטן צוועדן דעם קעניג צו עפענען דעם טויער און מיט דעם לאַנגן מאַנאַלאָג פון דער אויפֿ-שריפט.

אַ כאַראַקטעריסטישער מאַמענט פון דער דרומדיקער באַרעדעוודיקייט אַנט־עגן דער צפונדיקער קנאַפּקייט און פאַרשאַלסנאָקייט. אַן אייגנאַרטיקער שטריך פון דעם שפּאַנישן פּאַלקסליד.

באַזונדער שיין זענען די אינטים לירישע שפּאַנישע פּאַלקסלידער. ליבע-לידער בלע"ז. אַ שפּע טענער פון דעם ערשטן אומבאַשטימטן ציטער פון בענקשאַפט ביז צו דעם לייַדנשאַפטלעכסטן אויפֿברויז וואָס איז זיך גרייט אַ מעשה אַנצוטאָן, אומצוקומען אין פּייער פון דער ליבע.

צווישן דעם ערנסט פון דער ערשטער בענקשאַפט און לעצטן עקסטאַז איז אויך פאַראַן אַ מיטלשפּיל אַזאַ — אַ קאַקעטישער פּלירט, אַ ברוגזן זיך און אַן איבער־בעטן, אַ שפּיל מיט דער אייגענער שולד און אומשולד, אַ חנדלען זיך צו אַלץ אַרום און אַרום, צו דער זון, צו די ביימער און צו די שאַטנס פון די אייגענע האַר...

אַט זענען אַ פאַר ביישפּילן:

דאָרט אין גאַרטן בליט די רויז.

כיוויל אַהינגיין

הערן ווי די נאַכטיגאַל

די שיינע זינגט.

דאָרט ביים ברעג פון קילן וואַסער

רייסט אַ מיידל רויטע רויזן.

כיוויל אַהינגיין

הערן ווי די נאַכטיגאַל

די שיינע זינגט.

רײסט אַ מיידל רויטע רויזן
אַ מתנה פאַר איר פרינד,
כװיל אַהינגיין
הערן ווי די נאַכטיגאַל
די שיינע זינגט.

א. א. וו.

פאַרשטייט זיך, אַז די נאַכטיגאַל איז דאָ אַן אויסרייד, אַ קאַקעטיש פאַררעדן
יענעם די ציין. מיר כאַפן זיך דערויף און מאַכן אַ שווינג...
איצטער אַ טיפיש ליד פאַרן קאַץ-און מויוז-שפיל פון דער ליבע. אַ מײסטער-
ווערק פין זײן מאַיעסטעט דעם פאַלק:

אין מײנע שוואַרצע לאַקן-שאַטנס
דרימלט מײן געליבטער אײן,
פע, נישט שײן,
אפשר אים אויפוועקן ? גיין.

מיט אַ קאַם האַב איך צעקעמט היינט
מײנע לאַקן אין דער פרי,
נאָר אומזיסט, אומזיסט די מי,
תמיד קומט אַ ווינטלוויי
און צעשאַרשט, צעשוּיבערט זיי.
ווינטלוויי און לעבן-שאַטנס
שלעפערן מײן געליבטן אײן.
פע, נישט שײן —
אפשר אים אויפוועקן ? גיין.

און איך מוז כסדר הערן,
ווי ער זאָגט צו מיר מיט טרערן,
ווי ער זאָגט צו מיר מיט צאַרן:
דו, מײן רויז, און דו מײן דאַרן,
זאָג, זאָג ווי לאַנג, ווי לאַנג, ווי לאַנג...
און ער רופט מיך אַן זײן שלאַנג.
און ער לאַזט זיך ברוגז גיין —
וואָס, אַוועקגעגאַנגען ? גיין.
אַט שלאַפט ער ווידער בײַ מיר אײן,
פע, נישט שײן.
אפשר אים אויפוועקן ? גיין.

עסייען

און אַט אַ קורץ דרייַטראַפיק ליד, וווּ עס קומט צום אויסדרוק די טיפיש־
דרומדיקע זינלעכקייט און לייַדנשאַפט:

ס'האַט דער יונגער מיגועל
אַזוינע שטאַרקע ברוינע הענט,
ס'האַט די זון, דער זומעררוינט
זיי אַפגעברענט.

נעכטן אויפן שמאַלן שטעג
איז ער פלוצעם אַנגעקומען
און האַט מיך מיט ביידע הענט
אַרומגענומען.

שרייַען? ס'איז געווען אַ שאַד
אַט דאָס שיינע שפּיל פאַרדאַרבן.
מאַמעשי, איך וואַלט געוואַלט
איז זיינע אַרעמס שטאַרבן.

אין ענלעכע לידער בני אַנדערע פעלקער שפינט זיך געוויינטלעך אויס אַ
דיאַלאַג צווישן מאַמע און טאָכטער. די מאַמע שרייַט „ס'טייטש?“ און די טאָכטער
איז די קאַנצענטרירטע לייַדנשאַפטלעכקייט וואָס דערלאַזט בכלל נישט די מאַמע
צום וואַרט...

פאַרשטייט זיך אַז אין אַ קורצן אַרטיקל לאַזט זיך נישט אויסשעפּן און אַנאַ-
ליזירן דער רייכער מאַטעריאַל פון דער שפּאַנישער פּאַלקס־פּאַעזיע. וואָס איך בין
דאָ אויסן געווען איז, געבן אַן אַנדלייטונג און אַן אַנרעגונג צו באַקענען זיך נענטער
מיט דער אינטימ גייַסטיקער שאַפונג פון די שפּאַנישע פּאַלקסמאַסן. דאָס פּאַלקס-
ליד איז פון תּמיד אַן געווען דער זיכערסטער וועג צו באַקענען זיך מיטן כאַראַק-
טער און טעמפּעראַמענט פון אַ פּאַלק.

(„גניע פּאַלקסצייַטונג“ וואַרשע, 21טער אויגוסט 1936)

דאָס ציגיינערישע פּאַלקסליד

אין דער ראַמאַנטישער דיכטונג פון כמעט אַלע פעלקער אין דער ציגיינער געווען אַן אַפּטער און חשובער אורח. מיט אַ באַזונדער ליבשאַפט האָבן די פּאַעטן געקוקט אויפן „קינד פון די וועגן“, דעם היימלאַזן ציגיינער, וואָס וווּ ער טאַגט נעכטיקט ער נישט און וווּ ער נעכטיקט טאַגט ער נישט.

דער ציגיינער אין פאַר די דאָזיקע פּאַעטן געווען מער ווי אַ טשעקאַווע גע- שטאַלט, מיט אַ באַזונדערס טרויעריקן גורל. ער איז געווען דער סימבאָל פון פּריי- זיין, פּריי פון אַלע געזעלשאַפטלעכע פענטעס. דער ציגיינער איז דאָס אוממיטל- באַרע גאַטורקינד, וואָס איז באַהאַונט אין די היעראַגליפן פון די וועגן. טיטשט אויס דעם מענטשלעכן גורל לויט די ליניעס פון דער האַנט, פאַרשטייט די שוש- קעריי פון די בלעטער און דעם אומרו פון די ווינטן. דער ציגיינער איז געוואָרן דער טיפיש ראַמאַנטישער העלד מיט אַלע אַטריבוטן, וואָס די דאָזיקע דיכטונג האָט אים צוגעדריכטעט.

פאַר די פשוטע פּאַלקסמאַסן איז דער ציגיינער געוואָרן אַ מיטל צו שרעקן די קינדער. „אַט וועט קומען דער ציגיינער און וועט דיך נעמען אין זאַק אַריין“ — דער דאָזיקער זאַג איז געווען גענוג. אַז די קינדער זאָלן אויפהערן וויינען און זאָלן אַנטשלאָפן ווערן ווי קעצעלעך.

די אידעאָליזאַציע פונעם ציגיינער איז כאַראַקטעריסטיש פאַר אַ ליטעראַרישער שיטה. די שרעקגעשטאַלט פונעם ציגיינער איז כאַראַקטעריסטיש פאַר די פשוטע פּאַלקסמאַסן, וואָס האָבן מיט אַ באַקלעמט געמיט געזען פון צייט צו צייט אַדורכ- וואַנדערן די ברוינע געשפּענסטער דורך זייערע ווינערטער.

וואָס איז אַבער דער ציגיינער אין דער אמתן? ווי אַזוי טראַכט ער, פילט ער און וואָס חלומט ער? כּדי דאָס צו פאַרשטיין און דערקענען האָט מען געדאַרפט קודם כל פאַרוואַרפן די פּאַעטישע אידעאָליזאַציע און גובר זיין, אַריבערשפּרינגען איבער אַלע זאַבאַבאַנעס, און דער עיקר איבער דעם פאַראַכטונגס-געפיל, וואָס מען האָט אין משך פון דורות געהאַט פאַר די ציגיינער.

די דאָזיקע אויפגאַבע האָבן אויף זיך גענומען אַ ריי דרייטע פאַרשערס. זיי האָבן זיך אַוועקגעלאָזט צו די ציגיינערישע געצעלטן. געוואַנדערט מיט זיי יאָרן- לאַנג. זיך צוגעהערט און צוגעקוקט צו אַלץ. פאַרצייכנט זייערע לידער, פאַרנאַטירט זייערע מעשיות, אויפגעכאַפט זייערע גלייכווערטלעך און זייערע רעטענישן. איינער פון די טיכטיקסטע פאַרשערס אויף דעם געביט איז געווען דער רומע- גער קאַנסטאַנטינעסקו. ער האָט זיך אַזוי צוזאַמענגעלעבט און אַיינגעלעבט מיט די ציגיינער, אַז ער האָט שוין דאָס גאַנצע לעבן מיט זיי זיך נישט צעשיידט. ער

האָט זיך, ווייזט אויס, שוין נישט געקאָנט באַפרייען פון דעם פישוף, וואָס אָט דאָס דאָזיקע לעבן פאַרמאָגט. און ער איז נישט געווען דער איינציקער. וואָס איז געבליבן דער געפאַנגענער פון דער ציגיינערישער ווירקלעכקייט.

די לידער-און מעשיות-זאַמלונגען פון דעם און פון אַנדערע פאַרשערס האָבן מעגלעך געמאַכט אַ נענטער באַקענען זיך מיט דער ציגיינערישער פאַלקס-נשמה. די דאָזיקע פאַריאַס צווישן די פעלקער זענען אונדז געוואָרן פאַרשטענדלעכער און נענטער. דער אויטענטישער ציגיינער. און נישט דער ראַמאַנטיש-סטיליזירטער, אַנטפלעקט זיך פאַר אונדז ווי אַ מענטש מיט מענטשלעכע שוואַכקייטן און שיינ-קייטן. אמת, דער אייגנאַרטיקער גורל פון דעם דאָזיקן פאַלק האָט אויף אים גע-לייגט זיין חותם. דער דאָזיקער גורל-צייכן אויפן שטערן מאַכט אים פאַר אונדזער עמפּינדן טראַגישער. און מיט אַ באַזונדערן אינטערעס האַרנט מען זיך צו צו זייערע טריט און זייער ליד.

וואַנדערנדיק שוין פמה הונדערטער יאָרן איבער דער וועלט, זענען די ציגיינער געקומען אין באַרירונג מיט אַ סך פעלקער. אַ סך מאַטיוון האָבן זיי איבערגעלאָזט אין די פאַלקלאָרן פון די דאָזיקע פעלקער און נאָך מער האָבן זיי איבערגענומען פון זיי. אין זייערע מעשיות באַגעגנט מען מעשה-און לידער-רעמיניסצענצן פון פעלקער, וואָס זענען שוין לאַנג עליו השלום און פון די סאַמע ייַנגסטע פעלקער אין דער וועלט. פאַרשטייט זיך, אַז די מאַטיוון זענען נישט סתם איבערגענומענע, נאָר באַאַרבעטע. די ציגיינערישע פאַלקס-פאַנטאַזיע האָט זיי באַאַרבעט, אינטער-פרעטירט, אין אַ סך פאַלן איבערגעשאַפן, ווי דער שטייגער פון אַלע אַנדערע פעלקער. די ציגיינערישע ווירקלעכקייט, זייער אייגנאַרטיק לעבן האָבן אויך געהאַט זייער איינפלוס. און דער ציגיינערישער פאַלקלאָר איז אַזוי אַרום, פונקט ווי בני אַלע פעלקער, געוואָרן דער שליסל צו זייער געמיט.

אין דער ציגיינערישער פאַלקס-באַלאַדע „דער טויטער מאַן“, וואָס שילדערט מיט אַ הייסן, דראַמאַטישן טעמפּאָ, ווי אַזוי דער טויטער מאַן נעמט דאָס לעבעדיקע ווייב אַוועק צו זיך אין קבר אַרײַן, דערקענען אַ סך ליטעראַטור-פאַרשערס דעם אורמאַטיוו צו איינער פון די שענסטע באַלאַדן אין דער וועלט-ליטעראַטור, בור-גערס „לענאַרע“. די ציגיינערישע פאַלקס-באַלאַדע פאַרמאָגט אַבער אַזעלכע שטעלן, וואָס זענען נישט ווינציקער שטאַרק, ווי די שטאַרקסטע ערטער אין דער בורגער-שער „לענאַרע“.

למשל דאָס געשפרעך פונעם טויטן מאַן ווייב שוין נאַנט נעבן קבר.

„ווי מיר, ווי מיר, מאַן געטרייער
ס'פוילן דאָך בני דיר די פיס“.

„אין דעם טיפן פייכטן קבר
האַבן זיי גענומען פוילן“.

„וויי מיר, וויי מיר, מאן געטרייער
ס׳זילבערן דיינע האַר, ווי שניי“.

„יא זיי זענען ווייס געוואָרן,
די לבנה שיינט אויף זיי“.

„אויפן קבר פון אַ ציגינערישן קלעזמער האָבן אין בודאַפּעשט געשפּילט
פּערציק טויזנט פּידלען“...

אַזוי האָבן נישט לאַנג צוריק אינפאַרמירט די צייטונגען. ס׳קאַן זײַן, אַז די
40 טויזנט פּידלען זענען נישט מער ווי אַ צייטונגס-גוזמא, אָבער דאָס שײַכות
פון ציגינער און פּידל לאַזט זיך נישט אָפּרעגן. אַ מערקווערדיקע ליבשאַפט
ווייזט אַרויס דער ציגינער צו דעם דאָזיקן אינסטרומענט. און ס׳איז נישט קיין
וונדער, וואָס אין דער ציגינערישער פּאַלקס-פּאַנטאַזיע האָט זיך געצײטיקט
דאָס מעשהלע: „ווי אַזוי ס׳איז באַשאַפּן געוואָרן די פּידל“.

ס׳איז די מעשה פון אַן אַרעמען ציגינער-בַּחור, וואָס האָט געהונגערט און
געוואַנדערט איבער דער וועלט. און ווי ס׳טרעפט זיך אַפט אין דער מעשה, זיך
דערשלאַגן צו דער „שענסטער פּרינצעסין“. די פּרינצעסין האָט פון אים, ווי דער
שטייגער פון מעשה-פּרינצעסין, געפּאָדערט, ער זאָל איר ברענגען עפעס אַזוינס,
וואָס זאָל אַלעמען איבערראַשן. אין די פּאַרצווייפּלטסטע מינוטן באַווייזט זיך צו
אים די מאַטיאַ, די פּישוף-פּרוי. זי ברענגט אים אַ קעסטעלע און אַ שטעקעלע.
זי רײסט אַרויס אַ פּאַר האַרפעדעם און ציט זיי אויס איבערן קעסטעלע. דערנאָך
לאַכט זי אַרײַן און וויינט אַרײַן. און מיט די ווערטער „איצט וועסטו קאַנען פּריילעך
מאַכן און טרויעריק מאַכן די מענטשן, ווען דו וועסט וועלן“, פּאַרשווינדט זי, ווי
אַלע די דאָזיקע פּרויען, וואָס קומען אין דער מעשה צו דער רעכטער צײַט און
פּאַרשווינדן צו דער רעכטער צײַט.

אַזוי דערצײלן די רומענישע ציגינער, וועגן דער באַשאַפּונג פון דער פּידל.
דעם דאָזיקן מאַטיוו טרעפט מען נישט אין קיין שום אַנדער פּאַלקלאָר פון דער
וועלט. אויב די פּידל איז פון אַזאַ יחוס, פּאַרשטייט זיך שוין, אַז דער וואָס שפּילט
אויף דער פּידל און קאַן פּריילעך און טרויעריק מאַכן, ווען ער וויל, איז דער
סאַמע אמתער יחסן. דער קלעזמער איז דער העלד פון דער ציגינערישער ליבע.
טשעקאַווע, ווי אַזוי דאָס וואַסערל הינטער דער מיל רעדט צו דעם ציגינער-
מײדל, וואָס פּאַר אַן עצה ס׳גיט איר. ווער ס׳איז, לויט דער מיינונג פונעם
וואַסערל, ווערט די ליבע פון אַ ציגינער-מײדל:

רוישט דאָס וואַסערל הינטער דער מיל
שטייט דאָס מײדל און הערט צו שטיל:

א מיידל, דעם קאוואל האב נישט האלד
פארשמירט און פארסאזשעט איז תמיד דער יאלד.

גלויב נישט דעם וואנדערער, מיידעלע דו,
תמיד פארגעסט ער, וואס ער זאגט צו.

אפילו דעם האר, מיטן בלייכן געזיכט
האב איך נישט האלד, ווייל ער צאנקט ווי א ליכט.

דעם קלעזמער האב ליב, דו מיידעלע פיין,
זיין פידל שפילט פרייד דיר אין הארצן אריין.

אז די ציגיינערישע ליבע זעט אויס א ביסל אנדערש, ווי אין דער בירגערלעכער
אפערעטקע, מיט ווינציקער פליטערלעך און עקסטראוואגאנצן, פשוטער, צניעות-
דיקער, פרומער — קאן מען זען פון אזא הארציק ליבעליד:

א יעדן אין דער פרי
ביים ערשטן שיין פון ליכט
פרעג איך: ווו איז ער? —
און וואש מיר דאס געזיכט.
נישט מיט קלארן וואסער
און נישט מיט פיכטן טוי
נאר מיט מיין הייסער טרער.

אן עכטע, אוממיטלבארע בענקשאפט קוקט ארויס מיט טרויעריקע אויגן ביי
דעם דאזיקן ווונדערלעך-שיינעם ליד. דאס צניעותדיקע גרעטכען פונעם ערשטן טייל
„פאוסט“, וואלט זיך נישט געדארפט שעמען מיט די ווערטער, וואס א פשוט ציגיי-
נער-מיידל האט געפונען אין סטעפ אויף אויסצוזינגען און ארויסצוכליפען איר
בענקשאפט.

באזונדערס שיין און אינטערעסאנט זענען די באלאדן-ארטיקע לידער פון די
ציגיינער. ביי די פניערן אין סטעפ, זעצן זיי זיך אויס אין א ראד און זינגען.
איינער זינגט סאלא, דער כאר חזרט איבער די סטראפע אדער זינגט גאר א
רעפרעזן. אין ליד פונעם „פריץ מיטן קנעכט“, וואס דערציילט וועגן דער אומ-
גליקלעכער ליבע פונעם קנעכט צום פריצס ווייב און וועגן דעם טויט פון ביידע
געליבטע, וואס ווערן באגראבן אין איין קבר אויפן פרייען פעלד, ענטפערט דער
כאר מאנאטאן, טרויעריק גאך יעדער סטראפע: „בירי-בארי-רום“. דאס ווארט
האט קיין שום באדייטונג נישט, אבער אין דער קאמפאזיציע פונעם ליד באקומט
עס א זין, א מוזיקאלישן דער עיקר. בשעת דער קנעכט זאגט אויס דעם פריץ

דעם סוד פון זיין ליבע. אונטערשטרייכט דער „ביריבאָרירום“ דעם טראַץ, די עקשנות און די ליידנשאַפטלעכקייט פונעם קנעכט און דעם בורטשענדיקן צאַרן פונעם פריץ וואָס אַט, אַט וועט ער באַשטראַפן דעם פאַרראַט מיט טויט. און אַפילו אין די לעצטע צוויי סטראַפן הערט מען נאָך דעם רעפרען ווי דאָס פאַר-קלינגען פון אַ ווייטן דונער איבערן קבר פון די צוויי פאַרליבטע:

פון דעם קבר שפראַצט אַרויס
אַ בעריאַקע און אַ רויז
ציטערן זיי פרום —
בירי — באַרי — רום.

גויגן זיי זיך פאַר דעם ווינט
זינגען אים דאָס לידל — קינד
און נעמען זיך אַרום —
בירי — באַרי — רום.

די „שלעכטע שוויגער“ איז אַן אַפטער מאַטיוו ביי אַלע פעלקער. אין אונדזער ייִדיש פאַלקסליד פאַרנעמט זי תמיד אַ בכבודיקן אַרט. נישט איין ייִדישע שגור האָט צוגעלייגט אַ קנייטל אויף צו באַפעסטיקן די רעפוטאַציע פון דער שלעכטער שוויגער אין אונדזער פאַלקסליד. אַבער אַזאַ מכשפה ווי ביי די ציגיינער איז זי נישט. פאַרביטערן דער שגור די יאָרן, מאַכעטייע, אַבער נעמען און אַפטאָן אַזאַ מיאוסע מעשה ווי אַפסמען די שגור מיט געבן איר

שלאַנגענמילך צו טרינקען,
שלאַנגענפלייש צו עסן.

דאָס דערלויבט זי זיך גאַר אין דער ציגיינערישער פאַלקס-באַלאַדע. דער זון שטעכט זיך אַרײַן אַ מעסער אין האַרצן און שטאַרבט מיט דער דאָזיקער רירנדיק-פאַעטישער טענה אויף די ליפן:

מאַמע, ביזע מאַמע,
וואָס וועט פון דיר ווערן?
צי וועסטו דען נאָך קענען
זיך פרייען מיט די שטערן?

אין דעם רעקוויזיט פון דער ציגיינערישער פאַלקס-מעשה און דעם ציגיינע-רישן פאַלקסליד פאַרנעמט די תליה אַ בכבודיקן אַרט. דראַענדיק, שטייט זי אויף יענער זייט פון דער שטאַט און וואַרנט דעם ציגיינער, אַז ער זאָל נישט גנבענען, ווייל „אויב יאָ — אויף ווידערזען“.

אַן אמתער „גאַלגנהומאַר“ קומט צום אויסדרוק אין די דאָזיקע תליה-לידער.

דער ציגיינער קען זיינע שוואַכקייטן און כאַפּט מיט זיי אַ שטיף. די ציגיינערישע תּליה-לידער זענען איינציקאַרטיק און מיר באַגעגענען זעלטן דעם דאַזיקן מאַטיוו בײַ אַן אַנדער פּאַלק. ווי אַ בײַשפּיל ברענגען מיר דאָס שיינע ליד „אַנפּרעג“:

כײַט געפּרעגט די ווייסע גאַנדו
 בײַ דעם ראַנד פּון דאַרף —
 — ווייסע גאַנדו צו האַסטו נישט
 מיין געליבטן וווּ געזען?
 ווייסט די גאַנדו נישט וואָס און ווען.
 גיין.
 זי האַט אים נישט געזען.

די זעלבע פּראַגע שטעלט דאָס מיידל דעם רויטן האַן בײַם ראַנד פּון דאַרף און באַקומט פּון אים דעם זעלבן ענטפּער: „גיין, ער האַט אים נישט געזען“. ערשט, אַז ס׳באַווייזט זיך דער ראַב, דער תּליה-פּויגל, ווערט זי געווייר, אַז איר געליבטער הענגט

אויף דער תּליה הויך
 און דער ווינט
 הוידעט אים אַהין אַהער.
 — אַ דאַנק דיר, בתּ-יחידה.
 האַסט אים גנבענען געשיקט,
 וועל איך מיט מיין אַלטיטשקער,
 מיין געטרייער אַלטיטשקער
 האַבן היינט אַ סעודה.

דער ציגיינער האַט וועגן זיך אַ סך אַ בעסערע מיינונג, ווי די אַנדערע פעלקער האַבן פּון אים. ער אַליין רופּט זיך מיטן נאַמען „ראַם“. וואָס באַטייט מענטש. אַ ראַם באַטייט אויך דער ציגיינער. די אַנדערע מענטשן רופּט ער אַן „גאַיאַ“. ענלעך צום ייִדישן „גוי“, און, ווי ס׳ווייזט אויס, איז דער ציגיינער נישט קיין קלענערער בעל גאווה ווי אַנדערע און מיט שטאַלץ דערציילט ער אין אַ ליד, ווי אַזוי קריסטוס האַט זיך צו ערשט באַוויזן צו די ציגיינער. די ציגיינער האַבן אים אויפגענומען מיט ליבשאַפט, זיי האַבן אים געגעבן צו עסן און צו טרינקען, ווי פּיל זײַן האַרץ האַט געגלוסט. ערשט שפּעטער איז ער אַוועק צו די פרעמדע און די פרעמדע האַבן אים געקרייציקט...

מעגלעך, אַז די דאַזיקע גאווה איז גויטיק געווען. דער זעלבסטדערהאַלטונגס-אינסטינקט האַט זי געבוירן, פּדי דער ציגיינער-שטאַם זאָל נישט אומקומען אונ-טערן ביטול פּון די פעלקער.

(„נייע פּאַלקסציטונג“, וואַרשע, 4טער סעפטעמבער 1936)

די באלאדע — די וויזיע פון בלוט

א דייטשישער דאצענט פאר ליטעראטור (אוי, די דאזיקע דאצענטן... שרייבט אין זיין הקדמה צו א זאמלונג פון דייטשישע באלאדן:

„אייגנטלעך לאזט זיך נישט גענוי דעפינירן וואס ס'איז אַזוינס אַ באַלאַדע. מיר ווייסן נאָר אַז זי איז אין איר אָנהויב געווען אַ טאַנצליד. אויף דער שוועל פון 19טן יאָרהונדערט האָט מען באַצייכנט דעם דאָזיקן זשאַנר מיטן וואָרט „ראַמאַנס“, און ערשט שפעטער איז פאַרביטן געוואָרן דער שפּאַנישער נאַמען מיטן ענגלישן וואָרט — „באַלאַד“, „באַלאַדע“.

אויף דעם שטייגער אינפאַרמירט דער דייטשישער דאצענט דעם לייענער וועגן דעם דאזיקן ענין. ס'איז קלאַר אַז די קאַרפּנקעפּ אין די טאַג-טעגלעכע רעצענזיעס אויף ייִדיש פּלאַנטערן זיך און זענען אין גאַנצן געפּלעפט, נישט וויסנ-דיק וועלכער פון אַלע לצים האָט זיי דאָ פאַרנאַרט אין זאַק אַרײַן.

איך וועל נישט באַרירן אין מיין איצטיקן אַרטיקל דעם ענין פון זײַן היס-טאַריש-ליטעראַרישן שטאַנדפּונקט. איך וועל זיך אויך נישט אָפּשטעלן אויף יענעם וויכטיקן מאַמענט, וואָס אין אים איז די באַלאַדע אַנטשטאַנען און געוואָרן דער וואָגיקער ווענדפּונקט און דער עצמדיקער איבערגאַנג-מאַמענט פון לירישן צום דראַמאַטישן. איך וועל זיך אויך נישט באַנוצן מיט די באַווייזן, וואָס באַשטעטיקן דעם פּאַקט אַז יענע פעלקער, וואָס האָבן געשאַפּן אין זייער פּאַל-קלאַר באַלאַדישע יסודותדיקע פּונקטן, זענען דערנאָך געוואָרן די טרעגערס פון דער גרויסער דראַמע.

פאַר אַ מוסטער קענען דינען די ענגלענדער און די סקאַנדינאַוון און נישט נאָר אין דער אַבסטראַקטער סטיליזירונג אַליין, נאָר אין אַ פאַרזוך אין דעם מאַלע-רישן, פּלאַסטישן צו דערזען אויף אַ ממשותדיקן אופן די דאָזיקע אַריגינעלע און מקורותדיקע פּאַעטישע פאַרם אין דער ליטעראַטור. טראַכט זיך אַרײַן מײַנע הערן:

דאָס איז דער אָנהויב פונעם רעקאָרדירטן שמועס צווישן איציק מאַנגערן און דעם דיכטער און קריטיקער א. טאַבאַטשניק, נאָך וועלכן עס גייט, מיט קליינע וואַריאַנטן, דער עסיי „די באַלאַדע — די וויזיע פון בלוט“ אַזוי ווי ער איז דערשינען אין די „ליטעראַרישע בלעטער“ נומ. 39, 27 סעפט. 1929.

דער רעקאָרדירטער שמועס אין האַנטשריפט פון א. טאַבאַטשניק, געפּינט זיך אין איציק-מאַנגער-אַרכיוו אין העברעישן אוניווערסיטעט אין ירושלים (ש. ש.) נאַכט. אויף די פענצטער געשטאַלטן, מאַסקעס, מאַן, ווייב, קינד. אַ לײַזיקער,

וואָס דרימלט אונטערן טויער אויפן שטיינערנעם פּאַל... אַ משוגענער, וואָס קוקט אין ברונעם און פּרעגט: „ווער בין איך?“ ... דער אַוונט אויפן צלם מיטן אייביק-ליינדנדיקן יעזוס-זשעסט... די דזשאַקאַנדאַ, וואָס האָט זיך פון פאַר-צווייפּלונג אויפן ערשטן גאַסלאַמטערן אויפגעהאַנגען, און אין אירע האַר האָט זיך פאַרפּלאַנטערט אַ ווייסע האַלב-לבנה, ווייס און טרויעריק, ווי דער שמיכל פון אַ קינד.

דאָס איז די וויזיע פונעם אומרויקן בלוט; דאָס איז דער אויפברויז, וואָס פאַר-ווישט דעם שטילן סענטימענט, די שטילע לירישע נשמה-וויבראַציעס. דאָס איז דאָס שרעקלעכע דערזען ביים ברעג פון נאַכט, טויט, שגעון. דאָס איז די ווילדע מיסטעריע, וואָס דרימלט אין אונדזער עקזאַלטירטן בלוט — די באַלאַדע.

איך גיי דורך דער דעמערונג, גראַ און גראַ. אויפן האַרזאָנט וועקט זיך דאָס אומקלאַרע. סילוועטן שוואַרצן זיך אַרויס. בייער, הייזער, לאַמטערנס. אַלטע געהויקערטע בעטלערס. דאָס בלוט הויבט אָן צו בריוון, שלינגט איין סילוועטישע פאַנאַראַמע. ווערט רויש... באַרוישונג. און דורך דער באַהעפטונג פון סילוועט און רויש פון בלוט, קומט פאַר די באַלאַדישע פאַרוואַנדלונג. די סילוועטישע בעטלערס טראַגן אין זייערע שווער זיך שלעפּנדיקע טריט, פּרעגצייכנס. און זיי קריצן איין די דאָזיקע פּרעגצייכנס אין די שטערן פון דער נאַכט. באַאַנדז-שענדיקע געשטאַלטן פּרעגן. פאַרלוירענע געשטאַלטן זוכן. די נאַכט שווינגט, פאַרענטפּערט נישט. קערט נישט אום דאָס פאַרלוירענע. דאָ הויבט זיך אָן די גרויסע וואַקאַנאַליע. די דאַרע בעטלערהענט צינדן אָן רויטע זינדיקע לבנות. און מיט ווילדן עקסטאַז ווערט געבוירן די הפּקר-טאַט, אויפן הינטערגרונט פון דער נאַכט. דאָס צעשוּיבערטע זינלאַזע געלעכטער פון מענטשלעכער פאַרצוויי-פּלונג. די גרויסע מיסטישע וויזיע פון אונדזער בלוט — באַלאַדע.

ביי נאַכט. דאָס קינד שטייט פאַרן שפיגל. דער שפיגל איז ריין, בלאַ און דורכזיכטיק. וואָס זעט אַ קינד אין שפיגל? וואָס זוכט אַ קינד אין שפיגל? גאַרנישט. סתם אַזוי פאַרקוקט און פאַרטראַכט זיך. פּלוצעם ווערט דער שפיגל טונקל. אַ גראַע קאַץ שפּרינגט דורך און פאַרשווינדט. אַ פאַרוואַרלאַזטע געשטאַלט ציט זיך אויס איבער דער גאַנצער לענג פון שפיגל. די אויגן קאַלט און פּרעמד. דאָס קלייד שוואַרץ און פּרעמד. דאָס געזיכט פון קינד ווערט ווייס ווי קרייד. ס'שרייט אויף מיט אַן אורמענטשלעכן היסטערישן געשריי — דאָס איז דער אויס-טערלישער געשריי פון אונדזער בלוט און שרעק — באַלאַדע.

אַוונט. אויפן שוועל פון קרעמל שטייט אַ סוחרל בלייך, קלוג, זעלבספאַר-שטענדלעך און ממשותדיק. סוחרל, וואָס איז קלוג? — איך! — ענטפּערט ער. סוחרל, וואָס איז נאַריש? — דו! — ענטפּערט ער, דיין טרוים, דיין בענקשאַפט, דיין זינלאַזיקייט. סוחרל, וואָס איז וועלט און וואָס איז זין? — ער שלעפּט אַרויס אַ זילבערנעם טאַלער פון קעשענע: דאָס! פאַר 10 אַזעלכע קויפּסטו פרוי.

פאר 20 אַזעלכע קויפסטו מענטש. פאר 30 אַזעלכע זילבערשטיקלעך קויפסטו און פאַרקויפסטו יעזוסן. און פאר 40 — דעם ערשטקלאַסיקן גאַט. פאַנטאַזיעס... נאַרישקייטן עט... בע... .

די נאַכט פאַלט איבערן סוחרלס קאַפּ, זיין פנים ווערט בלייכער, געשפענ-טישער. די הענט דאַרער און געשפענסטישער. די נאַכט שליידערט אים אַרויף אויף אַ כמאַרע. די לבנה, ווי אַן אַפּגערייבענער ווייסער טאַלער, כאַפט אים אונטער און טראַגט אים געשווינד דורכן רוים, דרייט זיך, קולקעט זיך געשווינד, ווי אַ דריירל. — דאָס סוחרל וואַרפט מיט די הענט, מאַכט היסטערישע זשעסטן. ס'איז געשפענסטישער שפּיל פונעם אומזין, מינע הערן! גראַטעסקער ציניזם אויפן פאַן פון דער נאַכט — באַלאַדע.

דורך דער האַרבסטנאַכט בלאַנדזשעט אַ גאַסן-מיידל. דינער, טריבער רעגן אין אירע האַר, אין אירע קליידער. שטיל און טויט אַרום. פאַרוואַרלאַזטע שאַטנס טוליען זיך אין די ווינקלען פון די הויכע מויערן. בלאַע גאַזפלעמלעך שפּיגלען זיך אויף די נאַסע טראַטואַרן. דאָס בלוט פונעם גאַסן-מיידל קלינגט ריטמיש זיך צונויף מיטן טריף פונעם רעגן, מיט אירע אייגענע שטילע בלאַנדזשענדיקע טריט. האַרבסטנאַכט-אידיילע. האַרבסטנאַכט-עלעגיע. נאַר פּלוצעם, אומגעוואַלט, אומ-געריכט רייסט זיך אַרויס פון אירע ליפן דאָס וואַרט: „קום!“ אַן אומבאַשטימטער רוף צו עפעס אומבאַשטימטן. אַ שאַטן האַט עס דערהערט. ער הייבט זיך אויף, פונעם טראַטואַר, שטרעקט אויס די הענט — „קום!“ דאָס מיידל ווערט בלייך! „נישט דיך האַב איך געמיינט, נישט דיך האַב איך גערופן.“

— אַבער איך האַב דיך דערהערט. דו האַסט קיינעם נישט גערופן, איך בין קיינער נישט. דיין בלוט האַט גערופן אַקעגן דיין ווילן, איך בין דער שאַטן פון דיין בלוט, דאָס עכאָ פון דיין בלוט: „קום!“

די האַרבסטנאַכט-אידיילע האַט זיך פאַרוואַנדלט דורך דער באַרירונג פון דעם אומבאַשטימטן בלוט אין טראַגישן עקסטאַז, אין פאַנטאַסטישער באַהעפטונג פון מענטש מיט שאַטן — ס'האַט זיך פאַרוואַנדלט אין באַלאַדע.

אַ משוגענער, צעשויערטער קאַפּ הענגט אויפן פענצטער פון אַ משוגעים-הויז און שמייכלט. זיין שמייכל איז זיגלאַז און טראַגט זיך סתם אַזוי אַרום דורך דער נאַכט. אַ פאַרסטמע בלאַע לבנה. בעטלער-קינדער בלאַנדזשען איבערן שליאַך, טראַגן טאַרבעס. הונגעריקע נשמות, כאַפן זיי זיך אַן מיט די הונגעריקע הענטלעך אַן דער דאַזיקער בלאַער פאַרסטער לבנה, שפּיגלען זייערע בעטלערישע געזיכטער אין דעם משוגענעם שמייכל און ווערן געלייטערט און פאַרסטמט. ס'איז די טראַגישע באַהעפטונג פון קינד מיט שגעון אויפן פאַן פון דער נאַכט — באַלאַדע.

נאַכט. דער טאַטע רייט מיטן קינד. דאָס קינד איז קראַנק. זיין בלוט פיבערט מיט טויטוויזיעס. ווי פיל עקזאַלטירטער רויש איז פאַראַן אין דער טויטוויזיע! ווי פיל מיסטישער שרעק פאַרן גראַנדיעזן „ערלקיניג“.

עסייען

דאס קינד איז — באלאדע. עקזאלטירט בארוישט מיט נאכט און טויט. די געשטאלט פון פאטער איז איבעריק, א קילער רעאליסטישער אגטיטעז, וואס בעט זיך, מען זאל אים ארויסשליידערן פון דער גאנצער באלאדישער אטמאספער. די באלאדע — דאס איז די שווארצע פאנטאסטישע קרוין פון דער פאעזיע, דעמאניש און פינצטער שוועבט זי דורך אונדזער געדאנק און געמיט, אומענדלעכע אנטפלעקונגען טראגט זי אין איר טונקל ליכט, מוראדיקע וואקאנאליעס. אין שיין פון דער דאזיקער שווארצער קרוין לעסטערט בלשצר גאט און שטארבט. אין שיין פון דער דאזיקער ווילדער שווארצער קרוין צערייסט דער שווארצער ראב די בלאע איידעלע נשמה פון עדגאר אלאן פא.

(„ליטערארישע בלעטער“ נומ. 39, 27סטער סעפטעמבער 1929)

דער הערשעלע אַסטראָפּאָליער־אַנעקדאָט

פיבערט אַ קינסטלער איבער זײַן ווערק. די וויזיע פון אַלע זײַנע טעג און נעכט האַמערט דעם שטיין, האַמערט דאָס וואָרט. נערוון ברענען און ווערן פאַר־ברענט. מאַרד פיבערט און ווערט פאַרשרפעט. דאָס ווערק איז פאַרטיק, פאַרענדיקט. די אויגן פונעם קינסטלער קוקן אומרויק אין אַלע זײַטן. זיי וואַרטן אויף עמעצן, וואָס דאָרף קומען און באַשטעטיקן... די באַשטעטיקונג פון דרויסן, וואָס דאָרף צוריקשטעלן דאָס גלייכגעוויכט צווישן יחיד און וועלט. און אַז דער קינסטלער וואָרט אומזיסט, קיינער קומט נישט. און קיינער באַשטעטיקט נישט. פאַרשליסט פראַנץ גרילפאַרצער זײַנע כתבים אין טישקעסטל. און זיצט ווי אַ פאַרכמורטע מומיע און היט דאָס פאַרשלאָסענע ווערק פאַר אַ פרעמד אויג. אין דרויסן ברענען ביליקע טעאַטער־סענסאַציעס. הענט קלאַפּן „ביס“, הענט קלאַפּן „בראַוואָ“.

און ער, דער מײַסטער פון דער דראַמע, זיצט אַ פאַרביטערטער איבער זײַן נישט־„באַשטעטיקט“ ווערק, און וואָרט. ביז דער טויט קלאַפט פאַמעלעך אין זײַנע מידע פלייצעס, און זײַן „אייביקע פלה“ מיטן סימבאָלישען נאָמען „קאַטי פריילעך“ פאַרמאַכט אים די אַנטווישטע, אויסגעברענטע אויגן.

און אַז די באַשטעטיקונג קומט נישט, קלאַפט וואָן גאַג, דער וויזאַנער, מיט קראַנקע פינגער אין טויער פון משוגעים־הויז:

— עפּן, וועכטער!

זײַנע לײַוונטן זענען די ביליקסטע וואַלוטע פון וואַלוועלע אַנטיקוואַרן־הענדלערס.

קלעפט ער — דער נישט־אַנערקענטער מײַסטער — צו זײַן קאַפּ צו די צעשויערטע פענצטער פונעם דולהויז. און גלאַצט מיט טרויעריק־אַנטווישטע אויגן דער שוואַרצער מאַסקע פון טויט אַקעגן.

פאַלק אַכער פאַרצווייפלט נישט. נאָך דעם, וואָס די ייִדישע מאַסע האַט אויסגעהאַמערט איינס פון זײַנע גרעסטע מײַסטער־ווערק, די ייִדישע שפּראַך. און קיין באַשטעטיקונג איז נישט געקומען. קיין אַנערקענונג איז נישט געווען, און קיין באַהעפטונג אַוודאי און אַוודאי נישט. נאָר לעסטערערס און רענעגאַטן זענען אין משך פון יאַרהונדערטער פאַרבייִ־געגאַנגען און געשפּיגן.

האַט דאָס פאַלק אַליין זײַן קונסט געשאַפּן — ליד, לעגענדע און אַנעקדאָט.

אויף איינעם פון די געניאלסטע ווערק ווילן מיר זיך איצט אפשטעלן, דעם
הערשעלע אסטראפאליער-אנעקדאט.

ביי לייטן, למשל, ביי איינעם פון די גערמאנישע פעלקער איז שוין געקומען
דער דיכטער, וואס האט דעם טייל איילנשפיגל-אנעקדאט פארוואנדלט אין א
נאציאנאלן עפאס.

ביי אונדז זענען דערווייל די אנעקדאטן וועגן הערשעלע אסטראפאליער
צעזייט און צעשפרייט איבער גאר דער וועלט.

ביי אונדז איז נאך אפילו דער זאמלער נישט געקומען.
און אויב עמעצער האט זיך שוין יא פארמאסטן קינסטלעריש אויפן דאזיקן
אנעקדאט, איז דאס געווען דער דילעטאנט, וואס האט דעם מאטעריאל גיכער
דעגראדירט, ווי רעאליזירט, ווער שמועסט נאך — דערהויבן.

צי איז הערשעלע אסטראפאליער רעאלע פיגור ?

ווער ווייסט ?

די דייטשן ווייזן נאך ביי היינטיקן טאג דעם קבר פון זייער טייל איילנשפיגל.
די לעגענדע אבער, די העכערע רעאליטעט איז דא א סך וויכטיקער. און אויף
דער לעגענדע פאלט טאקע דער שווערסטער טראפ.

ווער איז הערשעלע אסטראפאליער ?

א ייד און ארעמאן מיט אייביק הונגעריקע אויגן.

אין צעריסענע בגדים גייט ער איבער יידישע שטעט און שטעטלעך, טוט אפ
שפיצלעך, מאכט קאלאמבורן, זאגט גלייכווערטלעך און טראכט אייביק ווי אזוי
ארום אריינצוכאפן א נדבה.

די נדבה, אגב, איז א קלאסישער מאמענט אין גאנצן אנעקדאט. הערשעלע
אסטראפאליער איז דער עקספאנענט פון דער יידישער ארעמקייט. דער קעלער
האט אים אויסגעטראכט, אים איבערגעגעבן אלע זיינע אטריבוטן, געלעכטער —
פאר די ליפן.

ווען די ארעמקייט האט דערגרייכט דעם אפאגיי-מאמענט, ווען די נויט
האט מיט דארע פינגער אנגעהויבן ווארגן דעם האלדז פונעם קעלער — האט
דער קעלער זיך צעלאכט.

און דער הערשעלע אסטראפאליער-אנעקדאט איז געווארן דאס רויטע גע-
שפענסטישע געלעכטער אויף די שווארצע טרויעריקע פענצטער פונעם קעלער.
און אויב יעדער טיפער הומאר האט אין זיך א טראגישן קערן, איז אין
אסטראפאליער-אנעקדאט דער טראגישער קערן — דער הונגער.

קנוט האמסון האט דעם הונגער דערפירט צום דינסטן ניואנסירטן מוזיקאלישן
דעליר. דאס פאלק האט דעם הונגער פארוואנדלט אין געלעכטער.

א פאר ביישפילן:

הערשעלע אסטראפאליער גייט אויפן גאס, הונגעריק ווי תמיד. אונטן צו

זיין קאפאטע איז צוגעבונדן א שטיקל ברויט. א ייד באגעגנט אים.
 — ווי גייט עס, הערשעלע, אין פרנסה? הערשל כאפט א קוק אויף צוריק.
 — נישקשה, דאס שטיקל ברויט שלעפט זיך!
 טשאַרלי טשאַפּלין — נישט אמת?
 א געווינעריין גייט שווער צו קינד. די מאמע לויפט פאַרצווייפלט צום רבין.
 טרעפט אבער הערשעלען. ער גיט איר א קאפיקע א קמיע. די געווינעריין קומט
 בשלום איבער. הערשל דערקלערט פאַרן רבין דעם זין פון זיין קמיע.
 — די געווינעריין, מסתמא, א קבצן. דאס קינד, וואס דאַרף געבוירן ווערן,
 מסתמא אויך א קבצן. נו, א קבצן, אַז מען ווייזט א קאפיקע, לויפט ער תיכף.
 די קאפיקע איז דער הערב, די עמבלעם פון גאַנצן אַנעקדאט.
 ווי א טרויעריקע, אַפגעריבענע לבנה איבערן האַרבסטקן שטעטל, שוועבט
 זי איבערן קעלער און איבער זיין עקספאַנענט.
 דער אַנעקדאט ווערט אין געוויסע מאַמענטן אכזריותדיק. ער שפאַנט אַריבער
 אַלע גרענצען.
 ער הייבט אַן אַפילו שפּילן מיטן טויט, מיט דער מיסטעריע, פאַר וועלכער
 דער מענטש האָט זיך תמיד געשראַקן און במילא זי נישט אַריינגעצויגן אין
 קרייז פון זיין געלעכטער.
 דערמאָנט זיך דעם אַנעקדאט, ווען הערשל, נישט האַבנדיק, ווי פסדר, אויף
 פסח, איז געלאָפן צו חברה קדישא, געוויינט און געשריען, געמאַנט געלט אויף
 תכריכים.
 און פאַר תכריכים-געלט געמאַכט פסח.
 און אַז חברה קדישא איז געקומען צונעמען דאָס טויטע ווייב, האָבן זיי
 געטראָפן הערשלען מיט דער גאַנצער כאַליאַסטערע פּריילעך ביים טיש...
 — נישקשה, — טרייס זיי הערשל, סני-ווי-סיי איז זי אַייערע... איז
 נישט היינט, איז מאַרגן. איך גיב אַ וועקסל!
 די צוקאַפנס-ליכט, וואָס מען צינדט פאַר טויטע וועגן, האָבן זיך צעשמייכלט,
 און די געלע פלעמלעך האָט אויפגעציטערט דעם פאַרטערט פון הערשעלע אַסטראָ-
 פאַליער.
 אַ פרעמדער קומט קיין אַסטראָפּאַליע. זעט אַ חברה קינדער זיך שפּילן. ער
 גייט צו צום אַרעמסטן פון אַלע.
 — יינגעלע, ווי אַזוי הייסטו?
 — ווי מיין זיידע האָט געהייסן — ענטפערט הערשעלעס קינד.
 — ווי אַזוי האָט דיין זיידע געהייסן, יינגעלע?
 — ווי אַזוי מען האָט אים אַ נאָמען געגעבן.
 און אַז דער פרעמדער זעט אַז ער וועט פונעם קינד נישט אַרויס וויסנדיק,
 פאַלט ער אויף אַ המצאה.

— אז מען רופט דײך עסן, יינגעלע, ווי אזוי רופט מען דײך ?
 — מיך דאַרף מען נישט רופן — ענפערט דאָס קינד — אז איך וויל עסן,
 לויף איך אליין.

פון הערשעלעס קינדער זענען אפשר אויסגעוואַקסן די אַנדערע ייִדישע לציים,
 ווי אפרים גריידינגער, שייקע פייפער, מאַטקע חבד.

און אפשר זענען עס אַנדערע לאַקאַלע נעמען פאַר הערשעלע אַסטראָפּאָליער ?
 ייִדישע פאַרשערס, זאַגט אייער וואָרט. מיר גייט עס אין לעבן אַריין צו
 וויסן אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צום געניאַלסטן פון אַלע לציים אין דער וועלט,
 וואָס האָט אַריבערגעשטיגן מיט הונדערט קעפּ אַ טיל איילנשפיגל, אַ נאַשירעדין,
 אַ פּאַקאַלע און נאָך און נאָך.

אויף ווי פיל טיפער, טראַגישער עס שטייט העכער הומאַר פון קאַלאַמבור
 און בורלעסק.

אַקעגן איבער דעם קעלער שטייט דאָס גאַנציקל פון גביר. אַקעגן די טרויעריקע,
 פאַרלאַטעטע שויבן פונעם קעלער, ליכטן די זאַטע צופרידן-ריינע פענצטער
 פונעם רייכן הויז.

האַט דער קעלער געשיקט זיין עקספּאַנענט, הערשעלע אַסטראָפּאָליער, נקמה
 צו נעמען.

סאַציאַלער אימפּולס. סאַציאַלער רעוואַלט פאַר עקסעלאַנס. פאַרפיקסירט אין
 הערשעלע אַסטראָפּאָליערס אַנעקדאָט.

אין טיל איילנשפיגל האָט דער דייטשישער פויער זיך נוקם געווען אין
 שטאַטמענטש, אין בעל-מלאכה, וואָס האָט אויף אים, דער פויער, געקוקט פון
 אויבן אַראָפּ, ווי אויף אַ טעמפּער בריאה.

אין הערשעלע אַסטראָפּאָליער-אַנעקדאָט האָט זיך די אַרעמקייט נוקם געווען
 אין דער רייכקייט.

די בעסטע שפיצלעך, וואָס הערשעלע טוט אַפּ, זענען אַ פאַר ביישפּילן: אַ
 גביר אין מרחץ, ער דרייט זיך אַרום און זוכט אַ שמייסער, טרעפט ער אַן אויף
 הערשלען. הערשל רעקאַמענדירט זיך פאַר אַ שמייסער, אַבער ער מאַנט דאָס
 געלט אויף צופריער. ער הייסט דעם גביר זיך לייגן אויף דער אויבערשטער
 באַנק. ער קומט באַלד נאָך.

דער גביר ליגט און וואָרט, די פאַרע הייבט-אַן דישען. ער לויפט אַראָפּ אַן
 אויפגערגוטער, טרעפט אַן אויף הערשלען.

— פאַר וואָס, שמייסער, ביסטו נישט געקומען ?
 הערשל צעשמייכלט זיך.

— פאַרשטייט איר, רבי גביר, שמיץ קומט אייך טאַקע, נאָר דערפאַר, וואָס
 איר האָט זיך דאָס מאַל אליין געלייגט, בין איך אייך מוחל.

און צי קען מען דען אויפציילן אַלץ, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר דער

דאזיקער טעזע מינער ?

נישט נאָר דער גביר שניידט שלעכט אָפּ. אפילו כלי-קודש און אפילו דער רבי רב ברוכל דער אַריסטאָקראַט, דער מיוחס, דאָס אייניקל פון בעל-שם-טוב... און דאָ קומט דער צווייטער וויכטיקער מאַמענט אין אַנעקדאָט.

דער געראַנגל צווישן רבין רב ברוכל און הערשעלע אַסטראָפּאָליער. דער עקספּאַנענט פון טרויער און דער עקספּאַנענט פון געלעכטער.

דער געראַנגל פון שוואַרצן רבין מיטן רויטן לץ.

ווער וועט גובר זיין ?

דער דעגענערירטער אַריסטאָקראַטישער יחוס, צי דאָס געוונטע עלעמענטאַרע פּאַלקס-געלעכטער ?

די שוואַרצע, צי די רויטע מאַסקע ?

איר קענט דאָס ליד פון משה לייב האַלפּערין פונעם קיניג, וואָס איז טרויעריק געוואָרן ?

אַלץ האָט מען געטאָן, כדי אים צוריק פּריילעך צו מאַכן. פּאַיאָצן און קלאָנס האָבן זיך געקוילערט, געמאַכט גרימאַסן.

טענצערניס האָבן געטאַנצט און זינגערניס האָבן געוונגען.

און דער קיניג איז טרויעריק און טרויעריקער געוואָרן.

ווי קעגן שוואַרץ ווערט בולטער רויט, אַזוי איז בולטער געוואָרן די מעלאַנ-כאַליע אַקעגן פּרעמדן געלעכטער.

דער רבי ר' ברוכל, וואָס האָט גערופן הערשעלען צו זיך כדי ער זאל דורך זיין וויץ אים אַרײַנציען אין קרייז פון געלעכטער — איז פון טאַג צו טאַג נער-וועזער און טרויעריקער געוואָרן.

און דער אַנעקדאָט האָט אַ טראַגישן פּינאַל.

איז איינעם אַ טאַג האָט דער רבי רב ברוכל הערשעלען אַראָפּגעוואָרפן פון די טרעפּ.

און הערשעלע איז געשטאַרבן.

אַבער איידער דאָס איז געשען, האָט הערשעלע דערהרגעט דעם רבין מיט אַ געלעכטער-שפיז.

פּאַראַן אַן אַנעקדאָט :

דער רבי רב ברוכל איז געפּאַרן אויפן וועג, אַ קראַנקער, אַ מעלאַנכאָלישער ווי תּמיד. זיין גבאי הערשעלע האָט פּאַר אים געפונען אַן אַכסניאַ. אַ גאַנצע נאַכט האָט דאָרט געוויינט אַ קינד. דעם אַנדערן טאַג האָט דער רבי געהאַט אַ טענה : אַלמאי ער, דער גבאי, האָט נישט געפונען קיין רויקערע אַכסניאַ.

האָט הערשעלע געענטפּערט דעם אַריסטאָקראַטישן רבין, וואָס האָט פּסדר געקלאַפט אויף זיין יחוס, אַז ער איז אַן אייניקל פונעם בעל-שם.

— רבי, איר מיינט, אַז דאָס איז געווען אַ פּראַסט קינד, דאָס איז דאָך געווען

עסייען

אן אייניקל, און פון די אייניקלעך וועט נאך דאס יידישע פאלק א סך לידן.
די רויטע מאסקע האט גובר געווען. נישט נאר דעם גביר, פלי-קודש, נאר
אפילו אים, דעם אריסטאקראט. דעם רבין רב ברוכל.
א הערלעכע קאמפאזיציע, וואס זוכט זינס גלייכן אין גאנצן פאלקלאר פון
דער וועלט.
א מאטעריאל, וואס ווארט אויף זיין מאליער, סערוואנטעס און טשארלי טשא-
פלין.
זאל מיין איצטיקער ארטיקל זיין דער ערשטער שטויס אויף צו קאנסטרוירן
דעם מאטעריאל, פדי בולטער ארויסקריסטאליזירן דעם הערשעלע אסטראפאליער-
פארטרעט אזוי, ווי דאס פאלק האט אים געשאפן, און געשאפן באמת מייסטער-
האפט.

(„ליטערארישע בלעטער“, נומ. 15, 12טער אפריל 1929)

די כעלעמער מעשיות

גאטפריד קעללער, דער שעקספיר פון דער נאָוועלע, ווי פאָול הייזע האָט אים געקרוינט, עפנט זײַן קלאַסישן נאָוועלן-באַנד „די לײַט פון זעלדווילאַ“ מיט דער באַמערקונג:

„זעלדווילאַ! אויף דער געאַגראַפישער קאַרטע זוכט מען אומזיסט דעם נאָמען פון דער דאָזיקער שטאָט. אָבער אויסגעטראַכט איז עס פאַרט נישט. אין יעדער דײַטשישער שטאָט, אין יעדן דײַטשישן דאַרף טרעפסטו אַ טורעם פון זעלדווילאַ.“ אויף דער געאַגראַפישער קאַרטע טרעפט מען דווקא יא פאַרצײכנט דעם נאָמען כעלעם, און דווקא — אין דער מדינה פוילן.

אָבער פון דעם לעגענדאַרן כעלעם איז פאַראַן אין יעדן ייִדישן ישוב אַ טורעם. און אויף יעדן טורעם — דאָס גאַלדענע וועטער-פענדל נאָוויטעט, אויף וועלכן דאָס פאַלק האָט אויסגעקריצט אַ גאַנצע עפּאָפּעע — די כעלעמער מעשיות. נאָך אַ מאל אַ מאַטעריאַל, וואָס ליגט און וואַרט אויפן מיסטער. רופט ממש דעם גאָנטישן קאַריקאַטוריסט, שלעפט אים פאַר די פאַלעס:

„קום און שעפ מיט ביידע זשמעניעס.“
שלום-עליכם האָט אויף איינעם פון די כעלעמער אַנעקדאָטן געבויט איינס פון זײַנע מיסטער־ווערק: „דעם פאַרכישופטן שניידער.“
די מעשה פון שמעון אלי שמע קולנו, וואָס פאַרט האַנדלען אַ ציג און ברענגט צופירן אַ צאַפּ.

און דער דיכטער יעקב שטערנבערג האָט דעם „פאַרכישופטן שניידער“ פאַר-וואַנדלט אין אַן אינטערעסאַנטער טעאַטראַלישער קאַמפּאָזיציע.
איינ אַנעקדאָט האָט שוין ביז איצט דורכגעמאַכט צוויי ליטעראַרישע גלגולים. און ס'זענען נאָך פאַראַן 999 (רעד אַרויס: גיין הונדערט גיין און גינציק), וואָס זענען צעזייט און צעשפרייט איבער דער וועלט.
כעלעמער מעשיות, וואָס ייִדן מיט בלינדע בערד, און קינדער מיט זעענדיקע אויגן דערציילן אין די ווינטער-פאַרנאַכטן ביים שײַן פונעם קאַניצל.
און לאַכן.

ביים שײַן פון געלעכטער ווערט ליכטיקער אויף דער נשמה.
מען לאַכט פון די כעלעמער ייִדן, וואָס קענען דער קאַץ דעם עק נישט פאַרבינדן.
פון די כעלעמער ייִדן וואָס לויפן, פליען און יאַגן און קענען זיך בשום-אופן אין דער וועלט נישט אַריענטירן.

פון די כעלעמער ייִדן, וואָס פרעגן עפעס אייביק אַזוינע מאַדנע קשיות און שטייען אַלץ אויף אַן אַרט.

פון די כעלעמער יידן, וואָס כאַפּן זיך אַראָפּ פון צייט-צו-צייט קיין וואַרשע, פּדי ערשט דאַרט צו באַווייזן, אַז זיי זענען כעלעמער און נישט, הלילה, אַבי ווער. „כעלעם בלייבט כעלעם אין דער היים און אין דער פרעמד“ — האָט מיר אַ מאַל אַ ייד באַמערקט גאָך דעם, וואָס ער האָט פאַרענדיקט דערציילן איינע פון די מעשיות.

וואָס שטעלן מיט זיך פאַר די כעלעמער מעשיות? סערוואַנטעס, דער געניאַלער מחבר פון דאָן-קישאַט, פּדי בולטער צו מאַכן די געשטאַלט פון דעם פּאַנטאַסט דאָן-קישאַט, האָט אים אַקעגנגעשטעלט דעם טרוקענעם ניקטערנעם סאַנשאַ פּאַנשאַ.

דאָס ייִדישע פּאַלק, פּדי בולטער צו מאַכן די לאַכנדיקע געשטאַלט פון הער-שעלע אַסטראַפּאַליער, האָט אים אַקעגנגעשטעלט דעם מעלאַנכאָלישן רבין. דאָס אייגענע פּאַלק האָט אין די כעלעמער מעשיות אַקעגנגעשטעלט צוויי שטעט: וואַרשע און כעלעם.

וואַרשע — די ראַפּינירטע, קלוגע און אויפגעוועקטע. און כעלעם — די גאַרישע, אומגעלומפערטע און... מיט דער אַנטיטעזע, מיט וועלכער דער גאון האָט געשפּילט — האָט געשפּילט דאָס פּאַלק און דאָס — נישט ווינציקער געניאַל.

איך האָב תּמיד, לאַכנדיק איבער די טויזנטער איינפאַלן, אויסגעצייכנטע און ווונדערבאַרע, וואָס דאָס פּאַלק האָט אַרײַנגעלייגט אין די דאָזיקע מעשיות, זיך נישט געקענט באַפּרייען פון אַ מאַדנע פּינלעכן געפּיל.

אויך אין די מעשיות איז פאַראַן אַ רויטער טראַגישער קערן. כעלעם איז קינד. קינד מיט באַרד און פּאות, אומבאַהאַלפּן און גאַו. פון אַלע זײַנע אַפּקומענישן און צרות ווייעט אַרויס דער אַראַמאַט פון צלם. דאָ ווערט געקרייצט דאָס גאַלדענע קינדיש-גאַווע אויף די כיטרע ראַפּינירט-פּערווערסע סלופּעס פון דער וועלט.

מעגלעך, אַז דאָס פּאַלק איז דאָ אויסן געווען עפעס אַנדערש. דער ייד פון דער וואָך, וואָס האָב ליב צו האַלטן דעם פינגער ביים שטערן, פּדי צו באַווייזן באַשיימפּערלעך, אַז ער האָט אַ ייִדישן קאַפּ אויף זיך, האָט זיך פאַרמאַסטן אַפּ-צושפעטן און אַפּלאַכן פון דער וועלטפּרעמדקייט און אומגעלומפּערטקייט, וואָס כעלעם פאַרקערפּערט מיט זיך.

גאַר מאַלע וואָס מען איז אויסן. איז דאָך סערוואַנטעס אין זײַן דאָן-קישאַט אויסן געווען נישט מער, ווי אַ פּאַמפּלעט אַקעגן די שפּאַנישע ריטער-ראַמאַנען.

און געטראַפּן האָט ער אַ סך ווייטער, ווי ער האָט געצילט. געשאַסן אין פּאַמפּלעטישן, און געטראַפּן אין סאַמע האַרץ פונעם טראַגישן. די כעלעמער מעשיות זענען געוואָרן אַן אויסטערלישער שפּיגל, וואָס רעפּלעקט-

טירט אלע מענטשלעכע תנועות, האַנדלונגען, העוויות אויף אַ ביזאַרן אופן.
 דאָ קושט דער שכל־הישר דעם נאַנסענס גלייך אין שטערן אַרײַן.
 „אַז דו ביסט איך, — זאָגט איין כעלעמער צום צווייטן זעענדיק דאָס רויטע
 בענדל, וואָס ער האָט זיך צוגעבונדן צום פוס, כדי ער זאָל זיך דערקענען אין
 מרחק, ביים צווייטן כעלעמער אויפן פוס, — ווער־זשע בין איך?“
 דערהערנדיק, אַז די וועלט דאַרף זיך די נאַכט איבערקערן, לייגן זיך אַלע
 כעלעמער, ווי אויף אַ קאַמאַנדע, מיטן פנים אַראָפּ. דער שכל דערפון ליגט אויף
 דער האַנט. וועט מען אויסקומען דערנאָך מיטן פנים אַרויף.
 און אַז אין כעלעם איז שטיין געבליבן דער זייגער און מ'האַט נישט געוווּסט,
 צי ס'איז טאַג, צי ס'איז נאַכט.

האַט מען אַרויסגעשיקט אַ שליח קיין וואַרשע זען, ווי ס'האַלט אין דער וועלט.
 דער שליח איז אַרויס גאַנץ פרי פון כעלעם און אויף דער נאַכט אַנגעקומען
 קיין וואַרשע. אַרויס תיכף פון וואַרשע און אַנגעקומען גאַנץ פרי צוריק קיין כעלעם.
 און אין העלן, גאַלדענעם פרימאַרגן, וואָס האָט אַראָפּגעלאַנצט פון די כעלע־
 מער דעכער, האָט דער שליח אַרײַנגעשריגן מיט טרוימף:
 — ס'איז נאַכט;

און אַזוי איז געבליבן ביז צום היינטיקן טאַג.
 און ס'איז אינטערעסאַנט, ווי דורכן ים פון נאַנסענסן דערגייט אַ מאָל כעלעם
 צו אַזעלכע קלאַרע און בולטע אמתן, צו וועלכע ס'קען בשום־אופן דער חכם
 נישט דערגיין, און טאַקע נאָר און נאָר דאָס קינד.
 ווען זשאָן קריסטאָף שפּילט פאַרן אידיאַט, פאַרשטייט אים דער אידיאַט.
 ווייל קיינער איז נישט אַזוי נאָענט צום גאון, ווי דאָס קינד.
 און כעלעם איז קינד. און כעלעם דערגייט צו די גענאַלסטע אמתן.
 ווי אין דעם אַנעקדאָט, וואָס דערציילט, ווי אַזוי כעלעם האָט זיך צוגויפ־
 געקלאַפט מיטן יושר פון דער וועלט:
 זיי—די כעלעמער, הייסט עס... זענען אין איינעם אַ טאַג געוואָר געוואָרן,
 אַז די וועלט אָן יושר קען קיין קיום נישט האָבן.
 און וועלט צעטיילט זיך אויף לענדער, לענדער אויף שטעט, און כעלעם
 איז אַ שטאָט און גאַט אַ פאַטער.
 דאַרף מען באַקומען, איינהאַנדלען הייסט עס, פאַר כעלעם אַ ביסעלע יושר,
 שיקט מען אַרויס אַ דעלעגאַציע אין דער וועלט אַרײַן צו זוכן.
 אַפּגעאַנגען אַ גאַנצן טאַג, איז די דעלעגאַציע אַקעגן נאַכט צוגעקומען צו
 אַ קרעטשמע.
 אַ וואָרט אַהין, אַ וואָרט אַהער, דער קרעטשמער איז, ווייזט אויס, קיין כעלעמער
 נישט געווען און זיך תיכף אַנגעשטויסן, אין וואָס ס'האַנדלט זיך.
 ער האָט, הייסט עס, אַ פעסעלע יושר, נאָר פאַר קיין שום געלט...

בקיבור, א רענדל אראפ, א רענדל ארויף, דער קרעטשמער נעמט צו דאס געלט. גיט איבער דער דעלעגאציע דאס פעסעלע יושר און וואַרנט: — למען השם, עפענען ערשט אין דער היים... ווייל ס'איז א סכנה. יושר קען אנטרונען ווערן ערגעץ אויפן וועג און גיי זוך אים... די דעלעגאציע האט כעלעם אויפגענומען מיט פאַראד. דאָס פעסעלע יושר אַוועקגעשטעלט אין מיטן מאַרק. און איידער מען האָט עס געעפנט, איז דער כעלעמער רב פאַמעלעך צוגעגאַנגען צום פעסל, אויף טשעקאוועס געבן אַ שמעק... אויף טשעקאוועס פילן, ווי שמעקט עס עפעס יושר. און דער כעלעמער רב איז אַפגעשפרונגען און זיך געכאַפט מיט ביידע הענט פאַרן נאַז:

— י'דו, פע!

— וואָס פע?

— יושר שטינקט...

אַ דעפיניציע, וואָס מען וואָלט געמעגט מיט גאַלדענע אותיות אויסקריצן אויף די מאַרמאַרווענט פונעם פעלקערבונד.

אַ פראַפּאָ — דעם כעלעמער רב!

אַ מאַנומענטאַלע פיגור, וואָס שטייט אין סאַמע צענטער פונעם אַנעקדאָט... דער ווונדערבאַרער כעלעמער רב, דער פאַטריאַרך, מיט דער ווייסער באַרד און מיטן הויכן גלאַנציקן שטערן, וואָס דאַרף פסדר דריי נעכט, פדי צו דערגיין צו אַ פשט.

אַ געשטאַלט, וואָס לאַזט זיך נאָר פאַרגלייכן מיט שלום-עליכמס רב, רבי יוזיפל פון קאַסרילעווקע.

ווער ווייסט, אפשר איז טאַקע דער רב רבי יוזיפל אַ דירעקטער יורש פונעם כעלעמער רב.

אַן שלום-עליכמס האָט געקענט די כעלעמער מעשיות, איז מער ווי זיכער. אַ סימן, זיין פאַרפישופטער שניידער, וואָס איז, ווי געזאַגט, געבויט אויף אַ כעלע-מער אַנעקדאָט.

מיך ווונדערט, וואָס ש. ניגער האָט אין זיין אַרבעט „עלעמענטן פון שלום-עליכמס הומאַר פאַר שלום-עליכמען" זיך נישט אַפגעשטעלט אויפן פאַרגלייך צווישן כעלעמער און קאַסרילעווקער רב... איך שטעל מיין השערה אויפן סדר-היום פון דיסקוסיע...

די תמימות פונעם כעלעמער רב איז פון דעם אייגענעם עכטן גאַלד, ווי די תמימות פון רבי יוזיפל.

די פשרות פונעם כעלעמער רב זענען אמתע פערל, ווי די משלים פונעם קאַסרילעווקער רב.

„אַ מאַל איז געווען אַ מלך"...

„א שווערער ענין“ — טראכט דער כעלעמער רב, זעענדיק די צוויי צדדים, וואס אַמפערן זיך וועגן דער נייער שול. ביידע זענען אין תוך גערעכט. דער צד, וואס טענהט אויסמאַלן די שול, ווייל אַ מקום פאַר גאַט דאַרף זײַן און פראַכטיק און דער צווייטער צד, וואס טענהט, אַז אַ געמאַלענע שול האָט אַ פנים ווי אַ קלויסטער... .

און נאָך דריי טעג און דריי נעכט טראַכטן, האָט דער כעלעמער רב אַרויס-געטראָגן אַ קלאַסישע פשרה:

„קודם אויסמאַלן און דערנאָך פאַרקאַלעכן“.

אַריינשטעלנדיק דעם כעלעמער רב אין צענטער פון דער קאַמישער עפאַפּעע, האָט דאָס פאַלק דעם דאָזיקן ווערק, וואָס איז אפשר אַרויסגעוואַקסן פון אונטער דער השפּעה פון די דײַטשישע שילדבורגער, געגעבן אַן אייגנאַרטיק ליכט און אַן אייגנאַרטיקן כאַראַקטער.

צו אַזאַ אַפּאַטעאַז פון תמימות האָבן זיך די דײַטשישע שילדבורגער גישט דערהויבן.

און מאַרק שאַגאַל האָט נאָך דעם פאַרטרעט פונעם כעלעמער רב גישט געצייכנט. צי זענען דען די לעבעדיקע כעלעמער נפשות ווינציקער מאַלעריש, פיקאַנט, ווי די טויטע נפשות פון גאַגאַלן?

סאַראַ פּרעכטיק מאַטעריאַל ס׳זענען די אַנעקדאָטן, ווי כעלעם פאַרט קויפן אַ לבנה, ווייל אין כעלעם האָט זי פאַרפעלט אַ שפּאַר ביסל צײַט.

ווי כעלעמער לאָזן אַפּ די פּעדערן, וואָס זיי האָבן געקויפט אין וואַרשע, אַליין אַהיימצופליען קיין כעלעם, כדי צו פאַרשפּאַרן טראַנספּאַרט-הוצאות.

און ווי דער כעלעמער פאַרט קויפן אַ פאַר שיד פאַרן ווייב און האָט מורא צו צענעמען די הענט, ער זאַל גישט פאַרלירן די מאַס.

און נאָך און נאָך. צי לאָזט זיך דען דער גאַנצער אוצר אויסשעפן אין אַן אײַלנדיק געשריבענעם אַרטיקל?

און אַז דער אַנעקדאָט דערהויבט זיך אַפּט צו אַ טיפּויניקן און שאַרפן סאַר-קאַזם, איז פאַראַן דער בײַשפּיל מיטן יושר.

און ס׳אַראַ געוואַלטיקע פאַראַדיע אויף דער לעגענדע פון שלמה המלך מיטן אשמדאי, ווען ער, דער קעניג פון ירושלים, איז געלאָפן איבער די גאַסן און געשריגן זײַן פאַרצווייפּלטן: „אני שלמה!“

ס׳איז דער אַנעקדאָט פונעם פעטער משה פון כעלעם, וואָס איז אין אַ שיינעם טאַג געקומען קיין וואַרשע און אויפן גאַס באַגעגנט אַ יוגן-מאַן, וואָס האָט זיך אויסגעגעבן פאַר זײַן פלימעניק.

און דער פלימעניק פירט דעם כעלעמער פעטער אַהיים צו זיך אויף נאַכט-לעגער.

בײַ נאַכט, דער כעלעמער דאַרף אויף אַ רגע אַרויס אין דרויסן, דער פלימעניק

פירט אים, און לאזט אים איבער אליין.
 און דער כעלעמער פעטער פלאנטערט זיך צווישן די הויפן און קען בשום־
 אופן דעם וועג נישט געפינען. לויפט ער ארום איבער די ווארשעווער גאסן, די
 תחתונים אין די הענט און שרייט:
 — איך בין דער פעטער משה פון כעלעם! — און קיינער גלויבט נישט
 און מען לאכט.
 דער כעלעמער אגעקדאט ווערט דערציילט פונעם פאלק רויק און געלאסן,
 אין גאנצן אין עפישן נוסח.

האט דער כעלעמער רב געטראכט דריי טעג און דריי נעכט און צום סוף
 האט ער דערטראכט: אז דער שמש דעם פעלץ מוז טראגן, ווייל ס'איז קאלט,
 אבער, אז דער שמש טראגט דעם פעלץ, פארלירט ער דעם דרך־ארץ פארן בעל־
 הבית. דער בעל־הבית טראגט א פעלץ, און ער, דער שמש, טראגט א פעלץ,
 ווי־זשע איז דער חילוק? דארף מען דעם פעלץ צונעמען ביים שמש. אבער אז
 מען וועט דעם פעלץ צונעמען ביים שמש, וועט ער דאך נישט קענען גיין
 אויפֿוועקן די בעל־הבתים, ווייל ס'איז ווינטער און ס'איז קאלט. און אז דער
 שמש וועט נישט אויפֿוועקן די בעל־הבתים, וועט קיין מנין נישט זיין, און אז
 ס'וועט קיין מנין נישט זיין, וועט מען קיין תהילים נישט זאגן, וועלן ווייטער
 שטארבן קליינע קינדער... באדארף מען... א. א. וו. א. וו.
 א קליינער ביישפיל, ווי אזוי דאס פאלק דערציילט די כעלעמער מעשיות
 להיפוך דעם אַטראפֿאליער־אגעקדאט, וואס ווערט דערציילט נערוועזער, צוגע־
 אַילטער, כדי וואס גיכער צו קומען צו דער פֿוענטע, צום שפיץ.
 ביז גאר אינטערעסאנט איז, ווי אזוי דאס פאלק פֿארענדיקט דאס דאזיקע פרעכ־
 טיקע ווערק. ווי אזוי ס'ווערן שאַרף געצויגן די גרענעצן צווישן לעגענדע און
 ווירקלעכקייט.

דורך כעלעם, הייסט עס, איז אין אַ טאג דורכגעלאפן אַ קאָץ. אַ באַשעפֿעניש,
 וואָס מען האָט נאָך ביז דענסטמאַל אין דער דאָזיקער שטאָט נישט געזען.
 איז גאַנץ כעלעם הענדום־פֿענדום נאָכגעלאָפֿן דעם דאָזיקן ווונדער. און אז די
 קאָץ איז אַרויפֿגעשפּרונגען אויפֿן דאָך פֿונעם קלויסטער, האָט מען אזוי לאַנג
 געוואָרפֿן מיט שטיינדלעך, ביז זי איז צוריק אַראָפֿ און אַוועק ווייטער. און כעלעם
 נאָך איר.

צוגעקומען צום טייך, איז די קאָץ אַריינגעשפּרונגען, און כעלעם נאָך איר.
 די קאָץ איז אַריבערגעשווומען, און כעלעם איז דערטרונקען געוואָרן. פֿון דענסט־
 מאָל, פֿארענדיקט מען דעם אַגעקדאָט, איז אויפֿגעשטאַנען אַ נייַ כעלעם, וואָס האָט
 קיין שום שייכות נישט צום אַלטן.
 דער פינאַל איבערראַשט ממש.

איציק מאנגער

ווי פיל קינסטלערישע דיסציפלין און טאקט דאס פאלק פארמאגט. ס'איז א סברה, אז מען דארף זיך דערווייל דערהויבן צום פאלק, כדי צו לערנען אט די צוויי וויכטיקע מידות.

ביו ווער, וואס, ווען, האב איך א פארשלאג:

מען דארף זאמלען די אלע אוצרות. און איבערווערטן זיי. די צייט פאר איבער-ווערטונג איז שוין געקומען.
די אלע פראכטיקע אוצרות, וואס בליען נאך דערווייל מיט אלע כוחות אין זכרון פונעם פאלק.

(„ליטערארישע בלעטער“, נומ. 20, 17טער מאי 1929)

יעקב פראנק — די דראַמע פון אהרן צייטלין

איך מיין די דראַמע „יעקב פראַנק“ פון אהרן צייטלין * אַ דערגרייכונג, אויף וועלכער ס'לוינט זיך אַפּשטעלן.

נאָר קודם-כל אַ טענה צו אהרן צייטלין פאַר זײַן הקדמה. פאַר זײַן וועלן באַרעכטיקן זײַן ווערק „היסטאָריש“. צו וואָס? צי דאַרף די קינסטלערישע וויזיע אַט די באַרעכטיקונג? צי איז זי נויטיק? איך זאָג — נײַן. ווייל דער אויסגעפֿי-בערטער יעקב פראַנק — אהרן צייטלינס האַלוצינאַציע — האָט איר באַרעכטיקונג אין דער וויזיאַנערישער שטאַרקייט, און איז אמת און איז פּונקט אַזוי וואָרהאַפטיק, ווי דער געשיכטלעכער.

„יעקב פראַנק“ איז אַ שאַטנשפּיל אין זעקס בילדער. אין צענטער פון שאַטנ-שפּיל שטייט דער גאַטזוכער, וואָס ברענט און ווערט פאַרברענט פון זײַן זעונג, וואָרום גאַט איז פֿייער. אַ סימן האָב איך — אַלע די . וואָס האָבן זיך פאַרמאַסטן צו דערנענטערן זיך צו אים, זענען פאַרברענט געוואָרן.

אין ברען פונעם גאַטזוכער זע דעם העלדיש-פּאַטעטישן מאַמענט זײַנעם, אין זײַן פאַרברענט ווערן זע דעם טראַגישן מאַמענט זײַנעם.

אויפן דראַמאַטישן הינטערגרונט אין „יעקב פראַנק“ פּלאַטערן צוויי קרוינען: די פּאַנטאַסטישע, עקזאַלטירטע קרוין פונעם טרוימער, און די גאַלדענע קרוין פון וועלטלעכער מאַכט. די פּאַנטאַסטישע קרוין ציט ווי אַ מאַגנעט די גאַלדענע קרוין צו זיך. זיי דערנענטערן זיך און דערקענען זיך און שפּרינגען צוריק. אויף דער אויסגעחלומטער קרוין פּאַלט אַ שאַטן, דער מאַסקאַראַד דערגרייכט דעם אַפּאַגע-מאַמענט. די אַנטווישונג ליגט ווי אַ שלאַנג און לויערט. די וויזיע האַלט ביים פּלאַצן, די בלאַע קרוין פון הלום נויגט זיך קיין מערב.

דער דראַמאַטישער הויפטפּונקט ליגט אין פּערטן בילד, אין דער באַגעגעניש פון קייזער יאַזעף מיט פראַנקס פּראַצעסיע. פיר מאַסקעס קרייצן זיך: די אינקאַ-גניטאַ-מאַסקע פון יאַזעף דעם צווייטן, די אימפּעראַטאָר-מאַסקע פון יעקב פראַנק, די שוואַרצע קאַפּוצינער-מאַסקע פון אינטריגע און פאַרראַט, און די רויטע גע-שפּענסטישע מאַסקע פונעם לץ, וואָס הענגט זײַנע שמייכלען, ווי האַלבע פאַר-סמטע לבנות, איבער אַלעמענס קעפּ.

רעזשיסער, צו זעסטו די טעאַטראַלישע סימפּאַניע? זאָג אויס דעם אמת!

(* אהרן צייטלין — „יעקב פראַנק“, דראַמע אין זעקס בילדער, פאַרלאַג ב. קלעצקין,

נאר פאמעלעך:

דאס ערשטע בילד — דער בעל-שם אין די בערג. נאך דער ארבעט. די זון פארגייט. יעדער זון-אונטערגאנג טראגט א נייעם זונאוויפגאנג. סימבאלישער אק-צענט. דאס מידע ווייב ווערט אנטשלאפן. די שבת-צבי-פראצעסיע דערנענטערט זיך. מאסקושפיל, פאקלשפיל, טאנצשפיל. וואס איז דאס — חלום פון שלאפנדיקן פארהארעוועטן ווייב, צי די נאקעטע זעונג פון בעל-שם? צוויי אקארדן קרייצן זיך: דער פינאל שבת צבי, און דער ערשטער אקארד — דער בעל-שם. א הערלעכע געשפענסטעריאדע. דאס מאל גישט ביי נאכט אויפן אלטן מארק, נאר פאר נאכט אין די קארפאטן-בערג.

שבת צבי ווארט אויפן אפלייזער, דער בעל-שם — אויפן איבערגאנגס-מאמענט. פאר ביידע ווערט עס יעקב פראנק. דער פינאל מיטן נאך-נישט-צעקלונג-גענעם ערשטן נייעם אקארד רופן ארויס יעקב פראנק. און יעקב פראנק אנטבלויזט זיך ווי אן אויסגעחלומטער פון די צוויי אפאסטלען אין די בערג.

דאס צווייטע בילד. נאכטלאנדשאפט. הייסע רויטע עראטישע רעפלעקטארס שפילן אויף ביימער, אויף פעלדער, אויף הענט, פיס... מוזיקאליש-עראטישער ציטער. יעקב פראנק שטייט אין דער מיט. ס'איז זיין פראקלאמאציע. איבער זיין קאפ הענגט א זילבערנע לבנה, — אוואטשא הייסט זי. קיין איינציקער פלעק טאר אויף איר גישט פאלן. אוואטשא איז אייגנטלעך דער שפיגל, וואס דארף לויכטן אויפן וועג דורך נאכט און טונקל צו מאכט און צו גאט.

דאס דריטע בילד איז דאס בילד פון נסיון, פון וואקלען און פון טרוימף. אויף דער לבנה—אוואטשא פאלט א שאטן און פארשווינדט. זיגנאג-ליניע. דער ערשטער דיסאנאנס האט אריינגעקלונגען, אויפגעהויבן א שווארצן פינגער און באדראט.

דאס פערטע בילד איז, ווי געזאגט, דער דראמאטישער הויפטפונקט פון דער יעקב פראנק-טראגעדיע. די קרוינען דערנענטערן זיך און דערווייטערן זיך. אווא-טשא איז אין די הענט פונעם שאטן. דער פינאל פונעם בילד: פראנקס פאטעטיש ווארט „לעשט אויס די זון!“

דאס פינפטע בילד. דאס ליכט, וואס האלט ביים אויסגיין, פלאקערט נאך איין מאל שארף אויף. אויף נאכטישער קעלערוואנט באוועגן זיך צוויי גראטעסקע סילווע-טישע קעפ, דער בעל-שם און דאס גולמל. פראנקס לעצטער אימפולס: פראנקס פארצווייפלט ווערק. דער שאטן פון לץ פלאטערט אומגעזען אין קעלער. דער גולם, דער סימבאל פון דער רויער סטיכע, איז פאראדירט, געווארן א גולמל. דאס גאנצע פערטע בילד דארף טעאטראליש פארוואנדלט ווערן אין ליכט-אגאניע. פארצווייפלטע, אנגעשטרענגטע ליכטציטערס שפילן אויף דער ליינונט און פארלעשן זיך. אין די קעלער-פענצטער — א שפיל פון הענט. הענט, וואס ראנגלען זיך מיט טויט און אונטערגאנג און הענט, וואס גייען אויף מיט זון און בענטשונג.

די זעקסטע און לעצטע סצענע, דער קאפ פון יעקב פראנק פארלעשט זיך. דער קאפ פון בעל-שם העלט אויף. די גאנצע סצענע האט דעם טעמפא פון מרידה. די אנטווישונג פלאטערט מיט טויזנט שווארצע קראען איבערן בילד. די מאסן-סצענעס זענען מייסטערהאפט, דער לץ, וואס טראגט אריין דעם סוד פון גאלד, מאכט א ביסל ליכטיק, דאס גאלדענע קאלב רוקט זיך פאמעלעך אריין אין צענטער. און אוואטשא, די געפאלענע לבנה, שטייט ווי מאריא מאגדאלענא, ווען זי האט פארראטן יעזוסן. דאס קול פון בעל-שם צעברעכט די גאלדענע קאלב-וויזיע, — און דער לץ זאגט אן די בשורה פון גאטס קומען.

די גאנצע דראמע איז, ווי געזאגט, א שאטנשפיל. אפאקאליפטישער מאסקא-ראד. געצונדן אין די פענצטערלעך פון מאגישע לאמטערן. די נאכט אין אן עדות פון דער שבת-צבי-וויזיע און איר אונטערגאנג, פון דער יעקב פראנק-וויזיע און איר אונטערגאנג. נאר דאס געזיכט פון בעל-שם לויכט אויף בולטער אונטערן גאלדענעם רעפלקטאר פון דער זון.

איך אונטערשטריןך די דריטע בעל-שם-אנטפלעקונג אין צייטלינגס דראמא-טישער סימפאניע. איצט, ווען די גרעסטע דיכטערס פון מערב-איראפע ליגן אויף דער קני פאר דער הייליקער פראנציסקיס-לעגענדע, דעמערט אין אונדזער קינסטלערישער יידישער עמפינדונג אויף די בעל-שם-טוב-לעגענדע ווי אן ענטפער און א אנווייז.

וואס איז דאס קריגל רחמנות-וויין פון הייליקן פראנציסקיס אנטקעגן די צוויי עמערס זון און פרייד, וואס דער וואסער-טרעגער האט אוועקגעשטעלט אויפן שפיץ פון די קארפאטן-בערג?

איך זאג עס בדרך אגב. אויסן בין איך א סך, וואס פיבערט שוין לאנג אין מיר און דערפאר טאקע איז אהרן צייטלינגס דראמע אן אנטפלעקונג, און איך געפין קיין אנדער ווארט נישט ביים פארענדיקן מיין קליינע רעצענזיע ווי: דריי מאל באגרייטערט!

(„ליטערארישע בלעטער“, נומ. 9, 1טער מערץ 1929)

מיין באַליבטסטער שרייבער

שייך צו זאָגן דער געליבטסטער ? אין דער אייראָפּעיִשער ליטעראַטור האָב איך אַ סך געליבטע. קודם־כל איז מיר ליב און טייער דער כינעזישער דיכטער און שיפור לי טיי פע, און דער עיקר ליב איז מיר זיין לעבעדיק ליד, זיין פאַרן שיכורער־הייט אין אַ שיפל וועלן כאַפּן די לבנה אין האַנט און צו שטאַרבן דערביי. פּדי צו דערמאַנען כאַטש אַ טייל פון די, וואָס זענען מיר ליב, וועל איך אַנ־רופן דעם פּערסישן זינגער פון ווייזן אַפּים און דעם פּראַנצויזישן שיכור־וואַגאַבונד ווערלען. ווייטער דערמאַנען האָט גישט קיין שיעור. אַפּים איז גישט פאַר מיר קיין געשטאַלט, נאָר אַ סימבאָל — אַט אַזוי ווי ער, דאַרף מען תּופּס זיין דאָס לעבן און דערהויבן עס גישט צו אַלימפּישער, נאָר צו מענטשלעכער פּרייד, וואָס בליט אין די טאַלן. ווערלען איז מיר נאָענט גישט נאָר צוליב זיינע מוזיקאַלישע לידער, נאָר צוליב זיינע גישט־מוזיקאַלישע סקאַנדאַלן (להכעיס אַלע פּיליסטערס אין דער ליטעראַטור). איך האָב ליב פּאַקאַטשיאַ קודם־כל פאַר זיין מיסטערהאַפטיקייט און דערנאָך פאַרן קענען לויטערן די אינסטינקטן, וואָס דער בירגער טריוויאַליזירט, און דער־הויבן זיי צו אַבסאָלוטער שיינקייט. ווייטער האָט גישט קיין שיעור. מיין באַליבטסטער שרייבער אין ייִדיש ?

ס'איז מיר קודם־כל ליב יעדער אייגער, וואָס האָט טאַלענט און שרייבט ייִדיש, אַבער, וועלנדיק מאַכן אַן אויסנאַם (ס'קומט מיר אַפּילו אַן אַ ביסל שווער), מוז איך זאָגן: שלום־עליכם, דוד בערגעלסאָן, און אליעזר שטיינבאַרג. דעם ערשטן און דעם לעצטן דערפאַר, ווייל אין זיי איז פאַרקערפּערט דער גאַלדענער ייִדישער פּאַלקס־פּרימיטיוו, און בערגעלסאָן פאַר זיין אַכזריות, פאַר זיין לירישער רעזי־גנאַציע און הומאַריסטישן סך־הכל.

איך וואָלט נאָך איצטער געקענט צוגעבן אַ גאַנצע ריי שרייבערס, אַבער איך האָב מורא, אַז דער שפּאַלט, וואָס די „ליטעראַרישע בלעטער“ האָבן מיר אַפּגעגעבן, קאָן אַ מאָל פּלאַצן.

(„ליטעראַרישע בלעטער“ נומ. 17, 25 אַפּריל 1930 — ענטפּער אויף אַן אַנקעטע „מיין באַליבטסטער שרייבער“)

פאלקלאַר און ליטעראַטור

דער ניִי־צייטיקער אַנטיסעמיטיזם — און דווקא דערפאַר, ווייל ער איז געקומען אין אַזאַ ברוטאַלער פאַרם אין קלאַסישן לאַנד פון ייִדישער אויפקלערונג-באוועגונג — האָט ליקווידירט, און דוכט זיך אויף אייביק, די אַסימילאַציע אַלס לייזונג פון דעם ייִדישן פּראָבלעם. די צעטומלטע ייִדישע אינטעליגענץ זוכט און טאַפּט דעם וועג צוריק. צוריק צו די פּאַרלויירענע ייִדישע אייגנאַרטן; אַט די אייגנאַרטן, וואָס מען האָט אַ מאָל ליקווידירט מיט אַ משפּילישן זשעסט: „אַפּגעשטאַנען“, „אַזיאַטיש“.

דערקענען און געפינען דעם וועג צום אייגענעם פּאַלק — דאָס איז איצט דער לאַזונג און די בולטע טענדענץ פונעם ייִדישן אינטעליגענט. סײַ פון דעם ביז איצט אין גאַנצן אַסימילירטן, סײַ פון דעם אין די אייגענע ד' אמות געבלי-בענעם, וואָס האָבן אין משך פון די לעצטע צענדליקער יאָרן געלייגט מער דעם טראַפּ אויף אייראַפע און מיט אַ ברייטער האַנט געעפנט טיר און טויער פאַר אַלע דרויסנדיקע השפּעות, וואָס האָבן אין אַ געוויסן מאַמענט געשטעלט אין סכּנה די אינערלעכע אייגנאַרטן פון דער ייִדישער פּאַלקסקולטור.

דער ערשטער און סאַמע וויכטיקסטער טריט צו דער פּאַלקס־דערקענטעניש — איז די דערקענטעניש פון דער פּאַלקס־נשמה. און דער בולטסטער אויסדרוק פון דער פּאַלקס־נשמה איז זײַן פּאַלקלאַר.

ווען דער פּוילישער פּולקאַוויניק אַדאַם קאַץ האָט אין וואַרשע געלייענט זײַן ערשטע „אַזאַן־דעקלאַראַציע דורכן ראַדיאָ, האָט די ייִדיש־פּוילישע אינטעליגענץ אַ ציטער געטאַן. די דעקלאַראַציע איז געווען דער ערשטער אַנזאַג פון אַ היט־לעריסטישן קורס אין פּוילן. די ייִדיש־פּוילישע אַסימילאַציע האָט אַ טיפּן קרעכץ געטאַן. די הערלעכע שאַטנס פון מיצקעוויטשן און סלאַוואַצקין האָבן אַנגעהויבן צו פּאַרבלאַסן. די אילווייע פון אַ בשותפותדיקער פּוילישער קולטור האָט אַראַפּ־געלאָזט די פּליגל.

ווי אַזוי האָט אין דעם מאַמענט רעאַגירט דער פּשוטער פּוילישער ייִד, דער ייִד מיטן קליינעם, קיילעכדיקן היטעלע אויפן קאַפּ?
ער האָט מיט אַ ביטערן שמייכל אַ פּרעג געטאַן בײַם צווייטן ייִדן:
— וואָס האָט ער הייַנט געדרשנט, דער „קאַצקער“?
וויפּל ביטול און איראַניע עס ליגט אין דער דאָזיקער פּראַגע, שאַרפע ייִדישע איראַניע.

הייַנריך הייַנעס פּלירט מיט די אַנעמישע דײַטשישע וואַסער־פּריילינס וואַלטן די נאַציס נאָך געקענט פּאַרטראַגן. אַבער הייַנעס שאַרפע ייִדישע איראַניע האָט

אפילו גערייצט דעם גוטמוטיק דײַטשישן בירבירגער.

מיטן אויער צו דעם, וואָס דאָס פּאַלק טראַכט, זינגט, חלומט און רעדט, דערקענט מען דאָס פּאַלק. ווען איבערן דײַטש-אַסימילירטן ייד איז געקומען די גרויסע קאַטאַסטראַפּע, ווען אַ ברוטאַלער פעלדפעבל-קולט האָט אַ דונער געטאָן: „יודא, הינאַוס!“ האָט זיך דער דײַטשישער ייד אויפגעכאַפּט פון זײַן גלייכ-באַרעכטיקונג-חלום, פון זײַן דײַטשישן קולטור-טראַנס און האָט גענומען לויפן... אָבער אין זיך און מיט זיך טראַגט ער אַ ממזר — אַ פרעמדע שפּראַך און פרעמדן ניגון.

און כל-זמן ער וועט נישט גרינטלעך אַפּטרייבן אַט דאָס פרעמדע, וועט פאַר אים זײַן פאַרשטעלט דער וועג צום ייִדישן.

אַ שווערע אַפּעראַציע. אפשר וועט זי געראַטן. אפשר וועט אַ ייִדישן דאַרף-צדיק געראַטן אַרויסצוטרייבן דעם פרעמדן קולטור-דיבוק, וואָס רעציטירט נאָך אויף דער וואַנדערונג צווישן גרענעצן און פעלקער לעסינגס משל וועגן די „דריי רינגען“ און שילערס „דאָן קאַרלאַס“.

דאָס נעמעלעכע מיט דער ייִדיש-פּוילישער אַסימילאַציע, די אינערלעך-אַפּגע-פרעמדטע פון דער ייִדישער פּאַלקס-נשמה אין אירע קאַלאַסאַלע רעזערוון. די שאַטנס פון קראַשינסקיס „ניעבאַסקאַ קאַמעדיאַ“ און די סימבאָלן פון וויספּיאַנסקיס „חתונה“ ליגן אויף אַן אַנדער שטח, ווי די געשטאַלטן פון בעל-שם און פונעם באַרדיטשעווער זצ״ל.

איך לייקן נישט די שיינקייט פונעם פרעמדן מיטאַס. אָבער איצט, אין דער היסטאָרישער רגע, ווען אַ פּאַלק דאַרף און האַלט בײַ אַן אינערלעכער קאַנסאַלי-דאַציע, מוז מען דאָס פרעמדע גרינטלעך פאַרגעסן, פּדי צו געפינען דאָס אייגענע און דערמיט — זיך אַליין.

די ייִדישע ליטעראַטור האָט אין אירע בעסטע דערגרייכונגען קיין מאָל נישט פאַרלוירן דעם קאַנטאַקט מיטן ייִדישן פּאַלקסלעבן, און במילא מיטן ייִדישן פּאַלקלאַר.

צי איז בכלל מעגלעך אַ לעבעדיקע ליטעראַטור אַן אַ פּאַלקלאַריסטישער באַזע?

דער ענטפּער איז: לאַ מיט אַן אַלף.

דער בעסטער באַווייז איז די נייע העברעיִשע ליטעראַטור, דאָס נייע העב-רעיִשע טעאַטער און דאָס גלייכן. דער העברעיִזם האָט אַוועקגעשטעלט די פּראַגע פּשוט און קלאַר:

דער גלות האָט צעברעקלט דאָס ייִדישע פּאַלק שפּראַכלעך און קולטורעל. מען דאַרף דאָס צעברעקלטע זאַמלען און שאַפן אַ גאַנצקייט, אַן אַרגאַנישקייט. הינטערן העברעיִזם שטייט דער ציוניזם. אַ מעכטיקע נאַציאָנאַלע רענעסאַנס-באַוועגונג. די אויפלעבונג פון דער העברעיִשער שפּראַך איז אַ העראַישער אַנ-

שטרענג צו געפינען די נאציאנאל-סינטעטישע פארם, וואס זאל צונויפזאמלען דאס, וואס דער גלות האט צעשליידערט. דער ציוניזם — די באוועגונג, וואס טראגט אויס אין אונדזער צייט דעם יידישן מלוכה-געדאנק האט, און גאר נישט צופעליק, ארויסגערוקט יענע שפראך, וואס פארקערפערט מיט זיך די גרעסטע קולטור-שאפונג פונעם יידישן פאלק — דעם תנ"ך. די שפראך, אין וועלכער יידן האבן זיך אויסגעלעבט בעת זייער מלוכה-נאציאנאלער זעלבשטענדיקייט. אזוינע צוויי סימבאליש-ראמאנטישע ארגומענטן האבן געהאט דעם כוח צו באשאפן א נייע העברעישישע ליטעראטור און קולטור.

זי איז אבער די דאזיקע נייע-העברעישישע ליטעראטור און ארגאנישער אויסדרוק פונעם יידישן פאלקסלעבן און זיין פאלקלאר ?

ווען איך וועל זאגן, אז ביאלק איז געווען דער לעצטער יידישער דיכטער אויף העברעישיש, וועט דאס אפשר קלינגען ווי א פארדאקס. אבער ס'איז פארט אזוי. ביאלקס אינטימער קאנטאקט מיטן יידישן פאלקסליד („שירי העם“), מיט דער סלאווישער לאנדשאפט, דער גלות-לאנדשאפט („שירי החורף“), באווייזן עס: שניילאנדשאפט איז יידישן פאלקסליד, דער ציטער פונעם יידישן פאלקס-געמיט אויפן פאן פון אט דער סלאווישער לאנדשאפט. ס'האט נאר געפעלט, אז דאס דאזיקע ליד זאל אויסגעוונגען ווערן אויף יידיש. און ס'וואלט געווען קלאסיש.

דער גרעסטער נייע-העברעישישער פאעט איז סטימולירט געווארן פון יידישן פאלקסליד. ביאלקס אינטימער קאנטאקט מיט יידיש און מיט זיין פאלקס-ליטעראטור איז געווען דער לעצטער קאנטאקט פון דער נייע-העברעישישער ליטע-ראטור מיט דער יידיש-פאלקלאריסטישער באזע. די העברעישישע דיכטונג נאך ביאלק ליקן האט זיך אלץ מער און מער דיסטאנצירט פונעם גלות און זיין פאלקלאר. און בלייבנדיק אליין, איז זי געבליבן הענגען אין דער לופטן. דער פאטאס, וואס די דאזיקע ליטעראטור פארמאגט, האט זי צו פארדאנקען די תנ"כישע רעמיניסצענצן, וואס ווירקן אין דער העברעישישער שפראך גופא. איינגעשלאסן אין דער פאלעסטינישער לאנדשאפט, פילט זיך בולט אין איר דער דוחק פון אן ארגאניש-שעפערישן העברעישישן פאלקלאר.

אנטלייט מען טאקע דעם ניגון ביי די אראבער. און דער אראבישער ניגון טראגט אויף זיינע פליגלען דעם סוראגאט פון א העברעישישן פאלקסליד. אז דער פאלעסטינער ארבעטער-טעאטער „אוהל“ וויל געבן א ביבלישן ספעקטאקל „יעקב און רחל“, נעמט ער די הלבשה און די פאנטאזימע ביי די בעדווינער אין מדבר. ארויסגייענדיק פון דער השערה, אז אזוי האבן געמוזט רעדן און זיך באוועגן די אבות אונדזערע, שאפט דער „אוהל“ א בעדווינישן ספעקטאקל און נישט קיין העברעישישן, הגם דער יעקב-ורחל-שפיל ווערט געשפילט אויף העברעישיש. דער נייע-העברעישישער עקספערימענט איז נישט דער איינציקער פרוו אין דער

קולטור-געשיכטע פון די פעלקער אויפצוהאלטן און ווייטער צו בויען א ליטעראטור און א פאלקלאריסטישער באַזע. דער סאַמע קלאַסישער ביישפּיל איז די דיכטונג אין דער לאַטיינישער שפּראַך, ביז אין די צייטן פון די אייראָפּעיִשע הומאַניסטן אַריין.

מען קען נישט אַפּליקענען די גרויסע פּאָעטישע ווערטן פון דער שפּעט-לאַטיינישער ליטעראַטור. אָבער אַן דעם רוימישן פּאַלקסלעבן, וואָס האָט זיך אויס-געווירקט שפּעטער אין דעם פּאַלקלאַר, איז די ניי-לאַטיינישע ליטעראַטור געווען און געבליבן אַ ברכה לבטלה.

דער לעבעדיקער פּאַלקלאַר איז די שוואַרצערד, וואָס פון איר וואַקסט אַרויס אַראַגאַניש די לעבעדיקע און ווירקנדיקע ליטעראַטור. דער פּאַלקלאַר צייכנט שוין אַן בולט און אין אים קען מען שוין בולט דערקענען און אַנטאָפּן די פּלוסן און מינוסן, די מעגלעכקייטן פון דער אַדער יענער נאַציאָנאַלע ליטעראַטור.

די קרוין פון דער ענגלישער פּאַלקסשאַפּונג איז די באַלאַדע. די קרוין פון דער ענגלישער ליטעראַטור איז די דראַמע. די שאַרפע שפּירונג פאַרן דראַמאַטישן עצם, וואָס דאָס ענגלישע פּאַלק האָט אַרויסגעוויזן, זינגענדיק זיינע באַלאַדן, האָט פּאַמעלעך געצייטיקט די גרויסע דראַמע און זיך דערהויבן צו דער העכסטער דראַמאַטישער וויזיע דורך שעקספּירן.

די קרוין פון דעם ייִדישן פּאַלקלאַריסטישן שאַפּן איז דער פּאַלקסהומאַר, דער ייִדישער וויץ, וואָס איז אַפּילו אַ שם-דבר ביי די גוים. אַט די דאָזיקע שאַרפע שפּירונג פאַרן הומאַריסטישן, וואָס מערקט זיך בולט אין דער ייִדישער פּאַלקס-שאַפּונג, האָט פּאַמעלעך זיך צעצייטיקט און דערגרייכט איר העכסטע און קלאַסיש-סטע פּאַרענדיקונג אין שלום-עליכמען.

ווען מען נעמט אין באַטראַכט די אַקטיוו-העראַישע ראַלע פון די ענגלענדער אין דער וועלט-געשיכטע און די פּאַסיוו-העראַישע ראַלע פון די ייִדן אין דער מאַדערנער וועלט-געשיכטע, וועלן מיר אפשר פּאַרשטיין, פאַר וואָס ס'איז אַזוי און נישט אַנדערש.

די דראַמע איז בכלל דאָס צרה-קינד סיי פון דער העברעיִשער, סיי פון דער ייִדישער ליטעראַטור. אַ פּאַלק מיט אַזאַ דראַמאַטישער פּאַרגאַנגענהייט, מיט אַזאַ טראַגישער קעגנוואַרט — איז אין זיין ליטעראַטור נישט דערגאַנגען צו דראַמע! די ביבל אַליין שטעלט אַוועק אַ גאַנצן שלל פון דראַמאַטישע געשטאַלטן — און קיין איינע פון זיי איז ביז איצט נישט געלייזט געוואָרן נישט פון דער העברעיִשער און נישט פון דער ייִדישער ליטעראַטור. די געשטאַלט פון קין, דעם ברודער-מערדער, די געשטאַלט און די טראַגעדיע פון שאול המלך, דעם האַמלעט פון דער ייִדישער געשיכטע, דער ייִדישער איפּיגעניאַ-מאַטיוו — די מעשה מיט יפתח טאַכטער — האָבן נאָך ביז צום הייַנטיקן טאַג נישט באַקומען אין דער ליטעראַטור ביי ייִדן קיין תּיקון.

יפתח טאכטער און איפגיניא. צוויי גורל-שוועסטער. אבער נישט מיט דעם זעלביקן מול. מיט איפגיניא האבן זיך באשעפטיקט די גרויסע גריכישע טראגיקערס, די דייטשישע און די פראנצויזישע קלאסיקערס און מיט יפתח טאכטער נאר איינער — שלום אש אין א דראמאטיש זיבעלע.

דאס אבסאלוטע פעלן פון דער דראמאטישער שפירונג ביים יידישן פאלק האט געמאכט אוממעגלעך די באלאדע-פארם אין זיין פאלקסליד. אויפן חורבן בית-המקדש — דער טראגעדיע פון נאציאנאלן אונטערגאנג — רעאגירט נאך ביז צום היינטיקן טאג דאס פאלק מיטן אלטן „איכה"-געזאנג, דאס הייסט — ליריש-עלעגיש.

אז דאס שייכות צווישן באלאדע און דראמע איז נישט קיין סתם השערה מיינע, וואס הענגט אין דער לופטן, לאזט זיך באווייזן. אלע פעלקער, וואס האבן פארמאגט א דראמאטישע שפירונג, האבן אין זייער פאלקלאר — די באלאדע, און אין זייער ליטעראטור, ווי א קאנסעקווענטע אויפשטייגונג — די דראמע.

אזוי איז עס ביי די ענגלענדער, ביי די דייטשן, ביי די סקאנדינאווישע פעלקער. פון די ראמאנישע פעלקער האט בלויז איין פאלק דערגרייכט די גרויסע דראמע — די אויטענטישע און נישט די קאנסטרוירטע — דאס איז דאס שפאנישע פאלק. פון די סלאווישע פעלקער האט קיין איין פאלק נישט דערגרייכט די באלאדע אין זיין פאלקלאר און די דראמע אין זיין ליטעראטור.

צוויי מאמענטן, צוויי בולטע ליניעס צייכענען זיך אן אין דעם יידישן פאלק-קלאר: א ליריש-פאטעטישע און א גראטעסק-רעאליסטישע ליניע. דער ליריש-פאטעטישער עלעמענט פארבינדט אים שטארק מיט דער העברעישישער טראדיציע, מיט ווייטע אמאלן — די ווונדער-מעשה, די לעגענדע, דער יידיש-רעליגיעזער עקסאז; דער גראטעסק-רעאליסטישער עלעמענט — מיטן פאלקס-אגעקדאט און מיט דער פאלקס-פאנטאזימע. אויף דער ערשטער ליניע באוועגט זיך די יידישע ראמאנטיק: פרץ, ליוויק, איגאנטאוו און אנדערע; אויף דער צווייטער — גאלד-פאדן, שלום-עליכם, משה-לייב האלפערן א"א.

די יידישע ראמאנטיק האט אויפגעכאפט און דערהויבן דעם טאן און דעם נוסח פון דער רעליגיעזער פאלקס-נשמה און פון דער ווונדער-מעשה בכלל: פראס „חסידיש" און „פאלקסטימלעכע געשיכטן", ליוויקס „גולם" און „גאולה-קאמעדיע", איגאנטאווס „ווונדער-מעשיות פון אלטן פראג". נישט אלע מאטיוון, געשטאלטן, פראבלעמען, וואס דער רעליגיעז-ראמאנטישער פאלקלאר האט אנגעצייכנט, זענען ביז איצט אויסגעשעפט געווארן דורך דער יידישער ליטעראטור.

איין זאך איז אבער פדאי פעסטצושטעלן: אויף דער ראמאנטיש-פאטעטישער ליניע באגעגנט זיך די ניי-יידישע ליטעראטור מיט דער העברעישישער. אויך די ניי-העברעישישע ליטעראטור האט ארויסגעוויזן אן אויסערגעוויינטלעכע שפירעוו-דיקייט פאר די ראמאנטיש-פאטעטישע מאטיוון און טענער, וואס דער יידישער

פאלקלאר האט אנגעצייכנט, דער עיקר — אין דער חסידישער פאלקס-מעשה. דער יידיש-רעליגיעזער פאלקלאר האט אין זיך אויפגעהאלטן א נשמה-שאפונג, א געמיט-אטמאספער, וואס איז אלט ווי דאס יידישע פאלק גופא.

אין דער דאזיקער נשמה-לאנדשאפט האט נאך גאט געזאגט צום ליכט, און ס'איז גוט. אין דער דאזיקער נשמה-לאנדשאפט האבן געוואנדלט דער אר"י הקדוש און די ל"ו צדיקים. אין דער דאזיקער געמיט-לאנדשאפט האט אויפגעצייטערט די בעל-שם-געשטאלט — די יינגסטע מיסטישע לעגענדע אינעם גאנצן אייראפעישן פאלקלאר.

דער יידיש-רעליגיעזער פאלקלאר האט אויפגעהאלטן ווי אן אבן-טוב די תפילה, דעם לירישן דע-פראפונדיס-מאנאלאג פון דער יידישער נשמה מיטן באשעפער פון אלע וועלטן. אינטימע לירישע רעזאנאנסן פון תהילים — ביז צו די אויסטערלישע טענות פון דעם בארדיטשעווער זצ"ל, ליריש-בונטאריש און פרום.

די יידישע ליטעראטור האט נישט געקענט אינגארירן אט דעם לעבעדיקן קוואל. ווי אפיקורסיש זי זאל נישט געווען זיין אין געוויסע צייטן, האט זי פארט געמוזט זיך אנטויסן אין דעם דאזיקן פאלקלאריסטישן אוצר, וואס איז א לעבעדיקייט פאר זיך, א דערמאנונג. דערמאנענדיק זיך די תפילה, וואס די מאמע האט געשעפטשעט פאר די בענטשליכט, גייט דער הארבער מענדעלע מוכר ספרים ארויס פון די פלים. דער ניכטערער משכיל און סאטיריקער ווערט ליריש עקזאלטירט. ער האט אנטדעקט, אז אין דער ווייבערישער תפילה אויף עברי-טייטש איז פאראן א ים מיט ליבשאפט נישט נאר פארן אייגענעם הויזגעזינט, נאר פאר א גאנץ פאלק, פאר א גאנצער וועלט.

אין דער רעליגיעזער פאלקס-מעשה האט זיך אנטפלעקט סיי דער ייד, סיי דער מענטש. און אינעם זכות פון אט דער דערקענטעניש איז פרץ דער קינסטלער געהאלפן געווארן.

נישט אלץ, וואס די פאטעטיש-ראמאנטישע ליניע אין יידישן פאלקלאר האט אנגעצייכנט, איז פארענטפערט געווארן דורך דער ניי-יידישער ליטעראטור. אבער תמיד, ווען די יידישע ליטעראטור וועט זיך אומקערן צו אט דעם קוואל, וועט זי האבן דעם קאלומבוס-געפיל פון אנטדעקן נייע מאטיוון, סימבאלן און שיינקייטן. די צווייטע פאראלעלע ליניע, וואס דער יידישער פאלקלאר האט אנגעצייכנט פאר זיך און פאר דער יידישער ליטעראטור, טראגט א גאנץ אנדערן כאראקטער. די ליניע איז מער וועלטלעך, כמעט אין גאנצן נישט געבונדן מיט דער טראדיציע. זי איז אַנטי-פאטעטיש, רעאליסטיש, אבער מיט א שמיצל אריבער. א רעאליזם, וואס גרענעצט זיך מיט א גראטעסקער פאנטאסטיק, ווי די יידישע ווירקלעכקייט אין די לעצטע פאר הונדערט יאר. אין דעם דאזיקן טייל פון יידישן פאלקלאר ווימלט עס מיט לצים און נאראנים, מיט שפיצלעך און שטעכווערטלעך, מיט

קללות, מיט וואָרט-זשאַנגלערייען, מיט וויצן און שפּריצן, מיט שפּילן און פּאַר-שייטקייט.

אמת איז, אַז אויך אין דעם טייל פון יידישן פּאַלקלאָר זענען פּאַראַן שטאַרקע און פרומע אַקצענטן. דאָס ליבעליד פונעם שניידער-מיידל, דאָס פּאַמיליע-ליד, דאָס שלאָף-און קינדער-ליד וכדומה.

דער סינטעטיקער פון פּוּריים-שפּיל און פּאַלקסליד איז געוואָרן דער באַשאַפּער פונעם יידישן טעאַטער, ראַזשיקעס און מאַנדלען פּלוס צינגענטאַנג, פּאַרשייטער מאַסקשפּיל פּלוס פּרום יידיש פּאַלקסגעמיט. אויף אַ ברייטער פּאַלקלאָריסטישער באַזע איז אויפגעקומען דאָס יידישע פּאַלקס-טעאַטער. וואָס מער דאָס טעאַטער האָט זיך זינט גאַלדפּאַדענען דערווייטערט פון דער פּאַלקלאָריסטישער באַזע, אַלץ שפּלדיקער איז עס געוואָרן.

אַבער די באַזע איז פּאַראַן, דער אומקער איז תמיד מעגלעך. טיף אין יידישן פּאַלקס-אַנעקדאָט וואַרצלט שלום-עליכם. אַנעקדאָט און גלייכווערטל גיבן צו אַ סך הן און אייגנאַרט דעם שלום-עליכמשן ווערק.

אויב פּרץ איז דער העכסטער אויסדרוק פון דער ראַמאַנטיש-פּאַטעטישער ליניע, איז שלום-עליכם דער העכסטער קינסטלערישער אויסדרוק פון דער רעאַליסטיש-גראַטעסקער ליניע.

אין וואָס באַשטייט דאָס גראַטעסקע ?

הערט זיך צו, ווי אַ פּשוטער יידישער פּאַלקס-מענטש רעדט:

— איך בין געגאַנגען, בין איך.

אין אַט דעם אופן רעדן באַמערקט זיך דער מאַדנער און אייגנאַרטיקער שפּרונג איבערן פּונקט.

שלום-עליכם האָט אויפגעכאַפּט דעם אופן רעדן פונעם יידישן פּאַלקס-מענטש, זיין נטיה צום מאַנאַלאָג. דער מאַנאַלאָג, וואָס איז אין תּוך טעאַטראַליש, אַבער גישט דראַמאַטיש. טעמאַטיש וואַרצלט שלום-עליכם אין יידישן לעבן-שטייגער, אין יידישן פּאַלקלאָר. אין זיין אויסדרוק-פאַרם איז ער דער קלאַסישסטער פּאַרשייטער פון דער רעאַליסטיש-גראַטעסקער פּאַלקלאָריסטישער באַזע. דער כעלעמער רב איז געווען דער פּראַטאַטיפּ פון זיין רב ר' יוזיפל פון כּתּרילעווקע. דער „פּאַר פּישופּטער שניידער“ איז געבויט אויף אַ כעלעמער מעשה. און נאָך און נאָך. די אויפגאַבע פון יעדער אַרגאַנישער ליטעראַטור איז צו האַבן אַ פּאַלקלאָריסטישן באַדן, דאָס מיינט אַ לעבעדיק פּאַלק, און צו פּאַרענטפּערן די פּראַבלעמען, מאַטיוון און געשטאַלטן, וואָס דאָס פּאַלק האָט אויסגעוואַרעמט און אַנגעצייכנט אין זיין שאַפּונג.

אַ ביישפּיל פון העכסטער קינסטלערישער שלמות און פון אַרגאַנישער פּאַר-וואַרצלטיקייט אין דעם שאַפּן פון זיין פּאַלק איז פּאַר אונדז געטע אין זיין רייפּסטן ווערק „פּאַוסט“. דער „פּאַוסט“-מאַטיוו איז, ווי באַקאַנט, אַ דייטשישער פּאַלקס-

מאטיוו. אין מיטלעלטער האט דאָס דייטשישע פאלק אָנגעהויבן שעפטשען די מעשה וועגן דעם ווונדערלעכן מאַגיקער, דאָקטאָר יאָהאַנס פּאַוסטוס, וואָס האָט פאַרקויפט זײַן נשמה דעם טײוול. בײַ געטען האָט דער דאָזיקער מאַטיוו באַקומען דעם העכסטן תיקון.

אַבער דאָס מערקווערדיקע איז, וואָס נישט נאָר פאַר דעם פּאַלקסמאַטיוו האָט דער גרויסער דייטשישער דיכטער געהאַט פאַרשטענדעניש, נאָר אויך פאַר די פאַרמען, וואָס דער דייטשישער פּאַלקלאָר האָט אָנגעצייכנט. די דיאַלאָגן פון „פּאַוסט“ זענען געשריבן אין דעם אַזוי גערופענעם „קניטל-פּערו“ — דעם פּערו, אין וועלכן די דייטשישע „פּורים-שפּילערס“ האָבן אימפּראַוויזירט זייערע „פּאַסט-נאַכט“-שפּילן. די לירישע אינטערמעצאַס פון דער גרויסער פּאַוסט-טראַגעדיע, די גרעטכען-לידער און די אַנדערע, זענען געשריבן אין טאַן און גוסח פונעם דייטשישן פּאַלקס-ליד.

פּאַלק און גענויס זענען געוואָרן איינס. איינער מיט דער הילף פונעם צווייטן.

דער דאָזיקער קורצער אַרטיקל איז אויסן צו שטעלן דעם טראַפּ אויף דער עסטעטישער און נאַציאָנאַלער פונקציע פונעם ייִדישן פּאַלקלאָר. פאַר אַ זשורנאַל, וואָס שטעלט זיך די אויפגאַבע צו באַלייכטן ייִדישע פּראַבלעמען אין דער ברייט און אין דער טיף, איז דאָס דאָזיקע פּאַלקלאָר-ליטעראַטור-פּראַבלעם וויכטיק ביז גאָר, דער עיקר פונעם נאַציאָנאַל-קולטורעלן שטאַנדפּונקט. דער איצטיקער אַרטיקל איז נאָר אַן אַנדײַט פון דעם דאָזיקן פּראַבלעם.

(„אויפן שיידוועג“ נומ. 1, פּאַריז, אַפּריל 1939)

פירווארט

צו אן אנטאלאגיע פון דער מאדערנער יידישער דיכטונג

אן אנטאלאגיע פון דער מאדערנער יידישער דיכטונג איז א געשעעניש. אַזאַ מין סך-הכל פון אונדזערע פּאַעטישע ווערטן איז פשוט אן עלעמנטאַרע נויט-ווענדיקייט.

נאך דעם גרויסן חורבן ווילט זיך איבערצייילן און אפשאצן די ירושה, וואס איז אונדז פאַרבליבן, די מעגלעכקייטן פון ווייטער שפינדען די פעדים וואס זענען אַזוי ברוטאַל איבערגעשניטן געוואָרן.

און דאָס וואָס די אַנטאלאגיע פאַרמעסט זיך צו זײַן אַן אַל-ייִדישע, דאַרף טאַפלט באַגריסט ווערן. יעדע ייִדישע לאַנדשאַפט אין דער וועלט האָט אין משך פון די לעצטע 30—40 יאָר צוגעשטעלט אירע מער אַדער ווייניקער באַגאַבטע זינגערס: פּוילן און ליטע, סאַוועט-רוסלאַנד און רומעניע, ארץ-ישראל און אַר-גענטינע, אַמעריקע און קאַנאַדע און מעקסיקע.

די אַנטאלאגיע דאַרף זײַן אַ רעפּרעזענטאַטיווער אַפּקלייב פון דעם רײַכן מאַטעריאַל. די פאַראַנטוואַרטלעכקייט פונעם אַפּקלייב ליגט אויף די צוזאַמען-שטעלערס.

איך בין גענויגט אַנצונעמען פון פאַרויס אַז די אַנטאלאגיע וועט האָבן געוויסע פעלערן. אָבער איך ווייס אויך פאַר וואָס.

ערשטנס ווערט די אַנטאלאגיע אַרויסגעגעבן אין יאַס, אַ שטאַט וווּ ס'איז פאַרגעקומען איינער פון די שוידערלעכסטע פאַגראַמען. ביבליאָטעקן זענען גע-וואָרן צעשטערט. נייע מאַטעריאַלן זענען נישט דערגאַנגען צו די צוזאַמענשטעלערס. אויב ס'פעלן פאַעטן און לידער אין דער אַנטאלאגיע, זענען שולדיק אין דעם די באַדינגונגען פון די לעצטע פאַר טראַגישע יאָר.

אָבער דער אַפּקלייב וואָס קומט יא אַרײַן אין דער אַנטאלאגיע איז זיכער געמאַכט מיט געשמאַק און מיט ליבשאַפט צום פאַעטישן וואָרט. די נעמען פון די צוזאַמענשטעלערס זענען אַ גוטע גאַראַנטיע.

יצחק פּאַנער, אַן אמתער ראַמעאַ פון דער ייִדישער פּאַעזיע, וואָס איז זײַן זשוליעט. ס'איז אַן אמתע ליבע אָן דעם באַרימטן „זײַטשפּרונג“. די ליבע האַלט אַן געטריי פון ראַזענפעלדס צײַטן ביז הייַנט צו טאָג. אַט די געטרייע לאַנגיאַריקע ליבע, זײַן פאַעטישע עמפּינדלעכקייט פאַרן פאַעטישן וואָרט, גיבן אים די סמיכה צו זײַן איינער פון די צוזאַמענשטעלערס.

דער אַ סך ייִנגערער אליעזר פּרענקעל, דער אַנדערער צוזאַמענשטעלער פון

דער אַנטאַלאָגיע, דערגאַנצט די גאַראַנטיע מיט זײַן אַלגעמיינער בילדונג און מיט זײַן ראַפּינירטן חוש פאַר פּאַעטישע סובטיליטעטן. אָן אידעאַל פאַרל, אַ מין זיווג מן השמים פאַרן צונויפשטעלן אַט די דאַזיקע אַנטאַלאָגיע.

די ייִדישע פּאַעזיע איז דער שענסטער צווייג פון דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור. זי איז איר העכסטע און געלייטערטסטע דערגרייכונג. און ווי אַזאַ קען זי זיך דרייסט פאַרמעסטן מיט דער מאַדערנער פּאַעזיע פון אַנדערע פעלקער. אַ שפע פון טענער און פאַרבן. אַלע לאַנדשאַפטן פון דער וועלט גיבן זיך אַ ראַנדעוווּ אין איר. די פּראַטיקע שניילאַנדשאַפט פון סיביר און די זוגיקע לאַנדשאַפט פון ארץ־ישׂראל. די אורבאַניסטישע דיסאַנאַסן פון ניו־יאָרק מיט די פּאַסטאָראַלע אַקאַרדן פון דער אוקראַינישער און רומענישער לאַנדשאַפט. די ליטווי־שע בעריאַזקע, די פּוילישע טאַפּאַליע, די אוקראַינישע ווערבע, דער רומענישער עפּלבוים און די ארץ־ישׂראלדיקע פּאַלמע.

אַלע קלימאַטן אַטעמען אין דער ייִדישער פּאַעזיע, אַלע מינים פייגל זינגען אין איר: די קוקאַווקע און דער סאַלאַווי, דאַס רויטבריסטל און דער פּאַפּוגיי, און וויי איז מיר: די סאַווע, דער ראַב און די קראַ. די אומגליק־פייגל פון אונדזער ווירקלעכקייט.

די קלאַסיש־ייִדישע אַרנאַמענטיק: די טוביב, דער הערש און דאַס ווילטיר, געפּאַרט מיט דער נײַ־ייִדיש־פּאַלקלאַריסטישער אַרנאַמענטיק: די גאַלדענע פּאַווע און דאַס קלאַרווייסע ציגעלע.

די צעזייט־און צעשפּרייטקייט פונעם ייִדישן פּאַלק, דעם ייִדיש־רעדנדיקן פּאַלק איז, אויב נישט פון אַנדערע שטאַנדפּונקטן, אַ מעלה פאַר דער ייִדישער פּאַעזיע. זי קען מיט רעכט זאַגן אַז קיין שום ווינקל פון דער וועלט איז איר נישט פרעמד. קיין שום מאַטיוו איז פאַר איר נישט פרעמד. דער ביבלישער מאַטיוו און דער נעגראַ־מאַטיוו. די וואַלעכישע דאַינע און די ליטווישע דאַינע.

די אַלע קרייצונגען זענען נישט קיין שטער פאַר דער אַריגינאַליטעט פון דער ייִדישער פּאַעזיע נאָר גראַד פאַרקערט. די אַלע קרייצונגען גיבן איר צו אַ באַזונדערן חן און אַריגינאַליטעט. שטעלט אײַך פאַר די קרייצונג פון באַדלערס „בלומען פון שלעכטס“ מיט די בלומען אין אַ וואַזאַנע אין פענצטער פון אַ ייִדיש הויז אין אַ ייִדיש שטעטל פון פּוילן.

אויב טענס טעזע איז ריכטיק, אַז אַ קונסטווערק איז אַ שטיק נאַטור אַפּגע־שפיגלט אין אַ טעמפּעראַמענט, לאַזט זיך גרינג אונטערשטרײַכן, אַז די ייִדישע פּאַעזיע איז אַ גאַנצע וועלט אַפּגעשפיגלט אין ייִדישן טעמפּעראַמענט.

איר האַב אַ מאַל איבערגעזונגען אין לאַדזש אַ ליד וואָס איך האַב געהערט זינגען אַ שיפורן אוקראַינישן גוי אין אַ לעמבערגער שענק. אַ פאַר געציילטע ווערטער וועגן אַ קאַטשער וואָס איז געשווומען אויפן דונאַי, „און איך ווייס נישט וואָס איך וויל“. דער ניגון לאַנג געצויגן און מעלאַנכאָליש. דער עולם פאַר

עסייען

וועלכן כ'האב דאס לידל איבערגעזונגען האט אויפגעכאפט דעם ניגון. די ווערטער זענען תיכף בטל געווארן. אויפן ארט פון אוקראינישע ווערטער האט זיך אימפראַ-וויזירט יידישע. דער מעלאַנכאליש-לאַנג געצויגענער אוקראינישער ניגון האט באַקומען אַ טעמפּאָ און אין משך פון געציילטע מינוטן איז ער געוואָרן אַ טאַנץ, אַ יידישער, אויב איר ווילט, אַ חסידישער טאַנץ. אַ גילגול פון אַ ניגון. און וואָס איז דען די גאַנצע וועלט-פּאַעזיע, ווען גישט אַ גילגול פון דעם ניגון מיט וועלכן גאַט האַט די וועלט באַשאַפּן.

אַ וועלט-ניגון אַפּגעשפּיגלט אין נאַציאָנאַלע טעמפּעראַמענטן.

לאַנדאָן, העמפּסטעד, 1947

(פון דער זאַמלונג : „נייע יידישע דיכטונג" פון י. פּאַנער און א. פּרענקעל, פּאַרלאַג „יידישער קולטור-קרייז פון רומעניע י. ל. פּרץ", יאָס, 1947)

ביבלישע דראמע-מאטיוון

דער תנ"ך פארמאגט א שלל מיט דראמאטישע מאטיוון, אבער זעלטן ווען האט זיך א יידישער דראמאטורג צו זיי צוגערירט. אויב ס'האט זיך שוין יא געפונען אזא וואגער איז ליידער ארויסגעקומען א דראמאטיש „זיבעלע". דער מאטיוו איז געווען גרעסער ווי דער כוח וואס האט זיך פארמאסטן.

טרעפט זיך טאקע, אז ווען די „הבימה" דארף אדער וויל אויפפירן א ביבלישע דראמע, מוז זי אַנקומען צו א שפּאַניש-קאַטוילישן דראמאטורג, ווי עס איז געווען דער פאל מיט קאלדערעאנס דראמע וואס באהאנדלט דעם אמנון-ותמר-מאטיוו.

די פראנצויזישע דראמאטורגיע האט א ריי גלענצנדיקע ווערק אויף ביבלישע טעמעס, אַנגעהויבן פון ראסינס „עתליה" און „אסתר" ביז דעם מאדערנעם זשיראָדוס „יהודית" און „סדום". אפילו די דייטשישע דראמאטורגיע פארמאגט אזעלכע קלאסיש-ביבלישע דראמעס ווי פרידריך העבעלס „יהודית" און אטא לודוויגס „די מאקאבייער".

פאַר וואָס ס'איז דער יידישער און העברעיִשער ליטעראַטור נישט געלונגען צו שאַפן אַ גרויסע ביבלישע דראַמע, איז אַ פּינגלעך פּראַבלעם, אַבער אַ פּאַקט איז אַ פּאַקט. און לאַמיר האַפן, אַז די אויפגאַבע וועט אַ מאַל געלייזט ווערן — סײַ אין דער יידישער, סײַ אין דער העברעיִשער ליטעראַטור. עפעס זענען מיר דאָך נענטער צום ביבלישן מאַטיוו ווי די שפּאַניער, פּראַנצויזן און די דייטשן.

אַפט מאַל קומט מיר אויפן זינען דער מאַטיוו פון יפתחס טאַכטער. אין תנ"ך האַט דאָס אַרעמע מיידל אַפילו נישט קיין נאַמען. ווי ענלעך דער מאַטיוו איז צום גריכישן איפיגעניאַ-מאַטיוו. יפתחס טאַכטער און איפיגעניאַ — צוויי גורל-שוועסטער, אַבער איפיגעניאַ האַט געהאַט מער מזל ווי יפתחס טאַכטער (לאַמיר צוטראַכטן דעם שענסטן נאַמען אין דער וועלט פאַר איר).

מיטן איפיגעניאַ-מאַטיוו האַבן זיך באַשעפטיקט די גרויסע גריכישע דראַמאַ-טיקערס. און אַפילו אין די מאַדערנע ליטעראַטורן באַווייזט זי זיך פון צייט צו צייט. געטע אַליין האַט צוויי דראַמעס אויף דעם מאַטיוו.

און יפתחס טאַכטער? די שיינע, טראַגישע טאַכטער פונעם ביבלישן שופט שלאָפט דעם אייביקן שלאָף צווישן די פאַר ביבלישע שורות וואָס זענען איר געווידמעט. נאָר דאָס פּיִשוף-וואַרט פון אַן אמתן יידישן דראַמאטורג קאַן זי אויפוועקן פון אַט דעם אייביקן שלאָף.

אין דמיון בליצט אויף די געשטאַלט פונעם ערשטן יידישן מלך — דעם מלך שאול. שייך ווי די וועלט און שלאַנק ווי אַ צעדער; מיט אַ קאַפּ העכער

ווי אלע אין ישראל. ער לאזט זיך מיט איינעם פון זיין פאטערס יונגען זוכן די פארלירן-געגאנגענע אייזעלינס, אבער אנשטאט די אייזעלינס געפינט ער א קרוין. אומגעריכט טראגט זי אים דער נביא אנטקעגן און זאלבט אים. די קרוין ווערט זיין פאטום. ער איז פסיכיש נישט צוגעגרייט פאר איר. ער איז נישט די מאכטגעשטאלט פון א הערשער. ער איז צו סענסיטיוו; אן אינטראספעקטיווע נאטור וואס איז מער קאנצענטרירט אויף דעם אין-זיך ווי דעם ארום-זיך. א מין ביבלישער האמלעט וואס וואקלט זיך צווישן „זיין“ און „נישט זיין“. יעדע רגע דערווארטן מיר פון אים יענעם גרויסן מאנאלאג, יענעם שמועס מיט זיך אליין, וואס איז אזוי כאראקטעריסטיש פאר יעדער האמלעט-נאטור. ווער בין איך ? א שאטן; וואס איז די קרוין ? א כימערע.

„איז שאל הייסט עס אויך צווישן די נביאים?“ האבן זיך געוונדערט די מענטשן פון זיין צייט. א סימן אז זיי האבן אים נישט געקענט. ער איז געווען א קינסטלערישע נאטור, פול מיט ספקות. מוזיק אפעלירט צו אים און בארויקט אים. דודס הארץ ווערט פאר אים פונקט אזוי פאטאל ווי דאס ביזע קול פונעם נביא. פאר דודן איז די קרוין א סימבאל פון נצחון. פאר שאולן — א קאשמאר. דער דראמאטישער אקצענט פון דער שאול-טראגעדיע ליגט אין דער זעלישער נישט-באלאנסירטקייט פון דעם דאזיקן מלך. די איבערלעכע שרעקוויזיע פארשטעלט פאר אים די נאקעטע ווירקלעכקייט. אפילו ווען ער ווארפט דעם שפיז אין דודן און טרעפט נישט, האט איר דאס געפיל, אז ער האט גיכער געווארפן דעם שפיז אין א פאנטאם, וואס האט אים געפייניקט, ווי אין דעם רעאלן דוד, ווייל סוף כל סוף איז שאל געווען א געניטער קריגער ווען מען האט געדארפט, דאס מיינט א געניטער שפיווארפער.

אין סך-הכל איז די שאול-געשטאלט א קינסטלערישע אויפגאבע פאר אזא נשמה-אנאליטיקער ווי דאסאיעווסקי. און נאך מער — פאר אזא טראגיקער ווי שעקספיר.

אנטקעגן וואס איז דאס געקומען צו רייד ? איר פארשטייט מסתמא אליין. די אויפפירונג אין מאַריס שוואַרצס קונסט-טעאטער פון ל. טרייסטערס „דער פאסטוך-קעניג“.

לייזער טרייסטערס דראמע גרייכט אפילו נישט צו דער פיאטע פון דער שאול-דראמע ווי זי ווערט דערציילט אין שמואל א'. דאס הייסט, אז דער מאטיוו איז נאך אלץ א ריז אנטקעגן א קארליקל, וואס האט זיך אפילו נישט פארמאסטן א דראפע צו טאן ארויף.

דער טיטל אליין איז שוין פאלש. שאול איז נישט געווען א פאסטוך. ער איז גיכער געווען דער זון פון א פארמעגלעכן בעל-גוף. דאס וואס דער פאטער האט אים געהייסן נעמען א יונג און זיך לאזן זוכן די פארלירן-געגאנגענע אייזעלינס באווייזט, אז דער פאטער האט געהאט יונגען און מסתמא מוידן וואס

ער האט באשעפטיקט. די אייוועלינס זענען געווען מסתמא אזוי ווערטפול פאר אים, אז ער האט נישט געטרויט דעם יונג אליין און מיטגעשיקט דעם יורש זיינעם זיי צו געפינען.

אויף ווי פיל טרייסטער האט נישט פארשטאנען דאס שאל-פראבלעם איז גענוג אנצווייזן אויף דעם קעפסווייב רצפה, וואס טרייסטער האט אריינגעמליצהט אין דער דראמע. אזעלכע אינטראווערטע אין-זיך-נאטורן ווי שאל זענען נישט קיין וויבערניקעס אלא שלמה. אפילו ווען רצפה איז פאראן אין תנ"ך, וואלט אן אמתער דראמאטורג זי אנגענומען פאר די צעפ און זי ארויסגעווארפן.

אויב אריינטראכטן א פיגור, וואלט שעקספיר אריינגעטראכט א קלאון, א הויף-ליץ, וואס וואלט פאראדירט די מעלאנכאלישע געשטאלט פונעם מלך, אונטער-געשטראכן דעם הבל הבלים פון יעדן יאגן זיך נאך כימערעס, מעג עס זיין די קעניגלעכע קרוין.

איר זעט נישט קיין איין וויזיאנערישן בליץ, וואס זאל באלויכטן סיני די דאזיקע האמלעט-געשטאלט, סיני זיינע קעגנשפילערס. איר הערט נישט קיין איין ווארט וואס זאל אנטפלעקן דעם זעלישן תהום פונעם מלך. אפילו די מכשפה איז אנעמיש, ווייל דער דראמאטורג האט נישט קיין ברעקל פאנטאזיע. אן אמתער דראמאטורג וואלט אין דער מכשפה-סצענע געפונען דעם שליסל צו אלע שאטנס, וואס פייניקן דאס געמיט פון דעם בעווראסטענישן קעניג. אזוי איז דאס באווייזן זיך פון שמואל הנביאס גייסט ווי אן איבערלעכע וויזיע, וואס באהערשט דעם צערודערטן מלך אפילו נאך דעם נביאס טויט.

דער גורל שפילט א שוידערלעכע שפיל מיט דעם איידעלן סענסיטיוון מלך. וואס איז זיין זינד אנטקעגן די זינד פון זיין נאכפאלגער דוד? אבער דוד טראציקט דעם גורל. ער איז אן אקטיווע נאטור. שאל — א פאסיווע. דוד זעט מענטשן; האנדלט מיט אדער קעגן זיי. שאל זעט האלוצינאציעס און זיי פארצערן אים.

פון דעם אלעמען איז גארנישט פאראן, נישט אין טרייסטערס דראמע, נישט אין שווארצע רעזשי. די רעזשי? א פינטל מיטן אויג — א סצענע. א פינטל מיטן אויג — א סצענע. פערצן מאל געפינטלט מיטן אויג און „פיניטא לא דראמא“.

אזעלכע פינטל-מיטן-אויג-סצענעס ווארעמען אפילו נישט אן די בינע; גיבן אייך נישט די מעגלעכקייט זיך איינצוקוקן. ווער שמועסט נאך פון עפעס זען און דערזען.

אחוץ דעם, רעדן די העלדן עפעס מיט אזא „בלומען-שפראך“. רצפה פישופט דעם מלך מיט אזעלכע „פאעטישע“ ווערטער ווי: „רייצן דין מער נישט מיינע רונדע גלידער? איך האב מיין ליב פאר דיר באשמירט מיט רויזנאיל“. אפילו אין בעלווי-שפיטאל וואלטן זיך ביי די דאקטוירים אויפגעשטעלט די האר פון

אזא שפראך.

און ווו איז די הויכע, שלאנקע געשטאלט פונעם מלך שאול אויף דער בינע ? „שאל מיט א קאפ העכער פון אלע אין ישראל“. ווו איז דער נערוועזער זשעסט, דאס נערוועזע צוקן פונעם פנים און די ליפן פון דעם נעוואסטענישן מלך ? און צו וואס די ברייטע ראספוטין-בארד וואס פארדעקט מער ווי זי דעקט אויף די מימיק פונעם מלך ?

און צו וואס דאס גאנצע ספעקטאקלמעסיקע פון דער אויפפירונג, וואס פאר-הילכט, פארטויבט מער ווי עס דעקט אויף ? לאזט עס אונדז דען זען און הערן דעם נשמה-פלאגטער פון דעם טראגישן קעניג ?

איך ווייס, אז מאַריס שוואַרץ האָט אַ שוואַכקייט צום ספעקטאקל. אָבער איז

די דאָזיקע שוואַכקייט גוט פאַר ייִדן ? איך מיין פאַר דער ייִדישער בינע ?

די בינע וועט קיין מאל נישט קאָנען קאָנקורירן מיטן פילם אויף דעם געביט פון ספעקטאקל. דערפאַר האָט אָבער די בינע דאָס וואָס דער פילם פאַרמאָגט נישט: דעם וואַרעמען מענטשלעכן אַטעם, דאָס וויברירנדיקע דירעקטע מענטשלעכע וואַרט, אַרויסגערעדט אָדער אַרויסגעאַטעמט דורך לעבעדיקע ליפן; געלעכטער און טרערן אַרויסגעלאַכט און אַרויסגעוויינט פון לעבעדיקע מענטשן און נישט פון אַפגעקילטע שאַטנבילדער.

מאַריס שוואַרץ איז גענוג טעאַטראַל, אַז ער זאָל דאָס וויסן. טאָ ווי דערלאַזט ער די שלאַכטצענע ? צי האָט ער נישט דערפילט די לעכערלעכקייט פון דעם שווערדגעפעכט ? און וואָס האָט געטאָן די אַמאָזאָנע רצפה אויפן שלאַכטפעלד ? ווייטער „גערייצט מיט אירע רונדע גלידער“ ? וועמען ? דעם פאַרמשפטן מלך ? דעם אינטריגירנדיקן גענעראַל אבנר ? די בלוטרויטע דעקאַראַציע אין הינטער-גרונט ?

דער „פאַסטוך-קעניג“ איז געווען אַ נישט-געלונגענער עקספּערימענט. סײַ דראַמאַטורגיש, סײַ טעאַטראַליש. נו, איז וואָס ? ... דאַרפן מיר דערפון לערנען אַז אַ דורכפאַל לערנט עפעס די, וואָס ווילן לערנען. דער אַנסאַמבל איז אַ גוטער, און מאַריס שוואַרץ האָט ענערגיע פאַר צען אַנסאַמבלען.

(„דער וועקער“, ניו-יאָרק 15 נאָוועמבער 1955)

פירווארט צום „האַצמאַך-שפּיל“

מיינע קינדער-יאָרן זענען געווען פול מיט „טעאַטער“.

די צוויי שניידער-געזעלן וואָס האָבן געאַרבעט ביי מיין טאַטן, האָבן דער-ציילט פסדר וועגן דעם וואָס זיי האָבן געזען ביי אַקסלאַרדן אין טעאַטער. זיי האָבן איבערגעזונגען די „לידלעך“ וואָס זיי האָבן דאַרט געהערט; געלויבט די פרימאָדאַנע, דעם קאַמיקער און די סוברעטע. איך האָב געשלונגען אַ יעדעס וואָרט.

אַפילו דער לערניונג, אַ ברעזעווער דאַרף-בַּחור, האָט אַמוזירט די אַרבעטאַרער, ווען מיין טאַטע איז נישט געווען אין דער היים, מיט שפּילן „טעאַטער“.

זיין ראַלע איז געווען זייער אַ פשוטע און האָט זיך פסדר איבערגעזונט: ער האָט זיך אויפגעשטעלט אויף אַ בענקל, די נאַסע פרעסעוואַטשקע אַרומגע-וויקלט אַרום האַלדז און געזונגען דאָס עסטרייכישע קאַיערליד אויף אוקראַיניש. מאַכנדיק דאַביי אַזעלכע גרימאַסן, אַז אַלע אַנוועזנדיקע האָבן זיך געקאַטשעט פאַר געלעכטער.

„נאַ שפּאַנצוסאַ ציסאַ רעדאַ“.

מיין טאַטע פלעגט אַמוזירן דעם עולם אויף היימישע שמחות מיט זינגען „שטעגרייף“ פריינדלעכע פאַראַדיעס אויף די אַנוועזנדיקע, נאַכשפּילנדיק דאַביי אַ יעדנס אופן רעדן. די דאַזיקע פריינדלעכע אימיטאַציעס האָט דער עולם תמיד אויפגענומען מיט אַ פריינדלעכער „רעצענזיע“.

„אַן אמתער קאַמעדיאַנט!“ „אַפילו אין טעאַטער האָב איך זיך נישט אַזוי אַנגעלאַכט“.

דאָס לעצטע מאַל האָב איך געזען דעם דאַזיקן „קעסטליכן וויצלער און פירטרעפלעכן שניידער-מייסטער“ אַפּשפּילן זיין „ווידוי“, ביי די „חסידים“ אין ווינקעלער — אַרט: טשערנאַוויץ. דאָס פּובליקום: זיינע דריי קינדער און זיינע נאַענטע פריינד, אַלע שניידער-מייסטערס.

דאָס יאָר 1935:

ער איז געשטאַנען אויפן טיש, מיט אַ גלאַז וויין אין דער האַנט און געזונגען מיט אַן אייגענעם ניגון, מיט אימפּראַוויזירטע גראַמען, וועגן זיין אייגן לעבן.

דאָס איז געווען די טראַגישסטע ראַלע וואָס ער האָט פאַרפאַסט און אַפּ-געשפּילט. דער וויציקער טאַן, די קאַמישע זשעסטיקולאַציעס וואָס ער האָט געמאַכט דאַביי, האָבן צוגעגעבן מער קאַליר דעם „הבל הבלים“-רעפּרייז פון זיין קאַמ-פּאַזיציע.

דער עפּילאַג: איבער זיין קבר אין טראַנסניסטריע, מעדיטירט דער איינציק

געבליבענער זון ווי להבדיל האמלעט :
 „וואס איז יידיש לעבן?“ — הפקר!
 „וואס איז יידיש שטארבן?“ — הפקר!
 „יידישער חלום, יידישער גענויס?“ — הפקר, הפקר!
 און ווו ליגט דער זין פון דעם דאזיקן הפקר?
 איך האב געמאכט די דאזיקע קליינע דיגרעסיע, ווייל מיין „האצמאך-שפיל“
 איז געווידמעט דעם אנדענק פון זיין שווער אפגעהארעוועט לעבן, זיין שפילעוודיק
 געמיט און זיין טרויעריקן טויט.

מייןע קינדער-יאָרן זענען געווען פול מיט טעאָטער.
 אין אברהם אַקסלאַדס „ייִדיש-דױטשן“ טעאָטער בין איך געווען אַ היימישער.
 איך האָב געטראָגן און צונויפגעשטעלט די בענקלעך, געטאַסקעט דעם רעקוויזיט
 פון די אַקטיאָרן, פאַר דער פּריווילעגיע אַז מען זאַל מיך לאָזן שטיין הינטער די
 קוליסן בעתן שפּילן.

איך בין געשטאַנען מיט אַ פּיעסע אין דער האַנט. (יעדעס מאָל מיט דער
 פּיעסע וואָס מען האָט געשפּילט) און „קאַנטראַלירט“ צי מען שפּילט ריכטיק ווי
 ס׳שטייט געשריבן אין טעקסט.

אין יענע פּריע קינדער-יאָרן האָב איך זיך אַרײַנגעאַטעמט די הינטער-
 קוליסן-אַטמאָספּערע פּונעם ייִדישן טעאָטער. יעדע ראַלע, יעדער רעקוויזיט איז
 מיר געווען באַקאַנט. דער קאַמף פאַר „ראַלן“ צווישן די אַקטיאָרן האָט מיך פאַר-
 אינטריגירט. ס׳איז געווען אַ קאַמף פאַר „עפּעקטן“ און במילא פאַר „ביסן“.

איך האָב אין אַט די פּריע קינדער-יאָרן געלערנט דורך דערפאַרונג אַפּ-
 צושאַצן דעם „טעאָטראַלן עפּעקט“. די ייִדישע בינע איז געוואָרן מיין גימנאַזיע,
 אַ גוטע גימנאַזיע פאַר אײַנעם וואָס איז פאַרליבט ביז איבער די אויערן אין
 טעאָטער.

(אין דער קאַיזער-קעניגלעכער דריטער שטאַטס-גימנאַזיע האָט מען מיך גע-
 קרוינט דאָס ערשטע מאָל מיטן טיטל „דיכטער“ פאַרן פאַרוואַנדלען געטעס
 באַלאַדע, „דער געטרויע עקאַרט“ אין אַ סצענישער פאַרם).

טעאָטער, טעאָטער. אַ רעפּריין, אַ לייטמאַטיוו וואָס האָט מיך נישט אַפּגע-
 לאָזט אויף קיין איין רגע. די „זבאַרזשעריאַדע“, די „גאַלדפּאַדעניאַדע“, געדרוקט
 אין מיין ערשט בוך „שטערן אויפן דאַך“ (1929), דער דיאַלאָג פון שטאַרבנדיקן
 גאַלדפּאַדן מיטן מלאך המות אין מייןע „נאַענטע געשטאַלטן“, די אומצאָליקע
 אַרבעטן פאַר דער ייִדישער קליינקונסט-בינע אין פּוילן, און דערנאָך ... די
 מגילה-לידער, זאַגן דאַרויף עדות.

שרײַבנדיק די „מגילה-לידער“, האָב איך דערפּילט שאַרף און קלאַר אַז די
 ליריש-עפּישע פאַרם איז נישט די ריכטיקע. די ליבע פון דעם שניידער-געוועלן
 פּאַסטריגאַסאַ צו אסתר המלכה איז אַ פאַרטיקע טראַגיקאַמעדיע. איך האָב שוין

אפילו גענומען טראכטן וועגן איבערפורעמען דעם מאטעריאל, געבן אים די אדע-קוואטע דראמאטישע פארם. דאס טעאטער רופט, האב איך מיר אליין געזאגט. רופט עס טאקע?

דאס ניי-געשאפענע יידישע טעאטער אין ווארשע א. נ., „טעאטער פאר יוגנט“ האט מיר געגעבן די אויפגאבע צו באארבעטן גאלדפאדנס „קאלדוויא“. פון דער דאזיקער באארבעטונג איז ארויסגעוואקסן מיין „האצמאך-שפיל“.

יעדער געניטער טעאטראל וואס וועט פארגלייכן גאלדפאדנס טעקסט מיט מינעם וועט קענען אפשאצן די ארבעט. דעם סתם לייזער בין איך שולדיק אן אויפקלערונג.

די אקציע, די כאראקטערן אפילו ווען זיי טראגן די גאלדפאדענישע נעמען זענען מינע. די באבע יאכע, דער ערשטער האצמאך, אליקוס זענען אין גאנצן אנדערש ווי ביי גאלדפאדענען. די אנדערשקייט איז מיין ווערק. די דריי טעכטער פון האצמאך, די אנדערע צוויי האצמאכס אין גאנצן נייע פארשויונען, דאס אייגענע איז מיטן טויטן ווייב, די דריי פריקאזשטיקעס, לייזע דער ציגיינער א. א. וו.

די סצענע ווו די שטיפמאמע שיקט מירעלען אין מארק אריין און די מארק-סצענע זענען גאלדפאדן ווי ער שטייט און גייט. די אנדערע בילדער זענען מינע. דא און דארט נעם איך אריין א גאלדפאדעניש ליד אין מינער א סצענע. אט למשל דאס ליד „האצמאך איז א בלינדער“. אין ערשטן אקט, אבער דאס שפילן זיך אין „בלינדעניש“ מיט די אייגענע טעכטער פדי צו פארשפילן זייערע טענות, פארטיפט, ענדערט אין גאנצן דעם אספעקט פון דעם דאזיקן ליד.

אין דריטן אקט ווו ס'איז כמעט גארנישט דא פון גאלדפאדן האב איך אריינגענומען ווי א זכר האצמאכס ליד אין קאפעהויו „קויפט קויפט דיטשעלעך“.

די „באארבעטונג“ איז געווארן אן אייגן ווערק, א צויבער-מעשהלע פאר גרויס און קליין. האצמאך האט באקומען אן עול, א היים, א געוויסן און א חלום. דער פאיאץ האט באקומען פליגל. די „באבע יאכע“ — די שווינדלערקע איז געווארן אן עלעמענטאר-גייסט. איר פישוף-ניגון איספירירט די גאנצע אקציע. א שאטנשפיל אויף דער טעמע „ווירקלעכקייט“; א חלום-שפיל אויף דער טעמע: „גליק“.

„ס'איז א מעשהלע א שיינס. אי טרויעריק, אי פריילעך. שענער נאך פונעם מעשהלע וועגן רויטן מלך“, זאגט חנהלע, שטייענדיק פארן פישוף-שפיגל, צו איר חברטע מירעלע.

דאס דאזיקע בינע-מעשהלע האט געגעבן א סך פרייד דעם יידישן טעאטער-עולם אין פוילן, און איך האב געפונען דעם וועג צום יידישן טעאטער. געפונען, און אים פארלוירן. ווער ווייסט צי נישט אויף תמיד! מיטן אונטערגאנג פונעם אייראפעישן יידנטום איז אויך געווארן פארזיגלט

דער יידישער טעאטער-קוואל.

דאס יידישע טעאטער אין אמעריקע גוססט צווישן דעם אינסצעניזירטן ראמאן און דעם ביליקסטן שונד. מיט א יעדן טאג ווערט עס אינגעשרומפענער, באדייטונג-לאזער.

אין טעאטראל, אברהם גאלדפאדן, האט מיט איין אקטיאר (זיין טרופ) גע-שאפן דאס יידישע טעאטער און אומצאליקע הענט זענען ביי דער ארבעט עס צו צעשטערן.

דאס יידישע טעאטער אין איראפע איז דערמארדעט געווארן אין איינעם מיט דעם פובליקום. דאס יידישע טעאטער אין אמעריקע באגייט „האראקירי“.

ווי האט מיר געענטפערט די יידישע טעלעגראפן-אגענטור אויף מיין פאר-שלאג אז זיי זאלן צירקולירן לכבוד דעם 70 יאריקן יובל פונעם יידישן טעאטער מיניעם אן עסיי וועגן גאלדפאדן און זיין ווערק:

„זאגט מאנגערן אז מיר האנדלען נישט היינט צו טאג מיט אזעלכע נאריש-קייטן“.

א כאראקטעריסטישער ענטפער פונעם יידישן ניו-יארק. א כאראקטעריסטישע איינשטעלונג צו דער יידישער פאלקסבינע, וואס איז במילא די יידיש-נאציאנאלע בינע.

די אינספירירטע מוזע פונעם יידישן טעאטער שטייט געבויגן איבער גאלד-פאדנס קבר אויף איינעם פון די סעמעטריס אין ניו-יארק, זי ווארפט א בליק אויף איר גאלדן האנטזייגערל — א מתנה פון זעליג מאגולעסקו, גאלדפאדנס גרעסטן אקטיאר — און מורמלט פארביטערט:

— דריי פערטל צוועלף; נאך א פערטל שעה און פיניטא לא קאמעדיא!

די יידישע ליטעראטור האט דארט פארלוירן איר עכא. די יידישע בינע האלט עס ביים פארלירן. א טראגישער צושטאנד. א סך, א סך טראגישער ווי פעטער שלעמילס פארלירן דעם אייגענעם שאטן.

אויפן פיעדעסטאל פארן יידישן טעאטער שטייט נישט מער „שולמית“, נאך א מין זשארגאנישע „פאמפאדור“, זי ווארפט מיט די פיס, דרייט מיטן הינטן, פינטלט מיטן דעקאלטע. זי שפילט יידיש טעאטער און חלומט וועגן האליווד, און איז כמעט זיכער מיט א נעקראלאג פון זעקס „קאלומס“ אין דער יידישער ענציקלאפעדיע אויף ענגליש.

אט אזוי זעט אויס דאס יידישע טעאטער היינט צו טאג, ווען איך דרוק מיין „האצמאך-שפיל“, מיין ערשטע ארבעט פאר דער יידישער בינע.

איך האב א מאל געטראכט איבערצוארבעטן די קאמעדיע נאך א מאל, אבער צו וואס? סיי-ווי-סיי זענען גאנצע שטיקער פון מיין „האצמאך-שפיל“ אפגע-שפילט געווארן דורך א טעאטער-פיראט אין אמעריקע און ארגענטינע, קאמ-פילירט מיט רעווי-טעקסטן א. נ. גאלדפאדן-חלום...“

איך פארמאך אויף א רגע די אויגן און זע: די אקטיארן, וואס האבן געשפילט,
דאס פובליקום וואס האט זיך דאבלי אמוזירט אין פוילן, לעטלאַנד און ליטע. ווו
זענען דאס רוב פון די אקטיארן? ווו איז דאס פובליקום?
און ווו איז דאס יידישע טעאטער? און ווו — — — — —

פארהאנג!!

(„האצמאך-שפיל“, א גאלדפאדן־מאטיוו אין 3 אקטן, פארלאג „אליינעניו“ לאנדאן,
יאהאניסבורג 1947)

אַרײַנפיר־וואָרט צום בוך

„דער ייִדישער טעאַטער צווישן די צוויי וועלט־מלחמות“

מיט אַ שווער געמיט שרײַב איך דאָס אַרײַנפיר־וואָרט צום בוך „דער ייִדישער טעאַטער צווישן די צוויי וועלט־מלחמות“. ייִדיש טעאַטער איז געווען דער ייִנגסטער טעאַטער אויף דער וועלט און איז פאַרשניטן געוואָרן. און מיר ווילן נישט, אַז דער זכר פון אַט דעם דינאַמישן, פאַרביקן קאַפּיטל אין אונדזער נײַער קולטור־געשיכטע זאָל פאַרשווינדן אַן אַ דערמאַנונג, אַן אַ זיפּן פון טרויער און באַדויער. דערפאַר גיבן מיר אַרויס דאָס איצטיקע טעאַטער־בוך.

זאָלן פאַר דעם לייענער פון דעם בוך אויפלייכטן ווידער אַ מאָל די אָפּגע־מעקטע געשטאַלטן פון דער ייִדישער בינע. אַט די אַנסאַמבלען פון ייִדישע אַקטיאָרן און אַקטריסעס, וואָס האָבן אויסגעוואַנדעט וווּ די וועלט האָט נאָר אַן עק, אין יעדן גרעסערן און קלענערן ישוב זיך אָפּגעשטעלט אויף אַ שטיקל צײַט, אויפ־געשלאָגן דאָס צעצעלט פון ייִדישן טעאַטער, אַנגעצונדן די בינע־לעמפלעך, און סײַ איז אַוועק אַ שפּיל, אַן אַרגיע פון געלעכטער און טרערן, אַ קאַרבאַוואָל פון פּריילעכע און אומעטיקע מאַסקעס. ווער קען זיי פאַרגעסן? און צי טאָר מען זיי בכלל פאַר־געסן?

דאָס פּובליקום, וואָס האָט אויסגעטראָגן דעם ייִדישן טעאַטער, איז פאַרברענט געוואָרן אין איינעם מיט זײַנע אַקטיאָרן. אין די הויפּנס אַש, וואָס זענען אַנגע־וואָרפן איבערן אייראָפּעיִשן קאָנטינענט, ליגט אויך דאָס אַש פון ייִדישן טעאַטער. דער ייִדישער טעאַטער איז געווען אַ שאַפּונג פונעם מזרח־אייראָפּעיִשן ייִדן־טום. פּונקט ווי די ייִדישע שפּראַך, די ייִדישע ליטעראַטור.

אין אַמעריקע האָט דער ייִדישער טעאַטער געבליט אַ שטיקל צײַט, פּל זמן דאָס פּובליקום אין אַמעריקע איז באַשטאַנען פון מזרח־אייראָפּעיִשע ייִדן, פּל זמן זיי זענען נאָך געווען אימיגראַנטן. אין דעם מאַמענט, ווען די דאָזיקע אימיגראַנטן זענען געוואָרן אַמעריקאַנער, האָבן זיי פאַרגעסן מאַמע־לשון. דער ייִדישער טעאַטער איז געוואָרן אַ שטיקל עקזאָטיק, וואָס נאָר זיידע־באַבע האָבן עס נאָך פאַרשטאַנען און דערפון הנאה געהאַט.

און אַז זיידע־באַבע זענען געוואָרן עלטער, קוים געשלעפט די פּיס, האָט דער ייִדישער טעאַטער אויך אַנגעהויבן קוים־קוים שלעפּן די פּיס. און אַז זיידע־באַבע האָבן פאַרמאַכט די אויגן, האָט דער ייִדישער טעאַטער אויך גענומען פאַרמאַכן די אויגן. אַפּילו מאַריס שוואַרצס ספּעקטאַקלען האָבן דאָס טויט־מידע פּובליקום נישט געקענט אויפוועקן.

צווישן די צוויי וועלט-מלחמות האט זיך דער יידישער טעאטער ערשט צעבליט אין פוילן, אין רומעניע, אין סאוועט-רוסלאנד. אפילו די קליין-באלטישע לענדער, דער עיקר ליטע, האט געהאט א פערמאנענטן טעאטער, אפגעזעצט פון גאסטראליאן. וואס זענען אויפגענומען געווארן מיט אפענע ארעמס.

איך אליין דערמאן זיך נאך אט די שיינע בליציט פונעם יידישן טעאטער. אט געדענק איך די גאסטראלן פון ד"ר פאול באראטאוו. ער האט געשפילט אין יאס דעם „פאטער“ פון סטרינדבערג, פאר א ביז גאר פרימיטיוון פובליקום. איך זע פאר זיך דעם פול-געפאקטן זומערגארטן, לייכטנדיקע אויגן פון יונגע מענער און פרויען. צי די פראבלעמאטיק פון סטרינדבערגס טעאטער-פיעסע איז צו זיי דערגאנגען, ווייס איך נישט, אבער דאס שפילן איז זיי שטארק געפעלן געווארן, הגם ביים אנהייב זענען זיי געווען שטארק סקעפטיש. עס האט זיך זיי נישט געלייגט אויפן שכל אז א דאקטער זאל קענען שפילן טעאטער. טעאטער שפילן דארף אן אקטיאר, אן אקטריסע אבער נישט קיין דאקטער. א דאקטער דארף שרייבן רעצעפטן, אויסהערן א חולה.

א סך שארפע ווערטלעך האב איך געהערט אויפן חשבון פונעם „דאקטער“, וואס וויל זיין אן אקטיאר. אבער נאכן דריטן אקט פון דער פיעסע איז דאס פוב-ליקום געווען ווי עלעקטריזירט. א כאפטע ווילע יונגען, „טעאטער-פאטריאטן“, האבן זיך א לאז געטאן צו דער בינע...

יאס, די שטאט ווו ס'איז דאס ערשטע מאל געשפילט געווארן „יידישער טעאטער“, האט זיך געהאט איר אופן פון אויסדריקן אנערקענונג פאר אן אקטיאר אדער אקטריסע, וואס איז איר געפעלן געווארן. פון באווארפן מיט בלומען האבן זיי, דאכט זיך, נישט געוואוסט. זיי האבן עס געמאכט פשוטער און הארציקער.

פארן טעאטער-גארטן זענען געשטאנען דראזשקעס וואס האבן געווארט, אז די שפיל זאל זיך ענדיקן. איינע פון די דראזשקעס האט געווארט אויפן „סטאר“ כדי אים אפצופירן אין האטעל.

א טייל פון די „טעאטער-פאטריאטן“ האבן זיך געלאזט צו דער בינע אפ-ווארטן ביז דער „סטאר“ וועט זיך אויסטאן פון זיין גרים און זיינע אקטיארסקע מלבושים. דער צווייטער טייל פון די „פאטריאטן“ האט זיך געלאזט צו דער דראזשקע, וואס האט געווארט אויף „אים“ אבער „איר“. זיי האבן אויסגעשפאנט די פערד און זיך אליין איינגעשפאנט: זיי וועלן עס, הייסט עס, אפפירן „אים“ אדער „זי“ אין האטעל אריין מיט פאראד. דער טייל „פאטריאטן“, וואס האט געווארט פאר דער בינע, האט זיך סוף כל סוף דערווארט.

„ער“ אדער „זי“ איז ארויסגעקומען פון גארדעראבע-צימער. די „פאטריאטן“ האבן זיך א לאז געטאן אן „ספיטשעס“. אן באנקעטן. איז דאס, למשל, געווען קלארא יאנג, אדער שפעטער מאלי פיקאן, האבן די „פאטריאטן“ זיי געגעבן א כאפ, א היב אויף און זיי צוגעטראגן צו דער ווארטנדיקער דראזשקע.

אבער מיט באראטאווון איז דאס נישט געגאנגען אזוי גרינג. ער איז געווען א הויכער, פעסט געבויטער מאן מיט קיין עין־הרע א ביסל וואג. דער דאקטער האט יארן־לאנג געשפילט אויף דער רוסישער בינע. זיין יידיש איז געווען א געמוטשעטער, אן אויסגעלערנטער, מיט א פרעמדן, רוסישן אקצענט. נאך דער רעוואלוציע האט זיך אין אים אויפגעוועקט דאס „פינטעלע ייד“. ער איז אוועק פון דער רוסישער בינע און האט אָנגעהויבן שפילן אויף יידיש.

די „טעאטער־פאטריאטן“ האבן זיך געטאן א לאז צו אים. זיי האט נישט אפגעשראקן זיין הייד און זיין וואג. ווי גייט דאס ווערטל „ליבשאפט קען באוועגן אפילו בערג“. דער דאקטער האט זיי געפאנגען מיט זיין שפילן און די „פאטריאטן“ האבן אים, אין די פאר שעה וואס ער האט געשפילט, ליב באקומען.

ווי נאך די „פאטריאטן“ האבן געוואלט דעם דאקטער אויפהייבן און אים טראגן צו דער דראזשקע, האט ער זיך אפגערופן אין זיין געמוטשעטן יידיש: „איר מיך נישט אויפהייבן. איך נישט וויל... יידישע פאלק באקומען א קילע“.

דאס ערשטע מאל אין זייער לעבן איז מיט די יאסער יידישע „טעאטער־פאטריאטן“ געשען אזא זאך. א רגע זענען זיי געווען צעטומלט, אבער נישט אויף לאנג. דער דאקטער איז טאקע צוגעגאנגען צו דער דראזשקע מיט די איי־גענע פיס. אבער די דראזשקע האבן פארט געשלעפט די „פאטריאטן“. טייל האבן זיך איינגעשפאנט פון פארנט, די אנדערע האבן נאכגעשטופט פון הינטן. און די טראדיציע איז געבליבן טראדיציע, הגם מיט א קליינעם אפנייג.

עס קלינגט, דאכט זיך, ווי א טעאטער־אנעקדאט, אבער ס'איז נישט קיין אנעקדאט. איר בין אליין געווען דערביי, בעת די גאסטשפילן פון ד'ר פאול בארא־טאו אין רומעניע.

דער אקטיאר און דאס פובליקום, די באציונג פון איינעם צום צווייטן — אט דער קאנטאקט איז געווען דאס סאמע כאראקטעריסטישסטע אין דער געשיכטע פון יידישן טעאטער.

אפילו אין דער תקופה פון די „בראדער זינגער“, אט דער פריילעכער כאליאס־טרע, פילט מען שוין אט דעם קאנטאקט.

בערל בראדער און וועלוול זבארזשער האבן זייערע לידער אינסצעניזירט און געשפילט ביי פארהאנגענע פענצטער, מיט חלבענע ברענענדיקע ליכט אויפן טיש, זענען זייערע שאטנס אויף די ווענט, וואס האבן רעפלעקטירט זייערע זשעס־טיקולאציעס, געווען א טעאטער אין א טעאטער. דער זינגער ווי ער ליכט און לעבט און דער שאטן אויף דער וואנט, דער קאמיקער, אזוי צו זאגן.

די „בראדער זינגער“ האבן אויף זייער וואנדערוועג אויסגעזונגען און אויס־געשפילט זייער רעפערטואר אין פאררויכערטע קרעטשמעס, אין פארוואנצטע אכ־סניות איבער דער לענג און ברייט פון מזרח־אייראפע.

די לעגענדע פון די „בראדער זינגער“ האט נאך אין מיין דור אריינגעקלונגען

הערלעך און שייך און געוועקט אן אומרו אין בלוט, און א בענקשאפט וואס האט גענאגט און געצויגן. נישט איינער פון מיין דור האט זיך געלאזט זוכן זייערע שפורן אויף די פארבלאטיקטע וועגן, וואס האבן זיך געצויגן פון בראד קיין יאס און נאך ווייטער.

אזא איינער בין איך געווען. היסטאריש גענומען, זענען אפשר די געשטאלטן פון די „בראדער זינגער“ געווען א סך מער פראזאישער, אבער די לעגענדע, ווי אלע לעגענדעס אויף דער וועלט, האט געמיניעט ווי א פארביקער רעגנבויען, די קאלירן האבן ממש פארבלענדט די אויגן. זיי זענען עס געווען די ערשטע פריילעכע יידישע אקטיארן, וואס האבן אין הונגער און נויט, אין וואגל און וואנדער, אפגעשפילט דאס ערשטע קאפיטל יידיש-טעאטער. ארעמקייט און וואנדער זענען געבליבן דער לייטמאטיוו פונעם יידישן טעאטער אין פוילן.

אחוץ דעם קורצן קאפיטל יידיש-טעאטער אין אמעריקע, ווו דער יידישער אקטיאר האט אויף א רגע אראפגעווארפן פון זיך די כראנישע ארעמקייט און איז א ביסל געקומען צו זיך; עפעס פונעם גאלד אין דעם „גאלדענעם לאנד“ האט זיך אויך צוגעקלעפט צום יידישן אקטיאר.

עס איז אפשר כאראקטעריסטיש דער עפיווד וואס יוסף קאמען, איינער פון די טאלענטירטסטע יונגע יידישע אקטיארן פון דער „ווילנער טרופע“, האט מיר דערציילט.

א גרופע יידישע אקטיארן פון אמעריקע איז געקומען קיין ווילנע. יעדער פון זיי האט געטראגן עטלעכע גאלדענע רינגען אויף די פינגער. אויסגעפוצט אין עסיק און אין האניק, מיט גרויסע גאלדענע זייגערס, מיט בריליאנט-שפילקעס אין די קראוואטן, האבן זיי זיך געלאזט אויף א שפאציר איבער ווילנע, באקוקן די שטאט, זען ווי יידן לעבן עס אין דער „אלטער היים“. זיי האבן אזוי שפאצירט איבער די ווילנער גאסן און געסלעך. זיך אפגעשטעלט דא און דארטן. ווילנער יידן האבן זיי נאכגעקוקט פארווונדערט. אט זענען זיי אריין אין א קליין ארעם געסל. אפגעריסענע קינדער האבן זיך געשפילט אויף דער גאס. זיי האבן זיך א רגע צוגעקוקט צום שפילן פון די קינדער, ביז... איינער פון די ארעמע יינגלעך האט מיט א מאל אויסגעשריגן: „מאמע, מאמע, קום גיכער, וועסטו זען די שנארערס“. פארן ארעמען יידישן יינגעלע פון ווילנע זענען די אויסגעפוצטע אמעריקאנער יידישע אקטיארן מיט די גאלדענע רינגען אויף די פינגער, די גאלדענע, וואטש און טשיינס“, אויף די בניכער, די בריליאנטענע שפילקעס אין די קראוואטן, די גאלדענע ציין אין מויל — געווען די שנארערס.

אזא שם האבן יידישע אקטיארן געהאט אויך ביי דער ווילנער קלאסישער ארעמקייט, אפילו אז זיי זענען געגאנגען אויסגעפוצט „אין עסיק און אין האניק“. אבער דער יידישער אקטיאר האט געלאכט גוטמוטיק. אט ווי יוסף קאמען

אליין האט עס געלאכט. אפשר איז ער אליין געווען דאס ווילבער יינגעלע וואס האט געחלומט צו ווערן איינער פון די שנאָרערס.

און ער איז טאקע געוואָרן. דאָס לעבן פונעם ייִדישן אַקטיאָר, זײַנע לײַדן און זײַנע פּרײַדן, זײַנע טרױמפּן און זײַנע דורכפּאַלן זענען אַן עפּאַפּעע, וואָס איז נאָך נישט געשריבן געוואָרן. און אפשר ווען מע וועט געפּינען די נײַטיקע דיסטאַנץ און די געהעריקע מאַטעריאַלן, וועט זי נאָך ווערן אַנגעשריבן.

לאַמיר סקיצירן די געשיכטע פון ייִדישן טעאַטער אַזוי קורץ ווי מעגלעך. די ערשטע ייִדישע אַקטיאָרן, ווי געזאַגט, זענען געווען די „בראַדער זינגער“. זיי זענען נישט געווען אַרגאַניזירט. יעדער האָט געמאַכט שבת פאַר זיך. זיי האָבן דאָס רוב געזונגען און געשפּילט די לידער פון בערל בראַדער, וועלוול זבאַרושער און אַנדערע.

דעם ערשטן, וועמען ס'איז איינגעפאַלן צו אַרגאַניזירן אַ פּראַפעסיאָנעלן ייִדישן טעאַטער, שאַפן אַ רעפּערטואַר פאַר דעם טעאַטער, רופט מען מיט רעכט דער פּאַטער פון ייִדישן טעאַטער.

דאָס איז געווען אַברהם גאַלדענפּאַדים. שפּעטער האָט ער דעם שיינעם ייִדישן נאַמען פּאַרדייטשט לויטן שטייגער פון די משכילים און זיך געחחמעט מיט „גאַלדפּאַדען“. ער האָט אַנגעהויבן זײַן טעאַטער אין דער שטאָט יאַס, אין רומעניע. געווען צײַטן ווען ער האָט געשפּילט מיט איין אַקטיאָר. גערופן האָט ער אים „מײַן טרופּ“, ווייל קײן טרופּע קען דאָך קײן איינציקער אַקטיאָר נישט זײַן. ער האָט געהיט דעם „טרופּ“ ווי אַן אויג אין קאַפּ. אַפּט מיט אים געלעגן באַהאַלטן אויף אַ בוידעם און מיט אים איינשטודירט זײַנע ראַלן.

די סיבה: מע פלעגט כאַפּן יונגעלייט אויף די גאַסן פאַר מיליטער, און גאַלדפּאַדן האָט געציטערט, אַז זײַן איינציקער אַקטיאָר זאַל חלילה נישט ווערן אַן אמתער טרופּ (רוסיש: מת).

די סקעטשן, וואָס גאַלדפּאַדן האָט געשריבן פאַר זײַן „טרופּ“, זענען געווען זייער פּרימיטיוו. דער אַקטיאָר האָט דאָך געדאַרפּט שפּילן עטלעכע ראַלן. אַט אַ באַבע, אַט איר אייניקל און אַט גאַר אַ שדכן וואָס קומט זי פאַרשדכענען. דער טעאַטראַל גאַלדפּאַדן האָט געדאַרפּט אַזוי בויען די פּיעסע, אַז די בינע זאַל נישט פאַרבלייבן קײן איין רגע ליידיק און דער „טרופּ“ זאַל זיך קענען איבערטאָן פון איין ראַלע צו דער צווייטער.

אַ באמת שווערע אויפגאַבע. אַבער ווי עס ווייזט אויס, האָט סײַ דער טעאַטראַל, סײַ דער אַקטיאָר געלייזט דאָס פּראַבלעם.

גאַלדפּאַדן איז געווען אַן אמתער מכשף. און זײַן „טרופּ“ איז, ווייזט אויס נישט געווען קײן „מת“. ער האָט זיך פלינק אַריבערגעוואַרפן פון איין ראַלע אין דער צווייטער.

אין יאַס געפּינט גאַלדפּאַדן נאָך בעלנים אויף צו שפּילן טעאַטער. דאָס רוב

פון די צוגעקומענע אקטיארן זענען געוועזענע „בראָדער זינגער“. אבער א פרוי, א בעלנטע צו שפילן פרויען-ראָלן, האָט זיך אַ לאַנגע צייט נישט באַוויזן. די אַקטריסעס, וואָס זענען שפּעטער געוואָרן פּרימאָדאַנעס און סובּרעטקעס, זענען דערווייל נאָך געזעסן אין קיך און געשאַבן פּיש, אַפּגעטראָגן די באַלעבאַסטעס די קאַשיקעס פון מאַרק.

די פרויען-ראָלן זענען געשפּילט געוואָרן פון אַקטיאָרן. און אַ לאַנגע צייט איז פאַרבליבן די טראַדיציע, למשל, אַז די „באַבע יאַכנע“ איז געשפּילט געוואָרן פון אַן אַקטיאָר.

אַנגעהויבן האָט דער ייִדישער טעאַטער נישט אין גאַרטן „פאַמול ווערדע“, נאָר אין אַ קליין גערטנדל, וווּ מע האָט סערווירט וויין און קאַרנאַצלעך און וואָס האָט געהייסן „שמעון מאַרקס גערטנדל“. „פאַמול ווערדע“ (דער גרינער בוים) איז געווען דער צווייטער עטאַפּ, אַ גרעסערער גאַרטן, אַ פאַרגרעסערטע טרופּע און אַ ביסל אַ רייכערער רעפּערטואַר.

פון דעם איינציקן „טרופּ“, איבער וועלכן אברהם גאַלדפּאַדן האָט אַזוי גע- ציטערט, איז טאַקע צו ביסלעך געוואָרן אַ טרופּע מיט אַקטיאָרן, מיט אַקטריסעס און אַ פּובליקום וואָס האָט געפּאָדערט נאָך און נאָך. די צוריקגעהאַלטענע שפּיל- ענערגיע, וואָס איז געצוימט געוואָרן אין משך פון דורות, האָט מיט אַ מאַל געעפּנט פאַר זיך אַ וועג, זי איז אַרויס פון די ברעגעס און אַרײַנגעשטראַמט אין ייִדישן טעאַטער. און ס'איז אַוועק אַ שפּילן, וואָס האָט ממש איבערראַשט: עמך איז געווען דאָס פּובליקום. פון עמך האָבן אַרויסגעשטראַמט די ערשטע אַקטיאָרן. זיי זענען געקומען פון די וואַרשטאַטן, פון די קראַמען, וווּ זיי זענען געווען פּרי- קאַשטיקעס, פון די קיכן וווּ זיי האָבן געפּליקט גענדופּעדערן. אפּילו דאָ און דאָרט האָט אַ באַלעבאַטישער יונגערמאַן אַדער אַ באַלעבאַטישע ייִדישע טאַכטער דער- הערט דאָס סירענע-געזאַנג פון ייִדישן טעאַטער און זיי זענען פאַרפּישופּטע אַרײַן אין קאַראַהאַד.

די פאַרביקע בינע-לעמפלעך האָבן זיך אַנגעצונדן אויף דער ייִדישער גאַס און זייערע קאַלירן האָבן זיך אויסגעלאַשן אין אייראַפּע, ווען דער דײַטשישער מלאַך- המוות האָט אַ בלאַז געטאַן מיט זײַן גיפּטיקן אַטעם אין דער צווייטער וועלט- מלחמה און פאַרוואַנדלט סײַ דאָס ייִדישע טעאַטער-פּובליקום, סײַ דעם ייִדישן טעאַטער אין הויפּנס אַש.

דער ייִדישער טעאַטער איז געווען, און געבליבן, אַ שײַן און טרויעריק קאַפיטל אין דער מאַדערנער ייִדישער קולטור-געשיכטע, וואָס האָט זיך אַנגעהויבן אין רומעניע.

נאָר לאַמיר זיך טאַקע אומקערן צום אַנהייב.

ביים סאַמע אַנהייב איז געשטאַנען אַן איינציק-אַרטיקער זשעני, אַ גרויסער טעאַטראַל; ער האָט דאָס מיט זײַן כּישוף-שטעקעלע אַרויסגעצויבערט דעם ייִדישן

אקטיאר פון דער קלויז, שול, פון דער קראם, פון דער קיד. כמעט ווי אין יענעם צויבער-מעשהלע, האט ער דורכגעפירט די פארוואנדלונג פאר די דערשטויגטע אויגן פון דעם פובליקום.

איר זעט אט דעם יונגן-מאן? איר קענט אים פאר א משוררל ביי א חזן. א טעות. ס'איז נישט קיין משוררל, נאר אן אקטיאר. איר זעט די א? איר קענט זי ווי א דינסטמיידל ביי דעם און דעם. אבער ס'איז נישט קיין דינסטמיידל. ס'איז אן אקטריסע, וואס האט געשפילט א דינסטמיידל. אבער זי קען אנדערע ראלעס אויך, אט למשל „שולמית“ אדער דינה אין „בר כוכבא“.

און וואס דער צויבערער האט געזאגט, איז טאקע געווארן. די פארוואנדלונג איז געשען אויפן ארט. דאס פישוף-מעשהלע איז געווארן וואר. די באפרייטע שפיל-ענערגיע ביי די יידישע פאלקסמאסן האט ממש דינאמיזירט דעם יידישן טעאטער. אן טעאטער-סטודיעס, אן שפיל-אקאדעמיעס האבן זיי געשפילט. איך וואלט געזאגט, אז אחוץ גאלדפאדנס טעאטער-שיק האבן זיי אפילו געשפילט אן טעאטער-טעקסטן, ווייל וואס פאר א טעקסטן זענען דאס געווען די שמירערייען פון א לאטיינער און א „פראפעסאר“ הורוויץ? זיי האבן געשפילט „אויסנווייניק“, און ס'איז געווען גוט, בעסער ווי גוט. ס'איז געווען שפיל לשם שפיל. טעאטער צוליב טעאטער. זיי האבן אינגארירט די „טעקסטן“, חוץ געמאכט פון די „מחברים“. אינסטיטוטיון האבן זיי דערפילט, אז זיי זענען פריי און זייער פרייקייט האבן זיי איבערגעקערט אלע שטותים פון די „אויטארן“. זיי האבן אימפראוויזירט פריי אויף דער בינע און די אימפראוויזאציעס זענען געווען מלא חן. א סך, מער ווי עס האט זיך געלייענט אין די טעקסטן פון די לאטיינערס און די הורוויצעס.

אט דעם ביטול, וואס די אקטיארן האבן געפילט צו די אזוי-גערופענע „דראַ-מאטורגן“, שפירט מען נאך אין דוד קעסלערס „ווילדע שטיק“ אויף דער בינע אין גיו-יארק. וועגן דעם דערציילט לעאן קאברין אין זיינע זכרונות פון א דראַ-מאטורג. און דור קעסלער איז דאך געווען איינער פון די ערשטע וואס זענען געקומען אויפן רוף פון גאלדפאדן צום יידישן טעאטער. איינער פון די גרעסטע אקטיארן פון יענער ערשטער פלעימדע, וואס האבן מיט זייער שפילן אנטציקט דאס פובליקום און מיט זייער חוץ איבער די טעקסטן פון די אזוי-גערופענע פיעסן-שרייבערס פארשאפט עגמת-נפש סיי די טעאטער-דירעקטארן, סיי די „מחברים“ גופא. זיי, די קעסלערס, האבן אינסטיטוטיון דערפילט, אז די „אויך מיר פיעסן-שרייבערס“ האמעווען זייערע שפיל-אינסטיטוטן, זייערע שפיל-מעגלעכקייטן. און זיי האבן אפן פון דער בינע אראפ רעוואלטירט.

די שפיל-דינאמיק, וואס איז אזוי לאנג געשלאפן, האט זיך נישט געלאזט צוימען פון די טעקסט-אבסורדן און עס האט גענומען א היפש שטיקל צייט ביז דער דראַ-מאטורג האט זיך ערגעץ-ווו אויסגעגלייכט מיט דער שפיל-ענערגיע פונעם יידישן אקטיאר, ביז עס האט זיך ערגעץ-ווו אינגעשטעלט א געוויסע הארמאניע.

דער אקסיאם אז יעדער היטל-מאכער מוז האבן א מיניסטער-קאפ און יעדער שוסטער קען זיין א דראמאטורג, האט זיך ארויסגעוויזן פאר אן אבסורד. דער רעפערטואר פון דער יידישער בינע האט אחוץ גאלדפאדנס פיעסן, געלעבט נאר אין זכות פון דער שפיל-דינאמיק פונעם יידישן אקטיאר. דער אקטיאר איז גע- שטאנען אין צענטער פון דער יידישער בינע. ארום אים האט זיך אלצדינג באוועגט. מען איז נישט געגאנגען זען די אדער יענע מאכערייקע, נאר — ווי אזוי דער אקטיאר שפילט זיין ראָלע. און דער אקטיאר האט טאקע געשפילט. ער האט באמת געמאכט פון שניי גאמלקעס. אין די טעאטראלע אבסורדן פון די אזוי- גערופענע „דראמאטורגן“ האט ער אריינגעטראגן זיין אייגענע דערפינדערישקייט. די פיעסן זענען בלויז געווען אן אויסרייד, א תירוץ פאר די בענטשליכט. די אקטיארישע אימפראוויזאציע איז געשטאנען אין צענטער פון דער בינע. ער האט זי באהערשט מיט דער דינאמיק פון זיין שפיל. גאלדפאדן איז נישט נאר געווען דער אנהייב פון יידישן טעאטער. ער האט אויך געשאפן דעם יידישן טעאטער-סטיל, וואס האט באהערשט די יידישע בינע.

צווישן ביידע וועלט-מלחמות האט זיך בולט געשפירט די גאלדפאדן-טראדיציע, סיי אין די טעאטער-עקספערימענטן פונעם מאַסקווער יידישן מלוכה-טעאטער, סיי אויף דער יידישער בינע אין פוילן. ער איז געווען און געבליבן די אינספיראציע פון א סך געלונגענע עקספערימענטן אויף דער יידישער בינע. ער האט זיך געלאזט מאַדערניזירן און געפונען אן אַפּקלאַנג ביי אַ ברייטן יידישן טעאטער-פובליקום, סיי ביים ראַפּינירטן טעאטער-גייער, סיי ביים פרימיטיוון עולם. ער איז געבליבן די גרויסע יידישע טעאטער-אינספיראציע, סיי ווען מע האט אים געשפילט אזוי ווי ער איז געווען, סיי ווען מע האט אים מאַדערניזירט, סיי אויך ווען מע האט אַנגעווענדט דעם גאלדפאדן-סטיל ביים אויפפירן אַזעלכע דראַמאַטי- זאַציעס ווי מענדעלעס „מסעות בנימין השלישי“.

אָוודאי האָט זיך אַנטוויקלט אַן ערנסטע יידישע דראַמע וואָס האָט געהאַט אַ השפּעה אויפן יידישן טעאטער. מע קען נישט אַוועקמאַכן מיט דער האַנט יעקב גאַרדינס דראַמעס, זיין השפּעה אויפן יידישן אַקטיאר און טעאטער-גייער, סיי אין אַמעריקע, סיי אין אייראָפּע. מע קען אויך נישט אַוועקמאַכן מיט דער האַנט אַזעלכע דראַמאַטורגן ווי פּרץ הירשביין און ה. סעקלער. אָבער קיינער פון זיי האָט נישט אַנגעשלאָגן טעאטראַליש דעם טאָן וואָס גאלדפאדן האָט דערגרייכט. אָוודאי האָט אויך געשפילט דער אייראָפּעיִשער רעפערטואַר אַ ראָלע אין יידישן טעאטער. יידישע שוישפילערס האָבן זיך אויסגעצייכנט אין אַ גאַנצער ריי ראָלן פון דעם אייראָפּעיִשן רעפערטואַר. סיי אין מאַליעראַ „קאַרגן“, סיי אין סטרינדבערגס „פּאַטער“ און אַנדערע פיעסן, האָבן זיך יידישע אַקטיארן אויס- געצייכנט, אָבער גאלדפאדן. אָדער ריכטיקער געזאַגט דער גאלדפאדן-סטיל, איז

געבליבן פונדאמענטאל אייגן. עפעס אַזוינס וואָס איז עכט ייִדיש און אייגן. איך געדענק ווען איך האָב געשריבן מיין „האַצמאַך-שפּיל“, באַזירט אויף גאַלדפּאַדנס „באַבע יאַכנע“. איך געדענק קלאַר די פּרעמיערע אין „נאַוואַשטיי“ טעאַטער אין וואַרשע, דעם ענטוואַזם אויף דער בינע און אין זאַל וואַכן-און חדשים-לאַנג. אין דער פּיעסע גופא איז געבליבן ווינציק-וואָס פון גאַלדפּאַדנס אַריגינעלן טעקסט, אַבער טעאַטראַליש איז דאָס געווען אין גאַנצן אין גאַלדפּאַדן-סטיל, דעם איינציקן ייִדישן טעאַטער-סטיל אין דער וועלט. צום לעצטן מאַל האָט דער גראַטעסק-לירישער טעאַטער-סטיל געבלענדט איבער וואַרשע, ניין, איבער גאַנץ פּוילן. אַ צויבער-מעשהלע אין אַלע קאַלירן פונעם רעגנבויען איידער דער פאַרהאַנג האָט זיך אַראַפּגעלאָזט איבער דעם פּוילישן ייִדנטום און ס'איז געוואָרן אויף שטענדיק: נאַכט.

אַפילו שעקספּירס „זומערנאַכט-חלום“ האָט נישט געקענט אויף אַ רגע אַפילו אַפשוואַכן דעם עפעקט.

„די פּישוף-מאַכעריין“ איז געווען דער לעצטער טעאַטער-עקספּערימענט אין פּוילן, אַבער נישט דער איינציקער. „די טרופּע טאַנענצאַפּ“ אין „יונג-טעאַטער“ איז געווען אַ סטיליזירטע פּרימיטיווע פאַרשטעלונג, וווּ די אַקטיאָרן זענען געווען צווישן פּובליקום. די גרענעצן פון דער ראַמפּע און דעם פּובליקום האָבן זיך אויף אַ היפשער ווייל צעמישט, ביז אויף דער בינע האָט זיך אַפּגעשפּילט דער קוּני-לעמל-בורעלסק, פּונקט ווי גאַלדפּאַדן האָט אים פאַרטראַכט אין זיין ערשטן פּרימיטיוון טעאַטער. דער ספּעקטאַקל איז איבערגעריסן געוואָרן דורכן „זשאַנדאַר“, וואָס האָט די פאַרשטעלונג „פאַרבאַטן“ און דער טעאַטער-דירעקטאָר האָט געהאַלטן זיין לעצטע אַפּאַלאַגעטישע דרשה פאַרן פּובליקום. אַן ערשטראַנגיקע פאַרשטעלונג, וואָס איז אויפּגענומען געוואָרן מיטן גרעסטן ענטוואַזם פונעם וואַרשעווער ייִדישן פּובליקום.

דער „פּוח“ פון גאַלדפּאַדן-סטיל האָט זיך באַשטעטיקט מיט דעם עקספּערי-מענט „שולמית“. דער ייִדישער טעאַטער-סטיל האָט בולט אַנגעצייכנט דעם וועג פון אַ טעאַטער-רענעסאַנס אין מזרח-אייראָפּע, וואָס די דייַטשן האָבן פאַרניכטעט. דער גאַלדענער פּאַדעם איז איבערגעריסן געוואָרן און גאַרנישט קען מען אים מער פאַרקניפּן. אַ קאַפיטל האָט זיך פאַרענדיקט. אַ קאַפיטל וואָס האָט אַנגעהויבן האַפּענדיק מיט קלעזמער און מיט מאַסקעס, מיט קאַלירן און מוזיק און האָט זיך פאַרענדיקט מיט הויפּנס אַש, איבער וועלכע ס'שטייט געבויען די געשטאַלט פון „שולמית“. די ייִדישע טעאַטער-מוזע אין אַ פּרעמדער גווישער לאַנדשאַפּט, וואָס פאַרשטייט נישט איר טרויער, פּונקט ווי זי האָט אַ מאַל אין די „גוטע“ צייַטן נישט פאַרשטאַנען איר פּרייד.

דער העלד פון דעם ייִדישן טעאַטער-עפּאָס איז געווען דער ייִדישער אַקטיאָר. ער איז די צענטראַלע געשטאַלט, וואָס האָט אויסגעטראַגן אַט דאָס שיינע קאַפיטל

טעאטער-געשיכטע. דורך וואגל און וואנדער, אין ארעמקייט און גויט, מיט פאפיר-רענע קאלנערס און שייך אן קנאפל, האט ער אויפגעשטעלט די טעאטער-בוידעס אין שטעט און שטעטלעך, אין שטאלן און קרעטשמעס, אין טאנצזאלן און אין גערטנדלעך אלא שמעון מארקס פון יאס, ביו די גרויסע טעאטער-גארטנס, פאמול ווערדע" און „זשיגניצא“.

איינס האט צוזאמענגעבונדן די יידישע אקטיארן, קליין און גרויס: די ליב-שאפט צום טעאטער. פאר דער ליבשאפט איז ער גרייט געווען מקריב צו זיין אלץ. שלום-עליכמס באגריף „בלאנדזשענדיקע שטערן“ האט גראד נישט געטראפן אין פינטל. דער יידישער אקטיאר האט געוואנדערט, אבער נישט געבלאנדזשעט. ער האט דווקא געוויסט וואס ער וויל און ווהין ער צילט. ער איז קיין מאל נישט געווען קיין עולם-התוהוביק.

די טעאטראלע דערגרייכונגען צווישן די צוויי וועלט-מלחמות פונעם יידישן טעאטער זענען געווען באמת גראנדיעזע.

דאס ערשטע מאל אין דער געשיכטע פון יידישן טעאטער איז געקומען צו א הארמאנישן צונויפשפיל פונעם דראמאטורג, אקטיאר און רעזשיסער. די אויפ-פירונג פון ש. אב-סקיס „דיבוק“ ביי דער „ווילנער טרופע“ איז געווארן די טעאטער-סענסאציע פון נישט איין סעזאן. דער רעזשיסער פון אט דעם הערלעכן ספעקטאקל, דוד הערמאן, איז אבער נישט געבליבן שטיין ביי אט דעם איינעם ספעקטאקל. ער האט אינסצעניזירט י. ל. פרצעס „בינאכט אויפן אלטן מארק“ קיינער האט נישט געאנט, אז פרצעס סימבאלישע מתים-שפיל וועט גאר אין גיכן פארוואנדלט ווערן אין דער טרויעריקער יידישער ווירקלעכקייט איבער גאנץ אייראפע.

א צווייטער קינסטלערישער טעאטער-אנסאמבל, וואס האט געהאט גרויס אנווען, איז געווען דער ווארשעווער יידישער קונסט-טעאטער „וויקט“ אונטער דער אנט-פירונג פון זיגמונט טורקאוו און אידא קאמינסקא. דער „וויקט“ האט דאס ערשטע און איינציקע מאל אויפגעפירט ד"ר שלמה עטינגערס „סערקעלע“, אחוץ אנדערע באדייטנדיקע אויפפירונגען.

דער לעבעדיקער יידישער טעאטער האט סטימולירט א גאנצע ריי נייע דרא-מאטורגן. צווישן זיי איז פדאי צו דערמאנען אלתר קאציונע מיט זיין „דופוס“. ער, קאציונע, האט אויך צוגעשריבן דעם לעצטן אקט צו אב-סקיס נישט פארענדיק-טער דראמע „טאג און נאכט“.

א צווייטער וויכטיקער דראמאטורג איז צוגעקומען מיט יעקב פּרעגער. זיין קאמעדיע „שמחה פלאכטע“ און זיין זינגשפיל „מלך פריילעך“ האבן געהאט גרויס דערפאלג אין ווארשע.

מיר האבן שוין דערמאנט דעם מאדערנעם גילגול פון אברהם גאלדפאדנס פיעסן. אנגעהויבן האט עס דער מאסקווער יידישער קאמער-טעאטער מיט זיין אויפפירונג פון דער „פישוף-מאכעריין“. אין פוילן האט זיגמונט טורקאוו אויפ-

געפירט גאלדפאדנס „דאס צענטע געבאט“ און „שולמית“. ד"ר מיכאל וויכערט מיט זיין באארבעטונג פון „די ביידע קוני לעמלס“.

דאס אומקערן זיך צו אברהם גאלדפאדן איז געווען נישט קיין סתם אומקערן זיך, ווייל דער יידישער טעאטער האט זיך „פארבענקט אהיים“ צום „גאלדענעם אנהייב“, צום הארציק-מעלאדישן פרימיטיוו. דאס אומקערן זיך צו גאלדפאדן האט געהאט א טיפערן באטייט. דאס זוכן און געפינען אן אייגענעם טעאטער-סטיל.

גאלדפאדן איז געווען דער איידעלער טעאטראל, וואס האט זיך געלאזט טייטשן, אינטערפרעטירן אזוי און אנדערש. ער איז געווען און געבליבן ריינער טעאטער-טעקסט. א פשרע מציאה פאר יעדן באארבעטער און רעזשיסער, און אין יעדער באארבעטונג, ווי ווייט זי זאל נישט האבן אוועקגעגאנגען פונעם אריגינאל, איז פארט פארבליבן דער גאלדפאדענישער אטעם, די גראטעסקע ליניע מיט דער לירישער באגלייטונג.

דער דראמאטורג בינדט אייך צו צו זיין טעקסט. היפערסטו אריבער א זאך, א ווארט אפילו, ענדערסטו דעם גאנצן זין, דעם גאנצן מיין פון דער פיעסע. דער טעאטראל שטעלט נישט אויף זיין ליניע, אויף זיין ווארט. זיינע געשטאלטן זענען נישט קיין פיקסירטע. דו מוזסט זיי נישט נעמען ווי זיי שטייען אין טעקסט פארפיקסירטע. אמת, קוני לעמל מוז טאקע זיין בלינד אויף אן אויג, לאס אויף א פוס און מוז שטאמלען: „קא... קא... קארעלינע“. אבער די מיטשפילערס מוזן נישט דוקא זיין די אייגענע וואס זענען אנגעצייכנט אין טעקסט. זיי קענען זיין אין גאנצן אנדערע. קארעלינע קען זיין א ראמאנטיש קעלבל. א פארשיטע מויד. א באלעבאטיש-ערנסטע טאכטער, וואס לייענט שמרס ראמאנען אדער פאל דע קאקס, צי שילערס געדיכטע, אדער גאר מאכן דעם אגשטעל, אז זי איז א באלעזענע פרייליין. האצמאך קען טאקע זיין ווי ביי גאלדפאדענען, א ייד און ארעמאן, א שווינדלער, וואס נארט אפ קליינע מיידלעך און אלטע תמעוואטע יידן. אבער איר מוזט אים נישט פיינט האבן, ווי גאלדפאדן, דער משפיל, האט אים פיינט געהאט. איר קענט לייגן דעם אקצענט מער אויף זיין ארעמקייט, זיין ארעמע היים מיט זיינע בוים. און דער פארטרעט פון האצמאך דעם שווינדלער ווערט אין גאנצן איבערגעביטן. איר קענט דער גאלדפאדענישער קאריקאטור עפעס צוגעבן, למשל, א געוויסן און א חלום. און דער האצמאך-פארטרעט באקומט אנדערע דימענסיעס. ס'איז יא גאלדפאדן, נישט גאלדפאדן. וועמען ארט עס? ס'איז טעאטער. יידישער טעאטער. גוטער יידישער טעאטער.

איר האב זיך א ביסל לענגער אפגעשטעלט אויף דעם גאלדפאדן-פראבלעם, ווייל עס האט א גרויסע שייכות צום יידישן טעאטער צווישן ביידע וועלט-מלחמות. די יידישע בינע האט צווישן די ביידע וועלט-מלחמות אויפגעפירט בארימטע פיעסן פונעם וועלט-רעפערטואר. דער יידישער שוישפילער האט זיך אויסגעצייכנט

אויך אין דעם וועלט-רעפערטואַר. זיגמונט טורקאוו אין גאַגאַלס, „רעוויזאָר“; אייזיק סאַמבערג אין מאַליערס, „קאַרגן“; מיכאַעלס אין שעקספּירס, „קיניג ליר“; די „ווילנער טרופע“ אין אַנדריעווס, „די טעג פון אונדזער לעבן“ און „דער וואָס קריגט די פעטש“. די אייגענע „ווילנער טרופע“ האָט אין רומעניע אויך אויפגעפירט מאַליערס, „זשאַרזש דאַנדען“. דער „טעאַטער פאַר יוגנט“ אין וואַרשע האָט סימבאָליש גענוג, איידער דער טעוואַנאַישער שטורעם האָט אומגעבראַכט דאָס אייראָפּעיִשע ייִדנטום, אויפגעפירט שעקספּירס „שטורעם“ אין אהרן צייטלינס איבערזעצונג און ביכנערס, „דאַנטאַנס טויט“.

ווער קען דאָס אַלץ אויסרעכענען וואָס ס'איז געשפּילט געוואָרן אויף דער ייִדישער בינע צווישן די צוויי וועלט-מלחמות? מיט וויפל שווערע פיזישע, מאַראַלי-שע און מאַטעריעלע יסורים איז דאָס אַלץ פאַרווירקלעכט געוואָרן? אַבער די שפּיל-ענערגיע, וואָס גאַלדפּאַדן האָט באַפּרייט אין די 70ער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט, האָט אַנגעהאַלטן ביז צום סוף פון די דרייסיקער יאָרן פון איצטיקן „שיינעם יאָרהונדערט“.

נאָך אין די געטאַס האָט זיך דער שפּילאינסטינקט פונעם ייִדישן אַקטיאָר געראַנגלט מיט דעם פאַרסטמן ברוינעם ווינט.

מערקווערדיק, דער ייִדישער טעאַטער האָט זיך אַנגעהויבן מיטן אינסצעניזירטן ליד פון די „בראַדער זינגער“ אין די טשיינעס און שענקען פון רומעניע און איז פאַרשטומט געוואָרן צווישן די געטאַווענט אין וואַרשע. פון די לופטיקע טעאַטער-גערטנער: „זשיגניצאַ“ אין בוקאַרעשט, „פאַמול ווער-דע“ אין יאַס, וווּ דער ייִדישער טעאַטער האָט אויפגעלויכטן מיט אַזוי פּיל פּרייד און מוזיקאַלישער שפּיל-הנאה, ביז אַ דושנעם לאַקאַל צווישן די ענגע שמוציקע ווענט פונעם געטאַ אין וואַרשע.

דער גאַנצער שפּילפּעריאָד פונעם ייִדישן טעאַטער, דאָס הייסט פון די „בראַ-דער זינגער“ ביזן פאַטאַלן יאָר 1939, האָט קוים געדויערט הונדערט יאָר. דער ייִדישער טעאַטער אין מזרח-אייראָפּע איז נישט געשטאַרבן מיט אַ נאַטיר-לעכן טויט. ער איז, מיר מוזן עס פּסדר אונטערשטרייכן נאָך אַ מאַל און ווידער אַ מאַל, דערמאַרדעט געוואָרן. דער שפּילרייטם איז ברוטאַל איבערגעריסן געוואָרן. דער ברוינער דייטשישער ווינט האָט אויסגעלאָשן די לאַמפּן פון דער בינע. אַלץ וואָס איז געווען קאַליר, ריטם, שפּילפּרייד איז אַפּגעמעקט געוואָרן. געבליבן זענען בלויז זכּרונות. אַ מידע, טרויעריקע האַנט וואָס פאַרצייכנט: „אַ מאַל איז געווען“. ס'איז באמת מערקווערדיק: דער ייִדישער טעאַטער איז געבוירן געוואָרן אין דער צייט פון אַ מלחמה. און אין צייט פון אַ מלחמה איז דער טעאַטער, אין סאַמע מיטן בלי — דערשטיקט געוואָרן.

פון די ייִדישע אַקטיאָרן, ייִדישע אַקטריסעס, פונעם ייִדישן פּובליקום איז געוואָרן אַש. די געציילטע וואָס זענען געראַטעוועט געוואָרן על-פי נס, טראַגן

דאס אש אין זייערע אויגן און אין זייערע האר. זיי, די געציילטע יידישע אקטיארן, זענען די אמתע קיניג לירס פון א גרויסער אריגינעלער און ביז טרערן שיינער יידישער טעאטער-טראדיציע, וואס האט מער קיין המשך נישט. אין די אויערן קלינגט דאס יתומה-געזאנג פון מירעלע ביים שפילבאגין אויף די ברעטער פון „פאמול ווערדע“ און דאס יתומה-געזאנג אויף די גאסן פון וואר-שעווער געטא.

די מעלאדיע איז דערשטיקט געווארן אין די דייטשישע גאזקאמערן! אלע קאלירטע ראמפע-לעמפלעך, וואס האבן אט ערשט-א געווארפן זייער ליכט אויף א לעבעדיקער בינע, זענען מער נישטא, אויף דער אויסגעליידיקטער בינע שפילן בלויז די שאטנס, די אמתע, נישט די סימבאלישע, „ביי נאכט אויפן אלטן יידישן וועלט-מארק“.

לאמיר כאטש אין דמיון אוועקשטעלן א דענקמאל דעם פארפייניקטן יידישן טעאטער. און דער פאסיקסטער דענקמאל וועט זיין, אז מיר וועלן אוועקשטעלן די פיגורן פון די „דריי יתומות“.

מירעלע די יתומה פון גאלדפאדנס „כישוף-מאכעריין“, „כאסיע די יתומה“ פון יעקב גארדינס דראמע און די לעצטע יתומה פון יידישן געטא און פונעם יידישן טעאטער-שטאם — דיאנא בלומענפעלד.

דאס זענען די דריי טרויעריקע גראציעס פונעם יידישן טעאטער. סימבאל ? אפשר מער. ווער ווייס ? זיי זענען דא אין אונדזער געמיט, אין אונדזער זכרון. דער עיקר אין אונדזער זכרון. לאמיר זיי פארהאלטן וואס לענגער.

(„יידישער טעאטער אין אייראפע צווישן ביידע וועלט-מלחמות“, אלוועלטלעכער יידישער קולטור-קאנגרעס, ניו-יארק 1968)

מיין וועג אין דער יידישער ליטעראַטור

(רעדע ביים יובל-באַנקעט אין סטאַטלער-הילטאָן האַטעל, ניו-יאָרק, יוני 1961)

חשובער פאַרזיצער און חשובע געסט. איר וועט מיר דערלויבן אַ רגע פּדי אַפּצוכאַפּן אַ מנחה, אַפּצוזאָגן אויף אַ קול מיין אַוונט-תּפילה. ווי ס'איז מיין שטייגער פון תּמיד אָן וועל איך אַפּזאָגן מיין אַוונט-תּפילה פון מיין אייגענעם סידור. איך וועל איך בלויז בעטן אָן איר זאַלט שטיל ביי זיך אין האַרצן זאָגן: אמן!

שטילער אַוונט. טונקלגאַלד.
איך זיך ביים גלעזל וויין.
וואָס איז געוואָרן פון מיין טאַג?
אַ שאַטן און אַ שײן.
זאַל כאַטש אַ רגע טונקלגאַלד
אין מיין ליד אַרײן.

שטילער אַוונט. טונקלגאַלד.
אַן אַלטער גראַער ייד
דאַוונט פרום אַוועק דעם שטויב
פון דעם יאַר-יאַרײד.
זאַל כאַטש אַ מורמל פון דעם ייד
אַרײן צו מיר אין ליד.

שטילער אַוונט. טונקלגאַלד.
ווינט וועלט-אויס, וועלט-אײן;
דער טרויער וואָס געוועזן וואָך
שלאַפט ווי אַ היבדל אײן.
זאַל כאַטש אַן אַטעם פון זײן שלאַף
אין ליד צו מיר אַרײן.

שטילער אַוונט. טונקלגאַלד.
אַ זומערפויגל פליט.
די פליגל זײנע — גראַ און גאַלד
אַוועק אין „גאַט באַהיט“.
זאַל כאַטש אַ ציטער פון זײן פלי
אַרײן צו מיר אין ליד.

שטילער אַוונט. טונקלגאַלד.
ווינט און וועג און וויין.
וואָס איז געוואָרן פון מיין טאַג ?
אַ שאַטן און אַ שיין.
זאַל כאַטש אַ רגע טונקלגאַלד
אין ליד צו מיר אַרײַן.

זעכציק יאָר זענען אַן ערנסטע דאַטע אין יעדן מענטשלעכן לעבן בפרט אין לעבן פון אַ ייִדישן דיכטער, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין דעם „חנעוודיקן“ צוואַנציקסטן יאָרהונדערט.

ווען איך בין געבוירן געוואָרן, האָט נאָך געלעבט און געשאַפן דער זיידע ר' מענדעלע, דער שאַפער פון דער מאַדערנער ייִדישער און העברעיִשער ליטע-ראַטור. ער איז געזעסן אין אַדעס און האָט געשליפּט דאָס ייִדישע וואָרט אַזוי לאַנג ביז ס'האָט געבלישטשעט ווי אַ שטיקל צירונג. אַט נעם און שטעל עס אַרײַן אין נאַציאָנאַלן צירונגשראַנק פאַר דור-דורות.

שלום-עליכמס שמייכל האָט נאָך דאַן געפּיזשט איבערן ייִדישן לעבן פון מזרח-איראַפּע. דאָס גאַנצע ייִדיש-רעדנדיקע פּאַלק האָט בפּירוש אינטוּיטיוו גע-פּילט, אַז ס'האָט צו טאַן מיט אַ פענאַמען, וואָס קומט צו אַ פּאַלק איין מאַל אין דורות.

אַ גאון, וואָס מען דאַרף אים מעסטן מיט זײַנע אייגענע מאָסן פּדי צו געפּינען צו אים אַ שליסל.

פּונקט ווי מען קען נישט מעסטן שעקספּירן מיט אַריסטאָטעלעסעס מאָס וועגן טראַגעדיע, אַזוי קען מען נישט מעסטן מיט דרויסנדיקע ליטעראַרישע מאָסן דעם פענאַמען שלום-עליכמס. זײַן באַרעדעוודיקייט איז סטיל, ייִדישער קלאַסיציזם. זײַן שפּרונג איבערן פּונקט איז נישט קיין אַקראַבאַטיק, נאָר נוסח, אייגנאַרטיקער ייִדישער נוסח.

י. ל. פּרץ האָט נאָך דענצמאַל סטיליזירט די חסידישע פּאַלקס-מעשה, להיפּוך צו שלום-עליכמס שפּרונג איבערן פּונקט האָט פּרץ געפּינטלט, אויב נישט מיט די אויגן, איז בפּירוש מיט אַן אַ שיעור פּינטעלעך. חסידישער מעשה-סטיל אויפן ווונק.

און די ייִדיש-וועלטלעכע פּאַלקס-מעשה האָט בײַ פּרצן געפּונען אין זײַנע אומפּאַרגלייכלעכע „פּאַלקסטימלעכע געשיכטן“ אַ מאַנומענטאַלן תּיקון. דענצמאַל האָט נאָך געלעבט אברהם גאַלדפּאַדן, דער מכשף פון דער ייִדישער בינע. טעאַטער-בודעס האָבן אויפגעלויכטן כּמעט אין יעדער שטאַט און אין יעדן שטעטל וווּ ס'האַבן געלעבט ייִדן.

אין 1908, פּונקט ווען איך בין אַלט געווען זיבן יאָר, אַ באַרוועס שאַלטיקל

איבער די גאסן פון טשערנאוויץ, איז פארגעקומען אין דער שטאט וווּ איך בין געבוירן די „טשערנאוויצער שפראך-קאנפערענץ“, וווּ מען האט געפרוּווט קרוינען די יידישע פאלקסשפראך ווי איינע פון די צוויי נאציאנאלע שפראכן פונעם יידישן פאלק.

סארא דערהויבענער מאמענט אין לעבן פון א פאלק, פאר זיין שפראך און ליטעראטור.

דענצמאל האט נאך חיים נחמן ביאליק געטומלט אין אדעס. ער האט געקלאפט גוט-ברודערש יעדן יידישן און העברעיִשן שרייבער אין פלייצע:

— ס'איז גאלד מיט בריליאנטן. שרייב, גוטער ברודער! ... ס'וועט נאך זיין... ס'וועט נאך זיין... אין זייער טאטנס-מאמעס-באבעס געפלויגן געוואָרן.

— איין פאלק — צוויי שפראכן... צוויי שפראכן — איין ליטעראטור.

די יידישע שפראך איז געוואָרן אַ וויכטיקער נאציאנאלער און סאציאלער פאקטאָר. אין יידיש האט אויפגעוואַכט דאָס נאציאנאלע און סאציאלע געוויסן. אין דעם זין קען מען פאָרגלייכן די פונקציע פון דער יידישער שפראך מיט דער פונקציע פונעם תנ"כישן העברעיִש.

אין יידיש האט נאך אַ יידישע מאמע געמוסרט איר קינד. אַ יידיש יינגעלע אין וואַרשע האט זיך געשפילט אויף דער גאָס. צוויי יונגע דייטשישע זעלנערס האָבן זיך איזדעקעוועט איבערן יידישן קינד, חוּק געמאַכט פון אים, אים גע-שלאָגן. די מאמע, וואָס האט זיך צוגעקוקט צו דעם סאַדיסטישן „שפיל“ מיט איר קינד, איז מיט אַ מאל אַרויסגעלאָפן פונעם טויער. זי האט אויפגעהויבן דאָס צעשלאָגענע קינד. זי האט אים צוריק אָנגעטאַן דאָס היטעלע, וואָס האט זיך געוואַלגערט אויף דער גאָס, און זי האט געזאָגט צום קינד, נישט צו די צוויי מונדירטע דייטשן:

— גאי אַראָן. שפיל זיך אין הויף און זאָ אַ מענטש.

די סצענע האט זיך אָפגעשפילט נאך איידער מען האט אויפגעשטעלט דאָס געטאָ אין וואַרשע. דעם עפיוֹאָד האט מיר דערציילט דער קדוש אַרטור זיגעלבוים, וואָס האט דאָס געזען מיט די אייגענע אויגן.

קיינ שום פאלק, וואָס האט געלעבט אויף דעם פינצטערסטן קאַנטינענט פון אַלע קאַנטינענטן, האט נישט אַזוי שאַרף אַקצענטירט דעם „זיי אַ מענטש“ ווי דאָס יידישע פאלק — סײַ אין זײַן טאַג-טעגלעכן לעבן, סײַ אין זײַן פאַלקלאַר און סײַ אין זײַן ליטעראַטור.

„זיי אַ ייד“; „זיי אַ מענטש“; זיי אַ יידישער מענטש“; „זיי אַ מענטשלעכער ייד“ — ווי שײַן די ווערטער קלינגען אין מאַמע-לשון. מען קען זיי דרייסט שטעלן ווי אַ מאַטאָ איבער אונדזער גאַנצן שײנעם דערמאַרדעטן יידישן פאַלקס-לעבן אין אײראָפּע און איבער אונדזער גאַנצער שײנער און טראַגישער ליטעראַטור. פון וועמען האט דער זיידע ר' מענדעלע אַזוי שאַרף און ביטער חוּק געמאַכט?

פון דעם י"ד, וואָס האָט נישט געוואָלט זיין אַ מענטש. דערפאַר האָט ער זיך אינגעקויפט ביי אונדזערע, „מאָדערנע אוהב ישראלניקעס“ דעם שם פון אַ י"ד אַן אַנטיסעמיט...

וואָלטן די דייטשן געהאַט אין זייער ליטעראַטור אַזעלכע ר' מענדעלעס וואָס, אַנשטאַט צו גלאַריפֿיצירן יעדע דייטשישע טיפּשות, יעדע דייטשישע געשמאַק-לאַזיקייט, וואָלטן זיי סאַטיריש אַפּגעלאַכט דעם דייטשישן „געזע-מאַרש“ איבער דער וועלט, וואָלטן די דייטשן היינט נישט געשטאַנען אַזוי בלוטיק אומפאַרשעמט פאַר דער גאַנצער מענטשהייט.

פאַר דעם, וואָס וועט מיר אַנווייזן אויף אַזאַ ליכטיקער מענטשלעכער גע-שטאַלט ווי טביה דער מילכיקער אין דער דייטשישער ליטעראַטור, זאָג איך צו אַ באַנקעט נישט מיט אַ גלעזל קאַווע, נאָר טאַקע מיט שאַמפּאַניער ביון ווייסן טאַג אַריין.

די ייִדישע ליטעראַטור איז געווען דער לעצטער הומאַניסטישער בליץ אויף אַ פינצטערן קאַנטינענט, וואָס האָט אַ מאַל שטאַלצירט מיט זיין קולטור און ציוויליזאַציע.

ס'איז גענוג צו פאַרגלייכן די באַציונג צום קינד אין דער דייטשישער און ייִדישער ליטעראַטור.

ווילהעלם בוש איז געווען אַ דייטשישער „הומאַריסט“ און צייכענער. זיין ביכל וועגן מאַקס און מאַריץ, למשל, איז געלייענט געוואָרן פון צענדליקער מיליאָנען דייטשישע קינדער און איז נאָך היינט אַ קלאַסיש בוך אין דער דייטשישער קינדער-ליטעראַטור.

מאַקס און מאַריץ זענען צוויי דייטשישע ייִנגלעך. צוויי שטיפּערס, וואָס דראָ-פען זיך אויף גלייכע ווענט. זיי טוען אַפּ שפּיצלעך דעם און יענעם. זייער סוף איז אַבער אַ ביטערער. זיי פּאַלן אַריין אין אַ מיל, וואָס צעמאַלט זיי אויף קערנדלעך. ביים סוף פונעם בוך זעט איר זיי צעמאַלענע, אַבער איר דערקענט זיי. צעמאַלע-נערהייט זענען זיי אויס ווי מאַקס און מאַריץ.

סאַראַ טיפּיש דייטשישער סאַדיום אין דעם מין דייטשישן „הומאַר“. שלום-עליכעס ייִנגלעך זענען אויך שטיפּערס. איינער פון זיי כאַפט זיך אַפּילו אַריין אין גאַרטן פון אַן אַרעמען פּויער. דאָס ייִדישע קינד איז אַזוי איבערגענומען מיט די צרות, וואָס די פּלישתים האָבן אַנגעטאַן די ייִדן, אַז אים דוכט זיך אויס אַז די קעפּלעך קרויט אין פּויערס גאַרטן זענען עס די קעפּ פון די פּלישתים און אַז ס'איז אַ מצווה זיך אַפּצורעכענען מיט זיי. אין זיין פּאַטריאַטישן אייפער מאַכט ער אַ חורבן אין דעם קליינעם קרויט-גערטנדל. אַבער דעם פּויערס טרויער-ריקע אויגן און דאָס פּאַרזאַרגט פנים פון דעם טאַטן, וואָס דאַרף באַצאַלן דעם שאַדן, ניכטערן אויס דעם קליינעם „פּאַטריאַט“ און ער שעמט זיך מיט זיין „העלדישן“ אויפטו. קיינער נישט: נישט דער טאַטע און נישט דער אַרעמער

פויער צעמאלן דעם „אױאָנאָטוריסט“ אויף קרישקעס. אַזאַ געלייטערטע חרטה שיינט אַרויס פֿון דער גאַנצער דערציילונג, אַז ס'װילט זיך טרייסטן דאָס קליינע שטיפערל: — נישקשה, די װעלט גייט נישט אונטער. דער טאַטע װעט באַצאָלן דעם שאָדן און דער אַרעמער פֿויער װעט נאָך מאַכן אַ פֿוסע און פֿאַרפֿלאַנצן דאָס גערטנדל מיט פֿרישע הייפֿטלעך קרויט.

אַ קליינער פֿאַרגלייך װאַס זאָגט אַבער זייער אַ סך! ...איך װיל אַבער היינט נישט האַלטן קיין רעפּעראַט. מײנע רייד זענען נישט מער װי אַן אַראַפּרעדן זיך פֿון האַרצן. און איצט אַ פֿאַר דירעקטע װערטער װעגן מײן װעג אין דער ייִדישער ליטעראַטור.

מײן געמיט איז פֿון אָנהויב אָן געװען פֿול מיט באַלאַדישע שאַטנס. איז דאָס אַ װונדער? איך בין אויפֿגעװאַקסן אין אַ לאַנד פֿון קלאַסישן אַנטיסעמיטיזם. אין רומעניע. די צערקװעס, די גריכיש־אַרטאָדאָקסישע, האָבן געשאַטנט איבערן ייִדישן ישוב מיט סם און געפֿאַרן. פֿוילן, דאָס לאַנד, װוּ איך האָב געװוינט ביז צו דער צװײטער װעלט־מלחמה, האָט דאָס שאַטנדיקע נאָך מער פֿאַרשאַרפט. הינטער יעדן ייִד אין פֿוילן האָבן זיך געצײכנט צװײ שאַטנס: איינער, דער דערשראַקענער שאַטן פֿונעם ייִד גופּא און דער צװײטער — אַ שאַטן אַ פֿרעמדער מיט אַ מעסער צװישן די צײן.

אַט די אַלע שאַטנס װאַס האָבן אַרײַנגעשאַטנט אין מײן ייִדישן געמיט האָבן איך געפֿרוווט לײטערן אין מײן באַלאַדע און דאָס באַלאַדישע אין מיר און אַרום מיר פֿאַרװאַנדלען אין מוזיק.

נאָר װעגן איין עפֿיזאָד װיל איך דערציילן אַ ביסל אויספֿירלעכער, װײל ער האָט געהאַט אויף מיר אַ דעצידירנדיקע װירקונג און האָט ערגעץ װוּ באַלאַג־סירט דאָס שאַטנדיקע און באַלאַדישע אין מײן שאַפֿן. איין מאָל בין איך געזעסן שפּעט בײַ נאַכט אין אַ בוקאַרעשטער קרעטשמע. מיט מיר איז געװען אַ גאַסט פֿון בערלין — ד״ר ישראל רובין.

שפּעט נאָך מיטנאַכט איז אַרײַנגעפֿאַלן אַן אַלטער מאַן פֿון אַרום זיבעציק. ער איז געװען גוט בגילופֿן. דאָס איז געװען דער לעצטער „בראַדער זינגער“, דער אַלטער לודװיג.

מיר האָבן אים פֿאַרבעטן צו אונדזער טיש. ער האָט זיך אַנגעגאַסן אַ גרויס גלאַז װײן, געמאַכט אַ מײן פֿאַרייִדישטן קידוש און שפּעטער האָט ער אַנגעהויבן זינגען פֿון זײַן בראַדער רעפּערטװאַר.

װען ער האָט פֿאַרענדיקט זינגען װעלוול זבֿאַרזשערס ליד, „דער מצבה־שלעגער“, האָט ער אימפֿראָװיזירט אַן אייגענע סטראַפּע:

אט דא ליגן אברהם גאלדפאדן און וועלוועלע זבארושער פון
אונדזערע ברידער

וואס מיט זייערע זיסע לידער
האבן זיי אזוי פיל מענטשן פארגעניגן פארשאפט,
היינט ליגן זיי שוין אן מאכט,
זייערע קעפ וואס האבן אזעלכע איידעלע געדאנקען געטראכט.
און דער סוף פון מיר וועט אויך אזוי זיין.

ס'איז מיר ליכטיק געווארן אין די אויגן: אט דאס איז דאס! די געשטאלטן
פון די בראדער זינגערס האבן אויפגעליכטיקט אין מיין דמיון. אלע בדחנים,
גראמען-מאכערס און פורים-שפילערס, וואס האבן אמוזירט דורות יידן, זענען
געווארן לעבעדיק. איך וועל ווערן איינער פון זיי, איינער פון „אונדזערע ברידער“.
מעגלעך אז דאס, וואס זיי האבן געשאפן און געזונגען, איז געווען פרימיטיוו,
גאר נישט קיין געהויבענע פאעזיע, אבער זיי אליין זענען דאך געווען פאעזיע.
איך האב זיך דערמאנט די שיינע פאלקסלידער וואס איך האב געהערט אין
מיין טאטנס ווארשאפט. ס'ארא ארגיע פון פארב און קלאנג. א ירושה וואס איז
געלעגן פארווארלאזט, גאלד וואס האט זיך געוואלגערט הפקר אונטער די פיס.
און איך האב דערהערט און דערווען.

דא אין אמעריקע האט מען א פאלשן באגריף וועגן יידישן לעבן אין מזרח-
איראפע. דא מיינט מען אז אלץ איז דארט געווען ישיבה-און תורה-יידישקייט.
אבער וואס איז דער אמת? אין יעדן שטעטל איז געווען איין רב און הונדערט
פורים-שפילערס. דא אין אמעריקע האבן מיר אין יעדער שטאט הונדערטער
ראבאים און אפילו נישט קיין איין פורים-שפילער.

מאכט נישט אוועק דעם פורים-שפילער מיט דער האנט. אין זיין זכות
האב איך אנגעשריבן די „הומש-לידער“ און די „מגילה-לידער“; אפילו אין מיין
„גן-עדן-בוך“ איז פאראן א מלאך, וואס שרייבט פורים-שפילן. ווייל באמת וואס
פאר א גן-עדן וואלט עס געווען אן א פורים-שפיל?

זיכער נישט קיין יידישער גן-עדן. די ערשטע וואס וואלטן רעוואלטירט קעגן
דעם, וואלטן געווען די אבות און די צדיקים אליין:

— אויך מיר א גן-עדן אן א פריילעך-מאכער. צוליב דעם האט זיך געלויבט
אפצופינצטערן א לעבן אויף דער ערד, מיט תפילות און מיט פאסטן?
אבער צום גליק איז פאראן א מלאך זיידל, דער גן-עדן-פאטאגראפער, וואס
שרייבט פורים-שפילן און ס'איז טאקע אן אמתער גן-עדן...

(„דער וועקער“, ניויאַרק, 1 יולי 1961)

וועגן אַ ליד

דער לעצטער פראצעס אין מאסקווע האט געפונען אַ ברייטן אַפּקלאַנג אין דער ראַטנפאַרבאַנדישער דיכטונג. אַנגעהויבן פון די אומבאַהאַלפּענע גראַמען, וואָס די דאַרטיקע שולקינדער האָבן צוגעשיקט צו די צייטונגען, ביז צו די פּאַעטישע אומבאַהאַלפּנקייטן פון די שוין קאַנאַניזירטע „קלאַסיקערס“.

די גרינגשעצונג פון דער דיכטערישער פונקציע האט דערפירט צו אַ ירידה פון די פּאַעטישע ווערטן. דער דעמיאָן ביעדניזם, וואָס טראַגט אין זיך אַ דיס־קוואַליפיקאַציע פון די דיכטערישע טראַדיציעס, האָט אויף אַ פּאַטאַלן אופן דער־פירט דאָס ליד צו דער געגראַמטער כראַניק.

אמת, די לעצטע צייט האט מען געשמועסט וועגן אַן ענדערונג, אַן איבער־אַריענטאַציע. די ריינע ליריק איז געשטיגן אין קורס. באַריס פּאַסטערנאַקס סינ־טעטישע דיכטונג האט זיך דערוואַרט אויף אַפּלאַדיסמענטן. אַבער דאָס דעמיאָן ביעדנישע האט נישט נאָכגעלאָזט אויף אַ האַר. די מאַכט פון דעם פּאַעטיש מינדער־ווערטיקן האט נישט אַנגעוויירן די השפּעה אויף אַ גרויסן טייל פון די עסטעטיש נישט־געשולטע מאַסן.

באַזונדערס בולט שפירט מען דעם ירידה־צושטאַנד אין דער סאַוועטיש־ייִדי־שער דיכטונג. דער כראַניקסטיל איז דאָ געוואָרן דער כמעט אַליין־הערשערישער. יעדער מלוכה־דעקרט האט זיך תיכף אויף דער הייסער מינוט אַנגעטאַן אין גראַמען, אַסאַנאַנסן. די פּאַעטישע טראַדיציעס האט מען מיט ביטול מפּקיר געווען. זיי געלאָזן אויפן באַראַט פונעם „סאַציאַל־פּאַשיסטישן“ אויסלאַנד און אַליין האט מען זיך גענומען קעניגן אויפן עדעלשטאַט־באַוואַרשיש־פּאַעטישן אינווענטאַר. דער דאָ־זיקער אינווענטאַר האט בלי שום ספּק אַ היסטאָריש־פּאַעטישן ווערט אַבער קניען און איבערקניען דעם דאָזיקן פרימיטיוו ביים היינטיקן טאַג, האט געהייסן: בלייבן הינטערשטעליק לגבי די דערגרייכונגען פון דער מאַדערנער ייִדישער דיכטונג.

די געגראַמטע כראַניק מיט אַ מער אַדער ווינציקער פּאַעטישן ווערט איז געוועזן און געבליבן די הויפט־לייטונג, די גרונטפאַרם, אַזוי צו זאַגן, פון דער סאַוועטיש־ייִדישער דיכטונג. ביי אונדז האט זיך איבערגעזעצט דאָס דעמיאָן ביעדנישע אויף דעם כאַים גילדענישן...

אין הסכם מיט אַט דעם רעפּאַרטערישן נוסח איז נישט קיין ווונדער, וואָס אַ שעה און אפשר אַ האַלבע שעה נאָכן מאַסקווער פּראַצעס האָבן שוין די כראַניק־פּאַעטן געטראַגן די פּאַעטישע רעזאַנאַנסן אין די רעדאַקציעס אַרײַן. איידער דאָס טראַגישע געשען אין מאַסקווע האט נאָך צייט געהאַט צו ווערן פּאַעטישע וויזיע — איז שוין פּאַרטיק געווען דאָס ליד...

עסייען

איינער פון די ערשטע, וואָס האָבן זיך געפּעדערט אין געוועזן איזי פּאַריק. דער דאָזיקער פּאַעט איז שוין נישט קיין ינגל. ער איז שוין ברוך השם אַ פּאַע- טישער טאַטע מיט אַ באַרד. נישט לאַנג צוריק האָט מען מיט פּאַמפּע געפּראָוועט זיין פּופּצן-יאַריקן יוביליי.

איזי כאַריקס ליד, געדרוקט אין מינסקער „אַקטיאַבער“, איז כאַראַקטעריסטיש פאַרן גאַנצן ליריש-רעפּאַרטערישן נוסח. עס וואַרפט אַ ליכט אויפן „שעפּערישן טעמפּאַ“ פון דעם מין „פּאַעזיע“ און אירע מעגלעכקייטן.

איך קען זיך נישט באַרויַקן,

עס טרייבט מיך איבער גאַסן.

גאַר מיין גאַנצער וועזן רופּט

און פּאַדערט שטאַרקער האַסן.

אומזיסט זוכט מען דאָ אין דער סטראַפּע דעם ריטם פון אמתער אַרגאַנישער שנאה. איך מיין יענעם שאַרפּן, אימפּולסיוון האַס, דעם קאַנוולסיוון צאַפּל פון אַלע אברים. יענעם קרייץ מיט די ציין, וואָס ווייסט נישט פון קיין אַבער... דער ריטם דעמאַסקירט תיכף דעם אַנשטעל, דער ריטם פאַסט זיך גיכער פאַר אַ וויל- יונגערישן קופּלעט, און שוין די ערשטע סטראַפּע לאַזט זיך אויפן סמך פונעם ריטם לייכט קאַריגירן.

איך קען זיך נישט באַרויַקן,

עס טרייבט מיך איבער גאַסן,

סיווילט זיך מיר מיט יעדער מויד

מעשה זעלנער שפּאַסן...

צו דער נישט-אויטענטישקייט פון ריטם, דעם פּראָדוקט פון אַ שלעכט פאַר- שטאַנענער „סאַציאַלער באַשטעלונג“, וואַרפט זיך נאָך אין די אויגן אַ צווייטע מערקווערדיקע זאַך.

דער פּראָקוראַר האָט אויפן מאַסקווער פּראַצעס אַנגערופן די 16 באַשולדיקטע „משוגענע הינט“. דער רעפּאַרטער אין גראַמען, נישט געפּינענדיק פאַר דעם אייגע- נעם „האַסן“ דאָס נויטיקע בילד, פוילט זיך נישט און מאַכט אַ קליינע מעטאַפּאַר- הלוואה ביים פּראָקוראַר:

טראַצקי, זינאוועוו, קאַמעניעוו

אַ קעלעוו אויף אַ קעלעוו.

אייער וויסטע שיידים-וועלט

האַט לאַנג געשלאָגן צוועלעף.

און אויב שוין באַקומען אַזאָ הלוואה ביים סאַמע גענעראַל-פּראָקוראַר, דאַרף

מען עס שוין נישט אזוי גרינג ארויסלאזן. אזא מציאה כאפט מען נישט אלע טאג און נאך ביי וועמען... א קלייניקייט, א קלייניקייט! האלט טאקע דער פאעט די היבטישע מעטאפארע מיט די ציין און שיסט מיט איר נאך א מאל אויס אין א צווייטער סטראפע:

מיין הונט, ווען איך וואלט אנרופן
„טראצקי“, צי „זינאויעוו“,
וואלט מיין הונט פון חרפה גאר
נישט אויפהערן צו וואיען.

דער רעפארטער אין גראמען האט די קליינבירגערלעכע מוזע געשיקט צו אלע רוחות. זאלן זיך קוויקן מיט די אלימפישע טעכטער, די אלטע מוידן, יענע קליינ-בירגערלעכע פאעטן פון יענער זייט גרענעץ. אין אזא פאל, ווי דאס מאל, האט די פונקציע פון דער מוזע איבערגענומען דער פראקוראר, און ס'איז אפשר נישט קיין צופאל, וואס דער פראקוראר האט זיך ארויסגעוויזן פאר שעפערישער און אריגינעלער פון דעם מינסקער פאעט און זיינע חברים...

פ. ס. ס'איז נישט קיין צופאל: דארט, ווו עס פעלט דאס פא-עטישע פעלט שוין במילא אויך דאס עטישע.

(„נייע פאלקסציטונג“, ווארשע, 11 סעפטעמבער 1936)

אן אָפּענער בריוו צו שמואל האַלקין

מיין ליבער האַלקין,

איך שרייב דיר דעם בריוו כאַטש איך ווייס, אַז דו ביסט שוין מער נישטאַ צווישן די לעבעדיקע, אַז מיין בריוו וועט צו דיר מער נישט דערגיין, ווייל דער בריוו־פאַרקער צווישן די לעבעדיקע און די טויטע איז אַ זייער קאַמפּליצירטער און נישט זיכערער ענין.

און דאָך שרייב איך דיר דעם בריוו איצט נאָך דיין טויט, נאָך דיין לוויה, נאָך דיין קבורה אַפילו. איז אַזאַ בריוול וואָלט איך דיר נישט געשיקט ביים לעבן, ווייל ס'וואָלט דיר געקענט פאַרשאַטן. ווייל אפשר ווייסטו נישט, אָבער די נ. ק. וו. ד. ווייסט, אַז איך בין אַ געוואַלטיקער קאַפיטאַליסט (איך האָב ראַקע־פעלערן אין וועסטל־קעשענע). און אַז איך בין אַ מוראדיקער אימפעריאַליסט, ווייסט דאָך קינד און קייט. איך שלינג אימפעריעס ווי האַלעשקעס און דערווייל האַט עס מיר נישט פאַרשאַט, ווייל איך האָב אַחוץ געוואַלטיקע אימפעריאַליס־טישע אַפעטיטן די פעיקייט זיי אַראַפּצושלינגען און זיי צו פאַרדייען.

אַזאַ פעיקייט האַט נישט פאַרמאָגט קיינער פון די גרויסע אימפעריע־פאַר־כאַפּערס — פון אַלעקסאַנדער דעם גרויסן ביז אַדאַלף דעם קליינעם. זיי האָבן סוף פל סוף געמוזט אַלצדינג אויסברעכן.

אויב איך בין טאַקע אַזאַ פאַרשוין, פאַרשטייטו שוין פאַר וואָס איך האָב נישט געוואָגט דיר אַנצושרייבן אַ בריוו ביים לעבן. ס'האַט זיך מיר אַפט געוואָלט עס טאָן, דער עיקר ווען ס'איז דערשינען דינסט אַ נייַ ביכל לידער, אָבער איך האָב עס נישט געטאָן ווייל... דו פאַרשטייט אַליין. וועמען אין ראַטן־פאַרבאַנד דאַרף מען לייגן אַ פינגער אין מויל אַריין ? איצט נאָך דיין טויט איז עפעס אַנדערש.

איצט קאָן איך דיר זאָגן, אַז דיין טויט טוט מיר וויי. אַז דו ביסט געווען אַן איידעלער און צאַרטער לירישער פּאַעט און אַ גרויסער טייל פון דייע ווערק וועט פאַרבלייבן אין אונדזער מיט אַבל־שלייערן פאַרהילטן ייִדישן פּאַנטעאָן.

איצט קאָן איך דיר זאָגן, אַז צווישן אַלע ייִדיש־זינגערס אין סאַוועטן־פאַרבאַנד ביסטו געווען אַן אויסנאַם מיט איין זאַך. דו האַסט אַן אַדרעס נאָך דיין טויט. אַ קבר, אַ לעגאַלן קבר. נאָענטע קאַנען צו דיר קומען און וויסן אַז דאָ ליגסטו באַגראָבן; אַז דאָ, אונטער דעם בערגעלע ערד, ליגט איינגעשטילט אויף אייביק דאָס האַרץ פון אַן איידעלן זינגער שמואל האַלקין, דעם פּאַעט.

ווער פון דער גאַנצער פּלעיִאָדע ייִדישע פּאַעטן אין ראַטן־פאַרבאַנד קאָן זיך פאַרגלייכן צו דיר ?

קיין איינציקער יידישער שרייבער, קיין איינציקער יידישער פאָעט אין סאָוועטן-לאַנד האָט נישט דערגרייכט דאָס, וואָס דו האָסט דערגרייכט.

וואו איז דער קבר פון אַשר שוואַרצמאַן?

איר האָט אים אַלע געהאַלטן פאַר דעם אָנהויבער פון דער סאָוועטיש-יידישער פּאָעזיע; זײַן געשוועסטער-קינד דוד האָפּשטיין האָט זיך ממש געשטעלט אויפן קאַפּ צו באַווייזן, אַז אַשר שוואַרצמאַן איז געווען אַ באַלשעוויק.

וואָס איז געווען דער אמת? אַשר שוואַרצמאַן איז געווען אַ קאָוואַלעריסט אין דער צאַרישער אַרמיי. אין צײַט פון בירגערקריג, ווען פאַרשיידענע באַנדעס אין אוקראַינע האָבן באַרויבט און פאַגראַמירט יידישע שטעט און שטעטלעך, האָט ער, דער יידישער פּאָעט און סאַלדאַט, זיך געמאַלדן פּריוויליק אין אַ רויטער בריגאַדע. ער האָט געוואַלט באַפּרײַען „די וועגן וואָס זענען געווען מיט מורא פאַרשטעלט“ און אין קאַמף פאַר אַט דער באַפּרײַונג איז ער געפּאַלן. זײַן קבר איז געבליבן אַנאַנים ביז צום הײַנטיקן טאַג.

אַשר שוואַרצמאַן איז אומגעקומען אין קאַמף. דער יונגער דראַמאַטורג ביינוש שטימאַן איז אומגעקומען אין אַ פּאַגראַם. ווידער אַן אַנאַנימער קבר.

דאָס איז געווען דער אָנהויב פון דער יידיש-סאָוועטישער ליטעראַטור. ווי סימבאָליש! שוין די ערשטע, די אַנזאַגערס, די שטורעם-פּײַגל זענען פאַרשוונדן אין נאַמענלאָזע קברים.

אַבער אַשר שוואַרצמאַן און אומצאַליקע יידישע יונגעלייט ווי ער זענען דאָך אומגעקומען פּדי צו פאַרטרייבן „די מורא פון די וועגן“. פאַר וואָס זענען פאַראַן אַזויפיל אַנאַנימע קברים אין ראַטן-פאַרבאַנד? דאָס איז געווען דער גורל פון אַלע יידישע שרייבערס פּמעט.

„די מורא וואָס האָט פאַרשטעלט די וועגן“ איז טאַקע באַזיגט געוואָרן. זי איז פאַרטריבן געוואָרן, אַבער זי האָט זיך נישט אונטערגעגעבן. פאַרקערט, זי האָט פּאַנאַנדערגעשפּרייט אירע פּליגל איבערן גאַנצן גרויסן לאַנד. זי האָט זיך באַזעצט אין יעדן האַרץ, וואָס האָט אַנגסטיק אויפגעציטערט ביים דערהערן פאַרדעכטיקע טריט אויף די טרעפּ.

אַ רמז פון דעם אינערלעכן פּחד, דעם נערוועזן אומרו פון „יענע צײַטן“ געפינט מען אין איינעם פון לייב קוויטקאַס לעצטע לידער, וואָס הייסט טאַקע „אומרו“:

און ס'טרעפט בײַ נאַכט, אין שלאַף, זי הערט,
איך דריי זיך אַלץ און קען נישט שלאַפּן,
פון מאַל צו מאַל מיין בעטל קרעכצט,
עס רעדט צו מיר פון עפעס שלעכטס,
מיט אומרו ווערט איר האַרץ פאַרלאַפּן.

זי כאפט זיך מיט איר שלאף צו ראנגלען,
איר יונגער שלאף איז קלעפיק-זיס
און קלעמט די אויגן, קלעמט די אַנגלען,
נאָר ס'שטעלן זיך אַראָפּ די פיס
אין בלאַנדזשעניש צו מיר דערלאַנגען.

„איך קען ניט שלאָפן“, זאָגט זי קוים,
מיט שטאַרקן שלאָף נאָך טרוימענד-שיפור,
זי שפאַרט זיך צו אויף מיין געלעגער
און גלעט מיין קאַפּ, און צו מיר רוימט,
און יאָגט פון זיך אויף מיר איר טרוים,
און יונגן שלאָף, מיט רו דערקוויקטער,
אין מיין געמיט זי הויכט אַרײַן. —
און זי ווערט וואָר. און איך שלאָף אײַן.

„דאָס בעטל וואָס גערעדט פון עפעס שלעכטס“ האָט געזאָגט דעם אמת. דער
גאַנצער אומרו פון שלאָפצימער זאָגט אַן עפעס, וואָס קיין צווייטנס אינטימער
טרוים קאָן נישט אַפּיאָגן. אויף אַ רגע, אפשר יאָ, אָבער דער אומרו אָדער די
מורא, וואָס האָט אַ מאָל פאַרשטעלט פאַר אַשר שוואַרצמאַן די וועגן, הויערט
איצט איבערן שלאָפצימער.

אַ יאָר שפּעטער, נאָך דעם ווי דאָס ליד איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן, איז
געפאַלן די האָק, און דער פּאָעט לייב קוויטקאָ האָט פאַר זיך דערוען דעם אַנאַנימען
קבר. זײַן גורל — דער גורל פון דער גאַנצער ייִדישער ליטעראַטור אין סאַוועט-
רוסלאַנד.

איך ווייס אַז איך דאַרף עס דיר נישט דערציילן. דו אַליין ביסט אַ רגע
געשטאַנען פאַר דעם אַנאַנימען קבר. ווען נישט דער טויט פון דעם גרוזינישן
טיראַן, ווער ווייסט צי דו וואַלסט בלויז אַרויס מיט אַ „קראַנק האַרץ“ און מיט
אַפגעקירצטע יאָרן.

אַבער דו האָסט אַ קבר, אַן אַדרעס, וואָס קיינער ביז דיר האָט עס נישט
געהאַט; נישט איזי כאַריק, נישט משה קולבאַק, נישט דוד בערגעלסאָן און נישט
פּרץ מאַרקיש.

אַפילו נישט דער פּולקאַוויק פון דער רויטער אַרמיי — איציק פעפער.
און אַז מען האַלט שוין ביים נאַמען איציק פעפער, וויל איך דיר עפעס
דערציילן.

אַ יונגער ייִדישער פּאָעט פון פּוילן, וואָס איז געוואָרן אַ פּליט אין ראַטן-פאַר-
באַנד בעת דער מלחמה, האָט מיר איבערגעגעבן דײַנס אַ בקשה צו אים איידער ער
איז צוריקגעפאַרן קיין פּוילן.

דו האסט געבעטן עטלעכע ביכער מיינע, און איך וואלט זיי דיר גערן געשיקט. אבער אז איך האב זיך דערמאנט מיין באגעגעניש מיט מיכאעלסן און פעפערן אין לאנדאן אין 1943, האב איך באשלאסן, אז בעסער איז נישט שיקן. ס'וועט זיין געזינטער פאר דיר, ווייל א קשיה אויף א מעשה, מען וואלט דיר נאך געקאנט נעמען אויפן צימבל: ווי קומט וואס אזא קאפיטאליסט-אימפעריאליסט ווי איציק מאנגער שיקט דיר זיינע רעאקציאנערע שרייבערייען. אט דער שפראך פונעם „דושיאנט“ עטצעטערא, עטצעטערא.

אויך מיכאעלס און פעפער האבן מיך אין לאנדאן געבעטן מיינס א בוך. אזוי ווי ס'איז גראד דעמאלט דערשינען מיין בוך „וואלקנס איבערן דאך“, האב איך עס געבראכט צו זיי מיט א צושריפט: מיכאעלסן און פעפערן א מתנה און געחתמעט מיין נאמען.

דוכט זיך אזא אומשולדיקע אויפשריפט, און דאך האבן זיי מורא געהאט עס צו נעמען. זיי האבן מיר נישט געזאגט, אז זיי האבן מורא, חלילה. זיי האבן מיר בלויז געזאגט, אז ס'איז בעסער אן אן אויפשריפט.

פארשטייט זיך, אז זיי האבן בעסער געוויסט פון מיר וואס ס'איז בעסער און איך האב צוריקגענומען מיין אויפגעשריבענע מתנה און זיי געבראכט א נישט-אויפגעשריבענע. עס איבערגעלאזט ביים פארטייער אין האטעל. ווי זיי האבן פארלאנגט.

און דאך און כאטש, אזוי ווי דו ווייסט, איז מיכאעלס אומגעקומען פון אן אינסצעניזירטן עקסידענט. דאס פאטערל פון אלע פעלקער איז נישט נאך געווען א גאון אין אלע זאכן. ער איז אויך געווען א באגאבטער רעזיסיאן. א סימן — די „מאסקווער פראצעסן“, טעאטראלע ספעקטאקלען און איין העלד, אן איין העלד-דיכע. דער גאנצער אנסאמבל איז באשטאנען פון לויטער אינטריגאנטן. ס'איז געווען א „פאטער-ראלע“, אבער זי איז געשפילט געווארן הינטער די קוליסן פון אים אליין — פון סטאלין דעם איינציקן.

די ראלע פונעם רעזיסיאן איז אים קענטיק געווען צום הארצן. פאר זיין פגירה האט ער זיך פארמאסטן אויף א דאקטוירים-ספעקטאקל, אבער ס'איז שוין געווארן צו שפעט.

דער יידישער קולטורמארד איז, ווייזט אויס, פארגעקומען הינטער די קוליסן. זיי זענען בלויז געווען „סטאטיסטן“, וואס מען האט זיי אפילו נישט ארויסגעלאזט אויף דער בינע.

ווי מאדנע דאס איז, אז איך דערצייל דיר דאס אלץ. דיר, וואס דו האסט עס אליין איבערגעלעבט, אליין מיטגעמאכט, אליין דורכגעליטן. אלץ אריינגעשוויגן אין זיך — דיין צער און צארן. איז א ווונדער וואס דיין הארץ האט געפלאצט צו 61 יאר? א ווונדער איז, וואס דיין הארץ האט אזוי לאנג אויסגעהאלטן. די לעבנגעבליבענע יידישע שרייבערס אין ראטן-פארבאנד האט מען צוגע-

טיילט א טראגיש-קאמישע ראָלע. זיי זענען עס די שטומע בעטלערס אויף דער סאָועטסקער חתונה. מימיק, אַן ווערטער. אַ שאַטנשאַפֿן אַן מוזיק. אין דעם בבל פון שפראַכן אין דער סאָועטישער אימפעריע איז בלויז דאָס ייִדישע וואָרט אַן אַ קלאַנג און אַן אַפּקלאַנג. די אַסימילאַציע איז אַן אַרױפּגעצױונגענע, נישט קיין פּרױויליקע. ס'איז נישט קיין אַפּזאָגן זיך פון אַ ירושה, נאָר דאָס מיט געװאָלד צונעמען אַ לעגיטימע ירושה. ס'איז דער קאַמוניסטישער כאַם, װאָס צװישן עמוס און כּמיעלניצקי קלייבט ער אױס כּמיעלניצקין — דעם פּאַגראַממטשיק אַנשטאַט דאָס רעװאָלוציאַנערע געװיסן.

„געװיסן“, און דאָס „רעװאָלוציאַנערע געװיסן“ אַװדאי, איז דוכט זיך אַװי ייִדיש, אַז ס'לאָזט זיך שװער אױסטייטשן אױף גרױניש און װער שמועסט נאָך אױף כאַכאַליש און דײַטש.

„געװיסן איז אַ ייִדישע מאַכערניקע, אַ חסרון װי מילה“, האָט געטענהט דער דײַטישער העטמאַן אַדאַלף היטלער. און דער גרױניער און דער כאַכאַל זענען מסכים, װיזנט אױס, מיט דעם דײַטישן „אַפּאַריזם“.

װייל נאָר די געשטופּלטע געװיסנלאַזיקייט, װאָס האָט באַלעבאַטעװעט אין קרעמל, האָט געקאַנט פּאַרװערן די לעבנגעבליבענע דיכטערס צו באַװײנען דעם ייִדישן חורבן אין אוקראַינע. ס'איז „נאַציאָנאַליזם!“ זינגט בעסער װעגן פּרילינג אױפן גאַנאַל-בולװאַר, װעגן די שיינקייטן פון שװאַרצן ים.

און איר, ייִדישע פּאַעטן פון ראַסיי, האָט געזונגען, און אײַער געזאָנג האָט געסקריפּעט, װייל ס'האַט נישט האַרמאָנירט מיט אײַער געמיט, װאָס איז געזעסן שבעה נאָך טײַערע און נאַענטע טאַטע-מאַמע, שװעסטער און ברידער. מיט אַ מאַל — סטאַי!

דער קרעמל האָט זיך דערמאַנט, אַז דאָס איז נישט קיין „רעאַל-פּאַליטיק“. „רעאַל-פּאַליטיק“ הייסט װײַטער ציען דעם פּאַדעם אין רוסלאַנד פון דער היט-לעריסטישער „רעאַל-פּאַליטיק“. היטלער האָט דערקלערט די אַקופּירטע רוסישע געביטן פאַר „יודנריין“ — טאָ פאַר װאָס זינגט מען נאָך אױף ייִדיש ? די זינגערס און זאַגערס אױף ייִדיש זענען נישט רעאַל. געשפּענסטער אַזעלכע װאָס געהערן צום נעכטן. מען דאַרף זיי פּאַרטרייבן אין זײער רױ אַרײַן.

און די ליקװידאַציע האָט זיך אַנגעהױבן. די אַרגיע פון די „אַנאַנימע קברים“, דער טאַנץ פון די רוסישע מחבלים אין די קעלערן פון דער נ. ק. װ. ד. דו, שמואל האַלקין, ביסט געװען פון די געציילטע, װאָס זענען לעבן געבליבן, אָבער מיט אַ צעבראַכן האַרץ און אַן אַרױסגעשניטענער צונג. דו האַסט געזען װי מען האָט „רעהאַביליטירט“ דײַנע דערמאַרדעטע חברים. דו האַסט געזען די מומיע פונעם מערדער אין אַ גלעזערנעם אַרון אין קרעמל. און דײַן האַרץ האָט נישט אױסגעהאַלטן.

דער אַלגעמײנער סאָװעטישער שרײַבער-פּאַרבאַנד האָט צוגעגרייט דײַן לװיה.

געווען, זאגט מען, א סך בלומענקרענץ. צווישן זיי אויך אפילו א בלומענקראנץ מיט יידישע אותיות.

די יידישע אותיות זענען זיכער געווען די טרויעריקסטע באגלייטערס דייןע. די געברענטע און געשענדטע. די צעטראטענע און באליידיקטע. זיי האבן אריינגעוויינט אין זיך און אפילו נישט קיין קוק געטאן אויף די פאראדנע קירילישע בוכשטאבן.

אבער דו האסט אן אדרעס, אן אייגענעם קבר.

ממש א קאלאסאלע דערגרייכונג אין סאָוועטישן לאַנד.

מיר ווייסן וווּ מענדעלע מוכר ספרימס קבר געפינט זיך, וווּ פרוגס קבר געפינט זיך. אבער וווּ ס'געפינען זיך די קברים פון די אלע, וואָס האָבן מיט-מאַרשירט מיט דער רעוואָלוציע — אירע זינגערס און זאָגערס, דאָס ווייסן מיר נישט.

דערפאַר איז דיין קבר אויף דער סאָוועטישער ערד אַזוי איינציק, אַז ס'וויילט זיך האָפּן אַז דיין קבר וועט ווערן אַ סימבאָל פאַר אַ נייעם ייִדיש-אויפֿלעב אויף דער רוסלענדישער ערד.

(„דער וועקער“, ניו-יאָרק, 1טער נאָוועמבער 1960)

דער אַנטיסעמיטיזם און זיינע נאָכשלעפערס אין דײַטשלאַנד

ווי איר ווייסט, האָבן די דײַטשן ליב ביר. זיי האָבן אָבער ביכער אויך נישט פיינד. נאָר מיט דעם חילוק, וואָס ביר טרינקען זיי דווקא גוטע, און ביכער וויילט דאָס רוב פון זיי גראַד שלעכטע. ווו איר זאָלט נישט גיין און שטיין אין בערלין, קאַנט איר טרעפן אַ שענק און אַ בוכהאַנדלונג. לכל הפחות אַ וואָגן ביכער אין יעדן גאַסווינקל. עפעס פאַרט אַ קולטורפּאַלק. נאָר אַז איר גענענט צום ביכער-וואָגן און וויילט וואָס דאָרט קויפן, קאַנט איר זען אַז עס איז נישט אַזוי געפערלעך. דאָס ערשטע וואָס איר באַקומט אַנגעבאַטן איז אַ קורט מאַהלער-ראַמאַן. און קלאַפט דאָס נישט בײַ אײַך אָן, באַווייזט אײַך באַלד דער מוכר-ספרים אַז ער האָט עפעס בעסערס אויך. פּילאַזאַפּיע רופט ער עס און ער לייגט אײַך פאַר גאַנצע שטויסן. פון פאַרנט בײַ הינטער / פון דינטער בײַ גינטער. דאָס איז דער גאַנצער באַגאַזש פון ראַסן-אַנטיסעמיטישער חכמה. דער ערשטער, באַקאַנט מיט זײַן אַנטיסעמיטישן ראַמאַן „די זינד אַקעגן דעם בלוט“, וועמען מ'האַט אַגב געדאַרפט אין געריכט נאָכווייזן אַז ער האָט געוואָלט חתונה האָבן מיט אַ רײכער ייִדישער פרוי, נאָר אַזוי ווי דאָס איז אים נישט געלונגען, האָט ער זיך גענומען צו מאַכן אַנטיסעמיטישע שטימונגען מיט שונד-ראַמאַנען. דער לעצטער האָט שוין מער מול געהאַט מיט זײַן אַנטיסעמיטיזם, ראשית מאַכט ער טאַקע אַ גוט געשעפט מיט זײַן ייִדן-פּינדשאַפט. עס האָט זיך בכלל אַרויסגעוויזן פאַר אַ גוטן מיסחר די ייִדן-שנאה. דערצו האָט ער זוכה געווען צו ווערן אוניווערסיטעט-פּראָפּעסאָר אין אַ שטעטל אין טירינגען ווו דער בילדונגס-מיניסטער איז אַ האַקנקרייצלער. אָבער נישט דאָס בין איך אויסן.

עס וואָלט זיך געלוינט צו וויסן ווער זענען עס די לייצענערס פון אַט דער ליטעראַטור, וואָס איז אַזוי פיל אויף אַלע גאַסן און וועגן און וואָס זענען די מאַטיוון פאַר זייער דערפּאַלג.

פאַראַנען אַ גלייכווערטל וואָס זאַגט: אַ יעדע מפה האָט אַן אַנדער קאַליר. די מפה אַנטיסעמיטיזם, ווייזט אויס, האָט איינע אַליין אַ סך קאַלירן. און זי האָט טאַקע אין דײַטשלאַנד אַ גאַנץ אַנדער כאַראַקטער ווי אומעטום. מ'רופט דעם דײַטשישן אַנטיסעמיטיזם ראַסן-אַנטיסעמיטיזם, ווייל ער באַשעפטיקט זיך מיט דער ראַסן-פּראַגע. עס איז אָבער פון גרונט אויס פאַלש. דער פאַסיקער נאַמען איז מער פּסיכאָלאָגישער אַנטיסעמיטיזם, ווייל אין גרונט גענומען שפּילט קיין שום ראַל נישט וואָס די אַלע ביכער באַגרינדן. מע לויפט, מע קויפט, ווייל זיי

באשעפטיקן זיך מיט יידן-שנאה און דער מאַטיוו איז יידן-קנאה. ווער עס לעבט דאָ, אין דײַטשלאַנד, וועמען עס קומט אויס זיך טעגלעך צו באַגעגענען מיט אַט די מענטשן, מיט זיי צו שמועסן און הערן זייערע טענות און תביעות צו יידן, דעם וועט דאָס נישט פרעמד זיין. צום דײַטשישן שטאַלץ מעג עס אויך געהערן אַז די מפה איז חלילה נישט קיין פרעמדע, פון ערגעץ נישט אימפּאַרטירט געוואָרן און דורך קיין שום גרענעץ נישט געשמוגלט געוואָרן. זי איז אַן אייגענע, אַן אַלט אינלענדישע פּראָדוקציע. זי איז נאָר קיין מאַל נישט געווען אַזוי בפרהסיא ווי היינט. דער דײַטש האָט קיין מאַל נישט ליב געהאַט קיין ייד, ווייל ער האָט בטבע קיין פרעמדן נישט ליב. אלא וואָס ער טשעפעט זיך דווקא צו יידן. אינ, ראשית, קיינער נישט אַזוי צו דער האַנט אים ווי דער ייד. ווייל דער ייד איז דער איינציקער אין לאַנד סטאַביל. דערנאָך, מיינט מען גאַרנישט תמיד דעם יידן אַליין. ער איז אַפט מאַל [דער] סימפּטאָם אין דער פּאַליטיק.

פון דער שעה ווי דײַטשלאַנד האָט פאַרלוירן דעם קריג האָט זיך דער יידן-האַס אויף אַלע סטרונעס צעשפּילט. און קיין ווונדער [נישט]: מיט דעם קריג האָבן די אַפיצירן פאַרלוירן די פרנסה און די גענעראַלן די גערוון. האָט זיך אין דעם מישמאַש אַלץ געוואָרפן אויף דעם אינטימען ווינקל אין דער דײַטשישער נשמה. אויף דעם אַנטיסעמיטיזם. די מאַסע זוכט סוגעסטיע און סענסאַציע, די אַפיצירן נעבעך פרנסה און די גענעראַלן לעכצן נאָך מאַכט. האָט זיך די דריי-אייניקייט דאָ ווונדערלעך צוזאַמענגעטראָפן.

נישט קיין קליינע ראַל שפּילט אויך די נאַוויטעט און אומפּאַליטישקייט פון דעם פּאַלק, ווי יעדער דעמאָגאָג קען מיט אַ נאַרישער לאַזונג באַהערשן די מאַסן, ווער שמועסט [נאָך], אויב דאָס איז געדרוקט אין ביכער צי כאַטש צייטונגען. צו דעם האָט דער דײַטש גאַר אַ שוואַכקייט. ווער עס שרייט העכער, דעם ווערט געגלויבט. מערקווערדיק איז נאָר אַז דאָס פּאַלק וואָס גלויבט אין גאַרנישט, גלויבט איינזשטאַרק אַז די יידן באַהערשן די וועלט.

ווי מיר זאָלן נישט קוקן, ליגט דאָ דער שליסל צום פּסיכאָלאָגישן רעטעניש פון דײַטשישן אַנטיסעמיטיזם. עס איז דער אַלטער דראַנג צום הערשן איבער דער וועלט. געוויס וואַלט עס געווען אומפּאַראַנטוואָרטלעך צו זאָגן אַז דאָס גאַנצע דײַטשישע פּאַלק מיט זיין רוב מנין און רוב בנין איז אַזוי. אָבער דאָס איז נישט וויכטיק. אויף יעדן פּאַל איז עס דער אַקטיווער טייל און דער וואָס קאַן צו יעדער צייט מאַכן שטימונג. עס איז אויך דאָ אַ טייל (אויך נישט קיין גרויסער) צווישן דער אינטעליגענץ וואָס איז ערלעך פּאַציפּיסטיש און פאַרנונפּטיק. אָבער אין געגעבענעם מאַמענט שפּילט עס קיין ראַלע נישט. פּדאי איז אויך צו באַמערקן אַז אַפילו די קאָמוניסטישע מאַסע איז דאָ נישט פּריי פון אַלע די שטימונגען, ווען אויך זיי ווערן אונטער אַנדערע לאַזונגען געקירעוועט.

עסייען

פארשטייט זיך אז נישט די ביכער און נישט די צייטונגען זענען דער סוף פון דעם ליד. דא ארבעט זיך אויס א זייער געפערלעכע שטימונג אין דער גרויסער גרויער מאַסע, וועלכע האלט אין איין שטייגן. באַווייז: די היטלער- באַוועגונג וואַקסט פון טאָג צו טאָג. די עקאָנאָמישע לאַגע אין לאַנד איז אַ שלעכטע. נו, אין שלעכטע צייטן גייט עס דעמאָגאָגן ערשט רעכט גוט. און זיי פאַרשטייען עס היינט אויך טאַפּלט אויסצובוֹצן.

ווי אַ כאַראַקטעריסטיקום וועלכעס קאָן דאָס אַ סך באַלויכטן קען דינען פאַלגנדיק בילד: אין אַ קניפּע, וווּ האַקנקרייצלערס מיט קאַמוניסטן אַמפּערן זיך איבער דעם וועג צו רעוואָלוציע, איז גענוג עס זאַל אַרײַנפאַלן איין וואַרט ייִדישע קאַפיטאַליסטן, בכדי ביידע צדדים זאָלן זיך באַלד פאַרבירדערן מיטן פּנים צום דריטן שונא, צום אויסגעדאַכטן ייִדישן קאַפיטאַליסט.

און אויף דעם סענטימענט ווערט טאַקע שטאַרק געאַרבעט. געוויס, די קאַמוניסטן מיינען אַז זיי נאָרן אַפּ די האַקנקרייצלערס. די לעצטע אַבער רעדן זיך איין אַז זיי גיבן אויף אַלע פאַלן אַ פאַלשע נאַטע.

דערווייל כאַפּן די קלעפּ די אַרעמסטע פון די אַרעמסטע — די ייִדישע קרעמערס. נאָר מערקווערדיק איז דערביי, וואָס עס ווערט אויף אַזאַ נידעריקן אופן געטריבן פאַליטיק אויף דער אַנטיסעמיטישער שטימונג אין דער מאַסע און קיין איין קאַמוניסטישן פירער איז נאָך נישט איינגעפאַלן עדי־היום דאָס צוריק-צווייזן. ווער שמועסט [נאָך], אַ ייִדישער קאַמוניסט האַט דאָך זיכער מורא זיך אַנצורופן. מ'וועט דאָך אים פּסלען די רעוואָלוציאָנערע מאַרקע.

פאַר אונדו אַבער, מייזן איר, וואַלט דאָס געמעגט זײַן אַ מוסר־השכל אַז רויטער און שוואַרצער אַנטיסעמיטיזם ברענגען די זעלבע פירות און אַז רויטער ווי שוואַרצער מה־יפית שטינקען גלייך.

פּתב־יד אין איציק מאַנגער־אַרכיוו אין העברעישן אוניווערסיטעט אין ירושלים מיט דער צושריפט: א. מ.. בערלין, (אן אַ דאַטע). זעט אויס פון יאָר 1930, ווען מאַנגער האַט אַ געוויסע צייט געלעבט אין בערלין.

(נאטיצן ביים שיין פון אויטא-דא-פע)

1

בערלין 10 מאי 1933.

דער דייטשישער שכל הישר האט אנגעהויבן פינטלען מיט די אויגן. און די דייטשישע קולטור-קריטעריען האבן זיך פארהיקעט ווי אונדזער היימישער קוני לעמל, להבדיל.

די היטלער-רעגירונג האט צוגעגרייט א ניי סצענאריום. פארטראכט עס נאך א מאל מיט אלע פיטשעווקעס לויטן רעזשי-נוסח פון מאקס ריינהארט. שייטערהויפנס פארן יידישן גייסט, וואס האט זיך אריינגעריסן און זיך אויס-געוויקט אין דער דייטשישער ליטעראטור.

מיט דער אקציע האט אנגעפירט דער טאלענטלאזער מחבר פון א ריי היס-טארישע דראמעס, דער היינטיקער מיניסטער פאר פראפאגאנדע און פאלקס-אויפקלערונג אין היטלעריסטישן דייטשלאנד.

דער מיטלאלטער, די אלטע איינגעשרומפענע באבעצי, וואס איז אויפגע-שטאנען תחית המתים, האט ארומגעהאפקעט אין הילצערנע פאנטאפל ארום די אנגעווארפענע ביכער.

און זי האט טאקע באמת הנאה געהאט, ווען זי האט געזען די ברענענדיקע שטורקאצן אין די הענט פון די באווע ברוינע יונגען.

ד"ר געבעלס האט נאך א מאל געהאלטן א דרשה. (ער איז עס לויט דער קוואליפיקאציע פון די היטלעריסטן דער פאטענטירטער דעה-זאגער איבער ליטע-ראטור און פרעסע).

אין זיין רעדע האט זיך נאך א מאל איבערגעהזרט די אלטע סקארבאווע טענה וועגן „פינטלע דייטש“, וואס איז פארשוועכט געווארן דורך דער אינוואזיע פון „יידישן גייסט“ און נאך א מאל האט ער איבערגעקייט די צום הונדערטסטן מאל ארויסגעשליידערטע אידענטיפיקאציע פון דעם „יידישן גייסט“ מיטן הומאנעם ליבעראלן און אוניווערסאלישן, וואס האבן אנגעמאכט א חורבן אין געמיט פון דעם באוון און לאיאלן מיכעל — דעם תמיד גרייטן און דאנקבארן קרבן פאר „גאט, קייזער און פאטערלאנד“.

דעם אמת געזאגט, די דעקאראציע איז געווען גלענצנד פארטראכט. אלע ראמאנטיש-ביזארע טריקן זענען געווארן מאביליזירט, כדי צו שפילן אויף דער פסיכיק פון די מאסן, וואס זענען דאס מאל געווען די שפילערס און דאס פובליקום אין איינעם.

מיטן-נאכט. די שעה פון די גניסער. די שליטה-שעה פון אלע שדים און רוחות.

דער גאנצער מכשפות-פראצעס-רעקוויזיט האט פונקציאנירט אויסגעצייכנט. די פאקל-באלויכטונג אויפן שווארץ-גרויען פאן פון דער רעגנדיקער נאכט האט צוגעגעבן די נויטיקע געשפענסטישע שטימונג.

רעפרען: דער צימער-מאלער, דער יונקער און דער פרעסבוך. רעמיניסצענצן פון א שוודישער שיקזאל-דראמאטיק אלס אדאלף מילנער, איבערגעטראגן אויפן באדן פון דער ווירקלעכקייט.

און שיקזאל איז טאקע געווען אין דעם דאזיקן 10טן מאי 1933 טראץ אלע געירשנטע שונדמיטלען פון דער ביליקער שיקזאל-דראמאטורגיע.

ס'איז געווען אן אקט, וואס האט דעגראדירט די העלדיש-גניסטיקע אַנשטרענג-גונג פון א פאלק גאנצע דורות נאך אַנאַנד, פדי צו דערהויבן די דייטשישע קולטור צו איר אוניווערסאַלישער באַדייטונג.

די נאכט פון דעם צענטן מאי האט געשמעקט מיט דעם סימבאלישן תוהו-והו פון דער וואַלפּורגיס-נאכט. אבער די צענטראַלע פיגור איז דאָס מאַל נישט געווען דער אמת-זוכער פאַוסט; די הויפטראַל האט דאָס מאַל געשפילט דער פלאַקעפיקער פאַמולוס וואַגנער.

די טאַג-כראַניק דערציילט:

אַ סטודענט מיט אַ ברענענדיקער פאַקל האט געשלינדערט דעם ערשטן פלאַם אין אַנגעוואַרפענעם ביכער-הייפּן און פּיערלעך געזאָגט אַ שפּרוך — אַ שפּרוך, וואָס האט זיין שורש אין צאַנלאָזען מויל פון דער מיטלאַלטערלעכער „פראַו האַללע“.

אין לשון פון יענע דעמאָניש-פינצטערע צייטן וואַלט דער דאָזיקער שפּרוך געקלונגען אַט ווי אַזוי:

„יידישער גניסט, בייזער גניסט, רויטער גניסט. פון דער פרעמד געקומען, פון ווייטע מדבריות געקומען און אויף קרומע און פאַרדרייטע וועגן ביז צו אונדז געקומען. אונדזער האַרץ פאַרנומען, און אונדזער מוח פאַרנומען, אין אונדזערע אויערן געטאָן טאָן אין איין זשומען. פרעמדע לאַזונגען און פרעמדע ווערטער. געוואַקסענע אויף ווייטע און פרעמדע ערטער. טראַג זיך אַפּ פון דאַנען אין דיין רו אַריין דורך שווערדן שאַרפע און דורך פּיערן רויטע אין דיין טויט אַריין“.

אַפּגעזאָגט דעם דאָזיקן שפּרוך, האט דאָס פּיער באַקומען לשון, גערעדט מיט טויזנטער צונגען די רייד פון פאַרניכטונג.

רעפרען: דער צימער-מאלער, דער יונקער און דער טרעלבוך.

קיין איינציקער דעלעגאַט פונעם אַלימפּ — אַזוי דערציילט דער רעפּאָרטער — איז ביי דער שרפה-אַרגיע נישט געווען, נאָר דער שטן פון דער אַלטער פאַרוואַנעטער באַבעצי האט אַרומגעהאַפּקעט אין די הילצערנע פאַנטאַפּל אַרום

די ברענענדיקע ביכער. אָט די עלטער־באַבע פונעם כאָם, וואָס איז נאָך אַ מאָל זינט דעם חורבן פון זיין מיטלאַלטערלעכער מלוכה, געקומען צום וואָרט. עס איז איבעריק דאָ אויפן אָרט אויפצוציילן די נעמען פון די מחברים און די ביכער, וואָס זענען פאַרמשפט געוואָרן צו שריפה דורכן כאָם. אין דער שנאה צום בוך האָבן זיך דאָס מאָל טראַגיש געקרייצט דער כאָם און דער גראַפאָמאַן.

דער פאַרס פונעם „פּינטעלע דייַטש“, וואָס איז געשפּילט געוואָרן דעם 10-טן מאַי אין אַלע שטעט און שטעטלעך פון דייַטשלאַנד, איז טראַגיש ערנסט דורך זיינע אויסוירקונגען.

„דאָס פּינטעלע ייִד“ האָט אונדז אַ סך ביליקער געקאָסט. ס'איז געווען און געבליבן אַ שונד־אַפּערעטע, וואָס האָט טריןמפּירט און איז אויסגעגאַנגען אויף די אַרעמע ברעטער פון דער ייִדישער בינע. איידער מיר גייען צו צו אַ פאַר ווייטערע באַטראַכטונגען — לאַמיר איבער־חזון צום לעצטן מאָל דעם רעפּרען: „דער ציימער־מאַלער, דער יונקער און דער טרעלבויד“.

2

די ראַסיסטישע ליטעראַטור־קריטיק, די קריטיק מיטן שטרוענעם געהירן אין די דאַצענטיש געקעסטלטע הויזן האָט שוין פון לאַנג צוגעגרייט דעם דאָזיקן אויטאָ־דאָ־פע.

איינער פון די טיפּישע רעפּרעזענטאַנטן פון דעם ראַסיסטישן ליטעראַטור־שטייגער איז דער טעאַרעטיקער פון דער אַזוי גערופּענער „היימאַט־ליטעראַטור“ דער ליטעראַטור־היסטאָריקער אַדאַלף באַרטעלס.

די מאַניאַקישע ייִדן־זוכעריי זיינע אין דער דייַטשישער ליטעראַטור גרענעצט זיך שוין דורכויס מיטן אַנעקדאָטישן.

ער שטעלט זיך נישט אָפּ פאַרן רעווידירן דאָס פאַמיליע־לעבן פון געהאַרדט הויפטמאַן, כדי אַנצווייזען, אָו הויפטמאַנס צווייטע פרוי איז אַ ייִדישקע און זייט זיך שוין אַליין משער פון וואָנען ס'שטאַמט דער רעוואָלוציאָנערער אינהאַלט פון געהאַרדט הויפטמאַנס „וועבער“.

ער וואָרפט אַפּילו דעם חשד פון ייִדישקייט אויף דעם יונקער פון דער מאַ־דערנער דייַטשישער ליריק סטעפּאַן געאַרגע דעם „פּלאַטענידן“, וואָס האָט מיט אַ טיפּיש יונקערישן זשעסט אַקצענטירט דאָס „בן יחידישע“ אין דיכטער און דיכטונג.

ער שטעלט זיך אַפּילו נישט אָפּ פאַר דרייען מיט דער נאָז איבער נישטעס „אַלזאָ שפּראַך זאַראַטוסטראַ“, וואָס „הגם ס'איז געשריבן מיט טאַלענט“, שמעקט

עסייען

עס דאך, „מיט אריענטאלישן פראפעזיזמוס“. די דריי בענדער פון בארטעלס ליטעראטור-געשיכטע זענען אן אוצר פון קוריאזן. אן אנעקדאטאריום, „פערווי סארט“. אזוי אן ערך זעען עס אויס די טויפפאטערס פון דער היטלערישער ליטעראטור-רעוויזיע.

און ס'איז נישט קיין ווינדער ווען מען לייענט דורך אזא ליטעראטור-געשיכטע, געשריבן אונטער אזעלכע צוגאנגס-מעטאדן.

ווי זענען די דייטשן ?

אדאלף בארטעלס איז, ווי געזאגט, דער טעארעטיקער פון דער „היימאט-ליטעראטור“. די דאזיקע ליטעראטור שטעלט ער אנטקעגן דער ליטעראטור מיט אוניווערסאלישע טענדענצן און די הויפט-רעפרעזענטאנטן פון דעם צווייטן מין זענען דאך יידן און די וואס זענען באאיינפלוסט פון דעם „ידישן גייסט“. אין דעם לאקאל-טעמאטישן זעט דער דאזיקער טיפ ליטעראטור דעם איינציקן אויסוועג פארן שאפן א געזונטע „נאציאנאלע“ באזע פאר דער דייטשישער ליטעראטור.

דער „פראווינציאליזם“ דארף עס גובר זיין די אוניווערסאלישע טענדענצן. דער קולט פון דער „היימאטליכער שאללע“ דארף עס אויסלייזן די דייטשישע ליטעראטור פון דער שעדלעכער און שענדלעכער ווירקונג פונעם יידישן וועלט-בירגערטום.

די דאזיקע „היימאט-ליטעראטור“, אויף ווי פיל זי האט זיך ביז איצטער אנטפלעקט (זי האט שוין געהאט א גאלדענע תקופה בעת היטלער איז נאך געווען א יעפרייטער ביי פראנץ יאזעף דעם ערשטן), האט קלאר באוויזן און דווקא דורך אירע באדייטנדיקסטע פארשטייערס, ווי א טים קרעגער, למשל, אז בלייבנדיק שטעקן אין די געאגראפיש-פאלקיסטישע אייגנארטיקייטן, ווערט זי אויף א פא-טאלן אופן פארוואנדלט אין גוטער אוטערהאלטונגס-ליטעראטור.

דער חרם אויף די אוניווערסאלישע אספיראציעס איז זיך גוקם אויף א קא-טאסטראפאלן אופן. ער האט דעגראדירט די אלמענטשלעכע מאמענטן, אויף וועלכע ס'פאלט דער ווערטונגס-אקצענט, צו עטנאגראפישע קוריאזן, צו לאקאלער, ענג-לאקאלער באדייטונג.

די שווערד, וואס די ראסיסטישע ליטעראטור-דאצענטן האבן אויפגעהויבן אנטקעגן דעם „יידישן גייסט“, דעם טרעגער פון אוניווערסאליזם, האט אנגעריירט די געטע-עקזיסטענץ אין דער דייטשישער ליטעראטור — די אוניווערסאלסטע דיכטער-געשטאלט, וואס די דייטשן האבן געגעבן דער וועלט-ליטעראטור.

דער גרויסער „וועלטבירגער“, ווי געטע האט זיך אליין מיט שטאלץ אן-גערופן, וואס האט אין זיין פריער יוגנט געהאט איין מאל היטלער-פאקן, ווען ער האט אידעאליזירט אין „געץ פון בערלינגען“ דעם רויבריטער.

און שפעטער, ארויסוואקסנדיק פון די פאלקסטמלעכע סטיליזירטע „היידע-רעזליינס“, איז ער דערגאנגען צו די גראנדיעזע רוימישע עלעגיאס, צו דער גריכישער אָדע און צו דער סאַמע קרוין פון זײַן פּאַעטישן שאַפּן — „דעם וועסט-עסטליכען דיוואָן“.

3

אין שייכות מיט געטעס „וועסט-עסטליכען דיוואָן“ איז פּדאי צו דערמאָנען כאַטש צוויי ייִדן, דײַטשישע ליריקערס פון דער תקופה, וואָס האָבן אַ שײכות, אַן אַרגאַנישן און נישט קיין סטיליזירטן צו דער פּאַעטישער אַריענט-עקספרעסיע, געטעס גרויסער פּאַעטישער אַנטפּלעקונג.

אין דער דיכטונג פון אַלפרעד מאַמבערט אַטעמט דער ביבלישער בראַשית-פּאַטאַס. די קאַסמישע וויזיע פונעם גײסט, וואָס שוועבט איבער די וואַסערן, דער עראַטיש-רעליגעזער געראַנגל מיטן כאַאַס, דאַס שטאַמלען פון דער אור-קראַפט. דער ווילד-ריטמישער דיאַלאָג פונעם ערשט-געשטאַלטיקטן צום פאַרמלאָזן. אין דער ליריק פון מאַמבערטן האַט זיך פאַרפּיקסירט דער אורמאַמענט פאַרן „ויהי אור“.

אין דער אייגענער צײַט ווען דער ווונדערבאַרער בלאַנדער דײַטשישער שייגעץ געאַרג טראַקל איז געשטאַנען פאַר די ווונדן-צײכנס פון דער קאַטאַסטראַפּע 1914 ווי אַ דערשראַקענער יורד און האַט געשטאַמלט זײנע פאַרווירטע בילדערישע תּפּילות צום האַר פונעם אומגליק, אין דער צײַט ווען „דער שטערן פון גאַט“ האַט געחלומט פאַרבן און געשפּירט די צאַרטע פּליגלען פון שגעון און די שאַטנס האָבן זיך געדרייט אַרום די בערגלעך „פאַן פּערוועזונג שוואַרץ אומזוימט“, דאַן האַט זיך די מאַמבערטישע ליריק געקלאַמערט אַרום דער קאַסמישער וויזיע פון געבורט.

אַ ייִדישער אַדאַלף באַרטעלס וואַלט געזאָגט: סעמיטישע וויטאַליטעט און גערמאַנישע דעגענעראַציע.

עלזע לאַסקער-שילער האַט אַרײַנגעטראָגן אין דער דײַטשישער ליריק דעם עראַטיש-אידיילישן מאַמענט, דעם רעליגיעז-עראַטישן דופט פון שיר השירים און רות.

דער „אַרישער“ וואַגאַבונד פּעטער הילע האַט געגרייזט, ווען ער האַט זי אַנגערופן מיטן צערטל-נאַמען „טינאַ“.

שולמית וואַלט אַ סך פּאַסיקער און אַרגאַנישער געווען.

אין אַ טייל פון אירע לידער און דער עיקר אין ווונדערבאַרן געבעט: „איבעראַל איז פאַראַן אַ שטאַט, וווּ אַ מלאַך שטייט פאַרן טויער“, אַטעמט אַרויס יענער רעליגיעזער אַפטימיום, וואָס פאַרט זיך מיטן צער פון אַוועק-

עסייען

גייענדיקע שבתים, ווען מרגלים פון דער וואך דערנענטערן זיך אלץ מער און מער צו דער שטאט און דאס ערשטע פלעמל פון א גראשנדיק ליכטל ווישט אפ די צו אש פארברענטע שאטנס.

א מעלאדיע, וואס האט זיך געכאוועט ערגעץ אין דער ווייט ביי די זינגעוודיק-אומעטיקע טייכן פונעם אריענט.

די מזרח-מעלאדיע, צו וועלכע דער גרעסטער פון די דיטשישע דיכטערס, דער אלימפיער געטע, האט אויסגעשטרעקט זיינע הענט און וואס ווערט איצט פונעם דערוואכטן כאם און זיינע פירערס געלעסטערט און געשענדט.

(„דער מאמענט“, ווארשע, נומ. 115, 19טער מאי 1933)

גלייכגעשאַלטעטע שוישפילערס

אין איינעם פון די לעצטע נומערן, פאָרזער טאָגעסצייטונג ליינענען מיר אַן אַרטיקל וועגן אַ באַגעגעניש מיט היטלערישע שוישפילערס. אייגנטלעך זענען די געסט אין פאָרזי היטלעריזירטע שוישפילערס. אַ גרופע בידנע אַקטיאָרן און אַקטריסעס, וואָס האָבן פריער, פאָר דעם „דריטן רייך“, זיך געטוליעט צו פּיסקאַ-טאַרן. זיי האָבן איבערגעפּיבערט מיט אים אַלע זיינע טעאַטער-עקספּערימענטן, וואָס האָבן, ווי באַוווּסט, קיין שום שייכות נישט מיט דעם, וואָס מען רופט היינט „היטלעריסטישער גייסט“.

אַבער היינט ?

היינט האָבן זיי זיך גלייכגעשאַלטעט. דאָס הייסט נישט גראַד היינט, נאָר טאַקע תּיכּף, ווי דער ברוינער גייסט האָט אַנגעהויבן בושעווען אין דייטשלאַנד. געשטעלט פאָר דער אַלטערנאַטיווע — בינע אַדער קאַנצענטראַציע-לאַגער, האָבן זיי אויס-געקליבן דאָס ערשטע. פאַרשטייט זיך, אַז לייכט איז דאָס נישט אַנגעקומען. ערעגן-וווּ האָט געגראַבלט דאָס ווערעמל, וואָס מען רופט געוויסן. אַבער סוף כל סוף איז מען עס בייגעקומען. דאָס הייסט נישט אויף תּמיד; פון צייט צו צייט פיקט עס, נאָגט עס. אַ שלאַפּלאַזע נאָכט, אַן אומרויקער טאַג. און — ס'ווערט ווייטער אַנט-שוויגן. טאַקע, וואָס האָבן זיי געזאָלט טאָן ? זיי זאָגן עס נישט חלילה. זיי שוויגן עס אַרויס מיט טרויעריקע אויגן. די געשטאַפּט האָט אויערן אין פאָרזי, אין דייטש-לאַנד טראַגט די טעאַטער-מוזע דעם האַקנקרייץ-באַנד אַרום דעם אַרעם.

פּיסקאַטאָר. רעוואַלוציאָנערער אימפּעט ... היטלער ... גלייכשאַלטונג. ניין, די גלייכשאַלטונג איז נאָר אַ דרויסנדיקע, אַבער אינערלעך זענען זיי די זעלבע, וואָס געווען. אַזוי טראַכטן זיי און שוויגן עס אַרויס. זיי האָבן מורא. די געשטאַפּט האָט אויערן אַפילו אין פאָרזי. און די טעאַטער-מוזע טראַגט אין נאַציאָלאַנד דעם האַקנקרייץ ...

צי קאָן מען האָבן טענות צו זיי ? טאַקע, אין דער אמת ? זיי, די קליינע, די גלייכגעשאַלטעטע קאַנען דאָס נישט פאַרשטיין.

אמת, דער גרויסער אַלבערט באַסערמאַן האָט געמאַכט אַ גרויסן זשעסט. דער גרויסער קינסטלער האָט זיך עס געקאַנט דערלויבן. ער האָט נעמלעך אַראַפּגענומען פונעם פינגער דעם רינג, וועלכן ער האָט באַקומען אַלס אַן אויסצייכענונג פאַר זיינע שוישפילערישע לייסטונגען און אים אַנגעטאָן דעם נישט אַרישן, פון די נאַציס-פאַרהעצטן, טויטן מאַסי, מיט די ווערטער: „נישטאָ קיין ווירדיקערער, וואָס זאָל טראַגן דעם דאָזיקן רינג, ווי ער“.

אַבער פון זיי, די קליינע, די אַנציינערדיקע לאַבילע באַשעפּענישן קאָן מען

אזוינס נישט פארלאנגען. זיי ווילן דען מער, ווי וועגעטירן? דערווייל נאך אזוי ביו די ברוינע ווינטן וועלן זיך אויסשטורעמען, ביז דאס אריש-נארישע וועט פארלירן דעם אטעם. ביו... ביו...

אזוי מיינען די שוישפילערס, די גלייכגעשאלטעטע, אזוי מיינט אפילו דער שרייבער, וואס באשרייבט די באגעגעניש מיט זיי אין דער „פאריזער טאגעס-צייטונג“. אים, דעם רעפארטער, איז אפילו נישט איינגעפאלן, אז די גלייכשאל-טונגס-מאסקע איז נישט קיין צופעליקע. זי האט זיך צוגעקלעפט צו די פנימער וואס זענען געווען גרייט פאר איר. צוגעפאסט פאר איר. מיט דעם גלייכגעשאלטעטן שוישפילער איז עפעס נישט אין ארדענונג. איך מיינ אין דעם פאל נישט אין ארדענונג לגבי דער בינע.

פאלשע טענער האבן א טבע אז זיי זענען זיך ביטער נוקם אן די, וועלכע געווינען זיך צו צו זיי. די, וואס האבן איין מאל געמאכט א קאמפראמיס מיט זיי, קאנען שוין פון זיי נישט פטור ווערן. זיי קומען תמיד נישט גערופענערהייט, בעטן נישט איבער קיין שום פבוד. זיי מישן זיך אריין ווילינגעריש ווו מען דארף נישט און פרעסן אויף מיט אן איזערנער קאנסעקווענץ יעדע קאמפאזיציע.

דאס „דריטע רייך“ איז אן איינציק-ארטיקע קאקאפאניע פון פאלשע טענער, א משונהדיקע קאקאפאניע, וואס שטייגט אריבער יעדע גראטעסקע פארשטעלונג. מען דארף זיך נאך דערמאנען אז דאס „דריטע רייך“ האט אויפגעצווונגען דעם קליינבירגער די העלדן-מאסקע פון פרידריך דעם גרויסן, דעם גראען, מיטוואכדי-קן געיעג נאך ברויט, דעם העלדן-פאטאס פון די ניבעלונגען. און די סאציאלע ווידעראנאנדן, וואס רייסן זיך ביי די טשופרינעס, האט עס אריינגעצווונגען אין א מיטלאטערלעכן פאנצער. אין די פאבריקן פון דער דייטשישער שווער-אינדוס-טריע האט מען אריינגעפישופט דאס יידן-געשפענסט.

דער דאזיקער שלל פון פאלשע אקצענטן — די נאציס רופן דאס „וועלטאג-שוואונג“ — האט זיך געמוזט און מוז זיך אויסוויקלן פאטאל אויפן גייסטיקן לעבן אין דייטשלאנד. די ליטעראטור, דאס טעאטער און די קונסט האבן אונטער דער צייטונגס-מאסקע פונעם היטלער-רעזשים פארלוירן די אמאליקע באדייטונג. די מיסטיפיקאציע האט אנגעהויבן דושען און זאדושען, ווערטן האבן זיך אנגעהויבן ווארגן און שטיקן.

די ליטעראטור שטייט בפירוש מיט א סערוועטקע הינטערן ארעם פאר די עק-סעלענצן פונעם ברוינעם רייך: „צו דינסט, מיינע הערן! ביטע — וואס, געפעליק?“ דער אפוטרופס פונעם טעאטער איז נישט א ריינהארדט, א יעסנער, א פיסקאטאר, נאך דער גענעראל גערינג. דאס לעבעדיק וויברירנדיקע שוישפילער-מאטעריאל האט זיך פארוואנדלט אין וואקספיגורן, און דאס טעאטער אליין אין א וואקס-פיגורן-קאבינעט. דער צעזארן-שגעון וואכט איבער די צעבראכענע זאכן, מענטשן און ווערטן. און די טעאטער-מויד לעבט אין א ראסן-שענדערישן קאנקוביאנט

מיט א דראמאטורגישן און טעאטראלישן דילעטאנטיזם.
די רעזולטאטן פון דעם דאזיקן פארהעלטעניש זענען סאמע „זיבעלעך“. דאס
פובליקום ציט זיך וואס מער צוריק. טעאטערס פארמאכן זיך איינער נאכן צווייטן.
און ער, דער גלייכגעשאלטעטער שוישפילער? ער איז בשום אופן נישט קיין
טראגישע געשטאלט, נאר א טרויעריקע פיגורקע. א שאטן פון א גרויסער טעאטער-
טראדיציע, וואס וועגעטירט אונטער דעם גענאד פון דער ברוינער דיקטאטור. דער
מארגן וועט אים געפינען א האלב דערווארגענעם פון פאלשע טענער און אקצענטן.
דאס פנים א פארגליווערטס פון דער גלייכשאלטונגס-מאסקע. אומפעיק פאר די
מימישע אויפגאבן פון דער נייער בינע. א צעפרעסענער פון דער רעוואלוציע-
דראמאטורגיע און רעוואלוציע-טעאטראליק, וועט ער ווייטער וועגעטירן מחוץ דער
בינע, חצי פארברעכער, חצי קרבן.

(„נייע פאלקסצייטונג“, ווארשע, 11 סעפטעמבער 1936)

חורבן און ליטעראַטור

מיין געשפרעך מיט שמעון גן, דערשינען אין „דבר“ פון 30טן מאי 1958 האָט אַרויסגערוּפֿן מיספּאַרשטענדעניש און ביזו בלוט אין געוויסע קרייזן, דער עיקר אין דער צײַטונג „די לעצטע גײַעס“, אין וועלכער, סײַ דער רעדאַקטאָר, מ. צאַנין, סײַ איינער פֿון זײַנע מיטאַרבעטער, ראובן רובינשטיין, האָבן אויסגעדריקט צער און פּראָטעסט קעגן אינהאַלט פֿון געשפרעך.

וויל איך דערקלערן:

מיין געשפרעך מיט שמעון גן האָט געדויערט איבער אַ שעה און אין דעם קיצור, אין וועלכן דער געשפרעך איז געווען געדרוקט, זענען פּאַרלירן געגאַנגען אַ סך אַרגומענטן און ניואַנסן. דערפֿאַר איז פּאַרשטענדלעך, אַז מען קען געוויסע מאַמענטן פֿאַלש אויסזײַטשן.

דערלויבט מיר, אין אײַנער חשובער צײַטונג, אויפצוקלערן דעם ענין אַזוי קורץ

ווי ס'איז נאָר מעגלעך:

אויף דער פּראָגע אין דעם געשפרעך וואָס איך טראַכט וועגן אונדזער חורבן און קינסטלערישער ליטעראַטור, האָב איך דײַטלעך געענטפּערט, אַז דער חורבן איז צו גרויס און צו נאָענט, די ווונדן זענען נאָך צו אָפֿן, אַז מיר זאָלן בײַם הײַנטיקן טאַג אָפֿילו טראַכטן אין קינסטלערישע טערמינען וועגן דעם. איצט איז די צײַט, האָב איך געזאָגט, פֿון מעמואַרן, כראַניקעס, וווּ יעדער וואָס האָט זיך אַרויסגעראַטעוועט, צי ער קען יאָ אַדער נישט שרײַבן, האָט דעם חוב צו פֿאַר־צײַכענען אַלץ וואָס ער האָט געזען, געהערט און ער האָט איבערגעלעבט. אַזוי ווערט געשאַפֿן דאָס רײַ-מאַטעריאַל, נישט נאָר פֿאַרן היסטאָריקער, נאָר אויך, אפשר, דאָס מאַטעריאַל פֿאַר אַ קומענדיקער קינסטלערישער געשטאַלטונג.

אין אַלע קונסט-פֿאַרמען, האָב איך אונטערגעשטראַכט, איז אין איצטיקן מאָ-מענט דער איינציקער לעגטימער אויסדרוק „דער לירישער זיפֿף“, די קינה, די עלעגיע, דער אויסגעשריי פֿון צער און צאַרן. זענען טאַקע די באַדײַטנדיקסטע ווערק וואָס האָבן אַ שײַכות צום חורבן, סעגאַלאָאָויטשעס „איצטער“, „נישטאַ“; סוצקעווערס „ידישע גאַס“; קאַצענעלסאַנס „ליד פֿונעם אויסגעהרגעטן ייִדישן פֿאַלק“; אורי צבי גרינבערגס „רחובות הנהר“ און אַנדערע.

ווען איך האָב גערעדט וועגן היסטאָרישער דיסטאַנץ (און נישט קינסטלערישער דיסטאַנץ, ווי דאָס איז איבערגעגעבן געוואָרן אין געשפרעך פֿון גן) האָב איך געטראַכט וועגן דער עפישער און דראַמאַטישער געשטאַלטונג, וווּ דער קינסטלער זאָל זײַן פֿכוח צו זען און צו שילדערן, נישט נאָר דעם קרבן, נאָר אויך דעם מערדער. ער, דער קינסטלער, דאַרף זײַן צען מאַל, הונדערט מאַל דאָסטאַיעווסקי, פֿדי

צו קענען אריינקוקן אין דער קראנקער נשמה פון דעם דייטשישן, אוקראינישן, פוילישן און ליטווישן מאסן-מערדער, וואָס פון איין זייט שרייבט ער סענטימענט-טאלע בריוו צום אייגענעם ווייב און קינד, אַהיים, און פון דער צווייטער זייט, הרגעט ער מיט קאַלט בלוט, פרויען און קינדער. און אפשר וועט די קינסטלערישע געשטאַלטונג פונעם חורבן קיין מאָל נישט קומען, ווי ס'איז נישט געקומען די דראַמאַטישע געשטאַלטיקונג פונעם חורבן הבית און ס'איז נאָר געבליבן די קינה „איכה ישבה בדד“, מיט וועלכער יידן באַוויינען נאָך היינטיקן טאָג די גרויסע נאַציאָנאַלע קאַטאַסטראָפּע.

פון גלות-בבל איז אונדז פאַרבליבן דאָס ליד פון צער און צאַרן „על נהרות בבל“, און, כאַטש מיר האָבן שוין די נויטיקע היסטאָרישע דיסטאַנץ, האָבן מיר נאָך נישט קיין עפּאָס און קיין דראַמע, וואָס זאָלן באַהאַנדלען די צוויי היסטאָרישע קאַטאַסטראָפּעס, די צוויי חורבנות פונעם ערשטן און צווייטן בית. (אמת, פאַראַן אַ גרויסער לעגענדע-פאַלקלאָר אַרום די צוויי חורבנות, אָבער איך רעד דאָ, נישט וועגן פאַלקלאָר, נאָר וועגן קינסטלערישן עפּאָס און וועגן קינסטלערישער דראַמע).

פונקט אַזוי איז אין געשפּרעך איבערגעגעבן, אַן דער געהעריקער באַליכטונג, דאָס וואָס איך האָב געזאָגט וועגן טשאַסערס „קענטערבערי טיילס“. דער אויפּמערק-זאַמער לעזער האָט געהאַט אַ רעכט צו פרעגן, וואָס פּלוצעם קום איך פונעם יידישן חורבן צום ענגלישן פּאָעט פונעם 15טן יאָרהונדערט און צו זיין מינסטער־ווערק? איך האָב געהאַלטן ביים אילוסטרירן מיין געדאַנק וואָס איך מיינ מיט אַ געוויסער קינסטלערישער אַביעקטיוויטעט, און דער עפיקער און דער דראַמאַטורג מוז זי האָבן, כּדי די ווערק זאָלן נישט ווערן קיין פאַמפלעט. האַמער האָט געשיל-דערט סײַ די גריכן און סײַ די טראַיאַנער, די שונאים פון די גריכן, מיט דער זעלבער קינסטלערישער אַביעקטיוויטעט. דערפאַר בלייבט זײַן עפּאָס, ביון היינטיקן טאָג, דאָס גרעסטע אין דער וועלט-ליטעראַטור.

איך האָב איבערגעגעבן מיין אינטערוויער אַז פון דער מעשה וואָס ווערט דערציילט אין דער קענטערבערי-פּאָעמע דורך דער אויבער-נאַנע, אַ מעשה וועגן אַן עלילת-דם, איז נישט געדוונגען, אַז טשאַסער איז געווען אַן אַנטיסעמיט. די מעשה איז זיכער דערציילט געוואָרן אין די מאַגאַסטירן פון יענער צײַט. די פרומע קריסטלעכע שוועסטער האָבן געגלויבט אין דער באַבע-מעשה, און די קינסטלערישע אַביעקטיוויטעט האָט פאַרפליכטעט טשאַסערן צו שילדערן אַזאַ קאַטוילישע נאַנע, מיט אַלע אירע פאַראורטיילן, אָבערגלויבענישן, און מיט דער גאַנצער פרומקייט וואָס איז אונדז פרעמד, וואָס פאַרדריסט אונדז, און אפשר האָט זי פאַרדראָסן אויך אים, טשאַסערן אַליין, דעם רענעסאַנס-מענטש, אָבער אַזוי איז זי געווען די פרומע אויבער-נאַנע און אַזוי איז געווען די לעגענדע וועגן עלילת-דם. און נאָך אַ קלאָרער ביישפּיל פון וואָס איך מיינ מיט קינסטלערישער אַביעק-

טיוויטעט. א סך י'דן האבן מיר פארגעווארפן מי'נע לידער וועגן הגרן: סטייטש, ווי אזוי האב איך געוואגט צו זאגן: „אזוי פירן זיך די אבות מיט די לאנגע פרומע בערד?"

דער גאנצער טעות איז געווען דאס וואס זיי האבן געמיינט, אן איך, דער פאעט, האב עס געזאגט. אין דער אמתן האט דאס געזאגט די באעוולהטע דינסט וואס האט א ממזר פון בעל-הבית און ווערט אין א שיינעם טאג ארויסגעווארפן, צוזאמען מיטן קינד, אויף דער גאס. אמת, דער בעל-הבית האט א שיינעם נאמען אין שטעטל, א פרומער י'ד, וועגן וועלכע אלע רעדן דאס שענסטע. נאר זי פילט איר ווייטיק! פון איר רעדט ארויס אן עוולה וואס ס'איז איר אפגעטאן געווארן! איך וואלט געווען געזאגט א קינסטלערישן ליגן, ווען איך גיי נישט אריין אין דער פסיכאלאגיע פון דער באעוולהטער דינסט און אנשטאט „אזוי פירן זיך די אבות מיט די לאנגע פרומע בערד", וואלט איך געזאגט „גוט האט איר געטאן, ר' אברהם. א מצווה אויף מיר! ... עטצ. עטצ."

אפילו דער מדרש האט געזען אן עוולה אין דעם ענין און פרובירט פארריכטן די עוולה מיט דעם וואס ער זאגט, אן נאכן טויט פון שרהן האט אברהם ווידער גענומען א ווייב און איר נאמען איז געווען קטורה. זאגט דערויף דער מדרש אין בראשית רבה פרק כה: „קטורה — דאס איז הגר און געהייסן האט זי אזוי ווייל אלץ וואס זי האט געטאן איז געווען גוט און איינגענומען ווי קטורה (געווייזן)". הייסט עס, אן דער מדרש אליין, די י'דישע חכמים האבן געפונען פאר נויטיק צו פארריכטן די עוולה וואס איז אפגעטאן געווארן כלפי הגרן, דורך דעם וואס אברהם האט זי צוריקגענומען פאר א פרוי נאך שרהס טויט.

אפילו דעם תנ"ך קען מען אנרירן, קינסטלעריש איבערגעשטאלטיקן דורך מענטשלעכע מאטיוון. אבער ווי אזוי קען מען צוגיין מיט אביעקטיוויטעט צו דער לעצטער קאטאסטראפע? געפינען מענטשלעכע מאטיוון אין דעם דייטשישן מאסנ-מארד? איך קען פארשטיין דעם איינעם דייטשישן סאלדאט וואס, זעענדיק דעם געטא אין פלאמען און י'דן ווארפן זיך פון דעכער און גאניקעס, ווערט ער משוגע און שרייט: „מיר זענען בארבארן!". אבער איך קען נישט פארשטיין די דייטשישע אפיצירן און זעלבערס, די פוילישע מענטשן, וואס האבן צוגעקוקט ווי מענטשן שפרינגען פון באלקאנען אין פלאמען און זענען נישט משוגע געווארן. מיין פראגע איז: צי וועט מען דאס א מאל קענען פארשטיין? כ'האב מורא אז ניין!

כ'קען נישט אפטיילן הבלן פון קינען. שילדערן הבלן הייסט אויך קענען שילדערן קינען. צי וועט מען דאס א מאל קענען?

דאס איז די פראגע וועגן חורבן און ליטעראטור!

זאל ענטפערן דער וואס האט א בעסערן ענטפער אויף דער פראגע!

(„דער וועקער", ניו-יארק, 1טער אקטאבער 1958)

דער גורל פון אַ ליד

אין אפריל 1948 בין איך געפלויגן קיין ווארשע. דער אינטערנאַציאָנאַלער פ.ע.ן-קלוב אין לאַנדאָן האָט מיך דעלעגירט צו זיין ביים אויפדעקן דעם געטאַ-דענקמאַל, — צו רעדן אין נאָמען פון אַלע נאַציאָנאַלע פ.ע.ן-קלובן אויפן חורבן פון אַ ייִדיש לעבן און פון אַ ייִדישער ליטעראַטור.

דער פלי איז געווען פול מיט קאַשמאַרן. ווי אַזוי זעט אויס וואַרשע, די שטאָט וואָס איך האָב אַזוי אומגערן פאַרלאָזט אין 1938? וועמען וועל איך נאָך טרעפן? און וווּ וועל איך געפינען די ווערטער, וואָס זאָלן אויסדריקן דעם צער און צאַרן. אַז דאָס שטאַרקסטע וואָרט מוז דאָך ווערן שטום אין אַנגעזיכט פון אַזאַ חורבן. אפשר גאַרנישט רעדן. נאָר שטיין דעם קאַפּ אַראַפּגעבויגן אַ רגע-צוויי און לאָזן בלויז די טרערן רעדן. לאָזן בלויז...

אייפן וואַרשעווער פּליפּעלד האָבן מיך אַפּגעוואַרט עטלעכע מענטשן. אפריים קאַנאַנאַווסקי האָט מיר דערלאָנגט אַ בעזעמל בלומען, און אַט פאַרן מיר איבער חרובע גאַסן צום איינציק פאַרבליבענעם האַטעל אין וואַרשע — „האַטעל בריסטאַל“. ווען איך רעד וועגן „חרובע גאַסן“, רעד איך וועגן דעם טייל פון שטאָט וואָס איז געלעגן אויסערן געטאַ, ווייל פונעם געטאַ זענען קיינ גאַסן נישט געבליבן; נאָר שטיינער און ברוכוואַרג, שטיינער און ברוכוואַרג.

אין איינעם אַ טאַג ווען קאַנאַנאַווסקי איז געזעסן ביי מיר אין האַטעל-צימער האָט ער מיר דערציילט דעם פּאַלגנדיקן עפּיזאָד:

„איינ מאָל איז ער, קאַנאַנאַווסקי, מיט נאָך אַ גרופע ייִדישע שרייבערס געפאַרן פון וואַרשע קיין לאַדזש. אין נאַרמאַלע צייטן איז די ריזע נישט קיין לאַנגע. אַבער דאָס מאָל איז נישט געווען קיין נאַרמאַלע צייט. ס'איז געווען תּיכּף נאָך דער מלחמה. פּוילישע פּאַגראַמטשיקעס האָבן נאָך געבושעוועט. דאָס ביסל ייִדן, וואָס זענען נאָך פאַרבליבן, איז זיי געווען גרויס אין די אויגן. האָט מען טאַקע דאָ און דאָרט, וווּ ס'האַט זיך געלאָזט, דערמאַרדעט ייִדן — די לעצטע ייִדן אין פּוילן. דער עיקר איז געווען געפערלעך צו פאַרן מיט דער באַן. ביי קלענערע סטאַנציעס וווּ דער צוג האָט זיך אַפּגעשטעלט פלעגן זיך אַרײַנרייסן באַוואַפנטע באַנדעס, אַראַפּנעמען יעדן ייִד און אים דערשיסן אויפן אַרט.

„דער וואַגאָן איז וועלכן מיר זענען געפאַרן איז געווען פול מיט פּאַליאַקן. פון צייט צו צייט האָט מען געהערט אַ פּראַשע פּאַנײַ אַדער אַ פּשעפּראַשאַם. „נאָר יעדעס מאָל ווען דער צוג האָט זיך דערנענטערט צו אַ קליינער סטאַנ-ציע איז די געפאַר געוואָרן גרויס. פאַרשטייט זיך אַז מיר זענען געוואָרן נערווען. אפילו בלאָס. אַט-אַט קען עס געשען.

עסייען

„אן עלטערע פוילישע פרוי וואָס איז געזעסן אין וואַגאָן האָט באַמערקט דאָס אַלע מאָל בלייך ווערן און גערוועזן ווערן פון די פאַר ייִדן און זי האָט זיך אַפּגערופּן הייך אויף אַ קול:

„וואָס האָט איר אַזוי מורא? איר זענט צווישן מענטשן. פוילישע מאַמעס זענען אויך מאַמעס“.

„און די עלטערע פוילישע פרוי האָט דערציילט אַז זי האָט נישט לאַנג צוריק געלייענט אַ ייִדיש ליד, „אויפן וועג שטייט אַ בוים“ אין דער פוילישער איבער-זעצונג פון אַנטאַני סלאַנימסקי און דערפאַר האָט זי אונטערגעשטראַכן אַז „פוילישע מאַמעס זענען אויך מאַמעס“.

„דערהערט אַ פּריינדלעך פויליש קול אין דעם פּרעמדן פוילישן וואַגאָן, איז אונדז געוואָרן גרינגער. מיר האָבן איר דערציילט, אַז מיר זענען אויך ייִדישע שרייבערס און מיר קענען דעם פּאַעט, וואָס האָט געשריבן דאָס ליד. מיר האָבן דערפילט, אַז מיר האָבן אַ צד אין דעם פּיינדלעכן וואַגאָן און אַזוי שמועסנדיק זענען מיר אַן קיין שום שטער אַנגעקומען קיין לאַדזש“.

דער גאַנצער עפּיזאָד האָט מיך טיף גערירט. איך האָב קאַגאַנאָוסקין געזאָגט אַז זיי האָבן אַ סך צו פאַרדאַנקען אַנטאַני סלאַנימסקיס שיינער פוילישער איבער-זעצונג פון מיין ליד, וואָס האָט אַנגערירט איין פויליש האַרץ אין אַט דעם פּיינדלעכן אַדער גלייכגילטיקן „פוילישן וואַגאָן“.

„איך האָב נאָך נישט פאַרענדיקט — האָט מיר קאַגאַנאָוסקי איבערגעשלאָגן די רייך — ס'איז פאַראַן אַן עפעס אין דעם עפּיזאָד“.

די גאַנצע צייט איז נעבן אַט אַ דער עלטערער פוילישער פרוי וואָס האָט אַזוי באַגייסטערט גערעדט וועגן מיין ליד געזעסן אַ יונגע טיפּיש פוילישע פרוי, אַט דאָס וואָס דייטשן האָבן אַנגערופּן „אַריש“. זי האָט זיך צוגעהערט צום שמועס. דאָס פנים שטרענג אומבאַוועגלעך; די אויגן בלוי און קאַלט. זיכער נישט קיין ייִדנפּריינד, אַזוי האָבן געטראַכט די פאַר ייִדישע שרייבערס אין וואַגאָן. נאָר ווער דאַרף זיי? ס'פעלן אויס ייִדישע שונאים אין דעם וואַגאָן, אין דעם צוג, און אין פוילן בכלל? די וואַרעמקייט מיט וועלכער די עלטערע פוילישע פרוי האָט גערעדט וועגן אַ ייִדיש ליד, וועגן אַ ייִדישן פּאַעט, איז פאַר זיי געווען גענוג.

„איז, ווי שוין געזאָגט, זענען מיר בשלום אַנגעקומען קיין לאַדזש. מיר האָבן זיך פּריינדלעך געזענט מיט דער עלטערער פוילישער פרוי. אויף דער יונגער פוילישער שיקסע מיטן אומפּריינדלעכן פנים האָבן מיר זיך אפילו נישט אומגעקוקט. אַבי מיר זענען דערפאַרן.“

„אַרויסגייענדיק פונעם וואַקזאַל אין לאַדזש. אַפּגעאַטעמט פּרייע, הערן מיר ווי עמעצער רופּט:

— פּאַניע! פּאַניע!

„דאָס רופּט די יונגע בלאַנדע פוילישע שיקסע, וואָס מיר האָבן געטראַפּן אין

וואגאן. אט די מיטן שטרענגן אומפריינדלעכן פנים, זי ווינקט מיט דער האנט צו אונדז. זי גייט גיך. ווארט, ווארט. אט שטייט זי געבן אונדז א פארסאפעטע. די בלאע אויגן זענען מער נישט קאלט. נאר ס'בלישטשען אין זיי טרערן. זי רעדט. זי דערציילט אין א מחיהדיקן פוילישן יידיש.

„א געשיכטע. א פשוטע. א נארמאלע.“ פארן צוואנציקסטן יאהונדערט. די דייטשן האבן אנטדעקט, אז זייער אמתער געניוס איז נישט געווען בעטהאווען, באך, מאצארט, געטע, העלדערלין, נאר א פוסט און פאסניק פון א קליין שטעטל אין עסטרייך. געטאס. גאוקאמערן. געציילטע יידן זענען געבליבן אונטער די חורבות פון פוילן. צווישן די געציילטע — זי. א דאנק א גוטן ארישן אויסזען, גוטע ארישע פאפירן און גוט יידיש געלט, אז פאליאקן זאלן מאכן א שוויג. נישט אויסזאגן, נישט ארויסגעבן דארט ווו מען דארף.

„נאך דער מלחמה האט זי באשלאסן צו פארבלייבן דאס וואס זי האט געשפילט די גאנצע צייט: א פוילישע. אן ארייערין. א טויטער יידישער גאט; אן אויסגעמארדעט פאלק. ווו זאל זי גיין? און אט זיצט זי אין א וואגאן; הערט ווי מען רעדט וועגן א יידישן פאעט, א יידיש ליד. ס'זענען נאך פאראן יידישע שרייבערס. אלץ וואס זי האט באהאלטן הינטער דער שטרענגער פוילישער מאסקע אין וואגאן איז געווען אן אנשטעל. געשפילט. זי האט עס אונדז געוואלט זאגן. געמוזט זאגן. ס'איז דאס ערשטע מאל זינט יארן וואס זי האט אראפגעריסן פון זיך די פוילישע מאסקע. איר זעט א יידיש פנים און יידישע טרערן. „זי איז אוועק פון אונדז, א יידיש ליד האט אויפגעדעקט א יידיש פנים. „אויפן וועג שטייט א בוים.“

אין צימער איז געווארן טונקל. אויפן טישל איז געשטאנען א גלאז. אין גלאז האט געוואנעט דאס בעזעמל בלומען, וואס קאגאנאווסקי האט מיר געבראכט צום פליפעלד אין ווארשע.

2

דעם צווייטן עפיזאד האט מיר דערציילט מארק ערלמאן, דער קאמענדאנט פונעם „בערשטער-געביט“ אין ווארשעווער אויפשטאנד. ווי פיל קאמענדאנטן זענען דאס געווען אין ווארשעווער געטא-אויפשטאנד? א מענטש וואס איז נישט באהאוונט אין דער דייטשישער סטראטעגיע האט א רעכט צו פרעגן און אפילו זיין צעטומלט וועגן דעם ענין. די דייטשן האבן אזוי צעשניטן דאס געטא. איזאלירט איין גרופע יידן פון דער צווייטער, פדי די רעשטלעך פון די געבליבענע יידן, אן ערך פופציק טויזנט, זאלן נישט האבן קיין קאנטאקט צווישן זיך. אזוי ארום וועט זיי זיין לייכטער צו ליקוידירן איין גרופע נאך דער צווייטער, ווען ס'וועט קומען די צייט פאר דער ענדגילטיקער ליקוידאציע.

א קאנטאקט האט זיך אבער יא איינגעשטעלט — דורך קוריערן. דער הויפט-קאמענדאנט פון גאנצן העלדישן אויפשטאנד אין ווארשע איז געווען מרדכי אַנילעוויטש.

אזוי ווי דער בערשטער-געביט איז געווארן אפגעשניטן און איזאלירט פון אנדערע ארבעטס-פונקטן אין געטא, איז מאַרעק עדלמאַן געווארן דער קאמענדאנט פון דעם געביט.

וועגן ווארשעווער געטא-אויפשטאנד איז פאראן אַ גאַנצע ליטעראַטור. ביכער געשריבן נישט פון קיין פראפעסיאנעלע שרייבערס, נאָר פון אַזעלכע וואָס האָבן אַנטהיל גענומען אין אויפשטאנד, ביכער „געשריבן מיט בלוט און נישט מיט בליי“. אַ שאַד וואָס ייִדן ווילן נישט לייענען אַט די ביכער. צו וואָס דערמאָנען אַט די קאַשמאַרן? דייַטשן ווילן נישט הערן וועגן אַט אַזעלכע ביכער — צו וואָס ייִך דערמאָנען אין די אייגענע רציחות?

אזוי אַז ס'באַקומט זיך אַ מאַדנער פאַראַדאַקס. סיי דער מערדער, סיי דער קרבן ווילן זיך נישט דערמאָנען.

ביידע ווילן זיי פאַרגעסן. ס'איז גרינגער אַזוי. אַבער צי טאָר מען פאַרגעסן? צי וועט די געשיכטע פאַרגעסן? נישט נאָר די ייִדישע, נאָר די סחם-מענטשלעכע? פאַראַן הייַנט אַזעלכע היסטאָריקערס, וואָס שעמען זיך נישט צו פאַרגלייכן דאָס אַנטלויפן פון עטלעכע הונדערט טויזנט אַראַבער מיט דעם דייַטשישן מאַסן-מאָרד פון איבער זעקס מיליאָן ייִדן — מענער, פרויען, זקנים און קינדער אין די וויקעלעך. איין שולד. איין וואָג. די זעלבע היסטאָרישע אומגערעכטיקייט.

אַזעלכע „היסטאָריקערס“ מיט זייער קרומען חשבון פאַרמשפּטן זיך אַליין. דער חשבון איז אַ פאַלשער און ממילא אַ געמיינער. דאָס באַווייזט נאָר, אַז אַפילו נאָך די זעקס מיליאָן ייִדישע טויטן האָט נאָך דער מין „היסטאָריקער“ אַ פער-זענלעכן חשבון מיטן ייִדישן פאַלק.

דער אַש-ייִד, אַט דער מעכטיקער סימבאָל פון אונדזער יאַרהונדערט, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין די דייַטשישע קרעמאַטאַריעס, צונויפגעשטעלט פון בילי-אַנען אַש-שטויבן, וואַנדערט איבער דער וועלט אַ נישט-געזעענער פון קיינעם. ער שמייכלט אַרײַן אין זײַן לאַנגער גראַער אַש-באַרד און ער פּרעגט:

— ווי ווייט איז פון דעם אַש-ייִד ביז דעם אַש-מענטש וואָס וועט זיך צעפאַלן אין אַן אַש-וועלט? ...

נאָר לאַמיר זיך אומקערן קיין לאַדזש 1948.

די דייַטשן האָבן געהאַלטן לאַדזש פאַר אַ דייַטשישער שטאַט. זיי האָבן ווי אין שלום-עליכמס מעשה וועגן דייַטש אויפגעהאַנגען אַ גלאַק ביי דער באַנסטאַנציע, צוגעקלאַפט אַ ברעטל „ליצמאַנשטאַט“ און געהערט די וועלט ווי דעם קאַטער.

דערפאַר האָבן זיי געשווינט די שטאַט אַפילו בײַם אַנטלויפן. זיי האָבן נאָר אויסגעמאַרדעט די ייִדן; פאַרברענט דאָס ייִדישע געטא אין באַלוט. נאָך אַ „יודענ-“

ריינע" שטאט אין אייראָפּע.

דערפאר איז מיר געווען נאך טרויעריקער דאָס געמיט אין לאַדזש ווי אין וואַרשע. איך האָב זיך אַרומגעדרייט איבער באַקאַנטע גאַסן. אַלע גאַסן זענען דאָ, נאָר וווּ זענען די ייִדן? איך האָב זיך אָפּגעשטעלט פאַר באַקאַנטע הייזער. אַלע הייזער זענען דאָ. נאָר וווּ זענען מייןע פּריינד? וווּ זענען די, וואָס האָבן אַזוי וואַרעם אויפגענומען יעדן ייִדישן שרייבער? וווּ זענען די צימערמאַנס, די בוימאַצעס, די פעדערס, די סאַלאַוויטשעס, די לויפערס?

וווּ איז קלמן קאַבאַקער? אַט דער וואָס האָט בלוין גערעדט דייַטש, געקושט יעדער שיינער פרוי די האַנט און ליב געהאַט ייִדיש טעאַטער און ייִדישע שרייבערס ווי דאָס לעבן.

אַט ערשט האָט דער דאָזיקער אַלטער בחור מיך אַהיים גענומען צו זיך נאָך אַ גאַנצער נאַכט הוליען און איך האָב געהערט ווי ער האָט אָנגעזאָגט זיין גרויסן וואַלפהונט שטרענג:

„דו זאַלט אים נישט אַנרירן, ער איזט איין גראַסער ייִדישער דיכטער“.

ביז איך בין אויפגעשטאַנען, האָט דער גרויסער וואַלפהונט פאַרגעסן וואָס מען האָט אים אָנגעזאָגט. ער האָט מיך פשוט נישט אַרויסגעלאָזט פון צימער ביז זיין באַלעבאַס איז אַהיים געקומען און האָט מיך באַפּרייט.

וווּ זענען זיי אַלע, די פאַרערערס פון איטשע מאיר וויסנבערג? זיי האָבן דאָך אים געקוקט אין מויל אַרײַן; געמאַכט קערמעשלעך ביז אין וויסן טאַג אַרײַן. אַז לאַדזש האָט געזאָגט „יום־טוב“, איז געווען יום־טוב אין מיטן וואַך. פאַר וויסנבערג, פאַר מיר און פאַר יעדן ייִדישן שרייבער, וואָס איז אַפילו אַן אַז אינלאַדונג געווען אַ חשובער און אָנגעלייגטער גאַסט.

איך האָב זיך אַרומגעדרייט איבער די גאַסן. אַלץ איז אַזוי רעאַל און נישט רעאַל. אין אַט דעם אַזוי באַקאַנטן און פּרעמדן לאַדזש בין איך געווען דאָס געשפּענסט, וואָס האָט געזוכט דעם „נעכטיקן טאַג“, „די נעכטיקע וואַך“, וואָס קיין שענערס פון איר וועט שוין נישט זיין אויף גאַטס נידערטרעכטיקער וועלט.

און אַט אין אַזאַ טאַג איז צו מיר צוגעקומען מאַרעק עדלמאַן אויף איינער אַ לאַדזשער גאַס. איך האָב אים דאָס ערשטע מאַל אין מיין לעבן געזען. ער האָט מיך אָפּגעשטעלט און מיר דערציילט עפעס אַזוינס, וואָס האָט מיך צערודערט און געפלעפט און וואָס האָט געהאַט אַ שייכות מיט דעם ליד מייןעם, אַבער דאָס מאַל נישט אין אַ פּוילישער איבערזעצונג, נאָר אין ייִדיש — אין דער שפּראַך, אין וועלכער ס'איז געשריבן געוואָרן.

ער האָט דערציילט שטיל, אַן פאַטאַס, די פאַטעטישסטע געשיכטע, וואָס איך האָב געהערט אין מיין לעבן אין שייכות מיט אַ ליד:

„דאָס וואַרשעווער געטאַ האָט געקעמפט און געגוססט. די דייַטשן האָבן, פּדי בייצוקומען די געטאַ־קעמפּערס, אָנגעהויבן וואַרפן צינדבאַמבעס אויף די הייזער.

עסייען

די היץ איז געווען אוממעגלעך צו פארטראגן. טויזנטער יידן זענען פארברענט געווארן אין די הייזער. דאס געווער און די אמוניציע איז געווארן ווינציקער. א סך פון מיין גרופע אין בערשטער-געביט זענען שוין געפאלן אין קאמף. פאר די לעצטע, וואס זענען געבליבן, איז געווען איין אויסוועג: ארויס פון די בונקערס, זיך דערשלאגן צו די קאנאלן און דורך די קאנאלן צו דער פוילישער זייט.

„ווען זיי זענען ארויס פונעם בונקער זענען זיי עטלעכע רגעס צעטומלט געווארן. הייזער האבן געפלאקערט פון אלע זייטן, דאס גאנצע געטא איז געווען איין שטיק פניער. אזוי האט געמוזט אויסזען ירושלים, ווען די רוימער האבן עס אונטערגעצונדן. אזוי האט געמוזט אויסזען רוים, ווען נערא האט עס אונטער-געצונדן.

„און דענצמאל האט א מיידל וואס איז געווען אין אונדזער גרופע דעק-לאמירט אייער ליד:

„אויפן וועג שטייט א בוים,
שטייט ער איינגעבויגן.
אלע פייגל פונעם בוים
זענען זיך צעפלויגן...“

„דעקלאמירט? גיין, נישט דעקלאמירט, נאר קוים, קוים געשעפטשעט, אבער אלע האבן געהערט. אלע פון דער גרופע האבן געפילט, אז די פייגל פונעם בוים וואס זענען זיך צעפלויגן זענען נישט קיין סתם פייגל, נאר טאטע, מאמע, ברידער און שוועסטער, חברים און פריינד. די שענסטע פייגל פונעם פוילישן יידנטום.

„זיי האבן זיך געלאזט צו די קאנאלן. נישט אלע פון דער גרופע זענען דערגאנגען. א סך זענען געבליבן אויפן וועג.

„נו, און זי, דאס מיידל? — זי איז געפאלן פון די ערשטע; זי איז נישט דערגאנגען. מיט דעם ליד האט זי זיך, ווייזט אויס, געזעגנט מיט אונדז, און מיט דער וועלט.

„אלע פייגל פונעם בוים
זענען זיך צעפלויגן.“

מאָרעק עדלמאַן איז אַוועק. איד בין נאָך לאַנג געשטאַנען אויף דעם זעלבן אָרט. געזען אין דמיון די לעצטע קעמפערס פונעם געטא אין וואַרשע מיט נאַגאַנעס אין די הענט. איד האָב געהערט דאָס אומבאַקאַנטע מיידל שעפטשען דאָס ליד אין ברוטאַלן שיין פון די געטאַ-פנייערן. און אזוי שטייט זי פאַר מיר ביזן היינטיקן טאַג: אַ סימבאָל פון אונדזער הערלעכער יידישער יוגנט אין פוילן.

צי האט זי געהערט צו א פארטיי? צו וועלכער? מאָרעק עדלמאַן, וואָס איז געווען אַ בונדיסט, האט עס מיר נישט געזאָגט. ער האט נאָר דערציילט וועגן

א מיידל און א ליד. א געטא-קעמפערין און א ליד.
 איך האב געטראכט דעמאלט און טראכט נאך היינט וועגן מערקווערדיקן
 גורל פון א ליד. איך האב דאס ליד געשריבן אין די דרייסיקער יארן, אין אַנדענק
 פון מיין מאמע — א פשוטער יידישער מאמע, וואס האט נישט געקענט לייענען
 און שרייבן, אבער מיט א ים מיט ליבשאפט, וואס האט געקענט ווערן צו שווער
 פאר די שטארקסטע פליגל.

איצט ווייס איך אז דער קרבן פון מיין מאמעס ליבשאפט איז נישט געווען
 „איציק קרוין“, נאר מיין ברודער נאטע. דאס איינזאמע בערגל ערד אויפן בוכא-
 רישן יידישן בית-עולם אין סאמארקאנד, אוזבעקיסטאן, איז אן עדות.

אבער דאס ליד גופא געהערט איצט צו יענעם אומבאקאנטן יידישן מיידל
 אין ווארשעווער געטא. זי האט עס געהייליקט אין די לעצטע מינוטן פון איר
 לעבן אין שיין פון די געטא-שריפות.

דאס יידישע מיידל און דאס יידישע ליד.

פאר וואס האט קיין שום דייטש זיך נישט דערמאנט געטעס שורות:

„איידל זאל זיין דער מענטש,
 העלפנדיק און גוט,
 ווייל דאס אליין אונטערשיידט אים
 פון אלע ברואים וואס מיר קענען.“

... אפשר ליגט אויך דא דער חילוק צווישן דייטש און ייד?

(„דער וועקער“, ניו-יארק, פעברואר, 1960)

דער קאָמענדאַנט פון אוישוויץ

(פאַרטערט פון אַ קולטור-פּאַלק)

"Commandant of Auschwitz"

The autobiography of Rudlof Hoess, Translated from the German.
World Publishing Co. Cleveland-New York.

די אויטאָביאָגראַפֿיע פון רודאָלף העס, דעם קאָמענדאַנט פון אוישוויץ, וועלכער איז שפּעטער געהאַנגען געוואָרן אין פּוילן, איז צו ערשט דערשינען אויף פּויליש אין 1951. העס' אויטאָביאָגראַפֿיע איז אין 1958 אַרויסגעגעבן געוואָרן אין דײַטשלאַנד אין דײַטשישן אַריגינאַל. די ענגלישע איבערזעצונג איז געמאַכט געוואָרן פון דעם דײַטשישן טעקסט. ר. העס האָט געשריבן זײַן אויטאָביאָגראַפֿיע אין דער תּפּיסה אין פּוילן, וואָרטנדיק אויף זײַן משפּט. אַלע ראַיאַליטיס פון דער אויטאָביאָגראַפֿיע אין ענגליש זענען באַשטימט אַלס אַ פּאַנד צו העלפּן די לעבנגעבליבענע אוישוויצער קאַצעטלער.

„זומער 1941 האָט מיך אַרויסגערוּפּן דער ס. ס. רײַכספּירער צו זיך, די גענויע דאַטע געדענק איך שוין גישט. ער האָט מיך דאָס מאָל אויפגענומען אַליין און זײַן אַדיוטאַנט, ווי דער שטייגער איז געווען, און ער האָט מיר געזאָגט קלאַר און דײַטלעך:

— דער פּירער האָט באַפוילן אַז די ייִדישע פּראַגע מוז איין מאָל פאַר אַלע מאָל ווערן געלייזט. מיר, די ס. ס., מוזן אויספירן דעם באַפעל.“
אַט אַזוי. פּראַסט און פשוט. דער דײַטשישער פּירער — אַ געוועזענער האַלאַדריגע פון די ווינער נאַכטאַזילן — האָט אַרויסגעגעבן דעם טויטאורטייל איבער אַ גאַנץ פּאַלק, קינד און קייט, אַלט און יונג. זײַן שני למלך, אַ געוועזענער הינער-פאַרמער, האָט דעם באַפעל איבערגעגעבן ווייטער, און דער קאָמענדאַנט פון אוישוויץ האָט סאַלוטירט. ער האָט פאַרשטאַנען זײַן מיסיע אויף אַזוי ווייט אַז אוישוויץ איז געוואָרן דער גרעסטער מאַרדלאַגער אין דער מענטשלעכער גע-שיכטע:

דרייַ מיליאָן מענטשן פאַרגאַזט און פאַרברענט אין די יאָרן 1941-1944. אַוודאי האָבן שוין געאַרבעט אַנדערע מאַרדפאַבריקן אין פּוילן: טרעבלינקע, סאַביבאָר, כעלמנאָ און בעלוזשען. אָבער ס'איז געווען צו ווייניק. דער מאַרדפּלאַן איז געווען צו גיגאַנטיש. מען האָט געדאַרפט נאָך טעכניש מער פּערפּעקטע גאַז-

קאמערן און קרעמאטאריעס, וואס זאלן ארבעטן טאג און נאכט, כדי צו פארענדיקן די „הייליקע דייטשע מיסיאן“: די פארניכטונג פונעם יידישן גייסט, און דער בעסטער און זיכערסטער וועג צו דערגרייכן דעם ציל איז געווען די פארניכטונג פונעם יידישן גוף.

אין אט דער הייליקער פאטריאטישער ארבעט האבן זיך איינגעשפאנט דייטשי-שע וויסנשאפטלערס, יוריסטן, טעאלאגן, ליטעראטן, אינדוסטריעלער, כעמיקערס. ס'האבן אפילו נישט געפעלט קיין נאבעל-פריז-געווינערס. זיי האבן דאס אלע צוגעגרייט און בארעכטיקט דעם גרויסן מאַרד וואס וועט קומען צו חלום דער וועלט נאכט-איין נאכט-אויס כל-זמן זי וועט עקזיסטירן.

איר ליענט די אויטאביאגראפיע פונעם קאמענדאנט אין אוישוויץ רודאָלף פראַנץ פערדינאנד העם און איר שטוינט:

דאָס איז נישט קיין פאטאלאגישער טיפ, נאָר אַ געוויינלעכער, דורכשניט-לעכער דייטש; איינער וואָס איז ענלעך ווי אַ טראַפּן וואָסער צו יעדן אַנדערן דייטש אין ביידע דייטשלאַנדס. סענטימענטאַל צום אייגענעם ווייב און קינדער. אַ ליבהאַבער פון חיות און בלומען. דאָס פאַרגאַזן און פאַרברענען לעבעדיקע מענטשן איז אַן אַרבעט, וואָס ער פירט דורך קאַרעקט ווי ער וואָלט דורכגעפירט יעדע אַנדערע אַרבעט.

דער רויקער און זאכלעכער טאָן מיט וועלכן ער רעדט זיך אַראָפּ פון האַרצן אין זײַן אויטאביאגראפיע רעגט אייך אויף, אַז ווען איר וואָלט אים געהאַט לעבן זיך וואָלט איר פון אים געשניטן לעבעדיקע פאַסן, ווייל נאָר אַזוי וואָלטן זיך אייערע גערויטן באַרויקט, אייער פעס געשטילט.

פון אים אָדער פון וועלכן ס'איז נישט אַנדערן דייטש, ווייל ער איז דער רעפּרעזענטאַנט פון מיליאָנען ווי ער.

אין דער אויטאביאגראפיע אַנטפלעקט זיך גרויליק און נאָקעט די באַרימטע „דייטשע זעלע“ אַרום וועלכער דייטשישע פילאָזאָפּן האָבן אַזוי פאַרפלאַנטערט פילאָזאָפּירט; דייטשישע דיכטערס האָבן אַזוי קלאַסיש-ראַמאַנטיש געפלאַטערט, אַז אין סך הכל איז די גאַנצע „דייטשע זעלע“ נישט מער ווי אַ פּושקע גאַז „ציקלאָן-בע“, אַריינגעוואָרפן אין אַ גאַזקאַמער פול מיט נאָקעטע מענער, פרויען און קינדער.

פאַרשטייט זיך, אַז דער קאָמענדאַנט פון אוישוויץ איז אין זײַן אויטאָ-ביאגראפיע בעסער ווען ער אַפּערירט מיט צאָלן ווי אין שילדערן די מיליאָנען מוראס, אַנגסטן, ציטערנישן, פלאַטערנישן פון די מענטשן וואָס ווערן טאַג-איין, טאַג-אויס, נאכט-איין, נאכט-אויס געפירט צו דער שחיטה. אַט גיט ער אַן פונעם זכרון די צאָלן מענטשן וואָס מען האָט פאַרגאַזט און פון וואָנען זיי זענען געקומען: פון אויבער-שלעזיע און פון דער פּוילישער טעריטאָריע אונטער דער דייטשי-

שער הערשאַפט — 250,000;

דייטשלאַנד און טערעזיענשטאָדט — 100,000 ;
האַלאַנד — 95,000 ; גריכנלאַנד — 65,000 ;
בעלגיע — 20,000 ; אונגאַרן — 400,000 ;
פראַנקרייך — 110,000 ; סלאָוואַקיע — 90,000 ;

די ציפערן פון די קלענערע אַקציעס קען ער זיך נישט גענוי דערמאָנען. אפילו פון אַ דייטשישן זכרון קען מען עס נישט מאָנען.

און דאָס נאָר אין אוישוויץ אַליין. אָבער פון דעסטוועגן געפינט איר אין דעם בוך סצענעס, וואָס מען קען זיי נישט פאַרגעסן. אַלץ וואָס די דייטשישע שפראַך האָט געשאַפן ווערט אָפגעמעקט, פאַרווישט ווען ער דערציילט איינצלענע עפיוואַנדן וואָס האָבן זיך איינגעקריצט אפילו אין זיין טעמפן דייטשישן מוה:

„... די גאַזקאַמער איז שוין געווען פול מיט גאַקעטע מענטשן. צוויי קליינע קינדער האָבן זיך געשפילט און נישט געלאָזט די מוטער זאל זיי איבערשלאָגן אין מיטן שפיל. אפילו די יידן פון דער 'ספעציעלער בריגאָדע' האָבן נישט געקענט פועלן ביי זיך צו שטערן די קינדער אין זייער שפילן זיך. די בעטנדיקע בליקן פון דער מאַמע וועל איך קיין מאָל נישט פאַרגעסן. זי האָט זיכער געוויסט וואָס ס'דאַרף געשען. די מענטשן אין דער קאַמער זענען געוואָרן אומרוק. איך האָב געמוזט האַנדלען. אַלע האָבן געקוקט אויף מיר. איך האָב געגעבן אַ ווונק צו אַן ס. ס. מאַן. ער האָט אויפגעהויבן די קינדער וואָס האָבן זיך געראַנגלט, גע- דריגעט מיט די פיסלעך און ער האָט זיי אַרײַנגעטראָגן אין דער גאַזקאַמער. די מוטער איז זיי נאַכגעגאַנגען וויינענדיק, אַז ס'האַט געריסן דאָס האַרץ.“

אין מענטשלעכן אונטערבאווסטזיין איז פאַראַן עפעס אַ מיסטישע שרעק פאַר קינדערמאַרד. אין חומש ווערט דערציילט וועגן אַ טיראַנישן פרעה, וואָס האָט באַפוילן אויסצומאַרדן אַלע נײַ-געבוירענע יינגלעך. אָבער דער געפלאַנטער קינדער-מאַרד איז נישט געלונגען. אַזוי איז געראַטעוועט געוואָרן דאָס קינד משה. אויך די קריסטלעכע עוואַנגעליעס דערציילן וועגן אַזאָ געפלאַנטן קינדערמאַרד און ווי דאָס קינד יעזוס איז געראַטעוועט געוואָרן. דער טאַטאַלער קינדערמאַרד איז ערשט געלונגען דעם דייטשישן קולטורפאַלק.

קינדער-מערדערס דרייען זיך אַרום פראַנק און פריי אין ביידע דייטשלאַנדס. זיי פייערן מיט זייערע ממזרים יעדן קריסטמעס דאָס געבוירן ווערן פון אַ יידיש קינד מיט קאַרגע צוויי טויזנט יאַר צוריק. זיי, די מיליאָנענפאַכע קינדער-מערדערס, די רעפרעזענטאַנטן פון אַ קריסטלעכער ציוויליזאַציע אַזוי צו זאַגן.

פאַרגלייכט די סצענע מיט די צוויי זיך שפילנדיקע קינדער און די אידיליע פונעם קאַמענדאַנטס אייגענער פאַמיליע אין אוישוויץ:

„מיין ווייב און קינדער האָט גאַרנישט געפעלט אין אוישוויץ. יעדער ווונטש וואָס מיין ווייב אָדער מייןע קינדער האָבן אַרויסגעבראַכט אויף די ליפן איז תיכף דערפילט געוואָרן. מיין ווייבס גאַרטן איז געווען אַן אמתער גן עדן פון בלומען.“

זיין בעסט פארגעניגן איז געווען צו שפאצירן מיט זיינע קינדער איבערן קאנצענטראציע-לאגער; וויזן זיי די פארשיידענע שטאלן מיט חיות, אדער צו באדן זיך מיט זיי אין טיך סאלא (אין דעם טיך האט מען אריינגעשיט דאס אש פון די פארברענטע).

נאר גישט אלץ איז זיך געגאנגען אזוי גלאט. דאס ווייב האט אים פאר-געווארפן, אז ער ארבעט צו פיל, אז ער גיט זיך אפ צו ווינציק מיט דער פרוי און קינדער.

„צי האב איך איר אלץ געקענט דערציילן, וואס איז מיר געלעגן אויפן הארצן?“ גלייך ער וואלט איר געדארפט דערציילן. צי איז ביי איר געווען די גאז פארקאטערט? ער אליין זאגט דאך, אז דעם געשטאנק פון ברענענדיקן פלייש האט מען געקענט פילן אויף מנילן ווייט. צי האט זי טאקע באמת גישט געוויסט וועגן דער ארבעט פון איר מאן, די דייטשישע האז-פראו, גרעטכטן מיט די צעפ — די וואלקיריע אין איר בלומענוואלד?

פון די געציילטע ביישפילן וואס ער ברענגט זעט מען אויף וויפל העכער מאראליש און גייסטיק די קרבנות זענען געשטאנען אין פארגלייך מיטן „הערנ-פאלק“.

„אז אלטער מאן איז פאר מיר פארבייגעגאנגען און ער האט ארויסגעשיפעט: — דייטשלאנד וועט באצאלן א שווערן פרייז פאר אט דעם מאסנמארד איבער די יידן. זיינע אויגן האבן געברענט מיט שנאה, און רויק, געלאסן איז ער אריין אין גאזקאמער“.

סארא ביטול צום מערדער, סארא העראישע געלאסנקייט אין אנגעזיכט פון טויט!

אדער א צווייטער ביישפיל:

„א יונגע פרוי האט אויף זיך געצויגן מיין אויפמערקזאמקייט. זי איז געלאפן אהין און אהער. געהאלפן קליינע קינדער און אלטע פרויען זיך אויסטאן; בארויקט זיי. אירע אייגענע צוויי קינדער, וואס מען האט אפגעקליבן מיט איר ביי דער סעלעקציע, זענען אוועק מיט אנדערע גרופעס צו די גאזקאמערן. זי האט געווארט ביז צום סוף. זי איז אוועק מיט די סאמע לעצטע. שטייענדיק ביי דער טיר פון דער גאזקאמער האט זי צו מיר געזאגט:

— איך האב געוויסט די גאנצע צייט, אז מען האט אונדז געבראכט קיין אוישוויץ צו פארגאזן. ווען מען האט געמאכט די סעלעקציע, האב איך אויסגעמיטן צו גיין מיט די געזונטע. איך האב געוואלט אכטונג געבן אויף די קינדער. איך האב געוואלט אלץ איבערלעבן, דורכלעבן, דורכפילן. איך האב געוואלט מיטן פולן באוויסטזיין דורכמאכן אלץ. איך האף, אז ס'וועט זיך ענדיקן שנעל“.

וויפל גרויסקייט; און ווי קליין און גישטיק זעען אויס די דייטשישע מערדערס אנטקעגן דער פאסיווער גבורה פון אט דער יונגער פרוי.

„זי האט אין גאנצן נישט אויסגעזען ווי א יידישע“ — באמערקט דער קאמענדאנט...

די דייטשישע ראסיסטישע נאראנים זענען נישט איין מאל געווארן געפלעפט, ווען זיי האבן געדארפט פארגלייכן זייער שונדישע ראסן-טעאריע מיט דער ווירק-לעכקייט.

אפילו הימלער איז געבליבן געפלעפט, ווען ער האט בייגעוויינט אן עק-זעקוציע פון יידן אין מינסק, ווייסרוסלאנד.

צווישן דער גרופע יידן, וואס מען האט געהאלטן בניים דערשיסן, איז געשטאנען א יונגער, בלאנדער, בלא-אויגיקער ייד. ער איז געשטאנען שטאלץ פאר די געלאדענע ביקסן.

— ביסטו א ייד? — האט אים הימלער געפרעגט.

— יא

— זענען דינע ביידע עלטערן געווען יידן?

— יא

הימלער איז א רגע שטיין געבליבן. ער האט זיך עפעס געוואקלט.

— איז אין דיין משפחה קיין מאל נישט געווען קיין נישט-ייד?

— ניין!

הימלער האט געקלאפט מיט די שטיוול פאר פעס:

— אויב אזוי קען איך גארנישט טאן פאר דיר — האט ער זיך צעשריגן.

און א מאך מיט דער האנט צום אפיציר וואס האט קאמאנדירט דעם עקועקוציע-פלאטאן. און דער יונגער, בלאנדער ייד איז געפאלן א טויטער.

פארטראכט זיך איבער דער סצענע. די ראסן-טעאריע האט זיך אויף א רגע א וואקל געטאן אין טעמפן מוח פונעם דייטשישן הויפט-תליון. דער יונגער ייד האט זיך געקענט ראטעווען מיט א ליגן. דער ליגן וואלט געראטעוועט הימלערס ראסן-טעאריע, אבער דער יונגער ייד פון מינסק האט מיט שטאלץ באשטעטיקט זיין הונדערט-פראצענטיקע יידישקייט און באצאלט דערפאר מיט זיין לעבן.

איז וועמען וויל כרושטשאוו אייגרעדן, אז אזעלכע יידן זענען מער נישטא אין סאוועט-רוסלאנד, אז אלע זענען זיי מיט א מאל געווארן אוקראינער, אוזבעקן, מאנגאלן און טאטארן? דאס איז נאר א זייטיקע באמערקונג.

נאר לאמיר זיך אומקערן צו דער אויטאביאגראפיע פונעם קאמענדאנט אין אוישוויץ.

צוגן האבן זיך געשלעפט איבער דער גאנצער לענג און ברייט פון אייראפע. צוגעשטעלט אלע מאל פרישע קרבנות. די גאז-קאמערן און קרעמאטאריעס האבן געארבעט טאג און נאכט. דייטשישע ארבעטער האבן געפירט די באנען. דייטשישע פאבריקן האבן באארבעט די אפגעשניטענע פרויענהאר. די מארדמאשין האט גע-ארבעט מיט דייטשישער פינקטלעכקייט. העס דערציילט וועגן דעם מיט אזא טאן,

ווי ער וואלט געווען דער געליטענער, דער באַעוולטער.

„איך האב געדארפט אַכטונג געבן אויף אַלץ. צוקוקן זיך צו אַלץ. איך האב געמוזט וואכן ביי טאג און ביי נאַכט. דאָס אַרויסנעמען און פאַרברענען פון די גופים; דאָס אַרויסרייסן די ציין פון די טויטע, דאָס אַפּשניידן די האַר פון די פרויען. איך האב געמוזט שטיין אין דעם שרעקלעכן געשטאַנק, ווען מען האָט אויפגעפנט די מאַסן־קברים. איך האב געמוזט אַריינקוקן דורך אַ שניבל און צווען דעם פּראַצעס פון פאַרגאַזן, וויל אַזוי האָבן געוואָלט די דאָקטוירים.“

און ווי יעדער מערדער, איז ער אויך געווען אַ פּחדן. געציטערט פאַר דער אייגענער הויט. נאָך היטלערס זעלבסטמאָרד האָט ער מיטן ווייב געטראַכט וועגן זעלבסטמאָרד. אָבער זיי האָבן עס נישט געטאָן צוליב די קינדער. ער האָט זיך אויסבאַהאַלטן אונטער אַ פאַלשן נאָמען ביז די ענגלענדער האָבן אים געפּאַקט. ער באַקלאַגט זיך ווי ברוטאַל די ענגלענדער האָבן אים באַהאַנדלט, ווי די אויס־פאַרשערס האָבן פון אים געריסן שטיקער פּסיכאָלאָגיש; אַלץ האָבן זיי געוואָלט וויסן. יעדע, קלייניקייט. ס'איז נישט קיין ווונדער, וויל אַלע זענען זיי געווען יידן. דאָס בוך דאַרף מען לייענען, מען דאַרף זען די פּאַטאָגראַפיעס אין דעם בוך. פרויען און קינדער, וואָס אין עטלעכע שעה אַרום ווערן זיי אַש. יונגע מיידלעך מיט אַפּגעשוירענע קעפּ באַשטימט צו שקלאַפּן־אַרבעט. ווי פיל פון זיי זענען געבליבן לעבן?

דאָס פּרעגן איך, נישט העס. העס זאַרגט זיך זייער שטאַרק וועגן זיין פרוי און זייע קינדער:

„וואָס וועט ווערן פון זיי?“ האָלט ער אין איין פּרעגן. אים אַרט שוין נישט זיין אייגענער גורל, נאָר דער גורל פון זיין פרוי און קינדער.

דאָס בוך פאַרמאַגט אַ סך טיפיש דייטשישע שטותים.

אַזוי שרייבט ער אַז די שמוציקסטע אַנטיסעמיטישע אַרטיקלען אין יוליוס שטרייכערס פאַרנאַגראַפישן בלעטל „דער שטירמער“, האָט געשריבן אַ ייד; אַז ער זעט איין אַז דאָס אויסמאָרדן די יידן איז געווען אַ פעלער; ס'האָט נישט געטאָן קיין טובה דעם אַנטיסעמיטיזם. ס'האָט נאָר געבראַכט די יידן נענטער צו זייער ציל.

מסתמא מיינט ער וועלטהערשאַפט. וואָס העס דערציילט נישט, וויל ער האָט נישט געוואוסט דערפון, ווי ס'ווייסן עס נאָך נישט די אַנדערע דייטשן אין ביידע דייטשלאַנדס, אַז פון די קרעמאַטאַריע־קוימענס איז אַרויס אַ פאַרברענטע די דייטשישע קולטור; אַז דייטש און מאַסנמאָרד וועלן זיין אַ סיגנאַנים אויף אייביק, אַז די דייטשישע שפּראַך, וואָס איז אַ מאַל געווען אַ קולטור־פּאַקטאַר אין אַ גרויסן פאַרנעם, איז היינט צוליב די יידן די „גענגסטער־שפּראַך“ פון מזרח־און מערב־דייטשלאַנד.

(„דער ווטקער“, ניו־יאָרק, מאי 1960)

יידן און די „דייטשישע קולטור“

1.

די צוויי יונגע, בלאַנדע מיידלעך האָבן געפירט זייער עלף-יאָריקן פלימעניק איבערן קליינעם מזרח-גאַליצישן שטעטל. ווי יעדעס יאָר אין דער צייט איז דער פלימעניק געקומען אויף וואַקאַציע צו דער באַבען אין שטעטל. אָבער דאָס מאַל זענען די מומעס געווען ספעציעל יום-טובדיק, זייער פלימעניקל איז היינאַר אַריבער פון דער פערטער פאַלקסשול-קלאַס אין גימנאַזיע. אַ סטודענט האָט עס געהייסן אויף זייער לשון. און זיי, די מומעס, האָבן געשטראַלט. די בלאַנדע צעפּ זענען געווען גאַלד אין ווינט. אַ גאַלד-בלאַנד וואָס זעלטן האָט עס פאַרמאָגט געטעס אַ קלערעך אָדער גרעכטען.

פאַר יעדן ייד און פאַר יעדער יידענע אין שטעטל האָט דער פלימעניק געמוזט זאָגן „עטלעכע טיף-דייטשישע ווערטער“, און דאָס „סטודענטל“ האָט זיי צוליב געטאַן און צו יעדן ייד האָט ער זיך געגריסט „גוטן טאָג, מאַין הער, שעהנעס וועטער הויטע“ און צו יעדער צעיאַכמערטער יידענע פון שטעטל האָט ער גאַלאַנט, ווי ס'פאַסט פאַר אַ גימנאַזיסט פון דער גרויסער שטאָט, געזאָגט: „קיס די האַנד, גנעדיגע פראַו“.

די מומעס האָבן אָנגעקוואַלן. די יידן און יידענעס פון שטעטל האָבן געשאַקלט מיט די קעפּ. זיי האָבן, ווייזט אויס, הנאה געהאַט פונעם „טיף-דייטש“, ווי מען רעדט עס אין ווין און בערלין.

אַפילו טשאַרנע די „קלאַפטשעכע“, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ רויבפויגל, די גרעסטע שעלטערקע אין שטעטל, אַפילו זי איז געבליבן שטיין מיט אַן אַפן מויל ווען זי האָט דערהערט דעם „קיס די האַנד, גנעדיגע פראַו“ און אַנשטאָט אַ קללה האָט זי אַרויסגענומען אַ צוקערל פון איר פאַרטעך און עס דערלאַנגט דעם „סטודענטל“.

„בעסער אַ צוקערל ווי אירס אַ קללה“, האָט באַמערקט איין בלאַנדע מומע צו דער צווייטער.

„ער האָט זי פריטשמעליעט מיט זיין דייטש“, האָט אַ צופרידענע געזאָגט די צווייטע.

די יידן פון דער עסטרייך-אונגאַרישער אימפעריע האָבן זיך פאַטריאַטיש גע-קלאַמערט אין די באַקנבערד פונעם קאַיזער פראַנץ יאָזעף. זיי האָבן געשמאַק געלערנט און געלייענט דייטש. אין אויסשליסלעך סלאַווישע טעריטאָריעס זענען זיי געווען דער איינציקער גערמאַניזירנדיקער פאַקטאָר. זיי זענען, חלילה, נישט געוואָרן אויס יידן, אָבער אַ געניטער דייטשישער קולטור-אימפעריאַליזם האָט די יידן

אויסגענוצט פאר זיינע צוועקן ביז ווייט אריבער די גרענעצן פון דייטשלאַנד און דער עסטרייכישער אימפעריע.

אין דער אייגענער צייט ווען די צוויי בלאַנדע יידישע מיידלעך פונעם מזרח-גאליצישן שטעטלע האָבן אַזוי שטאַלצירט מיט זייער פלימעניקס דייטש, — אין דער זעלבער צייט האָט אַן עסטרייכישער שייגעץ אין ווין „שטונדירט“ די יידן-פראַגע. ער האָט זיך אַרומגעשלענדערט פוסט און פאַס איבער די גאַסן פון ווין און איין מאָל האָט ער זיך אָנגעשטויסן אין אַ ייד מיט באַרד און פּיאָות. ער איז געווען אָנגעטאַן אין אַ קאַפּטאַן. „איז דאָס אויך אַ דייטש?“ האָט זיך געפרעגט דער שייגעץ מיטן נאַמען אַדאַלף שיקלגרובער. ער האָט באַשלאָסן זיך צו פאַרטיפּן אין דעם ענין, דערגיין אַ טאַלק, און ער האָט זיך גענומען לייענען, „שטונדירן“, הייסט עס, די אַנטיסעמיטישע ליטעראַטור.

פון דער טיפּזיניקער פראַגע „איז דאָס אויך אַ דייטש?“ איז שפעטער אַרויס-געקומען די גרעסטע טראַגעדיע פונעם יידישן פּאַלק: די פאַרניכטונג פונעם אייראָפּעישן ייִדנטום.

לאַמיר דערווייל לאָזן „שטונדירן“ דעם דייטש-עסטרייכישן „האַמלעט“ די יידן-פראַגע לויט דער דייטש-אַנטיסעמיטישער ליטעראַטור. זי איז געווען אַ גענוג וואַגיקע. זי איז געווען גענוג אַבסורד, גענוג שוטהוואַטע, אומלאַגיש און פאַרברעכעריש, אָבער זי האָט גערעדט צום דייטשישן „אינטעלעקט“, צום דייטשישן אויבער-און אונטערבאווסטזיין.

ווין איז נישט געווען דאָס, וואָס יידישע סאַציאַליסטן האָבן געוואַלט איינרעדן זיך און דער וועלט, די שטאַט פון לייכטן פּלירט און ערנסטן סאַציאַליסטישן געדאַנק. קאַטויליש-רעאַקציאָנער, אַנטיסעמיטיש-גראַב און כולגאַניש. האָבן אַזעלכע „סטודענטן“ פון דער יידן-פראַגע ווי אַדאַלף היטלער געפונען די נויטיקע „ליטעראַטור“ און ס'איז אים „ליכטיק“ געוואָרן אין מוח. אַ קלייניקייט, ער איז געוואָרן געוואָרן, אַז דער ייד אין קאַפּטאַן איז נישט נאָר נישט „קין דייטש“, נאָר פונקט דער היפּוך פון דעם וואָס אַ דייטש איז און דאַרף זיין. אַ קולטור-צעש-טערער, אַ מיקראַב אין דייטשישן אַרגאַניזם, וואָס מען דאַרף אים וואָס גיכער באַזייטיקן.

אָבער די יידן פון דער עסטרייכישער מאַנאַרכיע, די יידן פון דייטשלאַנד און מזרח-אייראָפּע האָבן געלעבט מיט אַ געפערלעכער אילוזיע. דייטשישע קולטור. דאָס פּאַלק פון „דיכטערס און דענקערס“. אייראָפּע, און אייראָפּע — דאָס איז דייטשלאַנד.

אמת, יידן האָבן געוואוסט, אַז „יעקע איז אַ נאָר“ און אַז פון אַ נאָר האָט מען צער און ווען דעם נאָר ווילט זיך זיין אַ „האַר“ ווערט ער אַ „געפאַר“. פון די ווייטערדיקע גראַמען האָבן זיי נישט געוואַלט וויסן ביז זיי וועלן עס שוין קיין מאָל מער נישט וויסן. דער קאַמענדאַנט פון אוישוויץ האָט אונדז

דערציילט וואס ס'איז געווארן פון די מיליאנען „גלויביקע“, ווען זיי האבן זיך געטראפן אויף אויף מיטן נאָר דעם האַר.

עפעס אַ מאָדנער לץ אין דער געשיכטע האָט פאַרבלענדט די אויגן פון אַן אַלט קלוג פּאַלק. דײַטשישע קולטור האָט געהייסן דאָס פאַרבלענדעניש. זיי האָבן נישט געזען דאָס ברוטאַלע, טעמפע טעוואַנישע פנים הינטער דער קולטור-מאַסקע און ווען זיי האָבן עס דערזען איז שוין געווען צו שפּעט.

איז עס נישט טראַגיש-גראַטעסק וואָס דער ײִדישער כעמיקער פּריץ האַבער האָט געגעבן דעם דײַטשישן גולם אין דער האַנט אַרײַן דעם גיפּטגאַז? אין דער ערשטער וועלט-מלחמה האָבן זיך די דײַטשן מיט דער ײִדישער דערפּינדונג באַנוצט אויפן מערב-פּראָנט. אין דער צווייטער וועלט-מלחמה האָבן זיי עס באַנוצט אויף צו פאַרסמען דאָס פּאַלק פון פּריץ האַבער.

אַבער איך אײל זיך אַ ביסל צו מיט מײַן סך-הכל וועגן ייִדן און דײַטשישער קולטור. מיר האָבן דאָך ערשט איבערגעלאָזט דעם עסטרייכישן שייגעץ שטודירן די ייִדן-פּראָגע אין אַ ווינער נאַכטאַזיל.

אין דער זעלבער צײַט האָבן פּראַנץ-יאָזעפּס באַקנבאַרדן אידיליש געפּלאַטערט איבער דער עסטרייכיש-אונגאַרישער מאַנאַרכיע. ייִדן האָבן געקוקט פאַרליבטע און פול מיט צוטרוי צו די קייזערלעכע באַקנבאַרדן. זיי האָבן פאַריידישט זיין נאַמען צווישן זיך אויף „פּראַים יאַסל“. ס'האַט געקלונגען היימיש-משפּחהדיק ווי מיט אַ זיידן.

דערווייל האָבן צוויי ייִדן אַוועקגעשטעלט די דײַטשישע שפּראַך אויף דער מאַפע פון דער וועלט-ליטעראַטור — דער ליריקער און דראַמאַטורג הוגאַ פאַן האַפּמאַנסטאַל און דער פּראָזע-קינסטלער פּראַנץ קאַפּקאַ.

הוגאַ פאַן האַפּמאַנסטאַל — אַט דער האַלבער ייִד — איז אַן שום ספּק דער גרעסטער מאַדערנער ליריקער אין דער דײַטשישער ליטעראַטור. זײַנע ליבערטאַס צו ריכאַרד שטראַוס מוזיק זענען פּאַעטיש מער ווערט ווי שטראַוס — מוזיקאַליש. זײַן פּאַעזיע איז ווייטיקדיק-קהלתדיק. אַזוי זינגט אַ שוואַן פאַרן שטאַרבן. אַ פּאַעט פאַר אַ וועלט-אונטערגאַנג. האָט דער ייִד אין אים געשפּירט דאָס, וואָס קײנער האָט נישט געאַנט און וואָס איז געווען שוין נאַענט, גאַר נאַענט.

און קינדער וואַקסן אויף מיט טיפע אויגן,
וואָס ווייסן גאַרנישט. וואַקסן אויף און שטאַרבן
און אַלע מענטשן גײען זיך זייערע וועגן
און זיסע פּרוכטן ווערן פון די טערפּקע,
זיי פּאַלן בײַ נאַכט אַוועק ווי טויטע פּייגל
און ליגן געציילטע טעג און ווערן קאַליע
און תּמיד וועיעט דער ווינט און ווידער אַ מאַל און ווידער

פארנעמען מיר און הערן מיר ווערטער, ווערטער,
און שפירן די תאוהס און די מידיקייט פון די גלידער.

מען דארף אזעלכע לידער ליענען אין אריגינאל כדי צו פילן די מידע שיינקייט פון די פערון, כדי צו זען די יידיש-קלוגע-קהלתדיקע אויגן וואס זענען דאס פארגיין פון א וועלט, דאס פארוואגען פון א ציוויליזאציע. קיינער האט נישט אזוי געזונגען אין דייטש ביים ראנד פונעם אפגרונט ווי דער ייד האפמאנסטאל. נישט רילקע, וואס האט געפרעפלט פרום אין „שטוב-דענבוך“ און אריאסטיש-צערעמאניאל שפעטער אין זיינע סאנעטן צו „ארפעוסן“. ער איז געשטארבן אין 1929, ווען היטלער האט שוין געענדיקט זיין שטודיע וועגן יידנטום און האט שוין געהאט אן ענטפער וועגן דער אנגעווייטיקטער פראגע. די גאזקאמערן. דערווייל טעארעטיש.

דער צווייטער ייד, וואס האט געשטעלט די דייטשישע פראזע אין צענטער פון דער מאדערנער וועלט-ליטעראטור, איז געווען פראנץ קאפקא. די דייטשישע פראזע איז ביז צו קאפקאן געלעגן עפעס אין א זייט פון די הויפט-שטראמען פון דער אייראפעישער ליטעראטור. זי האט מיט גארנישט באאיינפלוסט, גארנישט צוגעטראגן צו דער קוואליטעט פון דער מאדערנער וועלט-ליטעראטור. אירע גדולים זענען געבליבן לאקאלע גדולים. די דייטשישע היימאט-ליטעראטור איז געווען און געבליבן פראווינציעל, פאטריאטיש-פלאך, געבונון מער ווי אפן, און אנטפלעקעריש גלאט און קאנווענציעל ווי א לאקשנברעט. זייער בילדונגס-ראמאן איז געווען און געבליבן פיליסטעריש-דידאקטיש און נישט אינטערעסאנט. דער קאנסערוואטיווער דייטשישער גייסט האט קיין מאל נישט געוואגט פיאנעריש-עקספערימענטאל און דערפאר איז זי געווען און געבליבן א מין פארעלטערטע טאנטע פרידא אין איר קרינאלינע, גלאט פארקעמט, שטייף און העפלעך.

און מיט א מאל א פראזע-שרייבער וואס שרייבט א פראזע וואס וויברירט פול מיט באהאלטענע אנגסטן, מוראס און קאשמארן. ווו זענען זיי געווען ביז איצט, אט די אנגסטשווייסן פון דער מענטשלעכער נשמה — אט די לאבריינטן וואס פלאנטערן זיך, פארפלאנטערן זיך און לאזן זיך קיין מאל נישט ארויס? פראצעסן וואס ענדיקן זיך נישט און פאלאצן וואס האלטן זיך געפאנגען. הונדערט טירן און קיין איינציקע פירט נישט ארויס צום דרויסן. דו ביסט אליין מיט די שרעק-געשטאלטן וואס נעסטיקן אין דיין דמיון. קיינער פון דרויסן קאן זיך נישט באפרייען, נאר דו אליין פון אינעווייניק ארויס. ווו איז דער שליסל? דו האסט אים ערשט געהאט און פארלוירן. דער קאשמאר וועט זיך קיין מאל נישט ענדיקן. ער איז דיין גורל... דיין גורל...

קאפקאס אנגסטוויזע האט אויפגעשוידערט, געמאכט א טיפן איינדרוק. די

דייטשישע פראזע האט דאס ערשטע מאל גערעדט מיט א קול, וואס האט באאומ-רוקט. קיינער האט נישט געאנט, אז דאס איז א נבואה, א וויסטע, פינצטערע נבואה. איבערזעץ קאפקאס „שלאס" אויף דייטשישער ווירקלעכקייט און דו האסט קאנצענטראציע-לאגער, גאקאמערן און דייטשישע אויגן וואס קוקן דורך שניבעלעך. זיי קוקן צו דיר, זיי זעען דיר, זיי ווערן גרעסער, דו אטעמסט אריין אין זיך די גאזן, דו שטיקסט זיך, דו כארכלסט מיט די לעצטע כארכלען און איידער דו פארלעשסט זיך, זעסטו די דייטשישע אויגן. דו ווילסט א געשריי טאן: נעם צו די דייטשישע אויגן. נאר דו קאנסט נישט. צו שפעט. דער „פראצעס" האט זיך פאר דיר פארענדיקט. די אויגן ווייסטו ווי זיי הייסן. פארגעסן; ס'איז צו שפעט.

רודאלף פראנץ פערדינאנד העס, קאמענדאנט פון אוישוויץ. האפמאנסטאלס ליד און קאפקאס פראזע זענען דער עפילאג. אן אינסטינקטיווי-דישער ציטער פארן גורל. ביידע האבן זיי געלעבט גאענט צום קוואל פון „אלדאס ביי" — דעם קאטויליש-קלעריקאל-רעאקציאנערן ווין, און ווין איז געווען עסטרייך, טא-טאל טויטאל דייטש-עסטרייך.

די נאציס האבן טאקע שפעטער באקעמפט דעם קאטאליציזם. אבער די שנאה צו יידן, וואס זיי אלע האבן איינגעזאפט אין זיך אין זייערע קאטוילישע היימען, אין די קאטוילישע קלויסטערס אלס קינדער, איז געווען פונדאמענטאל. פסיכיש האט דאס פארברעכן גענעסטיקט אין קאטאליציזם. אפילו די סטרוקטור פון דער נאצי-פארטיי איז געווען לויט דעם ארדן פון די יעזויטן.

געבוירן אין קאטוילישן עסטרייך, איז די נאצי-פארטיי געווארן א מאסן-פארטיי אין קאטוילישן בנייערן און ווען דאס קאטוילישע ריינלאנד האט צוגע-טראגן דעם אינדוסטריעלן פאטענציאל, איז די קלאג געווען א פארטיקע. די מאסן-קברים האבן זיך געעפנט אין קאטוילישן פוילן.

דאס זענען נאר באמערקונגען צו דער גענעזע פונעם נאציזם. דערווייל שטודירט נאך אלץ דער „סטודענט" אדאלף שיקלגרובער די יידן-פראגע אין א ווינער נאכטאזיל. ער פרוווט מיט דער הילף פון דער אנטיסעמיטישער ליטעראטור געפינען א לייזונג פאר דער מאדנער טרעפעניש אויף א ווינער גאס, דעם ייד אין קאפטאן מיט מאדנע בארד און פיאות, וואס האט זיך אפשר געאייילט דאווענן מנחה אין דער טרפהנער מעטראפאליע פון פראנץ יאזעף.

2

דערווייל האבן יידן אין מזרח-איראפע געשמאק שטודירט קאנט און שאפענ-הויער; העגעל און ניטשע. כמעט יעדעס יאר האט א ייד פארעפנטלעכט אן עסיי, אן ארטיקל אדער א גאנצע מאנאגראפיע וועגן דער גרויסקייט פון געטען.

נאענט פאר דער צווייטער וועלט-מלחמה האב איך נאך געזען דריי בניכיקע בענדער געשריבן פון יידן וועגן געטען: פריץ גונדאלף, עדוארד ענגעל און עמיל לודוויג.

דער געטע-קולט האט זיך אנגעהויבן אין סאלאן פון דער יידישקע רחל פאן ווארנהאגן און האט אנגעהאלטן ביז ערב די גאזקאמערן.

איז דען נישט געזעסן א יידישער דאקטאר מעדיצין אין קאלאמיי און האט אין די נעכט געשוויצט איבער אן איבערזעצונג פון פאוסט אין יידיש? וואס האט ער געטראכט, דער קאלאמייער דאקטאר, ווען ער האט געזען די צעהליעטע, וואלפוגיס-נאכט" אויף דער וואך? קיין סך צייט צו טראכטן האט ער נישט געהאט, ער איז געווארן איינער פון די זעקס מיליאן.

די אייפערקסטע סטודענטן פון קאנט זענען געווען ליטווישע ישיבה-בחורים. אפגעריסן, אפגעשליסן האבן זיי זיך געשלעפט צו פוס קיין קעניגסבערג, פדי איינצוזאפן אין זיך, „דעם קאטעגארישן אימפעראטיוו“. צי האבן זיי דען געקאנט אגען, און די דייטשישע אינטערפרעטאציע פונעם קאטעגארישן אימפעראטיוו איז יידישער מאסנמארד? ...

און צו וועמען האט זיך נישט געווענדט אין זיינע מינוטן פון טיפן עקל און צווייפל, צו וועמען האט ער געשריבן זיינע לעצטע פארפלאגטערטע ווערטער און זיך געחתמעט „דער געקרייזיקטער“? — צו דעם ייד געארג בראנדעס. צי האט בראנדעס געקאנט זען בנבואה, און נישטעס אפגעריסענע פראזן וועלן הענגען ווי מאטאס אין די קאנצעלאריעס פון די הימלערס, און היטלער וועט נישטען באטראכטן ווי „זיין פילאזאף“, דעם פילאזאף פונעם אויבערמענטש און דער אויבער-ראסע?

ס'מאכט נישט אויס, וואס נישטע האט געהאלטן, און די יידן און די פאליאקן זענען די איינציקע אריסטאקראטישע פעלקער (ער איז געווען זייער שטאלץ מיט זיין פוילישן אפשטאם), וואס ער האט געקוקט מיט ביטול אויף דער דייטשישער טשערעדע. איר זוכט לאגיק ביים גערמאנישן כאם. אין דער צייט ווען מען האט דאס יידישע קינד געשיקט אין די גאזקאמערן, געווארפן לעבעדיק אין מאסן-קברים, „געהאנגען אזוי און זיי האבן אויסגעזען ווי בילדער אויף דער וואנט“, לויט א דייטשישן עדות אויף א פארברעכער-פראצעס; אין דער צייט האט הימלער געלויבט אן עלילת-דם-פאמפלעט קעגן יידן וואס מארדן קריסטלעכע קינדער און באשטעלט און הונדערט טויזנט עקזעמפלארן פאר זיינע ס.ס.-מערדערס.

אבער מיר האלטן נאך ביי דער צייט ווען יידן האבן גערעדט מיט פאר-גלאצטע אויגן וועגן „פאלק פון דיכטערס און דענקערס“, ווען דער דייטשישער קולטור-מיראזש האט זיי אין גאנצן פארבלענדט. אן אילויע וואס האט זיי אזוי טראגיש געפאנגען, און זיי האבן זיך אויסגעניכטערט ערשט אין די לעצטע מינוטן, ווען זיי האבן דערזען אפשטאט געטעס און ווערסאליום און שילערס אידעאליום,

דאס שטיינערנע פנים פון דעם קאמענדאנט פון אוישוויץ. זאל דא, אגב, ווערן באמערקט, אז רודאלף העס, דער קאמענדאנט פון אוישוויץ איז געקומען פון א קאטוילישער פאמיליע: אז זיין פעטער האט געוואלט ער זאל ווערן א קאטוילישער גלח, אבער דער גורל האט עס געוואלט, אז אַנשטאָט אַ גלח זאל ער ווערן אַ מלאך, אַ מלאך המוות פון מיליאָנען יידן.

קיין שום פאלק האט גישט געהאט אזא קרעדיט ביי יידן אין אייראפע ווי דאס דייטשישע. זיי האבן שאַפּעריש זיך באַטייליקט אין בויען די קולטור אין דייטש. דאָס דייטשישע טעאַטער איז געוואָרן אַ שם־דבר איבער דער גאַנצער וועלט אַ דאַנק די יידן אַטאָ בראַהם און מאַקס ריינהאַרדט. שוין אַפּגערעדט פּונעם צושטייער צו דער דייטשישער וויסנשאַפט. אַן איינמאַליקן צושטייער מיט אַזעלכע נעמען ווי פּרויד, איינשטיין, האַבער און נאָך און נאָך. אַפילו פון סיפּיליס האַט זיי אויסגעהיילט אַ יידישער פּראַפעסאָר — ד"ר פּאַול ערליך.

ווען אין 1948 האט זיך טווים פאר מיר באקלאגט אויף דעם פלאכן ניווא פון דער פוילישער ליטעראטור און ער האט מיט א שטילן טרויער באמערקט, אז ס'פעלן די גוטע לייענערס פון פאר דער מלחמה, — האט ער מיר גישט געדראפט לייגן קיין פינגער אין מויל וועמען ער מיינט מיט די גוטע לייענערס, ווייל די בעסטע און ראַפּינירטסטע לייענערס זענען געווען די יידן, וואָס האַבן געלייענט פויליש.

דאָס אייגענע און אין אַ גרעסערער מאָס קאָן מען עס זאָגן וועגן דייטשלאַנד. נאָר ביי יידן איז מעגלעך אַזא בילד: אַ רביצין, דאָס ווייב פון אַ באַקאַנטן חסידישן רבין, האָב איך אַ מאָל געטראָפּן יום־כיפור מיט אַ גרויסן מחזור אין האַנט, אַבער אין מחזור איז געלעגן אַ באַנד לידער פון ראַינער מאַריאַ רילקע. פאַרן דרויסן האַט זי געדאַוונט, אַבער פאַר זיך אַליין האַט זי זיך געקוויקט מיטן „בוך דער בלידער“ פונעם דייטשישן פּאַעט.

פון די באַלטישע לענדער ביו אַראַפּ טיף אין די באַלקאַנען האַט די יידישע אינטעליגענץ געטרויט דעם דייטשישן פּאַעטישן און טעאַרעטישן וואַרט, ווייל דאָס האַט גערעדט צו זיי אייראָפּע.

מיינט גישט, אַז איך דערצייל בייקעס. לאַמיר הערן וואָס ס'זאָגט אַ דייטשישער שרײַבער וועגן דעם ענין:

טעאַדאָר פּאַנטאַנע איז געווען אַ פּרייסישער יונקער. ער האַט געשריבן לידער און ראַמאַנען; דאָס רוב פון דער פּרייסישער געשיכטע. ערשט אויף דער עלטער האַט ער אַנגעשריבן צוויי מאַדערנע רעאַליסטישע ראַמאַנען.

אַט איז ער אַלט געוואָרן 75 יאָר. ווער, מיינט איר, האַט געפּייערט זיין יום־טוב? די פּרייסישע אַריסטאָקראַטן? די געבעלסעס און גערינגס? די שיקלגור-בערס און הימלערס פון דער צייט? פּאַנטאַנע איז געווען אַזוי איבערראַשט, אַז ער האַט אַזש אַנגעשריבן אַ ליד מיטן נאָמען „פּרע־היסטאָרישער אַדעל“.

ער רעכנט אויס אין דעם ליד וואס ער האט געשריבן. ער האט באזונגען די פרייטישע גענעראלן, די פרייטישע געשיכטע, דעם „אלטן פרייז“ (פרידריך דעם גרויסן), די גרויסע היסטארישע שלאכטן, וואס פרייסן האט געפירט. ער האט דערציילט און געזונגען וועגן אזוי פיל פרייטישע נעמען, וואס זענען געווארן די העלדן פון זיין ליד און ראמאן.

און איצט — זאגט ער — ווען איך בין אלט געווארן 75 יאר, ווער איז געקומען צו מיין יום-טוב? די פרייטישע יונקערס? קיין איין נאמען פון זיי איז נישטא צווישן די באגריסונגען. די וואס זענען געקומען — זייערע נעמען ענדיקן זיך מיט „בערג“, מיט „היים“ (דייטשיידישע פאמיליע-נעמען). זיי קומען אין מאסן. מייערס קומען אין באטאליאנען און פאלאקס, וואס וויינען נאך קיין מורח-צו; „אבראם, איזאק, איזראעל, אלע זענען זיי דא אויף דער שטעל“ און „אלע האבן זיי מיך געלעזן, פאר יעדן בין איך עפעס געוועזן“.

Alle Kannten mich lange schon, und ist die Hauptsache. . .

Kommen Sie, Cohn!

דער פרייטישער יונקער פאנטאנע ווייסט, אז די וואס זענען געקומען אים פייערן געהערן צו א גייסטיקער אריסטאקראטיע; אז די פרייטישע העלדן און יונ-קערס וואס ער האט באשריבן שלאפן ערגעץ אין די פרייטישע זומפן, וואס נאר קיינער ווילהעלם טרומייטערס אדער היטלערס רעווען קאן זיי אויפגעקן. . . די אלטע גריכן האבן שוין געוויסט וועגן פאטאלן געזאנג פון די סירענעס; אדיעסוס האט זיך פארשטאפט די אויערן מיט וואקס, אז זייער געזאנג זאל אים נישט פארפירן.

אבער די יידן זענען נישט געווען אזוי פארויכטיק ווען די דייטשישע סירענע, די „לארעליי“, האט זיך צעזונגען. ערשט היינט, איצט, נאך דער קאטאסטראפע, זעען מיר דאס אמתע פנים פון דער דייטשישער קולטור-סירענע. ס'איז א דאלי-פארטרעט פאר עקסעלאנס; דאס פנים פון אילזא קאר, די וואנצעלעך פון אדאלף היטלער, דאס בערדל פון קאמערעד אולברייכט, די בריסטן פון אירמא גרעזע און דעם הינטן פון קאנצלער אדענאוער.

פון די דייטשישע קרעמאטאריעס איז די „דייטשישע קולטור“ ארויס א צע-מויקטע. מיליאנען פאליאקן, אוקראינער, ליטווינער האבן זיך אויסגעלערנט אין דייטשיש ווארט „יודע“! דאס איינציקע דייטשישע ווארט וואס וויברירט איבער א געשענדטן קאנטינענט, וואס איז אויסגעשפילט פאטאל און אויף תמיד. אויף די הויפנס אש פון אומשולדיקן דערמארדעטן פאלק קאנען מער נישט בליען קיין שום ציוויליזירטע גליקן. די איינציקע אייראפעער אין מורח-איראפע זענען דאך סוף פל סוף געווען די יידן. איך מיינ גייסטיק און מענטשלעך. זיי האבן געגלויבט, פאנאטיש געגלויבט, ווי נאר יידן קאנען, אין אן אייראפעישער ציוויליזאציע און אין אן אייראפעיש געוויסן. דאס וואס היינע האט אין זיין צייט

עסייען

געחלומט, א דערנענטערונג פון דײַטשלאַנד און פראַנקרײַך, געשעט ערשט איצט איבער הונדערט יאָר צו שפעט. אַ ביסעלע צו שפעט. זעקס מיליאָנען ייִדישע לעבנס צו שפעט.

דאָס אַש וואָס פלאַטערט איבער אייראָפע איז אַ קללה וואָס לאָזט זיך נישט אַפּמעקן. נאַפּאַלעאַנס פרוו צו פאַראייניקן אייראָפע איז געווען דער איינציקער גיגאַנטישער, אָבער נישט-געלונגענער. ווי אַזוי ס׳האַט אויסגעזען דײַטשלאַנדס העגעמאָניע איבער אייראָפע, — די קאַצעטן און קרעמאַטאַריעס דערציילן וועגן דעם. איצט לויטערט איבערן קאָנטינענט דאָס דריטע „קולטור-פּאַלק“ אין אייראָ-פּעישן לעבנסרוים — די אוקראַינער. זיי האָבן באַרײַכערט די אייראָפּעישע „ציוויליזאַציע“ מיט איין זאַך: דעם פאַגראַם. די מאַרדע פונעם כאַכאַל ניקיטאַ רעוועט איבערן פאַרמשפטן קאָנטינענט. אַלע פּוריעס היטן זײַנע טריט. די דײַטשן שלאָפן נישט צו רויקן אויף די מאַטראַצן אָנגעפילט מיט ייִדישע פּרויענהאַר. נישט דאָס געוויסן פּײַניקט זיי, נאָר דער געשיכטלעכער משפט. אַלע קולטור-געטער זענען אויסגעשפּילט.

אַ פּוסטקייט, אַן אַנימאַלישער פּחד אַטעמט פון יעדער שפּאַרונע. אַ משוגענע מוזע דעקלאַמירט שילערס „קינדער-מערדערין“ פאַר די ווינטן. אַ דײַטשישע דאַקטאָרין, וואָס זעט אויס ווי די נאַטאַרישע דאַקטאָרין אַבערהויזער, טראַגט אַ מפּילע אין פאַרטעך. ערשט אַפּגענומען נאָך אַן אַפּעראַציע — ס׳הייסט דײַטשישע קולטור.

(„דער וועקער“, ניר-יאַרק, יוני 1960)

די אַפּערע אַדאַלף אייכמאַן

אַ גרויס גליק איז געשען דער אַרגענטינער רעפּובליק. ייִדישע קרבנות פון אַדאַלף אייכמאַן האָבן אין זייער 15-יאָריקן גיעיג נאָך דעם מאַסן-מערדער אים געכאַפּט אין אַרגענטינע. ער איז אונטער דעם שוץ פון דער אַרגענטינער „דעמאָ-קראַטיע“ געוואָרן נאָך אַ מאַל אַ טאַטע פון אַ שרץ. ער האָט חתונה געמאַכט זיין עלטסטן זון קלאָוס און האָט זיך געקליבן האָבן נחת אַלס אַ זיידע. פאַר וואָס נישט? ער האָט אַליין געזען מיט די אייגענע אויגן אַז אַלץ איז הפּקר. די אייגענע לענדער וואָס האָבן הערמעטיש פאַרמאַכט זייערע גרענעצן פאַר זיינע קרבנות האָבן זיי ברייט געעפנט פאַר די מערדערס.

אַבער די לעבן-געבליבענע קרבנות האָבן זיך געיאָגט נאָך דעם מערדער און אין זייער אימפעט צו כאַפּן האָבן זיי איבערגעקערט צוויי פאַראַגראַפּן פון אינטערנאַ-ציאָנאַלן געזעץ. נו, איז הימל עפּן זיך! אַזאַ אומגליק! דאָס דייַטישע פּאַלק האָט אין די צייַטן פון די אַדאַלפּס איבערגעקערט אַלע פאַראַגראַפּן פון געטלעכן און מענטשלעכן געזעץ און גאַר נישט. איין אַדאַלף מיטן מערדער-צייַכן אויפן שטערן איז בײַ דער וועלט בילכער ווי אַלע איבערגעקערטע געזעצן אין דער וועלט. וואָס זענען צוויי איבערגעקערטע פאַראַגראַפּן קעגן דעם שוידערלעכן מאַסן-מאַרד איבער יידן?

ס'רעדט זיך גרינג אַרויס בײַ די „ציוויליזירטע“ פעלקער „זעקס מיליאָן מענער, פרויען און קינדער“.

דאָס איז דאָך מער, אַ סך מער ווי די גאַנצע באַפעלקערונג פון קובאַ. פון דעסטוועגן פאַרמעסט זיך קאַסטראַס קובאַ אַנטקעגן אַזאַ מעכטיקער מדינה ווי אַמעריקע. זי טשעפעט זיך ווי אַ זלידנע פּליג, און אַנקל סעם רעדט צו איר ווייך, דיפּלאַמאַטיש, מיט ווייַסע הענטשקעס.

זעקס מיליאָן — דאָס איז דאָך די גאַנצע באַפעלקערונג פון אַלע דרייַ באַל-טישע רעפּובליקן. וואָס האָבן די עסטן, לעטן, ליטווינער געגעבן דער וועלט? און וואָס האָבן געגעבן די יידן?

פון דעסטוועגן פּראַטעסטירן די פּרייע פעלקער אַנטקעגן דער סאָוועטישער פאַרגוואַלטיקונג פון די באַלטישע לענדער. די סאָוועטן הרגענען דאָך נישט אויס די באַפעלקערונג ווי ס'האָבן עם געטאַן די דייַטשן מיטן ייִדישן פּאַלק, כאַטש די באַפעל-קערונג פון די דערמאַנטע לענדער האָט מיטגעאַרבעט מיט די דייַטשן, געשאַסן אויף דער סאָוועטישער אַרמיי אין רוקן און געהאַלפּן די דייַטשן אויסמאַרדן די יידן.

זעקס מיליאָן — דאָס איז דאָך דרייַ פּערטל פון דער גאַנצער באַפעלקערונג פון אונגאַרן; זעקס מיליאָן — די גאַנצע באַפעלקערונג פון סיריע, לבנון, ירדן

און א גרויסער חלק פון סאודי-אראביע.
 וואלטן די פראנצויזן זיך באנוצט מיט די דייטשישע מעטאדן, וואס וואלט גע-
 בליבן פון דער אלזשירער באפעלקערונג, ארום וועלכער די יו-ען קאכט זיך אזוי ?
 וואס וואלט געבליבן פון טוניסיע אדער מאראקא ווען די פראנצויזן וואלט
 געלייזט זייערע פראבלעמען אויפן דייטשישן אופן מיט דער הסכמה פון א יידישן
 רב נאך דערצו ?
 אבער קיין יידישער רב וואלט נישט געגעבן אזא הסכמה ווי דער איסלא-
 מישער גיסטלעכער, דער מופטי, וואס האט מיטגעארבעט מיט אייכמאנען צו לייזן
 די יידישע פראגע אין אייראפע.
 וואס וואלט די וועלט געזאגט ווען די יידן טרייבן אריין די באפעלקערונג
 פונעם עזה-געביט אין ים אריין, ווי נאסער סטראשעט עס צו טאן מיט די יידן
 אין ישראל ? זיי וואלטן דאך געלייזט די פליטים-פראגע אויף איין מאל, און
 צוגענומען ביי נאסערן דעם הויפט-ארגומענט קעגן דער יידישער מדינה.
 די מעשה איז, וואס קיין נארמאלער ייד וואלט נישט מסכים געווען אויף
 דעם און קיין רב וואלט נישט מיטגעארבעט צו אזא לייזונג.
 די וועלט וואלט אפשר בעסער פארשטאנען, ווייל זי איז א מבין אויף
 רציחות: אפגעטאן און פארפאלן. אזוי האבן דאך געהאנדלט היטלער, הימלער
 און אייכמאן. אפגעטאן — איז פארפאלן. די זעקס מיליאן טויטע וועלן מער נישט
 רעדן. אבער זיי רעדן, אויב נישט צום געוויסן פון די פעלקער, מאנען זיי ביי
 די לעבעדיקע יידן: באצאלט !
 מיליאנען דייטשישע מערדערס זענען א פאליטישע רעאליטעט; פאליטיקערס
 רעכענען זיך מיט רעאליטעטן, האבן זיי אויפגעשטעלט אזש צוויי דייטשלאנדס.
 א דייטשלאנד מיט א שפאלט. וואס קען נאך זיין מער דייטשיש, ווי דייטשלאנד
 מיט א שפאלט ?
 זעקס מיליאן שוידערלעך באליידיקטע און אומגעבראכטע יידן זענען נישט
 קיין פאליטישער פאקטאר. זענען זיי אבער א מאראלישער פאקטאר, א שטרענגע
 מאנונג, א ווארענונג. אויב דאס האט געקענט געשען אין הארץ פון אייראפע —
 קען אלץ געשען. אפילו אן אטאמישער קריג; די גרויסע פארניכטונג. וואס פאר
 א מאראלישע אליבי קען האבן א וועלט וואס איז כולו חייב ?
 אט דרייט זיך ארום אין ארגענטינע, וואס וואלט גיכער באדארפט הייסן
 אייכמאניא, א דאקטאר יאזעף מענגעלע, א דייטשישער דאקטאר פון אוישוויץ.
 וואס פאר א מעדיצינישע קענטענישן ער האט — ווייס איך נישט. ער האט אבער
 א מאגישן ווייזפונגער. ער איז געשטאנען ביי זי סעלעקציעס און דיריגירט מיטן
 פינגער — רעכטס, לינקס. לינקס — פאר אלטע מענער און פיזיש שוואכע, פרויען
 און קינדער צום גאזאויוון; רעכטס — צו שקלאפן-ארבעט, ביז צום אומפאלן, פאר
 דער דייטשישער אינדוסטריע.

צו וואס ארגענטיגע דארף האבן אט דעם מערדער פארשטייט נישט קיין שום מענטש מיט שכל. וואס? ער וועט אויסהיילן די קינדער פון פאליא? דאס איז דאך א דערפינדונג פון א יידישן דאקטער, און א דייטשישער מערדער אפילו מיטן דאקטער-טיטל האט נישט קיין רעכט לויט זיין וועלט-אנשויונג זיך צו באנוצן מיטן וואקסין פון א יידישן, „אונטערמענטש“.

אבער ארגענטיגע גיט אים נישט ארויס אפילו צו מערב-דייטשלאנד; דייטשן זענען דאך היינט א ציוויליזירט פאלק, זיי האבן אפגעשאפט טויטשטראף. וואס קען געשען מיט אזא דאקטער? ער קען העכסטנס ווערן מיניסטער פאר היגייענע און געזונטהייט אין באן.

ער און נאך אזעלכע מציאות זענען די געסט פון דער ארגענטינער רעגירונג. זי באשיצט די מערדערס מיט פאראגראפן פון אינטערנאציאנאלן געזעץ. אבער מיט אדאלף אייכמאן איז זיי, ווי געזאגט, געשען אן אומגליק. די פאראגראפן האבן אים נישט באשיצט. מען האט אים „געקידנעפט“ און ער, „זינגט“ אויס פארן יידישן געזעץ אלע זיינע „ווילטעטיקייטן“ פאר דער מענטשהייט. קיין ארגענטיגע האט מען א מאל געקידנעפט מיידלעך און פרויען פון אלע „ארעמקייטן“ אין אייראפע ביז די פעלקער-ליגע „אלעהא השנאבל“ האט עס אפגעשטעלט אין די דרייסיקער יארן פון אונדזער „שיינעם יארהונדערט“.

איצט האבן יידן „געקידנעפט“ א מערדער פון ארגענטיגע. אזעלכע אוממענטשן ווי אייכמאן און זייערע פאמיליעס האבן געדארפט געשטעלט ווערן „אויסער יעדן געזעץ“, אייכמאנס יוסטיץ-מיניסטער האט דאך אין זיין צייט בילדלעך באוויזן וואס ס'איז אייכמאנס קאנצעפציע פון געזעץ. ער האט זיך נעמלעך פאטאגראפירט אין א קאנצענטראציע-לאגער אונטער א תליה. דער שטריק, מעשה חזוק, זעט אויס ווי א פאראגראף; דאס איז דאס געזעץ פון די אייכמאנס. ס'דארפן נישט זיין קיין אנדערע געזעצן פאר אים און זיינסגלייכן אפילו אין ארגענטיגע.

מעגלעך אז דער קאטוילישער גלח האט אויסגעהערט אייכמאנס ווידיא און האט אים קאטויליש-פרום „מוחל געווען“, אבער דאס יידישע פאלק האט נישט אנגענומען די קאטוילישע קאנצעפציע פון פארגעבן מאסן-מערדערס. מיר האט דערציילט א יונגער יידישער שרייבער, וואס האט מיטגעמאכט דעם יידישן חורבן אין פוילן און איז על פי נס געראטעוועט געווארן, אן עפיואד וואס איך קען אים נישט פארגעסן.

ס'איז געווען א שיינער זומערטאג אין ווארשע. פרויען האבן שפאצירט מיט די קינדער-וועגעלעך. דורך אן אפענעם פענצטער האט געשפילט א גראמאפאן. פארשטייט זיך, דאס איז געווען אויף דער „פוילישער“ זייט. אין געטא האט מען געכאפט יידן אויף דעפארטירן קיין טרעבלינקע — מענער, פרויען און קינדער. געכאפט ווי די הינט. געשלאגן און געטריבן צו די וואגאנען.

דער יונגער יידישער שרייבער האָט געהאַט מער אַן „אַריש“ אויסזען. מיט אַ מאָל שטעלט אים אַפּ אַ ייד. דער ייד האָט טאַקע אָפּגעשוירן די באַרד, אַבער זײַן אויסזען איז געווען טיפּיש יידיש. דער ייד מיטן יידישן פנים האָט דערקענט דעם ייד מיטן „אַרישן פנים“ און ער האָט בײַ אים געפרעגט אַן עצה: וואָס טוט מען? די גאַנצע שרעק פאַרן טויט איז געלעגן אויף דעם יידס פנים און אין זײַנע אויגן.

דער יונגער שרייבער האָט מורא געהאַט צו רעדן צו דעם דערשראַקענעם ייד, מען קען נאָך אים אויך דערקענען, כאַטש ער האָט אַזאַ „גוט פנים“. ער האָט אויסגענוצט אַ געלעגנהייט וואָס אַ טראַמוויי האָט זיך גראַד אָפּגעשטעלט, און ער איז אַרויפגעשפרונגען אויפן טראַמוויי. דער ייד מיטן דערשראַקענעם פנים איז געבליבן אַליין מיט זײַן ציטער, מיט זײַן שרעק.

„ — וואָס האָב איך געקענט טאָן? — האָט זיך פאַר מיר פאַרענפערט דער יונגער יידישער שרייבער — דעם ייד וואָלט מען סײַ ווי דערקענט, אַבער איך האָב נאָך געהאַט אַ שאַנס. און כאַטש איך האָב איבערגעלעבט שפעטער שרעקלעכערע זאַכן, קען איך נישט פאַרגעסן די וואַרשעווער גאַס, דעם זומער-טאַג, דאָס אָפּענע פענצטער פון וואָנען ס'האַט זיך געהערט שפּילן אַ גראַמאַפאָן און דאָס פנים פון דעם דערשראַקענעם יידן אין מיטן גאַס, פון וועלכן איך בין אַנטלאָפּן.“

אויך איך קען די סצענע נישט פאַרגעסן נאָך אַזוי פּיל יאָרן. דאָס פּאַלק פון די איינמאַנס האָט איבער ביידע אַרויסגעטראָגן אַ טויטאורטייל — איינער האָט געפרוווט איבערכיטערעווען די איינמאַנס מיט זײַן „אַריש“ אויסזען. און דער צווייטער איז געווען אַ פאַרפּאַלענער. זײַן יידיש אויסזען האָט אים געמסרט פאַר די איינמאַנס. איך האָב אין מיין פּריערדיקן אַרטיקל דערמאַנט קאַפּאַס „הערמעטישע וויזיע“ ווי אַ פינצטערע נבואה. דאָס הערמעטיש פאַרמאַכטע געטאַ, דער הער-מעטיש פאַרמאַכטער קאַנצענטראַציע-לאַגער, די גאַזקאַמער, די הערמעטיש פאַר-מאַכטע, און אַ הערמעטיש פאַרמאַכטע וועלט.

מיט אַ מאָל האָט זיך די וועלט געעפנט. די לענדער וואָס האָבן זיך פאַר-מאַכט פאַר די פאַרפּאַלגטע האָבן זיך געעפנט ברייט פאַר די מערדערס. איך אַליין בין געפאַרן מיט אַן עמיגראַנטן-שיף פול מיט אוקראַינער. דאָס גאַלד האָט גע-בלישצט אויף זיי. פון וואָנען האָבן זיי גענומען אַזוי פּיל גאַלד? פאַר וואָס האָט די ליובאַוויטשער פאַמיליע מורא געהאַט אַרויסצוגיין אויפן דעק, די איינציקע יידן חוץ מיר אויף דער שיף?

„קאַנאַדאַ“ האָבן בײַ די דײַטשן געהייסן די אַנגעפּילטע מאַגאַזינען מיט האָב און גוטס פון די דערמאַרדעטע יידן. אויב די אוקראַינער האָבן געבראַכט מיט זיך אַזוי פּיל גאַלד, ווי פּיל האָבן געבראַכט מיט זיך איינמאַנס? ... זיי זענען דאָך געווען דאָס „הערנפּאַלק“. און די אוקראַינער, לעטן און ליטווינער זענען נאָר געווען זייערע אַרויסהעלפּערס.

די וועלט זעט ערשט איצט סאַראַ פּחדנים ס'זענען די דײַטשישע מאַסן-מערדערס,

אָנגעהויבן פון זייער „פירער“. מען דאַרף זיך דערמאַנען ווי היטלער איז געזעסן מיט אַ געשוואַלן פנים און אַרױסשטאַרצנדיקע אויגן איבער מאַפעס און געגעבן באַפעלן צו אַרמיייען וואָס האָבן נישט עקזיסטירט. ווי ער האָט זיך עטלעכע מאָל געזעגנט און מען האָט געמיינט אַט שוין. שפּעטער מיט עטלעכע שעה איז ער ווידער געזעסן איבער די מאַפעס, געוואָרט אַז די „השגחה“ זאל באַווייזן אַ נס. ס'איז אים שווער אָנגעקומען דאָס פּגרוֹן — דעם דײַטשישן „פירער“. אַזוי האָט אויך דער קאַמענדאַנט פון אוישוויץ געטראַכט וועגן זעלבסטמאָרד נאָך היטלערס טויט, אָבער ער האָט עס אָפּגעלייגט. נאָך הימלערס טויט האָט ער ווידער אַ מאָל געטראַכט וועגן זעלבסטמאָרד אָבער ער האָט עס ווידער אָפּגעלייגט. טאַמער ? אפשר ? אַזוי לאַנג ביז... מען האָט אים פאַרט געפאַקט און די „השגחה“ האָט אים געזען הענגען אין זײַן רעזידענץ אוישוויץ. אַ שאַד נאָר וואָס פאַרן טויט האָט ער נישט געזען זײַן ווייב מיט זײַנע קינדער אַרײַנמאַרשירן נאַקעט אין די גאַזאָווינס וואָס ער האָט אַזוי פּלייסיק געבויט און אויסגענוצט. אויך אַדאַלף אײַכמאַן, דער וואָס האָט געגעבן העסן באַפעלן, האָט ראַפּאַר-טירט צו הימלערן פּערזענלעך וועגן דעם גיגאַנטישן ייִדנמאָרד אין אייראָפּע. אויך אים, אײַכמאַנען, איז שווער אָנגעקומען דאָס פּגרוֹן. 15 יאָר האָט ער געלעבט הינטער פּאַלשע נעמען. געציטערט פאַר זײַן הינטישער פעל. איצט וועלן אים ייִדן ווייזן דעם וועג אין גיהנום. דאַרט רעדט מען בלוז דײַטש. ס'וועט אים זײַן היימלעכער צווישן אייגענע נאַרדיקער, ווי צווישן די טונקל-הויטיקע אַרגענטינער אויף דער וועלט.

ס'וויילט זיך אונדז האַפּן, אַז אין אורטייל איבער אײַכמאַנען וועט מען אים צו וויסן טאָן, אַז זײַן פּגרוֹ וועט נישט באַערדיקט ווערן אין דער הייליקער ייִדישער ערד, אַז זײַן פּגרוֹ וועט אויך נישט פאַרברענט ווערן. מיט פּייער זענען דאָך געהייליקט געוואָרן זעקס מיליאָן ייִדישע קדושים. אים וואַלט מען געדאַרפט אויסשטאַפּן און אַוועקשטעלן אין אַ מוזעאום מיט דער אויפּשריפט: „אַזוי האָט אויסגעזען אַ דײַטשישער מערדער אין 20טן יאָרהונדערט.“ ס'וועט זײַן גוט פאַרן ייִדישן זכרון, פאַרן דײַטשישן זכרון און פאַר דער טוריסטיק אין מדינת ישראל.

פּראַפעסאָרן, פעדאָגאָגן פון דער גאַנצער וועלט וועלן קענען ברענגען זייערע סטודענטן, כדי צו ווייזן זיי דעם דײַטשישן מאַנסטער. זיי וועלן קענען ציטירן שילערס ווערטער: „זײַט אַרומגענומען מיליאָנען, אַט דעם קוש דער גאַנצער וועלט.“ אַט אַזוי האָט אויסגעזען דער דײַטשישער טײַטש פון שילערס ווערטער און בעטהאַווענס מוזיק, אַרומגענומען מיט די ביינערדיקע אַרעמס פון טויט, און מיט דעם קוש פון מאָרד.

(„דער וועקער“, ניו-יאָרק, יולי 1960)

וועגן איינעם אַ געהאַנגענעם דייַטש

איך וויל דאָנקען דײַר עמנואל פאַט פאַר זײַן אויפמערקזאַם מאַכן מיר אויף אַרטור סעטעלס אַרטיקל אין מאַי-נומער „קאַמענטעריי“, וועגן די זיבן געהאַנגענע דייַטשן אין דער לאַנדסבערגער תּפּיסה.

וועגן איינעם פון זיי וויל איך זיך אַפּשטעלן אין מיין הייַנטיקער נאַטיץ: פּאַול בלאַבעל.

ער איז באַשולדיקט געוואָרן אין דער פּאַרניכטונג פון די קיעווער יידן און אין אַנדערע אַקציעס.

וועלכע זענען די אַנדערע אַקציעס? בלאַבעל איז געווען דער קאַמענדאַנט פון כעלמנאָ (אויף דייַטש קולענהאַף). כעלמנאָ איז געווען דער פּאַרניכטונגס-לאַגער פון די לאַדזשער יידן און פון די שטעטלעך אַרום לאַדזש. צו אים איז געקומען דער קאַמענדאַנט פון אוישוויץ זיך לערנען ווי אַזוי אויסצוגראַבן די דערמאַרדעטע און ווי אַזוי צו צעמאַלן די ביינער, אַז קיין שפור זאַל נישט בלייבן. בלאַבעל איז נישט נאָר געווען אַן עקספּערט אין מאַרדן, נאָר אויך אַן עקספּערט אין פּאַרווישן די שפורן פון דעם מאַרד.

וועגן די קיעווער יידן און די אוקראַינישע יידן בכלל ווייסן מיר גאָר נישט אַ חוץ די ציפּער פון דער קיעווער אַקציע. שולדיק איז די סאַוועטישע רעגירונג אין אונדזער נישט-וויסן. די באַלעבאַטים פונעם קרעמל האָבן מורא איינצורייסן מיט דער אוקראַיניש-סאַוועטישער רעפּובליק. אַן אויספאַרשונג וואַלט געוואָרפן נישט קיין שייַן ליכט אויף די אוקראַיניש-סאַוועטסקע מענטשן וואָס זענען נאָך אַלץ כמעלניצקיס מענטשן — הייַנט מער ווי אַ מאַל.

אויפן 20טן קאַמוניסטישן קאַנגרעס, ווען כרושטשעוו האָט אַראַפּגעריסן סטאַלינען, האָט ער דערקלערט, אַז סטאַלין האָט געהייסן דעפּאַרטירן פון זייערע היימען אַ צאָל קלענערע פעלקער, וואָס האָבן מיטגעאַרבעט מיט די דייַטשן; ער וואַלט אויך דעפּאַרטירט די אוקראַינער, אַבער זיי זענען געווען צו פּיל.

די גאַנצע טראַגעדיע פון דער מענטשהייט איז טאַקע וואָס די דייַטשן און אוקראַינער זענען צו פּיל.

צוליב דעם צו פּיל אוקראַינישע מערדערס איז הייַנט דער כאַכאַל ניקיטאַ דער באַלעבאַס פון קרעמל. ער האָט זיך אַרומגערינגלט מיט סאַמע אוקראַינער, פונקט ווי סטאַלין האָט זיך אין זײַן צײַט אַרומגערינגלט מיט זײַנע גרוזינער. סטאַלינס אַנטיסעמיטיזם איז געווען אַ פּערזענלעכער. צו פּיל ייִדישע אַפּאַנגענטן, שאַרפּערע טעאַרעטיקערס, בעסערע פּאַלעמיקערס. כרושטשעוו אַנטיסעמיטיזם איז אַן אַרגאַנישער ווי פון אַלע העטמאַנס אין דער אוקראַינישער געשיכטע.

דערפאר מאכט מען א שוויג איבער דער באבי-יאָר-אָפּערע. מיר ווייסן ווינציקער וועגן דעם מאָרד איבערן רוסישן ייִדנטום, כאָטש דאָרט זענען פּאַראַן מער לעבעדיקע עדות, ווי וועגן מאָרד איבערן פּוילישן ייִדנטום, ווי די עדות זענען געציילטע.

דערפאר ווייסן מיר אויך מער וועגן פּאָל בלאָבעל אין פּוילן ווי וועגן פּאָל בלאָבעל אין אוקראַינע.

דער קאָמענדאַנט פון אוישוויץ דערציילט ווי בלאָבעל האָט אים אַרומגעפירט איבער זיין מלכות פון טויט אין כעלמנאָ, ווי ער האָט אים געוויזן די פּאַרגאַזונג-מאַשינעריע. ער האָט אים אויך געוויזן די אויסגראַב-מאַשינען, און ווען העס האָט אים געפרעגט די צאָל פון טויטע, האָט אים בלאָבעל געזאָגט, אַז ס'איז אַ מלוכה-סוד, וואָס ער טאָר נישט אויסזאָגן.

דעם סוד, און אַנדערע סודות, ווייסט אַדאַלף אַייכמאַן. ער דאַרף עס באַ-ווייזן אַז פעלקער וואָס פּאַרמאַגן אַזעלכע סודות מעגן אָפּגעמעקט ווערן פון דער ערד.

וועגן בלאָבעלס אַרבעט דערציילט אויך מרדכי שטריגלער אין זיין „ווערק צע“. בלאָבעלס קאָמאַנדאַס האָבן אויך דאָרט פּאַרווישט די שפּורן. ער דערציילט וועגן „בלויע ווענטלעך“, צו וועלכע קיינער האָט זיך נישט געטאַרט דערנענטערן; וועגן מענטשן אין מאַסקעס, וואָס האָבן אויסגעזען ווי שדים; וועגן זינעם אַ באַקאַנטן ייִד פון לאַגער, וואָס איז פּאַרשוונדן אויף אַ צייט און האָט פּלוצעם פון „הינטער די בלויע ווענטלעך“ אַרויסגעשיקט מיט אַן אוקראַינער וואַכמאַן אַ ברייול.

אַלע גאַטישע גרויל-מעשיות זענען „אַ הונט“ אַנטקעגן דער דייטשישער ווירקלעכקייט אין 20טן יאָרהונדערט.

מיט אַט דער פּאַנטאַסטישער גרוילאַרבעט האָט אַנגעפירט פּאָל בלאָבעל און הערט וואָס אַט דער דייטש האָט געזאָגט פאַרן אויפהענגען אים:

— האָט איר נאָך עטלעכע לעצטע ווערטער? פּרעגט דער „דושיי-אַי.“ אינטערפרעטער.
— יאָוואָהל.

בלאָבעל רעדט מיט אַ ווייטער, פּרעמדער שטים:

— וואָס איך האָב געטאַן האָב איך געטאַן ווי אַ סאַלדאַט וואָס פירט אויס באַפעלן. איך בין נישט באַגאַנגען קיין שום פּאַרברעכן; גאַט און די געשיכטע וועלן מיך באַרעכטיקן. גאַט זאָל האַבן רחמנות אויף די וואָס מאַרדן מיך.

צי וועט אַדאַלף אַייכמאַן אויך אַזוי רעדן? ווער ווייסט? ווער איז מסוגל צו פּאַרשטיין די דייטשישע מענטאַליטעט, די דייטשישע לאַגיק? מיר קענען נאָר איין זאַך טאַן: וואַרענען די וועלט פאַרן דייטשישן גאַט, און פאַר דער דייטשישער געשיכטע, פאַר דער דייטשישער „קולטור“.

ווען מען לייענט איבער נאך א מאל און נאך א מאל די לעצטע ווערטער פון דעם דייטשישן פארברעכער פאול בלאבעל, כאפט אַזש אַן אַ גרויל. צי איז ער דער איינציקער דייטש וואָס איז גרייט אַפילו מיטן שטריק אויפן האַלדו צו דערקלערן דאָס מאַרדן פון צענדליקער טויזנטער מענטן, צווישן זיי פרויען און קינדער, אַלס „אַ באַפעל“, און זײַן אייגענע פאַראורטיילונג צום טויט דורך אַ געריכט ווי אַ מאַרד, פאַר וועלכן גאַט וועט דאַרפן מוחל זײַן פאַר אַזאַ „באַרבאַרי־שער“ טאַט, ווי הענגען אַ הונדערט־טויזנט־פאַכן מערדער ? און מיט קאַפּיטלעך תהילים געפרעפלט פון אַ דייטשישן גלח זענען די בלאַבעלס געגאַנגען צו זייער הינטישן טויט אַן אַ ציטער פון געוויסן און אַן אַ טראַפּן חרטה.

אין דייטשישע געשיכטע־ביכער וועט בלייבן אַ מאַרטירער־לעגענדע וועגן די דייטשישע בלאַבעלס. דייטשישע לערערס וועלן דאָס אונטערשטריכן און דייטשישע קינדער וועלן חלומען צו ווערן אַזעלכע העלדישע בלאַבעלס, וואָס שטאַרבן העלדיש אויף דער תּליה פאַר גאַט און פאַטערלאַנד. זיבן געהאַנגענע בלאַבעלס זענען אַ סאַטיספאַקציע. וואָס טוט מען מיט די מיליאָנען בלאַבעלס, וואָס גייען אַרום פראַנק און פריי און זענען גרייט אויס־צופירן ווידער אַ מאַל אַזעלכע שוידערלעכע „באַפעלן“ ? ווי פאַרשטייט מען זיי ? ווי לייזט מען דאָס דייטשישע פראַבלעם, וואָס איז דאָס שווערסטע פראַבלעם צו לייזן, ווייל ס'איז באמת אַ געפערלעך פראַבלעם.

לאַמיר פרווון פאַרשטיין דעם דייטשישן בלאַבעל, זײַן מענטאַליטעט, זײַן פּסיכיק, לויט דער דייטשישער קאַנצעפציע פון דראַמע.

הינריך פאַן קלייסט איז אפשר געווען דער גרעסטער דראַמאַטישער זשעני אין דער דייטשישער ליטעראַטור. זײַן דראַמע „דער פרינץ פון האַמבורג“ ווערט פאַררעכנט פאַר זײַן גרעסטער שאַפונג.

וועגן וואָס האַנדלט זיך אין דער דראַמע פון פאַן קלייסט ? דער פרינץ פון האַמבורג האָט געהאַט אַ באַפעל נישט אַנצוגרייפן דעם שונא. אָבער קעגן דעם באַפעל פון פאַטער, דעם קעניג, אַטאַקירט ער יא, און געווינט די שלאַכט. זײַן אַטאַקע ראַטעוועט אַפילו די אַרמיי פונעם קעניג. אָבער פון דעסטוועגן ווערט ער געשטעלט פאַר אַ קריגסגעריכט. ער האָט טאַקע געווינען די שלאַכט, אָבער ער האָט געבראַכן די דיסציפּלין, נישט אויסגעפירט דעם באַפעל צו פאַר־האַלטן זיך פאַסיוו אויף זײַן פראַנט.

נו, די בלאַבעלס האָבן נישט געבראַכן די דיסציפּלין. זיי האָבן אויסגעפירט די באַפעלן ווי אוממענטשלעך זיי זאַלן נישט געווען זײַן. פאַר וואָס שטעלט מען זיי פאַר אַ קריגסגעריכט ? פאַר וואָס שטייען זיי מיטן שטריק אויפן האַלדו ?

ס'איז נישט קיין קאַנפליקט פון טאַט און געוויסן ווי אין „מאַקבעט“. נישטאַ קיין מאַראַלישע און הומאַנע ווערטן ווי אין יעדער גרויסער מענטשלעכער דראַמע,

פון סאָפּאָקלעסן ביז שעקספירן און פון שעקספירן ביז צו לאַרקאָן. פאַר דער „ידישער טראַגעדיע“, וואָס די דײַטשן האָבן פאַרטראַכט, אינס-צעניזירט און אויסגעפירט שטייט דער דײַטשישער בלאַבעל ווי אַ תּם: ער האָט נאָר אויסגעפירט „באַפעלן“; ער האָט דאָך נישט געבראַכן די „דיסציפּילן“; ער וואָלט באַגאַנגען אַ פאַרברעכן ווען ער וואָלט נישט געהרגעט קיין אומשולדיקע מענער, פרויען און קינדער.

דער מענטשלעכער מוח קען נישט באַגרייפן דאָס וואָס איז פאַר דעם דײַטשישן אוממענטש אַזוי זעלבסטפאַרשטענדלעך.

ווי אַ קעגנשפּיל פון דער דײַטשישער קאַנצעפּציע פון דראַמע לאַמיר זיך דערמאַנען סאָפּאָקלעסעס אומשטערבלעכע טראַגדיע, אַנטגיגאַנע״.

דאָרט שטעלט זיך אַ שוועסטער קעגן דעם געזעץ פון אַ דיקטאַטאָר, וואָס פאַרווערט איר צו באַגראָבן דעם אייגענעם ברודער, וואָס איז געפאַלן אין בירגערקריג. פאַרן געזעץ איז דער ברודער אַ פאַררעטער און דאָס באַגראָבן זײַן טויטן קערפּער איז מלוכה־פאַרראַט.

אַנטגיגאַנע אַנערקענט אַבער אַ העכער געזעץ ווי דאָס געזעץ פונעם שטאַט, אַ מענטשלעך געזעץ, וואָס איז נישט געשריבן, אַבער ס'איז פאַראַן אין יעדן מענטשלעכן האַרץ. זי ברענגט צו קבורה דעם טויטן ברודער אין דער שטילקייט פון דער נאַכט, כאַטש דערפאַר דראַט איר טויטשטראַף.

אַזוי האַנדלט די העלדין פון אַ גריכישער טראַגעדיע מיט עטלעכע טויזנט יאָר צוריק. אַבער די דײַטשן זענען דאָך נישט קיין גריכן, נישט קיין יידן, זיי זענען דײַטשן*.)

(* אין די געטאָס האָבן ייִדישע קינדער אויך געפרעגט רעטענישן. איין רעטעניש איז געווען אַזאָ:

— וואָס איז דאָס? ס'זעט אויס ווי אַ מענטש און ס'איז נישט קיין מענטש.

דער ענטפּער איז געווען:

— אײַ ביסטו אַ חכם. ס'איז גאַרנישט קיין רעטעניש. דעם ענטפּער ווייסט דאָך יעדער איינער — ס'איז אַ דײַטש.

(„דער וועקער“, ניו-יאָרק, יולי 1960)

דייטשישע מערדער-מאסקעס

דער איינמאן-פראצעס אין ירושלים דערנענטערט זיך. די וועלט וועט ווידער פאר זיך דערזען די ענג געפאקטע געטאס, סקעלעטן אויף די גאסן פארדעקט מיט צייטונגס-פאפיר. י'דן, אויסגעגאנגענע פון הונגער אין די געטאס. דער אידיילישער פעריאד האט נישט געדויערט לאנג — באלד וועלן פייפן צוגן אין די נעכט. פיר-וואגאנעס אָנגעפילט מיט מענער, פרויען און קינדער וועלן זיך טראָגן געשווינד איבער דער לענג און ברייט פון אייראָפּע צו די פּאַרניכ-טונגס-לאַגערן אין אוישוויץ, טרעבלינקע, בעלזשעץ, מיידאָנעק, סאַביבאָר, כעלמנאָ, מאַוטהאַוזען. גאַקאַמען וועלן דערשטיקן איין טראַנספּאָרט נאַכן צווייטן. קרע-מאַטאַריעס וועלן אַרבעטן טאַג און נאַכט און שיסן זייערע פּייער-פּונקטן צו די הימלען.

בעת דעם משפט וועט אַרויסשווימען איין מערדער-מאסקע נאָך דער צוויי-טער. דייטשישע מערדער-מאסקעס. דער פּאַרטיידיקער פון אַדאַלף אייכמאַן וועט זיכער באַנוצן דעם אַלט באַקאַנטן אַרגומענט, אַז אייכמאַן האָט בלוז אויסגעפירט באַפעלן, אַז דער אמתער שולדיקער איז גאַר עמעצער אַנדערש. דער באַקאַנטער פּזמון אויף אַלע דייטשישע פּאַרברעכער-פּראַצעסן.

דער נאַמען פון דעם ס. ס. פירער הינריך הימלער וועט זיכער דערמאַנט ווערן און דאָס נישט איין מאל, ווייל אַט דער הימלער האָט עס געגעבן די באַפעלן צום קאַמענדאַנט פון אוישוויץ; אַדאַלף אייכמאַן איז בלוז געווען זיין עקספּערט אין יידישע ענינים עטצעטעראַ, עטצעטעראַ.

הימלער אַליין האָט בעת זיין געזעגענען זיך מיט זיין דאַקטאָר אין די לעצטע טעג פון דריטן רייך זיך פאַרענטפּערט:

— אַלע פּאַרברעכנס וועט מען אַרויפלייגן אויף מיר. הימלער אַליין איז שולדיק. איך האָב געפרוּווט פאַרהיטן, אויסמיידן די אַלע פּאַרברעכנס. טראַכט וועגן מיר נאָר גוט; איר קענט מיך דאָך גוט.

הימלער איז נישט געשטאַנען פאַר קיין געריכט, אָבער זינע געזעגענונגס-ווערטער זענען אַ קלאַרע פּאַרטיידיקונג: שולדיק איז הימלער — הימלער אַליין איז געווען אַ צדיק אין פעלץ.

איר דאַרפט זיך נישט ווונדערן, ווייל ס'איז דייטש. אַזוי דייטש, אַז מען קען עס לאַגיש נישט איבערזעצן אין קיין שום שפּראַך, אַפילו נישט אין אוקראַיניש.

דער אמתער אמת איז אַז שולדיק איז דאָס דײַטשישע פּאָלק, וועלכן דײַטש איר זאָלט נישט אַנמעסטן אײנע פון די פאַרברעכער-מאַסקעס וועט זי אים פאַסן. אויב אַ פּאָלק זינגט און אַדאַפּטירט אַ ליד וווּ ס'געפינען זיך שורות:

„ווען דאָס יודנבלוט פאַם מעסער שפּריצט
דאַן געהטס נאַכמאַל זאַ גוט“.

אַזא פּאָלק קען זיך נישט אַפּווישן פון דעם ייִדישן בלוט וואָס ס'האַט פאַר-
גאַסן. אַזא פּאָלק קען נישט שפּילן דעם תּם און זאַגן — מיר האָבן גאַרנישט
געוואָסט.

נאָר לאַמיר זיך אומקערן צו דעם דײַטשישן תּכשיט — דעם רײכספּירער
ס. ס. היינריך הימלער.

דעם 22טן מאַי, 1945, האָבן די ענגלענדער אַרעסטירט דעם פעלדפּעבל היינריך
היצינגער. די מיליטער-פּאָליציי האָט אַפּילו נישט געאַנט, וואָס פאַר אַ העכט
ס'איז אַרײַנגעפאַלן צו זיי אין די הענט. אַבער ס'האַט נישט לאַנג געדויערט און
זיי האָבן געוואָסט, אַז דער פעלדפּעבל היינריך היצינגער איז נישט קיין אַנדערער
ווי דער צווייטער נאָך היטלערן אין דער דײַטשישער צעשמעטערטער אימפּעריע.
דער רײכספּירער ס. ס. — היינריך הימלער.

ער האָט זיך געלאָזט אַרעסטירן, אַבער ווען דער ענגלישער מיליטער-דאַקטאָר
האַט אים מיט געוואָלט אויפגעמאַכט דאָס מויל, האָט ער שנעל צעביסן דעם
קאַפּסול ציאַנקאַלי, וואָס איז געלעגן אין אַן אויסגעהוילטן צאַן. ער האָט עס
אַראָפּגעשלונגען און אין עטלעכע מינוט איז ער געווען טויט.

אין נירנבערג איז בלוז זײַן שאַטן געזעסן אויף דער באַשולדיקונגס-באַנק.
אַבער זײַן קול האָט מען געהערט קלאַר און דײַטלעך פון דיסקן. רעדעס וועגן
דער פאַרניכטונג פון גאַנצע פעלקער; וועגן דער פאַרניכטונג פונעם ייִדישן פּאָלק,
וואָס איז די גרויסע היסטאָרישע מיסיע פונעם דײַטשישן פּאָלק, דעם אײנציקן
האַרבּפּאָלק אין אײראָפּע.

די רעדעס האָט ער געהאַלטן פאַר זײַנע ס. ס. אַפּיצירן אין פּוילן,
אין יאָר 1943.

„יעדער פון אײַך ווייסט וואָס ס'מיינט ווען הונדערט טויטע ליגן זײַט בני
זײַט. אַדער פינף הונדערט, אַדער טויזנט. צו האָבן דאָס דורכגעלעבט און צו
דער זעלבער צײַט פאַרבלייבן אַן אַנשטענדיקער מענטש, דאָס איז דאָס וואָס
האַט אונדז געמאַכט האַרט. ס'איז אַ גלאַררייך זײַטל אין אונדזער געשיכטע וואָס
איז קיין מאָל נישט געשריבן געוואָרן און וועט קיין מאָל נישט געשריבן ווערן.
מיר האָבן געהאַט דאָס מאַראַלישע רעכט, די פליכט צו פאַרניכטן דאָס פּאָלק, וואָס
האַט אונדז געוואָלט פאַרניכטן“.

„דאס גלאַררייכע זייטל“ פון דער דייטשישער געשיכטע איז דווקא יא גע-
 שריבן געוואָרן. גישט פון זיינע ס.ס. אַפּיצירן, צו וועלכע ער האָט גערעדט
 אין פּוּזן. זיי זענען איצט דעמאָקראַטן אין מערבֿ-דייטשלאַנד, קאָמוניסטן אין
 מזרח-דייטשלאַנד. זיי זענען עס דער שפּאַלט אין אייראָפּע, דער שפּאַלט אין
 דער וועלט וואָס קען, און הלוואַי לאַמיר ליגן זאָגן, גורם זיין די דריטע וועלט-
 מלחמה. ווי זינגט די הימנע פונעם אינטערנאַציאָנאַל: „דאָס וועט זיין שוין דער
 לעצטער און אַנטשיידענער שטרייט“, ווייל דאָס וועט פאַרווירקלעכן דעם דורות-
 אַלטן דייטשישן הלום: „אַדער אַ דייטשישע וועלט, אַדער אַ חרובע וועלט“.

צי לוינט זיך דער וועלט איר אייגענער אונטערגאַנג צוליב דעם נאַצישן
 מיסטאָסטן, דאָס דאַרפן אַנטשיידן די פירערס פון דער וועלט. היטלער און
 הימלער וואָלטן אַליין געזאָגט אַז ניין; וואָרעם, דאָס בעסטע פונעם דייטשישן
 פּאַלק איז מיט אונדז אונטערגעגאַנגען, דער רעשט איז שפּרייט.

די ביאַגראַפיע פון היינריך הימלער לייענט זיך ווי אַ טיפּיש דייטשישע ביאַ-
 גראַפיע. ער איז געווען פאַרליבט אין דער דייטשישער מיטאַלאָגיע, אין דער פרי-
 געשיכטע פון די גערמאַנען. ביי זיין טאַטן איז דאָס געווען אַ „האַבי“ אַזאַ,
 ביים זון איז דאָס געוואָרן אַ מאָניע. ער האָט זיך איינגערעדט, אַז ער איז אַ
 גלגול פונעם סאַקסישן דוכוס היינריך דער פויגלכאַפּער, וואָס איז שפּעטער געוואָרן
 היינריך דער ערשטער און האָט געפירט מלחמות מיט די אונגאַרן און סלאָוון.

דער ביאַגראַפער ווילף מיינט אַז להיפוך צו היטלער, וואָס האָט נאָר געוויסט
 איינס, אַז ער קען נישט פאַרטראַגן קיין ייִדן, האָט הימלער טאַקע געקענט און
 האָט זיך אינטערעסירט מיט דער דייטשישער געשיכטע, מיט מעדיצינישע קריי-
 טעכצער, ווי אויך מיט דייטשישער מיטאַלאָגיע און אַלץ וואָס איז געשטאַנען אין
 ניבעלונגען-ליד איז פאַר אים געווען „תורת-וואַטאַן“. איי ער האָט זיך איינגערעדט
 אַז ער איז אַ גלגול פונעם סאַקסישן דוכוס, — נו, האָט אים געפעלט אַ קלעפּקע
 אין קאַפּ. ער האָט פאַרשווענדט מיליאָנען אויף אויסצוגעפינען און אַפּצוטיילן דאָס
 ריין אַרישע בלוט. אַלע דייטשישע דאַקטוירים האָט ער אַנגעשטעקט מיט זיין
 „שטילן שגעון“; זיי האָבן געמאַכט עקספּערימענטן אין די קאַנצענטראַציע-לאַגערן
 אויף לעבעדיקע מענטשן. מען האָט דערשאַסן געזונטע יונגע מענטשן כדי הימלער
 זאַל האָבן אַ קאַלעקציע פון ייִדיש-באַלשעוויסטישע שאַרבנס.

אַט דער גלגול פון דעם אַמאַליקן סאַקסישן דוכוס האָט פאַרוואַנדלט די
 גאַנצע דייטשישע מעדיצינישע פּראַפעסיע אין קצבים. ער האָט פון דער גאַנצער
 דייטשישער וויסנשאַפט געמאַכט אַ מאָנסטער-פאַראַדיע.

ווען איך האָב פאַרעפנטלעכט מיינע מעשיות וועגן הערשל זומערוינט האָבן
 אַ סך לייענערס געהאַט צו מיר טענות. הערשלס שטיפּמאַמע, וואָס האָט דערקענט
 אין אַ האָן דעם גלגול פון איר ערשטן מאַן הערש-מענדל, איז פאַר ייִדישע
 לייענערס געווען אַ ביסל צו אַבסורד. אַזעלכע נאַרישע ייִדענעס, וואָס זאַלן זיך

אינרעדן אַזעלכע שטותים, זענען לויט זייער מיינונג נישט געווען בנמצא אין פארווארפנסטן יידישן העק אפילו. מעגלעך אז זיי זענען געווען גערעכט. אַזעלכע יידענעס האָט מען געדאַרפט אויסטראַכטן.

אַבער אין דײַטשלאַנד איז געווען עפעס אַנדערש. אַזאַ אינגערעדטער גלגול איז געווען הימלער — דער צווייטער אין מאַכט נאָך היטלערן. אויב ער האָט געגלויבט אין גלגולים, האָט ער באמת געגלויבט אַז סלאַווישע מענטשן זענען אונטערמענטשן און אַז יידן זענען בכלל קיין מענטשן נישט.

די גאַנצע הימלער-געשטאַלט איז אַזוי טיפיש דײַטש, אַזוי נאַיוו ראַמאַנטיש-דײַטש, אַז ס'איז זיך שווער פאַרצושטעלן אַזאַ געשטאַלט בײַ אַן אַנדער פּאַלק. דערפאַר איז די הימלער-מאַסקע אַזוי סימבאָליש. איר קענט זי אַנטאָן אויף יעדן דײַטשישן פנים און ס'וועט זײַן ווי אַנגעמאַסטן. אַליין האָט ער אויסגעזען ווי אַ טיפישער שוללערער אַדער גאַר ווי אַ דײַטשישער בוכהאַלטער. זײַן באַנעמען זיך איז תמיד געווען קאַרעקט. ער האָט געקושט יעדער פרוי די האַנט. ער איז געווען געטריי און איבערגעגעבן צו זײַנע פּריינד. היטלער איז פאַר אים געווען נישט נאָר דער דײַטשישער, נאָר דער אַרישער משיח. ער האָט ליב געהאַט חיות און בלומען, געגלויבט אין מעדיצינישע קרייטעכצער. אין אַלע קאַנצענטראַציע-לאַגערן האָט ער געהייסן פּלאַנצן גאַנצע גערטנער מיט אַט דעם מין קרייטעכצער. גערינגן האָט ער גערופן „אַ בלוטהונט“, ווייל ער האָט ליב געהאַט צו גיין אויף יאַגד און שיסן אומשולדיקע חיות. אַזאַ זאַך האָט זיך אים נישט געלייגט אויפן שכל. דער זעלבער הימלער, וואָס האָט געהייסן פאַרניכטן גאַנצע פעלקער, האָט אַנגעהויבן צו צייטערן ווי אַ בלאַט ווען ער האָט געזען די עקזעקוציע פון הונדערט יידן אין מינסק. „בײַ יעדן שאַס איז ער שיעור נישט אומגעפאַלן“, דערציילט אַן עדות. ער איז אַרײַנגעפאַלן אין אַ היסטעריקע.

אַבער דאָס שיסן און פאַרגאַזן האָט מען נישט אַפּגעשטעלט. פל זמן מען האָט אים צוגעשטעלט ציפערן, וואָס האָבן געגרייכט אין מיליאָנען, איז אַלץ געווען אין אַרדענונג. „ס'איז פאַר דער צוקונפט פונעם דײַטשישן פּאַלק. כּדי די קומענדיקע דורות זאָלן מער נישט האָבן אַזעלכע פּראַבלעמען; מוזן מיר עס דערליידיקן“.

איך ווייס אַז אַ סך יידישע אינטעלעקטואַלן וועלן נישט מסכים זײַן מיט מיר פאַר וואָס פּאַס איך נישט צו די בעטהאַווען-מאַסקע צום דײַטשישן פנים; פאַר וואָס נישט די געטע-מאַסקע? די מאַצאַרט-מאַסקע? מיין ענטפער איז: די דאָזיקע זענען צו גרויס; זיי פאַסן זיך נישט צום דײַטשישן פנים און נישט צום דײַטשישן געמיט.

מען האָט געדאַרפט זײַן בײַ אַ דײַטשישן פאַרברעכער-פּראַצעס און זיך צוקוקן צו דעם דײַטשישן פּובליקום כּדי צו זען ווי געפערלעך ס'איז איצט צו פאַר-בלענדן די אויגן פון דער וועלט מיט אַ דײַטשישער קולטור-מאַסקע. אַט האָב

איך נישט לאנג געלייבנט א בוך אין ענגליש פון א דייטשישן ייד, וואס פראג-פעסארט אין אן אמעריקאנער אוניווערסיטעט א.ד.ט., פון שעקספיר ביו עקזיסט-טענציאליוזם". די גאנצע אנטוויקלונג-ליניע גייט ביי אים איבער געטעס, פאוסט" ביז צום נאצישן פילאזאף היינריך דער דייטשישער קולטור-מיראזש האלט נאך אן אפילו ביי דער יידיש-אסימילירטער אינטעליגענץ ביזן היינטיקן טאג. מיר דארפן זיך היטן פאר דעם סיי אינסטינקטיוו סיי אינטעלעקטועל. צווישן אונדז און דער „דייטשישער קולטור" שטייען הויפנס אש, בערג מיט אש. די הימלער-מאסקע, דער גלגול פון היינריך דעם פויגלכאפער, איז פאר אונדז אויטענטישער דייטש ווי, לאמיר זאגן, לעסינגס פילאנטראפישער זשעסט „נאטאן דער ווייזע" (בתן דער חכם).

אויב דייטשישע פרויען קענען פארווארפן מיט בלומען די תפיסה-צעל פון א דייטשישן „אינטעלעקטואל", וואס האט זיך מודה געווען, אן אונטער זיין קאמאנדע האט מען אויסגעשאסן ניינציק טויזנט יידן אין קרים — מענער, פרויען און קינדער — איז דאס — דייטשישער געמיט. די הימלער-מאסקע איז אקטועל היינט ווי א מאל. בלומען פארן מאסן-מערדער, פארטערטע טאשן-טיכלעך פאר דעם געהאנגענעם גילגול אויף דער תליה.

ווען מען האט געכאפט דעם מאסן-מערדער אייכמאן אין ארגענטינע, איז א „ליבעראלע" דייטשישע צייטשריפט ארויס מיט לשון. איר האט אויף א רגע פארגעסן ווער ס'איז ווער. דער דייטשישער ליבעראלער „שפיגעל" האט בפירוש אפגעשפיגלט א פראגמענט פון דער הימלער-מאסקע.

ווער עס זעט דאס נישט איז בפירוש בלינד. הימלער איז נישט קיין צופאל אין דער דייטשישער געשיכטע. ער איז דער היסטארישער דיבוק, וואס האט יאר-הונדערטער געבורטשעט אין דייטשישן אינגעווייד ביז ער איז ארויסגעשפרונגען און געטאן וואס ער. האט געטאן. הימלער האט זיך אליין דערקענט ווי דעם גילגול פון א פארצייטיקן דייטשישן פירשט. אנדערע דייטשן און נישט קיין אבי ווער — נאבעל-פרייז-געווינערס — פראפעסאר לענארד און פראפעסאר סטארק האבן דערקענט נאך אין 1928 אין הימלערן דעם זעלבן „גערמאנישן גייסט וואס האט זיך מאניפעסטירט אין גאלילי, קעפלער, פאראדעי און ראדערפארד".

די צוויי נאבעל-פרייז-געווינערס זענען געווען פיזיקערס, האבן זיי געזוכט דעם גילגול אין פיזיקערס פון א מאל. דער גערמאנישער געניוס איז די פערמאנענטע מאניפעסטאציע. ס'מאכט נישט אויס ווען מע גערמאניזירט גאליליען א ביסל אונטער.

הימלער, וואס האט געפאדערט פון יעדן דייטש א הונדערט פראצענטיקע אריש-קייט, איז אליין נישט געווען זיכער מיט זיין אייגענעם אפשטאם. זיין מוטער האט, ווייזט אויס, געהאט מאנגאליש בלוט, ווייל זי האט געשטאמט פון אונגארן. דער

גילגול האָט געהאַט אַ פּגימה.

דעם ספּק האָט ער געטראָגן אין זיך, אָבער אין נאַמען פון אַן אויסגעטראַכטער אַרישער ראַסע האָט ער געגעבן באַפעלן וועגן פאַרניכטן מיליאָנען „מינדערווערטיקע מענטשן“, באַפעלן מינדלעכע און שריפטלעכע. און פונקט ווי די דייטשישע „וויסנשאַפט“ האָט אים געפאַלגט, האָט אים געפאַלגט דער קליינער דייטש, דער גרויער טאַג-טעגלעכער דייטש.
באַפעל איז באַפעל.

דאָס לעצטע מאָל באַגעגענען מיר דעם תּלין פונעם אייראָפּעיִשן יידנטום אין אַ געשפּרעך מיט אַ ייד, אַ פאַרשטייער פונעם ייִדישן וועלטקאָנגרעס אין שטאַקהאַלם. הימלער באַגריסט אים מיט די ווערטער:
— גוטן טאַג, מאָזור, ווילקאַמען אין דייטשלאַנד. שוין צייט, אַז איר, יידן, און מיר נאַציאָנאַל-סאַציאַליסטן זאָלן באַגראָבן די מלחמה-האַק.
ער האָט גערעדט פון „נאַציאָנאַל-סאַציאַליסטן“ און יידן. מיר שטעלן אַוועק דאָס פּראַבלעם „פּשוטער און קלאַרער“ — יידן און דייטשן. צווישן אונדז און זיי שטייט אַ וואַנט. אויב דאָס היסטאָרישע מול אָדער בעסער געזאָגט, שלים-מול, האָט צוגויפּגעפירט די צוויי פעלקער אויף דער וועלט-אַרענע, איז דער סך-הכל אַזאַ בלוטיקער, אַזאַ קאַטאַסטראַפּאַלער, אַז אין אונדזער היסטאָרישן זכרון וועט די הימלער-מאַסקע פאַרבלייבן די פינאַלע מאַסקע פון דייטשלאַנד. מיר האָבן נישט פאַרגעסן עמלקן; מיר האָבן נישט פאַרגעסן בבל און שפּאַניע; מיר וועלן אַוודאי נישט פאַרגעסן דייטשלאַנד.

פ. ס'איז פּדאי צו געדענקען, אַז בעתן סטאַלין-היטלער אַפּמאַך האָט סטאַלין געטרונקען אַ טאַסט נישט נאָר פאַר היטלערן, נאָר פאַר הימלערן אויך. צי האָט דער גרוזינישער גילגול פון טאַמערלאַן דערפילט אינסטינקטיוו אַז אין הימלערן האָט ער צו טאָן מיט אַ דייטשישן גילגול? ...

(„דער וועקער“, ניו-יאָרק, דעצעמבער 1960)

מעדיטאציעס ארום אַ דייטשישן ביכער-קאטאלאג

איך האָב באַקומען אַ דייטשישן ביכער-קאטאלאג. ער ליגט פאַר מייןע אויגן בעת איך שרייב דעם אַרטיקל. אַ יעדער טיטל פונעם קאטאלאג איז אַ מעסער אין האַרצן, אַבער דו קענסט נישט אַנטלויפן פון די דאָזיקע מעסערס. זיי זענען אַ פאַקט, אַ היסטאָרישער פאַקט. זיי זענען דייטשישע געשיכטע — און 6 מיליאָן מאָל וויי איז מיר — ייִדישע געשיכטע.

דער פאַרלאַג „אַראַני“ אין בערלין, מערב־דייטשלאַנד, האָט שוין ביז איצט אַרויסגעגעבן דריי וואַגיקע ביכער וועגן דעם גיאָנטישן ייִדנמאַרד אין 20סטן יאָרהונדערט. יעדעס בוך איז אַ זאַמלונג דאַקומענטן וואָס אַנטפלעקט אַפֿן און קלאַר ווי אַזוי דער מאַרד איז געפלאַנט געוואָרן; ווער ס'האַט אים געפלאַנט, ווער ס'האַט אים דורכגעפירט און ווי אַזוי... .

די דאַקומענטן זענען דייטשישע און זיי רעדן אַ קלאַרע שפראַך. אין דעם ריזיקן פאַגראַם האָבן זיך באַטייליקט די אַרמיי, די דייטשישע יוסטיץ, די דייטשישע דיפלאַמאַטיע, די דייטשישע וויסנשאַפטן: פיזיקערס, כעמיקערס, פילאָזאָפֿן, נאַטור-וויסנשאַפטלערס — אַלץ וואָס איז געווען דייטש.

אין דעם מערדערישן טאַנץ האָבן זיך באַטייליקט יעדער אויף זיין געביט: ליטעראַטור-היסטאָריקערס, מוזיקאַלאָגן, קריסטלעכע טעאַלאָגן — דאָס גאַנצע דייטשישע קעקאַלע-קהל „פון דער מאַאַס ביז אַן די מעמעל, פאַן דער עטש ביז אַן די בעלט“, ווי ס'זינגט זיך אין דעם דייטשלאַנד-ליד „דויטשלאַנד, דויטש-לאַנד איבער אַלעס“.

אַפט מאָל ווילט זיך לאַכן פון די אַבסורדן, אַבער דו פאַרהאַקסט זיך — ווי אַזוי קענסטו לאַכן אַז יעדער דייטשישער אַבסורד איז באַצאַלט מיט טייַכן ייִדיש בלוט.

אַט איז זיי געגאַנגען אין לעבן אַריין צו וויסן, צי די געליבטע פון פראַנץ ליסט, די גראַפֿינע עקס, איז געווען אַ ייִדישקע.

און צי בעטהאַווען איז חלילה נישט קיין פריי-מוירערער ווייל ער האָט זינעם אַ בריוו אַנגעהויבן מיט „ליבער הער ברודער“.

אַבער, ווי געזאַגט, דאָס לעכערלעכע איז פאַרפלייצט מיט טייַכן ייִדיש בלוט און ס'איז דיר שווער צו לאַכן.

אין שילדאָ (דאָס דייטשישע כעלעם) איז אַלץ מעגלעך. און ווען די שילדאָ-בירגערס רעדן זיך אַינן אַז זיי זענען דאָס אויבערשטע פון שטייסל איז וויי צו דער וועלט.

אפשר האָט טאַקע די דייטשישע מורא פאַרן ייִדישן געלעכטער גורם געווען

די יידישע טראגעדיע?

„איצט לאכן זיי נישט מער“, האט היטלער גערעוועט נאָענט פאַר זײַן מפלה איבער דעם ראַדיאָ. און ער איז געווען גערעכט. טויטע ייִדן לאַכן נישט מער. דער נאַר האַט דערשטיקט דאָס געלעכטער אין די גאַזקאַמערן. דײַטשן לאַכן נישט. זיי סאַלוטירן, זיי מאַרשירן, זיי זיגן-היילן און, אַז זיי ווערן מיד, לייגן זיי צו אַ פינגער צו די טעמפע שטערנס און זיי פּילאַזאַפּירן וועגן דײַטשישן שעקספּיר, דײַטשישן דאַנטע, דײַטשישן גאַליליי — אַ דײַטשישע וועלט!
איצט גיט דער „אַראַני-פּאַרלאַג אַרויס צוויי נייע סעריעס ביכער, בעסער געזאַגט, העפטן. איין סעריע הייסט „דאָס דריטע רײַך“, די צווייטע סעריע הייסט „דאָס דריטע רײַך און זײַנע מערדערס“. בייִדע סעריעס ווערן רעדאַגירט פון יוסף ווילף — אַן ענערגישער פּאַרשער און דאַקומענטירער פון אונדזער חורבן. אַזוי ווי איך האָב נאַר דעם קאַטאַלאַג, ווילט זיך מיר אַ ביסל מעדיטירן וועגן דעם קאַטאַלאַג גופּא און וועגן עטלעכע פון די טיטלען פון די אַנגעזאַגטע העפטן, וואָס האַלטן ביים דערשיינען אַדער זענען שוין דערשינען.
דאָס ערשטע העפט פון דער סעריע „דאָס דריטע רײַך“ איז געווינדעט דעם „פּירער“ אַליין און הייסט טאַקע „היטלער“, געשריבן פון פּראַפּ. ד״ר ק. ד. בראַכער פון דעם באַן-אוניווערסיטעט.

ווי אַזוי דער באַן-פּראַפּעסאַר פּטרט אַפּ די היטלער-געשטאַלט אין 16 זײַטן איז פאַר מיר נישט קלאַר. היטלער איז דאָך סוף פל סוף געווען אַ פּראָדוקט פון דער דײַטשישער געשיכטע, פון דער דײַטשישער מאַראַל, פון דער דײַטשישער פּעדאַגאָגיק און פון דער דײַטשישער פּילאַזאָפּיע. אַפּילו זײַן אַנטיסעמיטיזם איז נישט געווען קיין נייעס. ער איז נישט געווען דער ערשטער אַדאַלף וואָס האַט אַנטדעקט די „ייִדישע געפאַר“, „די ייִדישע אינטריגע פאַר וועלטמאַכט“. וועגן דעם האַט שוין געבילט קאַיזער ווילהעלם הויפּט-פּרעדיקער אַדאַלף שטעקער. וועגן דער פּאַריִדישונג פונעם דײַטשישן גײַסט אין דער דײַטשישער ליטעראַטור האַט שוין יאַרן פאַר היטלערן געפּרעדיקט דער דײַטשישער ליטעראַטור-געשיכטע-שרײַבער אַדאַלף באַרטעלס, וואָס האַט נאָך דערלעבט צו זען בײַ זײַנע עטלעכע און אַכציק יאַר ווי אַן אַנדער אַדאַלף — אַדאַלף אייכמאַן — האַט געלייזט די ייִדישע פּראָגע.

דײַטשלאַנד איז שוין געווען אַדאַלפּיאַ-פּסיכיש, אינטעלעקטועל, מאַראַליש און פּאַליטיש, איידער אַדאַלף היטלער איז געוואָרן דער פּירער.
דעם בעסטן פּאַרטערט פון דעם דאָזיקן דײַטשלאַנד האַט געצייכנט דווקא אַ דײַטשישער סאַציאַליסט מיטן נאָמען אײַגוסט בעבעל:
„אַנטיסעמעטיזם איז דער סאַציאַליזם פון די נאַראַנים“.

אַדאַלף היטלער האַט אים פּאַרוויקלעכט. ער האַט מאַביליזירט דעם סאַ-ציאַליזם פון די נאַראַנים. די דײַטשישע באַנקירן און אינדוסטריע-מאַגנאַטן האַבן

אים אַקצעפטירט. די פריישישע אַריסטאָקראַטן האָבן דעם „סאַציאַליזם פון די נאַראַנים“ געגעבן אַ שווערד אין האַנט און ער האָט זיך געלאָזט מאַרשירן איבער אייראָפּע, באַצוווינגען דעם קאַנטינענט און פאַרניכטן דעם ייִד.

איך בין טיף איבערצייגט אַז די דייַטשישע מורא פאַרן ייִדישן געלעכטער האָט געשפּילט אַ דעצידירנדיקע ראַלע אין דער פאַרניכטונג פונעם אייראָפּעיִשן ייִדנטום.

„איצט לאַכן זיי נישט מער“ — האָט היטלער גערעוועט איבערן ראַדיאָ אין זײַן לעצטער רעדע. איך האָב אויפגעציטערט ווען איך האָב דערהערט די ווערטער. ס'איז מיר עפעס קלאַר געוואָרן: — די וואַנגעריש-מעלאַדראַמאַטישע וואַקאָנאַליע האָט מורא געהאַט פאַרן ייִדישן געלעכטער, אַ געלעכטער וואָס קומט פון דורות סקעפטישער חכמה.

און טאַקע באַמת. די גאַנצע נאַציאָנאַל-סאַציאַליסטישע קאַמפּאַזיציע — קרופ און טיסען, הוגענבערג און פאַן פאַפען, הינדענבורג און אַלע פאַנס און מיליטאַריסטישע פאַנפאַטשעס פון מזרח-פרייסן — זיי זענען דאָס געווען די פאַן-טרעגערס פון דער „דייַטשישער רעוואָלוציע“. און דער דייַטשישער נאַר האָט מאַרשירט און געוואַנגען אונטערן האַקנקרייַך:

„ווען סײַדנבלוט פאַם מעסער שפּריצט“ — אַדאַלף היטלער איז בלי שום ספק דער גרעסטער „שילד-בירגער“ פון דעם נאַרנלאַנד „שילדאָ“. באַך און בעטהאַווען, געטע און העלדערלין זענען בלויז צופאַלן, עפּיזאָדן וואָס האָבן גאַרנישט צו טאָן מיט דער בלוטיקער נאַרן-קאַקאָפּאַניע — דייַטשלאַנד.

באַך, דער מילטאַן פון דער מוזיק, ביבליש אינספּירירט. אַ מעכטיקער הללויה צום באַשאַפּער פון אַלע וועלטן. מיט וואָס איז ער דייַטש אין אַט דער פאַגאַניש-ווילדער אַרגיע, וואָס הייסט — דייַטשישע געשיכטע?

ניין. די געציילטע ליכטיקע נעמען וואָס די דייַטשן האָבן צוגעטראָגן צום אוצר פון דער וועלטקולטור זענען נישט דייַטשלאַנד; זיי זענען גיכער צופאַלן, עפעס וואָס איז מחוץ פון דעם „דייַטשישן גייסט און דער דייַטשישער וועלט-אַנשווינג“. די היטלער-מאַסקע רעדט מער פאַר דעם אינערלעכן דייַטשישן מהות וווּ די בעטהאַווען-מאַסקע. די העלדערלין-געשטאַלט (דער דייַטשישער קיטס) איז עפעס אַ ווייטער רעפּלעקס וואָס האָט צופּעליק פאַרבלאַנדזשעט אין דייַטשישן ווילדן ווערטערוואַלד.

הייַנריך הייַנע האָט געוואָרנט די וועלט נאָך מיט אַ יאַרהונדערט צוריק פאַר דעם טייַוואַלאַנישן צאַרן, פאַר דער ווילדער וואַלד-מיטאַלאַגיע, וואָס די דייַטשן טראַגן אין זיך, און מוז אַ מאַל עקספּלאַדירן. און היטלער איז דער סימבאָל פון דער דאָזיקער פינצטערער נבואה. די טעוואַטאַנישע ווילדקייט האָט עקספּלאַדירט, אייראָפּע איז צעשניטן, די אייראָפּעיִשע ייִדן זענען פאַרניכטעט. די דייַטשן זענען שוין ווידער אַ מאַל „דאָס פאַלק פון די דיכטערס און דענקערס“.

אזוי מיינען זיי.

אבער די אש-סימפאניע, וואס די דייטשן האבן קאמפאנירט מיטן „הייל היטלער“ אויף די ליפן, איז מעכטיקער און הילכיקער ווי אלע סימפאניעס פון בעטהאווען. זי וועט תמיד שטיין צווישן די יידן און דער דייטשישער קולטור, און וועט תמיד שטיין ווי א ווארענונג פון דער גאנצער מענטשהייט.

צי ווייסט וועגן דעם דער פראפעסאר פון דעם באן-אוניווערסיטעט, וואס האט געשריבן דאס זעכצן-זייטיקע העפט פארן „אראני-פארלאג“ אין בערלין? נאר לאמיר זיך אומקערן צום דייטשישן קאטאלאג. פאראן דארט אזעלכע טיטלען און נעמען וואס בלויז דאס דערמאנען זיי ווארפט אן אויף אייך א מורא און אן עקל פאר אלץ וואס איז דייטש.

אין דער סעריע „דאס דריטע רייך“ דערשיינען אדער זענען שוין דערשינען „די ענדלייונג פון דער יידנפראגע“, געשריבן פון ד"ר ה. ג. אדלער; „געטאס אויף דער פוילישער ערד“ פון נחמן בלומענטאל; „אויסזידלונגען“, פון ד"ר יוסף קערמיש. „דאס ערשטע פארניכטונגס-לאגער כעלמנא“, געשריבן פון דעם פוילישן פראפעסאר ד"ר יאן סעהן און „דאס פארניכטונגס-לאגער בעלושעץ“ פון ד"ר נעלא ראסט.

וואס ס'ווארפט זיך אין די אויגן איז וואס אין דער גאנצער סעריע איז פאראן איין העפט וואס האט נישט צו טאן מיט קיין יידן. דאס איז דאס העפט געווידמעט דעם טשעכישן דארף „לידיצע“. וואלט דער פארלאג געדארפט צוטיילן א העפט פאר יעדער יידישער שטאט און שטעטל וואס די דייטשן האבן פארניכטעט צוזאמען מיט די יידן, וואלטן דעם פארלאג נישט געקלעקט קיין פאנדן, — און די דייטשן וואלטן זיך גענומען בעסער ליינען היטלערס, „מיין קאמף“. ס'איז פאר זיי אינטערעסאנטער און גענטער צום הארץ.

די צווייטע סעריע וואס דער „אראני-פארלאג“ גיט ארויס הייסט, ווי דער-מאנט, „דאס דריטע רייך און זיינע מערדערס“. דערווייל זענען פאראן בלויז פיר העפטן. העפט נומער איינס „ס.ס. גרופנפירער פריץ קאצמאן“. העפט צוויי: „היינריך הימלער“. העפט דריי: „ס.ס. בריגאדע-פירער יורגען סטראפ“ און העפט פיר: „אדאלף אייכמאן“.

די ליניעס צווישן דער ערשטער און צווייטער סעריע זענען זייער דינע. היטלער און געבעלס פאסן זיך אריין אין דער צווייטער סעריע די „מערדערס“ נישט ווינציקער ווי הימלער, קאצמאן און אייכמאן און דער אנאנימער דייטש, וואס ציילן זיך אין די מיליאנען און האבן דערמעגלעכט און האבן פאקטיש דורכגעפירט דעם גיגאנטישן מאסנמארד.

פון די פיר מערדערס איז דער ס.ס. גרופנפירער פריץ קאצמאן דעם צום ווינציקסטנס באקאנטער דעם ברייטן יידישן ליינער-עולם. קאצמאן איז דער ס.ס. גענעראל, וואס האט אנגעפירט מיט דער ליקוידאציע

פונעם גאליצישן ייִדנטום. 434,329 ייִדן זענען אָנגעגעבן פון אים אַליין אין זײַן באַריכט. וואָס מיט אים אַליין איז געשען ווייסן מיר נישט, צי געפינט ער זיך אין מערבֿ־דייטשלאַנד, אין מזרח־דייטשלאַנד אָדער אין וואַלהאַלאַ. זײַן באַריכט איז דאָ. נאָך איינס פון די גרויסע ליטעראַרישע ווערק אין דער ברוינער דייטשישער קלאַסיקער־ביבליאָטעק.

פריץ קאַצמאַן איז דאָס געווען דער סטראַטעג, דער העכסטער קאַמאַנדיר, דער ליקווידאַטאָר פונעם גאליציש־ייִדישן ישוב. אונטער זײַן באַפעל האָבן עס די דייטשן ליקווידירט די דורות אַלטע ייִדישע שטעט און שטעטלעך. אַוודאי איז אויך אין גאליציע געווען אַ פאַרגאַז־פאַבריק און קרעמאַטאַריעס וואָס האָבן גע־אַרבעט טאַג־אויס טאַג איינ. פאַרשלאָנגען לעבעדיקע מענער, פרויען און קינדער און פון זיי געמאַכט אַש ווי אין אושוויץ, מײַדאַנעק, סאַביבאָר און טרעבלינקאַ. אָבער נישט אַלע גאליצישע ייִדן זענען דעראַנגען קיין בעלושעץ. מען האָט זיי אויסגעשאַסן אין מיטן דער גאַס, פאַרשלעפט אין די נאַענטע וועלדער און זיי דערמאַרדעט. פאַר וועמען האָבן זיך די דייטשן געדאַרפט שעמען? פאַר די אוקראַינער? יעדע דייטשישע ליקווידאַציע־גרופע האָט צוגעשטעלט אַ באַריכט צום גענעראַל פריץ קאַצמאַן און אויפן סמך פון די לאַקאַלע באַריכטן האָט דער ס. ס. גענעראַל אויסגעאַרבעט זײַן גענעראַל־באַריכט. געמאַלדן הייסט עס זײַנע באַלעבאַטים אין בערלין אַז גאליציע איז „יודענרייך“.

ווי אַזוי די דייטשן האָבן געאַרבעט אין די ייִדישע שטעט און שטעטלעך פון גאליציע קען מען לייענען אין די זכרונות פון די געציילטע ניצול געוואַרענע אין „פּנקס קאַלאַמיי“. און אַזוי האָבן זיי געאַרבעט אין אַלע שטעט.

די דייטשן האָבן דעם פּבוּד צו האָבן אַרויסגעגעבן דעם גרעסטן העטמאַן אין דער וועלט־געשיכטע. זיי זענען אים נאַכגעגאַנגען ביז צום סוף, ביז זיי האָבן זיך קוים געהאַלטן אויף די פּיס. אויסגעשמירטע פון בלוט און בלאַטע זענען זיי אַוועקגעפאַלן צום סוף באַזיגטע, אַנטוואַפנטע. אָבער דאָס בילד פונעם העטמאַן לייכט אין זייער חלום. זיי שמייכלען זיס. זיי הערן בפּירוש ווי ער זאָגט זיי אַז אַז „דער טאַג“ איז נאַענט. אַי, ס'זענען כּמעט נישטאַ מער קיין ייִדן אין אייראָפע, וועט מען זיי אויסטראַכטן, ייִדן זענען דאָך בלויז אַ תּירוץ. ס'גייט זיי אין עפעס מער, די זין און טעכטער פונעם גרויסן נאַרפאַלק. אַ שילדאָ, שילדאָ איבער אַלעס! אַ דייטש, איינער פון היטלערס ערשטע באַגייסטערטע אָנהענגערס, האָט באַשריבן אין זײַן טאַגבוך די רייכסטאַג־סצענע, וווּ היטלער האָט געפאַדערט אַב־סאַלוטע מאַכט אויף פּיר יאַר — דאָס שטאַמלען פון די סאַציאַל־דעמאָקראַטן, דעם ענטוואַטישן „זיג־הייל“ פון אַלע נאַצישע דעפּוטאַטן ווען היטלער נעמט דאָס וואַרט.

און דער טאַגבוך־שרייבער פאַרענדיקט באַשרייבן די סצענע:
„פאַר אַ סך איז ער נעכטן נאָך געווען אַ נאַר, היינט דער אַבסאַלוטער

הערשער איבער 80 מיליאָן. ער פאָרגעסט צוצוגעבן: אַכציק מיליאָן דײַטשן. איך שרײַב וועגן אַ דײַטשישן ביכער־קאַטלאָג און פאַרפאַר אַלע מאָל אין אַ זײַט. דער לײענער וועט מיר מוזן מוחל זײַן. סוף פל סוף זענען דאָס בלוין מעדיטאַציעס אַרום אַ ביכער־קאַטלאָג. אַ דײַטשישער פאַרלאָג גיט אַרויס ביכער — דאָקומענטאַלע ביכער און העפטן וועגן דער נאַענטער דײַטשישער פאַרגאַנגענ־הײַט. ווי ווײַט די ביכער און העפטן רירן אָן דאָס געוויסן און דאָס האַרץ פונעם דײַטשישן פּאָלק ווייס איך גישט. אַ ייִדישער מענטש קאַן גישט זײַן אַביעקטיוו און אַקאַדעמיש וועגן דעם ענין. איך, וואָס האָב אַרויסגעשלידערט די דײַטשישע קלאַסיקערס אין מיסטקאַסטן, צערטל די אויסגאַבעס פונעם „אַראַני־פאַרלאָג“ ווי אייגענע ווונדן. דאָס איז פאַר מיר די דײַטשישע ליטעראַטור פאַר אַלע דורות און פאַר אַלע צײַטן.

אַט וואָס איז פאַר מיר דײַטשישע פּאַעזיע. דער מחבר איז דער קאַמענדאַנט פון אוישוויץ:

„הונדערטער יונגע און שטאַרקע מענער און פרויען זענען אַרײַנגעגאַנגען אָן שום חשד אין די גאַזקאַמערן. די גאַזקאַמערן זענען געווען מאַסקירט מיט בליענדיקע צווייטן“. בליענדיקער צווייט און יונגער טויט. איך האָב אָפט געטראַכט וועגן דעם: אַט איז אַ שטיק דײַטשישע פּראָזע וואָס וועט אַריבערלעבן אַלץ, וואָס די דײַטשן האָבן ווען געשריבן אין דײַטש. אַ דאָקומענט וואָס דערציילט ווי אַזוי מען האָט פאַרגאַזט גאַליציאַנער יידן אין בעלושעץ:

„דעם אַנדערן אין דער פרי פאַר זיבן אַ זייגער זאַנט מען מיר אָן: אין צען מינוט קומט אָן דער ערשטער צוג. און טאַקע אין עטלעכע מינוט קומט אָן דער ערשטער צוג פון לעמבערג. 45 וואַגאָנען מיט 6,700 מענטשן. פון זיי זענען שוין 1,450 טויט ווען דער צוג איז אַנגעקומען. פון הינטער די פאַרקראַטעוועטע פענצטער קוקן אַרויס בלייכע, דערשראַקענע קינדער, די אויגן פול מיט טויט־שרעק. צווישן זיי מענער, פרויען. דער צוג פאַרט אַרײַן אין לאַגער. 260 אוק־ראַינער רײסן אויף די טירן און שלאָגן די מענטשן מיט זייערע לעדערנע בײַטשן, זיי זאָלן וואָס גיכער אַרויס פון די וואַגאָנעס. אַ גרויסער הילכער גיט צו וויסן וואָס די מענטשן האָבן צו טאָן: מען דאַרף זיך אין גאַנצן אויסטאַן, אַפילו די פּראַטעזעס. אַלע ווערטזאַכן דאַרף מען אַפגעבן ביי אַ ספּעציעלער קאַסע אָן קיין שום קוויט. די שייך דאַרף מען צונויפבינדן, ווייל אין דעם הויפן שייך וואָס איז 45 מעטער הויך איז שווער צו געפינען די פאַר. דערנאָך הייסט מען די פרויען און די מיידלעך גיין צו אַ פּריזירער: מיט צוויי דריי שניט פון דער שער ווערן די פרויענהאַר געזאַמלט אין קאַרטאַפּל־זעק.

„דערנאָך הויבט זיך אָן דער מאַרש. פאַרויס גייט אַ ווונדערלעך שײן מיידל. אַזוי גייען זיי אַלע נאַקעט. מענער, פרויען, קינדער. איך שטיי מיטן קאַפיטאַן ווירט אויבן בײַ דער ראַמפּע צווישן די קאַמערן. מאַמעס מיט זויגקינדער בײַ דער

ברוסט בלייבן א רגע שטיין, וואקלען זיך און גייען אריין אין די גאזקאמערן, נעבן די גאזקאמערן שטייט א שטארקער ס.ס-מאן. ער רעדט צו די פארמשפטע מיט א בוימלדיקער פאסטאר-שטימע: ס'וועט אייך גארנישט געשען, איר מוזט נאר טיף אריינאטעמען. ס'ברייטערט אויס די לונגען".

דער ס.ס-מאן איז פון בייערן. איצט מסתמא אין דער היים. ער גייט מיט זיין פרוי און קינדער יעדן זונטיק אין קלויסטער, הערט אויס די דרשה פונעם גלח וועגן גאטס זון וואס איז געשטארבן אויפן קרייץ פאר זיינע זינד. אייגנטלעך האט דאך דער בייערישער ס.ס-מאן גארנישט געטאן. ער האט נאר פארגרינגערט דעם וועג צום טויט פון די פארמשפטע. ער האט זיי געזאגט א ליגן, אז די מענער וועלן ארבעטן, די פרויען וועלן קאכן און באקן און רייניקן. מיט דער אילוויזע וועט זיי זיין גרינגער צו שטארבן. ניכט וואהר, הערר פאסטאר ? דער גלח האט אזא בוימלדיקע שטימע ווי ער — דער געוועזענער ס.ס-מאן אין בעלזשעץ.

אבער די געטריבענע צו די גאזקאמערן האבן געוואוסט וואס ס'וועט מיט זיי געשען, נאר די בייטשן פון די אוקראינער און פון די ס.ס. האבן כסדר געשלאגן איבער די קעפ, איבער די לייבער און זיי זענען אריין אין די גאזקאמערן — מאמעס מיט קינדער ביי דער ברוסט, קליינע נאקעטע קינדער; מענער, פרויען, אלט און יונג.

„א יידישע פרוי פון א יאר 40, ברענענדיקע אויגן, רופט אויס, אז דאס בלוט וואס ווערט פארגאסן זאל פאלן אויף די קעפ פון די מערדערס. דער קאפיטאן ווירט דערלאנגט איר עטלעכע שמיץ מיט זיין לעדערנער בייטש און די יידישקע פארשווינדט אין דער גאזקאמער".

אט אזוי האט דער דייטשישער נאר געפירט דעם קלוגן ייד, געפירט אין באד אריין, בוכשטעבלעך אין באד אריין.

פאראן יידן אזעלכע, וואס פאסמאקעווען זיך ווידער מיט דער דייטשישער מוזיק, מיט דער דייטשישער ליטעראטור. איך זע פאר זיך דאס בילד-שיינע יידישע מיידל וואס גייט פארויס דעם לעבעדיקן לוויה-מארש אין בעלזשעץ. איך זע די ברענענדיקע אויגן פון דער 40-יאריקער יידישער פרוי און צוזאמען מיט איר רוף איך אויס אז דאס פארגאסענע יידישע בלוט זאל פאלן אויף די קעפ פון די דייטשישע מערדערס.

(„דער וועקער“, ניי-יארק, אקטאבער 1960)

דישר מיאָנרנגען

קינדער-יאָרן אין קאַלאַמיי

(פון מיין טאָגבוך)

איך האָב נאָך אַ מאָל איבערגעלייענט דעם „פּנקס קאַלאַמיי“ פון טאַוול צו טאַוול. זיכער שוין דאָס צענטע מאָל. די כראָניק פון שטאַט ווי זי איז געווען פאַרן חורבן, ווי זי האָט זיך געראַנגלט און געבלוטיקט בעתן חורבן — און דאָס בוך פאַרענדיקט זיך מיט די שטילע רעזיגנירטע ווערטער פון אַ קאַלאַמיער פרוי, וואָס וווינט איצט אין תל-אביב, איינע אַ לוסיאַ באַרטן:

„אין ווינטער 1945 איז פרוי רייצעס געשטאַרבן אין הייז פון דער קריסטין, וואָס האָט זי געראַטעוועט. מען האָט תיכף געלאָזט וויסן די יידן. עס איז געווען אַ גרויס פראַבלעם ווי זי צו באַהאַלטן לויטן יידישן דין. זי איז געלעגן צוויי טעג. נאָך דעם זענען דריי מאַנצבילן אַרויף אויפן הייליקן אָרט און געגראָבן פאַר איר אַ קבר, און צוויי פרויען האָבן זיך פאַרנומען מיט דער טהרה. דריי יידן און אַ קריסט (הער דאָלינסקי) אַלס אַ פערטער האָבן דעם קערפער אַרויסגעטראָגן און אַרויפגעלייגט אויף אַ וואַגן. מיין מאַן האָט געפירט דעם וואַגן דורך דער שטאַט און נאָך צוויי מאַנצבילן און דריי פרויען האָבן זי באַגלייט צו איר לעצטער רו. מען האָט קיין מיין נישט געקענט צוזאַמענשטעלן.
„עס איז נישט געווען מעגלעך אין דער אַ מאָל אַזוי יידישער שטאַט צו לעבן און אַפילו נישט צו שטאַרבן.“

דער דאָזיקער שטילער נעקראָלאָג נאָך אַן אויסגעמאַרדעטער שטאַט אין מזרח-גאַליציע האָט אויפגעוועקט אין מיר אַ גאַנצע ריי דערמאָנונגען פון מייע פריע קינדער-יאָרן. מיין מאַמע איז דאָך געבוירן אין אַט דער שטאַט און מיין טאַטע — אין אַ קליין שטעטלע עטלעכע מייל פון קאַלאַמיי.
מיר האָבן אַ שטיקל צייט געווינט אין קאַלאַמיי. ווי לאַנג, געדענק איך נישט, אָבער איך געדענק אַ סך זאַכן פון יענע פריע קינדער-יאָרן.
אַ סך וואָס איך געדענק איז בײַ מיר געוואָרן ליד. און געוויסע עפיואַדן זענען געוואָרן מעשה. קאַלאַמיי איז פאַר מיר תמיד געווען אַ שטאַט פול מיט פאַעטישן צויבער.

אין קאַלאַמיי האָבן איך מיר געקויפט אַ בייטש מיט אַ רויטער טראָלד. וועגן קויפן אַ פערד האָבן איך נישט געטראַכט. יעדער שטעקן, יעדער בעזים איז פאַר מיר געווען אַ פערד. און אַפילו די גאַרטנבאַנק, וואָס מען האָט נישט

געקענט רירן פונעם אָרט, איז אויך געווען אַ פּערד — און נאָך וואָס פּאַר אַ פּערד! מען האָט נאָר געדאַרפֿט האָבן אַ בייטש, אָן אמתע בייטש און טאַקע מיט אַ רויטער טראָלד, כדי די גאַרטנבאַנק זאָל וויסן און פּילן אַז זי איז אַ פּערד און אַז מען טוט אַ קנאַק מיט דער בייטש דאַרף זי אָנהויבן צו לויפֿן, פּונקט ווי דעם זיידנס פּערד וואָס לויפֿן צווישן סטאַפּטשעט און קאַלאַמיי. אַבער אָן אַ בייטש האָט די גאַרטנבאַנק זיך נישט געוואָלט רירן פּונעם אָרט. וויפּל איך האָב זי נישט געיאָגט און געטריבן, איז זי געשטאַנען ווי נישט זי מיינט מען. אַלע „העשטיאַס“ און אַלע „וויאַס“ זענען געווען ווי אַרויס-געוואָרפֿן.

איין מאָל, ווען איך בין געזעסן אויף דער באַנק — אויף דעם איינגעשפּאַרטן פּערד מיינעם — האָב איך געזען ווי אויף דער ערד בלישטשעט עפעס. איך האָב עס אויפֿגעהויבן. אַ מטבע, וואָס עמעצער האָט פּאַרלוירן. אַז ס'איז געלט האָב איך געוואָסט, נאָר ווי פּיל דאַס איז, האָב איך נאָך נישט פּאַרשטאַנען. אַבער אַז מ'קען אפשר דערפּאַר קויפֿן אַ בייטש, דאַס איז מיר יאָ איינגעפּאַלן. כ'בין צוגע-לאָפֿן צום געוועלבל, וווּ צווישן אַנדערע זאַכן האָט מען אויך פּאַרקויפֿט בייטשן. איך האָב אויסגעשטרעקט די האַנט מיט דער מטבע. די פּאַרקויפֿערקע האָט מסתּמא יאָ געוואָסט דעם ווערט פּון דער מטבע. זי האָט מיר דערלאָנגט אַ לאַנגע בייטש מיט אַ רויטער טראָלד, צוגענומען די מטבע און נאָך דערלאָנגט אַ צוקערל פּאַר אַ צוגאַב.

איצט וועט שוין די גאַרטנבאַנק פּליען ווי אַן אַדלער, ווען זי וועט דערפּילן דעם טעם פּון דער בייטש מיט דער רויטער טראָלד. דערווייל איז שוין שפּעט. מען עסט שוין באַלד וועטשערע. מאַרגן גאַנץ פּרי וועט גאַנץ קאַלאַמיי זען און שטוינען ווי אַ יינגעלע פּליט אויף אַ גאַרטנבאַנק און די בייטש מיט דער רויטער טראָלד קנאַקט, אַז ס'גייט אַ רויך.

ווען מיין מאַמע האָט מיך דערזען מיט דער גרויסער בייטש (די בייטש איז געווען פּיר מאָל גרעסער פּון מיר), איז איר תּיכּף געוואָרן עפעס קשה. זי האָט, ווייזט אויס, פּאַרשטאַנען, אַז ס'איז נישט מעגלעך, אַז אליהו הנביא זאָל זיך פּלוצעם אין אַ פּראָסטן זומער-פּאַרנאַכט אַנטפּלעקן צו אַ קליין ייִדיש יינגעלע און אים דערלאָנגען אַ בייטש אַ מתנה. (וועגן סאַנטאַ קלאָוס האָבן, דוכט זיך, ייִדישע מאַמעס אין קאַלאַמיי אפּילו נישט געהערט).

מיין מאַמע האָט מיך גענומען אויספּרעגן און איך האָב איר צו ביסלעך דערציילט וועגן דער געפּונענער מטבע, און וואָס איך האָב מיט איר איינגעהאַנדלט. זי האָט נאָר נישט געקענט דערגיין ביי מיר צי ס'איז געווען אַ קראַנע צי אַ גולדן, ווייל איך האָב אַליין נישט געוואָסט דעם הילוק. זי האָט מיך אַנגענומען פּאַרן הענטל און מיך צוזאַמען מיט דער בייטש צוגעפּירט צו דער ייִדענע, וואָס האָט זי מיר פּאַרקויפֿט.

— נאָט אייך אָפּ די בייטש און גיט מיר צוריק דאָס געלט. די יידענע האָט זיך געבייזערט און צוריקגעגעבן עפעס אַ מטבע. מיין מאַמע האָט געטענהט, אַז די מטבע איז געווען אַ גרעסערע. די יידענע האָט געטענהט, אַז ניין. מיין מאַמע איז אַרויס פֿון געדולד און האָט אויסגעשפּיגן, „אַפּנאַרן אַ קינד!“ די יידענע האָט זיך געשווירן, אַז די בייטש איז מער ווערט ווי די מטבע, וואָס איך האָב איר געגעבן, נאָר זי האָט געוואָלט צוליב טאָן אַ קינד, וואָס האָט אַזוי געלעכצט צו האָבן אַ בייטש.

דער סוף איז געווען: די בייטש איז געבליבן ביי דער פּאַרקויפּערין. די גרויסע בייטש מיט דער רויטער טראַלד, וואָס אַט-אַט ערשט איז זי געווען מיניע, און איצט ווער ווייסט ווער ס'וועט זי מאַרגן קויפֿן.

מיין מאַמע האָט מיך געמוסט: אַז אַ יינגעלע געפינט עפעס דאָרף ער עס צו ערשט ווייזן דער מאַמען. ס'קען זיין, אַז איך האָב אַוועקגעגעבן אַ רענדל פּאַר אַ בייטש.

פּונקט ווי כ'האַב נישט געוואָסט דעם חילוק צווישן אַ קראַנקע און אַ גולדן האָב איך דעמאָלט נישט געוואָסט וואָס ס'איז אַזוינס אַ רענדל.

איך האָב איר צוגעזאָגט, אַז אַ צווייט מאַל וועל איך איר קודם ווייזן, אויב איך וועל עפעס געפינען.

נאָר איך האָב מער גאַרנישט געפונען — אין קיין שום שטאָט אין דער וועלט. קאַלאַמיי איז געווען די איינציקע שטאָט, וווּ איך האָב עפעס געפונען: עפעס וואָס האָט געבלישטשעט און איך האָב מיר דערפאַר איינגעהאַנדלט אַ בייטש.

איך האָב לאַנג געטרויערט נאָך דער פאַרלוירענער בייטש. זי איז מיר אַפט געקומען צו חלום און געהאַט טענות צו מיר פאַר וואָס איך האָב זי איבער-געלאָזט אויף הפּקר. מיט דער גאַרטנבאַנק בין איך געווען אויף מעסערשטעך. אַפּילן נישט געקוקט אויף איר, ווען איך בין פאַרבייגעגאַנגען דאָס שטילע גערטנדל אויפן וועג אין חדר. איך בין מיט איר געווען ברוגז.

אין קאַלאַמיי האָב איך אין יענע פּריע קינדער-יאָרן, וואָס געדענקען זיך אַזוי גוט, איבערגעלעבט דאָס צווייטע גרויסע „פאַרלירן“; אַ פאַרלירן, וואָס דער-וואַקסענע רופן „שטאַרבן“ און „טויט“.

פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב נישט געוואָסט וואָס דאָס מיינט. ווי יעדעס קינד אין דעם עלטער האָב איך געגלויבט, אַז אַלץ איז אויף תּמיד. דער זיידע, די באַבע פֿון סטאַפּטשעט; די פעטערס און מומעס און די געשוועסטער-קינדער פֿון קאַלאַמיי. דער טאַטע, די מאַמע, דאָס ברודערל און שוועסטערל — אַוודאי און אַוודאי.

מיט אַ מאַל האָט דער זיידע אברהם אויפּגעהערט צו קומען. איך האָב געוואָסט, אַז ווען דער זיידע קומט מיט זיין פּערד און וואָגן קיין קאַלאַמיי שטעלט ער זיך אָפּ אויפֿן הייפּלאַץ, וווּ ס'שטייען אַזוי פּיל וועגענער און פּערד, אַז ס'שווינדלט

אזש פאר די אויגן.

דער זיידע האט אבער אויפגעהערט צו קומען.

איין מאל שפעט ביי נאכט האבן מיר קינדער דערהערט א שארף געוויינ. איך האב מיט קינדערישער שרעק געזען ווי טאטע-מאמע טוען זיך שנעל אן. די מאמע העשעט אויפן קול. דער טאטע איז בלאס. ביידע זענען מיט א געיאמער ארויס פון דער שטוב און געלאזט אונדז קינדער אליין. מיר האבן א שטיקל צייט זיך געריסן די העלדזער ביז מיר זענען צוריק אנטשלאפן געווארן. אבער צו פארבינדן די נאכטסצענע מיטן זיידן איז מיר אפילו נישט איינ-געפאלן. דערפאר האב איך אויף אים געווארט טאג-איין טאג-אויס און נישט געקאנט פארשטיין פאר וואס ער קומט נישט.

דער זיידע אברהם איז געווען א שטילער ייד, מיט גרויסע טרויעריקע אויגן. די בארד זיינע איז געווען שווארץ, מיט גראע פאסטמעלעך. איך האב אים זייער ליב געהאט. איך האב מיט אים ליב געהאט צו פארן פון סטאפטשעט קיין קאלאמיי און צוריק. די יאדעס געדענק איך גוט. דעם זיידן געדענק איך ווי אין א חלום.

איך בין שוין אויסגעפארן א וועלט. געוואנדערט און געוואגלט אויף א סך וועגן פון דער וועלט, נאר קיין שום וועג האט זיך נישט אזוי אריינגעזונגען אין מיין געמיט ווי דער וועג פון צווישן סטאפטשעט און קאלאמיי. אט די פאר מניל וואס פארבינדן דאס מזרח-גאליצישע שטעטעלע מיט דער „שטאט מיט יידן“, ווי שלמה ביקל רופט אן קאלאמיי, זענען געווארן ליד. נאר דאס איז געווארן שפעטער; דערווייל האט א יידיש יינגעלע אין קאלאמיי געווארט אויפן זיידן.

און אז דער זיידע איז נישט געקומען, איז דאס יינגעלע אים געגאנגען זוכן. אויפן הייפלאץ, ווו דער זיידע פלעגט אפשטעלן זיין וואגן צווישן א סך וואגנס מיט פערד.

איך האב זיך ארומגעפלאנטערט אויפן הייפלאץ. באטראכט אויפמערקזאם די אויסגעשפאנטע פערד, די וואגנס מיט די דישעלס אין דער הויך — און נישט געפונען.

אט דער קאשטאן איז דוכט זיך דעם זיידנס, נאר דאס פערד נעבן קאשטאן מיטן ווייסן פלעק אויפן שטערן איז בפירוש נישט דעם זיידנס. אט זענען צוויי פערד, וואס זענען אויס ווי דעם זיידנס. נאר וואס טוט דא דאס לאשעקל? דער זיידע האט נישט געהאט קיין לאשעקל.

איך בין אזוי לאנג ארומגעקראכן צווישן די וואגנס מיט די פערד, ביז דאס לאשעקל איז נערווען געווארן און מיט די הינטערשטע פיס מיר געגעבן א דריגע. איך בין אומגעפאלן. צום גליק, איז דער זעץ נישט געווען קיין שטארקער. איך האב זיך באלד אויפגעהויבן און ווייטער געזוכט דעם זיידן, נאר אויסגעמיטן

דאס גערועזע לאשעקל וואס דריגעט גאר ווען א יינגעלע זוכט דעם זיידן.
א ייד, וואס האט גראד געהאלטן אין איינשפאנגען זיינע פערד, האט באמערקט
ווי איך דריי זיך ארום א פארלוירענער, קוק אויף אלע פערד, באטראכט זיי
אויפמערקזאם, אפשר... אפשר...

דער ייד האט מיך געפרעגט:

— וועמען זוכסטו דא, יינגעלע?

— דעם זיידן.

— ווי הייסט דער זיידע?

— זיידע.

— פון וואנען איז דער זיידע?

— פון סטאפטשעט.

דער פרעמדער ייד האט פארענדיקט דאס איינשפאנגען די פערד. ער האט
מיך ארויפגעזעצט אויף זיין וואגן. מיך אפילו געלאזט האלטן די בנייש. ער
איז זיך אביסל דורכגעפארן מיט מיר איבער דער שטאט און האט מיך אראפ-
געלאזט נעבן מאגיסטראט, ווו איך האב צווישן אנדערע יידן דערקענט די הויכע,
שטארקע פיגור פון מיין פעטער יאסל.

איך האב נאך א סך טעג און וואכן געזוכט דעם זיידן און נישט פארשטאנען
פאר וואס ער ווייזט זיך נישט. נישטא — איז נישט געווען פאר מיר קיין ענטפער,
ווי נעמט עס פלוצעם א זיידע און איז נישטא?!

אבער איך האב דעם זיידן סוף פל סוף געפונען. נישט אויפן היימארק
אין קאלאמיי, נישט אין סטאפטשעט און נישט אויף די וועגן צווישן סטאפטשעט
און קאלאמיי. איך האב אים געפונען מיט א סך יארן שפעטער אין מיין געמיט
און אין מיין ליד.

עטלעכע יאר פאר דער צווייטער וועלט-מלחמה האט זיך מיין זיידע אברהם
פאר מיר אנטפלעקט ווי דער טראגישער המשך פון דער אברהם-געשטאלט אין
חומש, אבער דאס מאל פירט ער נישט זיין זון יצחק צו דער עקידה, נאר זיין
אייניקל איציק. די לעצטע עקידה ווערט נישט באשיצט פון קיין שום נס. די
איציקס פון פוילן, ליטע, רוסלאנד און רומעניע, פונעם גאנצן אייראפעישן קאנ-
טינענט זענען די הויפנס אש אויף דער דאזיקער לעצטער עקידה.

די אברהם אבינו-געשטאלט פון חומש און די בעל-עגלה-געשטאלט פון
סטאפטשעט זענען געווארן איינס. זיי פארבינדט איין טראגיש-היסטארישער גורל.
וואס נאך געדענק איך פון יענע פריע קינדער-יארן אין קאלאמיי? א סך,
גאר א סך.

איך וויל בלויז דערציילן נאך איין עפיוואד, וואס איז שפעטער באארבעט
געווארן אין מיין בוך „די ווונדערלעכע לעבנס-באשרייבונג פון שמואל אבא
אבערווא“:

ס'איז א מעשה מיט א ציג. א געפיל פאר יושר אין א קינדערישער נשמה. אן אוואנטורע איבער די שבתדיקע געסלעך פון קאלאמיי, וואס האט זיך געענדיקט מיט א פיאסקא.

אין קאלאמיי האב איך געהאט צוויי פעטערס. ביידע טאפעצירערס. דער עלטערער פעטער הערש-מעכל האט געהאט א גרויס הויגעווינד, א שטוב מיט קינדער — אזש גאנצע צען. דער צווייטער פעטער, יאסל, האט נישט געהאט קיין קינדער. ערשט שפעטער האט ער אדאפטירט א מיידעלע און ער האט זי דערצויגן ווי זיין אייגענע טאכטער.

דער פעטער הערש-מעכל איז געווען א בלוטיקער ארעמאן, כאטש ער האט שווער געארבעט. א קלייניקייט, א שטוב מיט אזוי פיל קינדער קיינע-הארע! א ברויט ווערט נעלם איידער מען לייגט עס אוועק אויפן טיש.

דערפאר איז דעם פעטער יאסל געגאנגען א סך בעסער. ער האט זעלטן געארבעט. דאס רוב האט מען געקאנט אים טרעפן אויפן רינקע. ער איז געווען א גוטער ברודער, די גאנצע שטאט קאלאמיי האט אים געקענט — יידן און גוים. זען מיין פעטער יאסל מארשירן מיט די וועטעראנען ווען מען האט געפייערט פראנץ יאזעפס געבורטסטאג, איז געווען א ספעקטאקל פון וועלכן מיר, קינדער, האבן שטארק הנאה געהאט. מיר זענען געווען שטאלץ מיטן פעטער יאסל. אלע האבן אים ליב געהאט. ער איז געווען זייער א גוטער, ליב געהאט צו טאן יידן טובות. פארן פעטער יאסלס א פאטש האבן קאלאמייער ווילע יונגען געציטערט, ס'איז נישט געווען קיין פאטש, נאר א דונער. אמת איז, אז ער האט זעלטן אויפגעהויבן א האנט קעגן עמעצן. נאר אז א גוי האט ארויס-גרעדט א שלעכט ווארט קעגן יידן, איז דעם גוי נישט געווען וואס מקנא צו זיין. דעם צעשלאגענעם גוי האט ער דערנאך געשיקט מאראנצן אין שפיטאל אריין און ווען דער גוי איז ארויס פון שפיטאל, האט אים דער פעטער יאסל אפגעווארט ביים טויער. ער האט דעם גוי אריינגערוקט א מטבע אין האנט אריין און אים אנגעזאגט, אז פון היינט אן און ווייטער זאל ער זיין א מענטש; א בירגער, נישט קיין איוואן „סראלע“.

אט אזא איז ער געווען מיין פעטער יאסל דער טאפעצירער פון קאלאמיי. זיין פרוי, די מומע רוכטשע, איז געווען עפעס אנדערש. אן עקרה, אבער א צעבאלעוועטע שיינקייט, האט זי פון תמיד אן געליטן אויף אויסגעטראכטע שלאפקייטן, ביזארע קאפריזן און מיין פעטער האט איר אלץ נאכגעגעבן. איין מאל איז איר איינגעפאלן, אז דער פעטער זאל איר קויפן א ציג. ציגנמילך, זאגט מען, איז געזונט און ווער נויטיקט זיך אזוי שטארק אין געזונט ווי מיין מומע רוכטשע?

און דער פעטער יאסל האט איר געקויפט א ציג. די ציג איז געווארן א געשעעניש פאר אלע קינדער. מיר זענען געגאנגען

אַנקוקן דער מומע רוכטשעס ציג ווי אַ ביזו ווונדער.
 אין מיין קינדערישן מוח איז אַבער עפעס נישט געווען אין אַרדענונג. ווער
 דאַרף האָבן די ציג? די מומע וואָס האָט נישט קיין קינדער, צי די מומע וואָס
 האָט אַ שטוב פול מיט קינדער?
 און איך האָב באַשלאָסן צו „קידנעפן“ די ציג און זי אוועקפירן דאַרט וווּ
 מען דאַרף זי האָבן ווי אין לעבן אַרײַן.
 די בעסטע צײַט — האָב איך אויסגערעכנט — איז אין אַ שבת נאַכן מיטאַג,
 ווען דער פעטער יאָסל און די מומע רוכטשע לײַגן זיך צו אַפרוען נאָך דעם
 שווערן, זאַטן שבתדיקן מאַלצײַט.
 און טאַקע אין אַ שבת האָב איך אַפגעבוּדן די ציג און זי גענומען אַרויס-
 פירן פון איר שטאַלעכל.
 די ציג האָט עפעס נישט געוואָלט גיין, איך האָב זי געשלעפט מיט אַלע
 כוחות.
 פאַמעלעך, פאַמעלעך האָב איך זי אַרויסגעפירט אויף דער גאַס. די סכנה
 איז געווען, אַז עמעצער זאָל נישט דערזען דורכן פּענצטער.
 איך האָב געשלעפט די פאַרעקשנטע ציג. אַט-אַט זענען מיר שוין נעבן
 פּענצטער. נאָר אַ פאַר שפּאַן און די סכנה וועט זײַן אויס סכנה.
 נאָר דאָ האָט די מומע דערזען דורכן פּענצטער ווי איך שלעפּ די ציג. זי
 האָט זיך צעשריגן אַז מען האָט געקאַנט הערן אין דער צענטער גאַס:
 — יאָסל ... די ציג ... איציק ... די ציג ...
 דערהערט מיין מומעס געשרײ, האָב איך אַנגעהויבן לויפן. די ציג, וואָס
 איך האָב פריער קוים געשלעפט, האָט אַנגעהויבן צו שפּרינגען איבער מיר. איך
 בין געלאָפן שנעלער, די ציג איז געשפּרונגען ווילדער, מיין פעטער איז אַרויס
 אין די תּחתונים, מיין מומע אין אונטערקלייד. זי האָט געליאַרעמט אויף אַ קול:
 — איציק ... די ציג ... איציק, די ציג ...
 איך האָב שוין מער נישט געשלעפט די ציג, נאָר די ציג האָט מיך געשלעפט ...
 זי איז געשפּרונגען אַ צעווילדעוועטע, אַ דערשראַקענע און מיך מיטגעשלעפט.
 די גאַס, וואָס איז אַ מינוט צוריק געווען לײַדיק, איז געוואָרן פול מיט יידן,
 ווייבער און קינדער, און אַלע האָבן געשריגן מיט באַנומענע קולות; אונטער-
 געהאַלפן מיין מומעס געשרײ:
 — איציק ... די ציג ... איציק ... די ציג ...
 סוף פל סוף האָט מען די ציג פאַרהאַלטן. מיך האָט מען אַ באַוווטלאָזן
 אויפגעהויבן פונעם שטויב ...
 מיין קינדערישער פרוו עפעס אויסצוגלייכן וואָס איז נישט געווען גלייך,
 עפעס צו פאַרריכטן וואָס איז נישט געווען גערעכט, איז מיר נישט געלונגען.
 איך בין געלעגן אַ צעקלאָפטער אין בעט. די ציג איז ווידער געווען בײַ דער מומע

איציק מאנגער

רוכטשע, דער עקרה, וואָס האָט געליטן פון אויסגעטראַכטע שלאַפקייטן.
אַט דאָס אַלץ האָט זיך אָפגעשפּילט אין דער שטאָט קאַלאַמיי אין יענע גאַר
פריע קינדער-יאָרן, ווען אַזוי פּיל זאַכן זענען נישט קלאָר; אַזוי פּיל געשעענישן
אין דער וועלט זענען נישט פאַרשטענדלעך. אַ קינדערישער באַגער ציטערט אויף.
אַ בייטש מיט אַ רויטער טראַלד. אַ קינד פאַרלירט אַ זיידן וואָס ער געדענקט
אים קוים-קוים און אַ פרוווי איבערצושטעלן אַ ציג אויף אַן אַנדער אַרט, וווּ
זי געהערט על פי יושר.
אַט דאָס אַלץ.

און נאָך עפעס איז מיר געבליבן פון אַ שטאָט מיט יידן...

(„דער וועקער“, ניו-יאָרק, 1 יאַנואַר 1961)

מײן טאַטע פּראָוועט אַ געבורטסטאָג

זינט דעם יאָר 1928 האָב איך געלעבט אין וואַרשע. דאָס דינאַמישע ייִדישע לעבן אין פּוילן האָט מיך באַגײסטערט און אינספּירירט. וואַרשע איז געוואָרן מײן אמתע היים. איך האָב ליב באַקומען די שטעט און שטעטלעך פון פּוילן ווי עפעס אייגנס און נאַענטס. איך האָב געהאַט דאָס געפּיל, אַז איך בין על פי טעות געבוירן אין רומעניע. מיט אַ געפּיל פון טיפּן פּאַרדרוס און מיט נאָך טיפּערן היימוויי האָב איך פּאַרלאַזט וואַרשע אין 1938.

אין דער צײַט אַבער וואָס איך האָב געלעבט אין פּוילן האָב איך נישט פּאַרגעסן מײן משפּחה און מײנע פּריינד אין טשערנאָוויץ, יאַס, קעשענעוו און בוקאַרעסט. יעדעס יאָר האָב איך זיך אַראָפּגעכאַפּט אויף עטלעכע וואָכן צו זען זיך און פּאַרברענגען מיט מײנע נאַענטע.

אין 1934, זומערצײַט, בין איך ווי יעדעס יאָר ווידער געקומען צו גאַסט. מײן פּאַמיליע האָט דענסטמאַל געלעבט און געאַרבעט אין טשערנאָוויץ. די מאַמע איז שוין געווען פיר יאָר טויט. אויף איר מצבה אויפן טשערנאָוויצער ייִדישן בית-עולם איז אויסגעקריצט מײנער אַ ייִדישער פּערז. איך האָף, אַז פון צײַט צו צײַט שטעלט זיך אַפּ אַ פּאַרבייגייער פּאַר דער דאָזיקער מצבה; ליינעט איבער און, ווי זינגט זיך אין פּוילישן פּאַלקסליד: „און וועט ווייטער גיין“.

אין יענעם זומער 1934 בין איך, ווי געזאַגט, ווידער אַ מאַל געקומען צו גאַסט קיין טשערנאָוויץ. זינט מײן מאַמעס טויט האָט זיך מײן טאַטע שטאַרק געענדערט. דער אַ מאַל שלאַנקער שניידער-מײסטער, דער פּריילעכער וויצלער און ווערטלזאָגער איז עפעס ווי איינגעשרומפן געוואָרן. די האָר זײנע זענען געוואָרן אין גאַנצן ווייס. נאָך אַ טאַג אַרבעט האָט ער שעהען לאַנג אַדער געשפּילט שאַך מיט מײן ברודער, אַדער זיך אַראָפּגעכאַפּט אין אַ וויינקעלער טרינקען „אַ פּערטעלע וויין“.

אין איינעם אַזאַ שיינעם זומערטאָג איז ער צו מיר צוגעקומען און פּמעט ווי שעמעוודיק מיר געזאַגט: „איך פּאַרבעט דיך היינט אויף דער נאַכט אויף אַ גלעזל וויין ביי 'די חסידים' אין וויינקעלער“.

דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאַל אין מײן לעבן, וואָס ער האָט נישט נאָר מיך, דעם גאַסט, נאָר אויך מײן ברודער און שוועסטער פּאַרבעטן אויף אַ גלעזל וויין.

עפעס איז דאָ דער מער. וואָס פּלוצעם? מיר האָבן זיך איינער דעם צווייטן אַנגעקוקט און נישט פּאַרשטאַנען.

דער וויינקעלער פון די חסידים האָט זיך געפונען אין דער קאַראַלינען-

גאס. צוויי ברידער, משה און פנחס וויינשטאק, סאָדעגערער חסידים, האָבן געעפנט דעם וויינקעלער. פאַרשטייט זיך, אַז דער וויין איז געווען פּשר, אָבער ער איז געווען גוט. אָפילו גויים אין שטאָט האָבן זיך געכאַפּט — איך מײן נישט קיין שיפורים, נאָר מבינים — אַז אויב אַ גוט גלעזל וויין, איז דאָס נאָר ביי די „חסידים“.

מײן טאַטע איז געווען אַ מבין. בײַ אַ פּערטעלע וויין האָט ער געקאַנט אָפּזיצן אַ שעה-צוויי. יעדן טראָפּן האַלטן אויף דער צונג און ערשט נאָך דעם ווי דער טראָפּן וויין האָט באַקומען די הסכמה פון דער צונג און דעם גומען, האָט ער אים ערשט אַראָפּגעשלונגען.

ווי יעדער מבין האָט ער נישט געהאַלטן פון „גיסן“, נאָר פון „געניסן“. זײַן אַקסיאָמע איז געווען, אַז יעדער גוטער טראָפּן וויין איז גאַטס אַ טרער און מיט גאַטס טרערן דאַרף מען זיך נישט וואַרפן. יענעם אויף דער נאַכט זענען מיר — איך, מײן ברודער און מײן שוועסטער — געקומען צו די „חסידים“ אין וויינקעלער. אַ לאַנגער, געדעקטער טיש. אַרום דעם טיש — מײן טאַטנס פּריינד; אַלע שניידער-מײסטערס. אויפן טיש גרויסע, בײַכיקע פּלעשער מיט „גאַטס טרערן“. ר' מענדעלע, אַ הויכער, דאַרער ייד, מיט אַ גרויסער, געלער באַרד און איינער פון די סאָדעגערער חסידים, כאַטש אַ דירעקטער שותף צום געשעפט, איז ער תמיד געווען דער באַדינער, האָט געטראָגן פּלעשער וויין און טעלער מיט פּאַסטראַמי.

מײן טאַטע איז געזעסן אויבן אַן בײַם טיש; ער האָט אונדז, קינדער, אַנגעגאַסן צו גלעזלעך וויין און געטרונקען מיט אונדז „לחיים“. מיר האָבן נאָך אַלץ נישט פאַרשטאַנען דעם „וואָס פּלוצעם?“: דעם טאַראַראַם. ס'איז עפעס נישט מײן טאַטנס דרך. זײַן סטיל איז זיצן שטיל מיט אַ גלאַז פאַר זיך און געניסן טראָפּן נאָך טראָפּן „גאַטס ליכטיקע טרערן“. נאָר באַלד איז אַלץ קלאַר געוואָרן.

מײן טאַטע האָט זיך אויפגעשטעלט אויף אַ בענקל מיט אַ גלאַז וויין אין דער האַנט. דער טומל האָט זיך אײַנגעשטילט. דער פּליענדיקער ר' מענדעלע איז פאַרגליווערט געוואָרן מיט אַ טעלער פּאַסטראַמי אין דער האַנט. מײן טאַטע האָט אַנגעהויבן: „איך ווער הײַנט אַלט פיר און פּופּציק יאָר“. ער האָט אַ זופּ געטאַן פונעם גלעזל און זיך פאַרטראַכט.

אַט דאָס איז דאָס — האָב איך געטראַכט — אַ געבורטסטאָג. ביי מײן מאַמעס לעבן האָט קיינער ביי אונדז נישט געפּראָוועט קיין געבורטסטעג. מײן מאַמע האָט נישט געהאַלטן פון די „דייטשישע מאַדעס“.

מײן טאַטע האָט ווייטער גערעדט: „אזוי ווי איך ווער הײַנט אַלט 54 יאָר און אזוי ווי מײן זיידע שמעון איז געשטאַרבן ביי 54 יאָר און מײן טאַטע

אברהם איז געשטארבן ביי 56 יאר און אזוי ווי מיין עלטסטער זון פארט איצט צוריק קיין פוילן, וויל איך פאר אים — ווייל איך ווייס נישט צי וועל איך אים נאך א מאל זען — דערציילן עפעס פון מיין לעבן.

דאס גלאַז וויין, וואָס ער האָט געהאַלטן אין האַנט און וואָס האָט געליכטיקט בלאַנד, איז דוכט זיך מיר געוואָרן טונקעלער. דער „מעמענטאָ מאַרי“ האָט עס פאַרשאַטנט.

אַלעמענס אויגן זענען געווען געווענדט צום שניידער-מייסטער, וואָס איז געשטאַנען אויפן שטול מיטן גלאַז וויין אין דער האַנט. דער פלינקער ר' מענדעלע איז נאָך אַלץ געשטאַנען מיטן טעלער פאַסטראַמי אין דער האַנט; ער האָט, ווייזט אויס, פאַרגעסן ווער ס'האָט עס באַשטעלט.

מיין טאַטע האָט פאַרענדיקט דעם אַרײַנפיר. ער האָט באַשלאָסן, הייסט עס, דאָס ערשטע מאָל אין זײַן לעבן צו פּײַערן זײַן געבורטסטאָג. 54 יאָר זענען פאַר אים געווען אַ וויכטיקע דאַטע. אין דעם עלטער איז געשטאַרבן זײַן זיידע און זײַן טאַטע. ווער ווייסט וואָס ס'קאָן געשען? פאַר וואָס נישט דערציילן עפעס זײַנע קינדער וועגן זײַן אייגן לעבן. אַי, צו וואָס אין אַ ווייניקעלער און פאַר אַ טיש מיט פרעמדע מענטשן? איז, ערשטנס, זענען די מענטשן נישט געווען קיין פרעמדע. דאָס זענען געווען זײַנע פּרײַנד. אַלע „מבינים“ אויף אַ גוט גלעזל וויין; אַלע חסידים פון די סאַדעגערער און זייער ווייניקעלער.

דער אַרײַנפיר, ווי געוואָנט, איז געווען אין פּראָזע. אָבער דער עיקר פונעם אַוונט איז געווען אין גראַמען. ער האָט געזונגען מיט אַן אימפּראָוויזירטן ניגון און מיט אימפּראָוויזירטע גראַמען וועגן זײַן אייגן לעבן.

איך האָב געוואָסט, אַז מיין טאַטע האָט ליב צו גראַמען, אָבער דאָס וואָס ער האָט אימפּראָוויזירט יענעם אַוונט איז געווען עפעס מער, אַ סך מער ווי גראַם-שטראָם. דאָס איז געווען אַ ווידוי און אַ ווייטיק, אַן על חטא און אַ פּראָטעסט; אַ דערמאַנען די אייגענע יוגנט זײַנע, וואָס איז אויפגעגאַנגען אין אַ קליין מזרח-גאַליציש שטעטעלע; וואָס האָט געהאַט אַ מאַרק, וווּ חזירים האָבן זיך געקוויקט אין בלאַטע ווי יידן אין מרחץ; וועגן אַ „קלעבאַניע“, וווּ יוגוואַרג האָט שפּאַצירט אין די אַוונטן; וועגן פרומע יידן און פרומאַקעס; וועגן אַ ייד אַ פרומאַק, אַ פּראָצענטניק און אַ שניידערל אַ הויקער וואָס ביידן איז געווען באַשערט צו שפּילן אַ דעצידירנדיקע ראַלע אין זײַן לעבן.

נישט אַלץ קאָן איך און וויל איבערדערציילן, נאָר בלויז געוויסע מאַמענטן. ווי שײַן ער האָט געשילדערט זײַן זיידן, שמעון מאַנגער און זײַנעם אַ חבר. די חברשאַפט האָט אָנגעהאַלטן פון זייערע חדר-יאָרן ביז צו זײַן זיידנס טויט. דאָס איז אַ ווונדערלעכע דוד און יהונתן-געשיכטע, אין אַ קליין מזרח-גאַליציש שטעטעלע, וואָס רופט בײַ מיר נאָך היינט אַרויס טרערן.

ווען מיין טאַטנס זיידע, מיין עלטער-זיידע, איז געשטאַרבן, איז זײַן חבר

געוואָרן אין גאַנצן צעבראַכן. ער האָט נישט געקאַנט תּוֹפּס זײַן זײַן בעסטן חברים פּריצײטיקן טױט. און ער האָט באַשטעלט פאַר זיך אַ קבר, אַז ווען זײַן צײַט וועט קומען, זאַל מען אים מקבר זײַן נעבן זײַן באַליבטן חבר.

אַבער דער גורל האָט געוואַלט, אַז ס׳זאַל געשען אַנדערש. מײַן זײַדע, אברהם, איז געשטאַרבן פּריער פון מײַן עלטער-זײַדנס חבר. דאָ האָט דער יײַד פון אַ גאַנץ יאַר, וואָס האָט געקאַנט אַזױ שײַן חבר זײַן, געבראַכט אַ קרבן: ער האָט זיך אָפּגעזאַגט פון זײַן באַשטעלטן קבר. זײַן טענה איז געווען, „אַז אַ זון אין בילכער פונעם בעסטן חבר“. און ער האָט אויסגעפירט: מײַן זײַדנס קבר געפֿינט זיך נעבן מײַן עלטער-זײַדנס.

איך געדענק נישט דעם גאַמען פון מײַן עלטער-זײַדנס חבר. נאָר וואָס איז אַ גאַמען? דער עיקר איז, וואָס אַ יײַד פון אַ גאַנץ יאַר האָט פאַרמאַגט אין זיך אַזױ פיל ליבשאַפט פאַר אַ צווייטן יײַדן און די ליבשאַפט איז געווען שטאַרקער פונעם טױט.

ווען מײַן טאַטע האָט געזונגען וועגן אַט דער חברשאַפט בײַ די חסידים אין ווינקעלער, האָב איך פאַרגעסן צו קאַנטראַלירן צי זײַנע גראַמען זענען געווען קלאַסישע, ראַמאַנטישע, צי גאַר „אינוויכטישע“. איך האָב געפילט מיט אַלע חושים, אַז איך האָב געהערט אמתע פאַעזיע.

וועגן אַזאַ חברשאַפט האָט געזונגען האַמער אין זײַן איליאַדע; וועגן אַזאַ חברשאַפט דערציילט דער תנ"ך. נאָר די חברים אין דער „איליאַדע“ און די חברים אין תנ"ך זענען געווען גרויסע און מעכטיקע האַרן, און די העלדן פון מײַן טאַטנס געגראַמטער ביאַגראַפיע זענען געווען פשוטע, גראַע יײַדן, יײַדן פון אַ גאַנץ יאַר.

אַבער נישט אַלץ אין מײַן טאַטנס געזונגענער ווידוי איז געווען אַזױ פאַטעטיש און שײַן, ווי די אהבה, די ליבשאַפט, צווישן צוויי חברים. אַט האָט ער געמאַלן דעם פאַרטרעט פון זײַן מומע זלאַטע. זי האָט געהאַט אַ מעלקראַם אין שטעטל. שניטצײַט האָט זי אויפגעקויפט די תבואה פון די פּויערישע דערפער אַרום. און ווינטערצײַט, ווען דער אַדער יענער פּויער האָט זיך געכאַפט, אַז ס׳פעלט אים אויס אַ ביסל מעל פאַר זײַן הויזגעזינד, האָט ער געמוזט אַנקומען צו דער מומע זלאַטע זי זאַל אים פאַרקויפן אַ זעקל מעל. די מומע זלאַטע האָט דעם פּויער אַפילו געגעבן אויף באַרג, נאָר וואָס דען? די וואַג איז בײַ איר נישט געווען אײַ-אײַ-אײַ, מחמת זי פלעגט צושטעלן אַ פּוס. דעם גאַנצן אַקצענט האָט מײַן טאַטע געשטעלט אויף זײַן מומעס זלאַטעס פּוס. ער האָט נישט געמאַלן איר פנים און נישט איר געשטאַלט, נאָר איר פּוס. מײַן טאַטנס מאַלן דער מומע זלאַטעס פּוס איז געווען פּול מיט סאַרקאָזם און ביטערקייט. דער מומע זלאַטעס פּוס איז שוין מער נישט געווען קיין פּוס, נאָר אַ סימבאָל פון נישט-יושרדיקייט, פון נישט-ערלעכקייט. צוליב אַזאַ פּוס לײַדן אומשולדיקע, ערלעכע, האַרעפאַשנע

דערמאָנונגען

יידן. דער פויער וועט זיך אַ מאָל כאַפֿן און געדענקען דער מומע זלאַטעס פּוס. איין מומע זלאַטע קאַן ברענגען דאָס גאַנצע שטעטל אויפן פּייער. ווער דאַרף זיי — די מומע זלאַטעס? ...

און צי דען נאָר די מומע זלאַטע? ווער איז געווען דער ייד דער פּרומאַק, אין דער אייגענער משפּחה, וואָס האָט גענומען גרויסע פּראַצענטן אַפּילו ביי דער אייגענער משפּחה? דאָס גאַנצע שטעטל איז ביי אים געווען פאַרמשכונט. מען האָט זיך קיין מאָל ביי אים נישט געקאַנט אויסצאלן. אַלע יידן האָבן געקרעכצט און געצאָלט. מען האָט אים נאָך אַפּגעגעבן כּבוד. אַ קלייניקייט, ער קען אַזוי פּיל בלאַט גמרא אויף אויסנווייניק. מיין טאַטע האָט אַפּט מאָל געזען זיין מאַמען אַ פאַרווייניטע. מען דאַרף שוין ווידער צאָלן. אַז ס'נעמט גאַר נישט קיין שיעור! מיין טאַטע, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ יינגל, האָט זיך שטאַרק איבער-גענומען מיט דער זאַרג און מיט די טרערן נישט פון דער אייגענער מאַמען, נאָר פונעם גאַנצן שטעטל. אַלע האָבן געהאַט די זעלבע צרות. דער פּרומאַק, דער פּראַצענטניק, האָט געהאַט דאָס גאַנצע שטעטל אין דער האַנט און קיינער האָט נישט געוואָגט צו געבן אַ פּיפּס, צו זאַגן אַ הויך וואָרט. ווער שמועסט נאָך פּראַטעסטירן אויף אַ קול.

ביי ...

אין שטעטל האָט געלעבט אַ שניידערל, אַ הויקער. ער איז מסתמא אויך געווען פאַרמשכונט ווי אַלע יידן פונעם שטעטל. נאָר אַ געוויסן מאַמענט האָט ער איינגעשטעלט דאָס לעבן און אַנגעשריבן דאָרט וווּ מען דאַרף, אַז דער און דער נעמט אַזעלכע פּראַצענטן וואָס איז קעגן געזעץ.

מען האָט געמאַכט אַן אויספאַרשונג און דעם פּראַצענטיק אַרײַנגעזעצט אין תּפּיסה.

דאָס גאַנצע שטעטל האָט פּריי אַפּגעאַטעמט, נאָר אַלע זענען געווען אין כּעס אויפן שניידערל דעם הויקער:

„אַ ייד זאָל מסרן אַ יידן!“

נאָר פאַר מיין טאַטן, וואָס איז נאָך דעמאָלט געווען אַ יינגל, איז דאָס שניידערל געוואָרן אַ העלד. אַ גאַנץ שטעטל האָט געקרעכצט און געשוויגן. יידן מיט פאַרזאָרגטע בערד האָבן געשמייכלט און אַנטקעגנגעטראָגן דעם פּראַצענטניק דעם „גוט מאַרגן“ און דעם „גוט שבת“, נאָר איין שניידערל! ...

און מיין טאַטע האָט באַשלאָסן צו ווערן אַ שניידער.

ער איז אַוועק צו פּוס קיין קאַלאַמיי און געוואָרן אַ לערנינגל ביי אַ קאַלאַמייער מיסטער.

מיין זיידן האָט עס שטאַרק פאַרדראָסן. זיין עלטסטער זון זאָל אים אַנטאָן אַזאַ בושא.

ער איז געוואָרן ברוגז מיט מיין טאַטן און ווען מען האָט אים געפּרעגט:

— מיט וואָס איז אַ בעל-עגלה שענער פון אַ שניידער ?

האַט ער געענטפערט מיט אַ זיפּץ:

— פּערד זענען נישט אַזעלכע פּערד ווי מען מיינט. אַז זיי לערנען זיך אויס אַ וועג געדענקען זיי. און אַז די פּערד קענען דעם וועג, קאָן דער בעל-עגלה אַרײַנקוקן אין אַ ספר. אָבער אַ בעל-מלאכה קען דאָס נישט. דער קאַפּ מוז בײַ אים זײַן בײַ דער אַרבעט און נישט בײַם ספר.

מײַן טאַטע האָט זיך אויסגעלערנט די מלאכה אין קאַלאַמײ. דאָרט האָט ער חתונה געהאַט מיט איציק בראַדערס טאַכטער חוה.

דער ברוגז פון מײַן זיידן האָט אָנגעהאַלטן לאַנגע יאָרן. אַז ער פלעגט קומען קײַן קאַלאַמײ, האָט ער נאָר געזען מײַן מאַמען און די קינדער. מיט מײַן טאַטן האָט ער נישט אויסגערעדט קײַן וואָרט.

ערשט אויפן טויטבעט האָט מײַן זיידע מוחל געווען מײַן טאַטן. ער האָט אים דערלאָנגט די האַנט און אים געהײסן מצליח זײַן.

וועגן דעם אַלעמען האָט מײַן טאַטע געזונגען אין יענעם זומער-אָונט אין טשערנאָוויץ בײַ די „חסידים“ אין וויינקעלער. ס'איז געווען אַן אינספּירירט געזאַנג. אַ שאַד וואָס איך געדענק נאָר געוויסע מאַמענטן. אַ גרעסערער שאַד איז, וואָס איך האָב נישט פאַרצײכנט זײַנע געגראַמטע ווערטער און וואָס עמעצער האָט נישט פאַרצײכנט דעם אימפּראָוויזירטן ניגון.

אַלץ איז געווען אַזוי אומגעריכט, אַז ס'איז קײַנעם נישט אײַנגעפאַלן.

איך געדענק נאָר מײַן שוועסטערס טרערן און די שוואַרצע פאַרזיידעטע אויגן פון מײַן ברודער.

מײַן טאַטע איז אַראָפּ פונעם בענקל. רב מענדעלע האָט זיך דערמאַנט פאַר וועמען ער טראַגט דעם טעלער מיט פאַסטראַמײ.

מיט פיר יאָר שפּעטער, אין 1938, אײדער איך האָב פאַרלאָזט פּוילן אויף תּמיד, בין איך אַרײַנגעפאַרן קײַן קאַלאַמײ זיך געזענען מיט מײַן פּעטער יאַסל. די מומע רוכטשע איז שוין געווען טויט. סוף פל סוף איז זי אויף אַן אמתן קראַנק געוואָרן און געשטאַרבן.

דער קאַלאַמײער דאַקטאָר פּריש האָט מיך אַרײַנגעפירט מיט זײַן אויטאָמאָביל קײַן סטאַפּטשעט. דאָס שטעטעלע וואָס האָט אין מײַנע קינדער-יאָרן געהאַט אַלע חנען האָט אויסגעזען גראַ, מאַנאַטאַן און אַרעם.

עטלעכע ייִדן פון סטאַפּטשעט האָבן מיך אַרױפגעפירט אויפן בית-עולם. זיי האָבן פאַר מיר אויפגעזוכט די צוויי קברים פון מײַן עלטער-זיידן און פון מײַן זיידן. איך האָב בײדע מצבות אַרומגענומען מיט מײַנע הענט; אַזוי נאָענט זענען זיי געווען אײנער צום צווייטן.

ס'איז געווען ווי מײַן טאַטע האָט געזונגען אין יענער זומערנאַכט בײַ די „חסידים“ אין וויינקעלער. איך האָב זיך נאָכגעפּרעגט בײַ די סטאַפּטשעטער ייִדן

דערמאנונגען

וועגן מיין עלטער-זיידנס חבר וואס האט אפגעטראטן זיין קבר פאר מיין זיידן, אבער קיינער האט נישט געוואסט. אפשר געדענקען עלטערע יידן, אבער זיי זיצן אין דער היים. שווער זיי צו ברענגען אויפן בית-עולם.

איך בין לאנג געשטאנען אויפן בית-עולם, געהאלטן ארומגענומען די צוויי מצבות ביו ד"ר פריש האט מיר דערמאנט, אז ס'ווערט נאכט; ער דארף זיין צוריק אין קאלאמיי. פאציענטן ווארטן. אפשר וועל איך זיך אריינכאפן צו אים ארום צען אין אונט וועט ער מיר איבערלייענען עפעס פון זיין איבערזעצונג — ער ארבעט שוין א לענגערע צייט אויף דער איבערזעצונג פון געטעס „פאוסט“ אויף יידיש.

דער וועג צוריק קיין קאלאמיי מיט דעם אויטאמאביל איז געווען א קלייני-קייט. מיט דעם זיידנס בויד האט עס געדויערט א סך, א סך לענגער. מיטן אויטאמאביל איז דער וועג געווען א שטיקל טריוויאלע פראזע. מיט מיין זיידנס בויד א מאל איז דער זעלבער וועג געווען א ווונדערלעכע פאעמע. אין זיידנס בויד בין איך נישט געווען דער איינציקער פאסאזשיר. מיט מיר זענען מיטגעפארן די פריע קינדער-יאָרן מינע. און אלץ פאר אונדז איז געווען פול מיט ווונדער: זע א טייד, זע א וואלד, זע א לאַנקע. אַט איז אַ הייל און אַט זילבערט זיך דער פרוט. אפילו דער פרוט לויפט צווישן סטאפטשעט און קאלאמיי ווי א זילבערנע שוור, וואס נאָר קינדער און פאָעטן זענען דערויף מבינים.

(„דער וועקער“, גיו-יאָרק, 1 פעברואַר 1961)

בײַ דער באַבע טאַובע אין סטאַפּטשעט

דער זכרון האָט זיך בײַ מיר צעשפּילט. אפשר דאַרף טאַקע זײַן אַזוי. פאַראַן אַ געוויסע עלטער ווען געשטאַלטן און עפּיוואַדן פּונעם אייגענעם אַמאַל ווערן וואָך. זײ צײַטערן פאַרביי דיין זכרון מיט אַ לעצטער וואַרענונג: „אויב נישט איצטער, וועלן מיר זיך פאַרלעשן אויף תּמיד“. דו דערפּילסט דעם אימפּעראַטיוו. די שאַטנס אין זכרון זענען אַ מאַל געווען פּלייש און בלוט, זײ זענען — „דו“. דערפאַר טאַקע וויל איך איצט דערמאַנען די באַבע טאַובע פון סטאַפּטשעט. זי איז די איינציקע באַבע וואָס איך געדענק. מיין מאַמעס עלטערן זענען שוין געווען טויט ווען איך בין געבוירן געוואָרן. איך הייס נאָך מיין מאַמעס פאַטער. מיין עלטערע קוזינע און מיין יונגע שוועסטער הייסן נאָך מיין מאַמעס מאַמע.

מיין מאַמע האָט נישט געדענקט איר אייגענע מאַמע. ווען די באַבע פון מיין מאַמעס צד איז געשטאַרבן, איז מיין מאַמע נאָך געווען אַ קליין קינד. פון איר איז בלוין געבליבן אַ נאַמען.

דערפאַר האָט מיר מיין מאַמע אַפט דערציילט וועגן איר פאַטער. ער איז אין די מאַמעס אויגן געווען אַן אידעאַלע געשטאַלט — סײַ צו גאַט און סײַ צו לײַט. מיין מאַמע האָט בפּירוש געהאַט אַ „פאַטער-קאַמפּלעקס“. דער זיידע פון מיין מאַמעס צד איז געווען אַ טאַפעצירער און מען האָט אים גערופן איציק טאַפעצירער אַדער איציק בראַדער.

צי דער זיידע איציק האָט טאַקע געשטאַמט פון בראַד, אַדער מען האָט אים גערופן בראַדער דערפאַר ווייל ער איז געווען אַ שטיקל משפּיל, ווייס איך נישט. איך האָב זי קיין מאַל וועגן דעם נישט איבערגעפרעגט.

איך געדענק נאָר ווי זי האָט מיר דערציילט מיט שטאַלץ, ווי איר פאַטער האָט איין מאַל דערלאַנגט פעטש אין מיטן מאַרק איר עלטסטן ברודער הערש-מעכל, וואָס האָט שוין דענסטמאַל געהאַט אַ ווייב מיט קינדער, און דער באַווייבטער ברודער האָט אַראַפּגעשלונגען די פעטש און די בושע — און געמאַכט אַ שווייג. אַזאַ דרך-אַרץ איז געווען פאַרן טאַטן.

און וואָס איז געווען די סיבה פון די פעטש ?

מיין פעטער הערש-מעכל, וואָס איז אויך געווען אַ טאַפעצירער, האָט אַנגע-גומען אַ שטיקל אַרבעט אַז מיין זיידנס וויסן. „נאָר אַ גנב דאַרף זיך היטן, אַן ערלעכער מענטש האָט זיך נישט וואָס צו היטן בפרט פאַר אַן אייגענעם טאַטן“.

פון דעם אַלעמען וואָס מיין מאַמע האָט וועגן אים דערציילט איז געווען קלאַר, אַז ער איז טאַקע געווען אַ ייד אַ משפּיל; פּרום, אַבער נישט קיין פּרוּמאַק;

די באַרד געפלעגט און גלאַט פאַרקעמט; די שיד האָבן תמיד געגלאַנצט. אויף די בגדים זיינע איז נישט געווען קיין שפרענקעלע.

אַפילו ווען די מאַמע איז געווען ערנסט קראַנק און האָט זיך אויפגעכאַפט פון אַ מין פאַראַליטישן שלאָף, האָבן אירע אויגן אַרומגעוואַנדערט און מיט אַ האַלב-פאַראַליזירטן מויל האָט זי געפרעגט:

— וווּ איז ער? ער איז דאָך ערשט דאָ געווען, ער איז געשטאַנען אין יענעם ווינקל. ער האָט געקוקט אויף מיר. איך האָב דאָך אַפילו דערקענט דאָס שפאַציר-שטעקעלע אין זיין האַנט...

דער פאַטער-אימאַזש איז איר נאַכגעגאַנגען טריט ביי טריט ביז אירע אויגן האָבן זיך אויף תמיד אויסגעלאָשן.

איז טאַקע נישט קיין ווונדער, וואָס איך בין איין מאָל געפאַרן פון וואַרשע קיין בוקאַרעשט און דער צוג האָט זיך אויף עטלעכע מינוט אָפגעשטעלט אויף דער סטאַנציע קאַלאַמיי, האָט זיך מיר אויסגעדוכט, אַז איך זע צווישן די מענטשן אויף דער פלאַטפארמע צוויי שאַטנס: מיין זיידע און מיין באַבע. זיי זענען געוואָרן געוואָרן אויפן קאַלאַמייער בית-עלמין, אַז זייער אייניקל דאַרף פאַרביי-פאַרן די קאַלאַמייער באַנסטאַנציע. זיי האָבן זיך געאַיילט פון זייערע קברים אַרויס אים צו באַגריסן. די באַבע שיינדל האָט אַפילו אָפגעריסן פונעם פעלד בלומען און געמאַכט פון זיי אַ קרענצל, ווייל אַזוי איז די מאַדע פון היינטיקע לייט צו באַגריסן אַ גאַסט. די איינציקע דאָגה זייערע איז געווען, ווי אַזוי זיי וועלן דערקענען זייער אייניקל, אַז זיי האָבן אים קיין מאָל נישט געזען און ער האָט זיי קיין מאָל נישט געזען.

נאָר דאָס איז שוין פאַעטישע האַלוצינאַציעס. און אפשר געהערן אַזעלכע פאַעטישע האַלוצינאַציעס אויך צו דעם מין „מעמואַרן“.

די איינציקע זיידע-באַבע וואָס איך האָב געקענט זענען געווען מיין טאַטנס עלטערן. דער זיידע אברהם איז געשטאַרבן ווען איך בין נאָך געווען אַ קינד און איך געדענק אים קוים-קוים. די באַבע טאַובע געדענק איך אַ סך קלאַרער און דייטלעכער און וועגן איר וויל איך טאַקע דערציילן.

זי איז געווען אַ קליינע, דאַרע זיידע, אַבער אַ פלינקע. אַלץ האָט ביי איר געברענגט אונטער די הענט. זי האָט געקאַכט, גערוימט און געבאַקן. זי האָט געכאַוועט גענדז. די גרויסע שטוב איז געווען אַ מינאַטורנע קלייטל וווּ מען האָט געקענט קויפן אַ ליטער מילך, אַ שאַקאַלאַדע און וואָס נישט.

אַרויסגעהאַלפן האָבן איר אירע צוויי טעכטער, בראַינע און מאַיקע. די מומע בראַינע איז געווען אַ שוין מיידל, מיט גאַלד-בלאַנדע צעפ, וואָס אַז זי האָט זיי צעקעמט, האָבן אירע האַר געגרייכט ביז צו די קני. זי האָט געהאַט בלאַע, שטיפערישע אויגן. די מומע מאַיקע איז געווען יינגער. זי האָט געהאַט פלאַקס-בלאַנדע האַר. זי האָט אירע האַר קיין מאָל נישט צעוואַרפן פאַרשייט

ווי איר עלטערע שוועסטער. בכלל איז זי געווען א שטילע, צוריקגעהאלטענע, און אין זיך פארטראכטע. דאס בלאַ פון אירע אויגן איז געווען העלער, און דעם שטיפערנישן פניערל. זי איז געגאנגען שטיל, געטאן איר אַרבעט שטיל, גערעדט שטיל; אפילו איר שמייכל איז געווען אַזא ווי פון יענער וועלט. היינט ווייס איר, אַז אַזא שמייכל פאַרמאָגן יענע, וואָס זיי איז באַשערט צו שטאַרבן יונג. און דווקא צו איר האָט די גוטע, ליבע באַבע טאַובע אַ מאַל אויסגעלאָזט איר גאַנצן פֿעס.

די מומע מאַיקע איז אין אַ פאַרנאַכט געשטאַנען אויף דער שוועל אין דרויסן פאַרן הויז. אַ יונגער אוקראַינישער שוללערער איז פאַרבייגעגאַנגען. געזען אַ שיינ ייִדיש מיידל שטיין פאַרן הויז, האָט ער פאַר איר אַראָפּגענומען דעם הוט. די מומע מאַיקע האָט אַ שאַקל געטאָן מיטן קאַפּ.

גראַד האָט מיין באַבע אַרויסגעקוקט דורכן פענצטער און געזען די גאַנצע סצענע, זי האָט אַרייַנגערופֿן די מומע מאַיקע און זי גענומען אויף אַ פאַרהער:

— פון וואָנען קענסטו דעם אוקראַינישן שייגעץ?

— איך קען אים נישט.

— טא פאַר וואָס האָט ער פאַר דיר אַראָפּגענומען דעם הוט?

— איך ווייס נישט.

— פאַר וואָס האָסטו צו אים געשאַקלט מיטן קאַפּ?

— אַז ער האָט מיך באַגריסט, האָב איך ...

וואָס מער די מומע מאַיקע האָט זיך פאַרענטפערט, אַלץ מער האָט איר די באַבע נישט געגלויבט. די באַבע האָט זי חושד געווען. אַז זי קען דעם אוקראַינישן לערער. אַז מען גריסט זיך נישט סתם אַזוי ... אַזוי גריסן זיך באַקאַנטע. ווי קומט דער אוקראַינער צו זיין אירער אַ באַקאַנטער? וווּ האָבן זיי זיך באַקענט? די מומע מאַיקע האָט זיך צעוויינט. איר וויינען איז פאַר דער באַבע טאַובע געווען אַ באַווייז, אַז עפעס איז דאָ דער מער; זי האָט מיטן פינגער געוואַרנט מיין מומע:

— איידער מיט אַ שייגעץ, וויל איך דיך גיכער זען אַ טויטע.

מעגלעך, אַז ס'איז טאַקע נישט מער געווען ווי אַ צופעליקע באַגריסונג און מיין באַבע איז געווען אומגערעכט מיט איר חשד, אַבער איין זאַך איז קלאַר: ייִדישע מאַמעס האָבן געציטערט איבער זייערע טעכטער. זיי געוואַלט פאַרהיטן מיט אַלע כּוחות פון אַפּגעפרעמדט ווערן. זיי האָבן געהאַט גענוג סיבות פאַר זייערע חשדים; זיי האָבן גוט געקענט די אוקראַינער מיט זייער שנאה צו ייִדן. אין דער היטלעך־תּקופה האָבן די אוקראַינער פון מזרח־גאַליציע אַרויסגעוויזן ווער זיי זענען. וויפּיל אַזעלכע שטילע, צניעותדיקע מומע מאַיקעס זענען אומ־געקומען דורך אוקראַינישע הענט ...

אַ גליק וואָס מיין מומע מאַיקע איז געשטאַרבן יונג, נאָך פאַר דער ערשטער

וועלט-מלחמה. זי איז געשטארבן מיט איר אייגענעם, יונגצייטיקן טויט.
און נישט דורך די הענט פון אן אוקראינישן שוללערער, וואס האט פאר איר
א מאל אין פראנץ-יאזעפס צייטן אראפגענומען דאס היטל.
ס'איז נישט קיין ווונדער, וואס מיט אזעלכע צוויי ליכטיקע מומעס האב
איר זיך געפילט, ווי מען זאגט עס, ווי א פיש אין וואסער. זיי האבן מיך
פארצערטלט, און מיין באבע טאובע האט מיר אלץ נאכגעגעבן. דאס קליינע
שטעטעלע איז פאר מיר תמיד געווען א יום-טוב און איך האב געבענקט א גאנץ
יאָר און זיך קוים דערווארט אויף דער זומער-וואַקאַציע, פדי איך זאל נאָך אַ מאַל
קענען פאַרן קיין סטאַפּטשעט.
אַט בין איך געגאַנגען מיט דער מומע מאַיקע אין נאַענטן דאַרף צו דעם
פויער, וואָס האָט פאַר אונדזערע אויגן געמאַלקן די קי. די מומע האָט אַהיים
געטראָגן די קאַז מיט פּריש-געמאַלקענער מילך אין שטעטל. די באַבע האָט די
מילך פאַרקויפט אין פּלעשלעך. אַ פאַר גראַצער פאַרדינסט איז אויך געווען אַ
צושטייער צו דער הוצאה. דעם זיידנס שווערע האַרעוואַניע איז, ווייזט אויס,
נישט געווען גענוג. דער זיידע האָט דאָס רוב געפירט געהילף פון די וועלדער
אין די קאַרפּאַטן. זעלטן האָט ער געפירט מיט זיין בויד פאַסאַזשירן קיין קאַלאַמיי.
ס'איז געווען אַן אַרעם לעבן, אָבער אַ שיינס. און אפשר דוכט זיך מיר בלויז
אויס, אַז ס'איז געווען אַזוי, ווייל איך האָב אלץ געזען מיט קינדערישע אויגן.
מיין באַבעס ליבשאַפט האָט פאַרשטעלט די אַלע פּלעקן און ריסן אַרום. מיין
זיידנס בטחון אין דעם אויבערשטן האָט מילדער געמאַכט די שטילע זיפּצן, די
באַהאַלטענע אַנגסטן און זאַרגן פאַרן מאַרגן.
אַט איז אַ בילד פון יענע פּריע קינדער-יאָרן וואָס האָט זיך איינגעקריצט
אין מיין געמיט און איז שפּעטער אויפגעגאַנגען אין ליד:

די זוניקע סוף-זומער-טעג פון העט-העט-העט
בליען אויף צום לעצטן מאל אין מיין זכרון,
מיט מאלינעס און קאלינעס, מיט ווייץ און קארן,
אין מיין זיידנס שטעטל, אין סטאפטשעט.
די ביימער אין די גאסן זענען פול מיט טרי-לי-ליס.
די זילבער-טויבן איבערן שולהויף פליען אין אַ ראָד.
אַ שבת, אַ לויבגעזאַנג דעם לעבעדיקן גאָט
פאַר די זוניקע סוף-זומערדיקע אינדערפריס.
דער זיידע דאַוונט אַפּ. ער נעמט די בייטש אין האַנט.
די קאַרע פּערד שטייען אין וואַגן איינגעשפּאַנט —
צייט צו לאָזן זיך אין ווייטן וועג.
פון די וועלדער וועט ער ברענגען פאַרן ווינטער האַלץ.

אהין צו פירט ער פאסאזשירן און געצאלטס,
די לעצטע זוניקע סוף-זומער-טעג.

און אז דער זידע איז אויך פארשוונדן מיט די לעצטע זוניקע סוף-זומער-טעג, איז געבליבן דעם זיידנס הויז אין מארק; די קערנעצע פארן הויז; די באבע מיט מיינע צוויי יונגע מומעס. א גרויסע, גאלדענע זון איבערן הויז ביי טאג און א הימל מיט אן צאל שטערן ביי נאכט.

און יעדעס יאר האב איך זיך קוים דערווארט אויף די פרייע וואקאציע-חדשים, כדי צו פארן צו דער באבע טאובע קיין סטאפטשעט.

אין וואגאן האב איך געציילט די טעלעגראף-סלופעס קיין קאלאמיי. ווי פיל א שטייגער זענען געווען טעלעגראף-סלופעס לענג-אויס דעם באנוועג פון טשער-נאוויץ קיין קאלאמיי? אין מיינע קינדער-יארן האב איך געוויסט גענוי זייער צאל. היינט האב איך פארגעסן.

איך האב אפילו געפרוווט איבערציילן די ווערבעס פאזע דעם וועג פון קאלאמיי קיין סטאפטשעט, ווען איך בין געזעסן אויף דער פור, נאר ס'איז מיר קיין מאל נישט געלונגען, ווייל איך בין תמיד אנטשלאפן געווארן און א שלאפן-דיקן האט מען מיר אריינגעטראגן אין מיין באבעס הויז.

און ווען איך האב זיך אויפגעכאפט איז געווען טאג און זונגאלד, און די מומע בראינע איז געשטאנען פארן שפיגל און צעקעמט אירע גאלד-בלאנדע האר וואס האבן איר געגרייכט ביז די קני. די מומע מאיקע האט ארומגעשוועבט א שטילע, א פלאקסן-בלאנדע, איבערן צימער ווי תמיד; זי האט זיך אריבער-געבויגן איבער מיר, א גלעט געטאן מיט אירע ליפן מיינע ליפן. — א גוט מארגן דיר, איציקל.

זי האט אוועקגעשוועבט פונקט אזוי שטיל פון מיין בעטל, און געטאן איר ארבעט אין הויז שטיל ווי תמיד. מיטן סוד פון איר יונגן טויט טיף פארשלאסן אין זיך, אז קיינער האט זיך נישט געכאפט, קיינעם איז נאר נישט איינגעפאלן, אז זי איז נאר דא אויף דערווייל.

באלד וועט זי א בארוועסע מיט א פרוטקע אין דער האנט ארויסטרייבן דער באבעס גענדו פונעם שטאל. זי וועט זיי טרייבן צו א לאנקע אויסערן שטעטל. דארט וועלן די גענדו פארבלייבן א גאנצן טאג מיט אנדערע גענדו פון אנדערע יידישע משפחות. פאר נאכט וועלן די גענדו אליין צוריקקומען אלע מיט א מאל. הונדערטער פון זיי. ביים אנקומען אין שטעטל וועלן זיי זיך צעטיילן. יעדער גאנער מיט זיין כאפטע גענדו וועט טרעפן צו זיין היים, צו זיין באלעבאסטע. פארן טויער וועט זיין אנגעגרייט א שיסל מיט וואסער. מיט דעם וואסער וועלן זיך די גענדו אנטרינקען נאך א טאג גאנערן אויף דער לאנקע. די באבע טאובע וועט עפענען דעם טויער און אריינלאזן די גענדו אין שטאל, ווו זיי וועלן נאך

א ביסל גאָנערן, שמועסן צווישן זיך. ביז זיי וועלן אַנטשלאָפֿן ווערן. איך האָב ליב געהאַט צו קוקן דורכן פענצטער און זען ווי די מומע מאַיקע טרייבט די גענדז איבערן שטעטל צו דער לאַנקע. באַרוועס, מיט דער פֿרוטקע אין דער האַנט, האָט זי אויסגעזען ווי אַן עכט דאַרפֿשיקסל. צוריקקומען פֿלעגט זי אַליין אַזאַ זומערדיק־שטילע מיטן דופֿט פֿון דער לאַנקע אין אירע צעפֿ און אין אירע קליידער.

ביז די מומע מאַיקע האָט נישט אַרויסגעטריבן די גענדז אויף דער טאַלקע האָב איך זיך נישט אַרויסגערירט פֿון דער שטוב. איך האָב נישט מורא געהאַט פֿאַר די גענדז, נאָר פֿאַרן גאַנער. איך האָב קיין מאַל נישט פֿאַרשטאַנען פֿאַר וואָס דער גאַנער האָט מיך אַזוי פֿיינט. ווען ער האָט מיך נאָר דערזען האָט ער זיך געלאָזט מיט אַן אויסגעשטרעקטן האַלדז צו מיר. איך האָב זיך תמיד געשראַקן פֿאַר דעם דאַזיקן שונא.

די גוטע באַבע טאַובע האָט מיך אַפט באַשיצט, ווען דער גאַנער האָט אויס־געצויגן דעם האַלדז און זיך געלאָזט צו מיר.

און ווען זי איז נישט געווען, האָבן מיר באַשיצט מינע ביידע מומעס. ווען איך האָב געפֿרעגט מיין באַבע, וואָס דער גאַנער וויל פֿון מיר, וואָס פֿאַר אַ שלעכטס האָב איך אים געטאַן, האָט זי מיר געענטפֿערט אַז דער גאַנער איז אַ נאָר, אַ טיפֿש; ער ווייסט נישט אַליין וואָס ער וויל. ער איז סתם אַ גאַנער, אַ שוטה.

מיין מומע בראַינע האָט געהאַט אַן אַנדער תירוץ. אין אירע בלאַע לאַכנדיקע אויגן האָבן זיך געצונדן פֿאַרשייטע פֿייערלעך:

— דער גאַנער מיינט אַז דו ווילסט ביי אים צונעמען איינע פֿון זיינע גענדז און מיט איר חתונה האָבן. דאָס פֿאַרדריסט אים.

און ווען איך האָב זי געפֿרעגט, ווי אַזוי קען איר, אַ יינגעלע, חתונה האָבן מיט אַ גאַנדז, האָט זי זיך צעלאַכט און מיר געענטפֿערט אַז דער גאַנער מיינט אַזוי. — איז ער דאָך טאַקע אַ נאָר, ווי די באַבע טאַובע זאָגט...

— ער איז אייפֿערזיכטיק, איציקל, ער האָט ליב זיינע גענדז. פֿאַרשטייסט? די מומע מאַיקע האָט מיך אויך באַשיצט פֿונעם גאַנער. זי האָט אים פשוט אַזעעקגעטריבן. זי האָט קיין שום תירוץ נישט אַנגעגעבן.

דער פֿחד פֿאַרן גאַנער האָט בני מיר אַנגעהאַלטן די גאַנצע צייט וואָס איך האָב פֿאַרבראַכט בני דער באַבע טאַובע אין סטאַפֿטשעט.

דער דאַזיקער גאַנער האָט געהאַט אַ ביטערן סוף, ווי איך וועל דערציילן אַ ביסל שפֿעטער.

איך האָב אַ חוץ דעם גאַנער געהאַט נאָך אַנדערע צרות. למשל, דאָס מוזן טרינקען מילך. מיין באַבע איז מיר נאַכגעלאָפֿן מיטן גלאַז מילך און אַז זי האָט מיך געכאַפֿט, האָט זי מיך געצוונגען עס אויסצוטריןקען. וואַלט עס בלויו געווען

איין גלאז מילך א טאג, וואלט נאך געווען צו דערליידן, אבער ס'איז געווען מער ווי איין גלאז, מער ווי פיר גלאז מילך א טאג. אין מיטן שענסטן שפיל — זע, די באבע טאובע איז דא מיט א גלאז מילך אין דער האנט.

אבער איד האב געפונען צו דעם אויך אן עצה.

פאר מיין באבעס הויז איז געווען א קערנעצע. מיט א גרויסן שטאנג האט מען דעם עמער אראפגעלאזט אין דער קערנעצע און אנגעשעפט וואסער. א האלב שטעטל האט געשעפט וואסער פון דער דאזיקער קערנעצע. דאס וואסער וואס מען האט פארגאסן ארום דער קערנעצע אין די איבערגעפולטע עמערס האט זיך אויסגעמישט מיטן פארעך און ס'איז תמיד געווען א געשמאקע בלאטע, אפילו זומער אין די גרעסטע היצן.

און פאראן א כלל, אז ווו ס'איז פאראן א בלאטע איז פאראן א מבין אויף דער בלאטע, און דער בעסטער מבין אויף א געשמאקער בלאטע איז בטבע א חזיר.

איז טאקע תמיד געלעגן אין דער בלאטע א גרויסער פעטער חזיר. ער האט געכרוקעט פון פארגעניגן און ס'איז אים געווען שווער אוועקצוטרייבן. ווי פיל די ווייבער זאלן נישט געווען שרייען צו אים „אציו“; דער חזיר האט זיך געמאכט ווי נישט אים מיינט מען עס. ער איז געלעגן אין דער פעטער בלאטע און געקרעכצט פון פארגעניגן.

און דער חזיר טאקע האט מיך אפט מאל געראטעוועט פון דער באבע טאובע און איר גלאז מילך. ווען די באבע טאובע האט זיך געיאגט נאך מיר מיטן גלאז מילך און אט-אט האט זי מיך שיער נישט געכאפט, בין איד ארויפגעשפרונגען אויפן חזיר וואס איז געלעגן אין דער בלאטע. דער חזיר האט א כרוקע געטאן און גארנישט. ער איז זיך ווייטער געלעגן אין בלאטע ווי ביי זיין טאטן אין וויינגארטן. איד בין געריטן אויף אים ווי א זיגער. אהערצו וועט די באבע נישט דערגרייכן. דא בין איד זיכער.

און די באבע איז טאקע שטיין געבליבן פון דער ווייטנס און מורא געהאט צוצוגיין בעענטער, טאמער וועט זי זיך אנרירן אן דעם חזיר.

זי האט אנגעווענדט אלע דיפלאמאטישע דריידלעך מיך אראפצונארן פונעם חזיר. זי האט מיר צוגעזאגט שאקאלאד און באבאנעס. זי האט געקלונגען מיט די שליסלען איד זאל מיינען, אז ס'איז געלט און דאס געלט האט זי מיר צוגעזאגט צו געבן.

אבער ס'האט גארנישט געהאלפן. ביז זי האט נישט אויסגעגאסן דאס גלאז מילך אויף דער ערד פאר מיינע אויגן, בין איד נישט אראפ פונעם חזיר. מיינע צוויי מומעס האבן געהאט אן ארבעט מיך צו בארייניקן, אבער איד האט טריומפירט. איד האב געטרונקען מילך, ווען איד האב געוואלט און נישט ווען מיין באבען האט זיך אויסגעדאכט אז איד מוז.

דאס איז געווען דאס איינציקע מאל אין מיין לעבן וואס א חזיר האט מיר ארויסגעהאלפן. מער קיין טובות האב איך נישט געהאט פון קיין שום חזיר אין דער וועלט.

דעם זעלבן אוונט, ווען די באבע טאווע האט געגעסן איר וועטשערע, בין איך געזעסן אנטקעגן איר און איר נאכגעמאכט ווי זי קייט מיט אירע געציילטע ציין. די באבע האט גוטמוטיק געלאכט.

די מומע בראינע האט זיך אנגערופן:

— ער איז גאר אן אקטער.

— אוודאי איז ער א נאקעטער — האט די באבע צוגעבאמקעט — ווער האט דאס געווען, און א יידיש יינגעלע זאל זיך ארויפכאפן אויף א שמוציקן חזיר און זיך אזוי פארבלאטיקן? מארגן, מירצעשעם, וועלן די קליידער שוין זיין אפגערייניקט פון דער בלאטע. דאס צווייטע מאל זאל ער וויסן, און א חזיר איז אי שמוציק און אי טריפה.

אבער די גרעסטע אוואנטורע מינע איז יענע קינדער-יאָרן איז געווען מיט מיין באבעס גענדז און דער עיקר מיט מיין שונא — דער באבעס גאנער.

אין א שיינעם דאנערשטיק האט די מומע מאַיקע ארויסגעטריבן די גענדז צו דער טאלעקע. זי איז צוריקגעקומען אליין ווי תמיד. די באבע האט באשלאָסן גרינטלעך אויסצורייניקן און אויסצולופטערן אלץ אין הייז. די קליידער, דאס בעטגעוואנט. מען האט אלץ ארויסגענומען פון די שאַפעס, אראַפגענומען דאס בעטגעוואנט פון די בעטן. די באבע און די מומעס זענען געווען פארטורעט. איך האב זיך ארומגעפלאַנטערט ווי אן איבעריקער אט דא, אט דארט. קיינער האט זיך אויף מיר נישט אומגעקוקט.

צווישן די זאכן וואס מען האט אראַפגענומען פון דער שאַפע איז אויך געווען דאס פלעשל בראַנפן וואס מיין זיידע האט איבערגעלאָזט. מיט דעם בראַנפן האט ער געמאַכט קידוש יעדן פרייטיק צונאַכטס. איך האב גענומען דאס פלעשל בראַנפן, ווען קיינער האט נישט באַמערקט, איך האב געמיינט, און ס'איז וואַסער. איך האב דאס פלעשל ארויסגעטראָגן און אַריינגעגאַסן אין דער שיסל מיט וואַסער וואס איז געשטאַנען אַנגעגרייט פאַר די גענדז, ווען זיי וועלן אַהיימקומען פאַרבאַכט פון דער טאַלעקע.

יענעם אויף דער נאַכט, ווען די גענדז האָבן זיך אַנגעטרונקען מיטן וואַסער, איז פאַרגעקומען עפעס אַזוינס, וואַס קיינער האט נישט פאַרשטאַנען. די גענדז האָבן זיך גענומען וואַקלען, געפאַכעט מיט די פליגל, געדרייט מיט די קעפּ. זיי האָבן אַרומגעפלאַטערט ווילד אַהין און אַהער. באַזונדערס ווילד איז געווען דער גאַנער. ער האט געפאַשט מאַדנע מיט זיינע פליגל. ער האט זיך פשוט נישט געקענט געפינען קיין אַרט.

מיין באבע איז געשטאַנען מיט פאַרבאַכענע הענט:

— די גענדז זענען משוגע געוואָרן. איך וועל שוין האָבן משוגענע גריוון. ווען דער שיפורער גאַנער האָט מיך דערזען, האָט ער אויסגעצויגן דעם האַלדז און זיך געגעבן אַ לאַז צו מיר מיטן שנאַבל. איך האָב זיך שטאַרק דערשראַקן. די מומע מאַיקע האָט אים אַנגעכאַפט ביי די פליגל. איך בין געשטאַנען און געציטערט, בלאַס פון שרעק.

צו ביסלעך האָט מען די שיפורע גענדז אַרײַנגעטראָגן אין שטאַל. דער גאַנער האָט נאָך געמאַכט פאַרשידענע קונצן, ביז אויך ער האָט זיך אײַנגעשטילט. צו מיר האָט די באַבע גערופן אַ שפרעכערין, זי זאָל מיר אַפּשפרעכן. זי האָט געגאַסן וואַקס וואַס האָט געהאַט די געשטאַלט פונעם גאַנער. ניין, ס'איז נאָך נישט דער סוף. יעדן חנוּפה האָט די באַבע געשיקט צו אירע אויסגעגעבענע קינדער אַ געקוילעט גענדזל.

אין אַ ווינטער נאָך מיטאַג, ווען איך בין אַהײַמגעקומען פון שול, האָט מיין מאַמע געהאַלטן אין אויפפאַקן אַ פעקל, וואַס זי האָט ערשט באַקומען. ס'איז געווען, ווי יעדער יאָר אין דער צײַט, אַ גאַנדז אויף חנוּפה. נאָר דאָס מאַל איז דאָס נישט געווען קיין גאַנדז, נאָר ער אַליין, מיין דם-שונא — דער גאַנער.

די גוטע באַבע טאַובע האָט מקריב געווען איר גאַנער. אַפּקומעניש פאַר מיין קינדערישער שרעק. אַט איז ער געלעגן פאַר מיניע אויגן אַ געקוילעטער, נאָר מערקווערדיק, איך האָב נישט געפילט קיין שום נקמה. איך האָב זיך אַפילו אַפּ-געזאַגט צו עסן די גריוון, כאַטש איך האָב ליב געהאַט גענדזענע גריוון.

דאָס איז געווען דער סוף פון מיין ערגסטן שונא אין מיניע קינדער-יאָרן. מיין באַבע טאַובע אַליין איז געשטאַרבן אין אַ בעמיש שטעטל, וואַס האָט געהייסן בעמיש-בראַד, אַן אַנטלאַפענע פון דער רוסישער אינוואַזיע אין גאַליציע. אין מיניעם אַ ליד אַנטלויפט זי פון איר קבר אין בעמיש-בראַד, זי גייט אַהיים צו דער אייגענער ערד, וווּ ס'געפינען זיך די קברים פון אירע נאַענטע אין דעם קליינעם שטעטעלע סטאַפּטשעט, צו פוסנס פון די קאַרפּאַטן-בערג.

(„דער וועקער“, ניו-יאָרק, 1 מערץ 1961)

מײן באַגעגעניש מיט אַדאַם מיצקעוויטש...

.1

אין אפריל 1948, פונקט צום פינפטן יארטאג פונעם ווארשעווער געטא-אויפשטאנד, האט מען אנטהילט דעם ווארשעווער געטא-דענקמאל. א זכר, אן אייביקע דערמאנונג אין די העראישע טעג, ווען דאס לעצטע ביסל יידן אין ווארשע — יידישע יינגלעך און מיידלעך כמעט אן געווער — האבן זיך אנטקעגנגעשטעלט דעם מעכטיקסטן און בארבארישסטן שונא אין דער וועלט.

דער קאמף האט געדויערט ביי זיבן וואכן. אז מען דערמאנט זיך ווי די פוילישע ארמיי האט קאפיטולירט נאך דריי וואכן; ווי די גוט באוואפנטע פראנצויזישע ארמיי האט קאפיטולירט כמעט אין דער זעלבער צייט — קען מען זיך שאפן א באגריף פון דער קאמפסגרייטקייט, געוואגטקייט און העלדישקייט פון די געטא-קעמפערס.

צו דער צערעמאניע זענען זיך צונויפגעפארן די לעצטע רעשטלעך פון די פוילישע יידן אין גאנצן לאנד; דעלעגאציעס פון אויסלענדישע יידן; פארשטייערס פון יידישן וועלט-קאנגרעס; פונעם אמעריקאנער יידישן קאמיטעט; דעלעגאציעס פון ארגענטינע און ישראל. געטא-קעמפערס און פאָעטן האָבן זיך ביי דער געלעגנהייט געטראפן אויף די חורבות פון פוילן.

א טאג פאר דער אייגנטלעכער אנטהילונג פונעם דענקמאל, דעם טרויער-מארש פון די צעווייטיקטע אבליים איבער די שטיינער און דעם ברוכווארג, וואס איז א מאָל געווען די געטא — א טאָג, הייסט עס, פאר דער אייגנטלעכער צערע-מאָניע האָבן זיך אין יודאָיסטישן אינסטיטוט, דעם איינציקן בנין וואָס איז געבליבן גאַנץ, באַגעגנט די פאַרשטייערס פון דער שטאַט-פאַרוואַלטונג מיט די דעלעגאָציעס פון איבעראַל. און דער אַפיציעלער קדיש האָט זיך אָנגעהויבן.

וואָס דענסטמאָל איז פאַרגעקומען געדענק איך ווי מען געדענקט אַ קאַשמאַר: רייד און היסטאָרישע געוויינען און נאָך אַ מאָל רייד און געוויין. אויך איך האָב גערעדט, נאָר פרעגט מיך בחרם וואָס. הענט און פיס האָבן מיר געציטערט. איך בין קיין מאָל אין מיין לעבן נישט געווען אַזוי עמאַציאָנעל אָנגעלאָדן. עפעס האָב איך גערעדט ווי פון היץ וועגן דער פּערווערזער סיטואַציע, אַז אַנשטאַט דאַס פאַלק זאָל קומען אויף קבר-אַבות צום פאַעט, קומען פאַעטן אויף קבר-אַבות צום פאַלק. פאַר מיניען אויגן האָב איך געזען דעם ייד יוליאַן טוויים — דעם גרעסטן מאָדערנעם פוילישן פאַעט; די ליכטיקע געשטאַלט פון דעם מאָדערנעם העברעיִשן פאַעט אברהם שלאַנסקי און איך אַליין בין אין דער מיט — אַ זינגער פונעם ייִדישן ליד. און אַלע דריי זענען מיר קדיש-זאַגערס אויפן מצבהלאָזן קבר

פון אן אויסגעמארדעט פאלק.
און פארענדיקט האב איך מיט דער צושריפט וואס איך האב געשריבן צו
פראנסוא וויליאמס באלאדע וועגן די פרויען פון פארגאנגענע צייטן:

ווי זענען די איטשע-מאירס וואס האבן געגלויבט אין גאט
און אפגעהיט געטריי די דורות-אלטע ספרים,
די מאמעס וואס האבן געצונדן שבת-ליכט
און געוויינט איבער תחינות און אויף קברים,
די ברידער און שוועסטער פון ארבעט און גויט
וואס האבן די הייליקע שבועה געשווארן
צו באפרייען די מענטשהייט. אלמאי ווי איז
דער זילבערנער שניי פון פאר א יארן? ...

אט די אייביקע פראגן „ווי זענען? ווי איז?“ האב איך געלאזט אראפפלאטערן
פון מיינע ליפן איבער די חורבות פון ווארשע, איבער פוילן בכלל. זאלן זיי
ענטפערן אויף די פראגן, די באוויינערס פונעם פינצטערסטן קאנטינענט אין דער
וועלט: די גערמאנאקן, די אוקראינאקן, די סלאוואקן, ליטוואקן, פאליאקן און
לעטוואקן. אט די אלע אקן פון אייראפע מיט זייערע האקן און היידאמאקן. די
פראגן זענען אייביקער ווי אדענאוערס טרער ביים באגעגענען בן גוריונען. „ווי
זענען און ווי זענען?“ וועט אפשר ווערן דער רעפערען און דער גורל פון אייראפע
און אפשר פון דער וועלט.

איך וויל נאך א מאל דערמאנען די עקזיסטענץ פונעם אש-ייד. ער איז נישט
קיין אויסטראכטעניש ווי דער „אייביקער ייד“ פון דער קריסטלעך-קראנקער מיטל-
אלטערלעכער פאנטאזיע. ער איז אזוי רעאל און פאנטאסטיש ווי דאס צוואנציקסטע
יאהונדערט. ער איז דאס אפשר דער וואס האלט דעם פינגער גרייט א דריק
צו טאן דעם קנעפל. ער, דער מיטאס פונעם צוואנציקסטן יאהונדערט, טראגט
אין זיינע אשיקע אויגן די וויזיע פון אן אשוועלט.
הויפנס אש, בערג מיט אש, אט אזוי ווי אין אוישוויץ, טרעבלינקע, כעלמנא,
בעלושעץ. מוסטערן „Made in Germany“.

2.

ווי איז דאס צוגעזאגטע באגעעניש מיט אדאם מיצקעוויטש? דער לעזער
איז מיט א רעכט אומגעדולדיק. מילא דאס פאנטאסטישע פונעם קעפל אליין.
נאר אויף א פאנטאסט קען מען אלצדינג גלויבן. א בייקע, אבי א שיינע, איז
א מאל פדאי צו הערן. נאר וויפל איז דער שיעור צו ווארטן? לאמיר שוין
הערן:

אינ, ערשטנס, מיין באַגעגעניש מיט אַדאַם מיצקעוויטש דווקא נישט קיין אויסגעטראַכטע. איך האָב זיך מיט אים געטראַפֿן — און דווקא אין וואַרשע, אין 1948, און טאַקע אין דעם זעלבן טאָג ווען איך האָב געהאַלטן מיין רעדע אין יודאַטישן אינסטיטוט.

אַ באַקאַנטער פֿון פֿאַר דער מלחמה, אַ געוויסער ד"ר אברהם קליין (ער וווינט היינט אין פתח-תקוה), איז געווען אויף דער פֿאַרזאַמלונג אין יודאַטישן אינסטיטוט אין וואַרשע. נאָך מיין רעדע האָט ער מיך אַוועקגערופֿן און מיר פֿאַרגעשלאָגן אַרײַנצוגיין אין אַ רעסטאָראַן כאַפֿן אַ טרונק, אפשר אַ ביסן. זײַ אַ ביסל באַרויקן; אַרויס פֿון דעם צעשרויפטן צושטאַנד. ס'האַט נישט קיין זין צו לאָזן די נערוון אויף הפּקר. מאַרגן גייט נאָך אַ שווערערע פֿאַרציע: דער מאַרש צום געטאָ-דענקמאַל.

איך האָב זיך געלאָזט פֿון אים צורעדן און אַט גייט מען זוכן אַ רעסטאָראַן. נישט קיין ייִדישן, חלילה, אַזוינס איז נישט געווען בנמצא אין וואַרשע, אין יאָר 1948.

נאָך אַ גענוג שווערן שפּאַציר איבער שטיינער און אַפּפּאַל, זענען מיר ענדלעך דערגאַנגען. געפונען דאָס, וואָס מיר האָבן געזוכט: אַ פּוילישן רעסטאָראַן. אַרײַנגעקומען אינעווייניק. אַ טומל, אַ זשומעריי. אַלע טישלעך זענען פֿאַר-נומען. קעלנערס לויפֿן אַהער און אַהין. נעמען אַן באַשטעלונגען. „פּראַשע“, „דזעשנקויע באַרדזאַ“.

געזען אַז ס'איז נישטאַ קיין פּלאַץ, האָבן מיר זיך געלאָזט אַוועקגיין. מילא פּאַרפּאַלן. דאָ האָט זיך אויפֿגעהויבן אַ פּאַליאַק וואָס איז געזעסן איינער אַליין ביי אַ טישל. ער האָט געגאַסן פֿון אַ גרויסער פּלאַש וואַדקאַ אין אַ גלאַז, עס צוגעמישט מיט עפעס אַ רויטער זיסקייט, ס'זאַל זײַן אי שטאַרקער אי גרינגער אַרײַנצוגיסן אין האַלדז אַרײַן.

דער פּאַליאַק האָט אונדז ביידע זייער העפלעך פֿאַרבעטן זיך צוצוועצן צו זײַן טישל. אַזוי ווי ער איז ווייזט אויס געווען אַ שטאַמגאַסט אין רעסטאָראַן, האָט ער צוגערופֿן אַ קעלנער, וואָס האָט תּיכּף צוגעשטעלט נאָך צוויי בענקלעך צום טישל.

די העפלעכקייט פֿונעם פּאַליאַק איז מיר זייער געפּעלן. איבערהויפּט, אַז ער האָט זיכער דערקענט, אַז מיר זענען ייִדן. דער בעסטער באַזײַז — קיינער האָט זיך נישט אומגעקוקט אין דעם פּוילישן רעסטאָראַן אויף אונדז; נאָר דווקא דער פּאַליאַק מיטן זונטיקדיקן פּלעשל בראַנפֿן פֿאַר זיך.

אַוועקגעזעצט זיך ביים טישל, דאַרף מען זיך באַקענען. איך האָב אַנגערופֿן מיין נאָמען, ד"ר קליין — זײַנעם און צו מיין גרויסער איבערראַשונג האָט זיך דער פּאַליאַק פֿאַרגעשטעלט:

— אַדאַם מיצקעוויטש.

אזוי ווי ס'איז מיר צום אנהויב געפעלן די פריינדלעכקייט פונעם פאליאק, איז מיר נאך מער געפעלן וואס א פשוטער פאליאק, ווייזט אויס אן ארבעטער, אידענטיפיצירט זיך מיטן נאמען פונעם גרעסטן פוילישן פאעט. אז ער הייסט טאקע אויך אדאם מיצקעוויטש איז מיר אפילו נישט איינגעפאלן.

דער נאמען אדאם מיצקעוויטש קלינגט גרויס און שיינ אין דער פוילישער ליטעראטור. אפילו פאר מיר, א נישט פויליש-קענער, האט דער נאמען א סך חן. זיינע „קרימער סאגעטן“ זענען פאר מיר געווען אן אמתע פאעטישע איבער-לעבונג.

זיין גרויסע פאעמע „פאן טאדעווש“ געהערט צום יחוס-בריוו פון דער פויליש-נאציאנאלער ליטעראטור. די פאעמע צייכנט זיך אויך אויס דערמיט, וואס צווישן אלע גערמאנישע און סלאווישע ליטעראטורן אין 19טן יארהונדערט איז דאס די איינציקע באדייטנדיקע פאעמע, וואס שילדערט פאזיטיוו און שיינ א יידישע געשטאלט — יאנקל צימבאליסט.

אין מיצקעוויטשעס פאעטישער וויזיע, און זי איז געווען א נאציאנאל-פוילישע, האט ער אריינגענומען דעם ייד יאנקל נישט ווי עפעס א יידישע קאריקאטור, ווי מיר האבן עס געווען אין אנדערע ליטעראטורן, אפילו רייכערע ווי די פוילישע. דער ייד איז א לעבעדיקע, ווארעמע געשטאלט און ס'איז א פארגעניגן זיך מיט אים צו באגעגענען.

יאנקל מיטן צימבל איז לויט מיצקעוויטשן א הייסער פוילישער פאטריאט. ער שפילט אויס די שענסטע פוילישע מאזורקעס אויף א פוילישער חתונה. ער, דער ייד יאנקל, טראגט אין זיך טיף דעם גאנצן פויליש-מוזיקאלישן פאלקלאר, און זיין צימבל רעדט פויליש, א פויליש וואס הויבט די פיס פון אלע פוילישע שקצים און שיקסעס.

הקיצור, מיצקעוויטשעס יאנקל איז א מין קלעזמער אויף א פוילישער חתונה. אז אזא יאנקל צימבאליסט זאל אין זיך טראגן א דורות-אלטן אייגענעם גיגון, דאס איז מיצקעוויטשן נישט איינגעפאלן; אז דער יאנקל וואס איז אזא מומחה מיטן צימבל איז א גילגול פון יענעם אוראלטן שפילער אויף דער הארף, וואס האט געעפנט די טויערן פון אלע הימלען פארן מענטשלעכן געוויין און געבעט — איז מיצקעוויטשן אודאי נישט איינגעפאלן.

מיצקעוויטש האט געטאן דאס, וואס ער האט געקאנט און געוואלט טאן. ער האט מצרף געווען דעם פוילישן ייד צו דער פוילישער סאגא, ווי א הויפט-מחותן. א קלייניקייט, דער מוזיקאנט פון דער פוילישער פאלקס-נשמה; דער פארשטייער און אויסטייטשער פון אירע דינסטע ניואנסן.

אפשר זענען יוליאן טוויים און אנטאני סלאנימסקי די לעגיטימע יורשים פון יאנקל צימבאליסט, די לעצטע לעגיטימע און טראגישע יורשים. א דאנק דער געשטאלט פון יאנקל מיטן צימבל אין מיצקעוויטשעס פאעמע

האָט זיך אפשר פאַרשפּרייט די לעגענדע וועגן מיצקעוויטשעס ייִדישער מאַמע, וואָס האָט געזאָלט אַפּשטאַמען פֿון אַ פּראָנקיסטישער משפּחה. דאָס געיעג נאָך מיצקעוויטשעס „ייִדישער מאַמע“ איז באַמת אַ טעמע פֿאַר פּיראַנדעלאַס אַ קאַמעדיע. אַט איז געקומען איינער אַ פּאַרשער און האָט באַוווּן מיט געשיכטלעכע באַוווּן, אַז די מאַמע איז געווען אַ ייִדישע. איז תּיכּף אַרויס אַ פּאַליאַק און באַוווּן, אַז ס'איז אַ ייִדיש דריידל וואָס וויל מאַכן פֿון מיצקעוויטשעס מאַמע אַ „זשידווקע“, אַבער ס'וועט זיי נישט געלינגען. מען איז אַ מבין אויף „זיי“.

דאָס געיעג, דער שפּיל אַרום מיצקעוויטשעס מאַמע איז הייַנט שוין אַפּילו פֿונעם היסטאָרישן שטאַנדפּונקט נישט וויכטיק. ייִדן, אַפּילו די לעצטע פּוילישע ייִדן, האָבן צוריק געפֿונען זייער אמתן יחוס-בריוו. אפשר איז אַ טראַפּן ייִדיש-בלוט וואָס פּאַליאַקן האָבן פּאַרגאַסן אויך געפּאַלן אויפֿן פּאַרטערט פֿון מיצקע-וויטשעס מאַמע און אַזוי אַרום האָט זי פּאַרט אַ טראַפּן ייִדיש בלוט אויף זיך, אויב נישט אין זיך.

די גאַנץ לאַנגע דיגרעסיע, וואָס איך האָב געמאַכט וועגן אַדאַם מיצקעוויטשן, האָט אַ זין ווען מען נעמט אין אַכט די סיטואַציע אין פּוילישן רעסטאָראַן ווען איך האָב זיך געטראַפּן מיטן פּאַליאַק, וואָס האָט זיך פּאַרגעשטעלט מיטן שיינעם, געאַכפּערטן נאַמען פֿונעם פּוילישן פּאַעט.

און זאָל שוין דאָ דערציילט ווערן, אַז קיין גרויס נחת פֿונעם העפּלעכן פּאַליאַק, וואָס האָט אונדז פּאַרבעטן צו זיין טישל, האָבן מיר נישט געהאַט.

ווען ער איז געוואָר געוואָרן, אַז איך בין געקומען פֿון לאַנדאָן, פּדי צו זיין בני דער אויפֿדעקונג פֿונעם געטאָ-דענקמאַל, האָט דער פּאַליאַק זיך אַנגעגאַסן אַ פּריש גלעזל בראַנפֿן און מיט אַ זיס שמייכעלע זיך צערעדט:

אייגנטלעך, באַטראַכט ער נישט די דייַטשן פֿאַר די שונאים פֿון פּוילישן פּאַלק. די אמתע שונאים זענען די מאַסקאַלעס. די דייַטשן האָבן געטאַן אַ וויל שטיקל אַרבעט מיט דעם, וואָס זיי האָבן ליקווידירט די ייִדן. איין זאך קאַן ער זיי נישט מוהל זיין: איר ווילט אויסשיסן די ייִדן, נעמט זיי אַראָפּ צו דער ווייסל און שיסט זיי אויס. וואָס זענען שולדיק די הייַזער. אַזוי פּיל גאַסן מיט הייַזער זענען פּאַרניכטעט געוואָרן. פּוילישע הייַזער, פּויליש פּאַרמעגן. איר פּאַרשטייט... די ייִדן...

און אַלץ מיט אַ שמייכעלע אויף די ליפּן.

איך האָב זיך אויפֿגעהויבן פֿונעם בענקל. גענוג. ד"ר קליין, וואָס האָט איבערגעזעצט דעם געשפּרעך פֿון פּויליש אויף ייִדיש און פּאַרקערט, האָט זיך אויך אויפֿגעהויבן, גרייט צו פּאַרלאָזן דעם רעסטאָראַן.

דער שמייכלענדיקער פּאַליאַק האָט זיך אויך אויפֿגעשטעלט. געפרעגט מיט אַן אומשולדיקער מינע, פֿאַר וואָס מיר אַנטלויפֿן שוין. אפשר איז אונדז נישט

אינטערעסאנט זיין געזעלשאפט ?

איך האב געהייסן מיין פריינד איבערזעצן פארן פאליאק ווארט ביי ווארט : „אז ער איז א שיפור און אן אַנטיסעמיט זע איך, נאָר אז ער הייסט אַדאַם מיצקעוויטש גלויב איך נישט“.

אויף די ווערטער „שיפור“ און „אַנטיסעמיט“ האָט ער נישט רעאַגירט, נאָר אויפן חשד אז ער האָט אַנגעגעבן אַ פאַלשן נאָמען — יא. ער האָט אַרויסגענומען זיינע דאָקומענטן און זיי פשוט געשטופט אונדז אין די אויגן אַרײַן : — אַדאַם מיצקעוויטש.

צווישן די דאָקומענטן איז אויך געווען אַ מיטגלידס-קאַרטע פון דער פ. פ. ס., דער פּוילישער סאַציאַליסטישער פּאַרטיי. געווען אַ מאָל אַ מיטגליד ; געווען אַפילו פאַרשיקט קיין סיביר נאָך דער דורכגעפאַלענער רעוואָלוציע אין 1905... מיר האָבן פאַרלאָזט דעם רעסטאַראַן. אפשר האָט דער פּאָליאַק, וואָס האָט זיך געגראָבן אין די חורבות פון געטאַ, געזוכט, גענישטערט טאַמער וועט ער געפינען עפעס פון ייִדישן האָב און גוטס.

... אפשר הייסט ער ? ווער ווייסט ? אפשר הייסט ער יוליוש סלאָוואַצקי ? איך האָב אים געזען ערשט אין דער פּרי — אַ שאַקאַל צווישן חורבות... וואָס איז אַ נאָמען ? אַט האָב איך באַגעגנט אַ נבלה מיט אַזאַ ליכטיקן פּוילישן נאָמען. אפשר ווייסט אַפילו נישט דער אַדאַם מיצקעוויטש פון וואַרשע 1948, ווער ס'איז געווען אַדאַם מיצקעוויטש, וואָס האָט פּאַעטיש אויסגעטרוימט די געשטאַלט פון יאַנקל צימבאַליסט ?

פון די אַלע אפשרס איז פאַר מיר איין זאך קלאַר. דער נאָמען אַדאַם מיצקעוויטש גרילצט מיר היינט אין די אויערן. אין דעם גרילץ איז נישט שולדיק מיין אויער, נישט אַדאַם מיצקעוויטש, נאָר אַדאַם מיצקעוויטש.

דער מאָנוג

איך בלעטער די קראַקעווער אויסגאַבע פון די „געציילטע ווערטער“ און שטויס זיך אָן אין דעם נאָמען ה. וועבער. דאָס הייסט, אַ מאָל איז דאָס געווען דער נאָמען פון אַ יונגן טאַלאַנטירטן ייד, היינט איז ער איינער פון די ציפערן וואָס גייען אַרײַן אין דעם אַלגעמיינעם חשבון: „זעקס מיליאָן“.

אין זכרון בליצט אויף אַ בילד, אַ דערמאָנונג. ס'איז דאָס יאָר 1930 אין קראַקע, מערב-גאַליציע. אין אַ פּרעכטיקער דירה אין האַטעל קראַקאַווסקי וווינט דער לעדער-סוחר אברהם זינפעלד מיט זײַן משפּחה. ער, דער לעדער-סוחר, האָט דאָס מיך אַראָפּגעבראַכט קיין קראַקע אַרויסצוגעבן די „געציילטע ווערטער“ אויף זײַן חשבון.

ווינען ווײַן איך אין האַטעל „ראַיאָל“ אַנטקעגן איבער דעם וואָוועל, וווּ ס'שלאָפן זייער אייביקן שלאָף די פּוילישע פּאַעטן אַדאַם מיצקעוויטש און יוליוש סלאָוואַצקי. אַי, אין דעם געוועזענעם קעניגלעכן שלאָס זענען באַגראָבן די געוועזענע פּוילישע מלכים? אַרט דאָס מיך ווי דעם פּאַריאַריקן שניי. ווען איך קוק דורך מײַן פענצטער צום וואָוועל טראַכט איך בלויו וועגן די גרויסע פּוילישע פּאַעטן. מיט זיי פיל איך זיך עפעס מער שמעלקע ווי מיט די געוועזענע פּוילישע הערשערס.

מיטאַג עס איך בײַ דער זינפעלד-משפּחה אין האַטעל קראַקאַווסקי. בײַם טיש זיצן שמואל יעקב אימבער און זײַן פּרוי, ניוסיאַ, די שיינע טאַכטער פונעם אַזיעראַנער אַפטייקער; שמריה אימבער, דער פּאַטער פונעם פּאַעט און דער ברודער פונעם מחבר פון דער „התקוה“; די אַלטע פּרוי אימבער אין אַ זינדן שוואַרץ קלייד, מיט אַ שײַן-פּאַרקעמטן ווייסן קאַפּ האַר. וועגן דער דאָזיקער אַלטער פּרוי האָט איר זון, דער פּאַעט שמואל יעקב, געזונגען אַ סך שיינע מאַמע-לידער; דער לעדער-סוחר אברהם זינפעלד, אַן ענערגישער יוואַטוער און אַ מעצענאַט פון ייִדישע פּאַעטן; זײַן פּרוי חנה, די שיינע שוועסטער פונעם פּאַעט שמואל יעקב, און דאָס ייִנגסטע שוועסטערל פונעם פּאַעט — אַדעלאַ.

בײַם טיש שמועסט מען געוויינטלעך דער עיקר וועגן ליטעראַטור, מאַלעריי, מוזיק. אַלע באַטייליקן זיך אין דעם שמועס; אַפילו די אַלטע מאַמע, וואָס רעדט אַזוי שטיל, אַז מען מוז זיך אַנשטרענגען זי צו הערן.

נישטאַ קיין ייִדיש ליד, קיין ייִדישע דערציילונג, קיין ייִדישע טעאַטער-אויפפירונג, קיין ייִדישע קונסט-אויסשטעלונג, וואָס זאָל נישט דיסקוטירט ווערן בײַ אַזאַ מאַלצײַט. און אַלץ מיט טאַקט, מיט פּײַנעם געשמאַק און פּאַרשטענדעניש. אַט די קראַקעווער ייִדישע פּאַמיליען-אידיליע געהער צו מײַנע שענסטע

דעריבערונגען. אזוי האב איך מיר פארגעשטעלט א יידיש-אינטעליגענטע היים — נישט נאר אין קראקע, נאר איבער דער גאנצער וועלט.

אפט האט זינפעלד מיטגעבראכט נאך אן אורח צום טיש. געכאפט א באקאנטן אויף דער גאס, אים פארבעטן צום מיטאג און איידער יענער האט נאך געקאנט ארויסריידן א ווארט, איז ער שוין געזעסן ביים טיש און דיסקוטירט אדער זיך סתם צוגעהערט צום שמועס.

איין מאל האט דער לעדער-סוחר מיטגעבראכט א יונגן-מאן, אים פארגע-שטעלט פאר מיר (די משפחה האט אים, ווייזט אויס, געקענט פון פריער). זיין נאמען איז געווען הערש וועבער.

אין קראקע האבן די יידישע מאלערס געהאט אן אויסשטעלונג. דער שמועס ביים טיש האט זיך דערפאר געדרייט ארום דער אויסשטעלונג, און וועגן יידישער מאלעריי בכלל.

דער יונגער בחור, הערש וועבער, האט ארויסגעווייזן ביים שמועס אזא באהא-וונטקייט אין מאלעריי, אז איך בין באמת געווען דערשטוינט. איך האב געקוקט אויף דעם מיטלווקסיקן, פעסטגעבויטן יונגן-מאן מיט די שיטערע האר און געטראכט, אז אזוי רעדט א מענטש וואס האט אן אינעווייניקסטן שייכות צו קונסט, א מענטש וואס קוקט פון אינעווייניק ארויס און נישט פון דרויסן אריין. נאכן מיטאג האב איך געכאפט מיט אים א שפאציר אין די פלאנצן, דעם שיינעם, גרינעם גארטל וואס נעמט ארום די שטאט קראקע. ער האט מיר דערציילט, אז ער שטאמט פון יאסלא — א קליין שטעטל אין מערב-גאליציע; אז ער שטודירט מאטעמאטיק אויף דעם קראקעווער אוניווערסיטעט אויף א רעגירונגס-סטיפענדיע; אז ער שטודירט אויך אין דער קראקעווער קונסט-אקאדעמיע און אז ער מאלט און ער שרייבט אויך לידער.

אויף מאטעמאטיק בין איך א קנאפער מבין, נאר איינס בין איך געווען זיכער — אויב די פוילישע אַנטיסעמיטישע רעגירונג גיט א סטיפענדיע א יידישן סטודענט, מוזן זיינע פעיקייטן זיין אויסערגעוויינטלעכע. ער האט טאקע געהאט א שם פארן בעסטן סטודענט אין מאטעמאטיק אויף דעם קראקעווער אוניווערסיטעט. אין די מאלערישע קרייזן האט מען פון אים געהאלטן ווי פון א צוואנגדיקן מאדערנעם מאלער. זיינע אַרטיקלען וועגן קונסט אין דער יידיש-פוילישער צייטונג „נאָווי דזשענביק“ האט מען געלייענט מיט גרויס אינטערעס.

וועבער האט מיר געלייענט פון זיינע לידער. עטלעכע האב איך אָפּגעדרוקט אין די „געציילטע ווערטער“. א פאר לידער האט ער שפעטער געדרוקט אין די „ליטערארישע בלעטער“. ווי ווייט ער וואלט דערגאנגען מיט זיינע גאונישע מאטעמאטישע פעיקייטן, ווייסן מיר נישט. וואס ס'וואלט פון אים געווארן אלס מאלער, ווייסן מיר נישט. ביי די דייטשן איז ער געווארן נישט מער ווי א ציפער אין חשבון וואס זיי האבן צוגעשטעלט דעם יידישן פאלק: איינער פון די זעקס מיליאן.

בלייבן פון אים די פאר לידער וואס ער האט געדרוקט. די „געציילטע ווערטער“, וואס איך האב פונעם יאר 1930, זענען פארגעלט און האלטן זיך ביים צעפאלן. איך טראכט, ווי פיל אזעלכע וועבערס ליגן אויפן געוויסן פון דער דייטשישער „קולטור“, און דרוק דערפאר דא איבער די צוויי לידער פון הערש וועבער.

אין שטוב לייכט ברוינער פארמעט

- אין שטוב לייכט ברוינער פארמעט,
- אין דרויסן הירושען פערד,
- די שטוב פארגייט מיט זילבער,
- מיט מיסט פארוואקסט די ערד.

אין סידור ציילט דער לוח
יאריד נאך יאריד, —
ביים ראטהויו לעבן יויזל
פארעט זיך א ייד. —

אין ווינקלען שמעקן בשמים,
עטרות און טליתים,
וואס בליען אויף מיט שדי
איבער שטערנשווייסן. —

אין סידור שטייען חשבונות
פון זיידעס, עלטער-זיידעס,
מיט אלטע ארענדארן — —
מטבעות פולע שייטערס.

אויף יידישע מיסטן
וואקסט דור נאך דור —
אונטער טונקלע לייכטערס
מיט צוגעזשאווערט גאלד. —

הילן זיך שבתים
אין בשמים און טליתים
און באגילדן מיט אותיות
שטערנס סאמעט-ווייסע.

ז י י ד ע

זיידע, זיידע זילבערנער אויפן הוידעשטול.
איבער דיר האט גארטן זיך מיט ווינט צעשפילט,
דאס הויז צינדט אן זיך ווי א ליכטער פון דער געלער זון,
און אין א ברייטן גארטנדאמב הוידעט זיך א שפין.

אויף צען גארנס וווינען זיי די קינדער און קינדס-קינדער,
און לעבן, — איי, ווי לעבן זיי אין גרויסע שטובן, פרעמדע ?
ס'איז די וועלט אזא קרישטאל וואס גלאזט ארום דעם קאפ —
פון ווייטע פענצטער קוקן קינדער צום זיידעלע אראפ:

זיידע, זיידע זילבערנער, הוידע זיך אין בלעטער,
ווי א שלעפעריק קייוערל וואס ווערט אלץ עלטער, עלטער —
דא בליען אלעאנדערס שטאלץ און אונטן גייט א גערטנער
וואס זייעט שלאף אויף זילבערהאר, א שלאף ווי טונקלע בלעטער.

און היימיש איז דער גערטנער דא און ווינט ביי אונדז אין ווילע,
און שמייכלט טייל מאל דא צו אונדז ארויף מיט אויגן שטילע,
אז ס'וועט א מאל דאס זיידעלע פארשלאפן זיך אויף אייביק
צווישן גאלד-באטויטע גערטנערס און בליענדיקע שויבן.

פ. ס. ... דער ליינער וויל מסתמא וויסן, וואס ס'איז געווארן פון דער
שיינער משפחה-אידיילע, מיט וועלכער איך האב אנגעהויבן מיין דערמאנונג. אט
איז דער סוף:

די אלטע מאמע אין שווארץ-זיידענעם קלייד, מיט דעם שיינ-פארקעמטן קאפ
ווייסע האר, איז געשטארבן נאך פאר דער מלחמה. דער פאעט שמואל יעקב
אימבער און זיין פרוי נוסיא, דער לעדער-סוחר, ייווא-טוער, ליטעראטור-מעצענאט
אברהם זינפעלד און זיין פרוי חנה, די שוועסטער פונעם פאעט — זיי אלע גייען
אריין אין חשבון פון די זעקס מיליאן. נאך דער אלטער פאטער, דער ברודער
פון דעם משורר נפתלי הערץ אימבער, איז על פי נס אוועק עטלעכע וואכן פאר
דער מלחמה קיין פאלעסטינע אויף א באזוך. דארט האט ער אנגעשריבן אויף
העברעיש א ביאגראפיע פון זיין בארימטן ברודער, און דא נישט לאנג איז ער
געשטארבן אין לאנד פון דער „התקוה"-הימנע — די הימנע, וואס זיין ברודער
האט אנגעשריבן און וואס איז געווארן דער נאציאנאלער הימן פון דער יידישער
מדינה.

דערמאָנונגען

אָזוי אַרום האָבן די איצטיקע „געציילטע ווערטער“ דערמאָנט נישט נאָר איינעם פֿון די טאַלאַנטירטע יוגעלייט אין געוועזענעם פּוילן. זיי האָבן אויך דערמאָנט אַ זעלטענע ייִדישע משפּחה אין פּוילן, צווישן זיי דעם אַרויסגעבער פֿון די „געציילטע ווערטער“ אין קראַקע — אברהם זיינפעלד, אַן אמתן פּריינד פֿון ייִדישע שרייבערס, נישט קיין פּרעמיע־געבער, נאָר טאַקע אַ העלפּער אין אַלע נויטן.

(„דער וועקער“, ניו־יאָרק, 15טער דעצעמבער 1955)

א זעלטנער פוילישער פריץ

אין סעפטעמבער-נומער „צוקונפט“ 1955 שרייבט ד"ר סטאניסלאָוו ווינצענס וועגן דעם יונג פארשטארבענעם פאָעט נחום באַמזע. ער שרייבט מיט ליבשאפט ווי אזוי ער האָט זיך באַקענט מיט דעם יונגן פאָעט פון סאַסאָוו, און וועגן זײַנע באַגעגענישן מיט אַנדערע ייִדישע שרייבערס אין וואַרשע.

איך ווייס, אַז ד"ר ווינצענס האָט אַ סך געטאָן פאַר נחום באַמזע, שוין מיט דעם אַליין וואָס ער האָט אים יעדן זומער פאַרבעטן צו זיך, אים געגעבן די מעגלעכקייט יאָר-אַינ, יאָר-אויס פאַר אַ פּרייער וואַקאַציע אין די מזרח-גאַליצישע קאַרפּאַטן, וווּ ד"ר ווינצענס האָט געהאַט זײַן פּרייערן הויף.

אַבער דאָס מערקווערדיקסטע אין דעם אַרטיקל איז די זאַרג וואָס ד"ר ווינצענס ווייזט אַרויס וועגן דעם גורל פון דער ייִדישער שפּראַך — „דער שפּראַך פון ר' משה לייב סאַסאָווער“. ער אַליין רופט זיך אַן „אַ חסיד צווישן די גוים“ און איר פילט אין דעם וואַרעמען טאָן, מיט וועלכן דער אַרטיקל איז געשריבן, אַז דאָס איז נישט סתם גערעדט.

דער פוילישער פריץ איז אַ מין שרעקגעשטאַלט סײַ אין דער ייִדישער געשיכטע, סײַ אין ייִדישן פּאַלקלאָר: דער אַלטער פריץ מיט זײַנע ווילדע קאַפּריזן אויפן חשבון פון זײַן „מאַשקע“. דער אַלטער פריץ מיט זײַנע בייזע פוילישע וואַנצעס, און זײַנע נאָך בײַזערע הינט. דער יונגער פריץ מיט זײַן חשק צו שיינע ייִדישע טעכטער (זע פּרצעס פּאַלקסטימלעכע ייִדישע געשיכטע „אַראָפּגעלאָזטע אויגן“).

אין פאַר-מלחמהדיקן אַנטיסעמיטישן פּוילן איז טאַקע ד"ר סטאניסלאָוו ווינצענס געווען אַן אויסנאַם. זײַן ליבשאפט צו ייִדן איז נישט געווען קיין סתם פּרייערער קאַפּריז, אַדער אַ מין „דווקא וויל איך אזוי“ קעגן דער אַלטער פויליש-פּרייערער אַנטיסעמיטישער טראַדיציע. זײַן ליבשאפט צו ייִדן האָט געהאַט טיפּערע וואַרצלען: ער איז טאַקע באַמת געוואָרן אַ מין „גויישער חסיד“ אויף אַ מערקווערדיקן אומוועג. וועגן דעם איז פּדאי צו דערציילן.

די באַוווּנער פון די מזרח-גאַליצישע קאַרפּאַטן האָט מען גערופן „הוצולן“. זייער שפּראַך איז געווען אוקראַיניש. דאָ און דאָרט האָבן זיך דורכגעוואָרפן רומענישע ווערטער אין זייער לשון, אזוי אַז די רומענער, וואָס האָבן געוואַלט באַרעכטיקן זייער חשק צו דעם טייל פון מזרח-גאַליציע, האָבן געטענהט אַז די הוצולן זענען סלאַוויזירטע רומענער.

ד"ר ווינצענס האָט זיך פאַראינטערעסירט מיטן פּאַלקלאָר פון די הוצולן, מיט זייערע מעשיות, לידער און לעגענדעס. ער האָט טאַקע קנאַפּ פאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה פאַרעפּנטלעכט אַ ריזיקן באַנד וועגן דעם ענין, וואָס האָט

געמאכט א גרויסן רושם אין די פוילישע ליטערארישע קרייזן.
צווישן די מעשיות וואס די הוצולן האבן דערציילט זענען געווען אויך אזעלכע,
וואס האבן זיך געדרייט וועגן עפעס „א הייליקן זשיד“. געוויסע ערטער אין די
קארפאטן זענען גערופן געווארן אויפן נאמען פון דעם הייליקן ייד: דער ברונעם
פונעם הייליקן ייד; דער שטיין פונעם הייליקן ייד; די הייל פונעם הייליקן
ייד א. א. וו.

דורך די דאזיקע הוצולישע מעשיות האט זיך ד"ר ווינצענס באקענט מיט
דער בעל-שם-לעגענדע, וואס אמת איז, אין א גוי'ישן שפיגל. אבער אפילו אין דעם
גוי'ישן שפיגל זענען די מעשיות געווען אויסטערליש שייך; זיי האבן געאטעמט
מיט דערהויבענער מענטשלעכקייט, מיט א געלייטערטער וויאנערישקייט.

ד"ר ווינצענס האט זיך געכאפט, אז די הוצולישע מעשה איז בלויז א רעפ-
לעקט, אן אפשפיגלונג פון אן אויטענטיש-יידישער לעגענדע. נאר אנשטאט זיך
צו ווענדן צום לעבעדיקן מויל פון די מזרח-גאליצישע בארגיידן, האט ער זיך
געווענדט צו די אין דייטש געשריבענע ביכער פון מארטין בובער וועגן חסידות.
מארטין בובער האט אים שטארק אנטוישט. ער האט אפט מיט מיר גערעדט
וועגן דעם. ער האט ארגומענירט זיין אנטוישונג אויף א מערקווערדיקן און, ווי
מיר דוכט זיך, אויף א ריכטיקן אופן.

די בעל-שם-לעגענדע איז געבוירן געווארן אין די קארפאטן-בערג. מען קאן
די לעגענדע נישט אפטיילן פון דער בארגלאנדשאפט, פונקט ווי מען קאן די
קריסטוס-לעגענדע נישט אפטיילן פון דער גליל-לאנדשאפט.

מארטין בובער מאכט פון א לעבעדיקן ארגאניזם אן אבסטראקציע — אן
אידעע, אן דעם מענטש און אן דער לאנדשאפט, אין וועלכער דער מענטש
באוועגט זיך. דער וועג פון ד"ר בובער איז נישט קיין ריכטיקער. ווייל וואס
זענען פילאזאפיש-רעליגיעזע סענטענצן אן דעם לעבעדיק וויברירנדיקן מענטשלעכן
אטעם, אן דער געוונטער, פרייער בארגלופט וואס האט געגעבן דער לעגענדע —
פליגל.

איך האב ד"ר ווינצענסן דערציילט, אז דאס וואס ס'פעלט אים ביי בובערן
וועט ער געפינען ביי פרצן.

זיין טיפיש סלאוויש פנים האט אויפגעשטראלט:

„יא — האט ער געענטפערט — דאס איז אן אויפגאבע פארן קינסטלער,
ווייל וואס איז חסידות אן די לעבעדיקע חסידים? וואס איז א לעגענדע אן די
טרעגערס פון דער לעגענדע?“

ד"ר ווינצענס' אורטייל וועגן מארטין בובערן האט זיך שפעטער באשטע-
טיקט: בובער איז געווען דער ערשטער ייד וואס האט אנגענומען דעם געטע-
פרייז פון די דייטשן, וואס האבן אויסגעמארדעט די לעבעדיקע חסידים...
מארטין בובער איז געבליבן ביי דער חסידישער אידעע, א פילאזאפישע שיטה

אזא. אידעען און פילאזאפישע שיטות האבן די דייטשן מער ווי גענוג. אבער מענטשלעכקייט...

ד"ר ווינצענס האט פון זיין זייט גענומען זאמלען חסידישן פאלקלאר צווישן די גאליצישע בארגידן. ווי ווייט ער איז אוועק, וואס ער האט אויפגעטאן, ווייס איך נישט. די דייטשישע אינוואזיע אויף פוילן האט אלץ צו נישט געמאכט. אין איין זאך בין איך זיכער, אז דעם געוועזענעם פוילישן פריץ, וואס איז היינט א פליט אין פראנקרייך, פעלן אויס די לעבעדיקע חסידים מער ווי דעם ישראל-פראפעסאר ד"ר מארטין בובער.

א סימן: די זארג וואס ד"ר ווינצענס ווייזט ארויס פארן גורל פון דער יידישער שפראך — „דער שפראך פון ר' משה לייב סאסאווער“.

נאך איין קליינער עפיואד: איין מאל, ווען ד"ר ווינצענס איז געווען אין ווארשע, האב איך אים מיט-גענומען צו די בראצלאווער חסידים. די „בראצלאווער“ אדער ווי מען האט זיי גערופן „די טויטע חסידים“ זענען געווען די ארעמסטע פון אלע ארעמע יידן אין ווארשע. זיי האבן געהאט א „שטיבל“ נישט ווייט פונעם פשעיאזד, ווו איך האב געווינט.

ס'איז געווען ווינטערצייט אין א פרייטיק צו נאכטס. דאס דאווענען פון די „טויטע חסידים“ האט אויף ד"ר ווינצענס געמאכט א שטארקן רושם.

„איך האב בפירוש געפילט, אז נישט נאך די ליפן זאגן די תפילות, נאך יעדער אבר איז א שותף צו די תפילות“ — האט ער צו מיר געזאגט. נאכן דאווענען האבן די „טויטע חסידים“ זיך אוועקגעלאזט אין א טאנץ. ד"ר ווינצענס, וואס איז די גאנצע צייט געשטאנען נעבן מיר מיט פארגאפטע אויגן, איז מיט א מאל פארשוונדן. מיינע אויגן האבן אים ארומגעזוכט, און אט האב איך אים דערווען.

דאס רונדע פנים מיט דער פארריסענער סלאווישער נאז האט געשיינט. אין ראד פון די „טויטע חסידים“ האט ער געטאנצט. וואס זאג איך געטאנצט. ער איז געפלויען מיט זיי. אויב נישט נאך העכער.

„אט דאס איז חסידות — האט ער א פארסאפטער באמערקט — א לעבעדיקער ענין, נישט קיין אבסטראקטע אידעע און נישט קיין דייטשישע סטיליוואציע.“

(„דער וועקער“, גיויאַרק, 1 נאוועמבער 1955)

תעצבניך למען
וועד מעיר
לימערד אמור-מעיאמער אויך קונסט

מגידו ספר
2:303

לעצמות וטרטור

(ראו צדמארה טראטוריה קונסט)

ע"ן אביך חתול

I, לעצמות וטרטור

די לעצמות וטרטור זיינען געווען די צעלען
 וואס איך היינט אהם געגעבן ע"ן צייט צו זיך און חתול
 צו-ווען. טראטור נאמען זיינען געווען אין אלע נאמען ו"ן
 געווען זייט איינער היינט זיי נישט געהייסן. די וועג
 אין צעמאלדין האטניש איז געווען זיך געלויבט. די געזע
 צ-לעצמות וטרטור" וואס היינט זיך געגעבן אום היינטיגן צייט
 היינטיג זיינען געווען זיך געגעבן וואס איז געווען צו-לעצמות ו
 געגעבן אין טראטור און און נאמען וואס איך היינט צעלען
 זיינען צו-לעצמות און נאמען אום צו-ווען און געגעבן
 ע"ן צו-לעצמות זיינען געגעבן און נאמען און געגעבן
 און געגעבן און נאמען און געגעבן און געגעבן
 און געגעבן און נאמען און געגעבן און געגעבן

די צו-לעצמות טראטור לעצמות וטרטור" היינט איך
 אהם געגעבן אין קעניש. פלאץ 7 נאמען און די וועג
 זיינען געגעבן היינט זיך געגעבן און זיינען געגעבן
 צו-לעצמות און נאמען און געגעבן און געגעבן
 זיינען געגעבן און נאמען און געגעבן און געגעבן
 ע"ן געגעבן און נאמען און געגעבן און געגעבן
 און געגעבן און נאמען און געגעבן און געגעבן

און זיינען געגעבן און נאמען און געגעבן און געגעבן
 און געגעבן און נאמען און געגעבן און געגעבן
 און געגעבן און נאמען און געגעבן און געגעבן
 און געגעבן און נאמען און געגעבן און געגעבן
 און געגעבן און נאמען און געגעבן און געגעבן
 און געגעבן און נאמען און געגעבן און געגעבן

ערשטער בריוו צו x. y.

טייערער, אויף אזא ליטעראריש וואכנבלאט אין מיניאטור האסטו זיך זיכער נישט געריכט. דערצויגן אויף צייטשריפטן מיט אן א שיעור בלעטער און מיט ווינציק אינהאלט, טרומייטערן מיר איצטער רעפארם. מיט געציילטע עיקר-ווערטער וועלן מיר מעסטן די מאדערנע יידישע ליטעראטור, דאס מאדערנע יידישע טעאטער און די מאדערנע יידישע קונסט און זייער שייכות צו דער וועלט. אהין און צוריק. ביי דער וויג פון אונדזערע פראיעקטן שטייט דער שאטן פון דאן קישאט, דער פאטער פון אלע אילוויצעס. און זיין זכות זאל אונדז ביישטיין, אמן סלה.

אונדזער פראגראם: קודם כל הילעכיק צעקנאקן די ליני וואס האבן זיך אנגעזעצט און איינגעגראבן אין די חן-גריבלעך פון דער יידישער ליטעראטור. אונדזערע ספעציעל מאניקירטע נעגל זענען גרייט. מיר פלאקאטירן מאביליזאציע צו אלע טרובאדורן און קעמפערס פון מזרח און מערב, צפון און דרום — אהער צו אונדז. אויך די ליטעראטור פאדערט פון צייט צו צייט באריקאדן. העלפט אפרוימען די פאלשע און שעדלעכע קאניוקטור, וואס פארקריפט דאס אקטועלע ליטעראטור-בילד, פארפלאגטערט די פעדעס און מאכט שווערער דאס גיין פון די וואס האלטן ביים קומען און פון די, וואס דארפן קומען.

מיר ווילן צוריק אנטאן די קרוין דער גערודפטער שיינקייט — דעם יידישן ליד. אן אויסגעמארקעוועטער בטלן האט א קריץ געטאן מיט די קאליע ציין „גענוג געלידערט“ און א מיליאן פון עפיגאנישע קולעכלעך האבן אונטערגעכאפט די לאזונג און זי ווייטער געטראגן און די ווירקונג פון דעם דאזיקן רעזאנאנס האט געבראכט אן אמתן חורבן.

ליד איז פאר אונדז סך-הכל. איבער דער וויג פלאטערט עס. און איבער דעם קינד, איבער דער ליבע ציטערט עס און אין כלה-שלייער פיבערט עס. אויפן מארש באגלייט עס און אין דער איינזאמקייט וויינט עס. ביי ברויט און וויין יובלט עס און ביים הונגער און דורשט שטורעמט עס. דעם טרויער און די פרייד נעמט עס ארום מיט שווארצע און פארביקע בענדער און דעם גוסס פארמאכט עס די אויס-געחלומטע אויגן. די רייפע פראזע איז נישט מער ווי א קאלאסאלער אומוועג צום ליד — צ. ב. האמסון.

אין יעדן וואנדערער, וואס שלאפט אויפן שליאך צוגעדעקט מיט נאכט און ווינט, אין יעדן קינד, וואס הענגט זיין גאלדענעם שמייכל אויף דער בלויער מאסקע פון אונט. אין יעדער מאמע, וואס טאפט מיט שרעק דעם פולס פון דער נאכט, אין יעדן לייזיקן, וואס צעקנאקט די זילבערנע שטערן, ווי ליני, אין יעדן ווינט, וואס יאגט זיך נאך שאטנס ווי נאך פליי, אין יעדן דארף, אין יעדער שטאט, אין

יעדער מדבר, אין יעדן ריר, ציטער, באוועגונג, שטרעם — דרימלט דאס עכטע גאלד פון פאעזיע. און דו, יידישער פאעט, וועמענס נאמען ס'איז שוין באקאנט און וועמענס נאמען ס'איז נאך נישט באקאנט, אויף דיר לייגן מיר ארויף די לאסט. מיר צייכענען נישט דעם וועג. ס'איז דיין עסק. אלע וועגן פירן קיין רוים און אלע וועגן פירן צום מלכות פון דער שיינקייט. נישט אויף דאטעס און פאראגראפן און נישט אויף פאזיציעס, וואס מען שטרעמט מיטן עלנבוידן, שטייט דער קיום פון א ליטעראטור, נאך אויף אמתע און עכטע ווערטן.

צייכענען דעם וועג. — קיין מאל ביז איצט האבן זיך נישט געקרייצט אזוי פיל סימבאלן. אונדזער דור וואקלט צווישן יא און גיין. דער צעשוידערטער קאפ פון האמלעט שווימט דורך אונדזערע שלאפלאזע נעכט. דאס ליינדן פון אונדזער דור האט געצייכנט בלוט און צעווארפן צלמים איבער אלע שלאכטן פון דער וועלט. דער קריסטוס-קאפ כליפעט סימבאליש אין אונדזער חלום. אונדזערע ווונדן דארפן טרייסט. די האנט פון הייליקן פראנציסקוס פון אסיסי ליגט אויף אונדזער הארץ. אונדזער בלוט שטרעמט רעוואלט. די פאקל פון פראמעטעוס בליצט פאר אונדזערע אויגן. די נערוון לעכצן צו פרייד און עקסטאזן, די גאלדענע געשטאלט פון הייליקן בעל-שם-טוב צייכנט זיך בולט אויף די האריוואנטן.

כאָאָס, כאָאָס איז נאך אלץ אונדזער מאמע. די לעסטערער-כאָאָסטערע מיט איר *Maestoso Pathetico*, מיט איר היסטערישן בילדער-פלאַנטער איז פאָרגאַנג-גען. דאָס צווייטע קאָפיטל איז אָפּן. די ליניעס פון אונדזערע זענגען און סימבאלן זענען קלאָרער געוואָרן. ווי ווער ס'טראַגט דעם קאָפּ פון האַמלעט אויפן טעלער, ווי ס'אלאַמעאַ דעם קאָפּ פון יוחנן. ווי ווער ס'טראַגט דעם ליכטיקן קריסטוס-מאַנטל אויף די הענט. ווי ווער ס'יאַגט נאָך די וואַלעטע אַרעאַלן פון אַ גיין-חסידיזם אין דער יידישער דיכטונג. דער קריין איז געצייכנט. דער פינאַל לאַזט זיך אָנען. אפשר איז אונדז באַשערט אויפן חורבן פון די געטער — גייע געצן אַנצוצינדן און צו טאַנצן דעם ערשטן באַגייטן געצנדינער-טאַנץ.

(„געציילטע ווערטער“, ערשטער יאָרגאַנג, יאָס, נומ. 1, 2 אויגוסט 1929)

הערץ גראַטנאַרד

1. אין טעאָטער-גאַרטן „פאַמול ווערדע“, יאַס. אין דרויסן שפּילט דער ווינט מיט פאַרביקע רעקלאַמעס: „אונדזער גרויסער פאַלקסדיכטער גאַלדפאַדן רעציטירט!“ אינעווייניק קנאַקט די גאַלעריע קערלעך ריטמיש צו די מעלאָדיעס פון דער „פּישוף-מאַכעריין“, וואָס דער האַלב-בלינדער פּידלער סקריפעט אויף זיין שוין ביז צען מאָל פאַרמשפּנטן, פּידל. נאָר דער פאַלקסדיכטער מיטן שוואַרצן פּראַק און ציילנדער און די ווייסע הענטשקעס צערודערט דעם יום-טוב פון דער גאַלעריע. פינגער ביים מויל — איינס, צוויי דריי — פּיורו! איינס, צוויי, דריי — פּיורו!... די קאַמיש צוגעקלעפטע באַרד און פּאות פונעם איינציקן אַקטיאָר ראַטעווען די קאַסע. פּיאַסקאַ פאַר-עקסעלאַנס פונעם ערשטן ייִדישן רעציטאַציע-אָונט אין רומעניע.

2. פּופציק יאַר שפּעטער. די שלאַנקע געשטאַלט פון רעציטאַטאָר הערץ גראַס-באַרד פּלאַטערס דורך איבער די היסטאָרישע פּלעצער. מאַנטל באַקלעפט מיט פאַרביקע מאַסקעס. דער עקסטאַטישער שאַטן פונעם וויזאַנער פּרץ גייט מיט אים, די טראַגישע מאַסקע פונעם קלאָון משה נאָדיר פּלאַטערט איבער אים, די גרויע קוקאַווקע פונעם פּשטן און גריבלער משה קולבאַק ציטערט אויף זיינע פינגער, און משה לייב דער פּאַעט מיט זיינע גראַטעסעס זענענען און אליעזר שטיינבאַרג מיט זיין אויסטערלישער מענאַזשעריע וואַנדערן מיט אים און... און די גאַלעריע, די העכסטע אינסטאַנץ פונעם טעאָטער, אַ די, וואָס באַגרייפט מיטן חוש און טאַפט אַן מיט די פינגער, אַפּלאַדירט. אַ טרױמף-מאַרש גישט נאָר פאַרן רעציטאַטאָר, נאָר פאַר דער גאַנצער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור.

3. וואַרט, וואַרט, וואַרט! דו אויסטערלישע מיסטעריע. דאָס פּשוטע אויג זעט די פּלאַך, דאָס קינסטלערישע — די טיף. דאָס פּשוטע אויער כאַפט די וויבראַציע, וואָס קרייזלט זיך אויף דער פּלאַך, דאָס קינסטלערישע אויער — די מוזיק פון כאַאַס, וואָס איז אַנהויב און סוף. פאַרענדיקטער קרייז: אויג, אויער, נערוו, פיבער. געשטאַלטן און קלאַנגען שפּרינגען אַקראַבאַטיש איבער רייפן. בויגן זיך איבער אַפּגרונטן. שפּילן מיט די טויטן, ווי מיט שוואַרצע באַלעמס. באַלאַנסירן אויף שטריק און איבער זיי — גלעקערקלאַנג, רויטלעכער פאַרנאַכט, אַ געשפּענ-סטישע הון אין די הענט פון דעם גראַטעס, „לייזערעליע“. — אַ רגע, צוויי, שווינדלט פאַר די אויגן דער פאַרביקער רעגנבויגן — לעצטע אילויע און לעצטער אמת, וואָס האַט זיין שורש ערגעץ וווּ אין נערוון-אַפּאַראַט אין האַלדז, אין... אויף דער בינע שטייט דער שלאַנקער יונגער קינסטלער. פאַרנויגט זיך. פאַרן פּובליקום (?) — ניין! פאַר די געשפּענסטער, וואָס ער האַט גערופן און זיי זענען

געקומען. פאר זיין אייגענעם מאגישן און פלאסטישן כוח.
4. בראַוואַ גראַסבאַרד! פאַרן גובר זיין דעם געשריי און פאַרן דערגיין צום מורמל.

מורמל, וואָס איז קינד, שלאָף, טרוים, וואַלד, טינד, נעסט, פלי, פלאַטער. ציטער און אפשר אונדזער נייע בענקשאַפט — גאַט. פאַרן גובר זיין די דעקלאַ- מאַטאַרישע אויסרופצייכנס און פאַרן דערגיין צו די דריי פאַרשוויגענע פינטעלעך, וואָס זענען פול מיט אָנונג און סוד (פּרץ — אונדזער מייסטער). די פינגער אונדזערע, וואָס טאַפן דורך דער נייער מענטש-דעמערונג צו אַ נייער גאַטוויזיע, שפירט מען אויך אין גראַסבאַרדס רעציטאַציע. אמת, פאַראַן ביי אים באַלאַסט — ירושה-באַלאַסט — ווי ביי אונדז אַלעמען, די יינגסטע, די מאַדערנע, און ער ווי מיר וועלן אים גובר זיין.

(„געציילטע ווערטער“, ערשטער יאָרגאַנג, יאָס, נומ, 1, 2 אויגוסט 1929)

In memoriam

הוגא פאן האפמאנסטאל

טעלעגראפישע מעלדונג: הוגא פאן האפמאנסטאל געשטארבן און... דאס הייסט דער נאר האט פארענדיקט זיינע דיאלאגן מיטן טויט. דאס הייסט דער אונט האט אנגעטאן דאס בלויע יום-טוב-קלייד און זיך אנדערגעלייגט אויף דער שווארצער מיטה, און די בלייכע פרינצעסין פון דער מעלאנכאליע האט דאס לעצטע מאל, איבער דער מיטה געבויען, ארויסגעשטאמלט די טיפע און טרויעריקע „באלאדע דעס אויסערן לעבנס“.

„און קינדער וואקסן אויף מיט טיפע אויגן,
וואס ווייסן גארנישט, וואקסן אויף און שטארבן,
און אלע מענטשן גייען זיך זייערע וועגן“.

איך טראכט: יעדע דעמערונג איז פאטאל, און דורך יעדער דעמערונג שפאנט א מענטש, וואס טראגט דעם טרויער, ווי א צלם אויפן אקסל. נאר אין די טיפע שעהען פון בין-השמשות אנטבלויזט זיך ארגאניש דער גאלגאטא-וועג מיט אלע זיינע טרויערן, מיט אלע זיינע העראיזמען, מיט אלע זיינע טויטן. און הוגא פאן האפמאנסטאל האט אויף זיינע פלייצעס אויפגעלאדן דעם טרויער און די רעזיגנאציע פון איינער פון די פאטאלע דעמערונגען און זיי אויסגעזונגען ביז... דער נאר האט פארענדיקט זיינע דיאלאגן מיטן טויט.

איך טראכט: יעדער טיפער און אמתער טרויער, וואס אנטפלעקט זיך, נישט ווי א שווארצער שמעטערלינג אויף א רגע און פארגייט, נאר גייט אונדז נאך ווי א פארביקער שאטן, א גאנץ לעבן לאנג, — שטויסט און מוז שטויסן פארן אויג און פארן געדאנק, די מיסטעריע — טויט. ראיער מאריא רילקע, דער געניאלער פליער דורך א וועלט פון פראגע-צייכנס, האט דערהערט דאס געוויין פונעם טויט אין מיטן רוש און רעש פונעם לעבן. הוגא פאן האפמאנסטאל, דער שטילער, עלע-גאנטער, עלעגיקער — אין יעדער רגע, יעדער מינוט, יעדער שעה, דעם אומאויפ-הערלעכן דיאלאג מיטן טויט. דעם דיאלאג, וואס מיר שפינען ווייטער און וועלכן הוגא פאן האפמאנסטאל האט גראד איצט פארענדיקט... .

„פרי גערייפט און צארט און טרויעריק“

מיט דעם ציטאט האט זיך דער יונגער האפמאנסטאל אליין געשטעמפלט. לייט-מאטיוו און ווידוי צווישן לייט-מאטיוו און ווידוי, א מיליאן אינטערעסאנטע ניואנסן.

געציילטע ווערטער

און דער עיקר, דאָס טרויעריקע, שיינע ליד פונעם יינגל, וואָס האָט אַ ציטער געטאָן מיט דער האַנט און פאַרגאַסן אַ העלפט פון געטראַנק איבערן ראַנד; און דער עיקר פונעם עיקר, דער דראַמאַטישער דיאַלאָג פונעם „נאַר מיטן טויט“. האַפּמאַנסטאַלס מייסטער־ווערק.

מיר בלייבן אַ רגע שטיין ביים קבר פונעם דאָזיקן זינגער פון זײַן טרויער, אַ רגע פיעטעט, אַ רגע טרויער — און ווייטער געגאַנגען. מיר האָבן נאָך אונדזערע דיאַלאָגן מיט וועלט און מענטש נישט פאַרענדיקט.

(„געציילטע ווערטער“, ערשטער יאַרגאַנג, יאָס, נומ. 2, 9 אויגוסט 1929)

צווייטער בריוו צו x. y.

טייערער! פונעם גאנצן סכום פראגן און פראבלעמען, וואס דו האסט אנגע-
ווארפן, האט מיר אים מיינסטן גערירט דער טראגישער גורל פון דער גאלדענער
פאווע, דער געטרייער היטערין פונעם יידישן פאלקסליד. דו דערמאנסט מיט
רעכט די גרויסע ווירקונג פונעם פאלקסליד אויף דער אייראפעישער ליריק. דו
אונטערשטריכסט מיט נאך א מאל אזוי פיל רעכט די רעוואלוציאנערע טאט פון
הערדערס, „שטימען דער פעלקער“ און פון ארנימס און ברענטאנאס פראכטפולער
זאמלונג „דייטשע פאלקסלידער“, וואס האבן אריינגעטראגן מיט זייער השפעה
א פערמאנענטן לעבעדיקן שטראם, וואס האט נאך נישט אנגעוויירן זיין קראפט
ביו צום היינטיקן טאג. און ווי ווונדערבאר דו ארגומענטירסט: צי וואלט מען אן
דער דאזיקער השפעה געקענט דערגיין, למשל, צו געטעס „ערלקיניג“ און צו
בירגערס „לעאנארע“, און נאך און נאך.

ביי אונדז איז די לאגע א ביסל אנדערש. אמת, די לעצטע צוואנציק יאר
האט מען געזאמלט, געפארשט, מעדיטירט; געפרווט אנטאפן די עטנאגראפישע
און סאציאל-עקאנאמישע מאמענטן אין יידישן פאלקסליד. אבער צו קיין ריין
עסטעטישער אפשאצונג איז מען נאך נישט דערגאנגען. נאך מער: די אונטער-
שאצונג פון יידישן פאלקסליד לגבי לידער פון אנדערע פעלקער, האלט נאך אן
ביו צום היינטיקן טאג; און דווקא ביי די אפילו, וואס ליגן פארליבטע צווישן
די בריסטן פון יידיש, ווי היינטיק היינע צווישן די בריסטן פון זיין פשרער מאטילדע.
איך טראכט גראד איצטער צו דער התפעלות, אין וועלכער ס'איז אריינגעפאלן
א באוויסטער יידישער קולטור-טוער און זשורנאליסט פון פוילן, איבערלעזנדיק
מיין ארטיקל איבערן רומענישן פאלקסליד. איך געדענק אבער אויך דעם פארווירף,
וואס ער האט מיר געמאכט בנוגע מיין פארגלייך פונעם רומענישן מיטן יידישן
פאלקסליד. און אט אין דעם פארווירף איז בולט געווען די אבסאלוטע לייקענונג
פונעם עסטעטישן מאמענט אין יידישן פאלקסליד. אויב ער שטעקט שוין יא ערגעץ-
ווי, שטעקט ער זיכער נאך אין דער מעלאדיע.

ווי אזוי איז דאס מעגלעך? פרעגסטו. און איך זע שוין אויף דיינע ליפן
ציטערן א ים מיט ציטאטן: ווייזט א שענערן און רירנדיקערן מעמענטא מארי ווי
דאס ליד: „צען גוטע ברידער זענען מיר געווען“; ווייזט א טרויעריקער און שענער
ליד פון רעזיגנאציע ווי דאס ליד: „די מאמע האט געהייסן ניסעלעך רייסן, ניסעלעך
רייסן“ מיטן פינאל: „מיר קענען ניט דערגרייכן, מיר קענען ניט דערגרייכן“;
א חנעוודיקער שפיל פון ליבע, גוזמא און פארשעמטקייט, ווי אין דעם ליד:
„זאג נאך, דו שיינ מיידעלע, וואס טוסטו דארט ביים ברונען“ מיטן פינאל:

„אזא מין לייטער וועל איך דיר מאכן,
 דו זאלסט צום הימל שטייגן.
 נאָר איך אַ נאָר און דו דער צווייטער,
 לאַמיר בעסער שוויגן“.

נאָר סטאַפּ, פּריינד, סטאַפּ! נישט אין קיין עסטעטישער אַפּאָלאָגיע גייט עס מיר איצטער. אין מיין היינטיקן בריוו ווילט זיך מיר נאָר אונטערשטרייכן די קאַלאַסאַלע באַדייטונג פונעם ייִדישן פּאַלקסליד פאַר דער ייִדישער דיכטונג, ווען די גאַלדענע פּאַווע וואָלט זיך אומגעקערט פון עקזיל. דער דראַנג צו פּשטות איז איצט אַזאַ האַסטיקער, אַז אַפילו אַזאַ ווערטער-עקוויליבריסט ווי פּרץ מאַרקיש, האָט איינגעשלונגען 90 פּראָצענט ווערטערשויס, פּדי צו דערגיין צו די 10 פּראָצענט פּשטות פון זיינע סאַנעטן אין די „וואַרשעווער שריפטן“ און דער שווערער קאַמף, וואָס ס'פירט מיט זיך אַזאַ סטיל-עקספּערימענטאַטאָר ווי יעקב שטערנבערג פּדי צו דערגיין צו די 10 פּראָצענט, באַשטעטיקן בולט אַט דעם עלעמענטאַרן דראַנג צו פּשטות. און פּאַלקסליד איז קודם-כּל: גאַלדענע און עכטע אוממיטל באַרקייט. צי קען די מאַדערנע ייִדישע דיכטונג גראַד איצטער דען נישט לערנען ביים פּאַלקסליד, ווי ס'האַבן עס געטאַן די דיכטערס ביי אַנדערע פעלקער? די גאַלדענע פּאַווע — זינגט נאָך דערווייל איינאַם ערגעץ-וווּ אין עקזיל. דערווייל, דערווייל... מיר וועלן נאָך פּרוּוון נישט איין מאָל זיך דורכשמועסן און אַרגאַניזירן דעם קאַמפּלאַט, ווי אַזוי אַרום צוריקצוברענגען די גאַלדענע פּאַווע אין איר מוטערלאַנד, דער ייִדישער דיכטונג. די כמעט סענסועלע קראַפט פונעם פּאַלקסליד איז דאָך אַזאַ אומגעהייערע, אַז אַפילו אַזאַ אַסקעט ווי ראַינער מאַריאַ רילקע האָט פון איר נישט געקענט אַנטלויפן:

„Magst du auch sein
 Weit ueber Land gefahren,
 Fallt es nach Jahren
 Stets wieder ein“.

(„געציילטע ווערטער“, ערשטער יאָרגאַנג, יאָס, נומ. 3, 23 אויגוסט 1929)

די ביידע קוני-לעמלס

(אן עפיוואד מיט א קאמענטאר אין אזוי פיל און אזוי פיל פארעגראפן)

פאר 1. „ווילנער טרופע“ — צוריק מיט א פאר יאר האט דער נאמען געהאט א קלאנג. אויפן סענסאציע-מארק געווען א סענסאציע. און לויט פוח, א פיינער אנסאמבל-שפיל אויפן פאן פון אן עקלעקטישער רעזשי און אן עק-לעקטישן רעפערטואר.

פאר 2. צוזאמענברוך פון דער טרופע. רעשטלעך דא און דארט צעווארפן. א טייל פון דער טרופע אין רומעניע. מיט ארעאלן און בייפאלן מיטגעבראכט בירושה. די ארעאלן האבן א רגע געבלענדט, ביי... .

פאר 3. א נאמען דארף מען אויסקעמפן. אריינטראגן אינהאלט אין אים. דער מאמענט פאר די ווילנער אין רומעניע איז געקומען. דער באוויסטזיין, אז מ'האט געצערט פון א פרעמדן נאמען, האט געשטויסן צום קאמף פאר אן אייגענעם. דער פרווושטיין איז געווען די אויפפירונג פון גאגאלס, „חתונה“ אונטער דער רעזשי פון יעקב שטערנבערג. דער נייער עמבלעם האט געהייסן „דראמא און קאמעדיע“.

פאר 4. רעזולטאט — פיאסקא. דער עקספערמענט האט אויפגעדעקט די קראפטלאזיקייט פונעם אנסאמבל. דער אמתער פרווושטיין פאר קונסט און טעאטער במילא, איז דער קאמף פאר סטיל. אין קאמף פאר אייגענעם נוסח, איז דער טייל ווילנער אין רומעניע מאראליש אין גאנצן צעשמעטערט געווארן. מיט א פאר פארשטעלונגען פונעם אלטן רעפערטואר, האט מען זיך דערשלאגן צו הוצאות, און „אוועקגעפארן, אוועקגעפארן א פולע בויד מיט ווייבער“.

פאר 5. דא הייבט זיך אן דער אנעקדאט:

די נסיעות פון די פישקעס, מיט די קלאסישע טעאטער-טארבעס. די צושפיונג פונעם אנעקדאט. א גאנצע רייע טרופעס און טרופעלעך וואס „זעגלען אונטערן באנער פון די ווילנער“. און דער אפאגעי: דער עפיוואד אין א באסאראבישן שטעטעלע, ווו ס'האבן זיך צוגויפגעקלאפט די ווילנער טרופע פונעם טשערנאוויצער פאויליאן-טעאטער, אונטער דער לייטונג פונעם בארימטן דירעקטאר רייש מיט דער ווילנער טרופע, אונטער דער לייטונג פון באוויסטן טעאטער-וואיאזשאַר אלעקס שטיין... .

פאר 6. די באגעגעניש-סצענע פון די ביידע קוני-לעמלס שווימט ארויף אין זכרון. ווער איז דא דער אמתער קוני-לעמל? טרעפט! א ביסל א הארבע נוס. זיי זענען צו אידענטיש.

פאר 7. הפקרות — דיין נאמען איז יידיש טעאטער.

(„געציילטע ווערטער“, ערשטער יארגאנג, יאס, נומ. 3, 23 אויגוסט 1929)

דריטער בריוו צו x. y.

ס'איז א טעות, א שרעקלעכער טעות מיינסטו צו האלטן, אז דאס ליד איז נישט קיין טאט; מסכים, פריינד, מיטן פולן מויל מסכים. אט האב איך די לעצטע טעג געלעזן א ליד פונעם דייטשישן דיכטער קריסטיאן מארגנשטערן. דאס ליד הייסט „לעגענדע“. און די לעגענדע דערציילט פון קריסטוסן, וואס איז געגאנגען דורך א דארף, און מיט אים זיינע אפאסטלען. פון איינעם פון די דארפישע היילעך האבן ארויסגעקלונגען מוזיק און טענץ. איז „ער“ אריין אין דעם הויז ווו די יוגנט האט געזיבלט, צוגעגאנגען צום ערשט-בעסטן מיידל און גענומען מיט איר טאנצן, שווינגדיק, הייס, ליידנשאפטלעך. איינער פון די אפאסטלען האט א וונק געטאן צו די קלעזמער. איבערגעריסן. דעם מייסטערס גוף האט א ציטער געטאן. טרויעריק האט ער זיך אומגעקערט צו זיינע שילערס און טרויעריק מיט זיי ווייטער געגאנגען. אין א פאר בלייכע ווערטער גיב איך דיר איבער דעם אינהאלט פון דעם ליד. איך גלויב אבער אז דעם זין וועסטו פארשטיין. אין דעם דאזיקן ליד האט דער דיכטער גובר געווען דעם גאט און אים דערפירט צו א רגע עולם-הזה, א רגע מענטשלעכן ציטער און מענטשלעכן טרויער, וואס קומט פון איבער-רייסן און געזעגענען.

אין דער יידישער דיכטונג האט ה. לייוויק, אין זיין פאעמע „ער“, די קריסטוס-געשטאלט דערפירט צו דעם עלעמענטאר-מענטשלעכן מאמענט. לעצטער אקארד. די געשטאלט, וואס האט אין משך פון די לעצטע צוואנציק יאר אין אונדזער היפא-כאנדרישן דמיון ארומגעשפענסטערט, האט באקומען איר תיקון. אבער, ביז צו לייוויקן איז א מהלך. איך וויל מיטן איצטיקן בריוו אנהויבן סקיצירן דעם דאזיקן מהלך.

מערקווערדיק. דו האסט עס זיכער אויך באמערקט. ביי אונדזערע קלאסיקערס (מענדעלע, שלום-עליכם און פרץ) איז נישט פאראן קיין איין-איינציקע אנדנייטונג אויף דער דאזיקער געשטאלט. מענדעלעס פערד-און-וועגעלע איז אדורכגעפארן דעם וועג קאבצאנסק-טונעיאדעווקע זיבן מאל א וואך. אהין און צוריק. אויפן וועג האט זיך ר' מענדעלע אנגעשטויסן מיטן פעלד, מיטן וואלד, מיטן סטעפ, מיטן טייך און מיטן ווינט, מיטן שטורעם, בקיצור, מיט דער גאנצער לאנדשאפט וואס געפינט זיך אויפן וועג פון קאבצאנסק קיין טונעיאדעווקע. אבער קיין איין-און-איינציק מאל האט ער נישט באמערקט דעם צלם, וואס שטייט אויפן סאמע מיט פון וועג, און די געשטאלט וואס הענגט אויפן דאזיקן צלם.

שלום-עליכם ר' טביה מיט זיין פערד-און-וועגעלע שניידט דורך דעם אייגענעם וועג. נאר טביה פארפלאפלט די וועגן מיט זיינע אייגענע צרות. ער

זעט גאר די זיבן טראגישע פרינצעסינס וואס דרייען זיך ארום אין זינע מילכיקע פאלאצן. און ער באזיפצט, באוויינט, באפסוקט זייער גורל. אבער אויפן זיידן איז עפעס פארט א חידוש: רבי מענדעלע איז דאך ארומגעפארן מיט אפענע אויגן. געזען און באמערקט און פארצייכנט אלץ, אפילו דאס קלענסטע שפרינקעלע, און דאס מינדסטע שטויבעלע. האט ער נישט געזען? צי האט ער גאר פראסט און פשוט אוועקגעקוקט כדי נישט צו זען? ד. ה. פשוט און פשוט אויסגעשטראכן א וויכטיקן שטריך פון זיין רעאליסטישער לאנדשאפט.

און פרץ דער עקסטאטיקער, דער בארוישער, וואס האט מיטן דמיון אפילו אנגעכאפט דעם פאקיר ביי די פאלעס; פרץ האט אין זיין וויזיאנערער לאנדשאפט די קריסטוס-געשטאלט אויך נישט באגעגנט. צו אפשר געמיטן? איז דאס א צופאל וואס „ער“, א דער וואס איז שפעטערצו אין משך פון צוואנציק יאר נישט אפגע-טראטן פון אונדזערע שוועלן — האט איבער אונדזערע קלאסיקערס קיין שליטה נישט געהאט? דא בלייבן מיר, טייערער, אויף א רגע שטיין, כדי זיך צו באטראכטן, אפשר זענען פאראן טיפערע סבות וועלכע מיר דארפן אויפדעקן, כדי צו פארשטיין פאר וואס די קריסטוס-געשטאלט פעלט (אפילו דעקאראטיוו) אין די רעאליסטישע לאנדשאפטן פון מענדעלע און שלום-עליכם, און אין דער וויזיאנערער לאנדשאפט פון י. ל. פרץ.

(„געציילטע ווערטער“, ערשטער יארגאנג, יאס, נומ. 4, 13 סעפטעמבער 1929)

די באלאדע פון דעם צילינדער און דעם הויקער

עפיואד נומער 1: אין צוג איבער גאליציע. איך שטיי ביים פענצטער מיט אפענע אויגן. דאס לאנד ווו די השפלה האט געבליט. די היים פונעם גרעסטן יידישן טרובאדור — וועלוול זבארוזשער. די היים פונעם יידישן טעאטער-אוואגן-גארד — די בראדער זינגער. די היים פון באדייטנדיקע יידישע ליטעראטור-עקס-פאנעטן ביים היינטיקן טאג (משה נאדיר, משה לייב האלפערן, מלך ראויטש, ש. י. אימבער אינזלאנד, קעניגסבערג, א. מ. פוקס, עט צעטערא, עט צעטערא). אקעגן מיר — א דייטש מיט א צילינדער. ס'רעדט זיך נאר — א דייטש א „נאציאנאלער יודע“ פאר עקסעלאנס. ער דעקלאמירט אויף אויסנווייניק, פאן טאדעווש“ פון מיצקעוויטשן. פון דער יידישער ליטעראטור קאן ער אויסגעצייכנט מאקס בראד. — אז איר פרעגט אים וועגן שלום-עליכמען, ענטפערט ער לאקאניש: „אומבאקאנט“.

עפיואד נר. 2: א שניידערל, א הויקער, אויף נאוואליפיע גאס, ראג סמאטשע, וואס בוכשטאבירט יעדן אויף דער נאכט די נייעסן פון ראדיא פארן ווייב און... זיין קינד קאן קיין יידיש נישט.

מילא — דער צילינדער ווי דער צילינדער. ער האט זיך באקוועם אוועק-עמיגרירט פון דער יידיש-פערפעריע, קוקט מיט ביטול אויפן זשארגאן, לעזט מיט התמדה דעם „נאש פושעגלאנד“ און דעם „נאווי דזשענניק“, קוקט מיט באגייסטערטע אויגן אויף טווימען דעם עקספאנענט פונעם יידישן עספרי, און באקומט מיליכיק-סענטימענטאלע אויגן ביים קלאנג פון העברעיִש. און אליין שטופט ער דאס „פאן טאדעווש“ וועגעלע פון אסימילאציע ווייטער.

אבער דאס שניידערל, דער הויקער אויף נאוואליפיע ראג סמאטשע, דאס שניידערל, אויף וועלכן די חסידישע לעגענדע האט א מאל געווארפן דעם סימ-פאטישן ארעאל פון א למד וואוויניק, ווערט אין דעם מאמענט גראטעסק, טראגיש און סימבאליש.

און ס'גייט ארום דאס אסימילאציע-הויקערל אין די יידישע קווארטאלן און מאכט חורבנות. ווו דו זאלסט נישט ווענדן דעם בליק, וועסטו עס באגעגענען, — אפילו... אפילו... אין דער היים פון די פראפעסיאנעלע יידישיסטן אפילו. — אפילו... אין דער היים פונעם יידישן שרייבער פון פוילן גופא...

די היים, אויף וועלכער ס'איז געפאלן דער גורל פונעם שטארקסטן ווידער-שטאנד קענען די אסימילאציע-כוואליעס, וואס קומען פון דער פארפויילישטער גאס, פון דער פארפויילישטער שול — די היים שטייט מיט אראפגעלאזטע הענט. מיט פאטאליסטיש ארויסגעלאצטע אויגן בארעכטיקט זי דעם אסימילאציע-פרא-

צעט, וואָס גראַבט אונטער דעם נאַציאָנאַל-קולטורעלן קיום פון אַ גרויסן ייִדישן צענטער.

איך האָב געזען י״ו-אַ-פּרײַנד, י״ו-אַ-זאַמלערס אין וואַלאַצאָועק וואָס זענען פונעם קאַפּ ביז די פּיס באַקלעפּט מיט ייִדיש-לאַזונגען, מיט ייִדישיסטישע פּרינציפּן און... זייערע קינדער קאַנען קיין ייִדיש נישט.

איך האָב געזען אַ באַדייטנדיקן ייִדישן דיכטער און טעאַטראַל אין לאַדזש, וואָס האָט פאַרוואַנדלט די ייִדישע שפּראַך אין אַ מוזיק-אינסטרומענט, און קיין איין קלאַנג פון דעם דאַזיקן אינסטרומענט איז נישט דערגאַנען צו זײַן קינד, כּדי אין אים אויפצוועקן דאָס אַזוי אַפּט פּראַקלאַמירטע „לשון ייִדיש“.

איך האָב געזען די היים פון אַ ייִדישער דיכטערין אין פּשעמישל, די היים פון אַ ייִדישן קריטיקער אין וואַרשע, די היימען פון אַ סך ייִדישע שרײַבערס, כּלל-טוערס און זשורנאַליסטן אין פּוילן (נעמען זענען נישט וויכטיק — ס'זענען נישט קיין איינצל-פּאַלן). ס'איז אַ פּסיכאָז וואָס האָט אַרומגעקאַפּט די סמאַטשע גאַס אין איינעם מיטן ייִדישן שרײַבער גופּא.

די טראַגעדיע פון געטעס הויז איז געווען דאָס שווערע געפּיל פון אַ זון, וואָס האָט נישט געקאַנט פאַרענטפּערן דעם גרויסן נאַמען, וואָס איז געלעגן ווי אַ משאַ אויף זײַנע פּלייצעס.

די טראַגעדיע פון פּרצעס שטוב איז געווען די פּרעמדקייט, וואָס פּרץ אַליין האָט געכאַוועט צווישן זיך און זײַן זון און וואָס איז דערגאַנגען ביז צום שמד פון זײַן אייניקל.

„די לוציאָנאַדע“ האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט, — זי שפּינט ווייטער אירע פּעדעם. אין דער היים פון כּמעט אַ יעדן ייִדישן שרײַבער איז פאַרוואַרפּן דער זאַמען. דאָס אַסימילאַציע-הויקערל שטייט אויף דער שוועל און מאַכט זײַנע גראַ-טעסק-טראַגישע רעוועראַנסן.

די ייִדיש-טראַנספּאַרענטן, וואָס דער ייִדישער שרײַבער, כּלל-טוער און פּוב-ליציסט הענגט אויף בײַ אַלע פּייערלעכע געלעגנהייטן אויף די טעלעגראַף-סלופּעס, זענען אָנגעפּילט מיט ווינט און פאַרראַט.

דער שאַטן פון יהודה איש קריות מיט דער שוואַרצער קרוין אויפן קאַפּ, היט אונדזערע טריט. און ס'איז נאָך קיינעם נישט איינגעפּאַלן מיט ביידע פּויסטן צו געבן אַ זעץ אין זײַן בייזן געוויסן, וואָס פאַרראַט סיסטעמאַטיש די ייִדישע פּאַלקסשפּראַך, די ייִדישע פּאַלקסקולטור און במילא דאָס פּאַלק גופּא, אין וועמעס נאַמען מ'רעדט און אַגיטירט.

דער צילינדער, פּראַשעם פּאַנאַ, זינגט „התקוה“ און דאָס הויקערל, פּראַשעם פּאַנאַ, מאַכט זײַנע רעוועראַנסן.

(„געציילטע ווערטער“, צווייטער יאַרגאַנג, קראַקע, נומ. 1. 16טער מאַי 1930)

שמ"ריאדע...

„דער צוג לעמבערג — ווארשע פליט אדורך פינצטערע פעלדער און וועלדער. דער הימל איז א טריבער. אן איין שטערן. די גאטור שווינגט אין א אומעטיקער שטילקייט, בלויז א חוצפהדיקער ווינט קלאפט אין די שויבן מיט געבייזער. „ער גייט אַנגעטאָן און אַלץ שפּיגלט אויף אים. אויף דער שיינער טונקל-רויטער בלוטיקער בינדע גלאַנצט אַ פּינע דימאַנטענע שפּילקע. זיין געזיכט איז געפודערט און די אויגן זענען אים אונטערגעשוואַרצט. ער זיצט אין אַ קופּע צווייטע קלאַס און געבן אים וואַלגערן זיך אַ פאַר פּוילישע און דײַטשישע וויצ-בלעטער מיט אַנטבלויזטע פּרויען אין העסלעכע פּאַזעס.“

„ער בלייבט שטיין אַ צוגעשמידטער צום פּרישן פּרעכטיקן פנים פון דעם דאָזיקן מיידל. ער מאַכט נישט קיין לאַנגע שהיות און זעצט זיך אַנידער גלייך קעגן איבער. דאָס מיידל וועלכע זעט אויס אַלט צו זיין אַ יאַר אַכצן דערפילט... א. א. וו.“

(אויסצוגן פונעם ראַמאַן „הינטערן פאַרהאַנג“ פון ישראל ראַבאַן, וואָס דרוקט זיך אין „היינט“).

„די פּרעמדע מענטשן, וואָס זענען געשטאַנען ביים בילד, האָבן געהערט דאָס געשפּרעך. אויך די פּרוי אין טרויער האָט געהערט. אַבער בשעת אַלע האָבן נישט געלייגט קיין אַכט דערויף, — האָט די דאָזיקע פּרוי זיך אַפּגערוקט, אַ ביסל, אויסגעדרייט זיך און אַראָפּגעלאָזט פאַרן פנים דעם שוואַרצן שלייער, וואָס איז אַ גאַנצע צײַט געהאַנגען פון הינטן.“

„ווינקלער האָט אים געזאָגט אַז אַנקע איז אין פאַריז נישטאַ. ס'איז נאָך נישט קיין באַווייזן. ס'קאָן גאַנץ געמאַלט זיין, אַז זי איז יאָ פאַראַן אין פאַריז. וועט עס אַבער זיין זייער שווער זי אויפצוזוכן. פאַריז איז גרויס און ברייט, וווּ וועט ער זי זוכן? פון דעסטוועגן טאָר ער פון דאַנען אַזוי נישט אַוועקפאַרן. אפשר וועט אים פאַרט געלינגען צו טרעפן אויף אַ שטיקל שלייער, כאַטש ווינקלער האַלט, אַז ס'איז אויסגעשלאָסן אַנקע זאָל זיך דאָ געפינען. זי וואַלט זיכער געוויר געוואָרן א. א. וו.“

„עס איז אים זייער שווער געווען צו טראַכטן וועגן דעם. עס איז אים פשוט אוממעגלעך געווען פאַרצושטעלן זיך עפעס אַזעלכעס. אויב עס זאָל זיין אמת, אַז אַנקע געפינט זיך אין מיאָסע ערטער, וואַלט דאָס געווען די שרעקלעכסטע שטראַף פאַר אים. ער וואַלט עס פשוט נישט אויסגעהאַלטן. ס'וואַלט דאָך געהייסן, אַז צוליב אים איז מיט אַנקען אַזוי געשען. ס'וואַלט דאָך געהייסן, אַז ער איז דער שולדיקער, און ער איז דאָך טאַקע דער שולדיקער.“

(פון י. פערלס ראמאן „הינטער זיבן שלעסער“ וואס דרוקט זיך אין „מאמענט“).
און איצט — סטאפ!

די דאזיקע גרעסערע ציטאטן פון ראבאנס און פערלעס ראמאנען האב איך געבראכט, כדי צו דעמאנסטרירן די יידישע סטיל-אנטוויקלונג פון מענדעלען איבער פרץ, איבער בערגעלטאנען אריבער, ביז די מיסטעריען-שפילן וואס וויברירן אונטער די פארהאנגען פונעם „היינט“ און „הינטער די זיבן שלעסער“ פונעם „מאמענט“.

ארעמער שלום-עליכם!

דיין ליטערארישער באקסמאטש מיטן יידישן שונד-פראטאטיפ אין דער גע-שטאלט פון נחום מאיר שייקעוויטשן (שמ"ר בלע"ז) איז געווען א פארצווייפלטער, און אז דער דאזיקער שונד-פראטאטיפ מיט זינע טויזנט הידעקעפ (עוור בלאשטיין, בוכבינדער עט קאמפ.) איז שוין געלעגן אויף דער ערד און געכארכלט, האבן אלע געמיטער פריי אפגעאטעמט: ענדלעך, ענדלעך א מאל! און די ליטעראטור-געשיכטע האט דיר פאר דער דאזיקער מוטיקער העלדישער און גערעכטער טאט רעזערווירט א ספעציעל קאפיטל און נעבן דער גאלדענער פעדער אוועקגעלייגט א זילבערנעם שטילעט אויף דיין קבר אין ק"ק גיו-יארק.

נאר זע, זע, אין דער תחית-המתים-לעגענדע שטעקט א קערנדל אמת און נישט נאר די פארפייניקטע קריסטוסן דערלעבן דעם דאזיקן תחית-המתים-מאמענט און נישט נאר די שלאפנדיקע פרינצעסינס אין דער פאלקס-מעשה נאר אפילו, אפילו די שמ"ר-בלאשטיין-בוכבינדער-כאליאסטורע אויף עקל און בושה די לעבע-דיקע מיסטערס פונעם יידישן סטיל.

און די טרעגערס פון דעם דאזיקן שמ"ר רעדיוויווס זענען דווקא מענטשן מיט קינסטלערישע אמביציעס (אויף איין זייט ראבאן איז א פעיקער, ליריקער, און יהושע פערלע, א דער אן די שטערנדלעך, קעמפט מיט דער נאוועליסטישער פארם אונטערן דראנג פון ליטערארישע אימפולסן) און קיינער האט ביז איצטער (א חוץ ישראל שטערן) נישט אויפגעהויבן זיין קול אקעגן דער דאזיקער ליטערא-רישער צבועקישקייט, און קיינער, — איך מיינ עס ערנסט, מיינע הערן — האט די דאזיקע צוויי ליטערארישע שאנטאזשיסטן ביז צום היינטיקן טאג נישט גערופן צו קיין ערנגעריכט.

און ווי אזוי און צו וואס? אין דער דאזיקער קארומפירטער אטמאספער, ווו א שרייבער אלע סעגאלאוויטש, וואס ליגט אליין אויף 3 מעטער ווייט פונעם שונד, טראגט די צוויי בלעכענע קרייץ-מעדאליען „פארזיצער פונעם פענקלוב און ליטעראטן-פאראיין אין ווארשע“.

וואס פארא פערזענלעכע און מאטעריעלע מאטיוון ס'זאלן נישט צווינגען די צוויי דערמאנטע שרייבערס, למשל, אז זיי זאלן זיך גליטשן אויפן אייז פונעם שונד, „די געציילטע ווערטער“ אפאסטראפירן זיי עפנטלעך מיט א שארפן „האלט!“

געציילטע ווערטער

און פאָדערן זיי אויף צו אַ ליטעראַרישן ערנגעריכט.
די שונד-וואַקאַנאַליע האָט גענוג טאַלענטלאַזע פּוהן-גדולס. מענטשן מיט
טאַלענט, וואָס ווערן אַזוי ביליק געשטרויכלט, דאַרפן באַשטראַפּט און געשטעמפלט
ווערן מיטן ליטעראַרישן קין-צייכן שמו"ר.

(„געציילטע ווערטער“, צווייטער יאָרגאַנג, קראַקע, נומ. 4, 6 יוני 1930)

א י נ ה א ל ט

<p>185 דער ליטוואק און די לאנדשאפט 190 יוסף ראָלניק אָדאַניס איז טויט, וויינט און 200 קלאַגט אַלע מוועס 208 מאַני לייב „פון אונדזער פּרילינג“ (ליטעראַרישע זכרונות און פּאַרט־עטן — פון ראובן אייזלאַנד) 226 ראובן אייזלאַנד 230 משה נאָדיר 239 שאַטן־דיאַלאָג (א שמועס מיטן שאַטן פון זישאָ לאַנדוי) 246 אַנאַ מאַרגאַלין 249 פּירוואָרט צום בוך לידער פון רייזל זשיכלינסקי 254 סעגאַלאַוויטש דער ליריקער 257 אליעזר שטיינבאַרגס משלים 263 „יונג־ישראל“ 268 צוואַנציק יאָר סוצקעווער 275 דער אַריאל פון אונדזער מאָדערנעם ייִדישן ליד 276 יעקב גראַפער 278 אַ בריוו צו אריה מערזער 280 (פּאַקסמיליע)</p>	<p>5 11 13 18 24 29 35 40 46 52 58 64 71 78 83 90 97 104 110 117 122 129</p>	<p>וועגן דעם בוך — ש. שווייצער נאַענטע נעשטאַלטן פּאַרוואָרט איִזיק וואַליך ווירמייסן געלע איציק אייכל ד״ר שלמה עטינגער ישׂראל אַקסנפּעלד אַבראַם בער גאַטלאַבער איִזיק מאיר דיק בערל בראַדער יעקב פּסנתר וועוול זבאַרזשער אַבראַם גאַלדפּאַדן אליקום צונער יעקב מאַרגנשטערן בירך שאַפּיר מיכל גאַרדאַן מאַרק מאַרקאַוויטש וואַרשאַווסקי יוסף באַווישאַווער הערשעלע אַסטראַפּאָליער דער כעלעמער ז״ל די גאַלדענע פּאַווע</p>
★		
<p>281 אַ שמועס מיט יצחק מאַנגער 284 די ייִדישע דיכטונג אין רומעניע 289 דאָס רומענישע פּאַלקסליד 294 דאָס שפּאַנישע פּאַלקסליד 300 דאָס ציגיינערשיע פּאַלקסליד 306 די באַלאַדע — די וויזיע פון בלוט</p>	<p>137 149 163 170</p>	<p>מעשיות די מעשיות פון הערשל זומערווינט די מעשה מיטן פּריצס וואַנצעס עסייען נאָר איין מאָל שלום־עליכם משה לייב דער פּאַעט</p>

397	דער קאמענדאנט פון אוישוויץ	
403	י'דן און די דײַטשישע קולטור	310
412	די אפערע אדאלף אייכמאן	316
417	וועגן איינעם א געפאנגענעם דײַטש	
421	דײַטשישע מערדער-מאסקעס	323
	מעדיטאציעס ארום א דײַטשישן	326
427	ביכער-קאטאלאג	327
	דערמאנונגען	335
437	קינדערייארן אין קאלאמיי	338
445	מײַן טאטע פראוועט א געבורטסטאג	342
	ביי דער באבע טאובע	
452	אין סטאפטשעט	
	מײַן באגעגעניש מיט	347
461	אדאם מיצקעוויטש	
467	דערמאנונג	360
472	א זעלטענער פוילישער פריץ	
	געציילטע ווערטער	366
477	געציילטע ווערטער (פאקסמיליע)	369
478	ערשטער בריוו צו Y. X.	
480	הערץ גראסבארד	
	In memoriam	
482	הוגא פאן האפמאנסטאל	375
484	צווייטער בריוו צו Y. X.	378
486	די ביידע קוני-לעמלס	384
487	דריטער בריוו צו Y. X.	
	די באלאדע פון דעם צילינדער	
489	און דעם הויקער	387
491	שמ"ריאדע	390

	דער הערשעלע אסטראפליער-	
	אנעקדאט	
	די כעלעמער מעשיות	
	יעקב פראנק — די דראמע	
	פון אהרן צייטלין	
	מײַן באליבטסטער שרייבער	
	פאלקלאר און ליטעראטור	
	פירווארט צו אן אנטאלאגיע פון דער	
	מאדערנער יידישער דיכטונג	
	ביבלישע דראמע-מאטיוון	
	פירווארט צום „האצמאך-שפיל“	
	אריינפיר-ווארט צום בוך	
	„דער יידישער טעאטער צווישן	
	די צוויי וועלט-מלחמות“	
	מײַן וועג אין דער יידישער	
	ליטעראטור	
	★	
	וועגן א ליד	
	אן אפענער בריוו צו שמואל האלקין	
	★	
	דער אנטיסעמיטיזם און זיינע	
	נאכשלעפערס אין דײַטשלאנד	
	10.5.1933	
	גלייכגעשאלטעטע שוישפילערס	
	★	
	חורבן און ליטעראטור	
	דער גורל פון א ליד	

1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025